Sergejus
Lvovas

ALBRECHTAS DIURERIS

Iš rusų kalbos vertė
MARIJA MACIJAUSKIENĖ

VILNIUS
1982

85.103(3)
Lv-07

Сергей Львов АЛЬБРЕХТ ДЮРЕР
М., «Искусство», 1977

Vertimą recenzavo
V. ULOZA

ИБ -№ 2576. СЕРГЕЙ ЛЬВОВИЧ ЛЬВОВ. АЛЬБРЕХТ ДЮРЕР. Серия «Силуэты». На литовском языке. Перевела с русского Мария Мацияускене. Издательство «Вага», 232600, Вильнюс, пр. Ленина 50

SERGEJUS LVOVAS. ALBRECHTAS DIURERIS. Serija „Siluetai". Redaktorė A. Adomavičiūtė. Virš. dailininkas K. Paškauskas. Men. redaktorius S. Chlebinskas. Techn. redaktorė E. Rumbavičienė. Korektorė D. Mecionaitė. Duota rinkti 1982.03.29. Pasirašyta spaudai 1982.06.17. Leidinio Nr. 10554. Formatas 84X108'/32. Popierius spaudos Nr. 2. Šriftas 9 p. „Baltika". Iškili spauda. 18,1 apsk. sp. 1.4-1,5 (jkl.) apsk. sp. 1. 20,8 sąl. sp. atsp. 23,8 leid. 1. Tiražas 30 000 egz. Užsak. Nr. 1031. Kaina 1 rb 70 kp

„Vagos" leidykla, 232600, Vilnius, Lenino pr. 50
Spaudė „Vaizdo" spaustuvė, 232600, Vilnius, A. Strazdelio 1

Lvovas S. L.
Lv-07 Albrechtas Diureris / Iš rusų k. vertė M. Macijauskienė.— V.: Vaga, 1982,—344 p„ 24 iliustr. lap.— (Siluetai).
Bibliogr. išnašose.

Autorius piešia žymiausio XV a. pabaigos—XVI a. pradžios vokiečių dailininko A. Diurerio kūrybinį portretą, remdamasis jo darbais, dienoraščiais, autentiškais dokumentais. A. Diurerį matome gimtajame Niurnberge, įvairiuose Vokietijos, Italijos miestuose, kūrybinėse dirbtuvėse ir žymių to meto žmonių draugijoje.

48020000

70803-252 BBK **85.103(3)**
M 862(10)— 82 ^° °z 75U

I SKYRIUS

Auksakalys Albrechtas Diureris kartą į savo užrašų knygelę įrašė:

„.. .1471 metais po Kristaus gimimo, šv. Prudencijaus dieną, antradienį, tai yra šv. Kryžiaus savaitėje (gegužės 21-ąją), šeštą valandą žmona Barbara man pagimdė antrą sūnų. Jo krikšto tėvas Antonas Kobergeris, pagerbdamas mane, davė jam Albrechto vardą." [1]

Taip įėjo į istoriją 1471 metų gegužės 21 diena, kai Niurnberge gimė didysis vokiečių dailininkas, tapytojas ir grafikas, meno teoretikas, nusipelnęs pasaulinę šlovę.

Auksinių ir sidabrinių daiktų meistro Albrechto Diurerio dirbtuvė buvo Tvirtovės gatvės ir Kalvių skersgatvio kampe. Pro pravertus langus sklisdavo aidus plaktukų kaukšėjimas. Dirbti būdavo pradedama švintant, baigiama temstant. Dirbtuvė nuosava ir nuosavame name. Bet Albrechtas Diureris neužmiršo ir iki pat mirties neužmirš, koks ilgas ir sunkus buvo jo kelias, kol įsigijo nuosavą dirbtuvę ir nuosavą namą, „namątvirtovę",— taip šis pastatas vadinamas mieste ir miesto kronikoje.

Albrechto Diurerio vyresniojo vaikystė prabėgo toli nuo Niurnbergo, už Vokietijos ribų, mažame vengrų miestelyje. Jo seneliai ir proseneliai augino raguočius ir arklius Vengrijos lygumose, o jo tėvas Antonas Diureris tapo auksakaliu. Auksinių daiktų meistras Antonas Diureris išmokė sūnų visko, ką pats mokėjo,—apdirbti sidabrą ir auksą, paskui išsiuntė jį mo-

[1] А. Дюрер. Дневники, письма, трактаты. Пер. Ц. Г. Несселыытраус, т. I, с. 44, Л.—М, 1957.
Toliau visos citatos iš Diurerio autobiografinių dokumentų pateikiamos šiame leidinyje, tarpais su nežymiais patikslinimais, atsižvelgiant į vokišką tekstą: *K. Lange und K. Fuchse Duieis schiiltlichei Nachlass, Halle, 1893: H. Rupprich. Diiiers schiiitlicher Nachlass, Bd. I—III, Berlin, 1956—1969.*

kytis į svečią šalį. Toks buvo įprastas amatininko gyvenimo kelias. „Ko neišmokau namie, išmoksiu svetur",— sakydavo keliaujantys pameistriai. Tik vargu ar pagalvojo Antonas Diureris, kad jo sūnus niekad nesugrįš į tėvynę. Jis išvaikščiojo ir išvažinėjo visą Vokietiją, paskui ilgam apsistojo Nyderlanduose, tobulindamasis pas garsiausius Niderlandų auksakalius, kurie su pasididžiavimu ir ne be pagrindo save vadino dailininkais. Jau nebe jaunuolis, subrendęs vyras, daug kur apsilankęs, daug ką pamatęs ir išbandęs, Albrechtas Diureris karštą 1455 metų birželio dieną priėjo prie žinomo ir garsaus Niurnbergo sienų. Daugybė keturkampių bokštų smailiais špiliais stūksojo virš miesto sienos ir namų stačiais stogais, dengtais skiedromis ir čerpėmis.

Vidury miesto ant kalvos stovėjo tvirtovė—Kaizerburgas. Kažkada ji priklausė galingiems feodalams — burggrafams, bet praturtėjęs miestas nupirko iš jų šią tvirtovę. Patys aukščiausi buvo šv. Lauryno ir šv. Zebaldo bažnyčių bokštai. Meniškai iškaltos vėtrungės puošė jų viršūnes. Miesto sienos bokštai, palyginus su bažnyčių, atrodė žemi. Sienas rėmė masyvūs kontrforsai iš didžiulių nelygių akmenų. Virš griovio, iškasto priešais sieną, buvo išsikišimai su šaunamosiomis angomis. Daugelyje angų žiojėjo patrankų vamzdžiai. Iš pirmo žvilgsnio buvo matyti, kad šitam miestui tenka kovoti, kad jis pasiruošęs gintis, net jei būtų apsuptas. Beje, ateivis tai žinojo. Keliaudamas jau sykį buvo užsukęs į Niurnbergą. Jis dar neturėjo septyniolikos metų, kai miesto valdžia įrašė jį į samdomų arbaletininkų sąrašą. Miestas tada kariavo su riteriais, ir savų, kareivių jam neužteko. Ar keliaujantis pameistrys dalyvavo' kautynėse, nežinia, bet miestas jam patiko — jis prisiminė jį Niderlanduose, o paskui nusprendė čia įsikurti.

Keleivis praėjo akmens stulpą su nukryžiuotu Kristumi ir negrįsta dulkėta gatve patraukė prie medinio aptvaro — storų rąstų, į kuriuos buvo įkalti ilgi aštrūs virbai; jame buvo vartai iš stiprių sijų. Miesto sargyba vakare uždaro vartus ir atveria rytą. Dabar vartai atviri, grotos su aštriais dantimis pakeltos. Diurerio niekas nesulaikė, ir jis nužingsniavo iki miesto sargybos namo. Sargybiniai paklausė ateivį, kas jis ir kodėl atkeliauja į Niurnbergą, paėmė iš jo muitą už įėjimą į miestą, pakėlė girgždantį buomą, ir jis perėjo mediniu tiltu per griovį, supantį apsauginę sieną. Stovintis griovy vanduo buvo aptrauktas žaliais maurais, miesto sienos apkerpėjusios, kai kur tarp akmenų augo ploni beržiukai. Diureris stabtelėjo ant tilto, norėdamas įsižiūrėti į herbus viršum vartų, paskui įžengė po aidžiais skliautais. Po gilia arka buvo šešėlis ir skersvėjis. Keleiviui ant veido išdžiūvo prakaitas, išmuštas nuo karštos vasaros dienos, ir jis nuėjo tolyn vingriomis ir siauromis, ankštai užstatytomis gatvelėmis. Į gatvių pusę išsikišę antrieji ir tretieji aukštai. Prie namų girgžda iš geležies iškalti ir ant grandinių pakabinti ar kronšteinais pritvirtinti ryškiai nudažyti batai, spynos, riestainiai, žirklės — batsiuvių, šaltkalvių, kepėjų, siuvėjų iškabos. Dažnai tenka eiti gatvės viduriu, nes priešais namus ant bet kaip sukaltų stalų išdėliotos prekės. Kartais keleivis paskubomis prisispaudžia prie sienos, praleisdamas žymaus pono karietą, arba šokteli į gatvės vidurį, kai pro langą kas nors išpila pamazgas.

Albrechtas Diureris atėjo į Niurnbergą per šv. Eligijaus atlaidus. Tasai šventasis buvo laikomas kalvių ir auksakalių globėju. Vienas iš kilmingiausių niurnbergiečių kaip tik tą dieną kėlė vestuves. Tai buvo patricijų giminės vyriausiasis iš Pirkheimerių — Pilypas. Netoli Kaizerburgo sienų po atviru dangumi buvo padengti stalai. Trenkė muzika. Vynas buvo pilstomas tiesiog iš statinių. Kaip sniegas baltų putų kepurės pūpsojo virš alaus bokalų. Fleitistai, dūdmaišio pūtėjai, liutnininkai, būgnininkai nėrėsi iš kailio. Vyrai trepsėjo taip, lyg būtų norėję kiaurai žemę pramušti, ir mėtė aukštyn kvatojančias moteris. Iškilmingą šv. Eligijaus — kalvių ir juvelyrų globėjo— dienos šventimą, apgirtusių vestuvininkų daugybę Albrechtas Diureris palaikė geru ženklu.

Ar išsipildė šis spėjimas, sunku pasakyti.

Albrechtas Diureris, kai peržengė Niurnbergo miesto ribas, turėjo dvidešimt aštuonerius metus. Paskui ištisus dvyr lika metų dirbo pameistriu pas auksakalį Heronimą Holperį. Holperis jau kadai kada buvo vadinamas Seniu, tačiau jis nesiskubino eiti poilsio. Daugel metų Albrechtas Diureris sugaišo, kol išmoko amato. Jis sužinojo metalo paslaptis ir darbo metodus, jo akis pasidarė įžvalgesnė, ranka tvirtesnė, išlavėjo skonis, bet, deja, jam dažnai atrodydavo, kad amžinai bus pameistriu. Tik sulaukęs keturiasdešimties metų, galėjo pareikšti turįs turto už šimtą guldenų, mat to buvo reikalaujama įsigyjant meistro teises; iš jų dešimt guldenų užmokėjo už meistro

teisių liudijimą, vedė Holperio penkiolikmetę dukterį Barbarą ir, padedant uošviui, galiausiai atidarė nuosavą dirbtuvę.

Ir ne iš karto jo dirbtuvė įsitvirtino tarp kitų. Senosios, žinomos dirbtuvės buvo šaknimis suaugusios su Niurnbergu. Miestas neskubėjo pripažinti ateivio savu. Vienas po kito Albrechtui ir Barbarai gimė vaikai, o Diurerių šeima vis dar neturėjo nuosavo namo, kuris būtų tikęs savarankiškam meistrui. Seimą gyveno iš kiemo pusės priestate, kuris priklausė Johanui Pirkheimeriui, jau minėto Pilypo sūnui.

Johanas buvo išsilavinęs, mokytas, geranoris. Jo žodis daug reiškė mieste. Jis buvo Miesto tarybos narys ir posėdžiaudavo rotušėje. Pažintis su juo, patarimai ir globa buvo nemaža laimė. Tačiau svetimi namai ir liks svetimi.

Keturiasdešimt aštuonerių metų Albrechtas Diureris vyresnysis pagaliau gavo teisę nuomoti, paveldėtą namą, esantį Tvirtovės gatvės ir Kalvių skersgatvio kampe, perkelti ten savo šeimą ir dirbtuvę. Apie šito namo ir žemės įsigijimą ir galvoti nebuvo ko — tai pasiekti Niurnberge galėjo tik žymus žmogus.

Dvidešimt metų, lygiai dvidešimt metų prabėgo, kol jo padėtis Niurnberge pagerėjo. Miestas buvo ne tik turtingas ir garsus, bet ir rūstus, net pasipūtęs prieš ateivius. Tiesa, Albrechtui Diureriui vyresniajam niekas neprimindavo, kad jis prašalaitis, bet to neužmiršdavo. Ir jis pats neužmiršdavo — pavyzdžiui, žinojo, kad netgi tapęs namo savininku, išgarsinęs savo dirbtuvę, jis negalės tikėtis, jog kada nors bus išrinktas į Miesto tarybą.

Albrechtas Diureris vyresnysis turėjo daug rūpesčių. Vaikai gimė beveik pamečiui: Barbara, Johanas, Albrechtas, Zebaldas, Jeronimas, Antonas, dvynukės — Agnesė ir Margarita. Motina nuo gimdymų vos galo negavo, o viena dukrelė, tik pakrikštyta, mirė. Po dvynukių pasaulį išvydo Uršulė, Hansas, dar viena Agnesė, Peteris, Katarina, Endresas, dar vienas Zebaldas, Kristina, dar vienas Hansas, Karlas. Aštuoniolika vaikų! Krikštatėviais būti Diureriai kviesdavosi gerus pažįstamus ir draugus. Tarp jų buvo pirklys ir astronomas mėgėjas, alaus ir vyno mokesčių rinkėjas, teisėjas. O Albrechto jaunesniojo krikštatėvis buvo žinomas spaustuvininkas Antonas Kobergeris. Visi Diurerių prašytieji vaikų krikštatėviai buvo įtakingi žmonės ir ateityje savo krikštavaikius galėjo globoti, bet vaikai gimdavo silpni, dažnai sirgdavo ir mirdavo maži arba jaunystėje. Subrendusio amžiaus sulaukė tik trys broliai — Albrechtas, Endresas ir Hansas. Tačiau šeima visada buvo gausi. Žmoną iškankino nuolatiniai nėštumai, gimdymai, vaikų ligos, bemiegės naktys, daugybė buitinių rūpesčių. Kokio dydžio turėjo būti namų židinys, kad galėtų pamaitinti šeimą, pameistrius ir mokinius, kokio ilgio turėjo būti stalas, kad už jo galėtų susėsti visi! Kaip sunku buvo aprengti, parūpinti apavą tokiai krūvai vaikų! O tėvas norėjo juos ne tik išmaitinti, bet ir išprusinti, išmokyti sūnus patikimo amato, praminti jiems kelią, kad būtų lengviau eiti negu jam pačiam.

Pasitaikydavo Albrechtui Diureriui vyresniajam ir sėkmingų metų. Kai turėjo penkiasdešimt šešerius metus, jis pajėgė įsigyti kalnakasyboj savo dalį. Kai suėjo šešiasdešimt dveji, drauge su kitu auksakaliu gavo užsakymą pagaminti imperatoriui Fridrichui III taures. Bet svarbiausia jo gyvenime buvo nelengvas darbas, nuolatiniai šeimos rūpesčiai, o gyvenimo pabaigoje — verslo nesėkmės ir nuostoliai...

Tretysis iš sūnų, tas, kuriam buvo lemta išgarsinti šeimą,— Albrechtas Diureris jaunesnysis,— senatvėje prisimins tėvą ir parašys apie jį šiuos žodžius: „.. Visas Albrechto Diurerio vyresniojo gyvenimas buvo dideli rūpesčiai ir sunkus darbas. Jis neturėjo jokio kito pragyvenimo šaltinio, tik savo rankas, kuriomis pelnė pragyvenimą sau, žmonai ir vaikams. Todėl ne ką ir teturėjo."[1] Santūrios, iškalbingos eilutės.

Žinovai ginčijasi, kas Albrechto Diurerio vyresniojo portreto autorius (portretas nupieštas sidabro pieštuku): ar jis pats save piešęs, ar sūnus—Albrechtas Diureris jaunesnysis. Abiem nuomonėms pakanka įrodymų. Tik aišku viena, jog žmogaus, pavaizduoto portrete, gyvenimas nelepino: jis patyrė daugiau rūpesčių ir nerimo negu džiaugsmo ir ramybės. Gilios raukšlės vagoja gerą, liūdną veidą, lūpų kampučiai skausmingai nukarę, po primerktomis akimis pabrinkę maišeliai. Iš po paprastos kepurės išlindę neprižiūrimi plaukai. Kukliai sukirpta šiurkšti striukė. Išlikę dar keli Albrechto Diurerio vyresniojo portretai. Juos įvairiu metu piešė garsusis jo sūnus. Visuose — rūpesčių, nuovargio, susikaupimo atspaudas — rūstaus ir nešventiško gyvenimo pėdsakai. Jis buvo tyros sielos žmogus... Kant-

[1] А. Дюрер, Дневники..., т. I, с. 47.

rus ir garbingas... Kiekvienam linkėdavo gero... Jam buvo svetima visuomenė ir pasaulio džiaugsmai.. . Tokį senatvėje jį prisimindavo sūnus, nugyvenęs visai nepanašų į tėvo gyvenimą. Žodžiai, kupini meilės ir liūdesio, skamba taip, lyg jis būtų norėjęs, kad tėvas kape išgirstų tai, ką sūnus nespėjo pasakyti jam gyvam esant.

Tuo metu Niurnberge veikė keletas pradinių lotyniškų mokyklų. Čia buvo mokomasi triviumo — trijų pagrindinių dalykų: gramatikos, logikos, retorikos. Buvo mokoma ir mokomasi lotyniškai.

Diurerio 500 metų jubiliejaus proga istorikai vėl peržiūrėjo kalnus dokumentų, norėdami nustatyti, kokioje mokykloje mokėsi dailininkas, bet tiesioginių paliudijimų nerado. Lotyniški tekstai, kuriuos Diureris užrašydavo ant savo graviūrų ir paveikslų, lotyniškos knygos, kurias pirkosi, ir tai, kad lengvai išmoko italų kalbą, domėjosi mitologiniais siužetais, byloja, jog. dailininkas mokėsi lotyniškoje mokykloje. Natūralu būtų galvoti, kad jis lankė arčiausią, prie šv. Zebaldo bažnyčios esančią mokyklą. Diureriai gyveno toje parapijoje. Mokėsi šioje mokykloje septyniasdešimt mokinių. Jie buvo skirstomi, atsižvelgiant j amžių ir pažangumą, į tris grupes, bet ir jauniausieji, ir vidutinieji, ir vyresnieji sėdėdavo viename kambaryje, ir mokytojas juos mokydavo visus tuo pat metu. Mokiniai į mokyklą eidavo du kartus per dieną: trim valandom anksti rytą, trim valandom po pietų. Dvi pamokos būdavo skiriamos vienam triviumo dalykui, trečia — tikybos dėstymui. Buvo mokomasi maldų, elgesio normų, logikos pradmenų pagal Petro Ispano knygą, senovinę, sunkiai suprantamą. Tie, kurie mokėsi toliau, skaitė Ezopo pasakėčias, Terencijaus komedijų ištraukas. Diureris mokėsi neilgai ir tai, ką ši mokykla galėjo jam duoti, visą gyvenimą'savarankiškai studijavo, skaiLdžiai gailėdamasis, kad jam itin mažai teko mokytis. Pagrindine jo mokymosi vieta netrukus tapo tėvo dirbtuvė.

Niurnberge tais laikais buvo aštuoni dideli kvartalai, kuriuose buvo trys šimtai penkiasdešimt keturi namų židiniai, o iš viso gyventojų apie keturiasdešimt tūkstančių. Tarp jų daug amatininkų, gabių meistrų — ketaus, bronzos, žalvario liejikų. Kalvių, kurie kalė ratlankius, linges ir pasagas. Ir tokių, kurie gamino durų ir langų vyrius, skląsčius, brūklius. Buvo pjautuvų, dalgių, špagų ir durklų meistrų dirbtuvių.

Mieste gyveno ginklų dirbėjai. Jie gamino grėsmingus arbaletus, arkebuzas, šautuvus. Liejikai liejo patrankas. Šarvų meistrai kalė šalmus, šarvinius marškinius, šarvus. O kiti gamino skirtus taikiems tikslams daiktus, pavyzdžiui, skriestuvus ir svarstykles. Vos ne kiekvieną daiktą Niurnbergo meistrai, kaip buvo priimta tais laikais, puošė kaltiniais piešiniais, įmantriai išgraviruodami. Kai meistrai mirdavo, bronzinėse antkapio ply tose būdavo pavaizduojami tie daiktai, kuriuos jie gamino būdami gyvi — pavyzdžiui, spaustuvai, replės, skriestuvai, plaktukai. Tie antkapiai — tobuli meno kūriniai. Niurnbergo meistrai iškaldavo ploniausias aukso grandinėles moterims ir sunkias geležines tvoras, kurios supdavo patricijų namus. Niurnbergo meistrai gamindavo ir kompasus. Jų kompasai garsėjo subtilia apdaila, o svarbiausia — tikslumu. Juos pirkdavo jūrų keliautojai iš Prancūzijos, Ispanijos, Portugalijos miestų, priklausančių hanzai. Kompasų meistrai niekada nestokojo darbo — kompasas buvo vienas iš svarbiausių to amžiaus prietaisų. Niurnbergo puodžiai gamindavo ne tik puodus, puodelius, dubenius kasdieninei buičiai, bet ir dekoratyvines majolikos lėkštes (turtinguose niurnbergiečių namuose jos buvo kabinamos ant svetainės sienų) ir krosnims papuošti koklius. Ant koklių vaizduodavo pasaulietinius ir religinius siužetus, kokie būdavo graviūrose ir paveiksluose.

Niurnbergo meistrai mokėjo kalti medalius, lieti alavinius indus ir juos puošti ornamentais bei figūromis, gaminti sudėtingus prietaisus, žinojo, kaip suklijuoti akmenį ir metalą, kaip išdrožinėti ir nupoliruoti varines ir bronzines plokštes, kaip nutekinti tekinimo staklėmis ir pragręžti medį, kaulą, ragą, akmenį, metalus. Jie gebėjo pasigaminti dumples žaizdrui, slėgtuvus, pjūklus, akmens pjovimo, poliravimo, galandimo stakles, varomas vandeniu. Niurnbergo meistrai gebėjo ne tik pjauti, gręžti, poliruoti, bet ir piešti, braižyti, modeliuoti. Išradinėti ir galvoti. Jie gebėjo apskaičiuoti vinto apsisukimą, sverto petį, rėžiklio pasvirimą. Jų dirbtuvėse amatas tiesė ranką menui ir mokslui. Ne veltui žinomas astronomas ir matematikas Regiomontanas pasirinko pastoviam gyvenimui Niurnbergą. Aiškindamas draugams šį apsisprendimą, sakė, kad čionykščiai meistrai jam gali pagaminti bet kokį prietaisą, reikalingą dangaus šviesuliams stebėti. Na, o meistrai galėjo daug ko iš jo pasimokyti. Norėdamas įrodyti, ką gali mechanika, Regio-

montanas pagamino du užvedamus automatus. Pirmasis vaizdavo rėpliojančią musę, antrasis — erelį, sukinėjantį galvą ir plasnojantį sparnais. Regiomontano erelis, skėsčiodamas sparnus, sveikino imperatorių, atvykusį į Niurnbergą, ir tai labai nustebino svečią ir jo palydą.

Vėliau Albrechtas Diureris vyresnysis susipažino su dauguma Niurnbergo dirbtuvių savininkų. Daugelį iš jų, nors jis ir priklausė garbingiems amatininkams, sveikindavo pirmas. Jis niekada nesipūtė. Norėjo žinoti, ką gamina kiti metalo meistrai, kokius naujus įrankius naudoja, ką naujo sumeistrauja. Ypač domėjosi, ką veikia kiti auksakaliai. Nelengva prilygti žinomiausiems! Jiems nėra nieko negalima. Imperatoriaus, karalių ir kunigaikščių rūmai užsisakydavo pas Niurnbergo auksakalius sudėtingus papuošalus, pavyzdžiui, vadinamuosius „Kristaus" arba „gyvačių medžius". Apie tokius nei Vengrijoje, nei Niderlanduose niekas nebuvo girdėjęs. „Gyvatės medį" jam pavyko pamatyti vieno to pat amato žmogaus dirbtuvėje, kai jis jau buvo pagamintas. Kol meistras nebaigdavo darbo, paprastai nebūdavo žiūrima. „Gyvatės medis" atrodė taip. Nuo paauksuoto pastovo, primenančio kalvą, iškilęs šiek tiek išsilenkęs plonas medelio kamienas. Jis prilaiko sidabrinę didžiulio žiedo taurę, apsuptą išraižytų ir išlankstytų plačių žiedlapių. Taurės viduryje — sidabrinė Madona su kūdikėliu ant rankų. Jos apdaras auksinis, auksinė karūna puošia auksinius plaukus. Po medžiu ant pastovo-kalvos miega pranašas Abraomas. Salia šv. Jurgis smogia drakonui ietimi. Prie žiedlapių prikabinti paauksuoti pakabučiai su nupoliruotais ryklio dantimis. Svarbiausioji sudėtingo papuošalo dalis — ne Madona su kūdikėliu, ne Abraomas, ne šv. Jurgis, o, nuodėmė sakyti, ryklio dantys. Jie laikomi suakmenėjusiais gyvačių liežuviais ir gelbsti nuo apnuodijimo. Reikia tik juos pastatyti ant pokylio stalo, ir visokie nuodai praras galią. Kunigaikščiams ir karaliams ramiau, kai ant valgomųjų stalų stovi „gyvatės medžiai". Štai kodėl ryklio dantys vertinami kaip brangakmeniai. Albrechtui Diureriui vyresniajam, žmogui dievobaimingam, šitas žymaus bendraminčio kūrinys atrodė per daug pagoniškas. Tačiau jis suprato, kiek darbo čia buvo įdėta, kol buvo sujungtos įvairiarūšės medžiagos, kokia įgudusi ranka, išraižiusi ir išlanksčiusi puošnius žiedlapius ir lapus, kaip dailiai nušlifuotas sidabro paviršius, čia blizgantis, čia matinis, čia mirguliuojantis.

Tie daiktai, kuriuos jis pats gamino, buvo paprastesni. Bet ir prie tokių daiktų kaip, pavyzdžiui, prie „dvigubos taurės", kurią mėgo turtingi niurnbergiečiai, tekdavo nemažai paplušėti. Aukšta sidabrinė ar auksinė taurė su atlenktais ovaliniais kraštais rėmėsi į aukštą kojelę, papuoštą metaliniais nėriniais. Tokia pat taurė buvo ir vietoj dangtelio. Per iškilmingas puotas „dvigubos taurės" buvo statomos tarp dviejų vienodai garbingų svečių. Viršutinė būdavo nukeliama, ir prieš abu svečius stovėdavo dvi visiškai vienodos taurės. Vynas į jas būdavo pilamas tuo pačiu metu. Garbingi svečiai pakeldavo taures kartu ir laikydavo vienodame aukštyje, pabrėždami, kad abu lygūs...

Kaip ir jo amato draugai, Albrechtas Diureris vyresnysis kalė bažnyčioms smilkytuvus, taures, lėkštes, šventinto vandens indus, be to, ąsotėlius, metalinius butelius, žvakides. Jo darbo medžiaga buvo auksas, sidabras, o kartais brangakmeniai. Kiekvienas daiktas ir kiekviena medžiaga reikalavo savito, sudėtingo sprendimo. Turėjai iš anksto žinoti, ką ketini daryti, numatyti, kaip darbo procese teks jungti atskiras medžiagas, kaip visa tai atrodys, kada bus pagaminta. Būsimus daiktus reikėjo tiksliai nupiešti. Klaidos gąsdino. Medžiagos buvo brangios, darbas ilgai truko. Ištikus nesėkmei, meistrui grėsdavo didelis nuostolis, o kartais ir nuskurdimas.

Tačiau per daug baimintis, kad dirbi su brangiomis medžiagomis, nederėjo. Auksakalys turėjo būti atsargus ir drąsus, apdairus ir ryžtingas. Mintys apie darbą be paliovos nedavė ramybės Albrechtui Diureriui vyresniajam, ir visa tai, ką jis mokėjo, norėjo perduoti sūnui. Kad sužinotum auksakalio amato paslaptis ir taptum savarankiškas ne per dešimtmečius, kaip jis pats tapo, o per kelerius metus, reikėjo anksti pradėti ir be perstojo mokytis.

Štai kodėl Albrechtas Diureris jaunesnysis, dar būdamas vaikas, valandų valandas praleisdavo tėvo dirbtuvėje. Jis ne tik stebėjo, kaip dirba tėvas ir jo padėjėjai, bet ir mokėsi laikyti instrumentą, apdirbti medžiagas. Vėliau, jau tapęs žymiu dailininku, jis mielai piešė auksakaliams būsimų daiktų eskizus. Daugelį metų įvairių šalių juvelyrai naudojosi jo piešiniais. Jie buvo nupiešti to, kuris žinojo jų darbą ne iš nuogirdų...

Auksakaliai su pašaipa vaiposi, išgirdę pasakojant apie alchemikus, kuriems tai šen, tai ten pavyksta išgauti auksą iš švino ar gyvsidabrio. Meistrai žino: aukso neprikalbinsi atsirasti užkeikimais! Žmonės jo ieško ilgai ir sunkiomis sąlygomis kalnuose. Kalnus smėlio perplauna, norėdami gauti aukso dulkelę. Auksą j Niurnbergą atveža iš toli, ir meistrai perka aukso luitus už didžiulius pinigus. Visų pirma meistras turi išmokti atskirti pagal išvaizdą, spalvą, blizgesį metalo kokybę. Kai jis pirkėjui pasako, iš kokio aukso pagamino taurę, lėkštę ar grandinėlę, jo žodžiu turi aklai tikėti. Tas žodis prilygsta tauriajam metalui. Žinoma, karalių ar imperatorių pinigų kalyklose auksas, deja, dažnai gadinamas. Dėl to taip krinta monetų vertė. Šio pasaulio valdovams meistras — ne teisėjas. Tačiau savo dirbtuvėje niekados jis nesukčiaus. Ne veltui prisiekė būti ištikimas griežtiems savo amato įstatymams. Jokiu būdu negalima pakeisti brangaus metalo pigesniu, negalima vaikytis naudos ar gudrauti, turi būti sąžiningas visur ir visada — štai taisyklės, kurias Albrechtas Diureris jaunesnysis išmoko tėvo dirbtuvėje visam gyvenimui.

Aukso luitą meistras kantriai išlydo grafito tiglyje po anglies miltelių sluoksniu. Tai visuomet jis pats atlieka. Anglies miltelius grūda ir sijoja mokiniai. Nuo to darbo jie tampa panašūs į maurus, apie kuriuos pasakojama kelionių po tolimas žemes knygose. Išlydytas auksas atsargiai perpilamas į ketaus formą. Karštis tvoskia į veidą. Formos vidus ištepamas lašiniais. Lašiniai naminiai. Kiekvieno niurnbergiečio kieme ganosi kiaulės. Lašiniai spirga, ir visa dirbtuvė pakvimpa. Meistras mėgsta šitą kvapą. Vos tik auksas truputį atšąla, jis išimamas iš formos. Jeigu į lydinį įdėta vario, auksas įgaus šiltą rausvą atspalvį. Jeigu sidabro — žalsvą. Jeigu geležies — šaltą melsvą. Priemaišos dedamos norint išgauti spalvą, reikalingą būsimam dirbiniui. Meistrui aukso spalva turi daug atspalvių. Diureris vyresnysis džiaugiasi: sūnus mato daugiau aukso atspalvių negu kiti mokiniai.

Karštas lydinys sunkiu ketaus velenu nustumiamas ant skambios apvalios skardos. O jeigu darbui bus reikalinga auksinė viela, ploni auksiniai gurgučiai pertempiami pro vielos traukimo lentos plyšelius. Pačios ploniausios gijos — mergaitės plauko storumo. Diureris jaunesnysis mėgsta žiūrėti, kaip tos gijos blykčioja šviesoje lyg auksinės žiežirbos. Skarda suplojama,

ir gaunamos plokštelės. Iš plokštelių aštriomis žirklėmis iškerpamos būsimo daikto dalys. Nuo tų žirklių ant rankų lieka kietos nuospaudos. Štai ir sūnus jau seniai jas užsidirbo, o pirmomis savaitėmis jam ant rankų neužgydavo pūslės. Motina jas tepdavo tepalu, kurio receptą žinojo kiekvieno meistro žmona. Be to, auksakalio rankas galima pažinti iš užgijusių nudegimų, iš anglies ir aukso dulkelių, amžinai įsigraužusių į odos poras.

Visos šiukšlės, susikaupusios dirbtuvėje, dienos gale sudeginamos, paskui peržiūrimi pelenai — gal juose liko apgruzdusių aukso grūdelių. Net vanduo iš praustuvų, kuriuose plaunamos rankos, čia ne išpilamas į gatvę, o perkošiamas per audeklą,

Grūdelius ir dulkeles surenka mokiniai: jaunų akys geriau mato. Jaunieji griežtai pratinami būti kantrūs ir rūpestingi — neduok dieve, jei sutingsi ir išpurtysi už slenksčio kokį skudurą — bausmės neišvengsi, ir dar kokios! Jeigu nusikals sūnus, jo taip pat nebus pasigailėta.

Auksakalio dirbtuvę visada atpažinsi iš skardaus taukšėjimo. Joje kalama. Jaunieji kartais išrauksi mūšos ritmą. Seniai to nemėgsta — išdykavimas. Aštriais graviravimo rėžtuvais metale išraižomos piešinio linijos. Ir štai kalimas ir graviravimas baigti. Lengva pasakyti — baigti! Jeigu darbas sudėtingas, o piešinys įmantrus, kalimas ir graviravimas trunka ištisas dienas, kartais savaites. Neskubėjimas, ištvermė, kantrybė — štai svarbiausios savybės, kurias Albrechtui Diureriui jaunesniajam davė tėvo dirbtuvė.

Pagaliau ant varstoto guli visos būsimos taurės ar lėkštės, bokalo ar žvakidės dalys. Nuo varstoto nuimami pašaliniai daiktai, sujungiamos tos dalys. Čia reikia būti labai atsargiam. Pameistriai mokosi metų metus, kol jiems patikima ši darbo dalis. Sulituotas dirbinys gąsdina savo nepanašumu į tą, koks turėtų būti. Jis pajuodęs, su nelygiais patakais. Metalas ataušinamas, paskui dedamas į indą su silpnu sieros rūgšties tirpalu ir verdamas ant silpnos ugnies. Kunkuliuoja inde sieros rūgštis, aštrūs garai graužia akis...

Meistras mokiniui niekada nepasakoja iš eilės visko, ką reikia padaryti, kad gautum gatavą daiktą. Nei iš vieno karto, nei iš kelių to neįsiminsi. Jis mato, kaip vienas darbas neskubant, visados ta pačia tvarka keičia kitą. Jam meistras lie-

pia čia vieną daiktą paduoti, čia kitą paimti, sustiprinti arba susilpninti ugnį, atsargiai įpilti rūgšties. Mokinys turi be paliovos sekti meistro akis ir rankas, būti kiekvieną akimirką pasiruošęs pagal mostą, pagal žvilgsnį atlikti tai, ką jis įsakys,— paduoti instrumentą, pastumti spaustuvus, atnešti medžiagą.

Ir štai virimas baigtas. Mokiniai sutrina sunkiais grūstuvais moliniuose puoduose mišinį koryto akmens, vadinamo pemza (jis atvežamas iš toli ir perkamas brangiai), ir ypatingos žemės, kuri paprastai vadinama „angliška", su kvepiančiu sėmenų aliejumi. Paskui tuo mišiniu ilgai valo gaminio paviršių tvirtais šepečiais. Nuo židinių ir žaizdrų dirbtuvėje karšta. Aitrūs naudojamų medžiagų kvapai graužia akis. Brūžinti šepečiais tenka baisiai ilgai. Meistras pastebės kiekvieną pražiūrėtą įbrėžimą.

Gal jau pagaliau baigta? Taip gali paklausti tik nekantrus arba nepatyręs žmogus. Ateina poliravimo metas — šepečiais ir švitru. Švitrinio popieriaus dulkės kaip debesėlis kybo ore, nuo jų ir degina, ir perši galugerkly, dusina kosulys. Dauguma priemonių ir mišinių, kurie naudojami auksakalio dirbtuvėje, kenkia sveikatai. Nuo senų senovės auksakaliai įdubusiomis krūtinėmis, nesveika veido spalva, ir amžius jų neilgas.

Jeigu dirbinys gaminamas iš aukščiausios rūšies aukso, po visų išvardytų darbų atrodys puikiai. Jeigu daiktas nebrangus ir auksas nėra aukštos prabos, jis nudažomas. Meistras ilgai buria, pasilenkęs prie valgomosios druskos, alūno ir salietros mišinio. Jis ištirpdo vario dalelytes, ir paviršius vėl auksinis, bet neblizga. Dirbtuvėje netikėtai pasigirsta linksmas šūktelėjimas: „Mokiny, parnešk alaus!"

Mokinys džiaugdamasis čiumpa molinį ąsotį ir lekia į gretimą parduotuvę. Tačiau, prieš geriant po sunkaus darbo, nuo kurio kaktą išmuša sūrus prakaitas, o burna išdžiūsta, dalis alaus išpilama į tam tikrą indą. Vieliniai šepečiai bus vilgomi į alų ir jais trinamas daiktas tol, kol jis vėl sužėrės visomis vaivorykštės spalvomis.

Auksinių ir sidabrinių daiktų dirbėjai nebuvo girdėję apie tokius mokslus kaip „chemija", „mechanika", „fizika", bet praktiškai žinojo šių mokslų pagrindus: žinojo metalų savybes, rūgštis, šarmus ir kitas medžiagas, suprato, kaip reikia apdirbti kiekvieną metalą, mokėjo sureguliuoti arba net patobulinti savo stakles, nustatyti apsisukimų greitį, išgaląsti rėžtuvą, nustatyti spaustuvų jėgą, replių svertą. Meistras gebėjo piešti, braižyti, graviruoti.

Tas, kuris, kaip Albrechtas Diureris jaunesnysis, atėjo dar būdamas vaikas dirbti į tokią dirbtuvę, turėjo šimtus, tūkstančius sykių kartoti veiksmą po veiksmo, operaciją po operacijos. Plaukuose pasirodydavo pirmoji. žilė, kol jis galų gale pajusdavo, kad viskas dirbtuvėje jam paklūsta, kaip paklusdavo mokytojui, kad jis pagal trglio spalvą gali nustatyti, ar jau gatavas metalas, pagal kvapą — pajusti, ar pakankamai įkaitintas žaizdras, pagal šepečių garsą — įspėti, ar jau metas baigti poliravimą. Darbas tokioje dirbtuvėje ne tik pratino prie metodų, bet ir formavo, šlifavo charakterį. Ūmiam, nekantriam auksakalio dirbtuvėje būdavo sunku — persilaužk arba išeik! Kantrybės, kantrybės ir dar sykį kantrybės. Kruopštumas, atkaklumas, sąžiningumas.

Niurnberge nebuvo cechų nei cechų nuostatų. Miesto diduomenė, patricijai, seniai juos buvo uždraudę. Bijojo, kad cechai įgaus autoritetą ir įtaką visuomenei, kaip buvo daugelyje kitų miestų. Tačiau profesijos nuostatai egzistavo. Jie buvo surašyti ir Miesto tarybos patvirtinti, be to, gyvi dirbtuvių papročiuose. Jie besąlygiškai reikalavo, kad kiekviena, nors atrodanti nesvarbi, operacija būtų atlikta pagal griežčiausias taisykles. Tai, ko nepastebės užsakovas, tai, kas lieka paslėpta nuo žvilgsnio, buvo padaroma taip pat kruopščiai kaip ir regimoji pusė. Štai, pavyzdžiui, bažnyčių sietynai. Jie būdavo matomi tik iš apačios. Tačiau viršutinės jų dalys būdavo poliruojamos ne mažiau rūpestingai negu apatinės. „Dievas mato viską ir visur",— sakydavo senieji meistrai. Jų įsitikinimu, palengvinti sau darbą — vadinasi, nusikalsti ne užsakovui, o savo meistriškumui ir šventiesiems jo globėjams.

Albrechtas Diureris vyresnysis suprato, kad paruošė savo sūnui nelengvą kelią. Tačiau geresnio kelio jis nežinojo. Šitą kelią kažkada buvo pasirinkęs ir jo tėvas. Sūnaus ir anūko priedermė — eiti šiuo keliu, išsaugant ir didinant kuklią savo vardo vertą šlovę, pridedant naujus grūdelius prie turimo patyrimo auksinio lobio. Tegul jis atkakliai tobulėja toje srityje, kuri ne veltui vadinama ir menu.

1484 metais Albrechtas Diureris jaunesnysis buvo dar berniukas. Jis nustojo lankyti mokyklą, kurioje mokėsi keletą metų. Jis — tėvo dirbtuvėje mokinys. Pratinasi prie darbo. Nors

iš pradžių labai sunku. Visoje Kalvių gatvėje nuo pat ryto girdėti, kaip kaukši plaktukai, kimiai dūsauja dumplės, gergždžia dildės, negarsiai ir liūdnai dainuoja pameistriai. Dvelkia degančiomis anglimis, įkaitusiu metalu, rūgštimi.

Albrechtas Diureris jaunesnysis atitrūko nuo savo pamokos. Jam buvo liepta sugrūsti anglies miltelių. Jis susimąstė. Atitolo, dingo visi įprasti garsai ir kvapai. Jis sėdėjo greta lango. Apskriti stiklai švininiais rėmais buvo tokie stori, kad atrodė žalsvoki. Šviesa; įeinanti pro juos, apšviesdavo dirbtuvę lygiai, bet silpnai, beveik bė šešėlių. Šalia lango kabojo mažas blausus veidrodis. Berniukas įdėmiai, neatplėšdamas akių, žvelgė į jį. Paskui paėmė sidabro pieštuką. Palietė pieštuku popierių. Popieriuje liko pilkas sidabrinis brūkšnys. Pieštuko prisilietimą prie popieriaus jis juto pirštų galiukais, visa ranka. Tas prisilietimas persmelkė visą kūną, atsiliepė dideliu džiaugsmu širdyje...

Dirbtuvėje buvo darbų, kuriems jis buvo abejingas, kitus atlikdavo noriai. Tačiau nė vienas nesukeldavo tokio jausmo kaip pieštuko prisilietimas prie popieriaus. Paaiškinti tą jausmą žodžiais jis nebūtų galėjęs ir ištrūkti iš jo gniaužtų nebūtų pajėgęs. Jis žinojo: tėvas gali perpykti, bet negrįžo prie savo pamokos. Jis piešė. Piešė save.

.. .Stačiakampiame kieto šiurkštaus popieriaus lape berniukas pavaizdavo save pusiau atsisukusį. Kai žiūri į tą portretą, jauti, kad jis nupieštas rankos, kuri buvo nebe pirmą kartą paėmusi į rankas pieštuką. Piešinys nupieštas beveik be pataisų, iš karto ir drąsiai. Portrete veidas rimtas, susikaupęs. Bruožų švelnumu panašus į tėvo. Veidas visai jaunas, sakyčiau, berniukui ne daugiau kaip trylika metų. Jo vaikiškai putlios lūpos, švelni skruostų linija, bet nevaikiškai įdėmios akys. Žvilgsnis keistas, tarytum nukreiptas į jo vidų. Šilkiniai garbanoti plaukai dengia kaktą ir ausis, krinta ant pečių. Galva apmauta kepuraite. Apsirengęs paprasta striuke. Iš plačios rankovės kyšo gležnas riešas, ilgi ploni pirštai. Nematyti, kad šita ranka jau yra įpratusi laikyti žnyples, dildę, plaktuką ir kaltą.

Berniukas net nesusimąstė, kad nupiešė autoportretą, tai yra griebėsi neįprasto tiems laikams uždavinio. Jis nesitikėjo, kad bus lengva, bet ir nesibaimino, kad bus sunku. Tai, ką darė, jam buvo būtina ir natūralu. Kaip kvėpavimas.

Tai Diureris pajuto pirmą kartą pabandęs piešti ir išsaugojo tą jausmą visam gyvenimui. Jis piešė sidabro pieštuku. Supresuotų sidabro miltelių lazdelė palikdavo popieriuje minkštą brūkšnį. Tačiau brūkšnio negalima nei ištrinti, nei pataisyti — dailininko ranka turi būti tvirta. Galbūt nevaikiškas rimtumas ir susikaupimas veide atsirado dėl to, kad jis vykdė uždavinį beveik ne pagal savo jėgas. Albrechtas Diureris jaunesnysis išsprendė jį puikiai.

Kartais sakoma, kad šitas autoportretas — nedrąsus mokyklinis darbas, pavyzdžiui, striukės klostės atrodo kietos. Galbūt tai ir tiesa. Tačiau koks nepriklausomas jaunasis dailininkas! Jis nejaučia jokių užkardų tarp uždavinio, kurį pasirinko, ir savęs. Jis tik norėjo kuo tiksliau pavaizduoti save tokį, kokį iegėjo. Lengva pasakyti — kuo tiksliau. Tai ištisa programa. Jaunasis žmogus, paauglys, beveik vaikas šitame autoportrete, mums įdomus. Net jeigu mes nežinotume, kad jis — būsimas žymusis dailininkas. Norime suvokti, apie ką jis galvoja, žiūrėdamas į save.

Po keleto dešimtmečių vaiko piešinys krito į akis meistrui. Jis nesijuokė iš jo, kaip iš nebrandaus bandymo, bet įrašė viršutiniame dešiniajame kampe: „Tai aš pats nupiešiau save, žiūrėdamas į veidrodį 1484 metais, kai dar buvau vaikas. Albrechtas Diureris." Šiuose žodžiuose — suaugusiojo švelnumas savo seniai nušlamėjusiai vaikystei, meistro pagarba vienam iš savo pirmųjų bandymų.

Tuo tarpu dirbtuvėje vyko darbas, su kuriuo Albrechto Diurerio jaunesniojo piešinys niekuo nebuvo susijęs. Gal bent tuo, kad tėvas ir dirbtuvė išmokė jį elgtis su sidabro pieštuku,—čia juo buvo piešiami būsimų dirbinių eskizai, raštai kalybai ir graviravimui. Piešinį pamatė Albrechtas Diureris vyresnysis. Jis žiūrėjo į jį sumišęs. Aišku, jo palikuonis turi mokėti piešti. Be tokių sugebėjimų auksakalys — nė iš vietos. Ir berniukas, dievas mato, sugeba. Tačiau piešinys sukėlė ne tik pasididžiavimą, bet ir nerimą. Trylikos metų berniukas galėtų turėti platesnę krūtinę ir stipresnes rankas. Deja, šiame piešinyje jis neatrodo sveikas. Ir linksmas, laimingas taip pat neatrodo. Ir dabar, kai popieriuje užiiksuota tai, ką tėvas kartais pastebėdavo ir ko nematydavo, buvo skaudu žiūrėti į tą portretą. Verčiau portretas būtų buvęs nupieštas blogiau, kad tik berniukas būtų linksmesnis. Jau kuris laikas piešimas sūnų

domina daugiau negu tai, kas dedasi dirbtuvėje." Tai irgi kelia nerimą tėvui. Nieko, berniukas dar mažas. Negalima ištisas dienas laikyti jo tarp keturių sienų. Tegul apsidairo. Mieste yra į ką pažiūrėti. Nereikia net toli eiti. Užtenka pavaikščioti savo gatve.

Tas namelis, kuriame gimė ir augo Albrechtas Diureris jaunesnysis, buvo pristatytas prie Johano Pirkheimerio namo. Prieš kelerius metus šeima persikėlė netoliese, į namą, stovintį prie tvirtovės, bet Diureriai tebesilanko Pirkheimerių name, kurio fasadas į pagrindinį turgų. Čia jie visad laukiami. O šitas namas įdomus. Jame yra daug knygų odiniais viršeliais, su bronzinėmis arba net paauksuotomis sąsagomis — ir spausdintų, ir senovinių rankraštinių su gražiai ir ryškiai nupieštomis antraščių raidėmis. Tokiomis pat raidėmis pradedamas skyrius; jos nupieštos ornamentų fone ir sudarytos iš susipynusių augalų arba žvėrių ir žmonių figūrų. Kai kuriose knygose yra graviūrų, kurios užima pusę ar net visą puslapį. Diureris jaunesnysis galėtų į jas žiūrėti ir žiūrėti.

Turtingųjų kaimynų namuose yra daiktų, kurių Albrechtas niekad nebuvo matęs. Pavyzdžiui, pastatomas laikrodis su pasvarais ir švytuokle, kuris iškilmingai muša valandas. Didžiulės koklinės krosnys, o ant koklių — scenos iš evangelijos. Viename kambaryje stovi namų vargonai, o grindys padengtos storu kilimu, atvežtu iš tolimų kraštų. Pirkheimerių namuose — raižytinės kėdės su aukštomis atkaltėmis, o Diurerių namuose sėdima ant suolų ir, kėdučių. Pirkheimerių namuose aukštų, papuoštų raižiniais spintų viršus buvo dantytas kaip tvirtovės sienos. Ant sienų kabo ištapytos majolikinės lėkštės,— anksčiau jos būdavo atvežamos iš Italijos, o dabar gaminamos Niurnberge. Kai sutemsta, svečių kambariuose uždegamos baltos vaškinės žvakės. Diurerių namas apšviečiamas lajinėmis žvakėmis arba žibintais, į kuriuos pripilama lydyto lajaus. Į Pirkheimerių švininius langų rėmus įstatyti ne maži apvalūs stiklai, o dideli kvadratiniai ir stačiakampiai. Jie geriau praleidžia šviesą.

Tačiau šiuose gražiuose namuose ne viskas puikiai einasi. Dėl šeimyninių nesutarimų, apie kuriuos vyresnieji kalba užuominomis, ir dėl tarnybos pas įvairius kunigaikščius, apie kuriuos jie kalba su pagarba, Johanas Pirkheimeris savo namuose Niurnberge lankosi tik pravažiuodamas, nes didžiulę laiko dalį praleidžia kituose miestuose, o kartais ir Italijoje.

Jo sūnus Vilibaldas—jis metais vyresnis už Albrechtą — auklėjamas ne gimtajame mieste, o Eichštato vyskupo rūmuose ir dažnai lydi tėvą kelionėse, bet retkarčiais pasirodo ir Niurnberge. Matyt, vieno tokio grįžimo metu jaunasis Diureris ir Vilibaldas Pirkheimeris ir susipažino. Pažintis virto draugyste, kuri lydėjo juodu visą gyvenimą.

Tačiau ne tik dėl Pirkheimerių namo įsidėmėtina Tvirtovės gatvė. Ji priklausė turtuolių kvartalui. Diurerių kaimynai buvo Seirliai. Puikiuose jų namuose apsistodavo pats imperatorius, atvažiavęs į Niurnbergą. Toje pat gatvėje gyveno ir Hartmanas Šedelis, išsilavinęs žmogus, daug keliavęs, miesto gydytojas ir istorikas. Šedelis kaupė knygas, rankraštines ir spausdintas. Mieste buvo žinoma, kad jis rašąs „Pasaulio kroniką". Ten bus surinkti daugelio vokiečių ir užsienio miestų, be to, žymių žmonių atvaizdai bei aprašymai. Jo „Pasaulio kronikoje" bus galima matyti ne tik imperatorius, karalius, vyskupus, karvedžius, mokslininkus, bet netgi maištininkus, nuteistus už maištavimą. Numatyta šią knygą išleisti kaip iliustruotą enciklopediją.

Netoli nuo Šedelio namo yra dailininko Michaelio Volgemuto dirbtuvė, didžiausia ir žinomiausia mieste. Volgemutas, jo padėjėjai ir mokiniai piešia medžio raižiniams piešinius, tapo altorius ir bažnyčių langų stiklus.

Paauglys Diureris nebūtų sužinojęs, kuo verčiasi Šedelis ir Volgemutas, jeigu nebūtų susiklosčiusios palankios aplinkybės. Albrechto Diurerio krikštatėvis buvo Antonas Kobergeris, labai žymi figūra. Beveik knygų spausdinimo bendraamžis, Kobergeris visą savo gyvenimą susiejo su knyga. Dar būdamas jaunas, tais metais, kai gimė Albrechtas Diureris, jis įkūrė spaustuvę. Kai jo krikštasūnis tapo paaugliu, Kobergerio spaustuvė jau buvo žinoma ne tik Vokietijoje, bet ir toli už jos ribų. Didžiausio jos suklestėjimo laikotarpiu knygos buvo spausdinamos dvidešimt keturiomis mašinomis. Pas Kobergerį dirbo šimtas žmonių — raidžių liejikai, rinkėjai, poligrafininkai, korektoriai, knygrišiai, graveriai ir iliuminatoriai (taip buvo vadinami tie, kurie ranka nuspalvindavo graviūras). Energingas ir talentingas leidėjas atidarė skyrius ir sandėlius daugelyje Vokietijos kunigaikštysčių, be to, Italijoje, Šveicarijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Olandijoje, Prancūzijoje.

Taip, jaunajam Diureriui pasisekė, kad jo toks krikštatėvis! Patekti į spaustuvę jis visada gali, kad tik tėvas išleistų iš dirbtuvės. Spaustuvėje kvepėjo švinu, dažais, drėgnu popieriumi, klijais, oda, iš kurios buvo gaminami viršeliai. Krikštatėvis jam paduodavo dar drėgną atspaudą: „Na, perskaityk!" Savo apybraižomis stambus šriftas buvo panašus j rankraštinį, bet kur kas geriau išskaitomas ir lygesnis. Atspausdintas raštas buvo gražus. Tai paauglys iš karto pastebėjo. O skaitė lotynišką tekstą nelabai tvirtai.

„Teks tau dar daug mokytis!"—kalbėjo Kobergeris, pastebėjęs, kaip jis užsikerta. Ir tuoj pat save keldavo pavyzdžiu. Jeigu jis tobulai nemokėtų lotynų ir vokiečių rašto, negalėtų būti spaustuvininku. Ir lyg tai įrodydamas, rasdavo naujame atspaude klaidą. Jo balsas griaudėdavo visoje spaustuvėje. Išgąsdintas raidžių rinkėjas skubėdavo prie metalinio lapo, ant kurio gulėdavo rinkinys, ir ieškodavo neteisingos raidės. Albrechtas susidomėjęs sekdavo jį per petį. Stebėdavosi. Raidžių rinkėjas ieškodavo literos, kurioje iškili raidė būdavo atvirkščia, kaip veidrodyje. Atrodydavo, kad jos jokiu būdu negalima tarp kitų surasti. Bet raidžių rinkėjas surasdavo, vikriai aštria yla iškrapštydavo ir tuoj pat į jos vietą įstatydavo kitą, teisingą. „Pataisyta, šeimininke",— sakydavo jis Kobergeriui, neužmiršdamas nusilenkti.

Darbas spaustuvėje buvo sunkus. Vasarą jis prasidėdavo penktą valandą ryto, o žiemą — šeštą ir trukdavo keturiolika valandų. Buvo griežtai žiūrima tvarkos. Už klaidas spaustuvininkas skirdavo darbininkams baudas, o kartais juos laikydavo spaustuvėje uždaręs. Tuos, kurie dažnai suklysdavo, išvarydavo. Krikštatėvio griežtumas spaustuvėje nestebino berniuko. Kitų amatininkų dirbtuvėse ne kitaip buvo elgiamasi.

Jis mėgo stebėti, kaip renkamas ir spausdinamas tekstas. Iš vieno karto, žinoma, visko nesuprasi ir neįsidėmėsi, bet Albrechtas lankydavosi pas krikštatėvį dažnai, pamažu apsiprato, pamėgo spaustuvės kvapus, spausdinimo mašinos bildesį ir girgždėjimą. Krikštatėvis jam rodydavo prieš šviesą, popieriaus lapus, aiškindavo, kaip jis gaminamas ir kaip atsiranda vandens ženklai, matomi tik prieš šviesą. Spaustuvininkas turėdavo atsiminti, kokios popieriaus dirbtuvės (jos buvo vadinamos „popieriaus malūnais") koks ženklas ir kaip ji vertinama. Albrechtą labai traukė prie popieriaus. Malonu palaikyti

rankose stopą švaraus popieriaus, perbraukti pirštu per šiurkštų paviršių ir nelygiai apkarpytus kraštus. Jeigu jo būtų valia, jeigu jis turėtų laiko, išmargintų piešiniais visą stopą popieriaus.

Iš visų spaustuvės patalpų Albrechtą labiausiai viliojo ten, kur dirba medžio raižinių raižytojai. Cia kvepia gerai išdžiovintas medis. Prieš raižytojus ant stalo guli lygiai nuobliuotos, kruopščiai nušlifuotos kriaušės lentelės, storumo sulig pirštu arba truputį storesnės. Ant lentelės perkeliamas piešinys. Tai, kas yra tarp linijų, reikia atsargiai išgremžti. Tai atliekama aštriais ir plonais kaltukais. Darbas sunkus, kruopštus, reikalaujantis kantrybės. Suklysti negalima — ištaisyti klaidos beveik neįmanoma. Kai viskas, kas nereikalinga, pašalinta, lentelė baigta. Jeigu ranka perbrauksi per ją, pajusi plonus išsikišimus. Minkšto audeklo gabalėliu ant lentelės užtepami dažai. Jie plonu sluoksniu padengia išsikišimus. Dabar lentelė padedama po presu ir stipriai prie jos prispaudžiamas drėgnokas, kad geriau įsigertų dažai, popierius. Atspaudas baigtas. Atspaudų nuo vienos lentelės atspaudžiama tiek, kiek reikia. Juos galima pardavinėti ir atskirais lapais, galima ir sujungti su tekstu, kuris renkamas ir spausdinamas toje pat spaustuvėje. Pas Kobergerį kaip tik dėl to ir daromi raižiniai.

Krikštatėvis pasakojo, kad toks atspaudo spausdinimo būdas sugalvotas prieš šimtą metų. Deja, nedoram reikalui — norėta pagaminti kortas, kurios atnešė tiek nelaimių žemėje ir pasmerkė tiek žmonių amžinai kentėti aname pasaulyje. Tik dievas nepakentė, kad naujas menas tarnautų vien lošėjų ir švaistūnų poreikiams. Geri žmonės ėmė tokiu pat būdu raižyti, spausdinti, o paskui ir spalvinti šventųjų atvaizdus, evangelijos istorijas ir pardavinėti mugėse dievobaimingų pirkėjų džiaugsmui ir pamokymui.

„Tiesa, raižydavo nedailiai! Ne taip kaip dabar mano raižytojai",— pasakojo Antonas Kobergeris, pabrėždamas žodį „mano".

Klausytis šitų aiškinimų, žiūrėti, kaip ant lentos perkeliamas piešinys, kaip atsargiai apipjaunama iš abiejų pusių kiekviena linija, Albrechtas galėjo be paliovos. Galėjo ir pats pabandyti apipjaustyti lentelę. Krikštatėvis leisdavo jam sugadinti keletą paruoštų lentelių. Tačiau labiausiai jį traukė

ten, kur buvo piešiami piešiniai būsimoms graviūroms. Tai buvo daroma Volgemuto dirbtuvėje.

Volgemuto dirbtuvės istorija prasideda nuo buvusio jos savininko — dailininko Hanso Pleidenvurfo. Kaip ir Albrechtas Diureris vyresnysis, jis buvo pameistriu Niderlanduose, mokėsi pas tenykščius meistrus ir visada gerbė jų meną. Kai atidarė Niurnberge tapybos dirbtuvę, jis naudojosi, mokydamas pameistrius, perpieštais Niderlandų paveikslais. Hansas Pleidenvurfas anksti mirė, jo našlę vedė ir kartu paveldėjo jo dirbtuvę Michaelis Volgemutas. Kaip palikimą jis gavo ir didžiules atsargas piešinių, kurie buvo šitoje dirbtuvėje pavyzdžiais, be to, perėmė užsakymus, kurių skaičių sugebėjo greitu laiku padidinti. Pleidenvurfo sūnus Vilhelmas tapo vienu iš dirbtuvės savininkų. Abu jie pelnė dirbtuvei šlovę. Be altorių ir graviūroms piešinių, jiems būdavo užsakomi ir portretai. Volgemutas dirbo pagal seną stilių. Vėliau meno istorikai šį stilių pavadins vėlyvosios gotikos stiliumi. Tačiau jam nebuvo svetimi ir nauji Niderlandų ir Italijos meno vėjai. Savo mokiniams jis duodavo kurti graviūras pagal italų dailininkų paveikslus ir pavyzdžius, kuriuos buvo parsivežęs Pleidenvurfas vyresnysis iš Niderlandų. Apie tai, koks jis pats buvo tapytojas, palikuonių nuomonė skyrėsi. Vieni pripažino jį buvus talentingą, kiti manė, kad jis greičiau buvo tik sumanus verslininkas. Tačiau niekas neneigė jo gabumų ir nuopelnų knygų iliustravimo srityje.

Kai garsusis leidėjas pastebėjo krikštasūnio troškimą piešti, jis atvedė jį į Volgemuto dirbtuvę. Būna scenų, kurios kartojasi nuo amžių, nors kiekvienas laikotarpis jas nuspalvina savaip. Tas, kuriam teko regėti, kaip paauglys, svajojantis tapti dailininku, rodo savo darbus žymiam meistrui, gali įsivaizduoti, kaip viskas įvyko, kai Albrechtas Diureris buvo atvestas į Volgemuto dirbtuvę. Jis pamatė pro jaudinimosi šydą nebaigtų altorių šonines dalis, juose nupieštų šventųjų veidus ir apdarus, ryškias spalvas. Volgemuto dirbtuvėje nebuvo mėgstami pustoniai, buvo naudojama ryškiai raudona, sodri mėlyna, auksinė spalva. Berniukas pamatė puodus su dažais ir kitus puodus, iš kurių kyšojo teptukai, butelius su aliejumi, popieriaus lapus su piešiniais... Pajuto pameistrių ir mokinių į jį įbestus žvilgsnius. Tarp jų buvo ir jo bendraamžių, buvo ir vyresnių. Jis pajuto nedraugišką, gal greičiau nelabai malonų

smalsumą, sumišusį su pajuoka. Nejaugi jam teks prie jų parodyti savo darbus? Nieko nepadarysi: meistras jų nevaro lauk.

Pagaliau piešiniai išdėlioti ant stalo, o gal ir ant grindų, kaip iki šiol dailininkai išdėlioja piešinius peržiūrai. Ką Diureris parodė Volgemutui, mes, deja, nežinome. To laikotarpio jo darbai, išskyrus autoportretą, neišliko. Būtų malonu parašyti, kad Volgemutas iš karto suprato, koks talentas atėjo į jo dirbtuvę, ir tvirtai nusprendė jokiu būdu jo nepaleisti. Tačiau, matyt, viskas buvo kur kas paprasčiau. Senasis meistras išvydo prieš save būgštaujantį, o galbūt, atvirkščiai, pasitikintį paauglį, kuris labai nori piešti ir kai ką jau sugeba nupiešti, tačiau ne taip, kaip piešiama jo dirbtuvėje. Na, bet juk tai suprantama! Berniukas dar nieko nemokytas. Įgaus žinių. Dar vienas mokinys ne pro šalį. Svarbiausia, jis krikštasūnis Kobergeriui, su kuriuo Volgemutą daugelį metų sieja tvirti darbiniai ryšiai. Žymiausias Niurnbergo dailininkas nuolankiai ir geranoriškai tarė:

— Na ką gi, berniukas turi gabumų. Jeigu jo tėvas panorės, aš paimsiu jį į savo dirbtuvę.

Volgemutas net nenujaučia, kad šiuo sutikimu amžinai nusipelno vietą istorijoje kur kas patvaresnę negu savo altoriais, bažnyčių vitražais ir piešiniais graviūroms. Jis įeis į istoriją visam laikui kaip pirmasis Albrechto Diurerio mokytojas.

Albrechtui buvo penkiolika metų, kai jis pradėjo mokytis pas Volgemutą. Vėliau, jau būdamas pagyvenęs žmogus, atsigręš į savo vaikystę ir paauglystės metus ir paskirs tam laikotarpiui keletą trumpų eilučių „Šeimos kronikoje":

„.. .Didelį pasitenkinimą tėvas jautė, matydamas, kad aš uolus moksle. Todėl pasiuntė mane į mokyklą ir, kai išmokau skaityti ir rašyti, atsiėmė iš mokyklos ir pradėjo mokyti auksakalio amato. O kai gerai išmokau dirbti, mane ėmė daugiau traukti tapyba negu auksakalystė. Tai pasakiau tėvui, bet jis buvo nelabai patenkintas, nes jam buvo gaila laiko, kurį sugaišau mokydamasis auksakalio darbo. Tačiau jis man nusileido ir 1486 metais po Kristaus gimimo, švento Andriaus dieną (šv. Andriejaus, lapkričio 30-ąją) sutarė mane atiduoti mokiniu Michaeliui Volgemutui su ta sąlyga, kad pas jį tarnausiu trejus metus."[1]

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 47.

Siame įraše svarbu ne tik žodžiai, bet ir intonacija. Jauti, kaip buvo sunku Albrechtui jaunesniajam, karštai mylinčiam ir gerbiančiam tėvą, prisipažinti, kad nepakankamai mėgsta amatą, kuriuo tėvas taip gerai verčiasi ilgo ir sunkaus darbo dėka. Albrechtas jaunesnysis žinojo, kad jeigu žmogus persėda nuo vieno arklio ant kito, kaip sako vokiečiai, tai yra netikėtai pakeičia profesiją, jis keleriems metams atitolina laiką, kada galės padėti šeimai. O juk tėvui jau penkiasdešimt devyneri! Toje epochoje toks amžius jau buvo senyvas.

Apie trejų metų mokslus pas Volgemutą Diureris parašė „Šeimos kronikoje" du trumpus sakinius: „Tuo metu dievas man padėjo būti stropiam, ir aš mokiausi gerai. Tik man teko daug kentėti nuo jo pameistrių."[1]

Matyt, jam iš tiesų teko daug kentėti, jeigu po keturiasdešimties metų tai buvo vienintelis atmintyje išlikęs dalykas iš mokymosi pas Volgemutą laikų. Pagal viduramžių papročius mokiniams įsakinėdavo ir meistras, ir meistro žmona, ir pameistriai. Darbo diena dirbtuvėje trukdavo trylika ar keturiolika valandų. Buvo dirbama ištisą savaitę, nuo aušros iki nakties. Trylika ar keturiolika valandų kasdien praleisti tarp pameistrių, kurie jaunąjį Diurerį sutiko priešiškai, buvo nelengvas išbandymas! Bet jis turėjo dvasinės jėgos. Juk Albrechtas galėjo, kai būdavo nebepakenčiama, papasakoti tėvui, kad jį pameistriai kankina, paprašyti, kad atsiimtų iš dirbtuvės. Tokiais atvejais buvo atlyginama už netesybas. Galėjo ir susitarti kaip nors — juk buvo kaimynai. Tačiau, kad ir Diureriui jaunesniajam mokytis buvo nelengva, jis nežengė šito žingsnio. Cia turėjo įtakos ir charakteris, ir to laikotarpio papročiai. Mokytojams ir mokiniams atrodė, kad mokymąsi būtinai turi lydėti kančios, kad kiekvienas, kuris nuėjo tuo erškėčiuotu keliu kiek toliau, turi teisę pūstis, skelti antausį, užgaulioti tą, kuris žengia pridurmu, jo pėdomis. O tapytojų dirbtuvės nuo seno garsėjo žaidimais, juokingais, bet dažnai šiurkščiais ir net žiauriais.

Be to, Volgemuto pameistriai turėjo pagrindą nemėgti naujoko. Praėjo laikai, kada meistras laikė vieną ar du pameistrius. Tada kiekvienas pameistrys tikėjosi vėliau tapti meistru: ves globėjo dukterį, paveldės jo dirbtuvę arba atidarys nuosavą. Kai pameistrių vienoje dirbtuvėje atsirado daug, tokios ateities tikėtis buvo sunkiau. Metų metus, o kartais ir dešimtmečius jie laukdavo, kada taps meistrais, daugelis ir mirdavo pameistriais. Štai kodėl priešiškai buvo sutinkamas kiekvienas naujokas. Ypač jeigu jis išsiskirdavo gabumais. Ypač jeigu tuos gabumus pripažindavo ir pats meistras. O Volgemutas labai greitai ėmė pavedinėti jaunajam Diureriui piešti piešinius raižiniams. Be to, ankstesnieji mokiniai ir padėjėjai buvo ateiviai, o Diurerio gimtieji namai buvo greta Volgemuto namų. Jis turėjo garsų krikštatėvį, kuriam dirbo jų globėjas. Kai Kobergeris pasirodo Volgemuto dirbtuvėje, jis čia priimamas su pagarba, jis domisi, ką veikia krikštasūnis, ir kartais, nesulaukęs meistro pagyrimo, karštai pats giria Albrechtą. Buvo skaudu tai girdėti. Net žymūs miestiečiai, broliai Pirkheimeriai, maloniai sveikinasi su jaunuoju Diureriu. Žodžiu, priežasčių pavydui buvo pakankamai.

Tačiau labiausiai pameistrius ėmė apmaudas dėl to, kad jie jautė, jog jaunasis Diureris skiriasi nuo jų. Turėjo įtakos įgūdžiai, gauti tėvo dirbtuvėje. Metalo priešinimasis lavino ranką. Metalo brangumas pratino ranką būti atsargią. Jis ir dabar pieštuku lietė popierių tarytum rėžtuvu auksą — atsargiai, tiksliai, su pasitikėjimu. Taigi buvo galima ir papriekaištauti naujokui, kad šis ne dailininkas, o kalvis. Auksakalys, bet vis vien kalvis. Jam reikėjo ne teptuką laikyti rankose, o plaktuką ir reples. Jis turėjo kažką tokio, kas vyresniems bendradarbiams kėlė nerimą ir erzino.

Žodžiu, Volgemuto dirbtuvėje Diureriui buvo nelengva.

Praeis daug laiko. Mokymosi metai liks toli praeity. Diureris sumanys didžiulę knygą apie tapybą ir ims sudarinėti išsamius planus. Knyga, deja, nebus parašyta, o planai išliks.

Žymus subrendęs dailininkas galvoja apie tai, kaip reikėtų mokyti berniuką, būsimą tapytoją. Čia jis prisimena savo paauglystę ir mokymąsi. Kartais jo mintis skamba kaip klausimas: kaip mokyti berniuką — geruoju, pagiriant, ar papeikimais? Jeigu ši knyga būtų parašyta, Diureris tikriausiai būtų atsakęs taip: mokyti geruoju, pagiriant, peikti tik retkarčiais, kai to negalima išvengti. Ir, norėdamas tai įrodyti, būtų radęs daug pavyzdžių, išlikusių jo atminty. Jis klausė savęs: „Ką daryti, kad berniukas mokytųsi noriai ir mokslas jam neįgris-

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 47.

tų?"[1] Matyt, staiga prisiminė, kaip buvo dingęs noras piešti. Zinai, jog piešti reikia kasdien, bet tavo akis staiga uždengia pilka nuobodulio uždanga ir ranka nustoja tavęs klausiusi. Ar nepadės šiuo atveju kitas menas? Diureris rašo, jog būtų gerai, jei mokinys, kuris nori tapti dailininku, „trumpam atsiplėštų nuo mokymosi sėsdamas groti kuriuo nors muzikos instrumentu, kad įkaistų jo kraujas ir dėl begalinių pratybų neapimtų melancholija".

Sias eilutes galėjo parašyti tik tas, kuris pats buvo patyręs nuovargio šiurpulį ir melancholiją dėl begalinių pratybų. O muziką Diureris mėgo nuo jaunystės. Vienas iš jo, vaiko, piešinių—„Madona su grojančiais angelais". Jauni muzikantų veidai sužavėti muzikos garsų. Vienas, tas, kuris groja liutnia, panašus į Diurerį, tokį, koks pavaizduotas pirmajame jo autoportrete. Vėliau jis ne sykį pieš ir tapys save su įvairiais muzikos instrumentais.

Jis kentėjo Volgemuto dirbtuvėje ne tik dėl „nuolatinių pratybų", bet ir dėl pramogų ir pasilinksminimų, į kuriuos norėta jį įtraukti.

Suaugęs Diureris nebuvo šventeiva ir asketas — ne toks charakteris, be to, ir ne toks buvo metas. Tačiau negalėjo atleisti buvusiems bendradarbiams, kad jo, vaiko, sielą bandė pagundomis ne pagal jėgas. Eilutėse, kur kalbama, kaip reikia auklėti būsimą dailininką, skamba graudus apgailestavimas, kad vaiko tyrumas, neužtemdytas aistrų, per anksti trikdomas išbandymų. Reikia, rašo Diureris, „kad jis (berniukas, kuris mokosi tapybos) būtų saugomas nuo moterų, kad negyventų kartu su jomis, kad jų nematytų ir neliestų, kad saugotųsi visko, kas nešvanku. Niekas taip nesilpnina proto kaip paleistuvystė".

Ir pagaliau, mąstydamas apie tai, kiek per visą gyvenimą pats dirbo, norėdamas papildyti savo žinias, Diureris parašė taip: „Reikia, kad jis mokėtų gerai skaityti ir rašyti, kad mokėtų lotynų kalbą ir galėtų suprasti visa, kas parašyta." Kaip būtų puiku, jeigu mokinys tapytojo dirbtuvėje ne tik mokytųsi savo meno, bet ir lavintųsi iš knygų, taptų išsimokslinusiu žmogumi. Nors šie užrašai trumpi, bet mes girdime balsą to, kuris rašė. Juose skamba ne vien svajonė apie džiaugsmingą, tyrą, muzikos nuspalvintą būsimojo dailininko paauglystę,

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. II, с. 10—11.

bet ir stiprus gailestis, kad jo paties buvo ne tokia. Diurerio užrašuose —• aitrus prieskonis kartėlio, kurio buvo daug jo mokymosi metais.

Ko gi vis dėlto išmoko jaunasis Diureris Volgemuto dirbtuvėje? Visko, kas buvo daroma dirbtuvėje. Svarbiausias darbas buvo altoriai turtingų patricijų bažnyčioms ir piešiniai medžio raižiniams.

Prieš tapant altorių, reikėjo ilgai ruoštis. Meistras, lydimas mokinio, kuris nešdavo popierių ir matavimo prietaisus, lankydavosi, ir ne vieną dieną, bažnyčioje, kur turėjo stovėti altorius. Nusiėmęs kepurę, jis pamaldžiai priklaupdavo prieš šventųjų paveikslus ir pamažu eidavo per bažnyčią, įsižiūrėdamas į vidinę jos struktūrą ir papuošimą. Tai formavosi dešimtmečius, o daugelyje bažnyčių — šimtmečius. Mintyse meistras spręsdavo sudėtingą uždavinį: kaip padaryti, kad būsimasis altorius derintųsi prie raižytinių ir tapybinių atvaizdų, kurie jau puošia bažnyčią, ir kad, gink dieve, nenublanktų prieš juos — tai būtų skriauda bendruomenei, užsakiusiai altorių, arba donatoriams—'turtingiems asmenims, kurių lėšomis jis bus įrengtas. Dar ir dar kartą meistras pamažu pereidavo per bažnyčią, viską pastebėdamas ir įsimindamas. Kaip krinta šešėliai nuo kolonų ant tos vietos, kur turės stovėti altorius, kaip krinta raudoni, mėlyni, auksiniai šviesos pluoštai pro vitražus, kaip atrodys drožinėtų figūrų paauksinimas toje spalvotų stiklų šviesoje, į kurią įsilies daugelio žvakių šviesa.

Pasirodžius kunigui, atsinaujindavo pokalbis, kuris vykdavo nebe pirma diena. Dvasininkas išreikšdavo savo ir aukotojų pageidavimus. Kai jis kalbėdavo apie siužetus, pamaldumas derindavosi su puikybe. Tai prisipažinti nederėjo, tačiau būdavo galima nuspėti iš žodžių: „Norėtųsi, kad būtų altorius, į kurį panašaus..." Kunigas nebaigdavo sakyti, nes meistras jau linksėdavo galvą. Paskui išvyniodavo savo eskizus. Kai būdavo kalbama apie sąlygas, meistras išsiųsdavo mokinį pasivaikščioti priešais bažnyčią. Suvilgęs pirštus šventintu vandeniu ir persižegnojęs, mokinys išeidavo į tuščią tuo metu aikštę. Čia jis galėdavo vaizduotis esąs meistras. Ant akmeninių plytų kreida ir anglimi — jos visada būdavo kišenėse — nupiešti altorių, kokį pats būtų padaręs. Galiausiai bažnyčios tarpdury, atsikvėpdamas po sunkaus pokalbio, pasirodydavo meistras. Jis taip pat suvilgydavo pirštus šventintu vandeniu ir persižegno-

davo. Užsidėdavo kepurę ir traukdavo pas dailides, stalius, medžio drožėjus, auksintojus prašyti, kad jam talkintų darbe. Ateidavo diena, kai meistras pasirodydavo dirbtuvėje patenkintas ir susirūpinęs. Viskas aptarta, apsvarstyta, suderinta: paveikslų siužetai, medžiagos kokybė, atlikimo laikas, apmokėjimas. Viskas surašyta popieriuje ir miesto notaro patvirtinta — galima imtis darbo.

Viskas prasidėdavo priekabiu išdžiovintų ir nuobliuotų lentų apžiūrėjimu. Kad tik nebūtų nepastebėta įskilusi, perdžiovinta arba, neduok dieve, supuvusi lenta. Diureris buvo pripratęs prie metalo. Jis žinojo, kaip atrodo auksas ir sidabras, šaltas ir išlydytas, kaip šviečia įkaitintas plienas ir kaip sudega ore metalo kibirkštys, kai tekinamas plienas. Dabar jis mokėsi atskirti medį. Vokiečių dailininkai dažniausiai tapydavo ant liepos lentų. Dailininkas turėjo žinoti, kad lentos kokybė priklauso nuo to, kuriame kalvos šlaite — pietiniame ar šiauriniame — augo liepa, pagiry ar toliau nuo jo, kuriuo metų laiku nukirsta, iš kurios kamieno dalies išpjauta lenta. Lentos buvo virinamos vandenyje ir aliejuje, kad būsimasis paveikslas neišbrinktų.

Altorius būdavo daromas ilgai. Tuo metu mokinys pratindavosi plauti meistrų ir pameistrių teptukus, grūsti, sijoti ir maišyti kreidą gruntui, trinti dažus. Jeigu būdavo sumanus ir rūpestingas, jam būdavo patikimas užgruntuotos lentos šlifavimas. Jis matydavo, kaip ant jos, baltutėlaitės, meistras arba vyresnysis pameistrys, užgniaužęs kvapą, perkelia piešinį.

Volgemuto dirbtuvėje Diureris pamažu praėjo visas altoriaus paveikslo kūrimo stadijas, ištobulintas amžių patirties, išmoko atlikti parengiamąjį piešinį, perkelti jį ant lentos, atrinkti ir sumaišyti dažus, užgruntuoti, daug kartų iš eilės škicuoti. Jis sužinojo, kad šį darbą dirbant kantrybės reikia ne mažiau kaip auksakaliui. Be to, įsidėmėjo, kokios scenos dažniausiai vaizduojamos altoriuose, kuris šventasis visada piešiamas be barzdos, kuris — barzdotas, kuris — su liūtu ir kuris — su elniu, kokios spalvos tinka mergelės Marijos apdarui ir kas būtinai turi dalyvauti apraudant Kristų. Siužetus ir simbolius nuo amžių buvo įtvirtinusi tradicija. Šios kalbos dailininkas mokėsi iš jaunystės. Jam labiausiai sekėsi piešti. Išliko Diurerio piešinys „Trys ginkluoti kariai". Nupieštas tais pačiais, 1489 metais, kada jo mokslas ėjo į pabaigą. Įdomu

šį piešinį žiūrėti lyginant su panašaus siužeto Volgemuto piešiniu „Penki ginkluoti vyrai". Diurerio piešinyje daug laisvesnės ir natūralesnės pozos, didesni kūnai ir gyvesni veidai! Palyginti su mokytoju, kaip toli jis nužengė! Žodžiu, galima pasakyti, kad jaunasis Diureris Volgemuto dirbtuvėje turėjo ir sunkų moralinį išmėginimą, ir gerą profesinę mokyklą, susipažino su amato metodais ir taisyklėmis, kurių laikėsi jo amžininkai vokiečių dailininkai, šiek tiek sužinojo, ką savo paveiksluose vaizduoja Italijos ir Niderlandų dailininkai, bet, svarbiausia, pajuto nenumaldomą norą sužinoti apie meną kur kas daugiau.

Nors dirbtuvėje jam buvo nelengva, tačiau po daugelio metų, jau būdamas žymus meistras, jis išreiškė padėką Volgemutui, nutapydamas jo portretą. Volgemutui tada .buvo per aštuoniasdešimt. Sunku pasakyti, ar Volgemutas toks pasidarė dėl savo amžiaus, ar ir anksčiau buvo toks, bet portrete — plonos, stipriai sučiauptos lūpos, šaltos dygios akys... Sumanus buvo šis Diurerio mokytojas, bet vargu ar geras ir nuoširdus.

II SKYRIUS

Daugiau kaip trejus metus Diureris praleido Volgemuto dirbtuvėje — atėjo penkiolikametis paauglys, išėjo — aštuoniolikametis jaunuolis 1489 metais, prieš pat kalėdas. Per daug šaltas metas, kad galėtum keliauti. Keletą mėnesių jis praleido tėvų namuose: ilsėjosi po nelengvų mokslo metų. Padėdavo tėvui. Nebuvo atpratęs valdyti juvelyro instrumentus. Mąstė. Viena gyvenimo pusė pasibaigė, prasidėjo kita. Nors buvo jo poilsio metas, bet neleido veltui laiko — tapė, piešė plunksna. Jis verčiau būtų ryžęsis kasdien nesimelsti negu kasdien ^nepiešti.

Tuo laikotarpiu Diureris nutapė motinos ir tėvo portretus. Sugalvojo šį darbą norėdamas duoti dovaną tėvams, visų pirma — tėvui. Sūnus buvo dėkingas, kad tėvas nekliudė jam tapti dailininku. Tai buvo įrodymas, kad, iškeitęs šeimos profesiją į kitą, sūnus neapvils tėvo: tai, ką jis pasirinko, studijavo rimtai.

Vienas iš tų dviejų portretų — tėvo — išliko. Jis dabar Florencijoje, kabo Uficių galerijoje. Portrete dar matyti Volge-

muto ir Pleidenvurfo įtaka. Jie irgi tapydavo modelį paprastai iki liemens, tris ketvirčius pasuktą, tamsiame fone. Šie išoriniai požymiai išlikę, bet žmogaus charakteris atskleistas nepalyginti geriau, negu tai anksčiau pavykdavo Niurnbergo meistrams.

Senas žmogus ramiu pavargusiu veidu susimąstęs varsto rožančių. Jo akys protingos. Žvilgsnis atrodo nukreiptas į jo vidų. Rankos didelės. Stipresnės ir jaunesnės už veidą. Meistras apsirengęs paprastu raudonos medžiagos kostiumu. Net žaliame fone raudona kostiumo spalva atrodo neryški. Portretas nekalbus ir santūrus, kaip ir gyvenime Diureris vyresnysis buvo nekalbus ir santūrus. Pro šį portretą galerijoje galima praeiti jo nepastebėjus, kaip ir Niurnberge buvo galima praeiti pro kuklų meistrą Albrechtą Diurerį vyresnįjį. Bet, pažinus šį žmogų geriau, jo nebuvo galima užmiršti — ramus orumas, nesiblaškymas, rimtumas turėjo patraukiančią jėgą.

Diurerio nutapytas tėvo portretas įdomus ne tik dėl to, kad čia pirmasis jo tapybos darbas, pasiekęs mūsų laikus. Jis yra ir stipri, nuoširdi, tyra sūnaus meilės išraiška. Kuklus paveikslas turi ir meninę, ir moralinę vertę. Tai pirmasis darbas, kurį Diureris pažymėjo ir savotiška monograma: nutapęs tėvo portretą, jis galutinai suprato esąs dailininkas.

1490 metų žiema buvo šalta. Tačiau balandžio pradžioje nusistovėjo šilti orai, po velykų keliai pradžiūvo. Diureris atsisveikino su artimaisiais ir iškeliavo.

„Šeimos kronikoje" Diureris savo kelionių istoriją apsakė keliomis trumpomis eilutėmis: „... .išsiuntė mane tėvas kelionėn, ir ketverius metus nebuvau namuose, kol tėvui vėl manęs prireikė. Ir kai išvažiavau 1490 metais po velykų, tai grįžau po sekminių 1494 metais."[1]

Baigusių mokslus pameistrių kelionės nuo senų laikų buvo įprastos Europos amatininkų ir dailininkų tarpe. Jaunasis žmogus išsiruošdavo į kelionę, dažnai ilgam ir į sunkią kelionę, norėdamas susipažinti su savo profesijos žmonėmis, gyvenančiais kituose miestuose ir net kitose šalyse, norėdamas papildyti savo žinias kitų dirbtuvių žiniomis, perimti nežinomus darbo metodus ir neįprastas medžiagas, atskleisti specialybės paslaptis, pasidairyti, kur būtų geriau visam laikui įsikurti. Ir

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 47—48.

dar: jaunas žmogus juk turi išsisėlti toliau nuo gimtųjų namų. Garsiai, aišku, niekas to nesakė, bet nujautė.

Prieš išvažiuodamas Diureris pasimeldė šv. Tobijui, keliautojų globėjui ir užtarėjui.

i Tais senais laikais kelionės buvo sunkios ir pavojingos, bet įprastos. Iš miesto į miestą nuolat važiavo imperatorius su savo dvariškiais. Keliaujantys vienuoliai ir maldininkai traukdavo pėsčiomis. Apsupti patikimos sargybos, jodavo mokesčių rinkėjai ir indulgencijų pardavinėtojai. Išvažiuodavo į didžiuosius kelius riteriai-plėšikai su savo gaujomis. Šuoliuodavo imperatoriaus, karaliaus, kunigaikščių pasiuntiniai...

Iš vieno miesto universiteto į kitą leisdavosi studentai, keliaujantys mokiniai ir poetai. Daugelis būdavo nepasėdūs — jų universitetas buvo kelias. Pagrindiniai keliauninkai buvo pirkliai. Girgždėjo prekybinių vežimų ratai, sunkiai krypavo per duobes karietos. Iš vienos mugės į kitą traukė elgetos, šlubčiojo raišieji, įsikibę kits į kitą dūlino aklieji, grabinėdami lazdutėmis žemę, skubėjo mugių pramogininkai, žonglieriai, būrėjai, kirpėjai, klajojantys gydytojai. Be paliovos skambindami varpeliu, įspėdami apie save, ėjo raupsuotieji — visi, siaubo pagauti, puldavo nuo jų į šalis.

Kelionėse tekdavo apsistoti užeigos namuose. Tai būdavo nelengvas išbandymas. Apie tai, kokie tuo metu būdavo Vokietijoje užeigos namai, yra pasakojęs rašytojas ir mokslininkas Erazmas Roterdamietis. Kada įeini į tokius namus, skundėsi jis, tavęs niekas nepasveikina ir į tavo pasveikinimą nenoriai atsako. Paniuręs šeimininkas tylomis parodo, kur pririšti arklį, jeigu esi atjojęs. O jeigu atėjai pėstute, nepagerbs tavęs net žodeliu. Apsikrovęs daiktais, įeisi į bendrą kambarį. O čia tokia draugija, kad baimė ima. Čia, visiems matant, tenka tau nusitraukti purvinus batus, nusivalyti juos, persirengti. Jei nori nusiprausti, tavo paslaugoms dubuo, bet vienas visiems. Pagaliau bendras kambarys prigužėjo žmonių. Tada užsklendžiamos durys ir užkuriama krosnis, ir taip įkaitinama, kad pasijunti lyg pirtyje. Paniurę tarnai galvažudžių snukiais padengia stalą: trankiai deda medines lėkštes, sviedžia medinius šaukštus, atneša virtos mėsos ir žuvies, išpūsto į molinius puodukus pigų vyną. Ir nė nemanyk pasiskųsti, kad maistas ir gėrimas netinkami,— būsi išdėtas į šuns dienas. Triukšmingos užstalės dainos užsitęsia iki pusiaunakčio. Pakilti nuo stalo ir

išeiti į kambarį, skirtą miegoti, negalima. Atsitiktiniai kaimynai bijo, kad tas, kuris išeis anksčiau, nusivarys arklį arba pavogs kitų užeigos namuose prisiglaudusių jų daiktus. Už nakvynę pinigus reikia mokėti iš anksto. Pagaliau, visai nukankintas, patenki į kambarį, kur turi lova dalintis su vienu ar dviem kaimynais.

Ne veltui Albrechtas Diureris vyresnysis nerimavo, išleisdamas sūnų į tolimą kelionę. Jaunystėje jis pats buvo nuėjęs netrumpą kelią. Busimos sūnaus kelionės jį gąsdino. Galbūt sūnus taip pat negrįš į tėvų kraštą, kaip ir jis kažkada. O jeigu ir grįš, ar dar pasimatys juodu — jis, tėvas, jau senas...

Kelias, kurį išsirinko Diureris, palikęs tėvų namus, mums nežinomas. Manoma, kad jis pasuko į šiaurės vakarus ir apsilankė Frankfurte prie Maino. Galbūt pasiekė Niderlandus. Bet tai tik spėliojimai. Iš pirmosios jo kelionės nėra išlikę nei dienoraščio, nei laiškų. Laimė, mus pasiekė keletas to laikotarpio piešinių. Iš jų svarbiausias — autoportretas, nupieštas plunksna.

Iš lakšto tiesiai žiūri jaunuolis tokiomis įdėmiomis, tokiomis skvarbiomis akimis, kad nejauku pasidaro. Jo veidas paniuręs. Sunkios, įkyrios mintys kaktoje įbrėžė dvi gilias raukšles, suraukė odą tarpuaky. Galva paremta ranka — didele, sunkia. Visa tai sukurta keliais brūkšniais — ryškiais, tvirtais, nervingais. Tai tik eskizas, o prikausto žvilgsnį ne mažiau už kitus, kur kas labiau detalizuotus portretus. Praėję vieneri, o galbūt ir dveji klajonių metai. Šiame portrete Diureris dvidešimtmetis. Jo veidas, kai įsižiūri, atrodo čia jaunesnis, čia vyresnis. Jis gyvena mūsų akyse keisdamas savo išraišką Žvilgsnis įsisiurbia čia į mus, čia į jo paties vidų. O gal jis stengiasi įžvelgti tai, ką jam per tuos kelionių metus buvo tekę pamatyti. Va taip sykį, kažkur kelyje, gal dailininko dirbtuvėje, kur laikinai buvo parsisamdęs, o gal nakvynės namuose, atsisėdęs prieš blausų veidrodį, sukūrė šitą eskizą. Nežinome, ar ilgas buvo Diurerio pirmųjų metų klajonių kelias. Tačiau piešinys byloja, kad jis buvo milžiniškas. Jo veidas atrodo kaip subrendusio vyro — rimtas, paniuręs. Taip žiūrintis žmogus turėjo būti jau daug regėjęs. Pirmosios kelionės metų autoportretas toli ir drąsiai pralenkė savo epochą.

1492 metų pavasarį Diureris nusigavo į Kolmaro miestelį prie nedidelio Lecho upeliuko, kuris įteka į Reiną. Miestelis

buvo gražus ir žalias, apsuptas vynuogynų, vešliai sužėlusių apynių, kurie buvo apsiviję apie aukštas kartis. Nuo čia iki Reino visai netoli. Miestelyje ir aplinkui viskas žydėjo, kvepėjo, alsavo pavasariu, vasaros nujautimu.

Diurerį seniai traukė į Kolmarą Martino Šongauerio šlovė. Jį nustebino juodviejų likimų panašumas. Martino Šongauerio tėvas taip pat buvo auksakalys, net labai garsus. Jis taip pat mokė savo sūnų amato nuo vaikystės. Tačiau sūnus norėjo pasirinkti tapytojo ir vario raižytojo profesiją. Šis sprendimas ypač sustiprėjo po ilgų klajonių Niderlanduose ir Ispanijoje. Amžininkai žavėjosi jo vario graviūrų subtilumu ir išraiškingumu. Paprastai vadindavo jį ne Martinu Šongaueriu, o Martinu Gražiuoju. Jo graviūros buvo žinomos ir Niurnberge. Albrechtas Diureris nuo jaunystės matė jas ir Pirkheimerių, ir Kobergerio namuose. Martinu Šongaueriu, meistru iš Kolmaro, jis domėjosi ir gerbė jį visą gyvenimą.

Ant Šongauerio piešinio, kurį Diureris nusipirko jau tapęs žymiu dailininku, jis užrašė pastabą: „Tai nupiešė Gražusis Martinas 1470 metais, kai dar buvo jaunas pameistrys. Aš, Albrechtas Diureris, tai sužinojau ir jo garbei užrašiau 1517 metais." Šis užrašas byloja apie meilę pirmtakui, apie pasididžiavimą juo, net apie nuostabą: man dar reikėjo išvysti dienos šviesą, o jis šit kaip jau piešė!

Niurnberge dar buvo prisimenama, kad Diureris norėjęs mokytis būtent pas Martiną Šongauerį, bet jam nepavyko. Tėvas nusileido, sutiko, kad jis Šongauerio pavyzdžiu auksakalio amatą iškeistų į tapytojo, bet mokytis jį atidavė į dirbtuvę, kuri buvo maždaug už šimto žingsnių nuo namų. Ir štai dabar Diureris nusprendė tęsti mokslą pas Šongauerį. Deja! Pavėlavo. Šongaueris mirė beveik prieš metus, kai Diureris dar keliavo ir apie tai nieko nežinojo. Dabar jis labai gedėjo mirusio meistro, kuriuo žavėjosi nuo vaikystės. Jiedu prasilenkė. Tai nebepataisoma. Meistras Martinas mirė, bet Kolmare liko trys jo broliai. Jie galėjo papasakoti apie Martiną, parodyti jo darbus, paaiškinti darbo metodus. Be to, dirbtuvė tęsė savo darbą: reikėjo baigti užsakymus, baigti mokinius mokyti ir daryti viską taip,— aišku, pagal galimybes,— kaip darydavo Martinas.

Pagal paprotį Diureris, atsidūręs naujoje dirbtuvėje, parodė keletą savo darbų. Tai buvo piešiniai, galbūt medžio rai-

žinių atspaudai. Darbai patiko, ir jis tapo ne svečiu, o padėjėju ir praleido čia keletą mėnesių, pamatė daug Martino graviūrų, kuriomis negalėjo atsigėrėti.

Štai „Marija kieme". Aklina vienuolyno siena. Tuščias kiemas. Nei krūmelio, nei žolytės. Po belapėmis plono berželio šakomis Madona su kūdikėliu: jauna moteris tankiais banguotais plaukais, krintančiais ant pečių, apsirengusi prabangiu apdaru. Ant jos kelių — nuogutėlis kūdikis, jo galvutė dar be plaukų, reti pūkeliai pereina į spindintį ratą. Motina pasidėjusi rankas ant kelių, kūdikis tiesia pirščiuką motinai prie lūpų. Tyla, pavasario gaivumas, neaiškus nerimas. Galbūt ji sukrėsta, kad vaikelio likimas jau žinomas. Virš tuščio kiemo dangus be jokio debesėlio — milžiniškas erdvus pasaulis. Kiemo tuštumą ir dangaus aukštumo įspūdį sudaro nepaliestas popieriaus baltumas: jis kalba, kaip gali kalbėti tyla...

Songauerio broliai supažindino Diurerį su vario graviūrų raižymo būdais. Jie neskaitė paskaitų, jie parodė, kaip tai daroma. Diureris buvo sužavėtas, kad dailininkui nereikia savo piešinio perduoti raižytojui—jis raižo pats vario plokštėje. Netenka dejuoti, kad kažkas sudarkė tavo darbą, tu viską padarai savo rankomis.

Kartą broliai Songaueriai nusivedė niurnbergietį į šv. Martyno bažnyčią. Jų miręs brolis buvo nutapęs jos altoriui paveikslą, kuriuo didžiavosi. Jis buvo pavaizdavęs Madoną pavėsinėje, apraizgytoje rožių. Sunkus raudonos ir mėlynos medžiagos apdaras dengė Madonos figūrą, auksinės kasos driekėsi per pečius, auksinis ratilas supo galvą. Angelai, plevenantys ore, laikė viršum jos auksinę karūną. Už Madonos ant pavėsinės pinučių sienos vyniojosi rožių ataugos ir tupėjo dideli spalvingi paukščiai. Gražu, labai gražu! .. Diureris neišdrįso pasakyti, kad kukli graviūra, kur Marija su kūdikėliu sėdi po plono belapio berželio šakomis, jam labiau patiko.

Atėjo diena, kai vėl reikėjo traukti kelionėn. Šįkart jis keliavo netoli — į Bazelį: ėjo pėsčiomis arba jojo, plaukė Reinu aukštyn burinių laivu, paskui vėl jojo. Jaunasis dailininkas avėjo sunkiais kelionės batais — aulai buvo atlenkti ir gulė didelėm klostėm; kai reikėdavo bristi per upelį arba per upę, juos užsitraukdavo aukščiau kelių. Juosėjo odiniu diržu, kuriame buvo įsiūti pinigai. Prie diržo kabojo makštis su durklu, šalia — peilis, kuriuo valgydamas pjaustydavo mėsą.

Keliaudamas Diureris išaugo, paplatėjo pečiai. Iš namų pasiimtus drabužius turėjo pakeisti naujais,— nemažos išlaidos keliaujančiam pameistriui. Išeiginius drabužius tvarkingai susidėjo į kelionmaišį. Ten gulėjo popierius, sidabro pieštukai, graviravimo rėžtuvai — brolių Šongauerių dovana, įteikta atsisveikinant, keletas mirusio meistro Martino piešinių ir graviūrų: dėl jų Diureris išleido nemažai pinigų, tačiau nesigailėjo. Be to, Kolmaro šeimininkų laiškas savo broliui — Bazelio auksakaliui. Diureris tikėjosi, kad jis suteiks jam pagalbą pirmomis dienomis.

Keliauti teko karštu metu. Kelias vedė pro laukus, kur brendo javai, pro vynuogynus, kur buvo pradėję rausti lapai, pro pakelės koplytėles ir paprastus kryžius — jie liudijo, kad čia yra miręs arba nužudytas keleivis. Diureris gėrė ledinį šaltinių vandenį, o karčiamose — rūgštoką gelsvą Reino vyną. Vokiečių kalba čia buvo kitokia negu gimtajame mieste, ir visi tuoj pat suprasdavo, kad pakeleivis — svetimšalis. O jis, norėdamas suprasti, apie ką kalbama, turėdavo atidžiai klausytis. Diureris labai pavargdavo keliaudamas, nors buvo jaunas ir stiprus, pavargdavo todėl, kad be paliovos žiūrėdavo į viską aplinkui ir viską, ką matydavo, stengdavosi įsiminti: seną gumbuotą liepą, jos lapų šešėlius ant dulkėto kelio, pilies ant kalno niūrius griuvėsius, bažnyčių, į kurias užsukdavo pasimelsti, šventųjų paveikslus ir raižytinius altorius, ginkluotą raitelį ir jo arklį, kuris žengia keliu rūsčios neišvengiamybės prislėgtas. Jis įsimindavo valstiečius, šokančius šventvakarį kaimo gatvėje. Jų veidai rimti ir be šypsenos, tarytum jie ne linksmintųsi, o dirbtų. Monotoniška muzika dera šokiui, o už šokėjo diržo būtinai tabaluoja kardas, kuris šokčioja ir galu daužo šoną. Tokie laikai, kad be ginklo negali pasirodyti per šventę. Stengdamasis per arti neprieiti, Diureris žvelgdavo į žengiančius keliu kareivius — į jų žiaurius veidus, į arkebuzas, į ryškiai nudažytus būgnus, į blizgančius vamzdžius ir aštrias ietis. Vakarais, nors būdavo pavargęs, niekaip negalėdavo užmigti — prieš akis stovėdavo veidai, figūros, kostiumai, namai, medžiai, akmenys. Spalvos. Kontūrai. Šviesa ir šešėliai. Ir sapnuodavo visokius reginius — kartais vaiduokliškus, blankius, dažnai tokius aiškius, kad nuo jų pabusdavo.

Kasdien keliaudamas, Diureris darė tai, apie ką jo palikuonims vėliau papasakos pirmasis jo biografas: „Ir keliauda-

mas dėl savo meno taip toli, jis visą laiką piešė portretus, žmones, peizažus ir miestus."[1] Kelionių laikotarpio darbų išliko nedaug. Paveikslo keliaudamas nenutapysi, o piešinius jaunasis Diureris nelabai saugojo.

Todėl dar atidžiau įsižiūrime į tą nedaugelį jo piešinių, kurie išliko. Štai popieriaus lakštas, kurio abiejose pusėse piešiniai. Vienoje — autoportretas; jis šiek tiek primena jau mums žinomą. Šalia — du savarankiški eskizai. Jie kitokio dydžio. Pirmasis — ranka, stipri ranka su ilgais pirštais. Ranka atrodo rami, bet joje .slypi energijos krūvis — jos raumenys lyg ištempto lanko templė... Visą gyvenimą Diureris įdėmiai žiūrėjo j žmogaus rankas, iš pradžių į savo — jas piešė, raižė, daugybę kartų tapė. Beje, tame pačiame popieriaus lakšte — sulamdyta pagalvė. Ji nupiešta vieną kartą vienoje lapo pusėje ir kelis kartus kitoje. Kiekvienąsyk vis kitaip, ir raukšlės kitaip susiklosčiusios. Paprasčiausios daikto piešimo pratybos? Galbūt... Bet ar ne taip atrodo pagalvė po ilgos nemigo nakties, kai blaškaisi patale, vartai ją, taisai ir mygi, sakytum ji kalta, kad neima miegas? Veido išraiška, rankos, pagalvės, rodos, iš pirmo žvilgsnio neturinčios jokio ryšio, byloja apie susirūpinimą. Ši pagalvė galėtų daug papasakoti apie mintis ir regėjimus, kamavusius naktimis jaunąjį keliauninką.

Slėnis, per kurį jis jojo,—'žalias, derlingas, pilnas vynuogynų, sodų, kuriuose ant medžių jau raudonavo obuoliai ir geltonavo kriaušės,— pamažu kilo. Kelias ėjo plokštikalne, išraižyta kalnų veržlių upokšnių, tekančių į Reiną. Plokštikalnėje buvo vėsiau negu slėnyje. Kitaip ir kvėpavai. Pro orą, šaltą ir perregimą, viskas buvo kitaip matyti. Jis prisiminė Songauerio graviūros dangų — aukštą, didžiulį, šviesų...

Priekyje išniro Bazelis. Virš miesto buvo iškilę katedros bokštai. Katedra buvo statoma nuo neatmenamų laikų. XV amžiuje ją sugriovė baisus žemės drebėjimas, apie kurį žmonės dar dabar kalba. Vėl atstatyta, išlaikė pėdsakus besikeičiančių užmojų, perdarymų ir perstatymų,— galėjai į ją žiūrėti ir žiūrėti.

Miestas didžiavosi ir garsėjo švara, sveiku klimatu ir ypatingais meduoliais. Tokie niekur kitur nebuvo kepami. Diureris tuoj pat jų paragavo. Švara lieka švara, meduoliai — meduoliais, tačiau Diureriui ir dėl daug rimtesnių dalykų pasisekė, kad jis pateko būtent į šį miestą. Gal jis buvo girdėjęs apie jo šlovę ir čia pateko neatsitiktinai. Bazelis buvo vienas iš pagrindinių naujų humanistinių mokslų centrų. Universitetas, įsteigtas 1460 metais, buvo pirmasis vokiečių žemėje, specialiai įkurtas tam, kad būtų vystomi humanistiniai mokslai. Ne veltui iš Paryžiaus čia persikraustė ištisa plejada mokslininkų, kurie nebenorėjo taikstytis su tenykščio universiteto scholastika. Neatsitiktinai šį miestą vėliau pasirinko ir jame apsigyveno Erazmas Roterdamietis. Mieste buvo puiki biblioteka ir daug spaustuvių, kurios buvo priskiriamos prie pačių geriausių Europoje.

Atėjo metas ir rekomendaciniams laiškams. Jie nueidavo iJgą kelią — nuo žymaus Niurnbergo spaustuvininko ir leidėjo Kobergerio iki žymių Bazelio spaustuvininkų ir leidėjų. Į Bazelio spaustuvę Diureris įžengė jau ne kaip smalsus paauglys, o kaip išmanantis savo darbą specialistas. Vienas iš Bazelio leidėjų turėjo tuoj išleisti „Šv. Jeronimo laiškus". Trūko titulinio lapo. Užsakė Diureriui. Pagal jo piešinį išraižytą lenta laimingo atsitiktinumo dėka išliko ir saugoma iki šiolei Bazelio muziejuje. Kitoje jos pusėje galima lengvai išskaityti „Albrechtas Diureris iš Niurnbergo". Knyga, kurios tituliniame lape buvo Diurerio raižinys, pasirodė 1492 metų rudenį.

Šv. Jeronimas buvo gimęs Dalmatijoje, IV mūsų eros amžiuje. Nuo jaunystės studijavo klasikinius mokslus, pasikrikštijo, daug keliavo, kelerius metus gyveno dykumoje, paskui įstojo į dvasininkų luomą, atvyko į Romą ir tapo popiežiaus sekretoriumi. Šis jį vertino kaip kalbų mokovą. Jeronimas mokėjo ne tik gimtąją dalmatų kalbą, bet ir lotynų, graikų, senąją žydų ir chaldėjų kalbas. Mirus popiežiui, kuris jį globojo, buvo priverstas palikti Romą ir ėmė vadovauti Betliejaus vienuolynui. Ir čia vėl išvertė bibliją į lotynų kalbą. Šis vertimas, vadinamoji Vulgata, daugelį amžių turėjo didelę reikšmę. Be to, Jeronimas aktyviai dalyvavo religiniuose savo meto ginčuose, parašė daug dievą garbinančių darbų ir laiškų, kuriuose nagrinėjo sudėtingiausius tikėjimo ir mokslo klausimus. Per visą savo amžių jis jautė karštą meilę pagoniškos senovės rašytojams. Kaip šventasis jis buvo laikomas mokytojų ir mo-

[1] Иоганн Нейдёрфер. Биография Дюрера. Из рукописи «Известия о художниках и мастерах» (1547).— Цит. А. Дюрер. Дневники.,., т. I, с. 196.

kinių, teologų, vertėjų ir korektorių globėju. Nors vokiečių humanistai ir kritikavo, patikslino ir pataisė Vulgatą, nes savo žiniomis toliau pažengė negu Jeronimas, bet pats jo paveikslas — keliautojo, mokslininko, kalbų mokovo, vertėjo — buvo jiems artimas ir brangus. Ar šitai žinojo jaunasis Diureris, kai jam buvo užsakytas „Sv. Jeronimo laiškų" titulinis lapas? Sunku pasakyti. Tačiau jis tvirtai žinojo, kaip vaizduojamas šv. Jeronimas. To laikotarpio mene buvo du šio šventojo paveikslai: arba atgailaujantis dykumoje, kartais su trumpais marškiniais, o kartais pusnuogis, su strėnjuoste, arba mokslininkas, žilabarzdis senis dvasininko drabužiais celėje, apsuptas knygų bei rašymo priemonių ir nugrimzdęs j apmąstymus. Labai dažnai šalia jo būdavo liūtas. Legendoje buvo pasakojama, kad Jeronimas, gyvendamas kaip atsiskyrėlis dykumoje, kartą aptiko kenčiantį nuo skausmo liūtą. Nuodingas dyglys buvo įsmigęs jam į leteną. Jeronimas drąsiai priėjo prie galingo žvėries, ištraukė dyglį ir uždėjo ant kojos gydomųjų žolių. Išgelbėtas nuo kančių liūtas tapo ištikimu Jeronimo palydovu.

Diureris pavaizdavo šv. Jeronimą celėje. Priešais jį ant didžiulių pastovų guli stori biblijos tomai įvairiomis kalbomis. Knygos atverstos, matyti tekstai — senovės žydų, graikų, lotynų. Diureris didžiavosi, kad taip tiksliai ir gražiai išrašė viena į kitą nepanašias raides. Tikriausiai tokio gražumo šriftų nebūtų atsisakęs ir jo krikštatėvis. Diureris įdėmiai sekė, kad tas, kuris raižė medinę lentelę, nesugadintų nė vienos raidės.

Jeronimas ištraukia rakštį liūtui iš letenos. Dieve, koks Diurerio liūtas! Liesas, sunykęs, nelaimingas, nedidelis, kur kas mažesnis už Jeronimą. Jis panėšėjo į tuos liūtus, kurie puošia ne dvaro herbus, o pakelės smuklių iškabas. Ir vis dėlto jis buvo gyvas, kenčiantis, nelaimingas. Raižinys jungė du šv. Jeronimo gyvenimo laikotarpius — dykumą, kur jis buvo sutikęs liūtą, ir vienuolyno celę. Už celės siauro smailo lango matyti miesto gatvė, ir namai visai ne tokie, kokie galėjo būti ten, kur gyveno biblijos vertėjas, o vokiški ir šveicariški. Ir celės apstatymas panašus į vieno iš tų kambarių, kur buvo tekę Diureriui būti,— lova gilioje nišoje už užuolaidos, pusiau pataisytas patalas, varinis praustuvas, žvakidė su nudegusiomis žvakėmis. Buitinės smulkmenos pavaizduotos kur kas tiksliau ir įtikimiau negu ankstesniuose šv. Jeronimo paveiksluose. Tai turbūt pirmas bandymas pavaizduoti medžio raižinyje tai, kas visai neseniai buvo įmanoma tik tapyboje ir vario graviūrose.

Šiame pirmame išlikusiame Diurerio raižinyje komiškas ir jaudinantis liūtas, įdomios aplinkos detalės, gražus už lango miesto vaizdas. Tačiau gatvė, matoma pro celės langą, tarytum pakibusi ore. Ir svarbiausia: šv. Jeronimo veidas bejausmis ir tuščias, be minties. Diureris stengėsi kuo geriau atlikti pirmąjį užsakymą, kaip ir dera pameistriui, kuris rengiasi tapti meistru. Ar galima jam priekaištauti, kad nesugebėjo įkūnyti sudėtingo žmogaus paveikslo? Vėliau jis pats tai suprato. Sv. Jeronimas pereis per visą jo kūrybą ir bus dailininko atvaizduotas nuostabioje graviūroje ir nuostabiame paveiksle... Tačiau, šiaip ar taip, amatininko darbas buvo atliktas gerai, visiems patiko, buvo atspausdintas, ėmė juo sekti kiti, į gabų jauną piešėją atkreipė dėmesį Bazelio leidėjai. Čia tuo metu buvo spausdinama daug knygų su iliustracijomis. Leidėjai rūpinosi, kad piešinys, šriftas, užsklandos ir kiti papuošimai sudarytų darnią vienybę. Daugelis XV amžiaus pabaigos Bazelio leidinių — tikras knygos meno stebuklas. Jaunajam Diureriui teko laimė dalyvauti kuriant keletą puikių knygų.

Čia susiduriame su viena iš mįslių, kurios siejasi su Diurerio kūryba. Dailininkai, kūrę piešinius raižiniams, kuriais buvo puošiami Bazelio leidiniai, paprastai nepasirašydavo po savo darbais. Todėl tyrinėtojai turėjo lyginti piešinius, iškelti daug hipotezių ir jas patikrinti, kad galėtų tvirtai nustatyti, kuriems Bazelio leidiniams ir kokius piešinius buvo piešęs Diureris. Tie atkaklūs tyrinėjimai buvo pradėti dar praėjusiame amžiuje. Šiame darbe dalyvavo daug mokslininkų. Tyrinėjama iki šiolei, ir vis dar negalima tvirtinti, kad į visus klausimus jau atsakyta. Gaila, kad čia nėra galimybės pateikti visos ilgų tyrinėjimų ir ginčų istorijos — jos negalėtų aprėpti ši knyga. O juk tai tik vienas, iš. pavyzdžių, kokiomis pastangomis buvo sukurta Diurerio kūrybos istorija.

Dabar beveik vienbalsiai pripažįstama, kad Diureris piešęs Terencijaus „Komedijų" iliustracijas. Ši knyga nebuvo išleista, tačiau yra išlikę daug lentų, ant kurių perkelti piešiniai, keletas išraižytų lentų ir keletas atspaudų, kurių lentos yra dingusios. Įdomiausia galimybė pasekti įvairius darbo etapus iliustruojant spausdinamas XV amžiaus knygas! Atidžiai ištyrus medžiagą, galima tvirtinti, kad. pagrindinis dailininkas —

Diureris — nupiešdavo tik dalį piešinių, o jo sukurtas figūras, jų įmantrų apdarą, gyvas pozas pakartodavo ir varijuodavo kitas dailininkas. Visa tai ant lentų perkeldavo kopijuotojai. Neprotingai buvo padaryta, ir todėl milžiniškas ciklas (daugiau kaip šimtas iliustracijų) buvo labai nevienodo meninio lygio. Tuo laikotarpiu Diureris neturėjo nei autoriteto, nei sugebėjimo pajungti visus šio darbo atlikėjus savo valiai. Tačiau greitai to išmoko. O štai titulinis Terencijaus „Komedijų" lapas su vainikuotu poetu, sėdinčiu žolėje ir rašančiu savo komediją,— žavingas. Lengva ir drąsi linija jau byloja apie meistrišką ranką ir Songauerio įtaką. Diureris nuolatos stengėsi raižyti medžio raižinius tokiais pat metodais, kaip jo gerbiamas dailininkas raižė vario graviūras. Buvo nelengva: ir medžiaga, ir darbo metodai buvo be galo skirtingi...

Kita knyga, kurią leidžiant dalyvavo Diureris, buvo iš prancūzų kalbos verstos pamokomos istorijos „Riteris iš Turo", kurių autorius de Laturas. De Laturas parašė knygą kaip pamokymą savo dukterims, norėdamas apsaugoti jas nuo nuodėmių, klaidų ir nukreipti doros keliu. Šitas sielą gelbstintis kūrinys buvo pernelyg ilgas ir gana nuobodus. Tačiau Diureris nuoširdžiai susižavėjęs piešė knygai kupinas gyvybės scenas. Štai puošeiva. Ji seniai jau turėjo būti bažnyčioje, tačiau vis dar dabinasi priešais veidrodį, nepastebėdama, kad į jos kambarį įslinko šlykštus velnias, pasirengęs nusitempti lengvabūdę, bet labai dailią nusidėjėlę. O koks puikus raižinys „Samsonas ir Dalila"! Samsonas kietai miega po medžiu, o Dalila kuo ramiausiai kerpa žirklėmis ilgus jo plaukus. O pro plyšį sienoje du praeiviai tylėdami smalsiai stebi šią sceną. Ir Terencijaus „Komedijose", ir „Riteryje iš Turo" gatvės, namai, kambarių apstatymas — viskas vokiška. Ir kiekviena smulkmena atlikta kruopščiai. Čia Diureriui pravertė jo pirmo mokytojo — Volgemuto pamokos. Volgemutas medžio raižiniuose perteikdavo tokį peizažo ir interjero vaizdą, kuris anksčiau buvo būdingas tik tapybai.

Diureris susipažino su vienu iš pačių žymiausių Bazelio gyventojų — Sebastianu Brantu, mokslininku, rašytoju, poetu, abiejų teisių — kanonų ir Romos — daktaru. Brantas dar neturėjo keturiasdešimties metų, bet jau buvo apsuptas milžiniškos šlovės. Kai jis eidavo per miestą, visi pagarbiai su juo sveikindavosi. Diureris jį sutiko vienoje iš leidyklų. Brantas dalyvavo leidžiant daugelį leidinių: rašė, vertė knygas, parengdavo pastabas, patardavo leidėjams, pavyzdžiui, žiūrėjo, kaip leidžiamos Terencijaus „Komedijos". Taip ir susipažino didelį patyrimą turintis literatas ir jaunasis dailininkas, kuris jau buvo pelnęs gerą reputaciją Bazelio knygų pasaulyje.

Tuo metu Sebastianas Brantas ruošė leidybai „Kvailių laivą". Ši knyga, priešingai negu kitos jo knygos, buvo parašyta ne lotyniškai, o vokiškai. Brantas čia išjuokė žmonių ydas. „Kvailių laivas" skyrėsi nuo panašaus pobūdžio knygų. Ankstesnės trenkė bažnytiniais pamokslais. Nuodėmė jose buvo plakama, dievobaimingumas garbinamas. Tai turėjo religinį pagrindą. Branto knygoje žmonių trūkumus teisia protas. Viskas, ką Brantas smerkia, smerkiama kaip beprotybė. Jis trokšta išvaduoti pasaulį ne nuo nusidėjėlių, o nuo kvailių. Jis surenka juos laivo denyje: tegu, palankaus vėjo genami, sau plaukia į Kvailių šalį. „Kvailių laive" keleivių daugybė: gobšuoliai, pamišę dėl naudos, dabišiai, kuoktelėję dėl puošnių drabužių, besijauninantieji seniai, nemokšos mokytojai, tulžingi intrigantai, šmeižikai, išpuikėliai, mergišiai, gašliai, pasileidėliai, lėbautojai, plepiai, švaistūnai, tinginiai, dykaduoniai, pavyduliautojai, svetimoteriautojai, aukštus postus užimantys kvailiai — jie kur kas pavojingesni už paprastus kvailius!—šarlatanai, kaulintojai, astrologai... Brantas aprašo neprotingus, gėdingus poelgius, šlykščius charakterių bruožus, aprašo taip, kad skaitytojas supranta: poetas pažįsta tuos, apie kuriuos rašo. Juos stebėjo gatvėje, namuose, universiteto auditorijoje, bažnyčioje, teisme, turguje, krautuvėje. Zino, kaip jie kalba, kaip kvailai ginčijasi, kaip be jokios sąžinės giriasi, kaip pagiežingai liežuvauja. Jo įspūdžių atsargos begalinės, kaip ir begalinis žmonių kvailumas. Jo kalba pilna detalių, negailestingai taikli, sodri, vaizdinga...

Brantas gerai žinojo didelę piešinių įtaigą. Leidėjas ir poetas pasitarė, kam užsakyti iliustracijas, ir nusprendė, kad vienas dailininkas su tokiu darbu nesusidoros. Pakvietė keletą. Vienas iš jų buvo Diureris. Jis nupiešė bandymui kelis eskizus, ir jie patiko. Jam buvo užsakyta didžioji dalis „Kvailių laivo" iliustracijų. Tai daro garbę leidėjui ir autoriui.

Štai kada Diureriui pravertė įspūdžiai, sukaupti Niurnberge, o ypač ilgoje kelionėje. Jis prisiminė dabitas, kuriuos buvo matęs švenčių dienomis, įsidrąsinusius senukus, girtuok-

lėlius, ėdrūnus, pardavėjus, kurie apgaudinėja pirkėjus, turgaus šarlatanus, nesąžiningus perrašinėtojus. Jis pavaizdavo laivus, vežėčias, smukles, šunkelius, miesto gatves, turtuolių rūmus, skurdžių kamarėles. Jojamus arklius ir nešulinius asilus. Medžioklinius šunis. Varnas. Kates. Peles. Žąsis. Ginklus ir namų apyvokos reikmenis. Sostus ir kėdutes. Žmonės visuose raižiniuose su kvailių naktinėmis kepuraitėmis ant galvų. Jie ir mulkiai, ir juokdariai, besityčioją iš kvailystės. Tarp kitko, viena tų kvailių naktinių kepuraičių ypatybė padėjo išskirti iš daugiau kaip šimto raižinių tuos, kurie priklauso Diureriui. Ant daugelio kvailių naktinių kepuraičių pūpso barškučiai. Barškučiai yra visuose raižiniuose, kurie savo maniera artimi vienas kitam ir geriausi knygoje. Kitas dailininkas naktines kepuraites piešė su gaidžio skiauterėmis, trečias — be jokių papuošalų. .. Skirtingos naktinės kepuraitės buvo savotiškas dailininko ženklas, Kad buvo ir ketvirtas dailininkas, nustatyta remiantis keliais raižiniais, nepalyginti silpnesniais už visus kitus. Jie skiriasi stiliumi ir atrodo visai atsitiktinai patekę į knygą. Lygindami daugelį požymių — tarp jų ir barškučius prie naktinių kepuraičių,— dauguma tyrinėtojų priėjo išvadą, kad šioje knygoje yra daugiau kaip septyniasdešimt Diurerio raižinių. Garbingas užsakymas jaunajam dailininkui! Jis buvo ne tik aprūpintas uždarbiu, bet ir gavo galimybę ilgai bendrauti su Brantu — įdomiausiu Bazelio žmogumi. Brantas buvo daug vyresnis už Diurerį, turėjo didelį patyrimą, žinių, buvo garsus. Bendravimas su juo daug ko išmokė jaunąjį dailininką. Nuo jaunystės jam sekėsi—jis lengvai susipažindavo su daugeliu puikių žmonių. Diureris visus žavėjo savo protu ir talentu, ir todėl juodu vienas kitu ir domėjosi. Brantas aiškindavo, kokios turi būti iliustracijos. Tačiau Diureris buvo savarankiškas ir drąsus iliustratorius: vergiškai nesekė tekstu — kūrė savitą Įsikūnijusį kvailumą, įkvėptą Branto minčių. Brantas ne supyko ant jaunojo dailininko, o sutiko su jo sprendimais ir parašė kiekvienam raižiniui trumpą papildomą tekstą — poeto epigrafą. Poetas ir dailininkas vienas kitą papildydavo.

Diureriui buvo gera gyventi ir dirbti Bazelyje, tačiau ilgam apsistoti vienoje vietoje jam buvo nebūdinga. 1493 metų ruduo vėl jį užklupo kelyje. Diureris persikėlė į laisvą miestą Strasburgą. Smailas Strasburgo katedros bokštas buvo matyti iš toli. Bokšto siluetas atrodydavo skirtingas, žiūrint iš kokios

pusės žvelgdavai į katedrą. Bokštas buvo asimetrinis, ir tai teikė jai paslaptingumo ir žavumo. Naktį, kai smulkios detalės išnykdavo ir būdavo matyti vien tamsus katedros siluetas, bokštas atrodydavo ypač gražus.

Strasburge Diureris pradėjo dirbti vietinio tapytojo dirbtuvėje. Jo vardo istorija neišsaugojo. Čia Diureris vėl ėmė tapyti ir pirmą kartą nutapė spalvotą savo autoportretą. Jis nuolat piešė ir tapė pats save. Iš dalies dėl to, kad būdavo prieinamiausias ir kantriausias modelis. Tačiau buvo ir rimtesnių priežasčių. Jis norėjo pažinti ir suprasti save. Štai ir Strasburge, kiek apsidairęs, aklimatizavęsis, nutapė autoportretą. Nusprendė pasiųsti jį namo. Kad būtų lengviau pasiųsti, tapė ne ant lentos, o ant pergamento, užklijavęs jį ant drobės.

Sį kartą dailininkas pamatė save kitokį. Jaunas veidas gražus, ramus, gal truputį išdidus. Akys kiek pasuktos į žiūrovą— jis sėdėjo šonu į veidrodį. Ilgi, ryškiai rudi plaukai krinta ant pečių. Jie atrodo kaip liepsna. Ir gauruota tamsiai raudona kepurė taip pat primena ugnį. Pilkai žalia palaidinė su įkarpomis rankovėse apvedžiota raudonu kaspinu. Kaklas ir viršutinė krūtinės dalis — apnuoginti, matyti raktikauliai. Marškiniai iš plonos drobės, su dailiais raukinukais ir rausvais plonais kaspinėliais. Kostiumo sukirpimas ir spalvos — puošnūs. Matyt, siuvėjui fasoną buvo nurodęs dailininkas. Tvirtos rankos atsargiai laiko dagio šakelę. Tais laikais šis augalas vokiškai buvo vadinamas „Vyro ištikimybe". Neryškiame, tamsiai žaliame fone veidas spindi, lūpos dega, plaukai liepsnoja. Jaunasis žmogus gražus, labai gražus, mato esąs gražus ir nori, kad ir kiti jį tokį regėtų. Ramybė slepia nemažą puikybę. Tai jau ne kuklus keliaujantis pameistrys, tai jaunas dailininkas, gerai žinąs savo vertę. Kaip užkeikimas — kad pikta akis nenužiūrėtų! — skamba dvieilis, parašytas virš portreto: „Viskas man sekas, lyg dangui prisakius."

Diureris nuolatos piešdavo. Jeigu praleisdavo dieną, jam atrodydavo, kad jo ranka blogiau klauso. Išliko menka dalis piešinių, nupieštų kelionių metais. Jaunystėje Diureris, matyt, nelabai juos saugojo.

Kartą jis išdrįso nupiešti nuogą moterį. Tokio bandymo iki jo, rodos, nepadarė nė vienas vokiečių dailininkas. Diureris nebuvo asketas. Kelionių metais jis ne sykį kreipėsi su meilės žodžiais į moteris. Tačiau moteriai pasakyti, kad nori ją nu-

piešti nuogą, tais laikais buvo sunkiau negu išreikšti savo aistrą. Prašymo nuodėmingumas tikriausiai mirtinai nugąsdindavo tą, į kurią būdavo kreipiamasi. Ir vis dėlto jis rado pozuotoją, nors išsireiškimo „pozuotoja" iki tol niekas nebuvo girdėjęs. Pirmasis Diurerio modelis buvo negražus. Ant kojų panešiotos šlepetės, galva apvyniota rankšluosčiu, stovi išsitempusi, nepatogiai pasukusi ranką. Piešinys išėjo nedrąsus. Neįprastas uždavinys, varžymasis, kurio niekaip neįstengė nugalėti, kaustė dailininko ranką, ir todėl buvo netvirta linija. O piešinys išliko ir įėjo į tapybos istoriją kaip vienas iš svarbių jos dokumentų. ..

.. .Strasburge buvo neramu. Strasburgo vyskupijos valstiečiai sukilo. Ilgai ir klusniai jie kentė visus vargus — arė žemę dvasininkams ir pasauliečiams valdovams, pjovė šieną ir javus, malė. Bet šito ponams buvo per mažai. Jie reikalavo, kad valstiečiai be jokio užmokesčio kirstų jiems mišką, pjautų ir skaldytų malkas, žvejotų žuvis, jų prekes savo arkliais į turgų vežtų. O svarbiausia, niekas iš valstiečių nežinojo, kur jų prievolių pradžia ir kur galas. Taip buvo visoje Vokietijoje. Prieš kurį laiką buvo paskelbta negaliojančia valstiečių teisė paveldėti žemę. Valstiečiui mirus, jo sūnūs turėdavo užmokėti didžiulius mokesčius, be to, pinigus, kurie vaizdžiai buvo vadinami „pomirtine rinkliava"; iš paveldėtojo būdavo atimami geriausi gyvuliai, o jeigu būdavo likęs tik vienas, tai ir tą paskutinį išplėšdavo. Valstietis mokėdavo už viską: panorai vesti — mokėk, leidi dukrą už vyro — mokėk, sumanei parduoti dalį turto — mokėk. Be to, reikėjo mokėti mokesčius kunigaikščiui ir dvi dešimtines bažnyčiai — didžiąją ir mažąją. Didžioji priklausė nuo javų derliaus, mažoji — nuo to, ką išaugindavo valstietis, ir nuo gyvulių. Vos ne kasmet atsirasdavo naujos rinkliavos arba buvo didinamos ankstesnės. Valstiečiai turėjo daug ponų — ir žemės savininką, ir tą, kurio buvo teisinė valdžia, ir tą, kuris buvo laikomas tiesioginiu jo „šeimininku". Ir neįsiminsi visų, kuriems valstietis turėjo plušėti, kuriems turėjo lenktis, kuriems mokėjo... Bejausmiai kronikų puslapiai, kuriuose visa lai užrašyta, dvelkia prakaitu, krauju, ašaromis, klykte klykia apie piktą neteisybę, apie karčias skriaudas, apie sunkų beteisiškumą. Apie juodą nelaimę. Apie bręstantį pasipiktinimą. Jis buvo ypač stiprus tame krašte, į kurį atvedė Diurerį klajonės. Ar jis žinojo, kas vyksta aplinkui, už Strasburgo sienų? Aišku, žinojo. Reikėjo būti kurčiam, kad, keliaudamas iš miesto į miestą, sustodamas kaimuose nakvoti, susitikdamas su daugybe žmonių, nieko neišgirstum, nieko nepastebėtum. Diureris nebuvo aklas. Ir nebuvo kurčias.

Į Strasburgą risčia atjojo pasiuntinys; jis atnešė raštą vyskupui, bet gandas apie jį pasklido mieste ir sukėlė vieniems baimę, kitiems viltį — mieste taip pat buvo daug skurstančių, kenčiančių, nepatenkintų. Nerimastinga žinia skelbė; valstiečiai sukilo. Juos palaikė mažo miestelio Šletštato gyventojai. Sukilėliams vadovavo burmistras. Sukilėlių pasiuntiniai, pasiųsti į kitus miestus, sučiupti. Jie siūlė kaimynams prisijungti prie jų. Tačiau niekas nesuspėjo prisijungti prie sukilėlių. Sukilėliai buvo tuoj pat sutriuškinti, jų vadai sugauti. Teismas dar posėdžiavo, o dailidės jau pradėjo statyti ešafotą turgaus aikštėje, ir miesto budelis iškilmingai pareiškė valdžiai, kad vienas nesusidorosiąs.

Smalsūs miestiečiai dar iš vakaro buvo užsiėmę vietas aplink ešafotą. Norėdami pažiūrėti pro langus namų, stovinčių prie turgaus aikštės, kaip bus vykdoma mirties bausmė, turėjo namų šeimininkams brangiai užmokėti. Jau nuo aušros nebuvo galima į aikštę įsisprausti. Berniūkščiai pardavinėjo lapelius: tai Strasburgo spaustuvininkų skubiai atspausdintas nuosprendis nuteistiesiems. Minia marga, triukšminga, tarški. Žmonių tirštumyne iriasi saldumynų ir gėrimų išnešiotojai, landūs kišenvagiai, viską matantys sekliai. Nuteistųjų giminės stovi čia pat suakmenėjusiais veidais, nesiryždami išsiduoti nė vienu žodžiu. Mirties bausmės vykdymas truko ilgai. Keletas buvo sukapoti, kitiems nukirstos galvos.

„Dailininkas turi viską matyti!"—pagalvojo Diureris ir prisivertė nueiti į šitą aikštę. Apie tai, ką jis čia pamatė, išliko plunksna pieštas piešinys. Žmogus, nuo kurio nuplėšti drabužiai, klūpo. Jo akys užmerktos. Už nugaros — plačiapetis budelis paradiniu apdaru. Ilgas kardas ištrauktas iš makšties. Kaire ranka jis laiko nuteistąjį už peties — tuoj stumtelės jį prie trinkos. Kardas švystelės ore penkis kartus: žmogui, kurį atvaizdavo Diureris, nebuvo nukirsta galva — jis buvo sukapotas. Tiems, kuriems budelis nukirsdavo galvą, buvo apnuoginamas vien kaklas. Drabužius nuplėšdavo tik tiems, kurie buvo sukapojami. Diureris pavaizdavo ne mirties nuosprendžio įvykdymą, kada kalavijas jau prašvilpęs ir kraujas kliokia, o

ankstesnį momentą: nuteistasis apmirė, nekantriai laukdamas, budelis ruošiasi kirčiui. Vien dirstelėjus į šį piešinį, stingsta širdis.

Kiekvienąsyk, kai tik pasitaikydavo galimybė, Diureris rašydavo į namus. O kartą jis pasiuntė namo savo portretą su dagiu rankose. Tegul pamato, kaip jis dabar atrodo. Kaip puošniai apsidaręs. Koks nepanašus į tą, kuris prieš ketverius metus leidosi kelionėn. Portretas buvo atsargiai suvyniotas ir įdėtas į skrynelę. Atiduotas į patikimas rankas.

Tėvas ilgai žiūrėjo į portretą. Jausmai, kurie jį apniko, buvo sudėtingi. Sūnus buvo ne toks, koks paliko tėvų namus, bet ir nebuvo panašus į jį, Albrechtą Diurerį vyresnįjį, kai šis savo laiku kaip pameistrys keliavo. Autoportrete sūnus panašus į jaunuolį iš kilmingų namų. Drabužiai, veidas ir poza byloja, kad jis išdidus. Išdidus ar išpuikęs? Nejaugi amatas, kurį pasirinko sūnus, atima iš žmogaus romumą*? Tuo metu, kai Albrechtas keliavo, šeimoje gimė dar trys vaikai. Albrechtui Diureriui vyresniajam ėjo šešiasdešimt septintieji. Prieš metus jis galiausiai patyrė sėkmę. Didžiausią gyvenime! Nuvežė savo darbus imperatoriui į Lincą, ir šis pagerbė jį palyginti maloniai priimdamas. Bet šita pagarba negrąžino jam jėgų. Namų ir dirbtuvės rūpesčių našta jam jau buvo per sunki. Motinai ėjo keturiasdešimt antri, bet ji dažnai negaluodavo. Namuose trūko suaugusio sūnaus — atramos. O jeigu Albrechtas liks svetur? Ves, atidarys savo dirbtuvę, kaip ir jis pats kažkada buvo padaręs. Tiesa, tada jis jau turėjo keturiasdešimt metų, o sūnui dabar tik dvidešimt treti, bet laikai keičiasi. Jaunieji tampa savarankiški kur kas anksčiau. Vargu ar sūnus iki keturiasdešimties metų bus viengungiu ir sutiks būti pameistriu. Pagalvojęs, padvejojęs Diureris vyresnysis parašė sūnui laišką, raginantį grįžti namo.

Laiškas skambėjo kaip įsakymas. Nebuvo lengva taip parašyti, bet jis prisivertė. Vėliau Diureris tai prisimins: „Tėvas pareikalavo, kad sugrįžčiau."

Sūnus nepriešgyniavo ir ėmė ruoštis kelionėn. Kelionė iš Strasburgo į Niurnbergą buvo ilga. Pirmiausia jis buriniu laivu nuplaukė į Vormsą, ten nusipirko arklį, pritvirtino prie balno kelionmaišius su drabužiais, dovanomis, dailininko reikmenimis, piešiniais, kuriuos buvo nusprendęs išsaugoti. Keliu, kuriuo paprastai traukdavo į Niurnbergą pirklių vežimų vilkstinės,

ne pamažu, bet ir nelabai skubėdamas, jis jojo į gimtąjį miestą. Buvo vasaros pradžia, žydėjo sodai, kur ne kur jau ir šieną žmonės pjovė. Vakarais, kai jis baigdavo dienos. kelionę, giruose čiulbėdavo lakštingalos. Nuostabu būti jaunam! Nuostabu tiek pamatyti, kiek jis buvo pamatęs! Nuostabu po ilgų kelionių sugrįžti į namus, jaučiant, kad ne veltui keliavai—

Pagaliau tolumoje pasirodė pažįstami miesto bokštai. Keleivis nusiprausė šaltinio vandeniu, susišukavo ir susitvarkė rudus plaukus, įlindęs į krūmus, pakeitė kelionės drabužius puošnesniais ir sėdo į balną. Jaudinimasis spaudė krūtinę, buvo sunku kvėpuoti. Nekantriai ragindamas pentinais arklį, jis pašuoliavo prie miesto sargybos namo. Buomas ant tilto per griovį pakilo, pasagos sukaukšėjo grindiniu. Štai ir didelė vartų arka. Grįsta gatvė kyla į kalną. Štai žalias vainikas virš smuklės. Štai geležinis batas virš kaimyno batsiuvio dirbtuvės. Štai Šedelio, Pirkheimerių, Volgemuto namai, o štai ir tėvų namas. Čia viskas pažįstama ir įprasta, bet viskas sumažėję, patamsėję, atrodo kukliau, žemiau, negu buvo tada, kai jis paliko šitas sienas. Tarpdury jis nejučia pasilenkė. Jo sutikti išbėgo motina, tėvas, broliai.

Vos apsidairęs Diureris išėjo į miestą ir staiga pasijuto esąs berniūkštis, ir nusprendė aplėkti visus kvartalus: Druskos, Pieno, Vynuogių turgavietes, šv. Egidijaus, šv. Elžbietos, Pranciškonų, Kartezianiečių vienuolynus, visas gatves, visus skersgatvius...

Vakare namuose buvo puotaujama. Ant ilgo ąžuolinio stalo buvo išdėlioti šventiniai indai — lėkštės su piešiniais, kvadrato formos — atminti laikams, kai lėkštes atstodavo riekės duonos, kai taurės būdavo ne tik alavinės, bet ir sidabrinės, padarytos jų dirbtuvėje, kai būdavo geriama ir iš žalsvų stiklinių bokalų su aštriais atsikišimais — pagal niurnbergiečių madą. Ir užjūrio keistenybės — šakutės! Jas pradėta naudoti neseniai.

Motina negalėjo atplėšti akių nuo sūnaus. Išaugo... Pasikeitė. Ar patiks jam namuose? Ar skanus naminis maistas? Koks jam atrodo Niurnbergo vynas?

Keliauninkui visi vienas per kitą pasakojo miesto naujienas. Kol jis lankėsi svetimose šalyse, Kaizerburge buvo sumūrytas grūdų sandėlis. Be to, prieš įvykstant seimui,— imperatoriaus arklidės. Šv. dvasios ligoninė buvo pradėta plėsti dar

Diureriui jaunesniajam esant namuose, bet iki šiol darbai nebaigti. Ką čia ir pasakysi — tokį pastatą mažai kas yra matę: jis stovi viršum Pegnico upės ant polių.

Prieš dvejus metus dar vieną ligoninę imta statyti — šv. Sebastijono, tiems, kurie, neduok dieve, susirgs maru, jeigu šita bausmė vėl užgrius miestą. Tebegrindžiamos gatvės. Platinamas miestą juosiantis griovys, taisoma siena ir bastionai — laikai neramūs, ir miesto apsaugos pamiršti negalima.

Keletą kartų, dar jam keliaujant, turgaus aikštėje pasirodė skelbėjai, šūkčiodami: „Klausykite! Klausykite! Klausykite! Ponai Tarybos nariai nutarė: miestelėnams, jauniems ir seniems, draudžiama nešioti sidabrinius diržus, brangesnius negu už pusę markės. Draudžiama nešioti sidabrines kišenes, sidabrinius itališkus peilius, apavą su išpjovomis ir durtinius su prakirpta apačia ir prakirpimais rankovėse. Be to, draudžiama vyrams ir moterims nešioti sagtis, sages, žiedus ir rankogaliuose sagas. Draudžiama nešioti šermuonėlių kailinius, kitaip reikės užsimokėti dideles baudas. Niekam negalima turėti daugiau kaip du kailinius paltus. Negalima pinti į plaukus auksinių ir sidabrinių gijų, ir šukuosenas dera nešioti tik tokias, kokios buvo senovėje."

Draugai perpasakojo tuos nurodymus ne veltui. Pastebėjo, kokia Diurerio šukuosena, kokie iškirpimai jo palaidinės rankovėse, kaip išsiuvinėti jo marškiniai.

— Ar laikotės šių draudimų?—paklausė jis.

— Nelabai.

Kai Diureris liko su tėvu vienudu, tėvas jam pranešė naujieną: ji buvo svarbesnė už visas kitas. Kolei sūnus keliavo, tėvas jam išrinko nuotaką. Agnesę Frej, Hanso Frejo dukterį. Alavuotojo, mechaniko, muzikanto. Kraičio duosią du šimtus guldenų. Vestuves greit iškelsią — liepos pradžioje, prieš šventos Margaritos šventę.

Agnesės tėvas, senasis Frejas, buvo visapusiškas žmogus. Vienu metu jis tarnavo vyno ir riešutų kontrolieriumi. Pareigos reikalavo subtilaus skonio ir uoslės, santūrumo, sąžiningumo. Vėliau Frejas buvo paskirtas rotušės ekonomu. Jis rūpinosi puotų, skirtų pagerbti garbingiems miesto svečiams, rengimu. Tačiau labiausiai Frejas mėgo išradinėti ir konstruoti įvairias mechanines keistenybes, o per religines procesijas eidavo muzikanto pareigas. Taigi jam mažai likdavo laiko rūpintis savo namais. Iš Niurnbergo archyvo dokumentų matyti, kad Frejo šeima anksčiau buvo turtingesnė, kad ji nuskurdo dar prieš susigiminiuodama su Diureriais. Jeigu Frejas nebūtų nuskurdęs, šios jungtuvės nebūtų įvykusios: jo ankstesnės kartos buvo susietos šeimos saitais su turtingesniais ir žymesniais niurnbergiečiais.

Apie būsimas vestuves tėvas pranešė Diureriui kaip apie nuspręstą dalyką. Buvo matyti, kad jis nemano, jog šis priešgyniautų. Sūnus ir nepriešgyniavo. Amatininkų aplinkoje savi papročiai. Diureris jaunesnysis ruošiasi gauti meistro teises. O meistras būtinai turi būti vedęs.

Ar mylėjo Diureris tą, kurią jam buvo išrinkęs tėvas? Kaip jis galėjo mylėti mergaitę, jeigu anksčiau jos nematė, o jeigu ir matė, tai neatkreipė į ją dėmesio? Kai jis rengėsi kelionėn, Agnesė buvo dar kūdikis. Diurerio ir nuotakos tėvai susitarė be jo dėl jungtuvių, dėl kraičio. Grįžus Diureriui, po kelių dienų bažnyčioje buvo paskelbti jo ir Agnesės užsakai.

Matyt, tomis dienomis ir buvo nupieštas plunksna Agnesės portretas. Piešinyje — mergaitė su paprasta suknele ir prijuoste. Ji paskubom susišukavusi, nes iš kasos išsipešusi plaukų sruoga. Jos veidas neatrodo gražus. Tiesa, kiekvienai epochai būdingas savitas moters grožio supratimas. Pasirėmusi ranka, ji užsnūdo — tikriausiai buvo pavargusi: reikalų prieš vestuves daug. Jaunikis užėjo į būsimo uošvio namus. Jis puošniai apsivilkęs: mėgo išsiuvinėtus sniego baltumo marškinius persmaugtomis rankovėmis, ryškias mažas kepuraites, tokias, kad iš po jų kristų ant pečių gerai prižiūrimi, pasukti, rausvai rudi plaukai, mėgo. dviejų spalvų striukes ir spalvas apgalvotai pats išsirinkdavo. Rūpestingai susišukavęs, puošniai apsirengęs, su dovana sužadėtinei, jis atvėrė namų duris ir užklupo užsnūdusią Agnesę. Tokią ir nupiešė. Greitomis nupieštas eskizas nepataikavo sužadėtinei. Padvejojęs, sakytum tikrindamas save, kaip skamba ir ką reiškia šie trumpi žodžiai, jis parašė po piešiniu: „Mano Agnesė." Per visą ilgą jų vedybinį gyvenimą tai buvo vieninteliai švelnūs žodžiai, Diurerio skirti žmonai.

Vestuvių išvakarėse draugai iškilmingai, su muzika ir dainomis palydėjo jaunąjį, o draugės — jaunąją į pirtį. Grįžęs iš pirties, jaunasis sukvietė draugus į bernvakarį vyno rūsiukyje. Jie gėrė, dainavo. Grojo liutniomis ir fleitomis. Verlė jaunikį pasakoti apie savo keliones, kvotė, kaip jį sutikdavo Šveica-

rijoje ir prie Reino moterys. Vienas iš draugų padeklamavo surimuotą sąrašą turto, kurį jaunoji turėjo atsinešti kraičio. Įkyriai, kaip būdinga girtiems žmonėms, kamantinėjo Albrechtą, ar patikrinęs kraitį, pradedant patalais ir baigiant rateliu, suknelėmis ir adatomis. Diureris atsikirtinėjo juokais, kad dėl vestuvių tarėsi tėvai, kad jis, tiesą sakant, ir įsivaizduoti negalįs, jog kelionių po svetimas šalis metas nesugrąžinamai praėjęs, jog štai jis, o ne kas kitas, tampąs šeimos galva, meistru, namų šeimininku.

Pagal paprotį, jaunieji įsikūrė pas uošvį. Gyvenimas čia pasirodė įdomus. Agnesės tėvas puikiai grojo arfa, o Diureris mėgo muziką. Uošvis buvo išradingas. Jis gamindavo bronzines figūras, kurios slėpė paslaptis. Kai jas pastatydavo ant iškilmių stalo, iš gausybės ragų arba kriauklių imdavo trykšti vanduo. Diureris suprojektavo uošviui servizą su fontanais. Brėžiniai išliko. Jame atsispindėjo Diurerio vyresniojo dirbtuvės juvelyrinės formos, Hanso Frejo technikos idėjos ir Diurerio jaunesniojo skonis. Uošvis buvo geros nuotaikos: jis jau matė savo paties — išradėjo ir žento — juvelyro ir dailininko sąjungą. Bus galima sukurti neregėtų daiktų, tokių, kurie dar ir pavadinimo neturi... O Diureriui atėjo laikas atidaryti savo dirbtuvę ir priiminėti užsakymus. Dėl to jis ir sugrįžo į gimtąjį miestą, dėl to ir vedė. Bet nejučia jį apėmė nerimas. Tai, ką tapė ir piešė, jam nebepatiko. Albrechtas negalėdavo nusėdėti namie, pašokdavo, mesdavo darbą, skubiai, vos pastebėdamas sutiktuosius, žingsniuodavo gatvėmis, išeidavo už miesto vartų ir atitokdavo tik tada, kai pajusdavo ne grįstų gatvių akmenis, o žemę. Tačiau grįžti namo nenorėdavo; net pats negalėdavo paaiškinti, kodėl tai, ką jis darė, nustojo jį džiuginę.

Diureris slankiodavo po Niurnbergo apylinkes čia pasinerdamas į kupinas nerimo mintis, čia įsižiūrėdamas į tai, kas jį supo. Grįžęs namo, paimdavo lapą popieriaus, plonus teptukus, akvarelinius dažus ir piešdavo iš atminties, o galbūt pagal eskizus iš natūros kapines arba ant kranto stovinčią vielos dirbtuvę. Keletą namų ir daržinių šviesiomis sienomis ir tamsiais mediniais fachverkais. Niekuo nepasižymintys namai, paprasčių paprasčiausios daržinės. Kiemas. Medinės ritės su užvyniota viela. Seni medžiai. Apgriuvę tiltukai. O kitame upės krante — nameliai, sodai, aptvarai, tolumoje — medžiai, smailus bažnyčios bokšto špilis, o dar toliau, prie horizonto,— virtinė

neaukštų kalnų. Piešinys išsamus ir pedantiškai tikslus. Kiekvienas Niurnbergo gyventojas pažins vietą, kurią Diureris pavaizdavo, ir sušuks: „Koks panašumas!" Tačiau Diureriui piešinys netrukus ėmė nepatikti. Viskas tikrai panašu ir nepanašu. Iš tiesų žaluma arti visai kitokia negu tolumoje. Kuo toliau, tuo neryškesni atrodo daiktų kontūrai. Daugelis smulkmenų pranyksta. Jis tai mato, bet piešia taip, tarytum apžiūrinėtų viską įsmeigęs akis. Ar tai teisinga? Kai jis klajojo palei upę netoli dirbtuvės, diena buvo karšta, ore tvyrojo migla. Matyti ją matė, bet perteikti nesugebėjo. Kaip tai ^padaryti? Kol kas jis nežinojo. Bet jau žinojo, ką nori pasiekti.

Tai, kaip jis piešdavo žmogų, taip pat jam nebepatiko. Diureriui nepavyksta judesys. Judesyje slypi paslaptis, kurios jo mokytojai neatskleidė. O ar jie patys žinojo šią paslaptį? Jis prisimindavo jų darbus. Ne, tikriausiai ir jie nežinojo. Galbūt tai visai neįmanoma: piešinys ir paveikslas nejudrūs — kaipgi jais išreikšti judesį?

Bazelyje jau buvo matęs italų dailininkų paveikslų. Dabar į jo rankas pateko jų graviūros. Jos sukrėtė Diurerį. Štai Andrėjos Mantenijos vario graviūros. Kovoja jūros dievybės, iki juosmens — žmonės, žemiau juosmens — žvynuotos baidyklės su arklio kanopomis. Ant baidyklių nugarų sėdi nuogos moterys. Dėl jų ir vyksta kova. Viena jaunu ir išdidžiu veidu su panieka nusigręžusi nuo grumtynių. Kita išgąstingai apkabinusi barzdotą jūros dievą, piktai užsimojusį vėzdu, įtraukusi galvą į pečius, ir tame jos judesy — siaubas. Išpūtęs žandus, pučia ragą jaunikaitis, ir atrodo, kad rago garsai kabo ore virš putoto vandens, virš nendrių sąžalyno. Čia viskas juda, viskas alsuoja įsiūčiu, baime, kovos svaiguliu. Siaubingi ginklai švilpia, kerta orą, iš plačiai pražiotų gerklių veržiasi šauksmai... Jūros dievybės ir gražios, ir baisios. Kaip gyvenimas! Jos siaučia; įtempti raumenys juda po oda.

Diureris viską atidėjo į šalį ir ėmė kopijuoti Mantenijos graviūrą. Iš pradžių ją perpiešė, bet greit pajuto, kad nori pavaizduoti tą pat, tik kitaip. O galbūt ranka pati ėmė judėti kita linkme. Mantenijos raižiklis perkėlė ant lentos tiesias plonas linijas. Diurerio linija apvalėjo, sakytum raumenys, kuriuos jis piešė, patys jį kreipė ta linkme. Mantenijos tamsus fonas, jis padarė šviesų. Diureris nedrįso prisipažinti, kad jo piešinys gyvesnis už originalą, tačiau matė, kad labai pana-

šus, bet kitoks, visai kitoks. Ko gero, ir pasirašyti galėtų po juo. Į jo rankas tuo metu pateko ir kitos italų graviūros. Jos buvo atvežtos parduoti į Niurnbergą. Niurnbergo gyventojai stebėjosi neįprastais lakštais, o Diureris buvo jų sužavėtas, ilgai juos kopijavo. Sis darbas jam atrodė svarbus, pasirašydavo po kopijomis ir jas datuodavo.

Diureris dar menkai suvokė Italiją ir italų meną. Tačiau tarp leidėjų, pas kuriuos jis lankydavosi Niurnberge ir Bazelyje, Kolmaro ir Strasburgo dailės dirbtuvėse, o ypač Pirkheimerių namuose, nuolat būdavo kalbama apie šitą šalį: Vilibaldas jau daugelį metų mokėsi Italijos universitetuose. Stai kokį vaizdą pamažu susidarė Diureris. Kažkada graikų ir romėnų pasaulyje gyvavo garsus menas. Jo meistrai buvo atskleidę didžiąją grožio paslaptį. Ta paslaptis ilgai buvo užmiršta. Bet po kurio laiko Italijos mokslininkai ir dailininkai ėmė iš žemės iškasinėti senųjų meistrų skulptūras, skaityti jų darbus, suprasti tobulybės taisykles, ir dabar jie, italai, atrodo, netrukus vėl atskleis didžiąsias grožio paslaptis.

Išmintingas posakis — geriau vieną sykį pamatyti negu septynis kartus išgirsti — jau gyvavo. Baisus nerimas apėmė Diurerį: jis turi visa tai pamatyti savo akimis. Kuo greičiau. Vidinis nerimas trukdė jam dirbti. Nelengva paaiškinti tėvams, neįmanoma paaiškinti jaunajai žmonai, kodėl, vos tik grįžęs, vėl ruošiasi į kelionę. Ir kur? Ne į vokiečių žemes, ne į Niderlandus, kur paprastai keliaudavo vokiečių dailininkai, o į Italiją! Niekas iš Diurerio amato žmonių dar tokion kelionėn kaip jis nesileido. Jie atkalbinėjo jį ir gąsdino: kelionė, atrodo, pavojinga. Įsižeidė uošvis. Juodu turėjo tiek bendrų planų! Jaudinosi tėvai — galbūt kas nors negerai šioje jaunoje šeimoje? Verkė žmona — vos tik ji priprato prie šio keisto, amžinai susimąsčiusio, ištisas dienas dirbtuvėje praleidžiančio žmogaus, kuris jai buvo išrinktas vyru, o jis jau ruošiasi palikti namus. Kuo gi jam neįtiko? Dailininko, apnikto darbų, charakteris nelengvas. Nelengva gyventi su žmogumi, kuriam svarbiausia— jo menas.

Kol Diureris apgalvojo savo kelionę, Niurnbergą užgriuvo nelaimė — maras. Vadinasi, ne veltui miestas statė šv. Sebastijono ligoninę. Dar nebaigta statyti, ji jau priėmė pirmuosius ligonius. Tikriau, mirštančiuosius: tie, kurie susirgdavo maru, beveik niekada nepasveikdavo.

Tyliu balsu pasakodavo, kaip visa tai prasideda. Sveiką žmogų staiga ima krėsti šaltis. Čia jis degte dega, čia jam šalta. Galva plyšta nuo nepakeliamo skausmo. Kamuoja nenumalšinamas troškulys. Neaiški pasidaro kalba. Paskui atsiranda pabrinkimai kakle, pažastyse, kirkšnyse. Žmogus miršta labai kentėdamas. Dvasininkai nebesuspėja atleisti nuodėmių susirgusiesiems, ir šie miršta be atgailos. Tai atrodydavo baisiausia.

Niekas nežinojo, kaip apsisaugoti nuo epidemijos. Žmonės bijodavo išeiti iš namų. Aklinai uždarydavo langines ir duris. Niekas nesiryždavo ateiti padėti susirgusiems kaimynams. Baltais kryžiais būdavo pažymimi namai, kur yra ligonių, juodais, kur jau visi mirę. Gydytojai vaikščiodavo nuo kojų iki galvos apsidarę drabužiais, kurie būdavo permirkę aromatingomis medžiagomis, kvėpuodavo pro kaukes. Kiekvienuose namuose nuo ryto iki nakties būdavo smilkomi aromatingi sakai, laistomos sienos actu. Visur nuo ryto ligi vakaro būdavo meldžiamasi. Maldos blogai padėdavo. Bažnyčiose be paliovos būdavo laikomos už mirusiuosius pamaldos, nors lavonai nebūdavo ten įnešami. Pamokslai skambėdavo rūsčiai. Būdavo kalbama apie sunkią dievo bausmę, kuri užgriuvo pasaulį už nuodėmes.

Diureris eidavo ištuštėjusiomis Niurnbergo gatvėmis, ir atrodydavo, kad nieko nepastebi. Bet vėliau jo graviūrose rasime tų dienų įspūdžių.

Sitai nelaimei Niurnbergo miesto kronikoje paskirta keletas eilučių: „Tais pat 94-aisiais metais daugelyje vokiečių žemės vietų siautėjo didysis maras, o prasidėjo jis čia, Niurnberge, prieš šv. Gilgeno dieną (rugsėjo 1-ąją), ir ėmė kilmingieji bėgioti, ir truko maras iki kalėdų; per dieną mirdavo daugiausia 90, o kartais ir 100 žmonių."[1] Vienas pirmųjų iš miesto išbėgo Diurerio krikštatėvis Antonas Kobergeris, paskui, metęs ligonius, miesto gydytojas Jeronimas Miunceris. Diurerio vyresniojo šeima didelė. Neįmanoma visiems pajudėti iš vietos. Beliko melstis ir neprarasti vilties. Diureris suprato, kad žiauru taip elgtis su artimaisiais, bet negalėjo išsižadėti pasiryžimo vykti į Italiją. Paprastai švelnus ir geras, jis pasidarydavo nepalenkiamas, kai būdavo kalbama apie meną. Taigi niekas negalėjo jo sulaikyti.

[1] *E. Flechsig. Albrechi Dūrer, Bd. I, Berlin, 1928, S. 149.*

III SKYRIUS

Diurerio biografai turi kuo remtis. Į senatvę Diureris parašė „Šeimos kroniką". Išliko autobiografinių užrašų nuotrupų iš jo „Užrašų knygutės", nemažai įvairiais metais rašytų laiškų, smulkus kelionės į Niderlandus aprašymas. Apie Diurerį amžininkai ėmė rašyti dar jam gyvam esant. Tiesa, jie maišė faktus su nuogirdom ir užpildydavo spragas spėliojimais, tačiau, šiaip ar taip, užrašė ateities kartoms daugelį jo biografijos aplinkybių. Išliko daug Diurerio piešinių, graviūrų ir paveikslų. Ant didesnės dalies kūrinių jis pats užrašė datas, dauguma kitų gana tiksliai datuoti. Tačiau Diurerio gyvenime yra baltų dėmių. Viena jų — apie 1494—1495 metus. Keletas tyrinėtojų kartų gerokai padirbėjo, norėdamos įrodyti, kad šitais metais Diureris keliavo po Italiją, lankėsi Venecijoje ir galbūt kituose miestuose.

Štai kokia įrodinėjimų eiga.

1506 metais Dureris buvo Italijoje. Jo laiškai, rašyti iš Venecijos su šių metų data, yra išlikę. Viename Diureris rašo, kaip dirba Venecijos dailininkai: „O tie dalykai, kurie man taip patiko prieš vienuolika metų, dabar manęs nebedomina."[1] 1506 metais Diureris Venecijoje pamatė kažką tokio, ką jau buvo matęs čia prieš vienuolika metų; vadinasi, jis čia lankėsi 1495 metais. Todėl buvo atidžiai apžiūrėti ankstesnių metų jo piešiniai ir raižiniai. Tuose darbuose buvo pastebėti laivai, kokių jis jokiu būdu nebuvo matęs Vokietijos upėse ir ežeruose, tačiau kokie plaukiojo Adrijos jūroje ir prisišvartuodavo Venecijos prieplaukoje: buriniai laivai aukštais bortais ir ilgi, giliai nugrimzdę — irklinės galeros. Diureris užfiksavo savo piešiniuose, kaip laivai pranyksta už horizonto linijos. Tokį vaizdą galima pamatyti tiktai pajūryje. Vienoje iš ankstesniųjų jo graviūrų irklininkas, stovėdamas laivelyje, irkluoja vienu ilgu irklu. Taip iki šiol Venecijoje irkluoja gondolininkai. Įsižiūrėję į namą kitame raižinyje, tyrinėtojai pamatė, kad pastatas yra vienas iš šiaurinės Italijos architektūros pavyzdžių. Puošnios moterys ankstesniuose Diurerio piešiniuose apsirengusios Venecijoje dėvimais drabužiais, jų šukuosenos tokios kaip Italijos damų, ir pagal Venecijos paprotį jos užsidėjusios perlų vėrinį ant kaktos. Pastebėjo net smulkmenas. Sykį Diureris nupiešė krabą. Vokietijoje panašaus jūros gyvio jis negalėjo matyti, o Venecijos žuvų turguje krabai buvo pardavinėjami. Pakartosime, kad visus šiuos darbus Diureris atliko daug anksčiau, negu antrą kartą nukeliavo į Veneciją. Ši kelionė tiksliai datuota. Vadinasi, Diureris pirmą kartą Venecijoje lankėsi 1495 metais. Jis išvyko rudenį, tai yra 1494 metais. Žiemą į tokias keliones niekas nesileisdavo.

Diureriui teko važiuoti Bavarijos keliais, kurie dėl plėšikų užpuldinėjimų garsėjo Europoje bloga šlove, nugalėti Alpes, važiuoti šiaurinės Italijos keliais, kuriais žygiavo Romos legionai, vokiečių gentys, įvairių tautybių kareiviai ir nuotykių ieškotojai, pirkliai.

Šiuo keliu iki Diurerio buvo ėję daugybė piligrimų, traukusių per Veneciją į Romą arba į Jeruzalę. Jie paliko kelionių užrašus. Iš jų matyti, kad ši kelionė trukdavo apie mėnesį.

Namuose būnant, trys ar keturios savaitės dažniausiai praeina taip nepastebimai, kad jų ir nebeprisimeni. Trys ar keturios savaitės kelionėje, ypač svetimuose kraštuose,— didžiulis laiko tarpas. Žmogus prisimena tokią kelionę daugybę metų. Ypač jeigu keliauja dailininkas. Diureris kelionėn pasiėmė popieriaus, sidabro pieštukų, rašalo, akvarelinius dažus. Jo kelyje buvo daug gražių miestų. Insbrukas jį sužavėjo. Apie tai liudija akvarelė. Dangus melsvai pilkas, su lengvais debesėliais. Diena ne apsiniaukusi, bet ir ne saulėta, nutvieksta lygios rudens šviesos. Balta akmens siena supa miestą, virš kurio stūkso stačiakampiai bokštai su gražiais stogais ir pilkas smailus bažnyčios bokštas, dengtas malksnomis. Miestas stovi ant neplačios upės kranto. Upės vanduo vos banguoja, lengvam vėjeliui pučiant, ir vandenyje virpa baltos sienos, raudonų stogų, rudų namų atspindys. Nejaugi niekas iki jo nematė, koks puikus apversto miesto atspindys vandenyje? Galbūt matė. Tikriausiai matė. Tik neįsidėmėjo. Šiaip ar taip, niekas iki Diurerio šitaip nebuvo piešęs. Kada Volgemutui ir jo mokiniams reikėdavo altoriaus fonui miesto, jie nepiešdavo iš natūros. Jiems pakakdavo sutrumpintos formulės: kreiva gatvelė, keli namai su bokštais — tai reiškė miestą, apskritai miestą. Kalva, medis, į kurį pažiūrėjęs nepažinsi, koks jis,— tai reiškė kaimo peizažą. O Diurerį Insbrukas sužavėjo ypatingais ir nepakartojamais bruožais, kaip būna ypatingas ir nepakartojamas žmogaus

[1] А. Дюрер. Письма..., т. I, с. 55.

veidas. Jo akvarelė išreiškia gamtos ir autoriaus nuotaiką. Spalvos švelnios ir giedros. Lapas dvelkia gaiva, upės vėsa. Atrodo, kad dailininkas visa tai nupiešė lengvai. Piešė džiaugdamasis tuo, ką mato, ir kad dar daug įdomaus pamatys ilgoje kelionėje. Tačiau įkvėpimas nekliudė būti tiksliam, net pedantiškam. Pats aukščiausias bokštas jo piešinyje apsuptas pastolių. Tų metų Insbruko kronika pasakoja, kad bokštas — Insbruko gyventojai jį vadino herbiniu — 1496 metais buvo paaukštintas. Diureris piešė, kai dar vyko darbai. Štai papildomi įrodymai, nusakantys, kada dailininkas keliavo. Tie, kurie gerai pažįsta Insbruką, nustatė net vietą, iš kurios Diureris piešė, — nuo Gotingo kalvų, kurios iškilusios priešais Ino upę. Mes įsižiūrime į nedidelį popieriaus lapą, jo kontūrai išnyksta: prieš mus — ribuliuojanti upė, miesto sienos ir bokštai, vaiski rudens diena. Stotelė ilgame kelyje. Stiprus jausmas pirmą kartą tai išvydus, godus noras įsiminti, užfiksuoti jį popieriuje. Mus užvaldo ta nuotaika. Ir tik paskui ateina mintis, kad šitas lapas yra vienas iš pirmųjų akvarele pieštų peizažų Europos meno istorijoje. Ir nuostabu: nejaugi jam beveik penki šimtai metų?

Diureris, kelionėje liedamas akvareles, kantriai ieškodavo, iš kokios vietos geriausia žiūrėti į gamtovaizdį. Kartais jis nueidavo toli nuo medžio ar pastato, kuris turėdavo būti piešinio ašis. Tada akys iš karto aprėpdavo gana daug namų, medžių, kalvų, o iš didelio nuotolio jie atrodydavo namukai, medeliai, kalvutės. Detalės, gerokai atsitraukus, išnykdavo, o Diureris buvo įpratęs piešti jas, vaizduodamas peizažą iš didelio nuotolio. Iš pradžių nupiešdavo viską smulkiai, tarytum būtų matęs — priešingai negu matai iš tolo — ir medžių šakas, ir sienų akmenis, ir langų rėmus. Piešinys būdavo detalus, akylumas — perdėtas, išskaičiuojant kas matyta, todėl monotoniškas. Atsisakyti smulkmenų? Greitai jis taip ir padarys. Šis žingsnis mums atrodo paprastas ir natūralus, bet prilygsta atradimui. Kol kas to atradimo dar nebuvo padaręs. Kartais Insbruko pilies kieme Diureris pasirinkdavo per daug artimą tašką ir galėdavo piešti tik tai, kas iš tokio artimo nuotolio iš tiesų buvo gerai matyti. Tačiau už rūmų sienų dingdavo dangus, piešiniui trūkdavo oro, piešinys dusdavo. Rodos, kaip lengvai gali tas, kuris jau nebe mokinys, o meistras, išsirinkti vietą ir piešti, bet, dieve, kaip tai sunku. Kaip baisiai sunku! Kiek-

vienas gamtovaizdis turi savo paslaptį. Diureris pajuto jos dvelktelėjimą iš pat pirmo karto, kai piešė Niurnbergo apylinkėse. Dabar, ilgoje kelionėje, jis priartėjo prie tos paslapties atskleidimo.

Kodėl taip nepanašūs kits į kitą medžiai? Ir kiekvieno pavidalas keičiasi. Kitaip nukrito saulės spindulys, kita kryptim papūtė vėjas, žaluma sužvilgo auksu, lapai ėmė virpėti, drebėti, šlamėti. Jei nori, kad medis būtų į save panašus, pabandyk net jo lapų šnaresį perteikti teptuku. Upė atrodo čia besijuokianti, čia paniurus, čia vilioja, čia gąsdina. Kalnai tartum snaudžia, tartum budi, čia draugiški, čia priešiški. Viskas turi sielą, ir, kol pieštuku ir teptuku liesi vien išorinį lukštą, bet neprasiskverbsi į medžio, upelio, akmens vidų, sielą, nepavyks pasiekti net paprasčiausio panašumo. Pamažu Diurerio peizažuose gamta tampa vis labiau sudvasinta: ji gyvena, džiaugiasi, liūdi, kalba su žmogumi ir apie žmogų.

Šveicarijos kalnų keliai kartais gąsdindavo Diurerį, tačiau ir pavojingose vietose jis sustodavo, atsargiai išsitraukdavo iš persimetamo per petį krepšio kelioninius rašymo reikmenis, albumą, pasidroždavo žąsies plunksną. Viename iš kelionės eskizų: kairėje — uola, užversta grėsmingais akmens luitais, dešinėje — dauba, grupė kalnų ąžuolų vešliais vainikais, tolumoje — kalnas su pilies bokštu. Piešinio baigti nepavyko: slėnis, medžiai, kalnas su bokštu vos žymu. Vedlys arba pakeleivis — po vieną tokiais keliais niekas nekeliaudavo — matyt, paskubino Diurerį. Ir vėl priekyje stati prieškalnė: akmens siena — kairėje, svaiginantis skardis — dešinėje. Piešinys vos pradėtas, iš tiesų tai eskizas. Tačiau Diureris išsaugojo jį. Parsiveš namo lapelį, žvilgtelės, ir atmintyje iškils ta kelionės diena: pagelus kaip šaltinio vanduo kalnų oras; rūstūs akmens luitai — į juos atsirems žvilgsnis, jeigu dirstelėsime į kairę, ir begalinės tolumos, jeigu pažiūrėsime į dešinę. Didelis, bekraštis pasaulis, per kurį eina jo kelias. Ir atrodo, kad siauroms Niurnbergo gatvelėms, kuriose slankioja, įvarydamas siaubą, maras, ir šitam keliui, kuris atviras visiems vėjams, nežinomas amžius, tik begalybė!

Užpakaly liko Diureriui kėlusi nerimą Brenerio perėja, priekyje pasirodė Štercingo miestelis. Vietinės bažnyčios pasididžiavimas — Hanso Mulčerio išpjaustinėti iš medžio ir nudažyti altorius ir Madonos statula. Mulčerio Madona kažkuo skyrėsi

nuo daugybės kitų madonų. Jaudinamai sugulusios apdaro klostės buvo įprastos. Gyvo kūno negalėjai po jomis įsivaizduoti. Tokias jis buvo matęs ir anksčiau. Bet dievo motinos nuostabiai gražus veidas atrodė neapsakomai ramus: ji žinojo, kas laukia jos sūnaus, bet nieko nebijojo.

Taip, jis gerai padarė, kad neliko namie. Nors dabar ir pripažintas savarankišku meistru, tačiau dar tiek mažai yra matęs, dar tiek daug turi sužinoti. Net ir tai, kas nuo senų laikų pažįstama, kelionėje atrodydavo visai kitaip. Kad geriau suvoktum įprastus daiktus, reikia atsitraukti, nueiti toliau, rasti tašką, iš kurio matyti, kas svarbiausia. Prieš jį dar daug stačių kelių, pavojingų tiltų, siaurų takelių. Ne tik šioje kelionėje, bet ir gyvenime, kuris laukia Diurerio, niekas tuo keliu dar nebuvo ėjęs. Caksi į akmenis pasagos, nukaltos garsių Niurnbergo kalvių, gurgžda balnas, pasiūtas žinomų Niurnbergo balnų meistrų. Kalnų vėjas pučia į veidą, paslaptingais kvapais dvelkia vystančios kalnų žolės, tolumoje, virš tarpeklio, sakytum rodydamas kelią, pranyksta didžiulis paukštis plačiais sparnais — erelis. Jaunasis Albrechtas Diureris keliauja toliau: atidžiai įsižiūri, ilgam įsimena, godžiai įsisiurbia kontūrus, spalvas, kvapus, garsus, galvoja, galvoja, galvoja... Taip galvojama tiktai kelyje.

Kelias buvo ilgas. Tekdavo sustoti, kad pats pailsėtum ir leistum atsikvėpti arkliui, įeitum į pakelės bažnytėlę padėkoti dievui, kad apsaugojo nuo pavojų, likusių užpakaly, paprašyti, kad paglobotų ir apsergėtų nuo ateityje laukiančių — jojant nepatikimais tiltais, skardingom perėjom, esant pavojingiems susitikimams.

Dar labiau į pietus. Vokiečių kalba čia skambėjo jau visai neįprastai. Dažnai į ją įsimaišydavo itališki žodžiai. Kitaip būdavo apsirengę sutiktieji kelyje, kitaip atrodydavo jų veidai. Jie buvo tamsesnio gymio, jų plaukai juodesni, mimika gyvesnė. Vis daugiau buvo justi, kaip toli jis nuo namų.

Viename iš užvažiuojamųjų nakvynės namų Diureris išgirdo, kad netoliese, žaliame Pustertalio slėnyje, yra pranciškonų vienuolynas, o jame — žinomiausio Tirolio medžio drožėjo ir tapytojo meistro Michaelio Pacherio darbo altorius. Jo garsas buvo pasiekęs net tas dirbtuves, kuriose Diureris anksčiau buvo dirbęs. Pranciškonai buvo pripratę, kad keliauninkai neaplenkia jų vienuolyno. Diureris buvo įleistas į bažnyčią. Jis

atsiklaupė prieš altorių, pasimeldė, paskui ėmė įdėmiai jį apžiūrinėti. Tokiu ankstyvu metu altorius buvo užvertas. Paveikslų, esančių išorinėje suveriamųjų durelių pusėje, prasmės Diureris iš karto negalėjo suvokti. Štai kažkoks keistas padaras, panašus į milžinišką grėsmingą vabzdį (matyt, velnias), klusniai laiko prieš žmogų vyskupo apdaru atverstą knygą... Priėjo pranciškonų vienuolis, paaiškino, kad tai šv. Volfgangas; kuris maldos jėga privertė piktąją dvasią jam tarnauti — laikyti atverstą maldaknygę.

Diureris tą paaiškinimą praleido pro ausis. Jo dėmesį prikaustė kitas paveikslas: gilumoje — gatvelė, iš abiejų pusių užstatyta namais. Kuo toliau, tuo jie mažėja. Gatvelė eina tolyn, traukdama žvilgsnį į erdvės gilumą. Kažkur toli toli priešingos gatvės pusės susilieja, ir ji dingsta horizonte, tarytum toliai ją būtų sugėrę. Taip nutapytos gatvės Diureris dar nebuvo matęs.

Paskui buvo atidarytas altorius. Viduje buvo keturi ilgi aukšti paveikslai. Iškilmingi, purpuriniai, violetiniai, beveik juodi apdarai.

Bažnyčios tėvai, paaiškino vienuolis,—šventieji Jeronimas, Augustinas, popiežius Grigalius Didysis, vyskupas Ambraziejus.

Diureris būgštauja nedievobaimingų savo minčių. Jis galvoja ne apie tai, kad prieš jį — bažnyčios tėvai, o apie tai, kaip jie nutapyti. Gatvelė išorinėje altoriaus suveriamųjų durelių pusėje ėjo tolyn, į paveikslo gilumą. O bažnyčios tėvai tartum išėję į priekį, į erdvę priešais paveikslą. Jų žvilgsniai įsmeigti į kažkokį vieną tašką. Jeigu atsistoji priešais altorių toje vietoje, kurią nurodė pranciškonas, šitie žvilgsniai susikryžiuoja ant tavęs, jie įbesti į tave ir tarytum priverčia tave pakelti akis, o visos linijos paveiksluose, kuriuose nutapyti šventieji, veda, vilioja, pavergia tavo žvilgsnį.

Kolmaro, Bazelio, Strasburgo dirbtuvėse Diureris jau buvo girdėjęs žodį „perspektyva". Jis atkeliavo iš Italijos. Vokiečių dailininkai dar menkai suvokė, ką tai reiškia. Vieni sakė, kad tai paslaptingas menas suteikti plokščiai sienai, lentai, drobei gilumą. Menas turi beveik tokią pat galią kaip ir kerai. Kiti keikė mįslingąją perspektyvą kaip triuką arba šarlataniškumą. Šventieji buvo įsprausti į ankštas, perkrautas papuošimais nišas. Baldakimai ir nišos buvo panašūs į dar gerokai prieš Pacherį dirbusių meistrų darbus. Žmonėms, nutapytiems

nauja maniera, buvo ankšta šitose nišose. Senos žinios, kurias dailininkas gavo vokiečių dirbtuvėse, ir nauji metodai, kurių jį išmokė Italija, susidūrė: jie triukšmingai vieni kitiems prieštaravo. O kitas jaunas, įžvalgus, pastabus dailininkas tai pamatė ir negalėjo nesusimąstyti. Taip, Diureris turėjo rimtų priežasčių užtrukti ilgai Pustertalio slėnyje...

Diureris pavargdavo kelionėje, tačiau kai sustodavo nakvynės, ilgai negalėdavo užmigti. Būdavo, užsnūsta, o prieš akis vis šmėsčioja kelias, pakeleiviai, namai, bažnyčios. Dažnai jie iškildavo sapnuose dar ryškesni, dar spalvingesni negu buvo tikrovėje. Vėl perėja. Po jos vokiškus pavadinimus galiausiai pakeitė itališki, visur buvo girdėti vien italų kalba, ir Diureris ėmė įterpinėti į savo kalbą itališkus žodžius, iš pradžių pačius paprasčiausius: „duona", „mėsa", „vynas", „nakvynė".

Dabar jis jojo daug greičiau, kelias buvo geresnis ir vis dažniau ėjo palei kalną. Triente kaip reikiant buvo justi artėjantis pietų kraštas. Šviečianti dangaus mėlynė, melsvi, rausvi, žalsvi kalnai, sakytum ištirpstantys rudens dienos saulėtoje migloje, balti akmeninių bokštų žybsniai, rudos namų sienos... Tokį jis pamatė ir tokį nutapė šitą miestą. O kokie medžiai kitoje upės pusėje, žemame krante? Jų lapų viršus tamsiai žalias, o apačia sidabrinė. Tolumoje jų žaluma atrodo melsva, o kai vėjas supa lapelius, mėlynėje blyksi sidabro liepsnelės. Tai alyvmedžiai, kurie jį dabar lydės visame kelyje. Kelionė ėjo į pabaigą. Mėnesių mėnesius būdamas vietoje, niekados nebūtų pamatęs tiek, kiek pamatė per savaitės kelionę.

Tuo metu Italijoje vyko karas. Keturios galingos valstybės — Popiežiaus sritis, Florencija, Milanas ir Venecija,— kurios seniai įnirtingai rungtyniavo, įtraukė į tarpusavio vaidus smulkias kunigaikštystes bei hercogystes. Tuo pasinaudojo Prancūzijos karalius. Jo kariuomenė įsiveržė į Italijos teritoriją tais pačiais metais, kada Diureris išvyko į šią kelionę. Suskilusi šalis priešintis negalėjo. Teko, laikinai užmiršus vidinius kivirčus, pasikviesti į pagalbą Vokietiją ir Ispaniją. Prireikė metų, kol prancūzai buvo išvaryti. Už laisvę buvo užmokėta milžiniška kaina. Didžioji šalies dalis ilgam pakliuvo Ispanijos priklausomybėm Visų tų sudėtingų dalykų Diureris nežinojo, bet apie Italijoje vykstantį karą buvo girdėjęs. Jis nusprendė nepaisyti pavojų. Per daug viliojo ši šalis.

Kol kavalerija šuoliavo, o pėstininkai žygiavo akmenuotais keliais, kol tvirtovės būdavo apsupamos, pasiduodavo nugalėtojų malonei ir vėl būdavo išlaisvinamos, kol iš miesto į miestą prasiskverbdavo šnipai vienuolių sutanomis ar studentų apsiaustais, kol nuvarydami arklius lėkė žygūnai iš rūmų į rūmus, Adrijos jūra kaip ir anksčiau plaukiojo Venecijos laivai, kaip ir anksčiau maldininkai ir keliauninkai ėjo ir važiavo Italijos keliais. Kaip ir anksčiau į Italiją traukė prekybiniai karavanai. Kartais jiems, beje, tekdavo netikėtai sustoti: kelias būdavo atkirstas — vykdavo karo veiksmai. Kartu su šitais kareiviais, maldininkais, pirkliais keliavo į Italiją ir Diureris. Paskutiniąją kelio dalį jis turėjo plaukti jūra. Diureriui buvo gaila skirtis su žirgu. Nors ir buvo paaiškinta, jis negalėjo suprasti, kas per miestas Venecija, kurio arkliu neperjosi ir per kurį reikės plaukti laivu. Pirmą kartą gyvenime užlipo ant jūros laivo denio, ne tokio laivo, kokie plaukiodavo Reinu. Naktį ilgai gulėjo atmerktomis akimis, žvelgė į juodą dangų, nepanašų į Niurnbergo dangų. Čia žvaigždės buvo didelės ir atrodė gauruotos. Virš jo išsiskleidė burės, o stiebo viršūnėlė įsirėmė į vieną nejudančią žvaigždę. Diureris nubudo auštant ir pamatė, kaip mėlyname vandenyje vartosi juodos žvilgančios baidyklės. Kas tai?! „Delfinai",— buvo paaiškinta. Keistas jausmas apėmė jį. Diureris negalėjo patikėti, kad visa tai dedasi jam. Kartu su šiuo jausmu jį užvaldė nekantrumas, deginantis kaip troškulys: dailininkas skubėjo į Veneciją ir stengėsi ją įsivaizduoti.

Diureris žinojo, kur jam reikia eiti, kada laivas prisišvartuos. Ne, ne eiti, o plaukti, persėdus į valtį, kuri čia buvo vadinama gondola. Jau ne pirmas šimtmetis Venecijoje buvo Vokiečių nakvynės namai. Tai buvo ir prekių sandėlis, ir viešbutis atvykusiems iš Vokietijos, ir vieta, kur susitinka vokiečiai, gyvenantys Venecijoje. Vokiečių nakvynės namų savininkas — patricijų giminės niurnbergietis Imhofovas.

Diureris čia susitiko savo tėvynainių, kurie ėmė jį globoti. Jis pradėjo apžiūrinėti Veneciją. Miestas padarė jam didelį įspūdį. Visų pirma dėl to, kad jis jau du kartus buvo egzistavęs. Rūmai, namai, tiltai ne tik buvo virš lagūnų vandens, virš kanalų, bet ir atsispindėjo jame. Nuo vėjo ribuliuojantis vandens paviršius supo atvirkščius jų atspindžius, saulės blyksniai nuolat keitė jo spalvą. Salia Venecijos, tvirtai stovinčios

salose ir ant polių, egzistavo kita, liūliuojanti, atsispindinti vandenyje. Lagūnomis plaukė laiveliai su spalvingomis burėmis — geltonomis, mėlynomis, oranžinėmis, tamsiai rudomis, gelsvai raudonomis. Šito miesto spalvos ir apšvietimas nepanėšėjo į spalvas ir apšvietimą jo tėvynėje. Venecijoje saulėtekis — rausvai apelsininės spalvos, o saulėlydis — melsvas, juodos skarelės ant auksaplaukių venecijiečių galvų ir akinamai baltas Alpių viršūnių, matomų iš miesto, sniegas.

Miestas nedidelis, bet tankiai gyvenamas. Gyvenimas gatvelėse ir aikštėse, ypač šv. Morkaus aikštėje, virte virė. Čia būriavosi atvykėliai: ispanai, prancūzai, vokiečiai, žydai, turkai. Bronziniai veidai, ryškūs apsiaustai, apvedžioti kailiais, ginklai, nusėti brangakmeniais, skrybėlės su plunksnomis, sudėtingos šukuosenos, prabangūs turbanai, juokingos barzdos. Visur skambėjo įvairios kalbos.

Melsvai žaliu lagūnų vandeniu plaukė žvejų laiveliai iškėlę margas užlopytas bures, kanalais slydo daugybė juodų gondolų su bronziniais papuošimais ir aksominėmis pagalvėlėmis ant suolų. Rialto tiltas, tada dar buvęs medinis, nustatytas krautuvėlėmis, kuriose buvo galima nusipirkti visko, ko širdis geidžia.

Smalsumas buvo įaugęs Diureriui į kraują: jis mėgo ilgai vaikščioti po gimtojo krašto apylinkes ir keliauti po svetimas šalis. Patekęs į naują vietą, dailininkas ne tik žvalgėsi į viską skvarbiu žvilgsniu („erelio žvilgsniu" pavadins tą žvilgsnį jo amžininkai), bet ir klausinėjo visko, kas tik jį domino. Lotynų kalbos žinios jam palengvino pirmąsias italų kalbos pamokas. Pagaliau ir vokiečių Venecijoje buvo nemažai. Jie parodė jam miestą, papasakojo jo istoriją, kokia buvo išlikusi padavimuose ir knygose. Vietovė, kurioje įsikūrė miestas, buvo čia tiltas tarp Rytų ir Vakarų, čia kovos laukas. Ilga Venecijos istorija susidėjo iš karų jūrose, ekspedicijų, karinių ir prekybinių sutarčių, sąmokslų, sukilimų, gaisrų. Salos, kuriose buvo išsidėsčiusi Venecija, ilgus amžius buvo apgyvendinamos, atstatomos, sutvirtinamos. Torčelo saloje buvo išlikusi bažnyčia — viena iš seniausių Venecijoje. Jos apsidoje buvo pavaizduota Marija su kūdikėliu. Tai ištįsusi bekūnė figūra mažu siauru veideliu, tamsiai mėlynu apdaru, kuris krito plokščiomis kietomis klostėmis. Marija tarytum pleveno auksinės mozaikos fone. Diureris Venecijoje regėjo daug panašių paveikslų auksiniame fone. Jie buvo iš Bizantijos, todėl buvo sukurti pagal griežtas Bizantijos taisykles. Tos taisyklės Diureriui atrodė keistos ir svetimos.

Kaip ir visi miesto gyventojai, Diureris dažnai eidavo šv. Morkaus aikšte. Eidavo į katedrą ar į Dožų rūmus. Didžiulis šešėlis, krintantis nuo stačiakampio Kampanilos bokšto smailia viršūne, pamažu, kaip milžiniško saulės laikrodžio rodyklė, slinko aikštės akmenimis, guldamas ant ilgų Senųjų Prokuracijų rūmų, kurie buvo pastatyti prieš penkiolika metų. Diureris apžiūrinėdavo Dožų rūmus sunkiomis sienomis, iškirstais langais ir lodžijomis, besiremiančiomis į dviejų aukštų arkadas. Po tomis arkadomis, kurios yra vandens pusėje, nuo lagūnų pūsdavo vėjas, vėsokas ir drėgnas. Diureris palengva žingsniuodavo skardžiomis akmeninėmis plytomis, kol atsidurdavo prie kanalo. Kartais žiūrėdavo, kaip vidiniame Dožų rūmų kieme dirba akmentašiai, baigdami paradinius marmuro laiptus. Tie laiptai atskiria nuo didžiojo mažąjį pavėsingą kiemelį. Čia galima pailsėti, pasėdėti, prisidengus akis, kurios, atrodo, negali aprėpti visko, ką mato. Pask'ii Diureris vėl vaikščiodavo aplinkui rūmus. Viename rūmų kampe, jam čia esant, buvo aukštai iškelta skulptoriaus Ričo Ievos statula. Diureris dar niekad nebuvo regėjęs tokios nuostabios statulos. Iškaltas iš marmuro kūnas buvo gražus savo jaunu tyrumu. Juo slinko debesų šešėliai. Jis atrodė gyvas ir šiltas, akys mąslios, primerktos, o lūpose vos matyti kviečianti šypsena. Dailininkas visam laikui įsidėmėjo šitą skulptūrą. Jis įeidavo į šv. Morkaus katedrą, ir daugybė altorių, agato, jaspio ir marmuro grindys, spalvingos mozaikos, paveikslai, dengiantys sienas lyg kilimai, išpjaustinėtos klausyklos, didžiulės kaltinės žvakidės, prietamsio ir šviesos kaitaliojimasis — viskas buvo nepanašu į tai, ką jis anksčiau žinojo, stebino ryškumu, kartais margumu, tokiu, kad norėjosi prisimerkti. Veltui: tai, kas buvo pamatyta, vis tiek stovėjo prieš akis.

Didžiojo kanalo ir jūros pakrantė buvo nustatyta puikiais namais ir rūmais — *palazzo.* Architektai negailėjo brangių medžiagų — žalio, balto, raudono marmuro, aukso, smaltos. Venecijoje buvo daug puikių senų bažnyčių, bet nuolat buvo statomos naujos. Diureriui čia esant, Santa Marija deji Mirakoli bažnyčios statyba ėjo į pabaigą. Akmentašiai puošė jos sienas marmurinėmis plytomis, o viršuje amatininkai baigė apvalų

kupolą. Buvo įdomu žiūrėti, kaip vikriai jie dirba, klausytis, kaip šūkaloja vienas kitam.

Labai daug antikinio meno kūrinių venecij iečiai suvežė į savo miestą. Be perstojo gabendavosi ir krikščionybės relikvijas. Derindami pamaldumą su įžūlumu, jie pagrobė Aleksandrijoje šv. Morkaus relikvijas, parsivežė į Veneciją, kur jos tapo svarbiausia miesto šventenybe. Dožo Enriko Dandolo laikais buvo apiplėštas Konstantinopolis.

Venecija atrodė tokia galinga kaip niekad. Ji didžiavosi savo šlove, savo stipriu laivynu, plačiais prekybos ryšiais. Negailėdama pinigų, respublika atstatinėjo ir puošė miestą, užsakydama skulptoriams iškalti vis naujų skulptūrų, tapytojams nutapyti vis naujų paveikslų. Šis darbas taip dosniai buvo atlyginamas, kad Diurerio tėvynėje niekas apie tai net nebuvo girdėjęs.

Jis išeidavo iš viešbučio ankstų rytmetį. Gatvelės, aikštės ir tilteliai būdavo visai tušti, kanalais plaukdavo tik laiveliai su prekėmis į turgų, o pirmieji gondolininkai snausdavo gondolose, laukdami ankstyvų keleivių. Retkarčiais jis nepanorėdavo šūktelėti gondolininkui — nuspręsdavo miestą pereiti pėsčiomis. Tai reiškė žingsniuoti siaurais skersgatviais, čia prie vieno, čia prie kito kanalo, ieškoti stataus tiltelio, nuolat grįžti. Kartais dėmesį atitraukdavo siena, apžėlusi besiraitančiais vynuogienojais, kiemelis, kur buvo pavėsis, senas suolas, iškaltas iš akmens dievai žino kada, ir svetimšalis tuoj paklysdavo. Atrodydavo, kad tarp šitų kanalų ir kanaliukų raizgyno, mažutyčių aikščių, aklinų gatvių neįmanoma surasti kelio, kad niekad nepasieksi tos vietos, kur ėjai, niekad nesugrįši ten, iš kur išėjai. O šalimais kanalu plaukdavo gondolos, irkluotojai tingiai irkluodavo, norėdami neatsilikti nuo pėsčiųjų. Ten, kur kanalas ypač susiaurėdavo, taip, kad irklas galėdavo užkliudyti namo sieną, gondolininkas vikriai atsistumdavo nuo jos basa koja. Iš pradžių įkyriai, paskui su pašaipa kviesdavo pėsčiuosius į laivelį. Diureris pasiduodavo ir įžengdavo į gondolą. Kanalas dvelkdavo stovinčiu vandeniu, drėgme, apsamanojusiais akmenimis, pūvančiais prieplaukos stulpų medžiais. Reikėjo išmokti išlipti iš gondolos ant akmeninės kanalo krantinės — galėjai paslysti ant slidaus, žaliais maurais aptraukto akmens.

Kai Diureris klaidžiodavo pėsčias po Veneciją, dažnai gręžiodavosi, kartais eidavo atbulas, norėdamas geriau įsiminti daiktus, kad galėtų sugrįžti,— kokią nors koplyčią, nepanašų į kitus tiltelį, retą medį — svyruoklinį gluosnį, primenantį gimtąjį kra/jtą.

Kartais jis ryždavosi išeiti iš namų naktį. Miestas būdavo nuostabiai pasikeitęs. Prie diduomenės rūmų ir namų liepsnodavo, atsispindėdami juodame vandenyje, rusvi dervos fakelai. Be garso slinkdavo laiveliai su žibintais pirmagalyje pro tamsius pastatus. Kai kurių namų durys būdavo atviros, būdavo matyti daugybės sietynų apšviestos iškilmių salės, skambėdavo muzika, dainos, pasigirsdavo linksmi balsai. Diureris praeidavo arba praplaukdavo pro svetimą gyvenimą, jausdamas kartėlį, kuris apninka svetur kiekvieną keliautoją — nors ir kažin kiek žiūrėtum į šitą gyvenimą, jis niekados neatsiskleis tau iki galo, nepasidarys suprantamas.

Kartais Diureris klaidžiodavo po miestą su žemiečiais iš Vokiečių nakvynės namų. Jie pasakodavo apie Venecijos respublikos turtus, apie didžiulę prekybos apyvartą. Kartais kelionės draugai skųsdavosi, kad reikalus tvarkyti su Venecijos pirkliais sunku, kad nelengva priprasti prie čionykščių valgių: čia valgomi jūros gyviai, į kuriuos net pasižiūrėti baisu! Tikriausiai gudravo — išvažiuoti iš čia nesiruošė: vokiečių prekyba Venecijoje klestėjo. Pritildę balsą, pasakodavo apie Venecijos teisingumo organų griežtumą, apie tai, kad Dožų rūmuose įtaisytas specialus plyšys skundams. Jis traukte traukė nesąžiningus ir negarbingus kaltintojus. Pašnibždomis aiškino, kad, gyvenant Venecijoje, reikia daug ko saugotis. Valstybinė valdžia čia budriai domisi viskuo, kas gali pakenkti jos politiniams interesams ir prekybinei naudai, seka išlaidas, žiūri tvarkos, pasilinksminimų, veda piliečių nuodėmių tikslią apskaitą, neišleidžia iš akių jų bendravimo su kitų miestų gyventojais, stebi iš kitų žemių atkeliavusius, kiša nosį į kiekvieną virtuvę, siunčia seklius į laidotuves ir į šventes, neužmiršta girto vapėjimų ir gandų. Dar labiau pritildę balsą, kalbėdavo apie Dožų rūmų kieme esantį kalėjimą. Siauros akmeninės belangės kameros, dengtos švininiais stogais, nežmoniškai įkaisdavo nuo saulės. Liaudis praminė tas kameras kandžiais vardais: pačią tamsiausią pavadino—„Naujuoju džiaugsmu".

Kalėjimas, esantis pačiuose rūmuose, keldavo mintį, kad, matyt, Venecijos valdovai galėjo ramiai miegoti tik žinodami,

jog tie, kurie kėsinasi į nustatytą tvarką, laikomi užrakinti šalia, tai yra už kelių žingsnių nuo salių, kur posėdžiauja vadovai.

Smalsus' keliauninkas kartą nusirašė iš vietinės gražuolės receptą mišinio, kuriuo venecijietės dažydavosi plaukus, kad jie įgautų rusvai auksinį atspalvį. Mišinį sudarė širdažolė, gumiarabikas ir pats geriausias kietas muilas. Mišinį reikia virti ant silpnos ugnies, plaukus dažyti prieš saulę, o džiovinti vėjyje. Galima manyti, kad Diureris išbandė tą mišinį ir jis patiko. Daugelyje Diurerio autoportretų rusvi plaukai turi Venecijos aukso atspalvį.

Venecijoje dirbo daug dailininkų. Jie dar gerai prisiminė meistrą Antonelą Mesinietį, kilusį iš Sicilijos, mūrininko sūnų. Kai tolimoje šiaurėje, Niderlanduose, po ilgų ir atkaklių ieškojimų buvo atskleista aliejinės tapybos paslaptis, italų dailininkus sujaudino žinia apie šį atradimą. Antonelas, aistringai norėjęs ją patirti, išvyko į Niderlandus, sužinojo šią paslaptį, jaudinusią jo amato žmones, ir sugrįžo į Italiją. Jis dirbo čia įvairiuose miestuose ir ilgokai gyveno Venecijoje, o Venecijos dailininkams aliejinės tapybos paslaptis buvo svarbiau už visa kita. Drėgname ore kiti dažai buvo trumpalaikiai. Žvelgdamas į venecijiečių paveikslus, nutapytus aliejiniais dažais, Diureris matė, kokį didelį šuolį jie padarė šioje meno srityje, o jis pats dar žengė tik pirmuosius žingsnius. Diureris ne tik buvo girdėjęs apie Antonelą Mesinietį, bet ir buvo matęs jo darbus, nutapytus Venecijoje, pavyzdžiui, San Kasjano bažnyčios altorių ir meistriškus portretus. Pasakojimai apie Antonelą Mesinietį dar labiau įtikino Diurerį, kad dailininkas, jeigu jis nori tobulėti, būtinai turi aplankyti įvairius kraštus, įvairius miestus, pamatyti įvairių meistrų darbus. Tuo metu Venecijoje žymiausi buvo du tapytojai: netikri broliai Džentilė ir Džovanis Beliniai. Beje, galbūt reikėtų pradėti kalbą nuo jų tėvo Džakopo. Jis buvo miręs penkiolika metų prieš atvykstant Diureriui į Veneciją, tačiau sūnūs rūpestingai .išsaugojo daugybę gamtovaizdžių ir architektūros piešinių, antikinės senovės paminklų ir griuvėsių eskizų.

Džovanis dirbo Vokiečių nakvynės namams ir dažnai ten būdavo. Čia ir galėjo su juo susipažinti jaunas smalsus meistras iš Vokietijos ir gauti leidimą lankytis jo dirbtuvėje, kur buvo saugomi senojo Belinio paveikslai. Prabangią dirbtuvę ir kito

brolio, Džentilės, namus Venecijoje visi žinojo. Diureris užgirdo, kad Džentilė turi du aukštus titulus. Pfalcgrafo titulą jam suteikė vokiečių imperatorius, hercogo titulu jį pagerbė turkų sultonas. Vokietijoje taip nebūdavo.

Be to, Džentilė Belinis buvo oficialus Venecijos respublikos dailininkas ir gaudavo didelę algą. Jis buvo laikomas nepaprastai turtingu žmogumi. Pinigai ir šlovė nebuvo svetimi ir Diureriui. Jis norėjo žinoti, kaip čia gyvena dailininkai, lygino viską su tuo, ką buvo matęs tėvynėje, stengėsi įsiminti, galvojo apie ateitį.

Diureris atidžiai žiūrėjo į milžinišką Džentilės Belinio paveikslą „Procesija šv. Morkaus aikštėje". Aikštė ir pastatai buvo pavaizduoti su visomis detalėmis, galbūt net ir nereikalingomis. Diureris jau žinojo, kokia didelė pagunda vaizduoti smulkmenas, ir suprato, kad daugiažodiškumas — ne visuomet vertybė. Tačiau gausybė žmonių, dalyvaujančių procesijoje, ir iškilmių drabužių spalvingumas, minios šventiškumas jį sužavėjo. Sudomino ir portretai, nutapyti Džentilės Belinio ne aliejiniais dažais, o plonu sluoksniu temperos. Tarp to meto Diurerio piešinių yra turkų nacionaliniais kostiumais atvaizdai, galimas daiktas, Džentilės eskizų iš Konstantinopolio kopijos. Matyt, venecijietis parodė atvykėliui savo albumus.

Džovanis Belinis nebuvo apdovanotas tokiais titulais kaip vyresnysis brolis, be to, ir gyveno kukliau. Tačiau Diurerį daug kuo jis žavėjo. Džovanis visą gyvenimą be paliovos studijavo tapybą, tobulindamas metodus, keisdamas pavyzdžius, kuriais jis sekdavo. Kažkada mokėsi pas savo tėvą Džakopą, vėliau jam darė didelę įtaką Mantenija. Su Mantenija, kuris gyveno Padujoje, Džovanis giminiavosi (padujiškis buvo jo svainis), susirašinėdavo, dažnai su juo matydavosi, žinojo jo darbus.

Dabar Diureris galėjo pas Džovanį pamatyti Mantenijos paveikslus, kurie patraukė jo dėmesį dar esant tėvynėje. Jis buvo girdėjęs, kad Mantenija stengiasi sujungti meną ir mokslą, kad studijuoja fiziką, matematiką, optiką, skaito mokslinius traktatus, domisi archeologija. Diureris klausėsi nepaprastai atidžiai ir jaudindamasis. Jam jau buvo kilusi mintis, kad atėjo metas dailininkui tapti mokslininku. O jis pats dar tiek mažai žino. Ar pavyks pavyti kitus šioje srityje? Džovanis Belinis sudomino Diurerį ne tik savo pasakojimais, bet ir savo

darbais. Tai buvo biblinių siužetų paveikslai, vaizduojantys Kristų sudvasintų, didele užuojauta kenčiančiajam persmelktų gamtovaizdžių fone. Diurerį sužavėjo Džovanio paveikslų subtilumas ir spalvų spinduliuojanti jėga. Diureris stovėjo sukrėstas priešais paveikslą „Kristaus apraudojimas", kurį Džovanis nutapė būdamas keturiasdešimties metų, kada Diureris dar nebuvo gimęs. Kristus atrodė toks, sakytum dailininkas pats ką tik buvo matęs jį nuimtą nuo kryžiaus: nuo mirties alsavimo buvo pamėlusi oda, kurioje buvo žymu kankinimo pėdsakai. Marijos, kuri veltui bandė apglėbti ir sušildyti atšalusį kūną, žvilgsnis buvo kupinas sielvarto ir nevilties, o Jono akyse — ne tik sielvartas, bet ir nesutvardomas pyktis. Ir visa tai pavaizduota neapsakomai liūdnos dykumos fone.

Kituose Džovanio Belinio paveiksluose Diureris stebėdamasis gėrėjosi tuo, kaip dailininkas vaizduoja, atrodo, neįmanomą dalyką —• orą, pilną šviesos, lengvą rūką, gaubiantį peizažą. Tolimi kalnai skendėjo jame. Švelnus rūkas buvo prislopinęs visas spalvas. Diureris dar nežinojo, kad tai, ką jis regi Džovanio Belinio paveiksluose, vėliau bus pavadinta moksliškais žodžiais—„oro perspektyva". Tačiau dabar matė, kaip tai gražu. Juk ir pats ne sykį buvo pastebėjęs, kaip oras, atrodo, perregimas, keičia gamtoje spalvas, tampa uždanga, permatoma, bet vis dėlto uždanga. Kaip nutapyti šitą virpantį, vos regimą rūką, kuriuo alsuoja pats peizažas?

Venecijoje Diureris daug piešė plunksna ir tapė. Stropiai kopijavo abiejų Belinių, Mantenijos, Antonijaus Polajuolo, Lorenco di Kredžio darbus, atkakliai mokėsi iš jų vaizduoti nuogą kūną. Tačiau Diureris ne tik kopijavo, bet ir pats piešė, duodamas valią savo fantazijai, dažniausiai linksmai, net pramuštgalviškai. Kartą nedideliame popieriaus lapelyje nupiešė septynis papūtžandžius ir storokus nuogus berniūkščius — lyg angeliukus, lyg amūrus. Jie pučia dūdą, tarškina kastanjetėmis, muša būgną, groja dūdmaišiu, žongliruoja, mosuoja rankomis, strikinėja. Lapelio kamputyje suramstyti tartum basliai ir pakabinti ant virvelių ginklai. Šalia berniūkščių ginklai atrodo mažyčiai, kaip žaisliukai. Linksmi berniūkščiai šoka padaužišką pergalės prieš karingą plieną šokį.

Diureris nudžiugo, vienoje iš aikščių pamatęs akmeninius liūtus. Jis sutriko, pastebėjęs, kad šie liūtai nepanašūs į mažutėlį ir liesą liūtą, kurį buvo nupiešęs raižinyje „Šv. Jeronimo laiškai". Diureris ėmė piešti Venecijos liūtus, norėjo, kad jo piešinyje būtų kaip gyvi. Tai jam tik iš dalies pavyko. Dailininkas nenusiramino, kol nesužinojo, kad Venecijoje yra Žvėrynas, kur laikomas gyvas liūtas. Šito liūto piešinys — laisvas, tikslus — ilgai buvo nežinomas, ir tik dvidešimtajame amžiuje per stebuklą buvo surastas vienoje privačioje kolekcijoje.

Diureris gerai prisiminė savo pirmą bandymą nupiešti nuogą pozuotoją. Paveikslas ironiškai buvo pavadintas „Pirtininke". Diureris dabar suprato, koks netobulas buvo šitas piešinys. Venecijoje piešė nuogas pozuotojas. Išliko paveikslas, pieštas teptuku ir plunksna, „Moters aktas iš nugaros". Plonais ir drąsiais teptuko potėpiais ir plunksnos brūkšniais nupiešta jauna moteris. Ji rymo ant ieties. Kūnas truputį išlenktas, judesys natūralus, ilga skraistė plaikstosi vėjyje. Atrodo, kad štai ims ir atsisuks moteris į žiūrovą. Piešinys nupieštas drąsiai, laisvai. Nematyti nė ženklo, kad būtų varžęsis nuogos pozuotojos.

Diurerį domino Venecijos damų drabužiai. Sykį jis nupiešė venecijietę šventišku apdaru, o paskui tame pačiame lape — iš atminties Niurnbergo moterį,— įdomi išėjo pora! Vienmetės ir bendralaikės, o visai skirtingos.

Retkarčiais jį apimdavo toks nekantrumas, kad jis neieškodavo naujo popieriaus lapo ir, padaręs eskizą viename kampe, piešdavo to paties lapo kitame kampe. Štai vienas toks lapas. Ir ko tik ten nėra! Čia ir Europos pagrobimas: jautis plaukia per vandenį, užsisodinęs ant nugaros Europą, o jos draugės blaškosi krante. Kitame kampe Apolonas su strėle ir lanku. Šalia alchemikas su turbanu. Jis rankose laiko kaukolę, priešais jį katilas, ant kurio užrašyta magiška formulė. Sumanymai — skirtingi, sudėtingi — susidurdavo Diurerio vaizduotėje, skubindavo jo ranką. Šito lapo peržiūrėjimas — tas pat, kas bandymas perskaityti veržlų jo minčių srautą.

Vis laisviau ir drąsiau jis kopijavo italų piešinius. Tiesą sakant, tai jau nebuvo paprasčiausios kopijos. Kartą jam į rankas pateko graviūra „Orfėjo mirtis". Jis nežinojo, kas jos autorius, bet pastebėjo, kad brūkšniai — labai ryškūs, nelankstūs, neišraiškingi. Tačiau Diurerį sudomino siužetas. Orfėjas buvo muzikantas. Kai jis grodavo ir dainuodavo, akmenys imdavo judėti, medžiai linguodavo į jo muzikos taktą, laukiniai žvėrys klusniai sekdavo paskui dainininką. Kai jis neteko savo mylimos žmonos Euridikės, nebegalėjo jos pamiršti. Dėl to,

kad buvo abejingas visoms kitoms moterims, bakchantės Orfėją nukankino. Piešinyje pusnuogis Orfėjas^ parpuolęs ant kelių, veltui stengiasi išsilenkti lazdų, kuriomis ant jo užsimojusios įsiutusios bakchantės. Orfėjo veide greičiau nuostaba negu siaubas. Jis negali pakelti rankos prieš savo persekiotojas. Jo lyra numesta ant smėlio. Tuščia pakrantė... Smilkteli mintis: čia niekas neateis pagelbėti dainininkui. Jam lemta žūti. Bakchančių judesiai kupini aklo įniršio. Lyra jau nebeskambės, dabar visam laikui nutils ir dainininkas. Puikus šiame paveiksle bejėgis Orfėjas. Tačiau ir bakchantės su perregimais besiplaikstančiais drabužiais taip pat gražios ir todėl ypač baisios. Gražūs medžiai, kurie kažkada, išgirdę Orfėjo muziką, sujusdavo. Dabar jie sustingę, ramūs, abejingi. Abejinga gamta: jai neberūpi dainininkas. Tai juk tik senovės legenda... Tačiau Diureris nupiešė taip, tarsi pats nematomas tame tuščiame krante buvo buvęs, pats girdėjęs, kaip nutrūko numestos lyros stygos, kaip švilpė ore lazdos. Dailininkas gali vaizduotis esąs kas tik nori, net dainininkas, mušamas lazdomis.

Nuo Venecijos iki Padujos visai netoli. Labai įtikima, kad Diureris ir čia buvo. Galimas daiktas, ne vienas, o su Vilibaldu Pirkheimeriu. Vilibaldas, tėvui primygtinai paprašius, nors nuo jaunystės svajojo atsidėti kariškio karjerai, studijavo Pavijos ir Padujos universitetuose teisę. Tuo metu, kai Diureris atvyko Italijon, Pirkheimeris čia jau buvo praleidęs septynerius metus. Jis puikiai buvo išmokęs italų kalbą, turėjo daug pažįstamų universitetuose bei italų rūmuose ir tarp mecenatų bei mokslininkų. Be teisės mokslų, kuriuos Vilibaldas studijavo paklusęs tėvo valiai, mokėsi graikų kalbos, tyrinėjo klasikines senienas, domėjosi antikos griuvėsiais, pirkdavosi senųjų ir naujų autorių knygas. Pirkheimeris rūpestingai nupiešdavo savo užrašų knygutėse antikinius antkapius ir užrašus ant jų. Geresnio palydovo, norėdamas susipažinti su Italija, ir sugalvoti nebūtum galėjęs. Tikriausiai Diurerio su Pirkheimeriu susitikimai Italijoje buvo skirti specialiems tyrinėjimams. Pats įtikimiausias įrodymas — Diurerio laiškas, siųstas Pirkheimeriui 1506 metais; jame jis kalba apie kai kuriuos daiktus, kurie jam buvo patikę prieš vienuolika metų, tartum juos kartu būtų matę.

Tai, ką papasakojo Pirkheimeris apie Italiją, apie jos istoriją ir meną, apie senovės paminklus, esančius jos žemėje,

buvo neįkainojama medžiaga Diureriui. Bet ir jis galėjo daug ką naujo papasakoti savo mokytam draugui.

Dailininkui skirtas ypatingas suvokimo kelias. Diureris italų klasikinį meną visų pirma pažino į jį žiūrėdamas. Dailininkui tai svarbiausias būdas. Ir pats įtikimiausias. Galimas Diurerio ir Pirkheimerio susitikimas Italijos žemėje buvo laimingas žinių ir regumo susitikimas. Juodu vienas kitą praturtino.

Žiemą, po kalėdų, Vokiečių nakvynės namuose buvo gauta žinia iš Niurnbergo: baigęs baisią pjūtį, maras paliko miestą. Tačiau kol kas nebuvo ko nė galvoti apie sugrįžimą. Kalnų perėjos buvo neperžengiamos. Diureris iškeliavo namo. pavasarį arba ankstyvą vasarą.

IV SKYRIUS

Po svetimų miestų, po tolimų kelionių, po gyvenimo, kupino permainų, susitikimų, pažinčių, neįprastų įspūdžių, Diureris grįžo į sėslų ir vienodą gyvenimą. Keistas ir džiaugsmingas sugrįžimo jausmas. Visą dieną ausyse skamba gimtoji kalba. Kiekvienas žodis suprantamas... Niurnbergo gatvėse į Diurerį daug kas atsigręžinėja. Ne iš karto jį atpažįsta. Jis suvyriškėjęs, apsirengęs pagal Italijos madą. Atrodo išdidus ir nepriklausomas.

Kol Diureris keliavo, tėvas labai nusilpo. Gyvenimas Diureriui daugiau termino nepraïlgino. Sunkiausią šeimos rūpesčių naštos dalį jam teko perimti ant savo pečių. Atėjo laikas visiškai atsisveikinti su jaunyste.

Po vestuvių Diureris taip greitai išvažiavo iš Niurnbergo, kad nespėjo kaip reikiant sutvarkyti savo dirbtuvės reikalų. Atidėlioti nebegalima. Pagal paprotį, Diureris turėjo kurį laiką — metus, o gal dvejus—įgyventi uošvio namuose. Jo dirbtuvei buvo paskirtos patalpos. Iš pradžių reikėjo nusamdyti nors vieną pameistrį ir vieną mokinį. Pirmųjų Diurerio padėjėjų pavardės nėra išlikusios. Kai kas spėja, kad Diureris apskritai ilgą laiką dirbęs vienas. Nelabai įtikima! Užsakymų, netrukus gautų nutapyti altorius, neatliksi be parankinių. Tačiau kol kas tais užsakymais teko pasirūpinti. Be to,

visų pirma reikėjo susipažinti su gimtojo miesto gyvenimu. Kolei jis keliavo, miesto kapinėse padaugėjo kapų. Jie priminė apie marą. Mirė keletas vaikų ir Diurerių šeimoje. Motina taip pat sirgo maru, bet per stebuklą pagijo. Praretėjo kaimynų ir pažįstamų šeimos. Taip mirusiųjų nemažai buvo jo amžiaus žmonių. Į galvą nejučia lindo mintys apie žmogaus gyvenimo trumpumą ir nepatvarumą.

Dar ne visi, kurie išvyko iš miesto gelbėdamiesi nuo maro, grįžo į namų židinius. Bet gyvenimas pamažu ėjo į normalias vėžes. Miestas gaivelėjosi po pergyvenimų. Ir vėl per Niurnbergą į pietus, į rytus, į vakarus, į šiaurę nusitęsė prekybinių vežimų gurguolės. Dirbtuvėse užvirė darbas. Kobergerio spaustuvė pasipildė mašinomis. Miesto valdžia išleido potvarkį, kad vėl būtų grindžiamos gatvės, baigiamos statyti ligoninės, stiprinamos miesto sienos. Rodės, miestas po išbandymų labiau pasitikėjo savo jėgomis negu anksčiau. Tačiau Diureris buvo vyresnis, pakeliavęs, išmokęs įdėmiai žiūrėti, lyginti, gretinti. Jis pajuto, kad gimtajame mieste ne viskas taip patvaru ir ne viskas taip paprasta, kaip atrodė vaikystėje. Pažįstami meistrai liejikai, šaltkalviai, tekintojai vienas per kitą skundėsi pameistrių atžagarumu. O šie šnekėjo, kad meistrai su jais blogai elgiasi, verčia dirbti, kol jie netenka jėgų, pasiruošę devynis kailius nunerti, kad tik gautų pelno. Epidemija daugeliui šeimų padarė didelių nuostolių; jos dabar turėjo skolintis pinigų. Po miestą sklido dejonės dėl negirdėtų neregėtų procentų, kuriuos nustatydavo palūkininkai. Pašlijo teisingumas. Labiausiai tai pasireiškė tarp amatininkų. Anksčiau viską meistrai gamindavo sąžiningai. Jeigu tarp batų, skirtų pardavimui, pasitaikydavo pora su defektais, ji gėdingai, su šauksmais ir patyčiomis, būdavo sudeginama ant laužo, o meistras turėdavo sprukti iš miesto. Dabar sklido gandai apie visokias įvairių amatininkų suktybes. 2monės nustojo gėdytis to, kas anksčiau buvo negarbinga.

Kai kurios miesto naujienos buvo keistos. Be ankstesnių pradinių lotynų kalbos mokyklų, buvo atidaryta nauja — poezijos mokykla. Čia buvo mokoma visko, ką privalo žinoti išsilavinęs žmogus. Kaip būtų buvęs laimingas Diureris, jeigu jam būtų tekę mokytis tokioje mokykloje! Tačiau Niurnbergo dvasininkai ir mokytojai, kurie dėstė buvusiose mokyklose, į naująją žiūrėjo nepalankiai. Dvasininkai ją kaltino per pamokslus, apie ją buvo rašomi pamfletai. Kai kurie tėvai, kurie būtų leidę savo vaikus į šią mokyklą, išsigando ir ėmė juos senoviškai mokyti. Pirkheimeriui ir jo draugams kol kas pavyko išsaugoti poezijos mokyklą, bet ar ilgam, šito niekas negalėjo pasakyti.

Buvo dar keistesnių naujienų: vienas iš Niurnbergo budelių, nuvargintas savo profesijos, pareiškė norą tapti dailininku. Niurnbergo tapytojus sutrikdė perspektyva turėti savo tarpe buvusį budelį. Jie manė, kad jis nuplėš jų profesijai šlovę. Tačiau Niurnbergo taryba nusprendė kitaip. Kol imperijos mieste tapyba laikoma laisvu menu, tapyti turi teisę kiekvienas, kas tik nori, vadinasi, ir budelis. Tolesni dailininko, buvusio budelio, pėdsakai Niurnbergo kronikose išnyksta. O gaila. Labai būtų įdomu sužinoti, kokios temos jį domino. Tikriausiai kas nors pamokomo.

Nei tėvai, nei žmona Diurerio neklausinėjo, ar ilgam parvažiavo, ar vėl neišvažiuos, bet šitą klausimą buvo galima išskaityti jų akyse. Tada jis nusprendė: dabar čia lieka ilgam. Norint padaryti viską, kas yra sumanyta, reikia būti sėsliam. Jis patyręs daugybę įspūdžių, o planai, kilę galvoje toli nuo namų, tokie milžiniški, lyg juos būtų padiktavusios, jam grįžtant, Alpių viršūnės. Gamtos didžiųjų kūrinių ir žmogaus rankų tobulų darbų stebėjimas įkvėpdavo ir duodavo mintį rungtyniauti su jais.

Be to, Diureris sumanė labai svarbų dalyką. Jis neiliustruos, kaip darė Bazelyje, knygų: nenori priklausyti nuo svetimų minčių ir svetimo teksto. Jis spausdins savarankiškas graviūras, kad jos būtų vertinamos už tai, ką pats bus pavaizdavęs.

Kelerius metus iš eilės Diurerio gyvenime lyg ir neįvyko nieko naujo. Jis numalšino naujų įspūdžių troškulį ir daugiau niekur nevažiavo. Nedalyvavo miesto gyvenimo įvykiuose, kurie buvo aprašyti Niurnbergo kronikose. Mes nerasime jo pavardės nei tarp renkamųjų, nei tarp paskiriamųjų asmenų, kurie sprendė miesto reikalus. Jo draugo Pirkheimerio gyvenimas, lyginant su jo paties, stebina įvairumu: štai jis nutraukia savo mokslinius darbus, norėdamas atlikti sunkią diplomatinę misiją arba vadovauti Niurnbergo nereguliarinei kariuomenei, be to, nuolat susirašinėja su daugybe vokiečių ir italų mokslininkų.

Diurerio gyvenimas atrodo ritmingas, vienodas, beveik monotoniškas. Pagyvenęs geroką laiką uošvio namuose, Diureris su Agnese persikėlė į savo tėvų namus. Jiems buvo lemta neturėti vaikų. Tai kėlė liūdesį Diureriui ir stūmė į neviltį Agnesę. „Jeigu tu neturi vaikų, tai dėl ko gyveni?"—buvö toks tų laikų posakis. Jis skaudžiai žeidė Diurerį, o ypač jo žmoną.

Dabar Diurerio dirbtuvė buvo įrengta tame pačiame name kaip ir tėvo. Panašiai kaip ir tėvas tiek metų, kiek Diureris jį pamena, jis ateina anksti rytą į dirbtuvę ir iš jos išeina tik sutemus.

Svarbiausias šių dienų, savaičių, mėnesių, šių metų įvykis — darbas. Jo darbas turi daug bendro su kitų meistrų darbu: dailininkas taip pat naudojasi medžiagomis ir įrankiais. Tik Diurerio darbas turi vieną ypatybę — laimingą ypatybę, prakeiktą ypatybę. Piešinys, kurį pieši, graviūra, kurią raižai, paveikslas, kurį tapai, tavęs nepaleidžia. Jie stovi prieš akis ir tada, kai jau esi išėjęs iš dirbtuvės. Pašnekovai ir artimieji pastebi, kad tu kalbi išsiblaškęs, kad kartais nepataikai atsakyti, o tavo akys žiūri ir tartum nieko nemato. Jos mato! Mato tuos vaizdinius, kurie nepalieka dailininko proto, beldžiasi į jo sielą, reikalauja juos įkūnyti.

Kelerius metus Diureris daugiausia laiko skyrė medžio ir vario raižiniams. Jis kultivavo abi šio meno rūšis, be to, tapydavo, apsistodamas tai prie vieno, tai prie kito žanro. 1495—1503 metų Diurerio darbų chronologija ypač sudėtinga. Neaiškinsime, koks buvo chronologinis darbų paskirstymas,— pasakosime apie Vario graviūras ir apie tapybą bei medžio raižinius, tačiau neužmiršime, kad darbas iš tikrųjų buvo dirbamas paraleliai. XV ir XVI a. Vokietijos, Italijos, Nyderlandų graverių dirbtuvėse buvo atrasti ir naudoti tokie metodai, kurie paskui beveik nepakitę buvo perduodami iš kartos į kartą ir pasiekė mūsų laikus, nors dabar raižytinės graviūros vis rečiau pasitaiko. Diureris visą gyvenimą liko ištikimas šitai technikai. Tik keletą sykių bandė raižyti adata arba daryti ofortą. Bet tai retos išimtys.

Pirmuosius graviravimo įgūdžius Diureris gavo dar tėvo dirbtuvėje. Auksakalio graviravimas, aišku, skiriasi nuo graviravimo, skirto spaudai, nors ir medžiaga, ir įrankiai, ir kai kurie metodai panašūs. Vėliau, Kolmaro Songauerių dirbtuvėje, jis įdėmiai apžiūrinėjo meistro Martino išgraviruotas vario lentas. Diureris buvo muzikalus ir, matyt, girdėjo muzikinį ritmą, žvelgdamas į plonas dailias linijas Šongauerio vario plokštelėse. Mirusio meistro broliai jam parodė, kaip šis laikydavo įrankį, kaip brūkšniuodavo, leido pačiam pabandyti.

Tačiau nuo tada praėjo nemažai laiko, o meistru tapti galima nuolat lavinant ranką. Toks yra vokiečių posakis, atsiradęs amatininkų dirbtuvėse.

Na ir kas! Jis nuo vaikystės buvo pripratęs lavinti žvilgsnį ir ranką.

Diureris ėmė mokytis raižyti varį. Tai buvo neapsakomai sunkus darbas. Raižant ranka juda visai ne taip kaip piešiant. Pirštai turi laikyti rėžtuvą visai ne taip kaip teptuką, plunksną ar pieštuką. Rėžtuvas prisiliečia prie vario visai ne taip kaip plunksna prie popieriaus arba teptukas prie medžio ar drobės. Reikia lavinti kiekvieną raumenį. Reikia niekad neužmiršti, kad vaizdas popieriuje bus atvirkščias negu išgraviruotoje lentoje.

Diureris pažinojo varininką, pas kurį būdavo galima nusipirkti nepriekaištingų vario lakštų — kietų, vienalyčių, lygių. Rinktis juos — tikras malonumas. Neliestas popieriaus, lentos, drobės paviršius visuomet jį jaudindavo. Kol paviršius neliestas, viskas atrodo įmanoma. Diureris paimdavo vario lakštą, palaikydavo rankoje, paskui barkštelėdavo į jį pirštu — lapas suskambėdavo. Jis suprasdavo metalo skambėjimą — tąsus varis skambėdavo kitaip negu trapus. Ilgas patyrimas išmokė: graviravimui tinkamesnis trapus varis. Tiesa, reikia būti ypač atsargiam, tačiau galima nubrėžti daug plonesnę liniją. Varininko pameistriai atsargiai pernešdavo atrinktus vario lapus į Diurerio dirbtuvę ir ten juos išpakuodavo — linksmas ir skambus darbas! Paskui dirbtuvėje pasigirsdavo pjūklų džerškėjimas: lapai būdavo supjaustomi įvairių dydžių lentelėmis. Pjūklo džerškėjimas Diureriui nuo vaikystės buvo įprastas. Kad lenta būtų nepriekaištingai lygi, ji būdavo dedama ant priekalo ir kalama, paskui atsargiai nuobliuojamas jos paviršius. Tai turėdavo atlikti padėjėjai, bet Diureris dažnai atimdavo iš jų plaktuką ir pats imdavo kalti lentą. Plaktukas rankoje, tiksliai apskaičiuoti smūgiai, skambus jų tratėjimas — visa tai jam primindavo dabar jau seniai praėjusius auksakalio mokslo metus. Jam buvo malonus šis darbas, judesiai, tokie

nepanašūs į tuos, kuriuos jis daro nuolatos. Kaukšint plaktuku šmaikštų ir skambų ritmą, galima buvo galvoti, ką jis ketina vaizduoti šioje lentoje.

Dabar reikia dilde suapvalinti lentos kampus, kad neplėšytų popieriaus, ir nuimti nuo jos pakraščių facetus. Kada spausdinimo presas prispaus drėgną popierių prie lentos, jo pakraščiai kiek užsilenks pagal facetus ir lakštas atrodys baigtas. .. Diurerio graviūrų autoriniai atspaudai tebeturi tą užsilenkimą.

Padėjėjai imdavo nekantrauti — taip ilgai tekdavo ruošti lentą prieš pradedant graviruoti. Pastebėjęs jų nepasitenkinimą, Diureris parodydavo į vieną iš senovės posakių, kurie puošė dirbtuvę: „Skubėk pamažu." Diurerio nuomone, ši išmintis ypač praverčia, kai pradedi šlifuoti ir poliruoti lentas. Pereidami nuo rupesnių miltelių prie smulkesnių, pameistriai lėtai ir ritmingai judėdavo — šlifuodavo, o paskui poliruodavo lentas, kol meistras, vos prie jų prisilietęs, galiausiai tardavo: „Užtenka!" O ištardavo žodį „užtenka" tik tada, kai padėjėjus devyni prakaitai išpildavo ir lenta blizgėdavo kaip veidrodis. Karštakošis ir nepasėda graviravimo dirbtuvėje ilgai nepabūdavo. Ir štai lentos paruoštos. Malonu į jas žiūrėti. Taip ir traukia prisiliesti, taip ir veria akį. Širdis spurda, džiaugiantis būsimu darbu.

Dabar ant lentos reikia perkelti piešinį, kurio pėdsakais eis rėžtuvas. Todėl lenta būdavo padengiama kietu laku. Į laką būdavo įbrėžiamas piešinys taip, kad įbrėžimas būtų žymu ir varyje. Tada lakas būdavo nuimamas, ir likęs varyje vos įžiūrimas pėdsakas graveriui būdavo kelrodė gija. Nors ir kaip tiksliai būdavo perkeltas piešinys, dailininkas negalėdavo iš anksto numatyti visų būsimos graviūros linijų; todėl būdavo duodama laisvė ir meistro rankai.

Kad vario lenta judėtų, sukinėtųsi, lankstytųsi, po ja būdavo dedama odinė pagalvė.

Rūpestingai, kaip ir medžiagą, dailininkas ruošdavo įrankius. Niurnbergo meistrams, kurie gamindavo iš geriausio plieno peilius, kaltelius, kaltus, Diureris užsakydavo pagal savo piešinius rėžtuvus su ašmenimis, aštriais ir suplotais, plačiais ir siaurais, paprastais ir figūriniais: grabštichelius, špicštichelius, meserštichelius, flachštichelius (pavadinimai išliko iki šių dienų). Nusipirkęs rėžtuvus, Diureris pats galąsdavo. Galąsdavo rėžtuvus ilgai, vėl duodamas padėjėjams kantrybės pavyzdį, nors tai kartais jiems atrodydavo tik užsispyrimas. Jie nežinojo, kad kol Diureris galąsdavo įrankius, jo vaizduotėje formuodavosi būsimoji graviūra, jis mintyse regėdavo, kokia bus linija, vario lentoje įbrėžta štai šituo rėžtuvu, ir kokiu brūkšniu virs popieriuje. Jis ruošdavo ne tik įrankius, bet ir save ruošdavo susitikimui su atkaklia, sunkiai įveikiama medžiaga. Diureris didžiavosi savo rankų grožiu, ilgais plonais pirštais. Saugojo rankas, nešiojo plonas šilkines pirštines, prižiūrėjo nagus ir odą. Tačiau dirbtuvėje rankų negailėdavo. Rėžtuvą bandydavo ant nago. Todėl jo nagai būdavo išbraižyti ir apdraskyti. O kas jam, darbe juk svarbu įrankis, o šis būdas jau išbandytas! Norint gerai patikrinti, kaip išgaląstas įrankis, būdavo dar vienas bandymas: ašmenys turi perkirsti krintantį plauką. Pagaliau rėžtuvai paruošti ir išrikiuoti griežta tvarka: pradedant plačiais ir baigiant siaurais. Kai reikės pagilinti brūkšnį, ranka iš įpročio paims rėžtuvą su ovaliniais ašmenimis, bet jei meistras norės išgraviruoti ploną liniją, tartum ploniausias siūlas, paims adatą. Paruoštas ir padidinamasis stiklas su rėmeliais — jis nupirktas turguje iš atvažiavusio iš Olandijos optiko.

Meistras lieka dirbtuvėje vienas. Langas uždengtas muslinu, ant metalo nebus matinės šviesos atspindžių. Lygi ir apvali rėžtuvo rankena sakytum priauga prie delno. Kūnu nueina šaltelis: šis jausmas pažįstamas kiekvienam, kuris ėmė į rankas mėgstamo darbo įrankį. Kairė ranka laiko vario lentą, kuri remiasi į odinę pagalvę, dešinė — lengvai ir atsargiai vedžioja rėžtuvą, priversdama jį tartum be jokių pastangų įrėžti metale liniją. Jeigu linija turi užsiriesti, tada lenta pasukama priešais rėžtuvą.

Viskas labai paprasta! Paprasta po daugelio pratimų ir bandymų. Iš pradžių linija lentoje išeidavo ne tiesi, o vingiuota. Rėžtuvas tai iššokdavo iš vagutės, tai labai giliai įsirėždavo į varį, ir sunku būdavo jį ištraukti. Kalti būdavo neteisingai išgaląsti ašmenys, neteisingai įtaisytas kotas, neteisingai laikomas įrankis. Diureris dar kartą išgaląsdavo rėžtuvą, kitaip įtvirtindavo į kotą jo geležtę, kantriai mankštindavo pirštus, kad jie taisyklingai apimtų rėžtuvą. Kartais jam atrodydavo, kad išbandymas atsiųstas iš aukštybių. Ne, bausmė! Tik neaišku už kokias nuodėmes. Laisvai judanti popierium plunksna

arba teptukas būdavo kaip pasaka. Sykį buvo matęs kaimo berniūkštį, kurį tėvas mokė arti. Arklas taip pat jokiu būdu nenorėjo tiesiai eiti: čia giliai įsirausdavo į žemę, čia iššokdavo iš vagos. Jaunasis artojas visai nusiplūkė, o tėvas vertė jį pradėti viską iš naujo. Dėl ko mokomasi arti — aišku. Žmonės negali gyventi be duonos. O kodėl mokomasi raižyti vario lentą? Šio klausimo Diureris sau nekeldavo. Jis buvo įsitikinęs: menas būtinas žmonėms.

Prireikė daug laiko, kol ranka, laikanti rėžtuvą, pasijuto laisva, kaip ir ranka, laikanti plunksną, pieštuką, teptuką. Jeigu pasitaiko reta laimė muziejuje pamatyti išlikusią Diurerio raižytą vario lentą, jos paviršius atrodo labai vertingas. Ji ir iš tiesų labai vertinga—toks tikslus jos paviršiuje išraižytas piešinys. Žiūrėdamas į jį, pajunti, kokiu ritmu judėjo ranka. Tas ritmas jungė sumanymo išraiškos laisvę ir griežtą discipliną, kurią diktavo ir medžiaga, ir įrankis. Šitokiu ritmu tekdavo dirbti keletą valandų, o kartais ir keletą dienų iš eilės — tiek laiko, kiek trukdavo darbas. Neišvengiamos pertraukos, skiriamos poilsiui, miegui, valgymui, neturėjo palikti jokių pėdsakų.

Dažai, išvirti pagal jam vienam žinomą receptą, būdavo paruošti iš anksto. Dažus ilgai trindavo mokiniai sunkiais akmeniniais grūstuvėliais ant marmurinės lentos, įdėdami, prižiūrint meistrui, suodžių, kad būtų juodesni, ir sėmenų aliejaus degėsių, kad įgautų švelnų, aksominį atspalvį.

Lenta išgraviruota, bet darbas toli gražu nepabaigtas. Dailininkas atsargiai pašalina metalo drožles, stengdamasis, kad būsimoji linija būtų visai švari, pagilina arba išlygina per neryškias arba per ryškias vageles. Be to, norėdamas patikrinti save, keletą kartų padaro bandomuosius atspaudus, rūpestingai apžiūri juos ir pataiso, ką reikia pataisyti.

Ir staiga jis pajuto, kad galima pradėti spausdinti—jau ne bandymui, o tiražui.

Priekabiai atrinktas popierius, ne per kietas, kad geriau sugertų dažus, minkštas, kad įsispaustų į lentos įdubimus, supjaustytas ir sudrėkintas. Paruošta stopa popieriaus, rodos, laukia nesulaukia, kada bus padaryti atspaudai: popierių slegia neliesta jo baltybė — meistro nekantrumas persiduoda medžiagai.

Diureris sukurdavo tokias tobulas vario graviūras, kokių

niekas iki jo nebuvo sukūręs. Tačiau į tobulybę vedė kančių kelias. Kiekvienas dailininkas patiria medžiagos priešinimąsi. Ir tiesiogine, ir perkeltine žodžio prasme. Iš pradžių medžiaga priešinasi betarpiškai, priešpastatydama dailininko valiai savo prigimties savybes. Per kietas arba per trapus būna marmuras; gūra perdžiūvęs molis; drumstėja maišant aliejiniai dažai; išsilieja popieriuje akvareliniai dažai; trūkinėja apdeginamas porcelianas; susiduria eilutėje nedarnūs skiemenys. Visiems, kurie kala skulptūras, lipdo, tapo, piešia, rašo eiles, pažįstamas medžiagos atkaklumas, kartais net klastingumas, Medžiaga bando meistro kantrybę, priversdama jį dar ir dar sykį atmesti padarytąjį variantą ir kantriai pradėti viską iš naujo. Tačiau kai medžiaga atrodo jau nugalėta — kai marmurą lengva kalti, o molį lipdyti, kai dažai gerai gula, o porcelianas apdega, kai žodžiai išsirikiuoja eilutėje taip, kaip nori menininkas, tada meistras pradeda justi didesnį ir sunkiai įveikiamą pasipriešinimą: akmuo ir molis, įgavę naują formą, lieka akmeniu ir moliu, netampa šiltu žmogaus kūnu, dažai pereina nuo paletės ant drobės, bet nevirsta spalva ir šviesa, neatgyja popieriuje žodžiai... Aišku, galima visą gyvenimą paskirti menui, net neįtariant, kad spalvos ir žodžiai po tavo ranka neįgyja sielos. Atrodo, kad jie visur tau paklusnūs. Nesispyrioja, nesipriešina. Lengva pasakyti, jog atskleidęs meno paslaptis, kai esi išmokęs tik amato pradmenis...

Nuo vaikystės Diureris stengėsi tobulėti ir tobulėti — kategoriškas dailininko būdo imperatyvas. Jis verčia visaip bandyti medžiagos pasipriešinimą. Iš pradžių tiesiogine, o vėliau ir gilesne šio žodžio prasme. Norint išgraviruoti lentoje piešinį, reikia padaryti daugybę atsargių, tikslių judesių, visą laiką žinoti, kaip turi eiti išraižyta linija lentoje, kokia jėga spausti rėžtuvą ir kad klaidos neatitaisomos. Kruopščiai raižant dalį lentos, negalima užmiršti visumos, reikia išlaikyti vieningą judesių ritmą. Jeigu ritmas bus pažeistas, mįslingu būdu bus matyti atspaude. Vadinasi, reikia nuolat galvoti apie rankos, laikančios rėžtuvą, raumenų įtampą—Ji nulemia popieriuje būsimo brūkšnio storį. Brėžiant brūkšnį, taip pat turi būti tam tikra sistema, tam tikra tvarka. Jeigu ta sistema, ta tvarka bus pažeista, graviūra atrodys chaotiška, linijos nereikalingos, išnyks ritmas. Tačiau sistema jokiu būdu neturi būti per griežta. Antraip graviūra taps neįdomi, sausa, per daug

taisyklinga, dings gyvenimo alsavimas. Varis nėra labai kietas metalas, tačiau graviruojant sąlyginis jo minkštumas virsta jaučiamu kietumu. Nė viena medžiaga be niekur nieko nenori virsti meno kūriniu. Šilkinės pirštinės ant Diurerio rankų slėpė kietas nuospaudas.

Mes nežinome, kiek lentų jis sunaikino, stengdamasis nugalėti medžiagą. Štai pamokoma vienos ankstesnės Diurerio graviūros istorija. Drezdene, Graviūrų kabinete, saugomas jo darbas „Sauliaus atsivertimas", gana didelis lakštas su nuplyšusiais ir rūpestingai priklijuotais kampais. Graviūra vaizduoja Naujojo testamento legendą. Mažosios Azijos miesto amatininkas Tarsas, vardu Saulius, aršiai persekiojo krikščionis. Tačiau sykį, jam keliaujant į Damaską, kur jis išsiruošė degdamas troškimu susidoroti su tenykščių krikščionių bendruomene, jį nutvieskė dangaus šviesa, ir jis išgirdo Kristaus balsą. Sukrėstas Saulius priėmė krikščionių tikėjimą, persikrikštijo Pauliumi ir tapo vienu iš apaštalų. Diureris įkūnijo šį siužetą. Siužetas buvo artimas dailininkui. Jis žinojo, ką reiškia patirti dvasios sukrėtimą — stiprų ir netikėtą. Juk menininkas viską pergyvena jautriau: susitikimą su žmogumi ir peizažu, nelauktą žinią, knygą, net sapną. Diureris nedrįso net mintyse palyginti savęs su apaštalu Pauliumi. Tačiau galbūt ne tokia jau didelė nuodėmė galvoti, kad jausmą, patirtą apaštalo, supranta jis, kuklus dailininkas.

Norėdamas parodyti, kaip apstulbino Saulių ir jo pakeleivius dangaus ženklas, Diureris pavaizdavo grupę raitelių, kurie staigiai stabdo ir gręžia arklius. Užmojis buvo sudėtingas, bet, deja, dar stigo sugebėjimų. Žmonės ir arkliai išgraviruoti trumpais, vienodais, nelanksčiais brūkšniais. Lenta pareikalavo daug darbo, tačiau Diureris, atspaudęs pirmąjį atspaudą, liko nepatenkintas. Nuobodi linijų monotonija prieštaravo įvykių greitam vystymuisi ir dramatizmui. Diureris nedaugino graviūros. Ir todėl išliko vienut vienas egzempliorius. Kataloge, aprašant graviūrą, pažymėta: „Unikumas!"

Šis lakštas — retenybė ne tik dėl to, kad graviūra neturėjo tiražo, bet ir dėl to, kad ji vienas iš pirmųjų didžiojo meistro bandymų —jo nesėkmės — paliudijimas.

Jis daug valandų graviravo lentą, o dirstelėjęs į bandomąjį atspaudą, išgyveno pelynų kartumo pralaimėjimą. Pralaimėjimą? Jeigu būtų atspaudęs keletą dešimčių atspaudų nuo tos atmestos lentos, nejaugi nebūtų atsiradę pirkėjų? Ne, Diureris taip pasielgti negalėjo. Šventai gerbusių amato priesakus meistrų sūnus ir anūkas, Diureris negalėjo pardavinėti menkaverčio darbo. Na ir kas, kad kai kurie pirkėjai to neįžiūrės. Jam užtenka, kad jis pats mato, jog graviūra nepavyko. Tobulybės ir grožio siekimas gyveno jo širdyje kaip moralinis įstatymas, kurio peržengti negalima.

Jaudindamiesi peržvelgiame pirmųjų graviūrų lakštus, kurie atspindi dailininko grumtynes su medžiaga ir technika. Štai „Šventoji šeima su žiogu" (ši graviūra taip vadinama dėl to, kad dešiniajame jos kampe pavaizduotas mažutėlis, vos įžiūrimas žiogas). Puikus tolimajame plane peizažas — ežeras ir buriniai bei irkliniai laiveliai, status krantas, apaugęs retomis eglėmis. Brūkšniai tikslūs. Peizažas sukurtas keliomis linijomis; jos būtinos, ir jų pakanka. Neliestas popierius atrodo kaip dangus ir vanduo. Marijos veidas kupinas švelnios motiniškos meilės. Tačiau judesys, kuriuo ji glaudžia prie savęs kūdikį, dailininkui dar nepakluso. Kūdikis ne guli ant motinos rankų, o tartum kabo prieš ją. Keista šv. Juozapo poza. Jis kietai miega už žemos aptvaros, ant kurios sėdi Marija. Jo kūnas sakytum įkastas į žemę. Čia graviūros mįslė. Kits prie kito nerūpestingai nubrėžti brūkšniai sukelia netvarkos iliuziją, sutankėja ir tampa juodomis dėmėmis ten, kur kompozicija to visai nereikalauja. Labai šviesus tolimasis ir labai tamsus artimasis planas skaido graviūrą į dvi dalis. Šiame lakšte jis nepasiekė Šongauerio graviūrų aiškumo ir grožio. Tačiau pats Diureris šio darbo nelaikė nepavykusiu. Jis net didžiavosi juo. Tai buvo pirmasis darbas (iš tų, kurie pasiekė mūsų laikus), kur dailininkas įrašė monogramą ir jos daugiau nekeitė. Yra išlikę keturi parengiamieji šios graviūros piešiniai, o galbūt jų būta ir daugiau. Jis padarė viską kaip mokėjo, bet dar ne viską mokėjo.

Temas raižytinėms graviūroms Diureris ėmė iš visur — iš Šventojo rašto, antikinės mitologijos, tuometinių knygų, didaktinių posakių. Kurdamas būsimai graviūrai piešinį, rausdavosi savo atmintyje. Ji saugojo kadaise jį žavėjusius kitų meistrų darbo metodus, pozas, posūkius, gestus. Kartais prisiminimai būdavo paremti piešiniu, kartais egzistuodavo tik prieš vidinį dailininko žvilgsnį. Po ilgų tyrinėjimų nustatyta, kad vienoje graviūroje pakartota poza moters, kurią Diureris galėjo matyti

Mantenijos paveiksle, kitos graviūros kompozicija primena Songauerio graviūrą, o trečiojoje skamba Polajuolo stiliaus aidas. Diureris nebijojo pakartoti to, kas buvo iki jo padaryta,— ryžtingai pakeisti baigto ir egzistuojančio darbo, padaryti jį pavaldų savo paties sumanymui. Diureris būtų galėjęs pasakyti apie save kaip kitas didelis meistras: „Aš imu savo ten, kur randu."

Pavargęs nuo darbo, Diureris išeidavo iš dirbtuvės ir kiūtindavo vingiuotomis Niurnbergo gatvėmis, pereidavo turgavietę, vaikščiodavo po apylinkes. Tačiau ir ilsėdamasis be paliovos žvalgydavosi aplinkui. Jo graviūroje atsiranda besišnekučiuojantys valstiečiai. Jie, matyt, traukia į turgų. Vienas neša parduoti krežį kiaušinių. Valstiečiai apsiginklavę — laikai tokie, kad beginkliui kelyje pasirodyti pavojinga. Jų veidai rimti, susikaupę — galbūt aptariamos svarbios, negeros žinios. .. Kita graviūra tartum pasakoja, apie ką šneka taip sunerimę valstiečiai. Čia iki dantų ginkluoti landsknechtai. Jų ginklai kur kas grėsmingesnį negu valstiečių. Jų pozos įžūliai karingos, veidai šalti, žiaurūs. Gestai, kostiumai, ginklai Diurerio žanrinėse graviūrose — gyvi užfiksuoto laiko paliudijimai. Kartais pajuokiamas pasakojimas apie įvairius charakterius: štai pirklys siekia moters prielankumo skambindamas prie jos ausies kietai prikimštu kapšeliu. Kartais atsiminimai iš kelionės po Italiją. Vienoje graviūroje takučiu žingsniuoja turko šeima. Vyras puošniu turbanu išdidžiai eina pirmas, užpakalyje baikščiai bidzena žmona su kūdikiu ant rankų. Tokius veidus ir drabužius, o svarbiausia, tokį rytietišką valdovo išdidumą ir žmonos nuolankumą dailininkas galėjo matyti Venecijoje, kur atvažiuodavo ir turkai. O galbūt prisiminė turkiškuosius Džentilės Belinio albumus. Kartais Diureris viename lakšte keistai sujungia, rodos, nesujungiamus dalykus. Štai ginkluotas turkas joja ant arklio, apsuptas landsknechtų. Ne, jis ne belaisvis. Jis šiame dalinyje lygus, galbūt net vadas. Ką tai reiškia, tenka spėlioti — visas to laikotarpio dramatiškas įvykių margumynas atsispindėjo ir toje graviūroje.

Dailininką daugiau traukia ne žanrinės scenos, o mitologiniai ir religiniai siužetai. Pagal tradiciją, vario graviūras, skirtingai negu medžio raižinius, kuriuos mėgo eiliniai pirkėjai, įsigydavo išsilavinę žmonės. Jie vertindavo sudėtingą, net subtilią techniką. Juos žavėdavo graviūrose pavaizduotos istorijos, kurias suvokti galėdavo tik apsiskaitęs žmogus. Juos ne trikdė, o atvirkščiai, viliojo taip neseniai dar neįprastas mene moters nuogas kūnas. Ir Diureris jį vaizduodavo vis dažniau, naudodamasis pačiomis įvairiausiomis dingstimis, jungdamas gyvos natūros stebėjimą su italų meistrų citatomis, kartais su mintyse regimais vaizdiniais.

Viena iš žinomiausių jo graviūrų—„Keturios raganos". Kambaryje, tuščiame ir ankštame kaip akmeninis maišas, keturios nuogos moterys. Jos skirtingai atsigręžusios į žiūrovą, o žvilgsniai nukreipti į kažką neregima. Vienai moteriai ant galvos — aukštas kykas, dviejų plaukai aprišti skarelėmis, o ketvirtosios — pusiau išdrikusios vešlios kasos. Vienos labai maža galvutė virš didelio kūno ir griežtas, taisyklingas, beveik klasikinis profilis. Kitos švelnių bruožų malonus veidas su kančios išraiška. Ir kūnas daug jaunesnis negu kitų. Trečioji stovi į mus nugara — jos veido nematyti. Ketvirtosios — ji beveik paslėpta kitų — matyti po nusmaukta ant kaktos skarele pabrėžtinai paprastas veidas su nepatikliai sučiauptomis lūpomis. Kartais sakoma, kad trijų moterų pozos primena antikinį trijų gracijų motyvą, su kuriuo Diureris susipažino italų dailininkų dirbtuvėse, o ketvirtoji pridėta, kad pakistų kompozicija. Bet jos apkūnios. Tarp kitko, grožio supratimas keičiasi, o Diureris, matyt, visai nenorėjo šitoje graviūroje pavaizduoti idealių gražuolių. Užtat jos gyvenimiškos ir verčia galvoti ne apie. antikines gracijas, o apie gyvą natūrą, buvusią dailininkui modeliu. Iš tiesų vienoje figūroje atpažįstama moteris, Diurerio nupiešta eskize „Moterų pirtis". Vokietijoje tais laikais vyrai ir moterys neretai maudydavosi pirtyje kartu, ir Diureris galėjo čia nupiešti nuogą natūrą.

Virš moterų galvų balionas su data ir trimis slėpiningomis raidėmis „OGH", kurios įvairiai šifruojamos, tačiau nelabai įtikimai. Juk net neaišku, vokiškas ar lotyniškas posakis slypi už šitų raidžių. Daugelis alegorijų ir simbolių, suvokti Diurerio amžininkų, mums neaiškūs. Jų reikšmė negrįžtamai prarasta. Grožimės graviūra ir nieko nežinome apie joje esančią alegoriją, kurios iki galo neatskleidė nė vienas komentatorius. Tiesa, ši graviūra pagal tradiciją vadinama „Keturiomis raganomis". Ji pasirodė niūriais laikais, kada Vokietijoje dažnai vykdavo procesai, per kuriuos moterys būdavo apkaltinamos kerėjimu ir raganavimu, kankinamos, kad prisipažintų turėjusios ryšių

su velniu. Akstinas tiems procesams buvo popiežiaus Inocento VIII bulė, paskelbta 1484 metais; ji pripažino esant raganas. Po bulės pasirodė dviejų vokiečių inkvizitorių, Šprengerio ir Insistorio, fanatiška knyga „Raganų kūjis". Ji nuvedė ant laužo daugybę niekuo nekaltų moterų.

Galbūt Diurerio „Keturios raganos"—aliuzija į vieną iš tokių įvykių. Iš tiesų jauti kažką kraupaus aukštoje ir tamsioje patalpoje, kur stovi tos keturios moterys, net jeigu ir nepastebi, kad ant grindų voliojasi kaulai, net jeigu neįsižiūri į tamsų kampą, iš kur kyšo baisus velnio snukis ir veržiasi liepsnos liežuviai. Galbūt moterys įkalintos čia po kankinimų, prieš sudeginant jas ant laužo?

Juk tokie procesai Diurerio laikais vykdavo ir Niurnberge. Dailininkas galėjo būti jų liudininku. Laužų, ant kurių būdavo deginamos nelaimingosios „raganos", aprašymas išlikęs Niurnbergo kronikose. Sykį Svabache, gretimame miestelyje, ant laužo buvo užkelta jauna mergaitė, nuostabi gražuolė. Prieš sudeginant buvo paskelbta, kad ji prisipažino esanti ragana ir kerėtoja.

„Ne,— suriko ji,— aš niekuo nekalta! Aš prisipažinau todėl, kad mane baisiai kankino! Aš nieko blogo nepadariau." Minia, apsupusi laužą, krūptelėjo. Tačiau budeliai jos nepasigailėjo. Kai jau supo ją liepsna, mergaitė garsiai vis meldėsi, kaip praneša kronika, „kiek jai dūmuose ir ugnyje užteko balso, atkakliai įrodinėdama, kad yra krikščionė". Kad mergaitės ir moterys turi reikalų su velniu ir tampa raganomis, tikėjo net išsilavinę žmonės. Stebėdamiesi skaitome poeto ir mokslininko Murnerio žiaurias eilutes: „Užkelkit ją ant laužo ir jį uždekit! O jei nerasite budelio, aš jos nepaleisiu ir pats verčiau užkursiu laužą!"

Panašaus kraupaus fanatizmo Diurerio graviūroje nėra.

Kartais būdavo pareiškiama ir tokia nuomonė: atspausdinti graviūrą su nuogais kūnais tuo metu buvo neįprasta ir, be to, nesaugu. Pavadindamas graviūros personažus raganomis, parodydamas, kad jų laukia šėtono nasrai ir pragaro liepsnos, Diureris norėjo save apsaugoti. Galbūt... Tačiau tikro dailininko požiūrio į pavaizduotas moteris reikia ieškoti ne simboliškuose pragaro nasruose, ne slėpiningoje formulėje „OGH", o tame, su kokia meile perteiktas nuodėmingo, nors ir pasmerkto kančioms, bet gyvo, virpančio žmogaus kūno žavesys. „Keturios raganos" amžininkų dėmesį traukė praėjus daug metų po šios graviūros pasirodymo. ,

Dar viena vario graviūra—„Jūros pabaisa". Jos turinys ne mažiau mįslingas, o kompozicija kur kas sudėtingesnė. Kalnuotas krantas stačiomis pakopomis kyla aukštyn. Palei vandenį — tai įlanka ar upė — tęsiasi tvirtovės sienos. Jos supa uolą, kopdamos jos atšlaitėmis iki viršūnės. Zemi tvirtovės bokštai. Cia atpažįstama Niurnbergo tvirtovė. Tačiau tai ne taip jau svarbu. Toks įtikimas pilies vaizdas, tokie masyvūs, neįveikiami jos bokštai, tokios neįveikiamos jos sienos, taip tvirtai ji viešpatauja krante, jog tie, kurie žiūrėjo graviūrą, neabejojo, kad tokia pilis kažkur yra. Aplinkos įtikimumas — vienas iš pagrindinių Diurerio graviūrų bruožų. Pagal jį visada galima atpažinti jo ranką. Net ir tada, kai jis sukuria patį fantastiškiausią, pasakišką ar legendinį siužetą. Galimas daiktas, šiuo atveju ypač tai matyti. Jis pranoko daug vėlesnio fantastinio meno paslaptis. Fantastiški dalykai įtikimi tada, kai įtikimos ir pačios smulkmenos.

Tačiau grįšime prie graviūros. Karšta vasaros diena... Karščio pojūtį suteikia purus baltas debesėlis danguje. Nesuvokiamu būdu juodos ir baltos spalvos graviūra sukuria dangaus mėlynę. Gauruotos eglės auga krante iki pat vandens. Krantas apžėlęs meldais. Čia mes susiduriame su dar viena Diurerio ypatybe. Jo augalai niekada nebūna „apskritai augalai": jo meldai — meldai, švendrai — švendrai. Ramiame mieguistame vandenyje maudėsi moterys. Dabar jos, mirtinai išgąsdintos, lekia į krantą. Senis ilgaskverne striuke su bejėgiškai kadaruojančiu prie šono kardu bėga link vandens, iškėlęs rankas į dangų. O vandenyje plaukia, raižydama jį raumeninga krūtine ir taškydama purslus, milžiniška pabaisa — pusiau žmogus, pusiau žuvis. Pabaisos veidas nebaisus, greičiau net geras, nejaunas barzdotas veidas. Viršum aukštos kaktos briedžio ragas. Pabaisa viena ranka laiko tartum skydą didžiulio vėžlio šarvus, kita spaudžia ranką jaunai nuogai moteriai, kuri guli jai ant liemens.

Šioje scenoje taip pat daug kas mįslinga. Karšta diena slepia sunkų priešaudrio nerimą. Žmonės, esantys ant kranto, apimti siaubo ir nevilties. Matyt, pabaisa moterį pasigrobia. Tačiau tos moters veidas ir ypač poza keistai šaltakraujiški. Ji nesiveržia, nesistengia išsilaisvinti, neatitraukia rankos, ku-

rią pabaisa yra paėmusi. Kita jos ranka ramiai guli ant klubo. Burna praverta, tačiau ne dėl to, kad ji ketintų šaukti, o iš nustebimo. Moteris nepasukusi galvos į tuos, kuriuos išgąsdino jos pagrobimas. Žvilgsnis susimąstęs, nukreiptas į tolį... Alegorija? Tikriausiai. Galbūt ši scena byloja apie tai, kokius netikėtus pavojus slepia giedra saulėta diena ir kad žemė ir akmeninės sienos neapsaugo nuo jų.

Tačiau, dar neatspėję graviūros prasmės, regime tai, kas svarbiausia,— graviūra nuostabi! Čia viskas, pradedant buriniu laivu smarkiai išpūstomis burėmis tolimame plane, baigiant siūbuojančiu meldu arčiausiame plane, sudaro vieningą visumą. Jeigu surandame tikslų tašką ir į graviūrą žiūrime iš to nuotolio, kurį turėjo galvoje meistras, ji netikėtai atgyja, ir pamatai, kad pabaisa, skrodžianti vandenį, plaukia pirmyn, o uola su pilimi ir tvirtovės siena greitai traukiasi atgal. Pabaisa ir moteris kiek paslinkti į dešinę nuo graviūros vertikalinės ašies, o uola su pilimi — kiek į kairę. Tai ir sukuria judėjimo iliuziją. Tačiau kai žiūrovas žvelgia į graviūrą, jis nespėlioja jos paslapčių, jis regi stebuklą: tai, kas niekad nejuda, juda.

Diurerio rėžtuvas šitame lakšte nežino neįmanomų dalykų. Jam viskas pavaldų: purūs debesys, švelni vešli eglės šakelė, sunki akmeninė tvirtovės siena, kieti pabaisos žvynai, standus jaunos moters kūnas. Pradedant ryškia šviesa ir baigiant tamsiais šešėliais, brūkšniai perteikia visokius niuansus ir kontrastus. Tikrovė ir tai, ką sukūrė vaizduotė, įkūnyti su vienoda jėga. Atrodo, kad Diureris iš tiesų yra matęs tokią sceną. Tai tikrai didžių fantastinių kūrinių savybė. Jų autoriai tartum patys būtų regėję tai, ką jie vaizduoja.

Išsilavinę vertintojai — vario graviūra buvo skirta būtent jiems — ginčijosi, koks senovės mitas joje pavaizduotas. Vieniems atrodė, kad tai jūrų dievas — pusiau žmogus, pusiau žuvis pagrobia vieną iš danaidžių — Amimonę. Kiti prieštaravo: argi tai pagrobimas? Mergina, kurią nešasi jūros pabaisa, visai neišsigandusi, ji nesišaukia pagalbos. Tikriausiai čia Parimela, kurią išgelbėjo nuo tėvo įtūžio upių dievas Achelojas, kad paskui ją paverstų sala. Tyrinėtojai iki šiol nepadarė galutinės išvados. Galima tik įsivaizduoti, kad Diurerio amžininkams — graviūrų pirkėjams — buvo ko palaužyti galvą, pasvarstyti slėpiningą jos nutylėjimą, prisiminti šia proga Ovidijaus „Metamorfozes", kurių puikios eilės pasakojo graudžią Parimelos

istoriją, kuri jau pati kėlė pasigėrėjimą, be to, buvo dingstis parodyti savo išsilavinimą ir apsiskaitymą. O Diureris, norėdamas įkūnyti mitą apie jūrų ar upių dievybę, turėjo pavaizduoti šitą dievybę kaip galima tiksliau. Tai padaryti padėjo paplitę jo laikais pasakojimai apie gyvenančias vandenyje fantastines būtybes — jos neretai būdavo vaizduojamos net tuometinėse knygose, pasakojančiose apie keliones į užjūrio šalis, senovės veikaluose zoologijos klausimais,— tvirtai tikint, kad jos egzistuoja. Tik ten fantastinės būtybės atrodydavo grėsmingos. O Diurerio graviūra poetiška: sakytum nieko nėra natūraliau, kaip būti pusiau žmogumi, pusiau žuvimi. Be to, ir graviūros pavadinimą galima išversti ne tik „Jūros pabaisa", bet ir „Jūros stebuklas".

Diureris buvo nepavargstantis darbininkas, tas jaunas, beje, dabar jau ne toks jaunas meistras. Papasakoti apie visas jo graviūras negalime. Tačiau pasakojimas nebus išsamus, jeigu nekalbėsime apie tai, ką dailininkas dažnai vaizdavo,— apie mirtį, motinystę, vienatvę...

Apie žmogaus amžiaus trumpumą, apie gyvenimo greitą bėgsmą, apie mirtį, tykojančią už kiekvieno kampo ir prie kiekvieno kampo, Diurerio amžininkams ir pačiam dailininkui nuolatos kalbėdavo pamokslininkai. Tačiau jeigu ir nebūtų apie tai kalbėję, to nebuvo galima užmiršti. Viską nusiaubiančios epidemijos parodydavo, kad gyvybė nuo nieko neapsaugota. Ir nuo paprastų ligų nebūdavo patikimų vaistų. Juk ir Albrechto Diurerio vyresniojo šeimoje iš aštuoniolikos vaikų penkiolika nesulaukė brandos amžiaus, o ši šeima nebuvo išimtis. Be to, kildavo nedideli karai, o ginkluoti susirėmimai vykdavo nuolatos. Pavojingi buvo keliai už miesto sienų, bet lemtinga galėjo būti naktį ir gatvė vidury miesto. Žmogus susidurdavo su mirtimi, kuri dangstėsi įvairiomis kaukėmis, kasdien, ir tos epochos dailininkas, net jeigu ir būtų norėjęs, nebūtų galėjęs to užmiršti. Mirtis buvo viena iš pagrindinių viduramžių Europos meno temų ir ilgai buvo pagrindinė Renesanso epochoje, pagimdžiusi daugybę „Mirties triumfų" ir „Mirties šokių".

Yra išlikusių Diurerio piešinių šia tema. Štai juodu rašalu ant balto popieriaus nupiešta jauna stotinga moteris. Su aukštu kyku ir išeigine sunkios medžiagos suknele. Tos suknelės šleifą neša nerūpestingai persimetęs per petį skeletas, pakilęs iš kapo. Jis, rūsčiai pakėlęs į dangų kaulėtas plaštakas, pranašauja mo-

teriai, kad neilgas būsiąs žemiškasis jos kelias. Kai pavaizduota moteris, žydinčio gyvenimo įsikūnijimas, ir greta mirtis, kiekvienam suprantamas piešinio siužetas. Bet čia yra ir daug gilesnė mintis. Iš lakšto trykšte trykšta jėga ir energija, jis lakoniškas ir veržlus. Mirties gestas, o svarbiausia, pasišiaušę reti plaukeliai ant plikos kaukolės dvelkte dvelkia ironija, grotesku, net padaužiškumu. Šiame piešinyje dailininkas nebijo mirties, nedreba prieš ją, nejaučia jai pagarbos. Šaržuoja ją (tegul į tai nebus žiūrima kaip į šventvagystę).

Štai kitas piešinys, tik pieštas anglimi, „Mirtis ir kompanija už stalo". Iš tamsios miško tankmės išėjo mirtis ir prisiartino prie stalo, už kurio puotauja linksma kompanija. Jos užklupti lėbautojai elgiasi skirtingai. Vieni stengiasi pasprukti, kiti priešinasi, treti piktinasi, ketvirti pasiduoda neišvengiamybei. Nerūpestinga puota, netikėtai nutraukta atėjusios mirties,— vienas mėgstamiausių epochos siužetų. Tačiau panaši scena — ne tik filosofinė alegorija. Laikai buvo tokie, kad nerūpestingi pasilinksminimai ir lėbavimas dažnai būdavo nutraukiami baisių įvykių: gretimoje gatvėje, gretimame name, o kartais ir prie to paties vaišių stalo staiga kas nors nuvirsdavo, pakirstas maro, ir lėbautojai suprasdavo, kad daugelis iš jų pasmerkti. Karnavalo eiseną nutraukdavo arklių pasagų kaukšėjimas. Uždusęs pasiuntinys sušukdavo: „Priešas prie vartų!" Perkūnija, ką ten perkūnija, atsitiktinė kibirkštis galėdavo sukelti gaisrą, o nuo gaisro viduramžių miestas nebūdavo apsaugotas. Ši nelaimė neretai jį užklupdavo per pačią švenčių linksmybę. Mirties grėsmę Diurerio amžininkai ir pats dailininkas nuolat jausdavo kaip neišvengiamą būties realybę.

Todėl dailininkas taip dažnai ir griebdavosi mirties temos, norėdamas ją pajungti menui. Jos įkūnijimas popieriuje reiškė baimės prieš ją nugalėjimą.

Piešinys „Mirtis ir kompanija už stalo" tylomis pasakoja apie likimo staigmenas, kurios charakteringos Diurerio, grafiko, palikimui. Jo piešiniai eidavo iš rankų į rankas, būdavo dovanojami, pardavinėjami aukcionuose, išnykdavo iš horizonto, kad po dešimtmečių, kažkur klaidžioję, vėl pasirodytų. O kai kurie visai nepasirodydavo. Piešinys „Mirtis ir kompanija už stalo" įplėštas, sakytum kas iš pykčio būtų ketinęs jį sudraskyti. Atsitiktinumas? O gal piešinį — negailestingą mirties priminimą— panorėjo pats dailininkas sunaikinti, o paskui persigalvojo? Arba tas žmogus, pas kurį piešinys buvo patekęs? To nežinome ir nesužinosime. Kažkieno rūpestingos rankos suklijavo piešinį. Dabar jis saugomas Drezdeno graviūrų kabinete.

Daugelį vario graviūrų Diureris paskyrė šiai temai. Štai mirtis, šį sykį ne skeleto, o žiauraus ir stipraus vyro pavidalu, tempia į kapą moterį, o ši beviltiškai kabinasi už plono medelio. Tai viena pirmųjų Diurerio raižytinių graviūrų. Ji dar netobula: linijos šiurkštokos, rėžtuvo judesiai sukaustyti. Tačiau po jos seka kitos graviūros. Nuostabus lakštas „Pasivaikščiojimas". Už miesto vaikščioja jauna pora. Vyriškio skrybėlė su prašmatniausia stručio plunksna, trumpas, vos žemiau juosmens, apsiaustas, striukė su pūstomis rankovėmis, aptemptas triko ir madingi batukai, pasiūti iš vieno minkštos odos gabalo, trumpas kardas (taip XV amžiaus gale rengdavosi vokiečių miestuose jauni dabitos). Moteris vilki ištekėjusios moters išeiginiais drabužiais — aukštas kykas, suknelė su ilgomis prakirptomis, įsmaugtomis ir pasiuvinėtomis rankovėmis, papuošta brangia sage, ilgas sunkus šleifas. Iš po suknelės krašto išlindusi smaila batuko nosytė. Vyriškis paslaugiai laiko kelionės draugę už alkūnės. Abiejų veidai rimti, jo susimąstęs ir švelnus, jos — rūškanas. Ji neatsako į jo žvilgsnį, nusukusi akis į šalį, atrodo, tuoj pravirks.

Kodėl čia tokia niūri nuotaika? Įsižiūrime į graviūrą atidžiau ir pastebime tai, ko iš karto nematėme. Pirmame plane virš žemės barkšo lyg aštrūs ašmenys retos sausos žolytės. Lenkiasi nuo vėjo ilgas stiebas su dideliais lapais. Šitoje laukymėje su skurdžia augmenija yra kažkas grėsminga. Ją užbaigia, atitverdamas nuo šviesios taikingos tolumos, gumbuotas nudžiūvęs medis. O iš už medžio juokingai maivydamasi žvelgia mirtis. Kaulėta ranka ji laiko smėlio laikrodį, kaip juokdarys užsidėjusi ant galvos. Liūdnai mąsli scena įgauna tragišką atspalvį. Štai kodėl tokie liūdni jaunosios poros veidai! Smėlis skaičiuoja jai šykščiai atseikėto gyvenimo minutes. Šią mintį kelia kaulėtas besivaipantis seklys, lydintis jauną sutuoktinių porą. Nepaspruksi! Šioje graviūroje su didžiule jėga išreikšta viena iš amžinųjų pasaulinio meno temų — tema *Memento mori*—„Atsimink, kad mirsi!" Norėdami ją įkūnyti, dailininkai sukurdavo sudėtingiausias kompozicijas, muzikai — rekviem, rašytojai jai paskirdavo šimtus puslapių, filosofai ir moralis-

tai — storiausius traktatus. DiureriUi prireikė popieriaus lakšto, šykštaus peizažo, kur svarbiausia — išdžiūvęs iki pašaknių medis, trijų figūrų — vyro, moters, mirties. Liūdni tylūs veidai, sakytum lūpas užspaudusi skvarbi mintis, kad neilga kelionė, į kurią juodu kartu išsiruošė. Begarsis mirties juokas. Viskas! Net pažiūrėjus dešimtis kitų darbų, net išklausius daugybę rekviem ir perskaičius ne vieną tomą *Memento moii* traktatų, Diurerio graviūros negalima užmiršti. Ji lieka atmintyje kaip haliucinacija. Dailininkas pasiekė, ko troško.

Kai mirties motyvas, prie kurio dailininkas vis grįždavo, stingdydavo jo paties sielą, jis nuslopindavo jį kitu, kupinu optimizmo, džiaugsmo ir šviesos motyvu — motinyste. Marijos su kūdikėliu paveikslas pereina per visą Diurerio gyvenimą. Jis vaizdavo jį piešiniuose, graviūrose, paveiksluose.

Diurerio madona dažniausiai jauna, žavi, maloniu veidu, švelniomis lūpomis, mąsliai nuleistomis rankomis. Paveikslas pasikartoja, varijuojamas, keičiamas. Marija atrodo čia jaunesnė, čia vyresnė, bet daugumoje darbų — ta pati moteris. Kai įsižiūri į tuos darbus, atrodo, kad visos jos kilusios iš realaus paveikslo.

Kur ir kada Diureris buvo sutikęs gyvą savo Marijos prototipą? To nežinome. Jo amato draugai ir amžininkai dažniausiai piešdavo ir tapydavo kaip madoną savo žmoną. Tačiau Diurerio Agnesė, kuri yra užfiksuota keliuose piešiniuose, kai buvo dar jauna ir jau subrendusi moteris, nė kiek nepanaši į tą, kuri atvaizduota kaip Marija. Mes beveik nieko nežinome apie asmeninį Diurerio gyvenimą, bet matome, kad daugybę metų dailininko kūryboje vis pasirodo kažkokios moters, virstančios Marija, paveikslas, jaudinantis mus savo gyvu grožiu ir galbūt juos siejančia paslaptimi. Prahos Nacionalinėje galerijoje saugomas Diurerio piešinys raudonai rudame popieriuje, nupieštas anglimi, vos paliestas baltais dažais: palenkta į šoną jaunos moters galva su primerktomis, tartum ji snaustų, akimis. Veidas žavi švelnia ramybe. Piešinys nupieštas vėlesniais metais. Tačiau veidas, jo užfiksuotas, pasirodė Diurerio darbuose daug anksčiau ir buvo pakartotas daugelį kartų. Švelnus rūkas gaubia veidą, kuris daugiau negu gražus —• jis labai gražus. Labai gražus ne dėl griežtai taisyklingų bruožų, o dėl ramaus dvasingumo. Ar šis piešinys nebus prisiminimas jaunystėje matytos moters, amžinai pavergusios Diurerio vaizduotę?

Marija jo graviūrose— labai dažnai—laiminga, rami. Ji dar nežino, kas laukia jos sūnaus. Ar ji žaidžia su juo, ar laiko jį ant kelių, ar linksmina kriauše — ji labai graži. O kūdikis — mažylis didele apvalia galva, putliomis rankutėmis ir kojytėmis — dažniausiai nuogutėlis. Gyvas žemiškas žmogaus vaikas. Norint sukurti tokį kūdikio paveikslą, reikia stebėti vaikus ir vis piešti ir piešti juos. O svarbiausia — mylėti. Tikintis žmogus sudievina ne abstrakčią religinę mintį, o motiną, dovanojančią naujam žmogui gyvybę, jį myluojančią, lepinančią, sudievina motinystę — didžiąją žmogaus giminės nemirtingumo garantiją...

Mes žiūrime į šiuos lakštus su ypatingu jausmu, prisimindami, kad Diureris neturėjo vaikų. Galbūt jis, nuolat vaizduodamas motiną su kūdikiu, meldė dangų dovanoti Agnesei ir jam vaikutį.

Atsimink, kad mirsi! — skambėjo rūstūs žodžiai daugelyje Diurerio piešinių ir graviūrų. Galvok apie gyvenimą!—prieštaravo jo paties balsas iš graviūrų ir piešinių, kuriais jis apdainavo motiną ir kūdikį. Jie pasakojo žmonėms apie amžiną gyvenimo atsinaujinimo stebuklą. Jie teikė didžiulę paguodą ir buvo labai reikalingi. Ir aplinkiniams. Ir dailininkui.

Tarp evangelijos palyginimų ypač artimas ir suprantamas žmonėms palyginimas apie sūnų palaidūną.

„Vienas žmogus turėjo du sūnus. Kartą jaunesnysis tarė tėvui: „Tėve, atiduok man priklausančią palikimo dalį!" Tėvas padalijo sūnums turtą. Netrukus jaunėlis, susiėmęs savo dalį, iškeliavo į tolimą šalį. Ten, palaidai gyvendamas, išeikvojo savo lobį.

Kai viską išleido, toje šalyje kilo baisus badas, ir jis pradėjo stokoti. Tada nuėjo pas vieną šalies gyventoją ir stojo jam tarnauti. Tasai jį pasiuntė į laukus kiaulių ganyti. Jis geidė prikimšti pilvą bent ankščių jovalo, kurį ėdė kiaulės, tačiau nė to jam neduodavo. Tada susimąstė ir tarė: „Kiek mano tėvo samdinių apsčiai turi duonos, o aš čia mirštu iš bado! Kelsiuos, eisiu pas tėvą ir sakysiu: „Tėve, nusidėjau dangui ir tau. Nesu vertas vadintis tavo sūnumi. Priimk mane bent samdiniu." Jis pasiryžo ir iškeliavo pas tėvą.

Tėvas pažino jį ii tolo, labai susigraudino, pribėgo prie jo, puolė jam ant kaklo ir pabučiavo."[1]

Šita istorija jaudino ne tik alegorine, bet ir tiesiogine prasme. Ją supranta kiekvienas, kuris turi vaikų ir žino, kaip užaugę jie veržiasi iš tėvų pastogės, kaip skuba gauti savo dalį ir atsiskirti, kaip tėvų požiūriu neišmintingai naudojasi ką tik gauta laisve, iššvaisto, jeigu ne pinigus, tai sveikatą ir laiką. Kam nėra tekę mėnesių mėnesius, o kartais ir metų metus laukti žinios iš mylimo vaiko, palikusio tėvų namus! Kiek tėvų pažino bemieges naktis, kai mintyse regi savo vaiką alkaną, išrengtą, basą, sergantį, ir mintis, kad tu negali jam padėti, jo pamaitinti, aprengti, priglausti, persmelkia širdį iš bejėgiškumo ir siaubo. Kam nežinoma laimė, kai netikėtai sugrįžta tavo kūnas ir kraujas, kai beprasmiškos atrodo buvusios nuoskaudos, kai nieko negaila sugrįžusiam, kad tik ilgiau pabūtų tėvų namuose, kad tik būtų laimingas. Tačiau juk ir nekantrus jaunystės troškimas gyventi savo gyvenimą, laisvam nuo tėvų globos ir nurodymų, išbandymai, tekę daliai to, kuris leidosi keliauti, apgailestavimų kartėlis dėl praradimų, atgailavimo stiprumas, kai atrodo, jog kažin ką iškentėtum, kad tik galėtum sugrįžti pas saviškius, didžiulė laimė peržengti gimtųjų namų slenkstį ir rasti visus gyvus — šie jausmai taip pat artimi ir suprantami žmonėms. Kiekvienas, prieš tapdamas tėvu, buvo sūnumi.

Šioje paprastoje istorijoje glūdėjo tokia žmogiška paprastų ir didžių jausmų tragedija, kad ji amžių amžius traukė dailininkų dėmesį. Jos įkūnijimo viršūnė — Rembranto drobė „Sūnaus palaidūno sugrįžimas". Diureris pasirinko ankstesnį epizodą — sūnaus palaidūno nuopuolį svetur. Jo graviūra — Rembranto drobės prologas.

Diureris šią graviūrą darė ilgai. Pradėjo nuo daugybės eskizų, ieškojo kompozicijos. Pagaliau piešinys buvo baigtas. Tačiau jis tik apmetė tai, kas turėjo išryškėti graviūroje, kas buvo paprasta ir schematiška. Dailininkas iš anksto nenumatė kiekvieno brūkšnio, nepažymėjo kiekvieno rankos judesio.

Iš tolimų kraštų, kur bastėsi ir ganė kiaules sūnus palaidūnas, Diureris veiksmą perkėlė į vokiečių valstiečio kiemą. Kiemas ankštai užstatytas. Namai tokie pat kaip Diurerio tėvynėje — Frankonijoje: maži langeliai, statūs, dviejų ir keturių šlaitų, aukšti stogai, pašiūrės. Dailininkas tarsi kalbėjo žiūrovams: koks tu atitrūkęs nuo tėvų namų, nors esi ne tolimoje šalyje, o greta savo namų. Svarbiausia — ne atstumas, o vidinis atitolimas. Aukšti, prisispaudę vienas prie kito namai užsklendžia kiemą iš visų pusių. Nėra praėjimo. Žvilgsnis atsiremia į bežades niūrias sienas. Namai aplinkui tarytum išmirę. Vartai ir durys aklinai užverti, langai juodi. O tarp lovio, mėšlo krūvos ir apsupusių sūnų palaidūną kiaulių — visa tai sudaro pirmąjį planą — ir namų, prisispaudusių vienas prie kito (jie sudaro tolimąjį planą) — tuščia kiemo erdvė. Pirmajame plane viskas susikimšę, beveik susilieję į vieną tamsią dėmę. Tolimajame plane taip pat daug pilkos, tamsiai pilkos ir juodos spalvos. Tuščia erdvė viduryje — vidurinysis planas — šviesi. Cia yra retų šviesių linijų kairėje ir beveik neliestas popieriaus baltumas dešinėje. Tai — cezūra, pauzė, įkvėpimas, dar labiau atplėšiantis, izoliuojantis sūnų palaidūną nuo visko, kas jį supa. Kiemo uždarumas primena kalėjimą. Ant plynos žemės niekas neauga. Net keli medeliai prie namo pavirtę plikomis lazdomis be lapų. Nudžiūvęs medis Diurerio kūryboje visada simbolizuoja nelaimę, tai visiška priešingybė virte verdančiam gyvenimui. Viršum namo stogo matyti tanki laja, bet kelio po palaimingu jos šešėliu nėra. Virš kiemo pralekia paukščiai. Jie gali skrajoti kur nori. Kai regi juos laisvai skraidant, dar labiau junti, koks uždaras tas prakeiktas kiemas, kokia baisi padėtis to, kuris čia pateko. Lovys, prieš kurį klūpo sūnus palaidūnas, remiasi į mėšlo krūvą. Mėšlo krūva, kiaulių lovys — štai kur jo vieta. Aplinkui, stumdamos jį nuo lovio, spraudžiasi godžiai ėdančios kiaulės su grėsmingais snukiais, iš kurių kyšo iltys. Sūnus palaidūnas, basas, nuskarusiais drabužiais, beviltiškai sudėjęs rankas, meldžiasi. Atrodo, matai, kaip pabalo suspausti pirštai, atrodo, girdi atgailaujančiojo balsą: „Tėve, aš nusidėjau dangui ir tau. Nesu vertas vadintis tavo sūnumi."

Įsižiūrėję į graviūrą, nustembame — sūnaus palaidūno veidas panašus į Diurerio, kokį save yra pavaizdavęs kai kuriuose autoportretuose. Panašumas neabejotinas: sūnaus palaidūno tokie pat garbanoti, siekiantys pečius plaukai ir tokios pat, neįprastos samdiniui, pūstos plonų marškinių rankovės.

[1] Naujasis testamentas. Šv. Luko evangelija, Vilnius—Kaunas, 1972, p. **183—184.**

Kai kurie tyrinėtojai mano, kad šioje graviūroje galėjo atsispindėti pergyvenimai, susiję su Diurerio kelione į Italiją. Ar galėjo jis Italijoje gailėtis, kad išvyko iš Niurnbergo, palikęs artimuosius pavojuje? Galėjo ir tikriausiai gailėjosi. O Alpės žiemą buvo jam kliūtis, dar labiau neįveikiama negu namų sienos graviūroje „Sūnus palaidūnas". Tačiau mums atrodo, kad šioje graviūroje sūnaus palaidūno ir Diurerio panašumas reiškia kažką kita, kažką daug gilesnio. Dailininkas, įkvėptas savo meno, skuba kuo daugiau sužinoti, patirti gyvenime. Nejučia nutolsta nuo giminių ir artimųjų, kartais trumpam, kartais ilgam, o kartais visam laikui. Nuolat susimąstęs, užsiėmęs nelengvais ieškojimais, negailintis savęs, jis, būdavo, negaili ir giminių, nenorėdamas tampa žiaurus artimiausiems žmonėms. Kol dailininkas jaučia dvasinį pakilimą, kol darbas sekasi, jis nepastebi susvetimėjimo. Bet štai darbas ėmė nesisekti arba yra nevykęs, ir jėgos išseko. Anksčiau jis vos sulaukdavo ryto, kad galėtų tęsti, kas pradėta, o dabar pabunda liūdnas, kad jau aušta diena. Visa, kas padaryta, atrodo niekam neverta, visa, ką reikia atlikti,— neįmanoma. Galvoje knibždėte knibžda prisiminimai apie tikras ir tariamas kaltes prieš artimuosius, mintys apie pinigus, kuriuos nerūpestingai iššvaistė, apie laiką, kurį veltui praleido, apie pažadus, kurių neišpildė, apie viltis, kurių nepateisino. Širdį spaudžia nepakeliamas liūdesys, rankos gniaužiasi iš nevilties, veidą iškreipia skausmas, ir jis įgauna išraišką, matomą graviūroje „Sūnus palaidūnas". Ją būtų galima pavadinti ir „Atgaila", ir „Sąžinės graužimu". Norint taip išreikšti šią būseną, gerai pažįstamą daugeliui kūrybos žmonių, norint taip pavaizduoti tas sugniaužtas rankas, tą beviltišką pozą, tą nusiminusį veidą, reikia bent kartą pačiam patirti panašų jausmą, tokį, apie kurį sako Puškinas:

Aš, *buitį savąją skaitydamas, bjauriuos;*
Drebu ir keikiu, plaukus raunu,
Graudingai skundžiuosi, graudingai aš gailiuos —
Liūdnų eilučių nenuplaunu.[1]

Žmogaus vienatvės motyvas graviūroje „Sūnus palaidūnas" skamba su didžiule jėga.

Jis atsirado neatsitiktinai. Diureris gyveno gimtajame mieste, tarp įprastų tėvo namų sienų. Jis turėjo tėvus, brolių, jauną žmoną, draugų, padėjėjų, mokinių. Ir namuose, ir mieste visada būdavo tarp žmonių. Tačiau galima būti tarp žmonių, gyventi siaurame šeimos rate, atsidurti linksmoje draugiškoje minioje, būti apsuptam ištikimų mokinių ir vis dėlto jaustis vienišam. Galva pilna sumanymų, nuolat mąstai, kaip juos įgyvendinti; kas padaryta vakar, šiandien tau nebepatinka, negali išreikšti žodžiais to, ko sieki. Tobulybės troškulys kamuoja sielą. Tu priverti save žengti pirmyn, eini pirmyn ir nueini nuo kitų, palieki juos užpakalyje ir užsimoki už tai skaudžiu vienatvės jausmu...

[1] Atsiminimas. Vertė A. Venclova.

Tuo metu labiausiai Diurerį domino graviūra, bet jis tapė ir paveikslus. Jam buvo užsakytas didelis darbas. Yra išlikusios šio ciklo, kuris vadinasi „Septyni Marijos skausmai", septynios lentos. Kažkada jos sudarė vieną ciklą ir kabojo Vitenbergo bažnyčioje. Bažnyčios vaidų laikais jos iš bažnyčios buvo išmestos, bet, laimė, nesunaikintos. Jos pateko į Luko Kranacho Vyresniojo dirbtuvę. Lentos buvo atskirtos. Kranachas paliepė padaryti jų kopijas. Iš jų skaičiaus matyti, kad pradžioje paveikslų buvo daugiau. Visus juos tikriausiai būtų buvę galima pavadinti „Marijos septyni džiaugsmai ir septyni skausmai". Motinos gyvenimas parodytas kaip džiaugsmai ir kančios, atspindintys jos vaiko gyvenimą,— koks žmogiškas ir koks visiems suprantamas sumanymas!

Mes nieko nežinome apie pirmuosius Diurerio padėjėjus. Vardai tų, kurie mokėsi ir dirbo jo dirbtuvėje, žinomi tik iš vėlesnių laikų. Tačiau tai, kad „Septynis Marijos skausmus" dailininkas tapė kartu su padėjėjais, abejonių nekelia. Tyrinėtojai iki šiol nėra vieningos nuomonės, kas šiose lentose priklauso Diurerio teptukui ir kas nutapyta jo pameistrių. Tačiau šio didžiulio, sudėtingo ciklo planą sugalvojo jis. Vadinasi, jis išrinko kiekvienam paveikslui siužetą, išaiškino viską padėjėjams, nupiešė kiekvienos scenos eskizus. Yra išlikę Diurerio piešiniai — šio ciklo eskizai. Dailininkas savaip realizavo juose pirmtakų motyvus ir tuos darbus, kurie buvo pavyzdžiai jo mokytojo Volgemuto dirbtuvėje, ir nežinomų autorių altorius. Jis išklausinėjo apie juos atvykėlius, ieškojo jų piešinių, peržiūrinėjo visus savo eskizus, sukurtus namuose ir kelionėse, ir atrinko viską, kas galėjo tikti paveikslui „Marijos septyni džiaugsmai ir septyni skausmai".

Kurdamas šį ciklą, Diureris mokė savo padėjėjus ir mokėsi pats. Darbas prasidėjo greičiausiai nuo „Apraudojimo". Čia labiausiai jaučiamas artimumas senajam menui; Kristus neproporcingai mažas, lyginant su jį apraudančiais, kraujas ant kryžiaus nutapytas taip, kaip jį tapydavo senieji dailininkai, aureolės atrodo tartum išpjautos iš medžio, judesiai kampuoti ir nenatūralūs. Tačiau dievo motinos poza, atsargus judesys, kai ji kelia Kristaus ranką, norėdama sužinoti, ar dar rusena jos sūnuje gyvybė, senos moters, palaužtos nevilties, paveikslas,— čia jau Diureris savarankiškas!

Paveiksle „Kristus ant kryžiaus"— Kristus toks pat mažas, nukryžiuotas. Jo kūnas primena iš medžio išdrožtą skulptūrą. Tačiau kryžius pasuktas taip, kad sūnus būtų tiesiai prieš motiną. Jos žvilgsnis įsmeigtas į jau gęstančias sūnaus akis. Jų žvilgsnių susitikimas tartum verte perveria paveikslą. Čia yra didžiulė tragiška jėga. Iš eskizų matyti, kad meistras ne iš sykio taip pasuko kryžių. Pirmame piešinyje kryžius stovi frontaliai. Kai Diureris nusprendė taip pasukti kryžių, jis pajuto džiaugsmą. To, atrodo, niekada nė viename paveiksle dar nebuvo buvę! Tačiau ar ne nuodėmė džiaugtis, kad sugebėjai sujungti dvi kančias — mirti pasmerkto sūnaus ir motinos, bejėgiškai stebinčios jo kančias? Nieko nepadarysi, jis — dailininkas. Jeigu nori, kad jo paveikslas sukrėstų žmones, kad apvalytų jų sielas, turi juos priversti vėl pamatyti tai, ką jie jau daug kartų buvo regėję. Pamatyti taip, lyg tai vyktų pirmą kartą ir jų akivaizdoje. Ir jeigu tam reikia pasukti kryžių taip, kaip niekas iki jo dar nebuvo pasukęs, jis pasuks jį ir bus laimingas, kad surado tokį posūkį. Tačiau šis džiaugsmas neilgalaikis. Laukia kitas paveikslas, ir čia taip pat reikia ieškoti naujų sprendimų.

Atėjo diena, kai Diureris ir jo padėjėjai pradėjo tapyti paveikslą „Prikalimas prie kryžiaus"—sudėtingiausią ir drąsiausią iš šio ciklo. Nuo paveikslo gilumos iki jo apatinio krašto — milžiniškas sunkus kryžius, sukaltas iš storų sijų. Jis guli, savo svoriu slėgdamas žemę, negailestingai laužydamas krūmokšnius ir žolę. Kryžius nutapytas nepaprastai rūpestingai: nutašytame sijų paviršiuje matyti šerpetos, jų gale — medžio metinių rievių pjūvis. Si smulkmena parodo siaubingą įtikimybę to, kas vyksta. Ant kryžiaus aukštielninkas guli Kristus. Jis skausmingai atmetęs erškėčiais vainikuotą galvą. Jo veidas mirtinai

išbalęs. Aureolė atrodo tarsi kepuraitė, atsirėmus į žemę. Liesam kūnui ant kryžiaus neužteko vietos paveiksle: vienos rankos ir abiejų kojų pirštai išlenda už kraštų. Gulintis kūnas su išskėstomis rankomis užima didžiąją matomos erdvės dalį — pusę pasaulio. (Tarp kitko, šio ciklo lentos labai nedidelės. Tačiau kai stovi priešais jas, tai tuoj pat pamiršti, jos tarsi padidėja!) Tarp nukryžiuojamojo ir žiūrovo — kita figūra. Nors ji susilenkusi, bet atrodo didžiulė. Tai dailidė. Nežiūrėdamas į nuteistąjį, ramiai gręžia grąžtu kryžiuje skylę. Jis apsirengęs taip, kaip rengdavosi turtingi amatininkai per šventes. Užsidėjęs dabitišką kepuraitę su kutais, jo marškiniai ploni, su išpūstomis rankovėmis, triko siauras, bateliai puošnūs. Darbas jį įkaitino, jis nusivilko striukę ir atsainiai numetė ant žemės. Jaunas gražus veidas susikaupęs, jam dirbant šį svarbų darbą, įsakytą atlikti. Gręžiančių rankų judesiai pavaizduoti gana tiksliai. Kojos plačiai iššergtos. Dešinioji nerūpestingai peržengusi skersinę kryžiaus siją. Kojų raumenys išpampę. Šalia nukryžiuojamojo parklupęs antrasis dailidė, vilkintis papraščiau,— tai pameistrys. Jis ką tik perkalė kaltu Kristaus delną, nuleido plaktuką ir įdėmiai žiūri į kankinamojo kūną. Baisus žvilgsnis! Jam smalsu, kaip trūkčios beginklis kūnas, sudavus plaktuku per kaltą, kuris perkals rankas. Tai tas pats personažas, kuris yra paveiksle „Kryžiaus nešimas". Ten jis pliekia Kristui per pečius virve. O kryžiaus kojūgaly su kaltu meistrauja žmogus, apsirengęs prašmatniu durtiniu, užsidėjęs beretę, papuoštą stručio plunksna, su rūpestingai prižiūrima barzdele ir trumpu kardu prie diržo. Amatininkai taip nevilkėdavo. Tai bajoras. Paveiksle „Kryžiaus nešimas" jis timptelėjo virvę, kad parpuolęs Kristus atsikeltų. Diurerio paveiksle budeliai — ne profesionalai, o savanoriai. Todėl jie dar baisesni. Matydamas jų rimtus veidus ir uolų stengimąsi atlikti piktadarišką darbą, nejučia pagalvoji, kad Diureris pro amžių šydą įžiūrėjo tokius pat stropius, tokius pat savanoriškus dvidešimtojo amžiaus budelius, kurie paklausti, ar supranta, ką jie darė, atsakys: „Mes vykdėme įsakymą."

Diureris aprengė Kristaus kankintojus savo gentainių ir amžininkų drabužiais, tuo sakydamas: Golgota buvo ne kažkur ir ne kažkada. Ji yra ir čia, ir šiuo metu. Golgota visur, kur engiami ir kankinami bejėgiai žmonės, kur ant jų pečių užverčiami sunkūs kančių kryžiai, kur jie nukryžiuojami; Golgota

visur, kur yra žmonių, sutinkančių sukalti tuos kryžius, užversti ant svetimų pečių, perkalti vinimis svetimas rankas ir kojas, kankinti ir nukryžiuoti atiduotuosius jų valdžiai.

Šio ciklo paveiksluose matyti ne tik užuojauta, skausmas, gailestis. Iš jų dvelkia rūstūs būsimi laikai, kada griežtai bus pašaukti atsakyti tie, kurie, eidami atlikti egzekucijos, pasipuošdavo lyg per šventę. Šiuose paveiksluose aiškiai girdėti būsimų protestantų pamokslų kalba. Jaunojo Diurerio mokiniai baigdavo ne tik profesinę, bet ir dorovės mokyklą...

Prabėgo nedaug laiko nuo tada, kai Diureris grįžo į tėvynę, o jo vardas jau tapo žinomas. Į Niurnbergą atvyko kurfiurstas Fridrichas Saksonietis, pramintas Išmintinguoju. Jis nugirdo apie Diurerį ir panoro pamatyti jo darbus. Gatvė priešais namus, kad būtų paslėptas purvas, buvo nuklota šiaudais. Namuose viskas iššveista ir išplauta. Fridrichas, lydimas svitos, apsilankė dailininko dirbtuvėje. Mieste apie tai daug buvo kalbama — retas meistras taip būdavo pagerbiamas. Ypač susijaudino Diureris vyresnysis. Jis vis gailėjosi, kad sūnus dėl tapybos išsižadėjo senelio ir tėvo amato. Tačiau, matyt, sūnus pasielgė teisingai, jeigu, atidaręs dirbtuvę, priima tokius užsakovus.

Fridrichas Saksonietis nustebo, kad dailininkas jaunas, nes apie jo talentą jau buvo daug girdėjęs. Kurfiurstas su Diureriu kalbėjo tokiu tonu, kokiu buvo pratęs kalbėti su nekilmingais žmonėmis: nežiūrėdamas į pašnekovą, kreipdamasis į jį trečiuoju asmeniu: „jis", „pas ką jis mokėsi?" Tačiau tarpais susipainiodavo ir pereidavo į tą toną, kokiu kalbėdavo Italijos kunigaikščiai-mecenatai su garbiais dailininkais. Jį glumino dailininko išvaizda. Diureris buvo puošniai apsivilkęs, net labai skoningai. Jo drabužių spalvos buvo taip rūpestingai parinktos, taip gražiai krito ant atviro kaklo ir pečių pasukti plaukai, kad rūmų dabitos žvilgčiojo į jį ir tarpusavy šnibždėjosi. Diurerio kostiumas, laisva poza, grakštūs judesiai ir skambus, be jokio drovėjimosi balsas jam atrodė kaip iššūkis. Diureris žinojo, kaip dera jam elgtis su vienu iš galingiausių Vokietijos kunigaikščių. Tačiau į jo dirbtuvę staiga prigarmėjo tiek naujų žmonių! Kokios figūros, kokie drabužiai, kokie judesiai, kokie profiliai, kokios nosys, kokios akys, kokios manieros ir kokie stotai! Diureris užsižiūrėjo į svitą ir todėl elgėsi taip laisvai. Jeigu būtų leidęs mandagumas, čia pat būtų

pasodinęs pozuoti vieną, antrą, trečią, dešimtą, visus! Jis būtų nupiešęs eskizus. Kaip tiktų aptukęs štai šio dvariškio veidas, kai jis tapys pirmą vyriausiąjį dvasininką Kajafą, pas kurį buvo atvestas teisti Kristus!' O šitas prašyte prašosi, kad būtų pavaizduotas vietoj Judo. Ir šitas, ir štai tas...

Kurfiurstas Fridrichas buvo protingas ir įžvalgus žmogus. Jis pastebėjo, kaip gyvai susidomėjęs dailininkas apžiūrinėja jo favoritų veidus. Jis pajuto ir į save įsmeigtą pagarbiai nuleistų akių atidų žvilgsnį. Jam patiko ne tik darbai, bet ir pats Diureris. Fridrichas pateikė jam didelį užsakymą. Dailininkas turįs nutapyti jo portretą. Taip, aišku, jo aukštybė rasiąs laiko pozavimui, kad būtų nupieštas eskizas, patvirtino dvariškis, dalyvavęs pokalbiuose. Be to, dailininkas turįs nutapyti paveikslą Vitenbergo pilies bažnyčios altoriui. Ne, neskubinsią meistro. Pilis dar tik statoma... Mieste greitai buvo žinoma, kad kurfiurstas Fridrichas Saksonietis užsakė Diureriui keletą darbų. Draugai džiaugėsi, pavyduoliai jį šmeižė.

Altorius, nutapytas Fridrichui Saksoniečiui, yra išlikęs. Centrinė jo dalis—„Kūdikėlio pagarbinimas". Paveiksle — Marija pasilenkusi prie užmigusio sūnaus. Ant šoninių dalių — šventieji Antanas ir Sebastijonas. Paveikslas nutapytas tempera drobėje. Diureris mėgo tapyti tempera. Jam patikdavo, kad dažai lengvai nuteka nuo teptuko ir padengia drobę plonu sluoksniu. Diurerio laikų tempera skiriasi nuo tos, kuri dabar vadinama tempera; ji buvo daug patvaresnė, gerai išsilaikydavo ir tamsėjo ne taip greitai kaip aliejiniai dažai.

Diureris ilgai darė Fridricho užsakymą. Vidurinioji altoriaus dalis buvo nutapyta tik po metų, šoninės — dar vėliau. Jau tada pasireiškė viena iš jo darbo metodų ypatybių, o galbūt ir charakterio ypatybė,— jis tapydavo užsakytus paveikslus nepaprastai ilgai. Štai ir dabar nupiešė eskizus, pradėjo, bandė, buvo nepatenkintas ir nusiramino tik raižydamas graviūras, ilgam atsiplėšęs nuo altoriaus, paskui prisivertė vėl grįžti prie jo. Jis suprato, kiek daug reiškia šis darbas jo reputacijai. Tačiau jam trukdė atsakomybės jausmas. Jis panoro tame darbe sujungti viską, kas žavėjo jį kitų dailininkų darbuose — Pacherio, Belinio, Mantenijos, Niderlandų dailininkų, kurių drobės atkeliaudavo į Vokietiją. Ir šitai jam trukdė. Diureris dirbo ilgai, dirbo atkakliai, bet nepatyrė trokštamo vidinės laisvės jausmo, nepasiekė įkvėpto atsipalaidavimo.

Prieštaringas išėjo paveikslas! Diureris patalpino Mariją ir kūdikėlį didžiuliame kambaryje su kvadratinėmis poliruoto marmuro kolonomis, su dideliu, užimančiu trečdalį sienos, langu ir akmeninių plytelių grindimis. Architektūrinės erdvės gylis ypač pabrėžtas: sienų akmenys, grindų plytelės toldami smarkiai mažėja. Linijinės perspektyvos taisyklių buvo laikomasi su neofito uolumu. Tačiau be nuoseklumo. Miesto gatvė už lango nutapyta ne iš to taško žiūrint, iš kurio nutapytas kambarys. Taip matyti šios gatvės per tą langą neįmanoma. O kodėl dailidės Juozapo namas — marmuro rūmai? Matyt, Diureriui dingtelėjo į galvą naivi mintis, kad kurfiursto pilies bažnyčioje nedera vaizduoti kuklią trobelę. Plačiai atvertos durys veda į kitą kambarį su medinėmis išdrožinėtomis lubomis. Tokios lubos buvo Niurnbergo patricijų ir turtingų biurgerių namuose. Keistai atrodo iškilmingos ąžuolinės lubos kambaryje, kuriame stovi varstotas, o prie jo dirba dailidė Juozapas. Juozapas obliuoja lentą. Jo judesys tikslus ir natūralus. Tapydamas šią žanrinę sceną, Diureris nutolo nuo iškilmingumo, kurį paprastai vaizduodavo, kurdamas šventosios šeimos namų paradinę dekoraciją. Paveiksle suskambo du skirtingi balsai...

Pirmajame plane, pačiame priekyje, miega Kristus. Jo kojų pėdos sudėtos kaip ir paveiksluose „Prikalimas prie kryžiaus" arba „Nukryžiuotasis", kur abi pėdos perkaltos viena vinimi. Kūdikėlio poza tartum išpranašauja nukryžiuotojo pozą. Prie jo pasilenkusios Marijos figūra — užuomina j tą Mariją, kuri paprastai tapoma apraudojimo scenose. Jos veide atsispindi ne tiek motinos meilė, kiek maldingas garbinimas. Marijos figūra šalia kūdikėlio nepaprastai didelė; tikrasis motinos ir vaiko kūnų santykis šiame paveiksle Diurerio nedomina. Kambaryje daug angeliukų. Mažos jų figūrėlės pabrėžia kambario dydį ir tuštumą. Angeliukai nutapyti išmoningai, žaismingai, su šypsena. Vienas mojuoja vėduokle virš kūdikėlio, kiti šluoja grindis, treti sklando palei lubas. Du laiko ore karūną — jos kalyba ir papuošimas nutapyti meistriškai, kaip ir dera juvelyro sūnui. Prie dešiniosios Marijos rankos stovi piupitras su maldaknyge. Maldaknygė atversta. Gerai matyti nupieštos užsklandos ir teksto eilutės. Sis paveikslo kampas sudaro gražų savarankišką natiurmortą „Knyga ant piupitro".

Diureris neturėjo ko sau priekaištauti. Jis dirbo su pagarba, įdėjo į darbą ir atsiminimus apie tai, kaip mokėsi auksakalystės, ir tiksliai atvaizdavo detales, kaip jį buvo išmokęs graviūros menas, ir tai, ką buvo pastebėjęs, žiūrėdamas į dirbančius žmones, ir miesto peizažą. Bet visa tai nesudarė visumos.

Tuo metu Diureris jau tiek daug mokėjo ir žinojo, kad negalėjo būti patenkintas. Tačiau užsakovas buvo labai patenkintas. Po trejų darbo metų altorius buvo įrengtas ir pašventintas. Ta proga Diureris nuvažiavo į Vitenbergą. Jis apžiūrėjo bažnyčioje savo darbą, pamatė šviesias šaltokas jo spalvas ir pajuto palengvėjimą, kad jis iškeliavo gana toli. Dabar visa tai būtų nutapęs kitaip.

Tarp mokinių ir pameistrių buvo gabių ir niekam tikusių, nuovokių ir kietagalvių. Kol buvo tapomas paveikslas, ne kiekvienas padėjėjas suprato, ko nori meistras, o kai darbas buvo baigiamas,— kodėl jis nepatenkintas. Sunku jiems paaiškinti, kiek svetimų paveikslų, skatinančių jį rungtyniauti, gyvena jo atmintyje. Dar sunkiau papasakoti, kokie regėjimai nuolat stovi prieš vidinį jo žvilgsnį. Neįmanoma susitaikyti su tuo, kad, perkelti ant lentos arba ant drobės, jie blanksta arba keičiasi. O jeigu jau jo paties ranka nesugeba perteikti to, ką jis regi vaizduotėje, tai ko galima reikalauti iš padėjėjų? Vienam susidoroti su dideliu paveikslu sunku, pagaliau jis ir negali neleisti padėjėjams dirbti tokio darbo — juk yra pažadėjęs juos visko išmokyti, ką pats sugeba, ir sudegtų iš gėdos, jeigu kas jam prikištų, kad to nedaras.

Tuo laikotarpiu Diureris sukūrė ir kitus altorių paveikslus. Dirbti buvo nelengva, nes užsakovas turėdavo savo pageidavimų: pavyzdžiui, būtinai paveiksle pavaizduoti visą jo šeimą su išeiginiais drabužiais, be to, giminės herbus. Ir paveiksle pasirodydavo mažos užsakovo giminės figūrėlės. Ta grupė galėjo būti labai išraiškinga, tačiau ji niekaip nesisiejo su pagrindiniu paveikslo turiniu.

Kokia paguoda būdavo po altorių paveikslų portretai! Jeigu jie užsakyti, Diureris tapo juos pagal užsakymą; jeigu nėra užsakymų, tapo artimųjų — tėvo, brolių, savo — portretus. Kai jis tapė naują tėvo portretą, širdį jam suspaudė. Dirbdamas ir bendraudamas su draugais, nugrimzdęs į savo mintis, jis kasdien matydavo tėvą, bet nepastebėdavo, kad šis pasikeitęs. O dabar, jį pasisodinęs papozuoti eskizams, kurie reikalingi tapant portretą, Diureris skaudama širdimi matė, koks tėvas sukritęs. Jis ir dabar, nieko neklausydamas, dirba, nors tai jau

ne pagal jo jėgas. Diureris vyresnysis tik atsidusdavo, matydamas, kokias karūnas ir taures, kokias grandines ir apyrankes piešia, tapo ir graviruoja sūnus. Ką ir kalbėti, o berniūkštis tebėra juvelyras! Ak, kad iškaltų tokią karūną, kokią nutapė Fridricho Saksoniečio altoriuje! Bet kur ten — apie tai galima tik pasvajoti.

Diureris nutapė savo septyniasdešimtmetį tėvą seną, bet ne susmukusį, ne pavargusį, o žinantį savo vertę, nors jo reikalai tuo metu buvo prasti. Dienos, kai sūnus tapė jo portretą, buvo senuko gyvenime laimingos dienos. Seniai juodu praleido tiek laiko kartu. Diureris vyresnysis norėjo daug ko paklausinėti sūnų. Aplinkui tiek neramių, grėsmingų, nesuprantamų dalykų. Artėja vieno amžiaus pabaiga ir kito pradžia. Gąsdina apvali data— 1500-ieji metai. Manoma, kad tai būsianti pasaulio pabaiga. Kalbama apie baisius ženklus. Ką apie tai sūnus galvoja? Ką apie tai mąsto mokyti jo draugai? Kai žmogus yra pragyvenęs tiek metų, kiek Diureris vyresnysis, jis blogai miega, ir naktimis jį apninka nerimas. Taip norėtųsi pasidalinti su sūnumi savo būgštavimais, taip norėtųsi išgirsti raminančius ir paguodžiančius žodžius. Bet sūnus tapo jo portretą. Tai darbas, ir nelengvas darbas. Meistras Diureris vyresnysis žino, kas per darbas, kaip niekas kitas. Jis netrukdys sūnui kalbomis. Jau neilgai gyvens pasaulyje. Jis, tėvas, išeis, o portretas, nutapytas sūnaus, liks. Artimiesiems — atminimas ir paguoda. Portretas žmogaus, kuris turi drąsos galvoti, kad garbingai nugyvenęs ilgą gyvenimą. Senas žmogus pasitempia ir pasidaro orus. Tegul portrete nebus matyti metų naštos ir nusivylimų, kuriuos jis nešioja ant savo pečių. Šio portreto originalas dingęs. Nežinomas dailininkas padarė puikią jo kopiją. Kopija yra išlikusi. Likimas nubloškė ją į Angliją, kur ir saugoma Londono nacionalinėje galerijoje.

Tuo laikotarpiu Diureris sukūrė ir naują autoportretą. Jis vėl nutapė save pusiau pasisukusį. Dailininkas sėdi prie atviro lango. Už lango — kalvoti toliai, šviesi dangaus mėlynė, perregimi debesys. Peizažas nepanašus į Niurnbergo apylinkes — galbūt tai prisiminimai apie Italiją. Dailininkas apsivilkęs puošnia striuke: balta su juodais dryželiais. Striukės iškirptėje — ploni išsiuvinėti marškiniai. Žalsvai alyvinis apsiaustas, perjuostas susuktu raiščiu. Iš po dvispalvės kepuraitės ant pečių krinta ilgi auksinės spalvos plaukai. Pasmakrėje vos sukasi pradedanti želti barzda. Ramiai sudėtos rankos, apmautos baltomis plonomis pirštinėmis. Ant tamsios sienos po pat langu užrašas: „Cia aš tapiau pats save. Man buvo 26 metai. Albrechtas Diureris."

Kas stebina šiame autoportrete? Įdėmus žvilgsnis? Mes jį esame matę daug ankstesniame dailininko autoportrete. Žvilgsnis, beje, nepasikeitęs, tik skvarbesnis. Veidas vyresnis negu autoportrete su dagiu rankoje. Veide atsispindi metai, kelionės, įspūdžiai. Svarbiausia, kas pabrėžia gražų veidą ir pozą žmogaus, kuris sėdi labai tiesiai, nesusikūprinęs,— pasitikėjimas savimi ir santūrumas. Tačiau kai įsižiūri į jo sudėtas rankas, kai pažvelgi į dėmesingas akis, jauti, kad jaunas gražus puošnus žmogus ne toks jau ramus, kaip norėtų būti. Jis žino, koks neramus aplinkinis pasaulis, bet nenori pasiduoti tam nerimui, ypač jo parodyti. Jis turi savo meną. Štai kas jam pagelbsti nugalėti baimę ir visokius rūpesčius. Už to pasitikėjimo savimi, už santūrumo, už pabrėžto griežtumo, už neįžvelgiamos veido ramybės slypi įtempta mintis, didžiulė aistra dailininko, kuris nuolatos prisimena savo pašaukimą. Meistras nori, kad jį visi matytų apsirengusį puošniais, brangiais drabužiais— taip, kaip rengėsi kilmingi jo amžininkai, kaip dera jo šlovei. Viskas turi pabrėžti orumą ir nesudrumsčiamą ramybę. Tačiau įkvėpimo, ieškojimų, abejonių, didžiausios dvasinių jėgų įtampos, tyriausių džiaugsmų ir skausmingų kūrybinių kančių valandų nematyti šiame portrete. Nematyti todėl, kad jis nenori jų parodyti aplinkiniams — to vis tiek jie nesupras! Rankos sudėtos taip, sakytum niekada nebūių bandžiusios teptuku užfiksuoti, kas neapčiuopiama, rėžtuvu perteikti sudėtingiausio piešinio. Į audringas gelmes, į savo kasdienybės tikrąją esmę dailininkas žiūrovų neįsileisdavo. Be to, apskritai niekuo neišsiduodavo, kad prieš juos — dailininkas. Autoportretuose Diureris niekada nevaizdavo savo profesijos ženklų. Jis tai darė atkakliai ir pabrėžtinai. Kad priešais mus dailininkas, rodo tik akys. Jose atsispindi nepabaigiamas darbas: jos stebi, tyrinėja, žvelgia į aplinką.

Visos audros Diurerio gyvenime, visos jo patirtos aistros tais metais buvo kūrybos audros ir aistros. Jo pastangos buvo minčių ir jausmų pastangos. O iš pažiūros visos dienos buvo panašios viena į kitą. Žmonės keliaudavo į šventąsias vietas, esančias labai toli, eidavo kautis, stengdavosi pagal žvaigždes

įspėti savo likimą, bandydavo greitai pralobti, atskleidę metalų pavertimo į auksą paslaptį. Įsiveldavo į politines intrigas. Dėl meilės pamesdavo galvas. Įsitraukdavo į ginčus dėl Šventojo rašto. Šokdavo iš vietos, sudominti kokio šūkio arba išgąsdinti kokio gando. O Diureris gyveno tėvų namuose. Ankstų rytą ateidavo į dirbtuvę, vėlų vakarą išeidavo iš jos, praleisdavo visą laiką tarp spalvų, teptukų, porėmių, rėžtuvų, tarp ką tik pradėtų ir jau pabaigtų užsakymų, tarp piešinių, paveikslų, graviūrų. Ilsėdavosi tik šventadieniais, vaikščiodavo arčiausiose apylinkėse. Kartais lankydavosi su draugais „Herenštubėje"— „Ponų svetainėje", tam tikrame privilegijuotųjų klube. Iš pažiūros gyvenimas — ramus ir vienodas, o iš tiesų — kupinas gigantiškų aistrų ir didelės jausmų įtampos. Tos aistros ir jausmai galingai pasireikš jo darbuose — tapyboje ir ypač graviūrose.

Beje, išliko ir portretų, kurie atspindi tų aistrų jėgą. Su pirkliu Osvaldu Kreliu dailininkas buvo ir anksčiau pažįstamas, bet kaip reikiant jį pažino tik tada, kai Krelis atėjo į jo dirbtuvę, norėdamas užsisakyti portretą. Diureris pamatė priešais aukštą liesą žmogų griežtais netaisyklingo ir nepaprastai išbalusio veido bruožais. Išlenkti ir sutraukti antakiai, virš nosies raukšlė atspindėjo didžiulę vidinę įtampą, kurią Krelis bandė nuslėpti. Nenumaldoma aistra degė jo sieloje — turtų godulys, galbūt nepasotintas garbės troškimas.

Diureris nutapė Krelį raudoname fone. Krelis apsivilkęs sunkaus juodo aksomo durtiniu, apvedžiotu brangiu sidabro spalvos kailiu. Krelis būtų nusijuokęs paniekinamai, jeigu kas būtų priminęs įstatymus, draudžiančius nešioti tokius puošnius drabužius. Tai negalėjo jo liesti!

Diureris nutapė Krelį prie atverto lango taip, kad šviesa krinta ant jo iš šono. Diena apniukusi. Diureris, piešdamas eskizus, iš karto pajuto, kad jo modelis nemoka sėdėti ramiai. Na ką gi, jis taip ir nutapys Krelį, tegul bus jaučiamas vidinis jo nerimas. Kaip sugniaužta ranka, laikanti drabužio kraštelį! Net venos išsipūtusios!

Diureris nenutapė nei kambario, nei baldų. Raudona spalva už Krelio — ne siena, o tik fonas. Jis baigiasi, ir matyti peizažas. Peizažas matyti ne pro langą, o lyg pro sieną. Siauras vingiuotas upelis, ploni medžiai su vos judančiomis šakomis. Nėra ramybės sieloje žmogaus, kuris nutapytas šalia giedro peizažo. Jis savo vidine įtampa prieštarauja ramiai gamtos tylumai. Diureris ilgai nežinojo, kaip pavaizduoti Krelio akis, bet paskui surado išeitį. Jos nukreiptos į šalį, į kažką, ko mes neregime ir į ką įdėmiai žiūri šis žmogus — jaunas, turtingas, stiprus, bet kamuojamas vidinio troškulio, deginamas dvasinės ugnies. Pabaigtas portretas apstulbino Krelį. Dailininkas pamatė jame kažką, ką jis pats savyje tik neaiškiai jautė. Užsakovas pagyrė panašumą, susižavėjo jo menu, atsiteisė ir išėjo su nerimu širdyje.

O Diureris, prieš atiduodamas portretą užsakovui, užrašė paveikslo viršuje jo vardą ir datą „1499". Atmintina šio darbo data! Diureris tapė jauno vokiečių pirklio portretą, o nutapė portretą audringo amžiaus, kuris baigėsi, ruošdamasis užleisti vietą naujam, dar audringesniam, tapė Krelio portretą, o nutapė portretą laikotarpio, kuriam abudu priklausė.

Visus tuos metus Diureris ieškojo temos, technikos, išraiškos būdų. Jį akstino nuolatinis stengimasis kuo tiksliau pavaizduoti ir supantį, ir savo, vidinį, pasaulį. Kad galėtų tai padaryti, turėjo įtvirtinti savo šlovę ir dirbtuvės reputaciją. Tačiau greitai paaiškėjo, kad tapyba to nepasieksi. Ne tiek daug užsakančių altoriams paveikslus, o dirbtuvių, kurios seniai dirba šį darbą, pakankamai. Ir daugelis užsakovų visai nesupranta, kuo jo darbai skiriasi nuo įprastų darbų. Tuo metu pasigirti daugybe tokių užsakymų, kokius buvo gavęs iš kurfiursto Fridricho, Diureris negalėjo. Geresni buvo reikalai su portretais. Tačiau užmokestis už juos buvo nedidelis. Diureris nusprendė siekti ir garbės, ir pinigų graviūromis. Jis net pasisamdė darbuotoją, kurie jas pardavinėtų. Miesto dokumentuose yra išlikusi labai įdomi sutartis. Kažkoks Koncas Šveiceris įsipareigoja tarnauti Albrechtui Diureriui — išnešioti jo medžio raižinius po įvairius kraštus, siūlyti pirkėjams, tai daryti uoliai, pinigus užrašyti ir laikas nuo laiko siųsti Diureriui, o jeigu kur raižiniai bus blogai perkami, tai ten jokiu būdu negaišti — eiti toliau.

Diureris kūrė ir vario graviūras, ir medžio raižinius. Taip pasireiškė jo polinkis į naujoves, ir tai būdinga visam jo gyvenimui. Kiti meistrai buvo griežtai pasiskirstę darbą — kas raižė vario graviūras, medžio raižinių nedarė!

Kodėl? Taip jau buvo įprasta. Buvo amatų specializacija, draudžianti meistrui išeiti už jos ribų. Tačiau Niurnberge, ačiū dievui, nėra nei cechų, nei cechų įstatymų. Kas gali jam su-

trukdyti raižyti varį ir medį? Diureris mėgo nesilaikyti papročių, nuolat pradėti darbą pagal naujus metodus arba imtis naujo žanro, kuris iki jo visai nebuvo žinomas Vokietijoje.

Įdėmiai apžiūrinėdamas kitų dailininkų medžio raižinius, jis matė, kad medžiagos pasipriešinimas nenugalėtas. Tada piešiniai buvo raižomi ant lentų, perpjautų išilgai, ir rėžtuvas perkirsdavo medieną. O medienos nevienodas storis ir kietumas, vingiuoti kontūrai. Tai didelė kliūtis.

Dailininkui tekdavo galvoti ir apie raižytoją, suprastinti piešinį, sumažinti linijų skaičių, ypač užriestų ir išlenktų, žiūrėti į būsimą vaizdą kaip į kontūrą ir retą brūkšniavimą. Raižytojas, paversdamas piešinį graviūra, dažnai atlikdavo tai negrabiai. Verta dirstelėti, pavyzdžiui, į XV amžiaus vokiečių raižinį „Sėjėjas", labai būdingą tai epochai. Kalnai ir dirva horizonte perteikti keliomis storomis linijomis. Valstiečio kūnas aprėmintas storo kontūro. Jis atrodo plokščias ir negyvas. Dailininkas ir raižytojas buvo iškėlę sau pačius kukliausius uždavinius ir buvo laimingi, kad sugebėjo juos įvykdyti. Bet Diureris ir negalvoja paaukoti savo sumanymų medžiagos neklusnumui ir padėjėjų nesugebėjimui! Jo graviūroje bus viskas, ko reikia, kad būtų pavaizduoti kūnai ir jų judesiai, sukurti gyvi peizažai, pastatyti rūmai. Jis privers neklusnius brūkšnius išsilenkti ir susikryžiuoti, sutankėti šešėlyje ir perteikti šviesą. O jeigu raižytojas, pamatęs jo piešinį, perkeltą ant lentos, pasakys, kad nėra tokio plono įrankio, kuris galėtų medyje sekti tomis linijomis, jis pats paims jo įrankį ir tol bandys, kol galės parodyti, kaip šitai reikia daryti.

Tuo laikotarpiu Diureris jau buvo puikus raižytojas. Tačiau kuo tobulesnis piešinys, tuo sunkiau tam, kuris jį raižo medyje. Raižytojo rankai sunku sekti paskui tokio piešėjo kaip Diureris ranką. Be to, jis ne visada galėjo įsivaizduoti, kaip atrodys tai, ką jis dabar raižo medyje. Ir bijojo apsirikti. Klaidą ištaisyti nelengva. Reikia išpjauti sugadintą vietą, įlipdyti medinį lopą, jame vėl raižyti, baiminantis dar sykį suklysti, Ir štai pirmas, bandomasis, atspaudas. Raižytojui atrodo, kad viskas gerai. Diureris niaukiasi — atspaudas blogesnis už piešinį. Taip jau buvo Bazelyje... Kad jo medžio raižiniai būtų tokie, kokius jis regi vaizduotėje, pats turės padėjėjus ilgai mokyti. Pamažu jo medžio raižinių linija darosi lankstesnė ir lankstesnė, vis labiau paklūsta rėžtuvui, ir pagaliau, pradeda atrodyti, kad

nėra jokių kliūčių, susijusių su technika ir medžiaga. Tačiau tam, kad būtų tobulai įvaldyta technika ir visiškai gerai gaudytųsi padėjėjai-raižytojai, reikėjo daug jėgų, atkaklumo ir laiko, ilgų bandymų ir ieškojimų.

Gerai būtų pavaizduoti ką nors visai paprasta, kasdieniška, visiems suprantama — tai, pro ką buvo praėję jo amato draugai, manydami, kad tas objektas nėra vertas dėmesio. Diureris nusprendė pavaizduoti graviūroje miesto pirtį ir apsidžiaugė. Sumanymas buvo neįprastas ir įžūlus. Tuo metu vokiečių pirtys buvo statomos prie upių ir kūdrų. Čia būdavo didžiulės medinės rėčkos, rečiau vonios, iškaltos iš akmens. Ankstų rytą vonios ir rėčkos būdavo pripilamos šalto vandens ir milžiniškas katilas — kaitinimui. Vokiečių pirtyse buvo ir patalpų, kur žmonės vanojosi. Tik, skirtingai negu slavų šalių pirtyse, čia nebuvo plautų — vanodavosi sėdėdami ant žemų suoliukų arba tiesiog ant grindų. Prie durų būdavo sudėtos šiaudinės kempinės, mediniai gremžtukai, beržinės vantos. Pasiturintys žmonės prausdavosi su muilu, neturtingi — su moliu. Vienose rėčkose sėdėdavo vyrai, kitose — moterys, dar kitose — vyras ir žmona. Pirtyje vaikštinėdavo gražuolės plonais maudymosi marškiniais. Tai nieko netrikdė.

Diureris mėgo lankytis pirtyje. Čia susirinkdavo draugiška kompanija, būdavo šnekučiuojama, aptarinėjamos naujienos, skambėdavo muzika, liete liedavosi vynas ir alus. Pirtyje būdavo papasakojami visokiausi gandai, ginčijamasi, lošiama kortomis ir kauliukais. Nuogaliai demonstruodavo žmonių kūnų įvairovę. Diureris galėdavo apžiūrinėti tuos, kurių jokiu būdu nebūtų įtempęs į savo dirbtuvę pozuoti. Jis galėdavo piešti: į tai niekas nekreipdavo dėmesio.

Žymūs niurnbergiečiai pirtyse tarėsi esą senovės romėnai, medinės grindys jiems atrodydavo marmurinės, rąstai, laikantys stogą,— kolonos. Jie ne sėdėdavo, o gulėdavo oriai apsisiautę paklodėmis tarsi togomis. Patraukli buvo vieta!

Pamokslininkai įsiutę pliekdavo pirtis kaip paleistuvavimo židinius ir būdavo ne visai neteisūs. Tačiau Vokietijoje pirtys buvo taip mėgstamos, kad pamokslai nieko negalėjo padaryti. Tik, greitai paplitus sifiliui, jos buvo uždarytos. Tačiau tai įvyko kiek vėliau. Kol kas jos klestėjo.

Diureris buvo eksperimentatorius. Štai ir dabar jis taip sujungė raižinyje „Vyrų pirtis" keletą motyvų, kad jie natūraliai

susiliejo. Nesudėtingą poilsio terasos su medinėmis lubomis, lentinėmis grindimis, žema tvora, skiriančia terasą nuo gatvės, architektūrą jis, matyt, nupiešė iš natūros. Gatvės gyvenimą pavaizdavo iš atminties: moteris neša kibirą vandens, kažkur skuba vyriškis su sunkia našta ant nugaros, priešais namą stovi miestelėnai, pro vartus kiūtina keleivis. Visos gatvėje esančios figūros tokios mažutėlės, kad jas įmanoma apžiūrėti tik per padidinamą stiklą. Gatvė ir jos gyvenimas nutolsta nuo maudyklės į begalinę tolumą. O maudyklėje — šeši visai atitrūkę nuo miesto gyvenimo vyriškiai su raiščiais ant klubų. Du sėdi prie žemos akmeninės sienelės. Juodu tylomis žvelgia vienas į kitą ir tartum vienas pro kitą. Apkūnus vyras godžiai geria alų. Jaunuolis liguistu veidu ir garbanotais plaukais groja liutnia, o jaunas vyriškis — fleita. Jo akys pašaipiai primerktos. Ir dar vienas vyras stovi, susilenkęs ir parėmęs galvą ranka, uždėta ant medinės kolonėlės su variniu čiaupu. Jis susimąstęs, jo lūpose — liūdna pašaipa. Diurerio besiilsintys pirties lankytojai, pagal pripažintą nuomonę,— jo draugai. Storasis žmogus su alaus bokalu — Pirkheimeris. Du pirmajame plane — vienas su šepečiu nugarai trinti, kitas su gėlyte — broliai Lukas ir Stefanas iš turtuolių Paumgartnerių. šeimos. Vyriškis, atsirėmęs į kolonėlę su čiaupu,— pats Diureris. Muzikantai nepriklauso tam rateliui. Jie linksmina jį.

Nuogumas čia sulygina tuos, kurie groja, su tais, kurie atsiteisia už muziką. Fleitistas panašus į Diurerį. Jis du kartus save pavaizdavo — prie čiaupo ir su fleita.

Diureris he tik nupiešė save ir savo draugus nuogus, bet vėliau pavertė tuos piešinius raižiniais. Pagrindine grupe pavaizdavo mokslą apie keturis temperamentus, kurie labai domino Diurerį, išryškinęs personažų veiduose flegmatiko, sangviniko, choleriko ir melancholiko bruožus. Bet čia dar ne viskas. Vieno tyrinėtojo skvarbus žvilgsnis pastebėjo, kad „Vyrų pirties" figūros primena Mantenijos freskas, esančias vienoje Padujos bažnyčioje. Tikriausiai Diureris nupiešė šių freskų eskizus lankydamasis Padujoje.

Šis raižinys liudija, koks stiprus buvo Diurerio polinkis į bandymus ir kokiomis sudėtingomis asociacijomis jis mąstė. Draugiška kompanija, susirinkusi maudyklėje, jo galvoje siejosi su senovės mokslu apie keturis temperamentus, ir jis drąsiai sustiprino jos ir savo veide bruožus, kurie padarė grupinį portretą įvairių žmonių tipų formule. O kurdamas raižinio kompoziciją, jis prisiminė savo įspūdžius iš Italijos.

Namiškiai nustebę apžiūrinėjo naują jo darbą. Tėvas buvo įpratęs į Pirkheimerius ir Paumgartnerius žiūrėti nusižeminęs. Ar ponai neįsižeis, kad raižinyje, kurį gali kiekvienas nusipirkti, jie — su mūsų prosenelio Adomo kostiumais? Argi protinga rodyti visam pasauliui, koks nutukęs Pirkheimeris, kaimynas, draugas, globėjas? Gal reikėjo apsieiti be trigubo pagurklio, be riebalų klosčių ant rankų ir kojų? Gal nereikėjo rodyti, kaip jis godžiai geria alų? Beje, Diureris vyresnysis seniai nebesakydavo savo abejonių sūnui, tik jaudindavosi.

Agnesei taip pat nepatiko šis raižinys. Pirtis pastatyta dėl to, kad kartais galėtum nuodėmingą savo kūną nusiplauti, o ne dėl to, kad leistum ten laiką, gerdamas ir plepėdamas su draugais. Nejaugi mieste nėra kitos vietos, kur galėtum pasiklausyti muzikos, ir kitų muzikantų, ne vien keliaujančių liutnininkų ir dūdininkų? Ji žinojo, kad Pirkheimeris jos nemėgsta, mano, kad Albrechtui reikia kitokios žmonos. Ir ji pati, tiesą sakant, jo nemėgsta. Ne dėl to, kad jis jos nemėgsta, o dėl jo elgesio su vyru. Kartais Agnesė nugirsta Pirkheimerio balse globėjiškas gaidas, kai šis kalba su Diureriu. To ji negali pakęsti. Niekas pasaulyje tegu nedrįsta žiūrėti į Albrechtą iš viršaus. Nors tas žmogus būtų net dešimt kartų žymesnis ir šimtą kartų turtingesnis! Tačiau labiausiai raižinyje ją žeidė susimąsčiusio Albrechto nelinksma šypsena. Apie ką jis galvoja? Kodėl liūdnas? Kodėl šypsosi? Jis tartum klausosi muzikantų, bet negirdi jų, sakytum žiūri į draugą, geriantį alų, bet nemato jo. Ne, jis viską girdi, jis viską pastebi ir, be to, apie kažką galvoja. Jis nuolat apie kažką galvoja. Ir niekuomet neatrodo toks svetimas ir tolimas kaip tada, kai jo veide pasirodo ši nerimastinga išraiška. Ir kodėl jis nupiešė panašų į save keliaujantį muzikantą, kuris groja, kad palinksmintų tuos, kurie lepinasi pirtyje? Ką tai reiškia? Ji norėtų žinoti, bet paklausti nedrįsta. Nejaugi ir šitą begėdišką raižinį ji turės nešti į mugę, kai vėl eis prekiauti vyro darbais?

Draugai, atpažinę save raižinyje „Vyrų pirtis", buvo apsišvietę žmonės. Jie neįsižeidė ir nesupyko. Žinojo,— Italija čia pavyzdys,— kad dailininkai seniai vaizduoja nuogus žmones. O kurgi rasi Niurnberge žmonių, sudėtų kaip Dzeusas ar Apolonas? Jiems buvo įdomu, kaip Diureris įžvelgė ir perteikė

jų temperamentų požymius. Kiekvienas iš jų panoro gauti po atspaudą atminčiai. Malonu bus kada nors pasižiūrėti į šitą raižinį ir prisiminti, kaip, išlindę iš vonių, įšilę, išsivanoję, apsitrynė rankšluosčiais, kaip vėsinosi nuogutėliai atviroje terasoje, gėrė vyną ir alų, pamažu šnekučiavosi, klausėsi muzikos, nerūpestingai juokavo, jausdamiesi ne ant Pegnico upės, o ant Tibro kranto. Ir vis dėlto mūsų draugas ir dailininkas galėjo pasirinkti rimtesnį ir vertingesnį siužetą, nusprendė jie pagalvoję. Diureris su jų nuomone sutiko. „Vyrų pirtis"—tik bandymas. Ir kiek dar bus tokių bandymų!

Jis ryžosi naujam dalykui: pabandė medžio raižinyje įkūnyti mitologinę temą. Ligi šiolei mitologinės temos buvo įprastos vario graviūrose, kurias įsigydavo labiau pasiturintys ir išsilavinę pirkėjai. Diureris surizikavo ir padarė tokio raižinio personažu Heraklį. Ar pirks paprasti žmonės lakštą su tokiu vaizdu, kuris jiems nieko nesako? Ar nenusigręš išsilavinę vertintojai nuo medžio raižinio, išvydę charakteringus, ryškius jo brūkšnius, manydami, kad tai skirta neturtingiesiems?

Diureris pavaizdavo audringą sceną. Kažkas su brangiais ginklais partrenktas ant žemės. Jo šarvai ir šalmas — krūva niekam tikusios geležies. Bejėgiškai guli ant žemės jo rankos: vienoje — kardas, kitoje — durklas. Jį paniekinamai primynęs koja tvirtas pusnuogis žmogus. Nugalėtojo drabužiai — šerno kailis, vėzdas — kaulas. Iš nevilties nusitvėrusi už galvos mergaitė, o ant jos užsimojusi asilo žandikauliu įsiutusi pusnuogė senė. Atrodo, kad girdėti, kaip švilpia kertamas oras, kad tuoj pat nuskambės baisus smūgis. Pradedant „Jūros pabaisų mūšiu", „Orfėjo mirtimi" ir „Europos pagrobimu", nukopijuotais nuo italų darbų arba jų įkvėptais, Diurerį traukia iš mitologinių temų tokios, kur galima pavaizduoti audringus ir įnirtingus judesius, pasipriešinimą, grėsmingą pavojų. Tačiau ką reiškia jo „Heraklis"? Į šį klausimą ne taip lengva atsakyti, juoba kad jo partrenkta ant žemės būtybė susideda iš dviejų suaugusių kūnų. Galbūt čia pavaizduotas dešimtasis Heraklio žygdarbis: kai jis sykį atsigulė pailsėti, baisus milžinas Kakas pavogė jo karves. Heraklis po žiauraus mūšio nudėjo grobiką. Tačiau kodėl Kakas parodytas dvigalvis? Matyt, dailininkas, skaitydamas senovinį viduramžių mitų rinkinį, neteisingai suprato vieną žodį pasakojime lotynų kalba. Toks vienas samprotavimas. Yra ir kitas: Heraklis sutriuškino dvynukus Euritą

ir Kteatą. Jis patykojo jų, kai šiedu ėjo į Istmo žaidynes, ir nužudė juos. Jau Heziodas buvo kalbėjęs, kad tie dvyniai suaugę. Abiejų samprotavimų naudai buvo pateikta daug subtilių įrodymų. Eiliniai žiūrovai, stebėjęsi šiuo raižiniu, kuris buvo parduodamas turguje, savaime suprantama, viso to negalėjo žinoti, bet ir tas žmogus, kurį Diureris buvo pasiuntęs pardavinėti raižinių, vargu ar galėjo jiems paaiškinti, koks Heraklio žygdarbis čia pavaizduotas. Jis tik šūkalojo: „Stai žymus herojus partrenkia vėzdu galingą milžiną! Tai vyksta senais laikais tolimoje šalyje, kuri vadinasi Graikija!"

Visa tai taip pat buvo nelabai suprantama. Kako vardas nieko- nesakė pirkėjams, bet atsikeršijimas už karvių pagrobimą— čia tai gerai jiems suprantama. Valstietis, kuris atvežė į turgų daržovių ir mėsos, įvairių amatų pameistriai, benamiai žmonės šiame raižinyje matė, kad turtingą ir žymų žmogų — juk tik turtingas ir žymus galėjo nešioti tokius šarvus — ant žemės partrenkė žmogus, kurio vienintelis ginklas — vėzdas. Tolumoje matyti riterio pilis. Ar ne iš ten tasai ponas su brangiais šarvais, kuris dabar čia guli nebegyvas? Argi ne atsikeršijimas riteriui, kuris plėšikauja vidury dienos, čia pavaizduotas? Sunku pasakyti, ar Diureris galvojo, kad į šitą raižinį galima taip žiūrėti! Tačiau iš raižinio matyti, kad partrenktasis nekelia dailininkui užuojautos, jis gėrisi baisia keršytojo jėga.

Kai jo didžiai mokytas draugas Pirkheimeris su subtilia pašaipa pasakė, kad Diureris be galo laisvai ir nelabai suprantamai traktuoja senovės legendą, Diureris tai nuleido negirdom. Viską, ką jis norėjo pasakyti, jau pasakė. Jis tik paklausė: „Argi negražus šis lakštas?"

O atspaudas iš tiesų buvo gražus. Stiebiasi į dangų seni medžiai. Juoduoja ore susipynusios šakos, numetusios beveik visus lapus, rami ežero plynė. Silpnas vėjelis išpūtęs laivo burę. Mieguista atrodo pilis. Apsnūdusi peizažo ramybė, jos giedrumas daro dar dramatiškesnę ką tik vykusią kovą, ir dar garsiau skamba keršto motyvas.

Ir vis dėlto šis lakštas yra vienintelis. Daugiau mitologinių siužetų Diurerio medžio raižiniuose lyg ir nepasitaiko. Salia šito raižinio paprastai prisimenamas kitas — irgi medžio raižinys —„Samsonas". Abu šitie lakštai sukurti tuo pat metu ir yra artimi savo maniera. „Samsone" irgi pavaizduota jėga, pyktis, smarkūs kūno judesiai, kuriais reiškiamas stiprus susijau-

dinimas. Diureris buvo skaitęs „Teisėjų knygoje" vietą, kur kalbama apie Samsono susitikimą su liūtu: „Ir išėjo Samsonas su tėvu savo ir motina savo į Timnatą, ir, kai priartėjo prie finikiečių vynuogynų, staiga Samsonas mato, kad jaunas liūtas riaumodamas beateinąs priešais jį. Ir nusileido ant jo Šventoji Dvasia, ir jis perplėšė liūtą kaip ožkiuką..."[1]

Raižinyje stipruolis, apžergęs liūtą, paklupdė jį ant pirmutinių kojų ir galingomis rankomis plėšia jo nasrus. Samsonas panašus į Heraklį. Jo kita poza, bet tokie pat išsipūtę raumenys, tokios pat basos kojos, apautos sandalais, tokių pat bruožų barzdotas veidas. Nejaugi Diureris nepastebėjo, kad jie panašūs, o pastebėjęs negalėjo to išvengti? Galėjo, bet nenorėjo. Tai ne atsitiktinumas. Vėliau Diureris viename iš savo teorinių traktatų rašys, kad senovės meno tipus reikėtų paversti biblijos personažais, pavyzdžiui, padaryti iš Heraklio Samsoną. Ši mintis kilo tada, kai jis darė šiuos du raižinius. Jie, tarp kitko, vienodų išmatavimų, lyg skirti tam, kad būtų kartu pardavinėjami.

Samsoną Diurerio amžininkai laikė ne vien stipruoliu, bet ir kovotoju, gėrio gynėju. Liūtus jie paprastai matydavo herbuose, tačiau jautė, kad tie pražioti nasrai, tos aštrios iltys reiškia kažką pavojinga, kraupu, negailestinga. Grumtynės vyksta netoli pilies sienų, netoli didelio miesto su akmeniniais namais ir bokštais. Ir pilis, ir miestas — vokiečių. Liūtas čia negalėjo iš niekur atsirasti, o dvikojų plėšrūnų — piktų ir pavojingų — kiek tik nori. Liūtas atstovavo šio pasaulio stipriesiems. Ne -veltui jie vaizdavo jį savo herbuose ir vėliavose. Galbūt Samsono pergalė prieš liūtą netoli pilies sienų simbolizuoja žmogaus iš liaudies pergalę prieš tą, kuris valdo ir pilį, ir visas apylinkes, o liūtas — įkūnytas kunigaikščio ar riterio herbas? Taip manė prieš keturiasdešimt metų apie šito raižinio neaiškią prasmę mūsų vienas pirmųjų Diurerio tyrinėtojų. Ši nuomonė kiek šališka, bet tai, kad „Samsone" vaizduojama kova su blogiu, abejonių nekelia. Šio raižinio linijų ritmas greitas. Retos meistriškos linijos ten, kur jos sudaro kalnų kontūrą, palikdamos neliestą dalį lentos, kuri atspaude pavirs ramia ežero plyne, sutankėja, ir išnyra liūto karčiai ir nasrai. Rėžtuvo judesiai tokie vingrūs ir laisvi, lyg jie neraižytų medžio, lyg plunksna slystu popieriumi, o ne rėžtuvas — medžiu. Lengvai darbuojantis įrankiu, sukurtos Samsono akys, juodi didžiuliai jų vyzdžiai po juodais surauktais antakiais. Neįveikiama valia akyse, plieninė rankų įtampa. Piktai truktelėjus, plyšta platūs Samsono drabužiai. Medžiagos klostės nutapytos lyg besikaitaliojančios juodos ir baltos dėmės. Čia, lentoje, buvo paliekamos arba išpjaustomos ne linijos, o ištisi medžio plotai. Raižydamas didelės įtampos sceną, meistras turėjo būti ramus, šaltakraujiškas. Apgalvoti, ramūs judesiai sukurdavo audringo polėkio, žūtbūtinės kovos vaizdą. Diurerį traukė jėga. Tačiau ne tik stipriojo jėga, kuria buvo apdovanotas biblinis karžygys Samsonas. Jį traukė ir silpnųjų jėga.

[1] Библия. Книга судей, XIV, 5—6,

Diurerio amžininkai mėgo skaityti „Šventųjų gyvenimus". Juos žavėjo naivus pasakotojų įsitikinimas, kad viskas buvo taip, kaip jie pasakoja, kad jie nieko neišgalvoja.

Daugumos „Šventųjų gyvenimų" veiksmas vyko senais laikais ir dažniausiai tolimuose kraštuose. Kolorito — istorinio ir lokalinio — sąvokos dar nebuvo, bet, skaitant šiuos naivius pasakojimus, susidarydavo įspūdis, kad viskas atsitiko seniai ir toli. Tai patikdavo skaitytojams ir klausytojams, kaip patikdavo tolimų miestų ir šalių vaizdavimas. Tačiau labiausiai žavėdavo likimo dramatizmas: persekiojimai, pavojai, mirties bausmė ir kankinimai, išsigelbėjimas pačiu baisiausiu momentu, prisikėlimas po mirties, stebuklas. Širdis čia apmirdavo iš siaubo, čia imdavo tankiau plakti iš džiaugsmo. „Šventųjų gyvenimais" buvo norima sujaudinti žmones, ir jie būdavo sujaudinami. Dailininkas, duodamas parduoti graviūras, sukurtas šventųjų gyvenimų tema, galėjo tikėtis, kad jos bus nupirktos. Pirkėjus visų pirma patrauks troškimas atpažinti ir žinoti: strėlė, įsmigusi į kūną, byloja, kad graviūroje regi šv. Sebastijoną, katilas, kuriame verda aliejus,— šv. Joną. Siužetas su jo užuomazga, kulminacija ir atomazga būdavo iš anksto žinomas. Bet žinomas siužetas nekliudydavo Diurerio laikų žmogui pirkti graviūrą, kaip mums nekliudo pirkti bilietą į „Hamletą" ar į „Žuvėdrą" tai, kad žinome, kas bus rodoma scenoje.

Mūsų tolimuosius pirmtakus domino ne tik „kas", bet ir „kaip", kaip mus pačius domina.

Noras pamatyti, kaip atrodė šventasis, naivus tikėjimas, kad dailininkas tai tiksliai žino, domėjimasis matomo tragiško jo likimo smulkmenomis ir dievobaimingos mintys — viskas susi-

liedavo draugėn. Tai, beje, netrukdydavo graviūrų šventųjų gyvenimų tema pirkėjams pašėlusiai derėtis.

Diureriui iš siužetų, atspindinčių šventųjų gyvenimus, ypač buvo brangūs tie, kur atsiskleisdavo žmogaus dvasios jėga. Jis nebegalėjo prisiminti, kada pirmą kartą išgirdo šv. Kotrynos istoriją ir pirmą kartą išvydo jos atvaizdą. Seniai žinoma,' ji nėjo iš atminties. Istorija buvo tokia. Aleksandrijos imperatorius turėjo dukterį Kotryną, tokią išsilavinusią, kad net mokyčiausi vyrai negalėjo su ja varžytis. Ji buvo uoli krikščionė. Sykį ji pamatė, kaip Romos imperatorius Maksentijus pagal pagonių papročius aukoja aukas dievams. Kotryna neslėpė pasibjaurėjimo: aukų aukojimas — šlykštus barbariškumas.

Romos imperatorius nusprendė paneigti jos žodžius. Tačiau Kotryna buvo taip labai išsimokslinusi, kad į disputą jis pasiuntė penkiasdešimt žymiausių filosofų. Disputo rezultatai buvo netikėti: Kotryna ne tik atrėmė oponentus, bet ir atvertė juos į krikščionių tikėjimą. Nesugebėjęs Kotrynos nugalėti ginče, imperatorius perdavė ją teismui, o kad nuosprendis būtų toks, kokio jis norėjo, teisėjais paskyrė jam ištikimiausius žmones. Kotryna buvo nuteista mirti, ir mirties bausmė numatyta baisi. Tegul ratas su aštriais peiliais sudrasko jos kūną į kruvinus gabalus. Legendų apie šventuosius autoriai nebuvo labai žiaurios vaizduotės žmonės. Jų vaizduotė negalėjo sukurti visų kankinimų, kuriuos sugalvodavo kankinimų išradėjai, tarnaujantys turtingiesiems. Ratai, svertai, skridiniai, spaustuvai, pompos, dumplės — viskas buvo pritaikoma jų tikslams. Vos tik pasirodydavo kokia nors technikos naujovė, tuoj pat būdavo panaudojama, kad būtų galima išgauti įtariamojo prisipažinimą, iš kitamanių — savo nuomonės išsižadėjimą. Taip buvo senovėje, taip buvo ir Diurerio laikais, ir galo tam nebuvo matyti.

Pagal legendą, prieš nužudant Kotryną, įvyko stebuklas. Danguje pasirodė angelas, sudegino ratą, prismaigstytą peilių, o budelius apibėrė akmenų kruša. Tačiau Kotrynos persekiotojai neatlyžo. Imperatoriaus įsakymu jai buvo nukirsta galva. Čia dangus už ją nebeužstojo.

Kokia dramatiška šita istorija! Jaunoji mergina galingajam imperatoriui sviedžia į veidą viską, ką mano apie jo stabmeldystę. Už jo — legionai kareivių, oratoriai, mokslininkai, teisėjai, budeliai, už jos — žinojimas, kad yra teisi. Mergina ne tik nugali minią savo oponentų, bet ir sužavi savo tiesa.

Šita istorija buvo aktuali. Ilgi disputai tikėjimo klausimais būdavo įprasti. Ir neretai atsitikdavo taip, kad žmogus, kuris dispute būdavo lygiateisis dalyvis ir laimėdavo ginčą, disputui pasibaigus, būdavo apšaukiamas eretiku, kurio laukė siaubingos pasekmės. Neretai vykdavo teismai su iš anksto numatyta baigtimi.

Mums dažnai tenka pasakoti apie kankinimus ir mirties bausmes. Jie turėjo didžiulę reikšmę Diurerio kūryboje. Ne tik todėl, kad buvo neatskiriami nuo daugelio evangelijos ir „Šventųjų gyvenimų" istorijų, bet ir todėl, kad buvo žiauri tos epochos realybė.

Taigi ratas, paruoštas mirties bausmei vykdyti, užsidegė nuo dangaus ugnies. Akmenų kruša parbloškė ant žemės vieną iš budelių. Veltui prisidengia galvą kitas. Suklupo imperatoriaus arklys, ir atrodo, kad galingasis valdovas tuoj nugrius po jo kanopomis. Išgelbėta! Išgelbėta? Ne. Rūstus ženklas byloja, kad dangaus jėgos užsistojo kankinę. Tačiau imperatorius nenori apsigalvoti. Siaubas ir pyktis iškreipia jo veidą, ir, įnirtingai sumosavęs kardu, jis įsako budeliui: „Nužudyk ją!" Budelis ištraukia kardą iš makšties. Tuoj pat jis nukirs mergaitei galvą. O ši klūpo, maldingai sudėjusi rankas.

Imperatoriaus rytietiškas apdaras ir turbanas, azijiečio ginklas raižinio pirkėjų nestebino. Kaip būdavo apsivilkę ir apsiginklavę Romos imperatoriai, jie nežinojo. Bet turkų, užgrobusių Konstantinopolį, prilyginimas antikristo tarnams, o turkų sultono — pačiam antikristui buvo suprantamas, nes apie tai nuolat buvo pasakojama per tuometinius pamokslus.

Pagrindinis budelis pasipuošęs — tai tos epochos bruožas. Budelio veidas panašus į to, kuris paveiksle „Kristaus prikalimas prie kryžiaus" perkala nukryžiuotajam kojas kaltu. Jau ne pirmą kartą baisi piktadarybė Diurerio vaizduotėje sukuria žmogaus siauru švelnių bruožų veidu, smaila barzdele, aptemptais dabitiškais drabužiais paveikslą. Iš dangaus krinta akmenų kruša, ratas liepsnoja. O vyriausiasis budelis ne šiaip sau traukia iš makšties kardą. Jis dailiai išsilenkia, tarytum būtų scenoje, puikuojasi savo vikrumu, apdaru, mirtį nešančiu ginklu. Jis jaučiasi kraupaus reginio herojumi, mėgaujasi visų dėmesiu,

demonstruoja savo meną, savo virtuoziškus judesius. Ir čia to laikotarpio tiesa. Mirties bausmės būdavo rengiamos kaip spektakliai, kad žiūrovai būtų apstulbinti. Ypač svarbioms mirties bausmėms vykdyti būdavo skiriamas režisierius. Jis iki smulkmenų apgalvodavo ceremoniją. Jeigu būdavo pasmerktas mirti žymus žmogus, jis būdavo atvežamas prie ešafoto aprengtas paradiniais drabužiais, specialiai pasiūtais tam įvykiui. Diurerio raižinyje Kotryna į mirties bausmės vietą atgabenta su brangia karūna, puošniais drabužiais, su apyrankėmis.

Neišvengiamas žuvimas dar baisesnis po to, kai Kotryna atrodė stebuklingai išgelbėta. Kuriam nors žiūrovui dingtelėjo šventvagiška mintis — kodėl gi vėl neįsikišo dangus? Kodėl nenudžiūvo budelio ranka, kodėl jo kardas nepavirto surūdijusiom nuotrupom? Argi tas, kuris yra danguje, nežinojo, kad ugnis ir akmenų kruša neišgelbės Kotrynos?

Kotryna klūpo. Jos akys nuleistos, veidas viskam abejingas. Kotrynos ramus orumas priešpastatytas imperatoriaus baimei ir pykčiui.

Kurdamas šį raižinį, Diureris vėl patvirtino mintį: nors ir kaip būtų baisu tai, ką jis yra nusprendęs nupiešti, nutapyti, išraižyti, jo darbas turi būti gražus. Cia ir yra prieštaravimas, bet toks neginčijamas meno reikalavimas.

Beje, ar tik prieštaravimas?. Matydamas Kotrynos puikų apdarą, brangius papuošalus, nejučia susimąstydavo naivus žiūrovas. Štai valdovo duktė, jauna, graži, turtinga.. Kodėl ji negalėjo ramiai mėgautis viskuo, ką jai buvo dovanojęs gyvenimas? Kodėl jai parūpo Romos imperatoriaus pagoniški papročiai? Vadinasi, yra vertybių, brangesnių už grožį, kilmingumą, turtus, ramybę, brangesnių už karūną ir valdžią?

Ir Diureris atsakė: taip, yra! Jų negalima suskaičiuoti,, išmatuoti, pasverti. Tai dvasinės vertybės, tai moraliniai turtai. Tikėjimas kilnia žmogaus paskirtimi, įsitikinimų patvarumas; bebaimis teisingumas — štai tos vertybės. Tai jos daro žmogų gražų. Diurerio raižinys buvo bežadis, tačiau iškalbingas doros propaguotojas, apeliuojantis į amžininkus ir į palikuonis.

Diureris buvo vienas iš pirmųjų, jeigu ne pirmasis, kuris išmoko juodos ir baltos spalvos medžio raižinyje pavaizduoti spalvą ir šviesą, blizgėjimą ir mirgėjimą, žybsnius, tamsą, virpulį, judėjimą ir nejudamumą, niūrumą ir šypseną, lengvumą

ir sunkumą, bet kurią savybę, bet kurią būklę, bet kurią nuotaiką. Ir kada visa tai ir daugelis kitų dalykų tapo jam pasiekiama, pavaldų, kada medžiaga buvo nuolanki, o technika visiškai paklusni, jis ėmėsi įkūnyti negirdėtą nebūtą sumanymą. Pradėjo kurti „Apokalipsę".

V SKYRIUS

Žymaus menininko gyvenime sykį būna sunki diena: viskas, kas nuveikta, ima atrodyti netobula, įprastas darbas nebeteikia džiaugsmo, nerimas užvaldo sielą. Nepasitenkinimas savim nuspalvina visas mintis. Pamažu, o kartais ūmai galvoje šmėsteli dvi galimybės: viena — kantriai eiti ankstesniu keliu, kita — staigiai išsukti iš lėto kilimo kelio, užkopti į kalną, pasiekti aukštumas, kur niekas nebuvo buvęs. Tokioje kryžkelėje kažkada stovėjo Dantė. Jis galėjo ramiai rašyti pradėtąją knygą „Naujasis gyvenimas"—pirmąjį Europoje psichologinį romaną eilėmis ir proza. Jeigu jis būtų ėjęs tuo keliu, būtų padidėjusi jo šlovė. Jis galėjo prie jau parašytų lotynų kalba traktatų pridėti naujus. Tačiau Dantė nusprendė sukurti savo komediją, vėliau pavadintą „Dieviškąja", kurioje buvo viskas, ką poetas žinojo ir ką galvojo apie gyvenimą, apie praeitį, apie dabartį, apie ateitį, apie gamtą, apie istoriją, apie dievą. Servantesas galėjo tęsti tai, ką buvo pradėjęs savo pastoralinėse istorijose, ir tikriausiai būtų buvęs neužmirštas. Tačiau jis sumanė parašyti „Don Kichotą", užvaldžiusį visas jo mintis, ir drąsiai ėmėsi šio titaniško darbo, kuris jo vardą padarė amžinai nemirtingą. Dantė ir Servantesas, kai juodu pradėjo rašyti didžiausius savo kūrinius, jau turėjo po nemažai metų. Didesnioji gyvenimo dalis buvo praėjusi. Didžiulis patyrimas buvo jau sukauptas.

Kai Diureris sumanė kurti „Apokalipsę", turėjo tik dvidešimt septynerius metus. Drąsus sprendimas! Jo pasirinkta leidinio forma buvo neįprasta. Amžininkai buvo pripratę prie religinių knygų su raižiniais — iliustracijomis. Tuos leidinius pirkdavo dėl teksto, iliustracijos čia vaidindavo kuklų vaidmenį. Buvo įprasti ir pagal evangelijos siužetus raižiniai atskiruose lakštuose. Diureris tuo tarpu sumanė kažką naujo: penkiolika didelių raižinių su trumpomis citatomis kitoje lakšto pusėje,

sujungtų į vieną visumą, tai yra nusprendė išspausdinti iliustracijų albumą, kaip dabar tokį leidinį pavadintume. Albumą, kur vyrauja atspaudai. Diurerio laikais tokio leidinio dar nebuvo nė ženklo — jis neturėjo pirmtakų. Diurerio „Apokalipsė" buvo svarbus ne tik meno istorijos, bet ir knygų leidimo istorijos skyrius — naujas leidinio tipas. Ši knygų leidimo naujovė išreiškia persilaužimo laikotarpio galvojimo būdą. Pasinėręs į savo apmąstymus, Diureris reikšdavo juos ne logiškai — žodžiais, o kaip dailininkas — savo kūriniais. „Apokalipsė", pasirodžiusi artėjančio XVI amžiaus išvakarėse,— įtikinamiausias to paliudijimas. Daugelis tikinčiųjų pamažu tolo nuo katalikų bažnyčios. Juos ėmė slėgti puošni šventovių aplinka, iškilmingos pamaldos, laikomos lotynų kalba, sudėtingas ritualas. Jie norėjo namuose atsiduoti dievobaimingiems apmąstymams, *viė?* nui- vieni arba kartu su artimaisiais. Kuklus juodos ir baltos spalvos raižinys jų širdžiai daugiau pasakydavo ir būdavo suprantamesnis negu altorių skulptūra ir tapyba. Ši permaina, skelbianti, kad artėja reformacija, buvo juntama ore, ir Diureris vienas iš pirmųjų atsiliepė į tą šaukimą.

Rašytinę bibliją su pieštomis pradinėmis raidėmis ir brangiu apdaru, kurią galėdavo įsigyti tik bažnyčios, vienuolynai ir turtingiausi pasauliečiai, pakeitė palyginti nebrangi spausdinta biblija. Tačiau ir ją iš pradžių galėjo nusipirkti tik nedaugelis. Raižinių biblinėmis temomis albumas turėjo būti dar prieinamesnis.

Diureris susitarė su savo krikštatėviu Kobergeriu spausdinti „Apokalipsę" jo spaustuvėje. Leidėju būsiąs jis pats ir išdidžiai parašysiąs paskutiniame lape: „.. .Spausdinta Niurnberge Albrechto Diurerio, dailininko." Dar vienas laiko ir asmenybės charakteringas bruožas. Diureris nesitenkino tuo, kad jis tik dailininkas. Veržėsi į dar vieną veiklos sritį. Didžiulio darbo ir neįprasto leidinio išleidimo riziką Diureris užsikrovė ant pečių, nors niekas negalėjo nuspėti, ar pasiseks tasai sumanymas. Visa tai sudarė nemažų keblumų. Bet kas jie palyginti su drąsiuoju sumanymu?

„Apokalipsė"—paslaptingiausia, tamsiausia, painiausia „Naujojo testamento" dalis. Net Liuteris prisipažino, kad blogai ją supratęs.

„Apokalipsė" atsirado pirmųjų krikščionių tarpe kaip piktas pamfletas, nukreiptas prieš Romos imperiją, kaip manif estas visų, kuriuos Roma pavergė, engė, naikino. „Apokalipsė"— kvietimas engiamųjų iškentėti visus išbandymus, bet neprarasti tikėjimo, kad bus nugalėtas blogis.

Vėlesniais amžiais, kai krikščionių bažnyčia išsikovojo valdančiosios padėtį, „Apokalipsė" tapo eretikų įkvėpimo šaltiniu. Ja rėmėsi jų pranašystės. Paslaptinga mistine forma buvo išreiškiama kovos dvasia. Apie „Apokalipsės" knygos, kuri buvo vadinama ir „Apreiškimu Jonui", autoriaus asmenybę beveik nieko nežinoma. Ji, matyt, turėjo ne vieną autorių. Čia sujungta keletas tekstų, parašytų įvairių žmonių ir skirtingu laiku. Toks dabartinio mokslo požiūris.

Diureris vertino „Apokalipsės" autorių taip, kaip mokė to meto bažnyčia ir kaip apie jo gyvenimą pasakojo garsioji Jokūbo Voraginiečio „Auksinė legenda"—mėgstamiausias jo epochos šventųjų gyvenimo rinkinys. Legenda „Apokalipsės" autoriaus istoriją aiškino taip: palikęs Jeruzalę, Jonas ėmė vadovauti Mažosios Azijos krikščionių bendruomenei. Kai čia imta persekioti krikščionis, jis buvo sučiuptas ir atvežtas į Romą. Imperatorius Domicianas įsakė įmesti jį į katilą verdančio aliejaus. Tačiau Jonas išlipo iš katilo sveikutėlis. Pritrenktas imperatorius nesiryžo skirti naujos mirties bausmės. Jis ištrėmė Joną į Patmo salą. Čia jam pasirodė pranašingi reginiai, kuriuos jis ir surašė į „Knygą apie paslaptingą apreiškimą Jonui, vadinamą Apokalipse".

Padavimas apie Joną sukrėtė Diurerio vaizduotę. Paveikslas silpno žmogaus, apdovanoto tokia didžiule dvasios jėga, kad prieš jį — bejėgiai visi persekiotojai, nuolat jį domino. Ne veltui jis įdėjo tiek jausmo į raižinį „Šv. Kotrynos kančios".

Tačiau „Apokalipsės" autorius turėjo ir kitokių bruožų, sužavėjusių Diurerį. Tas žmogus taip pat buvo menininkas, žodžio menininkas: jis turėjo beribę fantaziją, raiškų stilių. Viską, ką jis norėjo papasakoti žmonėms, išreiškė sudėtingų ir drąsių metaforų kalba, nuostabiai kandžiais palyginimais. Jis surinkdavo juos žemėje ir gaudavo iš dangaus. Jis naudojo matomo pasaulio ir įsivaizduojamo pasaulio spalvas. Į kiekvieną paveikslą sudėdavo daug numanomų reikšmių ir palikdavo didžiulę erdvę vaizduotei.

Diureris skaitė šiuos puslapius, ir priešais jį plaukė debesys, žiebėsi danguje žvaigždės, blizgėjo dviašmenis kardas, žaliavo gyvybės medis, baltavo šventuolių apdarai, plytėjo it

krištolas perregima jūra, danguje žėrėjo sostas lyg brangakmeniai jaspis ir sardoniksas, o virš jų vaivorykštė buvo tartum smaragdas. Paslaptingi šešiasparniai žvėrys, vienas panašus į liūtą, kitas — į veršį, trečias — į žmogų, ketvirtas — į erelį, buvo apsupę sostą... Kiekviena tokia eilutė primindavo iš tiesų tai, kas matyta ir sapnuota. Diureris dažnai sapnuodavo spalvingus ir fantastiškus sapnus. Pabudęs net užrašydavo juos, o kartais nupiešdavo. „Apokalipsės" daugiaspalvė kalba, kilusi iš senovės Rytų padavimų, jaudino savo paslaptingumu. Diureris iki galvos svaigimo skaitydavo mįslingus puslapius...

„Apokalipsės" kalba jungė ilgus posakius — miglotus, jaudinamai paslaptingus — su trumpais ir aiškiais kaip išmintinga liaudies patarlė. Ne veltui jie yra daugelyje pasaulio kalbų. Daug sykių „Apokalipsės" puslapiuose buvo kartojamas šūkis: „Turintys ausis teklauso!" Čia buvo smerkiamas tas, kuris nori likti nuo visko nuošaly, nesakyti nei „taip", nei „ne". „Tu ne šaltas, ne karštas, o jeigu tu būtum šaltas arba karštas! Tačiau tu juk šiltas, o ne karštas ir ne šaltas, nuginsiu tavo vardą nuo savo lūpų!"

Diureris negalėjo būti „nugintas nuo lūpų". Jis buvo karštas. Jis griebėsi savo „Apokalipsės".

Vaizdai, čia nuostabiai ryškūs, čia paslaptingai migloti, išmintingi posakiai, aistringi šūkiai,— viskas tarnavo kelių svarbiausių „Apokalipsės" minčių išraiškai. Vienas iš jų eina kiaurai visą knygą: pasaulio galas artėja grėsmingai ir neišvengiamai.

Panašios legendos viduramžiais plito kaip dvasinė epidemija. Viena tokia banga per Europą persirito pirmojo tūkstantmečio išvakarėse. Žmonės manė, kad pirmoji tūkstantmečio diena bus paskutinė pasaulio diena. Prancūzijos, Vokietijos ir Italijos žemdirbiai liovėsi dirbę laukus. Miestiečiai nebestatė naujų namų. Žmonės išsipardavė arba metė savo turtą. Visi gyveno laukdami paskutiniojo teismo ir pasaulio pabaigos: meldėsi, pasninkavo, lankė šventąsias vietas. Pasaulio pabaiga neatėjo. Praėjo penki šimtmečiai, ir tos nuotaikos, niekada visai neužgesusios, vėl užvaldė žmones. Dabar pasaulio pabaigos laukė 1500 metais.

Visi gyveno apimti nerimo ir siaubo. Ypač Vokietijoje. Šalis buvo susiskaldžiusi. Imperatoriaus Maksimiliano bandymai padaryti reformų, sustiprinti imperijos įstatymus, nustatyti vienodą imperijoje mokestį paprastų žmonių gyvenimą tik dar labiau apsunkino. Kunigaikščiai, pasauliečiai ir dvasininkai, miestai, vyskupijos, vienuolynai tarpusavy vaidijosi, siekdami vis naujų ir naujų privilegijų. Kiekvienas eilinis žmogus turėjo daugybę ponų, kurie įsakinėjo, reikalavo, baudė. Buvo beprasmiška ieškoti teisybės. Įstatymų daug, jie aiškinami savavališkai, ir tik vienintelė teisė šalyje buvo saugoma — tai stipriojo teisė. Mažasis žmogus gyveno apniktas amžinos baimės. Ir niūriausi jo būgštavimai nuolatos pasitvirtindavo.

O čia dar imperatorius sugalvojo žygiuoti į Romą. Miestai ir luomai turėjo pakratyti savo kišenes. Na ir verkė jų pinigėliai! Imperatorių ištiko nesėkmė. Jo kariuomenė grįžo ir, nusivylusi dėl nesėkmės, virto didžiuliu pavojumi tėvynainiams: kareiviai pasidarė galvažudžiais ir plėšikais. Be to, jie parsinešė iš Italijos kaip trofėjų sifilį. Liga tapo tikra nelaime. Medikai bejėgiškai traukė pečiais, dvasininkai šnekėjo apie naują dievo bausmę, pasiųstą žmonėms už nuodėmes.

Nepavykę bandymai sustiprinti imperiją, žygio į Romą nesėkmė mažai būtų dominę kuklius miestelėnus, amatininkus, valstiečius, jeigu jie nebūtų verčiami už visa tai užmokėti. Augo kainos, krito pinigų vertė. O čia dar šimtmečio gale pasitaikė keleri nederlingi metai, epidemijos.

Paprasti žmonės, nežinodami, kaip suvesti galus su galais, su nuoskauda žiūrėjo, kaip prabangiai gyvena kilmingieji. O neturtingi riteriai iš visų jėgų stengėsi priklausyti kilmingųjų luomui ir buvo pasirengę parduoti viską, kad tik galėtų pasipuikuoti. Kronikose yra išlikęs šaltas įrašas apie kažkokią riterio našlę. Ji pardavusi ištisą kaimą su visais jo gyventojais ir naudmenomis tik todėl, kad panorusi pasipuošti turnyro proga. Už visus gautuosius pinigus ji pasisiūdinusi palyginti gražią melsvo aksomo suknelę. Beširdė švaistūne buvo ne vienintelė. O juk paprasti žmonės žinojo, kas ir po kiek! Vienas aršinas drobės marškiniams siūti kainavo tiek, kiek kainavo 12 kilogramų rugių, vienas aršinas aksomo —kiek 1691 kilogramas, o vienas aršinas puošnaus vengriško audeklo—kiek 2823 kilogramai rugių. Na gerai, drobės valstietis galėjo ir nepirkti, pats išsiausdavo. Apie aksomą jis ir galvoti negalvodavo. Tačiau už pasagą turėdavo atiduoti 8,2 kilogramo rugių, už šakes — 25 kilogramus, už kirvį —135 kilogramus. O kaip jis galėjo apsieiti be pasagos,, be šakių, be kirvio! Nederlingais

metais — o jie dažnai būdavo — valstietis nieko neturėdavo parduoti, kad šeimą išmaitintų, o derlingais metais duonos, vaisių, vynuogių kainos krisdavo, ir jis visus metus veltui lankstydavo nugarą. Mokesčiai ir rinkliavos metai po metų didėjo, o valstietis gyveno blogiau negu tėvas, o jeigu tikėtume senukais, tai daug blogiau negu senelis. Taigi beliko galvoti, kad atėjo paskutinieji metai. Visoje Vokietijoje dirvonavo vis daugiau ir daugiau žemių. Vis daugiau ir daugiau nusigyvenusių valstiečių ieškodavo darbo mieste, o ten būdavo įsileidžiami nenoriai. Daugelis parsisamdydavo kareiviais arba tapdavo valkatomis.

Miestuose taip pat ne viskas buvo gerai. Pameistriai negalėjo suprasti, kas jiems darosi. Vis sunkiau prasimušti į meistrus. Įsidrąsinę bando apginti savo teises, nors ir amžinai liks pameistriais. Bet tai jiems prastai sekasi. Iš tiesų atėjo pasaulio pabaiga. Be to, ir patiems meistrams, jeigu jų pasiklausysi, taip pat ne pyragai. Pirkliai mažina kainas. Perka žaliavą, išdalija po kaimus, sumoka už darbą grašius, o pabaigtą daiktą parduoda daug pigiau, negu parduoda sąžiningas amatininkas. Žmonės ieško kur pigiau. Jiems ir ne galvoj, kad šitie daiktai nežinia kieno ir nežinia kaip pagaminti! Amatininkai nuskursta. Daugelis įsipainioja į visokius reikalus, kurie atveda juos į teisiamųjų suolą. Ir tai vyksta visoje šalyje, kartais ir Niurnberge, kaip rašo miesto kronikos.

O Niurnberge būtent tais metais buvo ypač neramu. Nuolat vykdavo susidūrimai su riteriais-plėšikais. Jie apiplėšinėdavo ne tik pirklių vežimų vilkstines, bet ir valstiečius, kurie dirbdavo žemėje, priklausančioje miestui.

Tais pat metais, kai Diureris kūrė „Apokalipsę", miestas apginklavo kariuomenę ir, netekęs nemažai žmonių, sunaikino Rotenbergo tvirtovę, iš kurios riteriai traukdavo plėšikauti. Ta pergalė tik sustiprino kivirčus su Rotenbergo burggrafu, senu Niurnbergo priešu, riterių-plėšikų vadu. Taikiame kiekvieno miestelėno name visad būdavo paruoštas ginklas. Kupinos pavojų naktys ir neramios dienos. Iš tiesų atėjo pasaulio pabaiga.

Amžių amžius žmonės buvo įpratę ieškoti paguodos bažnyčioje. Tačiau pasitikėjimas ja susvyravo. Ar galėjo kitaip būti, jeigu jai tuo metu vadovavo popiežius Aleksandras VI, panėšėjęs ne tiek į dievo vietininką žemėje, kiek į tuos Romos imperatorius,' kurie persekiojo pirmuosius krikščionis! Maldininkai, sugrįžę iš Romos, priblokšti pasakodavo apie jo ištvirkavimą ir gobšumą, pašnabždomis pridėdami, kad jis — nuodytojas.

Vokietijos vienuolynuose būdavo apsiryjama, girtuokliaujama, paleistuvaujama. Net aukštos sienos negalėjo to paslėpti nuo pasauliečių. Tas, kuris išdrįsdavo pakelti balsą prieš dvasininkijos ydas, apkaltinti bažnyčią už senų krikščionių priesakų išsižadėjimą, būdavo sudeginamas ant laužo, kaip krikščionių pamokslininkas Hansas Behaimas Vokietijoje arba pagarsėjęs Italijoje Savonarola. Iš tiesų atėjo pasaulio pabaiga!

Daugelis prisiklausė „Apokalipsės" apie pasaulio galą pranašysčių. Žmonės suprato jos puslapius kaip nūdienos kraujo praliejimus, kaip dabartį. „Apokalipsė" turėjo tokį atbalsį dėl to, kad buvo ne tik nevilties, bet ir vilties šaltiniu, kad joje buvo tikėjimas, jog Kristus antrą kartą nužengs į žemę ir tūkstantmečiams įtvirtins teisybę, lygybę ir laimingą gyvenimą. Šitas moralas nuskambėjo pirmą kartą, kai žlugo vergovė, kai engiamųjų kančios ir nelaimės tapo nebepakeliamos. XV amžiaus pabaigoje ir XVI amžiaus pradžioje, didelių sukrėtimų ir pavojų laikotarpiu, jis vėl patraukė žmonių sielas, dovanodamas viltį.

„Apokalipsė"—nevilties ir lūkesčių knyga. Joje čia sutemsta juodžiausia tamsa, čia įsižiebia ryškiausia šviesa. Tai neišmatuojamų prarajų, aukščiausių viršūnių knyga. Tarp jos polių teka pašėlusiai tragiškos įtampos srovė. „Apokalipsė" užvaldė Diurerį kontrastų galia, paveikslų didingumu, simbolių mįslingu sudėtingumu. Jis perskaitė „Apokalipsę" kaip sunkaus ir audringo savo meto knygą.

Penkiolika didelio formato raižinių buvo sukurti 1497—1498 metais per keletą mėnesių. Juose užfiksuotas ne tik didžiulės tragedijos turinys, bet ir skausminga dailininko kova dėl tobulybės, jo atviraširdiškumas ir išmintis, jo ryšys su praeitimi ir veržimasis į ateitį. Šiame kūrinyje yra viskas, kas būdinga persilaužimo epochų didiesiems kūriniams.

Diureris savo „Apokalipsės" lakštuose pastatė miestų iš akmens, išaugino didžiulių medžių, atvedė minias žmonių, privertė tekėti upes, ošti miškus, šlamėti žolę, suptis laivus ant bangų, gulbes pamažu plaukti vandeniu. O virš to puikaus pasaulio danguje įkurdino vizijas, mįslingas ir žiaurias, tai liekančias kalnų aukštybėse, tai artėjančias prie žemės.

Europoje seniai buvo atsiradusi tradicija kurti paveikslus „Apokalipsės" tema. Tradicija buvo gyva ir iliustracijose, ir paveiksluose, ir bažnyčių vitražuose, ir pabaisose, išdrožtose iš medžio arba iškaltose iš akmens. Tačiau Diūrerį žehgti šį žingsnį paskatino Kobergerio leidinys. Kelne pasirodė biblija, iliustruota raižiniais. Kai kurie iš jų siejosi su „Apokalipse". Biblija ėjo iš rankų į rankas. Antonas Kobergeris — jis gerai numanė, kas patiks pirkėjams — įsigijo šių. raižinių medines lentas ir pats atspausdino raižinius. Sitą bibliją Diureris žinojo nuo vaikystės ir galbūt turėjo savo egzempliorių. Kuo galėjo DiUreriui padėtį pirmtakų graviūros? Tikriausiai tuo, kad nurodė, kuriuos epizodus pasirinkti. Ne daugiau. Kelno ir Niurnbergo biblijų paveikslai naiviai simetriški, linijos nedrąsios, nelanksčios, storos. Rūsčios pamėklės greičiau buvo sutartiniai ženklai negu įspūdingi negandų vaizdai.

Diurerio amžininkai noriai pirko Diurerio albumą, paskyrė jam garbingą vietą. Vartė ir žiūrinėjo įdėmiai, neskubėdami. Šiuo atžvilgiu paseksime jų pavyzdžiu. „Apokalipsė" priklauso tiems meno kūriniams, kurie neatskleidžia savo esmės iš pirmo žvilgsnio. Į tokius kūrinius reikia ilgiau žiūrėti. Į juos reikia įsigilinti. Reikia suprasti jų kalbą. Be to, reikia žinoti, kad kitaip negu mes tuos lakštus suvokdavo Diurerio amžininkai. Juk tai jiems buvo ne tik puikūs meno kūriniai, bet visų pirma įkūnytos pranašystės, kuriomis jie tvirtai tikėjo, kaip tikėjo ir dailininkas. Ir dar: paslaptinga tų lakštų alegorijų ir simbolių kalba jau buvo žinoma iš pamokslų ir anksčiau matytų kitų paveikslų pagal „Apokalipsės" siužetus. Žodžiu, jie buvo paruošti tai suvokti... O mums reikalingas paaiškinimas.

Daug jėgų Diureris atidavė raižiniui „Šv. Jono kankinimas". „Apokalipsės" tekste tokio įvykio nėra. Diureris rėmėsi, kaip ir „ŠV. Kotrynoje", šventųjų gyvenimų legenda.

Dailininkas parodė dviejų žmonių paveikslus. Imperatorius Domicianas — senas barzdotas žmogus, paliepęs kankinti Joną, iškilmingai sėdi raižytiniame soste. Imperatorius su ilgu apsiaustu, pamuštu šermuonėlių kailiukais, nuo kaklo svyra auksinės grandinės, ant krūtinės — brangakmenis, rankoje — skeptras. Juodi ir balti brūkšniai sukuria spalvoto audeklo, blizgančio metalo, žėrinčio brilianto įspūdį. Domicianas. milžiniškas, ramus, išdidus. Akys įbestos į apnuogintą Joną. Jono nuogumas — o nuogumas tais laikais buvo sąžiningumo ir šventuoliško gyvenimo simbolis — šalia barbariškai puošnių imperatoriaus drabužių ypač jaudina. Po katilu, į kurį įstumtas Jonas, liepsnoja ugnis. Budelis jam ant nugaros pila verdantį aliejų. Jono veidas liūdnas, bet neiškreiptas kančios. Jis nežiūri į imperatorių, nelaukia iš jo pasigailėjimo, nemato nei jo svitos, nei minios. Susikaupęs meldžiasi. Šiame raižinyje Diureris seka tradiciniu kankinių vaizdavimu, tačiau viskas atrodo nepaprastai konkretu. Štai toks buvo katilas. Štai šitaip po juo būdavo sukraunamos malkos. Štai šitaip budelis, padėjęs kardą, kalvio dumplėmis įpūsdavo ugnį. Tai tas pats puošeiviškai išsipustęs kankintojo tipas švelnių bruožų veidu — jo paveikslas neduoda Diureriui ramybės. O kitas budelis — nuskusta galva, išvargusiu pasileidėlio veidu — nedrįsta pažvelgti į tą, kurį kankina.

Nuostabiausia raižinyje — minia. Matyti tik keletas žmonių, bet tipų įvairumas sukuria daugybės žmonių iliuziją. Moteris tiesia kaklą, kad nieko nepražiūrėtų! Vyriškis, kurį ji nustūmusi, piktai atsigręžęs. Rodos, tuoj kils barnis. Senis sunykusiu veidu užjausdamas žiūri į Joną. O jo kaimynas kažką pamokomai kalba, tikriausiai: „Pats kaltas!" Tarp jų galvų matyti dar vienas veidas: sustingusi sielvarto kaukė. Šalia apkūnus miestelėnas gaižiai abejinga fizionomija. Kiek tolėliau — karys plėšrūno profiliu. Karys nustūmęs į šoną žmogų, kurio poza ir ypač žvilgsnis nepaprastai išraiškingi. Jis įdėmiai žvelgia į imperatorių, jo akyse siaubas ir pyktis. Šmėkšo žmogus su skrybėle, užsmaukta ant kaktos, žemyn nuleistais kraštais. Jis nežiūri į kankinį. Klausosi, apie ką kalbama minioje. Tai seklys. Reikia dažnai lankytis žmonių susibūrimuose, atidžiai įsižiūrėti į žmones, įsiminti jų gestus, akių išraišką, įspėti, apie ką jie galvoja, ką jaučia, kad galėtum pavaizduoti visą minios margumą, visus jaudinimosi niuansus, visus jausmus, ją apėmusius,— godų smalsumą, siaubą, sielvartą, abejingumą, užuojautą, paslėptą pyktį.

Pirmame plane žmogus su kelioniniu apsiaustu. Jo poza nepriklausoma. Jis pabrėžtinai atsitraukęs nuo sosto į šalį. Žvilgsnis įsmeigtas į tą, kuris kankinamas. Jo veidas kai kuriems panašus į Diurerio. Tai tvirtinti negalima. Šis žmogus, vos slepiantis susijaudinimą, nenoromis žiūri į tai, kas vyksta. Jis stovi netoli imperatoriaus ir jo svitos, bet jiems svetimas. Jis ir apsivilkęs ne taip kaip šie. Tai nebylus liudininkas. Tas

rūstus, akivaizdus liudininkas, kuris visada matomas arba nematomas dalyvauja vykdant nusikaltimą, kad galėtų tai papasakoti ainiams.

Veiksmas vyksta baisioje kamšatyje. Laužas liepsnoja už kelių žingsnių nuo imperatoriaus sosto. Salia baliustrada, už kurios susibūrę žmonės. O gilumoje aikštę uždaro sienos, bokštai, medžiai. Neužstotas tik mažas dangaus lopinėlis. Diurerio amžininkai yra kai pripratę prie tokio susikimšimo. Graviūroje jie atpažino pažįstamus pastatus, drabužius, ginklus, šukuosenas.

Atsargiai, kad neištrintų dažų, Diureris ima už kampučio atspaudą, jį apžiūrinėja. Atrodo, pavyko. Tvirtai stovi namai aikštėje. Jis nežymėjo kiekvieno akmenėlio — vieną namo sieną sudaro plyta šalia plytos, kitų matyti vien pamatas; visa kita priduria akys. Sį metodą reikia įsiminti. Imperatoriaus mantijos šermuonėlio kailis papuręs, karių šarvai šaltai blykčioja. Gauruotas šuo prie sosto galvą pasukęs kaip rūmininkas. Diureris ir pats negali paaiškinti, kodėl čia patupdė šunelį, bet jaučia, kad be jo vykstančios scenos įtampa būtų nepakenčiama.

Paskui džiaugsmą pakeičia nepasitenkinimas. Jis staiga pastebi, kad ne viskas pavyko. Baldakimą stengėsi iškelti virš sosto, bet piešinyje apsiskaičiavo, ir baldakimas nueina toli į gatvę. Apmaudu. Vos ne mokiniška klaida. Neproporcingai mažas, lyginant su minios žmonėmis, atrodo budelis, o jis kur kas arčiau pirmojo plano negu žiūrovai, vadinasi, jis turėjo būti didesnis. Geros nuotaikos neliko nė ženklo. Dabar Diureriui pradeda atrodyti, kad liepsnos liežuviai neprimena ugnies. Kaip tik metas suplėšyti atspaudą, o lentą įmesti į krosnį. Bent čia ugnis tikra. Ne iš karto pavyksta nuslopinti stiprų nepasitenkinimą. Jis apima visada, kai baigiamas darbas, ir pakeičia neilgai trukusį džiaugsmą. Vienintelis vaistas nuo šios nelaimės — toliau dirbti.

Sį kartą nuotaika sugedo dėl ypatingų priežasčių. Įsijausti į „Apokalipsės" tipus — vadinasi, gyventi tarp tamsybės ir žūties regėjimų. Argi išsaugosi, pasinėręs į šitą pasaulį, sielos ramybę ir giedrumą. Tragiškos pranašystės labai sukrėsdavo dailininko sielą, ypač pagaulią, ypač jautrią. Jo vidinė būsena būdavo tokios pat spalvos kaip tai, ką jis kurdavo, ir todėl negalėjo būti optimistiška. O prie to didžiojo nerimo dėl pa-

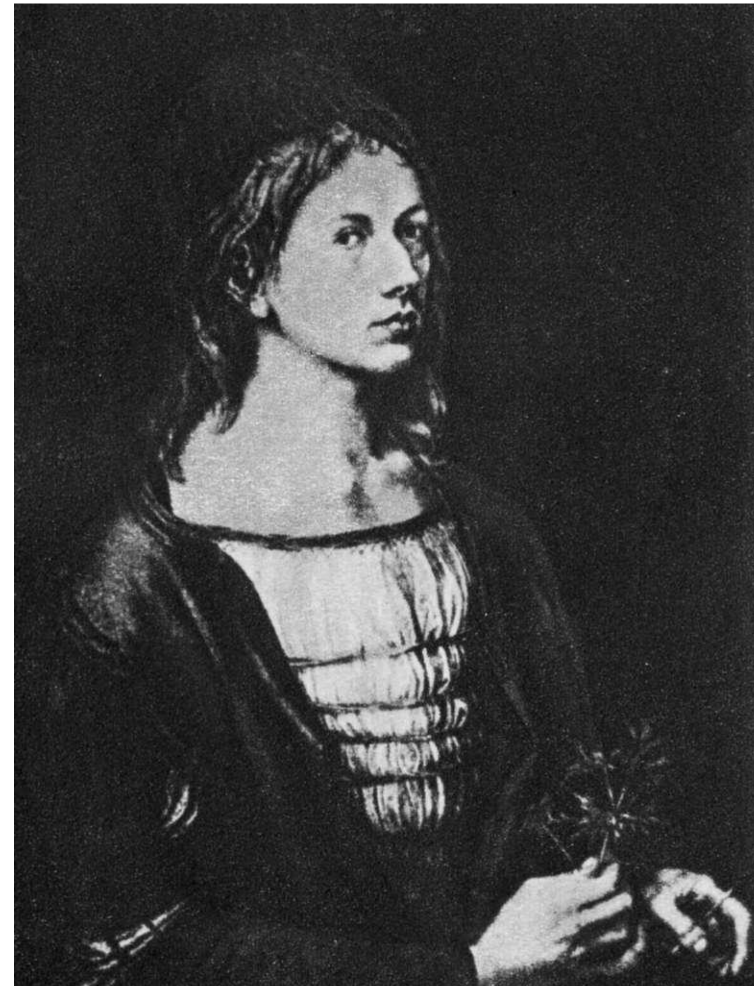
Autoportretas. 1484. Sidabro pieštukas

Autoportretas. 1491—1492. Plunksna

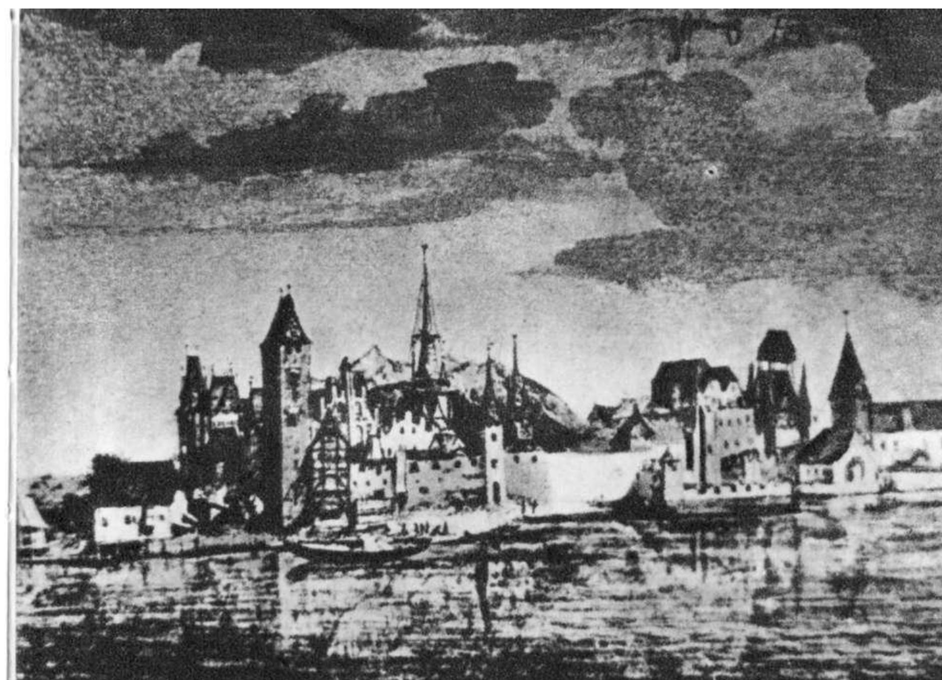
„Mano Agnesė". 1494. Plunksna

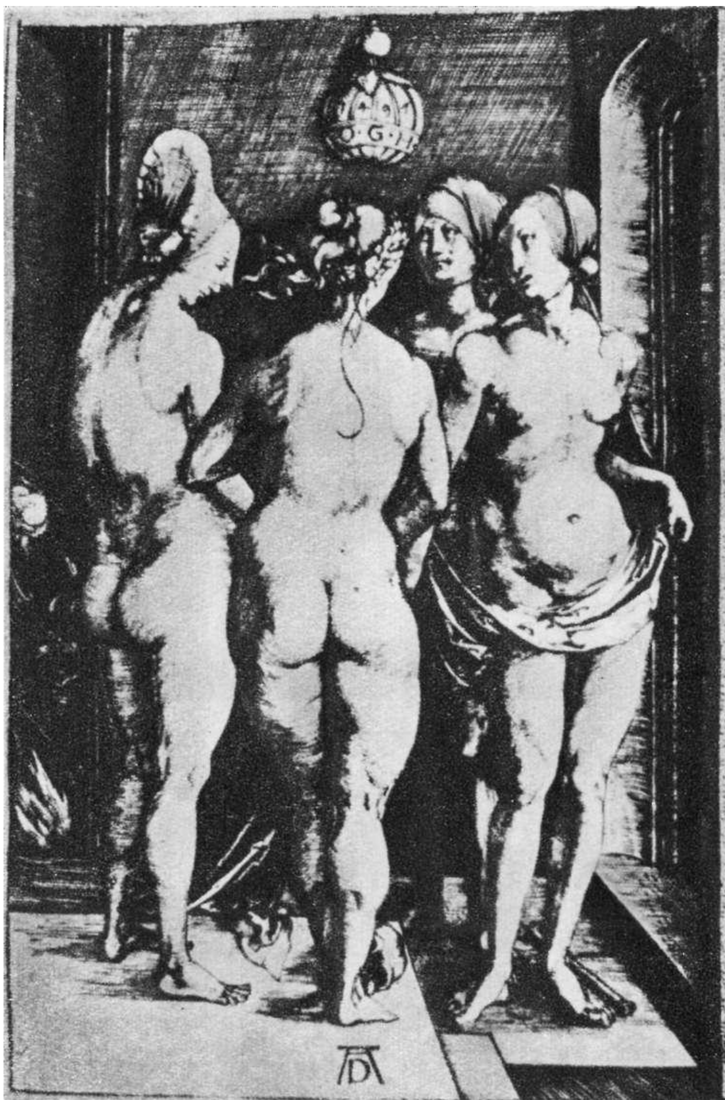
Autoportretas. 1493

Prikalimas prie kryžiaus. Iš ciklo „Septyni Marijos skausmai". 1495

Insbruko vaizdas. 1494. Akvarelė

Keturios raganos. 1497. Vario graviūra

Sunūs palaidūnas. 1496—1498. Vario graviūra

Heraklis. Apie 1496—1498. Medžio raižinys

Autoportretas. 1498

Jūros pabaisa. Apie 1498. Vario graviūra

Šv. Jono kankinimas. Iš „Apokalipsės" ciklo. 1498. Medžio raižinys

Keturi raiteliai. Iš „Apokalipsės" ciklo. 1498. Medžio raižinys

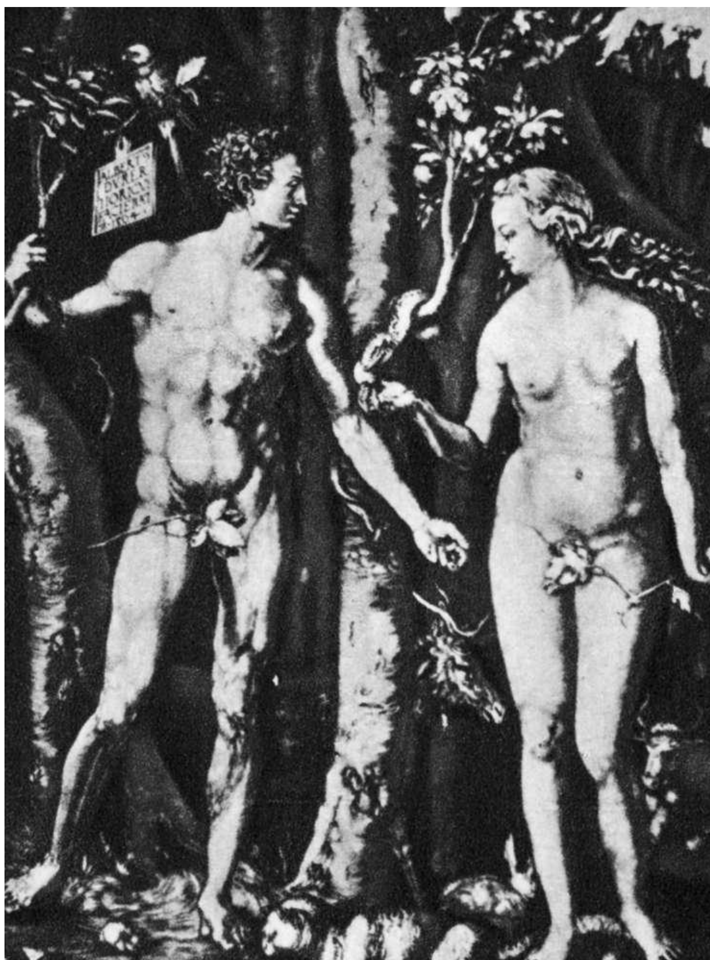
Teisiųjų paženklinimas. **Iš** „Apokalipsės" ciklo. **1498.** Medžio raižinys

Dūdų garsas. Iš „Apokalipsės" ciklo. 1498. Medžio raižinys

Jonas ryja knygą. Iš „Apokalipsės" ciklo. 1498. Medžio raižinys

Adomas ir Ieva. 1504. Vario graviūra

šaulio, kuriam skirta greitai baigtis, likimo, prisidėdavo kitas — nerimas meistro, įtemptai, be paliovos galvojančio, kaip nugalėti sunkumus, glūdinčius paveiksluose, kuriuos jis išdrįsdavo padaryti regimus. „Šv. Jono kankinime" taip pat išsipildė stebuklas, bet jis įvyko žemėje, mieste, apsuptame žmonių ir daiktų iš paties gyvenimo, įvyko šiame pasaulyje. Dabar reikėjo pavaizduoti dangaus ženklus, kažką nesuvokiama, ko niekas nebuvo matęs, gal tik sapne. ..

Mes nežinome, kokia seka buvo kuriami piešiniai raižiniams, bet pagrindas spėlioti yra. Du Jono regėjimai eina vienas po kito tokia tvarka, kaip pasakoja apie juos „Apokalipsė",— pradžioje „Septynios žvakidės", paskui „Dangaus vartai". Tačiau, sprendžiant iš siužeto, lakštas „Dangaus vartai", matyt, buvo sukurtas anksčiau. Cia Diureris klusniai seka kiekvieną „Apokalipsės" raidę. Tuštumos, neužpildyto paviršiaus baimė buvo taip būdinga viduramžių dailei, kad jis užpildė visą lakštą. Diureris pavaizduoja ir sostą, ir jame išdidžiai sėdintį dievą tėvą, ir aplink sostą vaivorykštę, ir dar dvidešimt keturis sostus, kuriuose sėdi seni vienuoliai baltais drabužiais, ir septynias žvakides, ir keturis šešiasparnius gyvius. Jis ilgai plušėjo, norėdamas sukurti ne tik nejudamą vaizdą, bet ir suteikti paslaptingumo įvykiui, apie kurį Jonas buvo nusprendęs papasakoti žmonijai. Sėdintysis soste laiko knygą, užantspauduotą septyniais antspaudais. Angelas pašaukė teisiuosius nuimti antspaudų, sakoma tekste, bet teisiojo neatsirado. Diureris tiksliai, nieko nepraleisdamas, nupiešė knygą su apvaliais antspaudais ant raiščių, angelą, kuris plevena ore, ragindamas teisiuosius, liūdintį Joną, senelį, guodžiantį jį. Tačiau tai, kas paslaptinga, mįslinga, Diureris norėjo padaryti matoma — to nuolatos jis siekė. Senelių sostus pavaizdavo kaip neturtingos bažnyčios choristų kėdes, dangaus vartus kaip klėties duris. Jie sukalti iš storų lentų ir užkabinti ant vyrių. O šešiasparniai gyviai panašūs į heraldikos gyvūnus. Ir viskas, kas yra lakšte, susilieja į kažkokį sudėtingą piešinį. Deja, dangaus vizijoje trūksta gilumos. Atverti vartai aiškiai išsikišę į priekį, ir tai rodo, koks plokščias šitoje graviūroje dangus. Kaip sunku, kaip sunku, viešpatie, kaip sunku! Nukamuotas dangaus reginio,— jis jokiu būdu dailininkui nepakluso,— Diureris ryškiai atskyrė dangų nuo žemės debesiu. Debesis nepanašus į tikrus debesis, tartum iš popieriaus išpjautas, bet po juo žemiškas peizažas:

kalvoti krantai, apaugę medžiais, miestas ant kalvos, snaudžiantis ežeras. Laivelių siluetai, punktyrais pažymėtas tolimo kranto kraščiukas suteikia ežerui pratisumo vaizdą. Sis peizažas puikus, bet lakštą kaip visumą suardo. Danguje, kur atsiskleidžia reginys, linija nubrėžta kitu ritmu, pagal kitą principą, šviesa ir šešėliai turi kitą reikšmę, kitą vertę negu žemėje. Diureris sakytum šitame lakšte užfiksavo dvi savo sielos puses: linkusią į simboliką, į liūdną mįslingumą ir aiškią, saulėtą, žemišką. Ir nugalėjo žemiškoji.

Kai Diureris nupiešė pirmąjį Jono regėjimą —„Septynias žvakides",— jis pakartojo pirmtako, Kobergerio biblijos dailininko, kompoziciją.

Sunku patikėti, kad juodviejų darbus skiria apie penkiolika metų. Galbūt Diureris panoro įrodyti sau ir kitiems, kaip daug jis yra pasiekęs raižymo mene. Tas nežinomas dailininkas pažymėjo Kristų ir Joną menku kontūru. Diureris jiems įkvėpė gyvybę. Juodu veikia. Vienas pranašauja, kitas dedasi į galvą ir į širdį. Pirmtakas tik pavaizdavo, kad veiksmas vyksta danguje, nubrėždamas banguotą debesies liniją. Diureris suteikė dangaus erdvei juntamą gilumą — jis atrodo bekraštis ir aidus. Pirmtako Kristaus veidas — kaukė. Diureris padarė jį rūstų, pakeltos jo dešinės rankos gestas didingas.

Kai Diureris vyresnysis pamatė šitą raižinį, jis visų pirma atkreipė dėmesį į žvakides. Niurnberge tokių dar nebuvo gaminama! Iš tiesų raižinio žvakidės sukurtos pagal itališkuosius pavyzdžius. Matyt, Diureriui buvo malonu jas piešti raižiniui. Jo fantazija beribė: visos septynios žvakidės skirtingos: su apvaliais ir smailiais išsikišimais, su užraitais, supynimais, persmaukimais, su augaliniu ornamentu, su paukščių figūrėlėmis. Papuošimai sudėtingi, subtilūs, įmantrūs, tačiau žvakidės neatrodo fantazija. Auksakalys būtų galėjęs jas padaryti pagal šitą piešinį. Tarp niūrių reginių, kuriais Diureris gyveno, kurdamas „Apokalipsę", jį džiugino kiekviena galimybė pavaizduoti peizažo grožį arba puikų žmogaus rankų kūrinį. Žvakidės — reginiai, tačiau jie materialūs. Standus debesis įlinkęs nuo svorio. Kiekvienoje žvakidėje dega žvakė. Ploni liepsnos liežuvėliai vos vos virpa, apgargėjęs vaškas. Plaikstosi žvakės ugnis, bėga tirpstantis vaškas, vienas liepsnos liežuvėlis krūptelėjo ir palinko labiau už kitus. Tai suteikia visam žvakių ratui neįprastą gyvumą.

Daugiausia jėgų dailininkas atidavė Jono paveikslui. Jo veidas tame lakšte atrodo jaunas ir gražus. Laisvai krinta jo apdaro klostės. Taurių rankų pirštai ploni. Plaukai sukasi, ir garbanų ritmas panašus į žvakidžių užraitų ritmą. Tačiau Jono ir žvakidžių ryšys ne tik ritminėje harmonijoje. Jis įjungtas su jomis į vieną ratą, kaip ir jos remiasi į debesį, ir jo galva sulig žvakės šviesa,— jis pats kaip liepsnojanti žvakidė. Sis raižinys daug vientisesnis negu „Dangaus vartai" ir todėl atrodo sukurtas vėliau, kai Diureris jau buvo įsitraukęs į darbą.

Dabar beliko padaryti regimą vieną iš niūriausių „Apokalipsės" pranašyscių — pranašystę apie keturis raitelius, jojančius baltu, sartu, juodu ir palšu arkliais. Jie naikina taiką žemėje, tai yra stengiasi, kad žmonės žudytų kits kitą, neša mirtį nuo kardo kirčio, bado, maro, nuo plėšriųjų žvėrių.

Raiteliai išnyra iš gūdžios tamsos, kuri artėja prie žemės. Kad raitelius pasiuntė dangus, rodo spindulių strėlės. Pirmasis su smailia naktine kepuraite, plačiaskverniu chalatu, ištemptu lanku rankoje. Ar čia ne užuomina į ordas, kažkada traukusias iš Rytų į Europą ir vėl jai grasinančias? Turkai Diurerio laikais nuolatos brovėsi į Europą. Antrasis raitelis užsimojęs kardu — nori smogti. Trečiasis vietoj ginklo laiko už sverto tuščias svarstykles. Taip dailininkas perteikė žodžius: „Ir štai juodas arklys ir ant jo raitelis, laikantis saiką rankoj savojoj." Toliau einančios eilutės kelia mintį, kad tuščios svarstyklės — brangumo simbolis, bet galbūt jomis bus pasverti ne grūdai, o žmonių gyvybės. Ketvirtasis raitelis, „kurio vardas — mirtis",— pusnuogis senis plačiai išžiota burna ir degančiomis akimis. Jis išdidžiai sėdi ant kaulėto arklio. Mirtis užsimojusi ne dalgiu, o šakėmis. Nė vienas iš ankstesnių iliustratorių nėra pavaizdavęs tokios detalės. Tačiau Diureris jos nesugalvojo. Per epidemijas duobkasiai šakėmis versdavo mirusiųjų kūnus į duobę. Todėl Diureris ir pakeitė tradicini dalgį šakėmis. Įkandin paskutiniojo raitelio žeme šliaužia siaubūnas pražiotais nasrais. Taip Diureris jau buvo pavaizdavęs pragarą graviūroje „Keturios raganos". Arkliai eina nesustabdomai. Trijų raitelių arkliai kaustyti,— jiems šuoliuojant, kaukši metalas. Ketvirtąjį arklį dailininkas paliko nekaustytą. Jam žengiant, stuksi kaulas. Raitelis-mirtis atleidęs virvinius pavadžius. Ant jo arklio— nei balno, nei balnakilpės. Raitelis, įsmeigęs į priekį kupinas įniršio apskritas bepročio akis, ark-

lio nevaldo. O jo arklys, klupdamas ant apdaužytų kanopų, be atodairos artėja prie žmonių. .. Po arklio kanopom griūva siaubo pagautas miestelėnas, miestelėnė, valstietis. Jie ir nebando priešintis. Valstietis dar nepargriuvęs, jis vienintelis stovi ir ranka beviltiškai mosuoja: nuo mirties neatsiginsi. Išgąstis ir nustebimas sočiame miestelėno veide. Jis nesupranta, kuo nusikaltęs. Už jo išblyškęs ant nugaros parvirtusio tiesiai po arklio kanopomis vyro veidas. Jo plaukai piestu atsistoję iš siaubo. Plačiai išžiota burna kažką veblena. „Apokalipsė" pasakojo, kad nuo žūties stengėsi išsigelbėti ir valdovai žemiški, ir didikai, ir turtuoliai, ir tūkstančiai viršininkų, ir stiprieji, ir kiekvienas vergas, ir kiekvienas laisvasis... Diureris praplėtė šį sąrašą. Pirmiausia jo raižinyje pragaro nasrai praryja vyskupą su mitra. Kai kurie tyrinėtojai čia įžiūri tiesioginę katalikų bažnyčios dailininko opoziciją. Tai per daug paprasta ir vienašališka. Juk ir kur kas anksčiau, dar iki Diurerio, „Šokiuose" ir „Mirties triumfuose" buvo vaizduojama, kad prieš mirtį visi lygūs, kad ji neša pražūtį ir vyskupui...

Baisi kavalkada vos sutelpa lakšte — atrodo, kad ji galvotrūkčiais lekia pro mus. Juda raiteliai, paskui juos slenka tamsa**y** prarydama šviesą, kuri dar matyti horizonte. Tamsą būtų galima pavaizduoti visai juoda dėme. Tačiau tada ji būtų negyva. Diureris sukuria tamsą suartindamas beveik tiesias, bet judančias juodas linijas. Ir tokiu būdu atsiranda ne tik tamsa, bet ir slenkanti tamsa. Veržlus horizontalus brūkšniavimas sudaro arklių foną: tamsa aplenkia juos, traukdama paskui save. Strėlė lanke, kardo mostas rodo jojimo kryptį. Arkliai kiekvienas kitaip ištiesę kaklus, ištempę pavadžius, karpo ausimis. Kiekvienos kojų poros kitokia padėtis. Susidaro vaizdas, kad šuoliuojama. Viskas taip išraiškinga, kad, rodos, girdi, kaip kaukši žirgų kanopos. Jauti, kad dailininkas yra pats sėdėjęs balne, laikęs pavadžius, spaudęs pentinais arklį, girdėjęs, kaip, šuoliais jojant, švilpia ausyse vėjas.

Kiek ilgų valandų buvo tekę prie „Apokalipsės" praleisti, kiek buvo tekę išgirsti pasakojimų apie kovas, apie grėsmingai užgriūvančią raitąją kariuomenę, apie kraupų strėlių švilpimą, apie panišką siaubą, apėmusį žmones, kiek buvo tekę pamatyti baisių reginių savo vaizduotėje, kad būtų galima sukurti šitą raižinį! Dailininkas daug stipriau jaučia baimę, kuria alsuoja jo epocha, negu jo miesto gyventojai, neapdovanoti tokia

fantazijos jėga kaip jis. Jo galvoje žiaurūs vaizdiniai pasidaro tokie ryškūs, kokių eiliniai žmonės, laimė, neregi. Tačiau kai dailininkas stengiasi išreikšti siaubą, kai net pasauliniam chaosui įkūnyti apgalvoja kompoziciją, baimė dingsta. Paversti siaubą vaizdu — vadinasi, dalinai jį nugalėti. Juk tai jis pats iš nieko sukūrė medyje ir popieriuje „Apokalipsės" raitelius, suteikė jiems judesį, ginklus, veidus... Vadinasi, kad ir kokia nuodėminga būtų ši mintis, jis, dailininkas, tvirtesnis už juos. Bent kolei kuria jų paveikslus.

Nuojauta Diureriui davė mintį, kad negalima viso raižinio panardinti į tamsą. O galbūt ne tik nuojauta, bet ir kažkokie filosofiniai samprotavimai. Tokiam dailininkui kaip jis menas ir filosofija susilieja, jo, menininko, sprendimai neatskiriami nuo moralinių jo įsitikinimų. Diurerio „Apokalipsė" niūri, bet joje gyvena, čia nutylanti, čia vėl pasigirstanti, šviesos tema, vilties tema — vilties, be kurios žmogus ir dailininkas negali egzistuoti.

Galima atidėti į šalį eskizus, galima apskritai išeiti iš dirbtuvės, tarus sau: „Užteks, šiandien užteks!" Tačiau nuo minčių apie darbą išsivaduoti negalima. Diurerio kaimynas, norėdamas su juo pasišnekučiuoti, sustabdo jį gatvėje ir staiga įsižeidžia, pastebėjęs, kad meistras nesiklauso, kad jo žvilgsnis nukreiptas į kažką, ko nematyti. Iš tikrųjų šis žmogus kartais atrodo pamišęs.

Pasirodžius keturiems raiteliams, „Apokalipsės" tekstas pasidaro dar sudėtingesnis. Skrajoja mintis to, kas parašė šitą pranašystę. Jis girdi žuvusių už tikėjimą ir tų, kuriems neatkeršyta, aimanas. Bus atkeršyta tada, tikina jis, kai nužudytųjų padaugės. Keista paguoda! Tas, kuris rašė „Apokalipsę", nieko kito žmonėms negalėjo duoti. Tuo laikotarpiu, kai jis gyveno, Romos imperatorius dar labiau ėmė persekioti krikščionis, dar žiauriau ėmė engti visus beteisius. Ir nebuvo jėgos, galinčios jam pasipriešinti! Liko viena. Galvoti: kuo blogiau, tuo geriau! Kuo daugiau aukų, tuo arčiau atpildas. Žuvusieji gali guostis baltais drabužiais, kurie jiems bus išdalyti danguje. Šitai Diureris ir pavaizdavo kitame lakšte—„Penktojo ir šeštojo antspaudo nuėmimas". Šit viena iš sielų gauna baltus drabužius. Tai jaunas vyriškis. Jis kiša į marškinius, kuriuos laiko angelai, galvą ir rankas. Didžiuliai raumenys išsitempia ant nugaros. Juda susieidamos mentės. Nuodėmė ir

sakyti, net dangaus reginio nenupieši be eskizų, padarytų pirtyje. Tai, kas vyksta danguje ir yra vizija, įgauna žemiškuosius bruožus...

Žmonijos išbandymas tęsiasi.

Po to, kai buvo nuimtas šeštasis antspaudas, prasidėjo didysis žemės drebėjimas. Diureris pavaizdavo, kad jau pasviręs kalnas. Trūkinėja akmens uola. Netrukus nuo jos atskils nuolaužos: „Ir saulė apniuko kaip atsiskyrėlio ašutinė, ir mėnuo pasidarė kaip kraujas." Diureris suteikia abiem šviesuliams paniurusių žmonių veidus. Rūstus vyro veidas yra siaurame delčios pjautuve. Mėnulio spinduliai smailūs kaip durklai. Saulės spinduliai susiraitę kaip gyvatės. Sako, taip jau buvo pavaizdavęs saulę raižiniuose Diurerio mokytojas Volgemutas. Taip, bet ne visiškai taip. Tarp Diurerio spindulių-gyvačių yra ir spindulių, smailių kaip ietys. Ir jie juodi. Baisi juoda saulė, stulbinanti smailiais juodais spinduliais, virš žūstančio pasaulio. Didžiulės liepsnojančios žvaigždės krinta ant žemės, palikdamos danguje ugnies pėdsakus. Girdi švilpimą, kai jos skrodžia orą. „Ir dangus prasivėrė, susivijęs į vytulą..." Argi įmanoma padaryti regimą tokią metaforą? Diureris gali. Didžiuliu debesimi jis apklojo žemę. Debesis tęsiasi nuo vieno lakšto krašto ligi kito — nuo vieno pasaulio krašto ligi kito. Ir šitas debesis riečiasi, jo kraštai vyniojasi, palapinė, kurią jis sudaro virš pasaulio, susiaurėja. Slegiamo pasaulio vaizdas atsirado gerokai prieš tai, kai jis pasirodė dabartinių fantastų knygose. O po baisiai besisukančiu dangumi, tarp akmens nuolaužų, kurios jau gali atitrūkti,— apimti siaubo nusidėjėliai. Diureris aiškiai padalija minią į dvi dalis: kairėje — eiliniai žmonės, dešinėje — aukštos kilmės. Paprasti žmoneliai beviltiškai iškėlę į dangų rankas. Pagyvenusi moteris stengiasi pridengti savo kūnu kūdikį. O kuo vaikai čia kalti?—kilo ir kyla neišvengiamas klausimas tam, kuris skaito „Apokalipsę". Diureris nežino, ką atsakyti, tačiau žūstančius vaikus pavaizduoja su širdį gniaužiančiu gailesčiu. Dar viena jauna moteris, iškėlusi rankas, taip pat klūpodama, iš siaubo svyra prie žemės; jos poza rodo, kad ji rauda. Tai vienas iš pačių išraiškingiausių Diurerio kūryboje nevilties ir sielvarto įkūnijimų, o gal ir apskritai pasaulinėje grafikoje. O kitoje pusėje karalius su karūna ant galvos, popiežius su tiara, vyskupas su mitra, vienuoliai. Taip Diureris išvydo ir parodė „valdovus

žemiškuosius ir didikus, ir turtingus tūkstančių tūkstančius viršininkų". Vyskupų „Apokalipsė" nėra minėjusi, o popiežiai, kada buvo kuriamas jos tekstas, apskritai dar neegzistavo. Tačiau Diureris ne tik pavaizdavo savo raižinyje popiežių, bet ir jo veidą padarė atstumiantį: riebų, su trimis pagurkliais, užgriuvusiomis akimis, baimės spazmo iškreipta burna; jo veide matyti žiaurus pasipūtimas.

Kai vėliau, reformacijos laikais, Diurerio „Apokalipsė" susilauks didelio populiarumo, dėmesio centre bus ir šitas lakštas su negailestingu popiežiaus atvaizdu.

„Apokalipsę" galima nagrinėti kaip literatūros kūrinį, turintį sudėtingą kompoziciją. Diureris taip neanalizavo, be to, tai būtų laikęs nuodėme. Juk „Apokalipsė" jam buvo dievo įkvėpta knyga. Bet dailininkas jautrus personažų kalbai, ritmo kitimui, šviesos kontrastams, ir Diureris juto svarbų teksto savitumą. Nežinomas jo autorius suvokė, kad be paliovos kelti siaubą negalima. Jeigu baisūs pranašavimai eis vienas po kito, jie nebedarys įspūdžio. Taip už matomų žvaigždžių, kurios gęsta, ir pasaulio, kuris žūsta, pasirodo kitas paveikslas. Keturiuose žemės kampuose atsiranda keturi angelai. Jie laiko keturis žemės vėjus, kad jie nepūstų į žemę. Atokvėpis! Tamsa ir neviltis užleidžia vietą šviesai ir vilčiai. Keturi dideli sparnuoti angelai patikimai gina pasaulį iš visų keturių pusių. Jų figūros didingos ir romios. Kiekvienas ginkluotas, turi kardą. Dar vienas angelas paženklina teisiuosius, išgelbėtus nuo žūties. Todėl šis raižinys ir vadinamas „Teisiųjų paženklinimu". Jis taip atsargiai ir taip įprastai laiko ploną teptukėlį, kad atrodo, jog Diureris nupiešė jį pažvelgęs į vieną iš savo mokinių, kuriam buvo pirmą kartą leista teptuku prisiliesti prie drobės.

Išraiškingi žmogaus rankų judesiai seniai domina Diurerį. Angelų rankos kalba: pakeltas vieno pirštas moko, plačiai atgniaužtas kito delnas sutaiko, trečiojo pakelta plaštaka draudžia. Ir tik ketvirtojo rankos suspaudusios kardo rankeną: jeigu neužteks žodžių ir gestų, prakalbės jėga! Medis dar virpa, danguje dar pučia vėjai, horizontas dar tamsus, o kalnai, medžiai, namai jau apšviesti ryškios ramios šviesos. Vėl pasigirsta muzikinė šviesos tema...

Nuimtas septintasis antspaudas. Atokvėpis tęsiasi. Išgelbėtieji garbina dievą („Pateptųjų choras"). Diureris ir čia seka

tekstu, bet džiaugsmas ir triumfavimas jam nepakluso. Besiį-meldžiančiųjų veidai negražūs, sunerimę, rūškani. Jie laiko palmės šakas kaip Niurnbergo paaugliai pašventintas verbas per procesiją. Kažkas jau įprasta. Netgi Diureris, kuris galėdavo pavaizduoti viską, nesugebėjo patraukliai pavaizduoti liaupsinančios minios. Pamokoma nesėkmė! Teisiųjų, dangaus išgelbėtų, likimas —• tai gyvavimas be pavojų, nežinantis bado, troškulio, karščio. Nuo šiol gyvavimas susideda tik iš žiūrėjimo į dievą ir jo garbinimo. Pavaizduoti be galo laimingą gyvenimą matomą nepaprastai sunku. „Apokalipsėje" Diureris — tragedijos dailininkas. Jis gali perteikti griaustinio dundėjimą ir žemės drebėjimą, bet ne malonius angelų balsus.

Atokvėpis trunka neilgai. Nuimtas septintasis antspaudas. Septyni angelai gauna trimitus („Trimitų garsas"). Iš tokių trimitų pasigirsta skardus vienatonis garsas, panašus į riaumojimą. Jų signalai skambėdavo kariuomenėje, kuri būdavo pasirengusi šturmuoti besiginantį miestą. Diurerio amžininkai pažinojo tą garsą, nuo kurio apmirdavo širdis kaip ir nuo vilkų staugimo. Angelai ėmė pūsti trimitus, ant žemės pasipylė kruša ir pliūptelėjo kraujas. Dega medžiai ir žolė. Jūros vanduo virsta krauju. Atitrūksta nuo dangaus žvaigždė Pelynas ir įkrinta į šulinį, ir pasidaro kartus žemėje vanduo. Iš visų pusių šturmuoja saulę tamsa. Kiekvienas naujas trimito garsas pranašauja naujas nelaimes. Dar viena žvaigždė krinta žemėn, atverdama dar vieną šulinį. Iš ten kyla dūmai. Jie aptemdo saulę ir dangų ir virsta grobuonišku skėriu. Štai kur tipai, sukurti kaip tik Diureriui! Jis kuria gigantišką pasaulio sceną. Viršuje tarp dievo ir altoriaus — aštuntasis angelas. Jis meta ant žemės aukojamąją ugnį. Nuostabus jo veidas. Nei pykčio, nei grasinimo. Tai nerūpestingai žaidžiančio kūdikio veidas. Lūpose — maloni šypsena, akyse — smalsumas. Jis — įsikūnijęs nerūpestingas žiaurumas. Užmiršti jo negalima. Blanksta mėnulis ir saulė. Nelaimės apglėbia žemę. Audra skandina laivus. Plaukia vandeny stiebų nuolaužos. Iš siaubo pakėlęs rankas irkluotojas, kurio laivelį užverčia banga. Kitas bando išsigelbėti plaukdamas. O kur plaukti? Priešais jį — liepsnojantis krantas. Diureris viename lakšte sujungė keletą įvykių, apie kuriuos pasakoja „Apokalipsė". Jam pavyko perteikti ne akimirką, o ilgai trunkančią siaubo būseną. Įstrižai dangaus skrenda plėšrusis erelis. Vėjas švilpia pro pusiau išskleistus erelio sparnus, iš snapo pasigirsta klyksmas: „Vargas, vargas, vargas!" Dailininkas tuos žodžius užrašė. Trumpas tekstas, įjungtas į vaizdą,— vienintelis atvejis šiame cikle,— įgauna šiurpią jėgą. Didžiulės rankos išlenda iš debesies ir meta jūron ugnies kalną. Iš jo, tartum iš vulkano, išsiveržia ugnis ir garai, ir aplinkui užverda vanduo. Apie ugnies kalną „Apokalipsėje" kalbama, bet apie rankas, kurios jį meta jūron, ten nė žodžio nepasakyta. To nėra pavaizdavęs ir vienas iš ankstesnių iliustratorių. Tai Diurerio atradimas. Angelo rankos — mažos danguje, bet, priartėjusios prie žemės, grėsmingai didžiulės. .. O apačioje, kiek akys aprėpia, plyti taikus peizažas. Nuolaidžios kalvos, skardingi krantai, retokos permatomos giraitės, kviečiantys į tolius keliai, vingiuotos upės. Neseniai šita žemė buvo rami ir graži. Bet nuaidėjo rūstieji trimitai, ir viskas, kas joje yra, žūsta...

Pasaulis, kuris supo Diurerį, nuo vaikystės buvo ankštas ir mažas. Jis pažinojo savo miestą, keletą kitų, truputį Šveicariją ir Italiją. Karai, jeigu juose dalyvaudavo tūkstančiai kareivių, o žūdavo šimtai, jam atrodydavo dideli. Epidemija, nusinešusi dešimtis tūkstančių gyvybių, atrodė pasaulinė katastrofa. Maža dalis žemės, pavaizduota šiame lakšte,— išraiškingiausia metonimija, sudaryta pagal formulę „dalis už visumą". Lopinėlis žemės Diureriui ir jo darbų žiūrovui reiškia visą jiems pažįstamą žemę. O mes, XX amžiaus žmonės, žiūrime į šį lakštą ir negalime atsikratyti jausmo, kad dailininkas, sukūręs šitą plėšrųjį paukštį, grėsmingai šnarančiais sparnais skrodžiantį orą, šituos liepsnojančius miestus, šitą išdegintą žolę, šitą verdantį jūroje vandenį, šitą spjaudantį ugnimi kalną, pro amžių tolį numatė bombardavimus ir gaisrus, kuriuos mums teko pergyventi, numatė Hirosimą ir Nagasakį.

Diureris tikėjo „Apokalipsės" pranašystėmis. Jis aistringai stengėsi, kad jo raižiniai būtų kuo įtikimesni. Jis ne šiaip sau angelams prideda sparnus. Kiekviena sparnų pora — kitokia. Vieni plačiai išskleisti, kiti — pusiau, treti — suglausti. Visur junti, kaip kantriai dailininkas stebėjo paukščius: erelius, gandrus, gulbes. Sparno anatomija perteikta be jokio priekaišto. Laive, kuris sudaro tik vieną iš mažų raižinių smulkmenų, tiksliai pavaizduota tiesi burė, ištempta uraganinio vėjo. O šalia esantis laivas — galera. Ji nuleido burę, ir irkluotojai ėmėsi irklų. Irkluotojai ir irklai — mažutėlaičiai, vos matomi brūkš-

neliai, juos galima įžiūrėti tik per lupą; smulkiausiais brūkšniais tiksliai pavaizduotas staigus galeros artėjimas prie kranto. Sulinį, į kurį įkrito žvaigždė, Diureris stato iš didelių, bet kaip nutašytų akmenų ir akmenis sujungia metalinėmis sąvaržomis. Vėlgi tai, kas fantastiška, įtikima, nes detalės gyvenimiškos;

Niūrios pranašystės tęsiasi. Vėl pasigirsta trimito garsas („Angelai keršytojai"). Žiūrovas regi baisių žudynių sceną. Rūsti angelų kariuomenės rikiuotė įsibrauna į beginklių žmonių minią. Vienas iš angelų šiurkščiai čiupo moterį už plaukų, prilenkė jos galvą prie žemės ir užsimojo kardu. Jo burna plačiai atverta. Taip kvėpuoja mėsininkas, kirviu kapodamas skerdieną. Antrasis angelas atstumia senį, kuris maldauja pasigailėti, ir, iškėlęs kardą, ruošiasi jam smogti. Trečiasis angelas nukreipė ginklą į popiežių ir imperatorių, jau parmestus į dulkes. Jo kūnas stamantrus kaip spyruoklė ir, rodos, staiga ims ir atsities smogdamas. Ketvirtasis angelas, pagriebęs nukritusio nuo arklio riterio kardą, abiem rankom aukštai iškėlęs jį virš galvos. Angelai pasukti kits į kitą nugaromis. Taip vienas prieš vieną susikibo pėstininkai. Raižinių, atspausdintų Kobergerio biblijoje, nežinomas meistras pavaizdavo angelus, besiveržiančius į minią iš įvairių pusių. Diureris nusprendė: jeigu angelai iš centro pajudės į keturias skirtingas puses, tartum j keturias pasaulio šalis, nesulaikomas jų žengimas dar bus baisesnis. Žemė nuklota parblokštųjų kūnais. Matyti tik jų veidai. Čionai žūsta visų genčių žmonės, kalbantys visokiom kalbom, teisieji ir kaltieji. Baudžiantis pyktis atrodo čia teisingas, čia negailestingas ir aklas. Lakštas kupinas gyvybės. Regis, angelų, kurie pirmajame plane išsiveržia už lakšto ribų, kardai grasinamai švilpia žiūrovams prieš pat akis. Viršutinėje lakšto pusėje, aukščiau horizonto, skrieja dangaus kariaunos arkliai, alsuojantys ugnimi, dūmais ir siera. Diureris vėl leido pro angelų sparnus pasirodyti gabalėliui pasaulio, dar nelaimės nepaliesto. Šviesus šitas pasaulio kampelis, bet dangus Virš jo jau patamsėjęs. Šviesa išblės ir čia. Visos žmonių giminės žūtis atrodo arti.

Diureris pasitikėdamas savimi vaizdavo smogiančius kalavijuočius, šuoliuojančius arklius, riterius su šarvais, laivus, kalnus, namus. Jam į pagalbą ateidavo didžiulė stebėjimų atsarga, įžvalgi ir gerai išlaikanti vaizdą atmintis. Tokios atsargos,

ko gero, nėra turėjęs nė vienas iki jo gyvenęs grafikas. „Apokalipse" jis sukūrė ištisą simbolių kalbą, paaiškinančią dangaus reiškinius—krušą, griaustinį, audrą, mėnulio ir saulės užtemimą. Kai kuriuos jis pasiskolino iš Sedelio „Pasaulinės kronikos" iliustracijų, sukurtų Volgemuto ir Pleidenvurfo, bet drąsiai juos pakeitė, praturtino, padarė sudėtingesnius. O štai naujas skyrius jam iškėlė tokių problemų, kurių jis.dar nebuvo sprendęs ir nežinojo, kaip jas išspręsti. Stai tos eilutės: „Ir regėjau aš kitą angelą, stiprų, nužengiantį iš dangaus, paskendusį debesyje, virš jo galvos buvo vaivorykštė, ir veidas jo kaip saulė, ir kojos jo kaip ugninės kolonos. Jo rankoje buvo atversta knyga. Ir pastatė jis dešinę koją ant jūros, o kairiąją ant žemės..."

Teksto tęsinys Diurerį stūmė į neviltį. Atidžiai, nepraleisdamas nė vieno žodžio, jį skaitė, bet daug kas liko nesuprantama. „Septyni griaustiniai patikėjo kažką Jonui, tačiau balsas iš dangaus paliepė jam tai, kas buvo pasakyta, nuslėpti." Amžių amžius „Apokalipsės" skaitytojai bandydavo įspėti, ką reiškia šios eilutės. O Diureris turėjo sunkesnį uždavinį: ne tik įspėti, bet ir sugalvoti, kaip išreikšti jų prasmę piešiniu. Tuoj pat sekė pranašystė „laiko jau nebūsią". Tikriausiai tai reikėtų suprasti taip: paskirtas laikas atėjo. Kas buvo išpranašauta, tučtuojau įvyks. O kas? Balsas iš dangaus paliepia Jonui paimti iš angelo rankų knygą ir ją praryti. Tai, aišku, reiškia — nuslėpti joje glūdinčią paslaptį nuo tų, kurie jos nežino. O kai jis nutylės ją, vėl turi pranašauti, jausdamas paslapties kartėlį ant lūpų.

Nelengva tokias alegorijas paversti raižiniu. Apeiti jų Diureris dar nenorėjo. Ankstesnėse „Apokalipsės" iliustracijose nebuvo aplenktas šitas skyrius. Diureris nepažeidė tradicijos. Griaustinio balso matomo nepadarysi, bet pojūtį galingos jėgos, kuri sukuriama eilute apie septynis griaustinius, prakalbusius savo balsais („Jonas ryja knygą"), nulemia raižinio sandaros iškilmingumas. Angelo veidas apvainikuotas vaivorykšte ir spinduliuoja raibuliuojančius spindulius. Ranka, pakelta priesaikai, staigiai perkerta debesį pusiau. Kita valdingai duoda Jonui knygą. Angelo kūną Diureris paslėpė už žėrinčių spindulių, už debesų tumulų, palikdamas vaizduotei jį nupiešti. Jono rankos, kuriose jis laiko knygą, nukreiptos ta pačia linkme kaip ir angelo ranka, pakelta duoti priesaikos. Sis judesys

vis pakartojamas lakšte — pabrėžiamas vieningas veržimasis. Jonas čia vyresnis negu ankstesniuose lakštuose. Jis jau daug yra matęs ir girdėjęs, jau daug paslapčių saugo. Diureris negali ilgai likti tarp abstrakčių simbolių. Jam reikia gyvų smulkmenų. Ant žolės šalia Jono atverstas sąsiuvinis. Matyti prirašyti puslapiai. Prie sąsiuvinio pririšta rašalinė ir rašymo priemonės. Diurerio pirmtakai žemę ir jūrą žymėdavo beveik sąlyginiais ženklais. Diureris kuria matomą krantą. Prie pat krašto auga meldai, prie jo atplaukia, išlenkusios ilgus kaklus, baltosios gulbės. Krantas miškingas: netoliese auga gumbuotas ąžuolas, tolumoje — grakščios pušys.

Angelas kojomis remiasi į jūrą ir į žemę, galva — virš debesų. Tačiau jeigu atsiklaupęs Jonas išsitiestų, jis būtų beveik tokio pat ūgio kaip angelas. Ir vis dėlto, lyginant su juo, angelas atrodo didžiulis. Juodviejų negalima matuoti vienu matu. Jie sukurti iš skirtingos medžiagos. Tankiais juodais brūkšniais dailininkas sukuria Joną. Angelo veidas išnyra iš retesnių brūkšnių, jo veide mažiau šešėlių, jis šviesesnis ir, lyginant su Jono veidu, atrodo nematerialus. Ir tik angelo ranka, kuri įsakmiai duoda Jonui knygą, atrodo reali. Ji sujungia įsivaizduojamą dangaus erdvę, kurioje yra angelas saulėtu veidu, ir žemės erdvę, kurioje gyvena Jonas.

Angelo spinduliavimas yra kažkas daugiau negu paprasta teksto iliustracija. Šviesos tema kiekviename Diurerio lakšte. Mirksi žvakių liežuvėliai, šviečia žvaigždės, liepsnoja saulėta aureolė apie Kristaus galvą, ryškiai dega žibintas, jūra atspindi saulės žėrėjimą. Šviesa beveik išstumta tamsos, dulsvėja, pajuosta jos spinduliai. Paskui saulės šviesa vėl prasiskverbia pro debesis, nutvieksdama žemės kampą, išgelbėtą nuo rūsčių vėjų. Kai teisieji dėkoja dangui, šviesa sušvinta stipriau. Kai pasigirsta rūstus trimitų garsas, pasmerkdamas žemę naujoms nelaimėms, ji vėl beveik užgęsta. Švytuoja angelų-keršytojų kardai, ir horizonte lieka tik siaura prošvaistė. Staiga po nesulaikomo tamsos slinkimo — akinamas žybsnis, džiugus galingas šviesos pliūpsnis. Šviesa nutvieskia jūrą ir sausumą, pašviesina tamsius debesis, mirguliuoja ant medžių kamienų ir lapų. Nuostabi šviesos jėga šitame lakšte! O juk ji sukurta juodomis linijomis baltame popieriuje...

Diureriui atrodė, kad šis darbas niekada nebus baigtas. Visai kas kita raižyti sudėtingiausią, bet atskirą raižinį, tapyti

portretą, net didžiulį paveikslą. Ten įsivaizduoji laiką, tai yra žinai, kada darbas bus baigtas. Kurdamas „Apokalipsę", dailininkas jautėsi esąs keleivis, žygiuojantis keliu be pabaigos su sunkiu kroviniu ant pečių. Vos tik įveikęs vieną skardį, jis atsidurdavo priešais kitą. O kiek jų dar laukia? Buvo karšta vasara, kai Diureris pradėjo kurti šį ciklą. Kartą jis išėjo už miesto sienų ir ėmė vaikščioti po apylinkes. Ten buvo pjaunama žolė ir džiovinamas šienas. Žaibavo. Dundėjo griaustinis. Diureris pamažu ėjo dulkėtu keliu, dairėsi, bet nematė, kas jį supa. Jo galvoje buvo „Apokalipsės" vaizdai. Nebent žvilgsnis sustodavo ties storu senu medžiu, ties tamsėjančiu debesimi, ties užutekiu, apaugusiu meldais. To gali prireikti! Kur? Vis ten pat, vis tam nepabaigiamam darbui.

Kolei Diureris apgalvodavo, padarydavo eskizus, tobulindavo piešinį kitam raižiniui, raižytojas ruošdavo lentą, ant kurios jau būdavo perkeltas piešinys. Diureris jaudindavosi, žiūrinėdamas bandomuosius atspaudus, bet rodydavo juos nenorom net artimiesiems: nenorėdavo, kad jį supainiotų klausimais, o svarbiausia — patarimais. Jis pats juos apžiūrėdavo. Kartais Diureris jais būdavo patenkintas, bet dažniausiai savas darbas atrodydavo netobulas. Niekas jo nesupras, niekam jis nepatiks, niekas nenorės jo pirkti. Kam rūpi, kiek jėgų ir laiko čia įdėta! Tai jis gailėdavosi, kad neapsiribojo mažesniu siužetų skaičiumi. Tai panorėdavo pradėti viską iš naujo ir daryti viską kitaip. O kartais knietėdavo mesti viską ten, kur sustojo. Beprasmiška! Vaizdiniai, užvaldę jo vaizduotę, vis vien neduos jam ramybės nei per sapną, nei tikrovėje. Praėjo vasara, atėjo ruduo — karštas ir sausas,—o jis tebekūrė „Apokalipsę". Pagelto ir nukrito lapai. Pralėkė virš galvų būriai keliaujančiųjų paukščių. Emė pūsti šalti vėjai. Buvo justi, kad artėja žiema, o darbas dar nebuvo baigtas. Atėjo nauji metai, o jis jį vis dar dirbo.

Ciklas, reikalaujantis tiek jėgų, negali būti nuo pradžios iki galo lygiavertis. Ypač kai tekstas, nors ir kiek kartų skaitytum, lieka slėpiningas. Štai, pavyzdžiui, dvyliktasis skyrius. Diureris jį skaitė ir skaitė, o jis vis tiek buvo virtinė neaiškių simbolių: pasirodo kažkieno žmona, apsivilkusi saulėtais drabužiais. Paskui raudonas drakonas su septyniomis galvomis ir dešimčia ragų. Be to, jam ant galvos septynios diademos. Drakonas nori praryti kūdikį, kurį pagimdė saulėtoji moteris...

„Apokalipsės" mįslingumas, pakartojimai ir prieštaravimai, skaičių simbolika (kodėl būtent dešimt ragų, kodėl būtent septynios diademos?). Net pamokslininkai, paskyrę savo gyvenimą Šventojo rašto studijavimui, jo nesuvokdavo. Dabartiniai tyrinėtojai gali nustatyti, kokie senosios Rytų poezijos pavyzdžiai atsispindėjo šiame tekste, kokios iki krikščionybės laikų naudotos sąvokos, kaip senovėje buvo suprantama skaičių magija ir kokią žymę jame paliko. Diureris' „Apreiškimo Jonui" istorijos ir kritikos analizės nedavė. Jis patyrė kančias, panašias į kančias vertėjo, kuris verčia tekstą ir supranta kiekvieną žodį, o bendros prasmės nesuvokia. Tačiau jis nesiryžo praleisti to skyriaus. Diureris žinojo iš pamokslų, kad septynios drakono galvos — septynios mirtinos nuodėmės: pavydas, tingėjimas, išdidumas, gašlumas, rajumas, įtūžis ir šykštumas. Kai kurias, atgailaudamas mąstė Diureris, jis ir pats padarė. Ir kuo šlykštesnes jas pavaizdavo. Iškreipti snukiai — kupranugario, šerno, liūto, šuns ir dar trijų nematytų žvėrių, pražioti nasrai, iškišti liežuviai, šeriai, žvynai, išraityti ragai, išsirangę kaip gyvatės kaklai, aštrūs nagai, kūnas roplio, bet katės kojomis, didžiulė plika uodega, pieviniai sparnai,—čia sujungta viskas, kas gali sukelti siaubą ir pasišlykštėjimą („Septyngalvis drakonas"). Diureris griebėsi „Bestijanos", kur buvo egzistuojančių ir išgalvotų žvėrių graviūros, susiieškojo visokiausių gyvūnų piešinius, prisiminė daugybę heraldikos atvaizdų ir visa tai sujungė, pavaizduodamas septyngalvį drakoną. Kiekvienas kaklas savaip išlenktas, kiekviena galva skirtingai pasukta, bet visas sieja bendras ritmas. Išėjo kažkas labai sudėtinga, bet negrėsminga, kažkas nepaprastai įmantru ir įdomu. Tačiau visko smulkiai išskaičiuoti nereikėjo. Kas paslaptinga, turi būti iki galo nepasakyta.

Tiesą sakant, Diureriui liko neaišku, kas toji moteris ir kas tasai kūdikis, apie kurį skyriuje sakoma: „Ir pagimdė ji kūdikį vyriškos giminės, kuriam teks ganyti visas tautas..." Marija ir Kristus? Tačiau, pagal padavimą, Jonas užrašęs apreiškimą ir pranašavęs ateitį praslinkus daugybei metų po to, kai gimė Kristus. Diureris nuo vaikystės tikėjo, kad yra knyga, kurioje viskas — tiesa. Įsigilinęs susidūrė su prieštaravimais. Tačiau tuo metu jis nesuabejojo „Apreiškimo" tekstu. £mė kaltinti save, susikrimtęs nusprendė, kad dėl savo nuodėmių negalįs kaip reikiant suvokti visų išminties paslapčių. Tačiau juk turėjo nupiešti regimą saulėtąją moterį ir kūdikį. Pavaizdavo juos kaip Mariją ir Kristų. Diureris klusniai sekė tradicija—Jo „Apokalipsėje" šalia naujų, nebūtų, nė vieno dailininko nepavaizduotų dalykų yra senų, susijusių su ankstesnių dešimtmečių ir net šimtmečių menu.

Raižinyje „Arkangelo Mykolo kova su velniu" juodame danguje su velniu-drakonu kovoja įniršusi arkangelo Mykolo kariuomenė. Pasaulio blogio įsikūnijimą Diureris parodė kitaip negu pirmesniame raižinyje. Šmėkščioja pieviniai sparnai, kreivi nagai, žvynuotos žvėries kojos, susiraičiusios uodegos, apskritos kaip pelėdos akys, smailūs ragai, čia išlįsdami iš tamsos, čia vėl į ją panirdami. Ar tos kliedesių košmarų vizijos sudaro vieną kūną, neįmanoma suprasti.

Visos šios velniškos fantastinės būtybės šiek tiek primena Songauerio graviūros „Šv. Antano regėjimai" baidykles, bet ten košmarai atrodo sustingę, o čia — kirbantis kamuolys.

Arkangelas Mykolas duria ietimi drakonui tiesiai į nasrus. Ilga šviesi ietis panaši į žaibą. Baidyklė pargriuvo aukštielninka ir tuoj nukris iš baisios aukštybės ant žemės. Arkangelo Mykolo kariuomenė kardais ir strėlėmis pribaigia tamsos išperas. Pergalė nelengva. Arkangelo rankose justi didžiulė jėga, smarkūs kardų smūgiai, stipriai įtemptas lankas. Rūstus mūšis siaučia danguje. O po juodu debesimi, kuriame verda ši kova, vėl matyti žemė. 2emėje — šviesi diena. Ramios ir taikios tolumos. Tai jau ne mažas kampelis, tai didžiulė erdvė — įkūnytas pasaulio peizažas: kalnai, medžiai, miestas. Peizažą tenka aprašyti beveik tais pačiais žodžiais, kuriais jau buvo kalbėta apie kitus „Apokalipsės" peizažus, bet iš tikrųjų yra vis tas pats peizažas. Tie patys laivai plaukioja jūra, tie patys medžiai išsirikiavę pakelėje, tas pats miestas, kurio bokštų viršūnės iškilusios į dangų. Tokią giedrą, ramią žemę mylėjo Diureris, ypač kai jis pavargdavo nuo ne pagal jėgas sunkaus darbo. Jis surasdavo nuostabią smulkmeną, kuri geriau už viską perteikia ramybę, atgaunamą žemės. Prieš tiltą, prie įvažiavimo į miestą, svetingai pakeltas buomas: pavojus daugiau negresia gyventojams. Tai vos pastebima detalė. Ją atspaude reikia įžiūrėti. Tačiau kaip džiaugėsi Diureris, kai sugalvojo tokią smulkmeną! Atviri miesto vartai, pakeltas buomas, kaip iškalbingai visa tai byloja apie taiką!

Bet ar ilgam ši taika? Mūšis danguje baigėsi, tamsos jėgos nugalėtos, tamsa traukiasi. Vėl triukšminga, linksma, garsiai skamba šviesos tema. Šviesus Mykolo apdaras, kaip šviesus spindulys perskrodžia orą jo ietis, saulės šviesa nutvieskia žemę. Šiame lakšte dvi erdvės: žemės ir dangaus. Atrodo, kova su drakonu vyksta priešais lakšto plokštumą, ir šis reginys kabo lyg uždanga, po kurios tamsiu kraštu pasaulio scenos gilumoje išnyra žemės peizažas. Dangaus reginys sukurtas tankiomis, vingiuojančiomis, persikertančiomis linijomis. Dominuoja tamsūs brūkšniai. Žemės peizažas kuriamas ramesnėmis, retesnėmis linijomis. Čia vyrauja popieriaus baltumas. Jis ir sukuria šviesos pojūtį. Giedrame, ramiame, harmoningame peizaže yra kažkas renesansiška. Neatsitiktinai spėjama, kad čia—Diurerio įspūdžiai iš Italijos. Raižinys „Arkangelo Mykolo kova su velniu" vaizduoja šviesos ir tamsos, proto ir beprotybės kovą, kuri vyksta pasaulyje. Bet, galimas daiktas, joje atsispindi ir skirtingos dailininko sielos pusės: jam buvo brangios baisios vizijos, išplaukiančios iš tamsos, ir įtampa, taip būdingi viduramžių menui, bet jis vertino ir saulėtą nuotaiką, atvirumą, protingumą, išgarbintus Renesanso meno. Audringos, smarkios kovos su tamsa tema ir harmoningos, ramios, giedros dienos tema šitame lakšte skamba taip stipriai, kaip nuolatos jos skambėdavo Diurerio sieloje...

„Apokalipsėje" matyti čia vilties prošvaistės, čia nusivylimas. Vos tik papasakojusi apie pergalę prieš blogį, ji toliau kalba apie vėl artėjantį blogį. Jos stilius dar liūdnesnis. Piktoji dvasia, išmesta iš dangaus, vėl pasirodo žemėje kažkokio žvėries pavidalu. Tam baisiam žvėriui savo jėgą ir valdžią perdavė drakonas, kuris ankstesniuose skyriuose reiškė pasaulio blogį. Diureris beviltiškai stengiasi suvokti neaiškią pranašysčių prasmę. O ji, kuo toliau, tuo miglotesnė. Žvėris ir drakonas čia susilieja į vieną, čia išsiskiria į du pradus. Tačiau tai, kas svarbiausia ir baisiausia, aišku — beprasmiška neseniai pasiekta pergalė. Žemė jos nepastebėjo. Žemė nusilenkė blogiui...

Nežinomas šio skyriaus autorius gyveno baisiais laikais, regėjo vienminčių persekiojimus, pats tikriausiai buvo sėdėjęs kalėjime, kankintas, ištremtas. Buvo prislėgtas siaubo ir liūdesio, užvaldytas juodų nuojautų, tik retkarčiais jusdavo silpną viltį. Buvo apniktas troškimo išreikšti savo siaubą, perspėti pasaulį, dovanoti viltį jos vertiems. Jo mintys painiojosi, spaudžiamos karštligiškų vizijų. Jis norėjo vizijas padaryti matomas, ieškojo skvarbių žodžių, greitai užrašinėjo savo vizijas ir pranašystes, klaidžiojo, painiojosi, mesdavo tai, ką būdavo pradėjęs, ir pradėdavo viską iš naujo, staiga imdavo bijoti priešų, persekiotojų, seklių, užšifruodavo savo mintį. Taip ir skaičiuje „666" buvo užšifravęs imperatoriaus Nerono vardą (666 — suma skaitmeninių reikšmių tų raidžių, kurios senovės žydų alfabete reiškė šį vardą). Jis pavadino šitą skaičių—„žvėries skaičiumi". Mirdamas iš baimės, Romos imperatorių sutapatino su žvėrimi, velniu — įsikūnijusiu pasaulio blogiu. Miglotas tekstas labai pasikeitė, jame atsirado daugybė perrašinėtojų ir vertėjų klaidų. Guli dabar priešais Diurerį, stumdamas jį savo mįslingumu į neviltį. Iš giedro ir šviesaus pasaulio, sukurto raižinyje „Arkangelo Mykolo kova su velniu", vėl nieko neliko. Jeigu neįsižiūri. O jeigu įsižiūri, pamatai užuominą apie jį — keletą medžių, kalno viršūnę, ruoželį jūros. Tačiau viską užgožia baidyklės, kurios rūsčiai trempia žemę, žengdamos iš dviejų jos pusių. Maži palyginti su jomis atrodo žmonės, klusniai parklupę ir nuolankiai besilenkiantys blogiui. Minioje šmėkščioja imperatoriaus karūna, vyskupas su mitra, turkas su čalma ir chalatu, kilminga dama, riteriai su šalmais, miestelėnai su apvaliomis skrybėlėmis, nutukę vienuoliai, žilabarzdžiai seniai. Figūrų ne taip jau daug, bet už jų jauti esant minią. Žmonės minioje elgiasi nevienodai. Vieni žvėriui meldžiasi, kiti stengiasi nusigręžti nuo jo, bent akis nukreipti į šalį iš gėdos, kad yra priversti jam nusilenkti („Žvėris ir drakonas").

Vizijos, beveik prieš du tūkstančius metų užrašytos, raižinys beveik prieš penkis šimtmečius sukurtas, o mes, XX amžiaus žmonės, žiūrime į šį lakštą ir regime jame tragiškus pasaulio įvykius, kurių liudininkais buvo lemta tapti. Štai šitaip ketvirtame dešimtmetyje į žemę atėjo fašizmas, štai šitaip daugelio šalių vadovai prieš jį puolė ant kelių... Viršum žemės Diureris įkurdino Kristų, aprengė jį iškilmingu apdaru, apsagstė papuošalais, įdavė į rankas aštrų pjautuvą. Tačiau rūstusis teisėjas, teisęs nuodėmingus žmones, jam nepavyko. Žilabarzdis Kristaus veidas sustingęs ir nejudrus. Dailininkas pavargo...

Diurerio sumanymas artėja prie pabaigos. Dar du raižiniai, ir jis bus baigtas. Galima būtų padaryti ir daugiau lakštų, bet

dailininkas jaučia, kad turi išeiti iš šitų paveikslų rato, išsilaisvinti nuo jų, išsigelbėti nuo tų haliucinacijų. Diureris viename lakšte („Babilono paleistuvė") nusprendė sujungti tiek scenų, kiek jo pirmtakas — Kobergerio biblijos dailininkas — sukūrė keturiuose atskiruose raižiniuose. Jis iš kelių skyrių išrinko tas eilutes, kuriose kalbama apie paleistuvę, sėdinčią ant žvėries su septyniomis galvomis, apie angelą, pranašaujantį žūtį bedieviškajam Babilonui. Manoma, kad „Apokalipsėje" paleistuvės paveikslu vaizduojama Romos imperija. Tai jai buvo pranašaujama neišvengiama žūtis. Bet pagoniškosios Romos žiaurumas, prabanga, paleistuvystė buvo praeity. Diurerio laikais „Apokalipsės" piktas demaskavimas buvo siejamas su popiežiaus Roma. Septynios žvėries galvos buvo suvokiamos ne tik kaip septynios mirtinos nuodėmės, bet ir kaip septynios kalvos, ant kurių pastatyta Roma.

Ant upelio, kuris reiškia pasaulio tautas, kranto jau žūsta liepsnose miestas. Dangumi jau šuoliuoja rūsti kariauna, o žmonės kitame krante, nematantys tų ženklų, išeina sutikti paleistuvės. Kažkoks žmogus, apsivilkęs kaip imperatorius raižinyje „Šv. Jono kankinimas", su turbanu ant galvos ir šermuonėlių mantija atstovauja kilmingiesiems nusidėjėliams. Kai kurios figūros minioje mums atrodo pažįstamos. Viena iš jų panaši į Diurerį. Jeigu Diureris save pavaizduoja tarp pasmerktųjų nusidėjėlių, ar tas poelgis nerodo, kad jis atgailauja už savo nuodėmes? Bet, ko gero, tai galima ir kitaip paaiškinti. Diurerio minioje matyti figūrų, kurios yra jo ankstesniuose darbuose. Storasis miestelėnas jau buvo kituose šio ciklo lakštuose. Jaunikaitis su skrybėle ir pliumažu pirmą kartą pasirodė jo Bazelio laikotarpio darbuose. Beje, galbūt tai įdomiausia pakartota figūra. Jaunojo vienuolio, kuris puola prieš paleistuvę ant kelių, veidas kaip budelio, kankinusio Joną.

Kai dailininkas sukuria žmogaus paveikslą, paverčia jį kūnu ir krauju, jam sunku skirtis su savo kūriniu, ir jis kai kada naujoje scenoje jam paveda naują, kartais netikėtą vaidmenį. Kokie sudėtingi ir mįslingi kūrybos keliai! Diureris žinojo, kad apie „didžiąją paleistuvę" „Apokalipsėje" kalbama su pykčiu ir pasibjaurėjimu: „Su ja paleistuvavo žemiškieji valdovai, ir jos paleistuvystės vynu mėgavosi gyvenantieji žemėje." Bet jos išvaizda apgaulingai graži. „Ji apsisiautusi... purpurine skraiste, papuošta auksu, brangakmeniais ir perlais. .."

Diurerio graviūroje paleistuvė žavinga. Čia nėra net užuominos, kad už jos puikios išvaizdos slepiasi niekšybė ir blogis. Jos jaunas veidas dailus, pečiai ir rankos apvalūs, plaukai kaip šilkas. Ir jos grožyje nėra nieko grėsmingo. Jos suknelė su iškirpte, brangios apyrankės puošia švelnias rankas, lankelis, nusagstytas brangakmeniais, prilaiko plaukus. Taurė su paleistuvystės niekšybėmis, kurią ji pakelia virš galvos,— juvelyrinio meno stebuklas. Taip ir atrodo, kad juodos ir baltos spalvos raižinys perteikia aukso papuošalus ir purpurinę apdaro spalvą. Kurdamas šį moters paveikslą, Diureris panaudoja kilmingos venecijietės piešinį, ant kurio jis kažkada buvo brūkštelėjęs žodžius „Prisiminimas apie Veneciją", nuskambėjusius kaip elegiškas atodūsis.

Taip, aišku, žemiškasis pasaulis —• kupinas niekšybių. Taip, aišku, jis pasmerktas žūti. Tačiau kodėl nuodėmingasis pasaulis taip viliojamai gražus? Graži jaunoji moteris šventiniu apdaru. Graži mergaitė iš minios, meiliai padėjusi galvą jaunikaičiui ant peties. Gražus tvirtas vyriškis, išdidžiai ir nepriklausomai pasirėmęs ranka. Gražus laivas su smarkiai ištemptomis burėmis. Gražus tolimas horizontas. Gražus visas žemiškasis pasaulis. Dailininkas sutinka su dangaus nuosprendžiu, bet negali pasmerktojo pasaulio nesigailėti, negarbinti jo grožio.

Ir štai pagaliau „Apokalipsė", didžiam dailininko džiaugsmui, pradeda pasakoti apie pergalę prieš pasaulio blogį. Angelas uždarė velnią požemio karalystėje („Naujoji Jeruzalė"). Šitame lakšte piktąją dvasią Diureris pavaizdavo ne tiek rūsčią, kiek išsigimusią, net juokingą. Ji atrodo tokia, kokia buvo vaizduojama per aikštės spektaklius. Kad patektų į požemio karalystę, ji turi pralįsti pro siaurą liuką. Velnias susigūžė, išsiviepė, prisispaudė prie žvynuotos nugaros apipešiotus sparnus. .. Angelas, siunčiąs jį tūkstantmečius kalėti, nepermaldaujamas, kupinas vyriškos ir nepalaužiamos valios. Jo rankose — didžiulis raktas ir grandinė. Jis prilaiko baltą kaip sniegas apdarą, kad neprisiliestų prie piktosios dvasios. Visa tai vyksta kalvos šlaite. Šalia antrasis angelas. Jis rodo Jonui stūksantį virš kalno miestą — Naująją Jeruzalę. Naujoji Jeruzalė — ne pasakiškas reginys, o įprastas Vokietijos miestas: keturkampiai ir apvalūs bokštai, statūs stogai, smailūs špiliai, plytų sienos.

Miestas ką tik atsiradęs — pagrindinis bokštas dar nebaigtas statyti. Pagal tekstą Naujojoje Jeruzalėje nebuvo bažnyčių, bet Diureris negalėjo įsivaizduoti miesto be bažnyčių ir jas pavaizdavo. Už miesto — miškelis. Kalnų papėdę skalauja jūra. Paukščiai giedrame danguje, neaukšti kalnai, ramus vandens paviršius, patikimai apsaugotas miestas. Visa tai dvelkia pagaliau atgauta taika ir laime. Raižinio apačia tamsi nuo tankių brūkšnių ir juodų dėmių ten; kur pavaizduotas velnias; jo vidurys šviesėja, o viršus pasidaro visai šviesus. Tolimi kalnai vos pažymėti švelniomis linijomis. Virš jų — dangus, sukurtas beveik nepaliesto popieriaus baltumo. Beveik! Jeigu jis būtų visai nepaliestas, dangus atrodytų plokščias. Virpančios šakutės ir paukščiai, kurie nutįsta į tolį, sukuria dangaus gilumo ir aukščio įspūdį. Peizažo su medžiu ir paukščiais santūrumas ir lengvumas nepaprastas!

Viskas! Penkioliktam lakštui baigtas piešinys, baigtas ir raižinys — milžiniškas darbas nuveiktas. Sukurtas ištisas pasaulis: dangus, matomas ir įsivaizduojamas, rūstūs ženklai ir taikios platumos, mirtis, baimė, lūkesčiai, be pertrūkio vykstanti tamsos ir šviesos kova ir šviesos pergalė.

Atėjo diena, kai pro Diurerio dirbtuvės duris išėjo iškilminga procesija — padėjėjai išnešė į spaustuvę penkiolika lentų. Daugybės mėnesių darbas tapo apčiuopiamas, net įgijo svorį: penkiolika sunkių keturkampių kriaušinių lentų buvo atsargiai apklota popieriumi ir apvyniota audeklu. Diureris negalėjo jų vienų paleisti. Jis pats lydėjo lentas į spaustuvę. Sutiktieji matė iškilmingai susikaupusį meistro veidą. Jie nežinojo, kokia jam šiandien diena. Šiandien Albrechtas Diureris, dailininkas iš Niurnbergo, pradeda spausdinti savo „Apokalipsę"!

Spaustuvėje raidžių rinkėjai surinko iš „Apokalipsės" ištraukas, prie kurių po ilgų svarstymų sustojo Diureris, ir išdėliojo jas ant kitų raižinių pusių. Štai ir atėjo ilgai laukta valanda: prasidėjo spausdinimas. Diureris nesiryžo palikti spaustuvės. Be abejo, čia patyrę meistrai, tačiau tokio sudėtingo darbo jiems dar nebuvo tekę dirbti. Diureris pats tikrino viską: kaip vandenyje sudrėkinamas popierius, kaip pagal jo receptą sumaišomi dažai, kaip užtepami ant lentų, kaip prispaudžiamas presas. Pamokos Bazelio spaustuvėje išėjo jam į naudą: jis mokėjo dirbti su spausdinimo mašina. Kai spaustuvininkai būrė, kaip išdėlioti lentas, nustatinėjo spaudimo jėgą, jis galėjo ne tik žodžiais išsakyti savo norus, bet ir parodyti, kaip tai reikia daryti.

Į šitas lentas įdėta tiek triūso, kad mielai pats atspausdintų visą tiražą ir nieko neprileistų prie spausdinimo mašinos. Tačiau tam darbui net jėgų gali pritrūkti. Ir štai lakštai jau atspausdinti iš abiejų pusių — vienoje raižinys, kitoje tekstas,— išdžiovinti, sukomplektuoti, supjaustyti, susiūti. O Diureris vis dar negali patikėti, kad darbas baigtas. Kai pagaliau šitai suvokė, jį apėmė nuovargis. Ar Diureris suprato, kad, baigęs „Apokalipsę", jis amžinai įsitvirtino tarp didžiųjų menininkų? Dailininkas apie tai manė kitaip. Kažkada buvo nusprendęs atskleisti visas graviravimo paslaptis. Puikios, subtilios Šongauerio vario graviūros, bet jis ir vario graviūrose pasieksiąs daugiau, o medžio raižiniuose pasieksiąs tai, kas anksčiau buvo laikoma nepasiekiama.

Diureris tai pasiekė: jo medžio raižiniai sudėtingumu ir linijų lengvumu nenusileido vario graviūroms. Ir neprarado savitumo. Jeigu jo vario graviūra pati kalba, kad yra kilusi iš skoningų juvelyrų meno, tai medžio raižinys neslepia, kad yra kilęs iš nežinomų medžio drožėjų meno.

Dabar abu raižymo būdai įvaldyti — Diureriui lengvai paklūsta žmonių veidai ir juose atsispindinčios aistros, paslėpti ir matomi jausmai, audringi kūno ir sielos judesiai. Raižinyje dailininkas gali perteikti aksomo švelnumą, kailio šiltą vilną, šilko žvilgėjimą, šaltą metalo blizgesį, brangakmenių žėrėjimą. Turtingųjų drabužius ir vargšų skarmalus. Lapų virpėjimą. Ežero ribuliavimą. Šviesą ir tamsą. Vėjelį ir uraganą. Lėtą eigastį ir pašėlusį šuoliavimą. Grožį ir išsigimimą. Džiūgavimą ir siaubą.

Kurdamas raižinius, Diureris atsisakė viso spalvingo pasaulio— apsiribojo tik juoda ir balta spalva, todėl ilgėjosi spalvų įvairumo. Jis dar nesuvokė, jog, žiūrėdami jo raižinius, žmonės užmiršta, kad priešais juos juodos ir baltos spalvos vaizdai. Praeis trisdešimt metų, ir Erazmas Roterdamietis su įkvėpimu parašys apie Diurerį: „Apelesas buvo geriausias savo meno atstovas... Tačiau Apeleso dispozicijoje buvo spalvos, tiesa, nedaug spalvų ir jos palyginti kuklios, bet vis dėlto — spalvos. Diureriu galima stebėtis... ko tik jis nesugeba perteikti viena spalva, tai yra juodais brūkšniais?.. Net tai, ko

negalima pavaizduoti,— ugnį, spindulius, griaustinį, žaibą, rūko uždangą, visus pojūčius, jausmus, pagaliau, visą žmogaus sielą, kuri atsispindi kūno judesiuose, vos ne patį balsą. Visa tai jis taip meniškai perteikia ploniausiais brūkšniais, ir, be to, vien juodais, kad įžeistum kūrinį, jeigu panorėtum čia įvesti spalvas. Argi nenuostabu, kai be spalvų žėrėjimo pasiekiamas didingumas, kokį savo spalvomis sukūrė Apelesas?"[1]

Kai Diureris baigė „Apokalipsę", jis baigė ne tik darbą. Jis baigė milžinišką savo gyvenimo skyrių.

VI SKYRIUS

Šimtmetis ėjo į galą. Diureris buvo jėgų žydėjime, pasiekęs meistriškumą. Jo raižiniai turėjo pasisekimą. Buvo mielai perkami. Ir vis dėlto dailininką neretai vargindavo karčios mintys. Kiek jis pamena, dirba be paliovos. Jo vardas žinomas ne tik Niurnberge. Bet jis, kaip ir anksčiau, neturtingas. Jam, kaip ir anksčiau, tenka skolintis pinigų tai iš Pirkheimerio, tai iš Paumgartnerių. Draugai skolina ir neskubina, kad greičiau grąžintų, tačiau, kiekvienąkart paprašęs paskolinti, jis jaučia burnoje šleikštulį, nemalonų priklausomybės skonį. Ne, jis ne bėdžius, bet tėvui sekasi prasčiau negu norėtųsi, tėvai jau seni, o broliai dar visai jauni. Padėjėjais negreit taps. Diureriai vyresnieji gyvena nekaip. Reikėtų pačiam pataupyti. .. O kaip? Kai reikia popieriaus, sidabro pieštukų, teptukų ir graviravimo įrankių, Diureris negali jų nepirkti. Viskas, ko reikia darbui, turi būti kuo geriausia, ir visko turi būti pakankamai. Sykį jam prisisapnavo, kad nori piešti, o po ranka nei popieriaus, nei plunksnų, nei rašalo. Nubudo dusdamas iš siaubo. Norėdamas būti ramus, jis turi žinoti, kad namuose yra užtektinai paties geriausio vokiško, olandiško, itališko popieriaus, pačių stangriausių žąsies ir gulbės plunksnų, paties puikiausio vario lapų, pačių patvariausių dažų. Ir net tada, kai pas jį niekas neužsisakė paveikslų, bet pasitaiko galimybė pirkti ultramarino, apie kurį kalbama, kad jis kainuoja tiek aukso, kiek sveria, Diureris perka atsargai ultramarino. Argi galima susivaldyti, jeigu matai krautuvėje naują knygą ir ypač graviūrą ir jeigu šita graviūra padaryta pagal Niderlandų ar Italijos meistro piešinį? Be knygų, be graviūrų jis negali gyventi. Jos jam reikalingos kaip įrankiai.

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 205.

Neretai Diureris parsineša namo daiktų, kurie nereikalingi ūkyje: kaltinę dėžutę, įmantrią žvakidę, pintą duoninę, pilvotą rėčką. Kaip jam buvo ne gėda eiti gatve, ir kam prireikė tos rėčkos?—piktai klausia namuose. O jam visko reikia — ir dėžutės, ir žvakidės, ir duoninės, ir rėčkos. Kada nors juos nupieš! Štai pradės graviūrą, pasakojančią apie Marijos gyvenimą, ir visa tai jam pravers. Ką čia rėčka! Neseniai jis vos nenusipirko iš keliaujančio pardavėjo didžiulės pintinės grybų — taip jam patiko aukšta pintinė su gražiomis rankenomis, pilnut pilnutėlė standžių kietagalvių grybų. Tai, ką jis parsineša namo rankose, yra menka dalelytė to, ką jis parsineša atmintyje.

Kai Diureris eina gatve, jo akys mato sienose įmūrytus akmenis, įskilimus akmenyse, medinių durų raižinius, švininius langų rėmus, rykus, išstatytus pardavimui. Jis taip įsmeigia akis į praeivius, kad net atrodo nemandagu. Dėl to jau buvo turėjęs susikirtimų su atvykėliais. Niurnbergo gyventojai į tai nekreipia dėmesio •— įprato. Diureris įsižiūri, įsimena spalvą, paviršiaus grublėtumą ir lygumą, medžiagos struktūrą, tankumą ir vaiskumą — visą regimo pasaulio įvairovę. Kaip paaiškinti, kam jam reikia šitų ilgų, rodos, betikslių pasivaikščiojimų? Jis galėtų atsakyti, kad tai jo darbas! Kas jį suprastų? Kaip paaiškinti, kad šventadienio valandėlės, leidžiamos su draugais gurkšnojant vyną, pokštaujant, dainuojant, jam reikalingos ne tik dėl to, kad pailsėtų! Net draugai nesuvokia, jog kai jis kartu su jais lėbauja, juokauja, dainuoja, asistuoja lengvo elgesio merginoms, tik pusė jo esybės atsiduoda šiems patraukliems užsiėmimams. Kita jo pusė budi — jis stebi. Ne tik juos, bet ir save. Įsimena. Įsimena. Įsimena. Pozas. Gestus. Veido išraišką. Žvilgsnį. Rankų judesius, kurie dažnai atskleidžia tai, ko neišduoda akys. Dailininko atmintis nežino poilsio. Ji neturi sekmadienių. Jis nesugeba tausoti jėgų, kaip nemoka taupyti pinigų. Nesugeba. Negali. Nenori. Kaip buvo sakoma senovėje — gyvenimas trumpas, o menas beribis. O jis dar tiek mažai padarė.

Paskutinieji senojo amžiaus metai Niurnbergo gyventojams atnešė didžiulių pavojų. Markgrafas, nuolatinis miesto priešas, niekaip negalėjo susitaikyti su mintimi, kad miestas sava-

rankiškas, ir panoro atimti iš Niurnbergo teisę verstis kalnakasyba netoli miesto. Tie, kuriems priklausė dalis šioje gamyboje, tarp jų Diureris vyresnysis, buvo sunerimę. Ar miestas sugebės apginti savo ir jų teises? Ar neįvyks ginkluotas susirėmimas? O čia dar prasidėjo Svabų sąjungos miestų karas su šveicarais. Imperatorius Maksimilianas pareikalavo, kad imperijos miestas Niurnbergas dalyvautų šiame kare. Prieš vėją nepapūsi, teko paklusti. Miestas pasiuntė būrį iš kelių šimtų pėstininkų, keletą dešimčių raitelių ir šešias patrankas. Būrio vadu buvo paskirtas Vilibaldas Pirkheimeris. Karas su šveicarais Švabų sąjungai nebuvo labai sėkmingas. Po jo Šveicarijos miestai visai atsiskyrė nuo imperijos. Tačiau Pirkheimeris šituo žygiu didžiavosi, pasakodavo apie jį draugams ir net apie jį parašė knygą. Žodžiu, šimtmečio pabaiga buvo nerami...

.. .Artinosi 1500-ieji metai.

Apvalios datos žmonėms visada daro ypatingą įspūdį, o šioji juos kerėte kerėjo. Negalima buvo įsivaizduoti, kad tokie metai niekuo nesiskirs nuo ankstesniųjų ir tų, kurie ateis. Žmonės su palengvėjimu įsitikino, kad pasaulis nepasibaigė. Bet jie ir toliau manė, kad 1500-ieji metai žymi kažkokią ribą.

Ne, neatsitiktinai būtent šiais metais Diureris sukūrė naują autoportretą — vieną iš nuostabiausių jo kūryboje, o galbūt ir Europos portreto žanre. Iš tamsaus, žalsvai juodo fono išnirusi dailininko figūra. Diurerio apdaras iš rudos gelumbės su jo mėgstamomis {karpomis rankovėse. Gelumbė turi rausvą atspalvį, apvedžiota tamsiai rudu kailiu. Tamsus drabužis beveik susilieja su tamsiu fonu. Iš tamsos išniręs, tartum apšviestas iš vidaus, blyškus veidas. Jis stebina labai taisyklingais bruožais, išdidžia išraiška, uždarumu. Žalsvai pilkos didžiulės akys taip atkakliai žvelgia į mus, kad darosi nejauku. Ilgi ploni pirštai nejuda, tačiau valios pastangomis slepia virpėjimą. Po oda išsipūtusios venos; beveik jaučiamas pulsas. Po aukšta kakta — intensyvus mąstymas.

Diureris šitam portretui teikė ypatingą dėmesį. Jis ne paprastai pažymėjo jį savo monograma, o lotyniškai užrašė: „Aš, Albrechtas Diureris, niurnbergietis, nutapiau save tokiais patvariais dažais..." Raidės užrašytos auksiniais dažais, jos derinasi su aukso atšvaitais plaukuose ir pabrėžia portreto iškilmingumą. Autoportretas žmogų ir stumia, ir traukia. Jis atrodo čia šaltas ir pastiręs, čia kupinas galingo jausmo, kuris blyksteli akyse, rankoje, pirštuose. Diureris negalėjo pamatyti savęs tokio veidrodyje. Jo veidas nebuvo toks taisyklingas ir akys — tokios didžiulės. Plaukai, jeigu spręstume iš kitų portretų, buvo šviesesni, su rusvu atspalviu. Tačiau jis čia nupiešė save tokį, kokį norėjo matyti, kokį matė, mąstydamas apie dailininko pašaukimą, apie jo praregėjimo dovaną. Savo bruožus Diureris pavaizdavo tokius, kokie, jo manymu, sudarė idealaus grožio veidą. Diureriui atėjo į galvą mintis —• ir keista, ir suprantama,—kad dailininkas, kuris tarnauja grožiui, turi būti pats gražus. Jis ryžosi save padaryti panašų į tą paveikslą, kuris tikinčiajam atrodydavo gražiausias,—j Kristaus paveikslą. Ne veltui daugelis, žiūrėdami į šį autoportretą ir nežinodami, kas čia pavaizduotas, iškart pasakydavo: „Kristus." Toks sumanymas ne atsitiktinis. Nikolajus Kuzanskis, mąstytojas, turėjęs didžiulę įtaką Diureriui, rašė, kad didžiulis gėris pamėgdžioti Kristų. Kristaus pamėgdžiojimo idėja apskritai buvo plačiai paplitusi tos epochos idėja. Diureris ją išreiškė ne tik šiame portrete. Likę keletas piešinių ir graviūrų, kur save yra pavaizdavęs kaip Kristų, kenčiantį ir mirštantį, silpną, iškankintą, sužalotą. Bet 1500-ųjų metų autoportrete dailininkas nutapytas lyg aiškiaregys, pranašas, mokytojas. Autoportrete jau matyti tas išdidumas, kurį vėliau Diureris nusakys žodžiais, kad tuoj po dievo einąs dailininkas.

Dar visai neseniai vokiečių dailininkai nepasirašinėjo savo darbų: kukli nežinomybė buvo jų dalia. Diureris iškilmingai pasirašo keliomis eilutėmis, aukso raidėmis. Tas eilutes užrašo matomiausioje paveikslo vietoje. Paveikslas kupinas išdidžios savigarbos — parodo jį esant asmenybę ir dailininką. Nelengva bendrauti su žmogumi, kuris yra toks išdidus ir taip tiki turįs teisę būti išdidus, kurio toks kiaurai veriantis žvilgsnis.

Tačiau Diureris būdavo ir kitoks: su svajingomis, primerktomis akimis, su melancholiška šypsena lūpose, pavargęs ir liūdnas. Ir staiga jo viduje kažkas įvykdavo — jis draugams pasirodydavo linksmas, nerūpestingas, pajaunėjęs.

Tam jo gyvenimo laikotarpiui, kai buvo nutapytas žymusis autoportretas, priklauso ir „Jobo altorius". Ant altoriaus suveriamųjų durelių du muzikantai — fleitistas ir būgnininkas. Abu — ypač būgnininkas — jauni ir linksmi. Guviai ir nerū-

pestingai būgnininkas užsimetęs šviesiai raudoną apsiaustą, linksmai palenkęs galvą, smarkiai muša būgną. Nerūpestingo muzikanto asmenyje lengvai, nors ir stebėdamiesi, atpažįstame Diurerį. Jis žinojo ir matė save ir tokį. Ir mėgo tokią savo būseną. „Jis anaiptol negalvojo, kad gyvenimo malonumai ir pramogos nesuderinami su garbe ir rimtumu, ir pats to neniekino",— įžvalgiai apie jį rašo amžininkas ir draugas, mokslininkas Joachimas Kamerarijus Diurerio traktato pratarmėje.[1]

Peizažas, kurio fone pavaizduoti muzikantai, lengvas ir džiaugsmingas: mėlynas dangus su vaiskiais debesimis, mėlyni kalnai horizonte, saulės užlieta žalia lanka. Spalva šviesi, skambi tartum fleitos melodija.... Diureris galėjo save nupiešti kaip pranašą arba kaip „dykinėjantį ūžautoją" ir būtų įtikinęs žiūrovą abiem atvejais: „Aš — toks!" Diureris neapsirikdavo. Ir neapgaudinėdavo. Jis būdavo ir vienoks, ir kitoks. Viena iš genijaus savybių — mokėjimas gyventi esant skirtingoms, dažnai prieštaraujančioms viena kitai dvasios būsenoms. Ir mokėjimas įtikinti. Žmonės, pažinojusieji Puškiną, prisimena jį tokį, kad retkarčiais atrodo, jog rašo apie skirtingus žmones: apie liepsningai linksmą, tulžingai pašaipų, beprotiškai piktą. Ir visi rašo teisybę. Tai buvo vienas žmogus. Bet genijus. O žodžiai „dykinėjantis ūžautojas" buvo prisiminti, kalbant apie Diurerį, neatsitiktinai. Diureris dirbdavo daug, atkakliai, kartais labai sunkiai. Tačiau jam buvo būdingas ir Mocarto kupinas įkvėpimo lengvumas, nušvitimo akimirka, atrodžiusi kaip genijaus improvizacija tiems, kurie nežinojo, kas slypi už jos. Šita jo savybė stebindavo draugus ir gerbėjus, dėl jos šėldavo pavyduoliai, kaip vėliau atsitiks ir Mocartui. Kupinas įkvėpimo lengvumas jaučiamas daugelyje Diurerio piešinių.

„Kai jis laikydavo teptuką,— rašo ten pat Kamerarijus,— pasitikėjimas savim būdavo toks, kad tapydavo ant drobės ar medžio viską, net menkiausias smulkmenas, nenaudodamas parengiamojo eskizo, taip, jog negalėjai padaryti jokio priekaišto. .."

Diureris pažinojo ne iš nuogirdų didelio dvasinio pakilimo jausmą, nerimastingas abejones, šviesų, nerūpestingą, net lengvabūdišką džiaugsmą ir jį pakeičiantį siaubą... Dienoraštyje — apie jį kalbėsime vėliau — jis pažymi išorines savo gyvenimo

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 211—213.

aplinkybes. Dvasios būsena atsispindi kitame dienoraštyje. Ji jo paveikslų drobėse ir lentose, piešinių ir graviūrų lakštuose. Dvasios būsena — linijos ritme, tai veržliame, tai lengvame, judesiuose pieštuko, kuris čia atakuoja popierių, čia glosto baukščiai prisiliesdamas. Dvasios būsena atsispindi spalvose, tai tamsiose, tai šviesiose. 1500-ųjų metų autoportretas ir altoriaus suveriamosios durelės su muzikantais — puslapiai šito dienoraščio, kurį dailininkas rašė visą gyvenimą.

Diureriui trisdešimt metų. Jis, kaip ir anksčiau, gyvena tėvų namuose. Seniai laikas įsigyti savus, bet vien nuo minties, kiek tam reikės jėgų, kiek bus atimta laiko iš darbo, šiurpas nueina per nugarą. Jis stengiasi negalvoti apie persikėlimą. Be to, mintis apie tėvą jį sulaiko. Tėvas įprato, kad vyriausias sūnus būtų šalia. Išsiskirti su juo dabar, kada jis toks senas, gal ir negalėtų. Savo vaikų Diureris jaunesnysis neturi. Agnesė ir jis ilgai sielvartavo dėl to, meldėsi, davė įžadus šventiesiems, paskui visiškai neteko vilties. Gal taip geriau? Motina palaidojo penkiolika vaikų. Ar jai buvo lengva visą gyvenimą pragyventi baiminantis, kai vaikai sirgdavo, sielvartaujant, kai jie mirdavo?

Kodėl jo tėvams gyvenimas buvo toks neteisingas? Kas į tą klausimą atsakys? Verčiau apie tai negalvoti. Tokios mintys kelia abejones dėl to, dėl ko jis nebūtų norėjęs abejoti. Ir vis dėlto kartais, kada jo tėvas, nesukrovęs, nors ir kaip dirbo, didelių turtų ir nepasiekęs garsios šlovės, o gyvenimo gale patyręs ir nesėkmių darbe, palaidojęs tiek vaikų, nesulaukęs anūkų, dėkojo dievui, Diureris prisiminė biblinę „Jobo knygą", kurią nuolat skaitė, tapydamas altorių. Jobą — žmogų dorą ir teisingą, gerą ir dievobaimingą, besitraukiantį nuo blogio, visu kuo panašų į tėvą, dievas visaip bandė. Jo bandos nuvarytos, jo namas apimtas liepsnos, jo vaikai žūsta, jį parbloškia raupsai. Bet jis nedrįsta murmėti ant dievo. Kodėl? Pamokslininkų aiškinimai Diurerio nepatenkindavo. Sunku susitaikyti su neteisybe, ypač kai ji tenka karštai mylimo tėvo daliai.

Buvo rugsėjo vakaras. Tėvas, kuris jau ilgai sirgo, visą dieną labai blogai jautėsi. Jis dar kovojo su liga, bet vakare anksti išėjo į savo miegamąjį. Namuose dar nebuvo uždegtos žvakės. Naktį į Diurerio jaunesniojo miegamąjį atbėgo tarnaitė ir jį prikėlė. Jis buvo kietai miegojęs ir ne iš karto suprato,

kas atsitiko. Nebaigęs rengtis, nulėkė žemyn, į tėvų miegamąjį. Pavėlavo! Tėvas jau buvo miręs. Motina begarsiu, keistai svetimu balsu papasakojo, kaip tai įvyko. Ji viską keletą sykių pakartojo, tarytum nuo to kas nors būtų pasikeitę. Senukas niekaip negalėjęs užsnūsti. Jį kankinę karštis ir šaltis, kamavęs troškulys. Jis atsikėlęs, vaikščiojęs po kambarį, dusęs. Naktinė kepuraitė buvusi šlapia nuo prakaito. Jis vis prašęs ir prašęs gerti. Ji jam davusi gurkšnelį Rivolio vyno. Vos tik jis prisilietęs lūpomis, tuoj pat paprašęs, kad padėtų atsigulti į patalą; pats nebepajėgęs įlipti į lovą. Žmona ir tarnaitė jį paguldė. Jis padėkojo joms ir, vos tik atsigulęs, ėmė dusti. Moterys suprato, kad jis miršta. Tarnaitė nubėgo pakviesti vyriausiojo sūnaus, motina uždegė žvakę ir ėmė melstis. Ji nesuspėjo pradėti trečios maldos — pastebėjo, kad vyras nebekvėpuoja. Tada atsidarė durys ir įėjo sūnus. Per vėlai! Albrechtas Diureris vyresnysis mirė 1502 metais, būdamas septyniasdešimt penkerių metų amžiaus, pragyvenęs su žmona, kuri užspaudė jam akis, trisdešimt penkerius metus, palikęs tris sūnus.

Dabar pasauly buvo tik vienas Albrechtas Diureris; jis gali nebepridurti prie savo pavardės „jaunesnysis". Diureris ilgai kankinosi, kad neatsisveikino*"su tėvu. Jis įrašė į savo užrašų knygelę keletą eilučių apie tėvo mirtį. Ten buvo tokie žodžiai: „Ir man buvo labai skaudu matyti jį mirusį, nes aš buvau nenusipelnęs matyti jį mirštant. Ir mano tėvas užgeso kitą naktį po šv. Motiejaus... Gailestingas dieve, leisk ir man susilaukti tokios pat ramios mirties. Ir paliko nuliūdusią našlę, mano motiną, kurią jis visada girdavo, nes ji buvo labai dievobaiminga moteris. Dėl to aš nusprendžiau niekad daugiau jos nepalikti. O jūs visi, draugai mano,—prašau jus, dėl dievo meilės,— skaitydami apie mano pamaldaus tėvo mirtį, paminėkit jį maldomis..."[1]

Tėvas buvo laidojamas saulėtą dieną. Geltoni kaip auksas ir purpuriniai buvo medžiai senose kapinėse. Smilkytuvų violetinis dūmelis pamažu tirpo rudens ore. Diureris prilaikė motiną, kuri vos stovėjo, klausėsi, kaip reiškia užuojautą tie, kurie buvo atėję palydėti tėvo į paskutiniąją kelionę, ir jautė skausmą širdyje, bet, nors jį ir buvo apėmęs sielvartas, matė lapų spalvą, vinguriuojantį smilkalų debesėlį, gedulo dra-

[1] А. Дюрер. Дневники.. ., т. I, с. 51.

bužių juodumą, įvairias žmonių veidų išraiškas — tų, kuriems kaimyno ir draugo mirtis sukėlė nuoširdų liūdesį, ir tų, kurie atėjo į laidotuves dėl to, kad taip pridera, dėdamiesi jaučią užuojautą. Žinojo, kad šiuo metu jis neturi žvalgytis, bet nieko negalėjo sau padaryti. Mirties įspūdis ir tėvo laidotuvės labai jį sukrėtė. Jie atgijo, metams bėgant, ir pravertė jo darbe.

Tarp tėvo popierių Diureris rado savo laiškus, rašytus iš svetur, užsakovų kvitus, kad yra gavę sidabrinius ir auksinius gaminius, užrašų knygutę, kurios keliuose puslapiuose Diureris vyresnysis buvo trumpai užrašęs visą savo gyvenimą, paskui vaikų gimimo datas ir jų krikštatėvių pavardes. Ilgas liūdnas išskaičiavimas, kai pagalvoji, kad beveik visi jie gimdavo, kad greitai numirtų.

Praėjo keletas dienų. Ištuštėjusiuose Diurerių namuose pasirodė notaras. Diureris neketino išeiti iš tėvų namų ir dalintis su motina palikimą. Tačiau notaras paaiškino, ko reikalauja įstatymas. O įstatymas sako štai ką: nors ir kažin kam atitektų mirusiojo turtas, našlei iš karto ir be ginčų turi būti paskirta dalis, vadinama „Tiesiogine dalimi". Ji nepriklauso nuo to, ką našlė gaus pagal testamentą. Nors Barbara Diurer sakė, kad jai nieko nereikia, sūnus nutarė išklausyti notarą. Jį galėjo pasiųsti ir motinos giminės, jo dėdė, nerimaudamas dėl našle tapusios sesers.

Notaras atmintinai išpyškino: „Po vyro mirties jo našlei iš karto atitenka visi jos drabužiai, papuošalai ir brangenybės, žiedai, apyrankės, diržai su papuošimais, koraliniai ir perliniai papuošalai, auksiniai ir sidabriniai suknelės apvadai, medžiagos, numatytos jos drabužiams, sukirptos ir nesukirptos, esančios jos žinioje. Jos patalynė, patalai, pagalvės, paklodės, antklodės, lovų užtiesalai, pagalvių apdangalai, užuolaidos, virtuvės ir kitokie rankšluosčiai, variniai, aliumininiai ir kitokie dubenys. Šviestuvai, jeigu jie nepakabinti palubėje ir nepritvirtinti prie sienų, išskyrus tuos, kuriais naudojosi vyras. Visi stalčiai, dėžutės, skrynios, pintinės, podėliai, kuriuose moterys laiko savo apdarus, šepečiai, žirklutes. Veidrodukai, rateliai, verpstės, audimo staklės, katilas baltiniams virinti, jeigu jis neįmūrytas į viryklę. Visas kitas judamasis turtas priklauso palikimui."

Diureriui suspaudė širdį. Būdama penkiolikos metų mergaitė, jo motina Barbara ištekėjo už keturiasdešimties metų AlbrecKto Diurerio, trisdešimt penkerius metus kartu pragyveno. Viskas, apie ką minima įstatyme ir kas sudaro ūkio reikmenis,— katilai, dubenys, rankšluosčiai, net rateliai su verpstėmis, namuose yra. Tačiau apyrankių, papuošalų, suknelių auksinių apvadų Barbara Diurer, auksakalio žmona, neturėjo, išskyrus tai, kas buvo gauta kraičio. Daug ką iš to, kas sudarė jos kraitį, kai tėvo reikalai pašlijo, teko parduoti arba užstatyti. Ji išėjo iš tėvų namų visai jauna, nerūpestingas gyvenimas jai nebuvo skirtas. Motinai vos penkiasdešimt metų, bet jau seniai atrodo kaip senutė. Visi ir vadina ją namuose ,.senąja".

Tėvo mirtis suteikė daug rūpesčių. Kaip pasielgti su jo dirbtuve? Visų paprasčiausia būtų baigti paskutinius darbus negausiems užsakovams, kurie buvo ištikimi senajam meistrui, ir ją uždaryti. Kas nors iš pameistrių ją nusipirktų nebrangiai. Bet kaip apie tai pasakyti motinai? Auksakalio duktė, auksakalio žmona, ji priprato prie šitos dirbtuvės. Be to, brolis Endresas — jam sukako aštuoniolika — mokėsi amato pas tėvą. Dirbtuvę, kad ir kaip būtų sunku, Diureris nusprendė jam išsaugoti.

Šitaip galvojant apie gyvenimiškus reikalus, staiga dingteli mintis—tėvo jau nebėra. Liko jo įrankiai, jo nebaigti darbai, kabo ant sienų jo portretai, nutapyti sūnaus. Ramus, pavargęs ir liūdnas senojo meistro veidas tuose portretuose. Kai numiršta tėvas, savas gyvenimas pasikeičia. Į save imi kitaip žiūrėti, pirmą kartą pasijunti esąs vyriausias namuose, šeimos galva. Iš tikrųjų šitaip jau seniai buvo, tėvas jau seniai buvo silpnas ir sukriošęs, bet tik dabar Diureris pajuto, ką jis reiškia motinai ir broliams.

Beje, naujojo, XVI amžiaus pradžia jo gyvenime buvo pažymėta daugeliu svarbių įvykių. Paskutinysis teismas neatėjo, apokalipsės pranašavimai neišsipildė. Tačiau kartu su pastarojo amžiaus paskutiniaisiais metais kažkas išėjo iš gyvenimo. Išėjo negrįžtamai. Tas ribos, likusios užpakaly, jutimas pasireikšdavo pokalbiuose su draugais, laiškų eilutėse, skambėjo moksliniuose traktatuose, jis buvo daugelyje pamokymų.

Be to, šimtmečių riba Diureriui buvo ir jo trisdešimtmečio slenkstis, o trisdešimt metų tais laikais buvo laikoma puse amžiaus, atmatuoto žmogui žemėje. Visa tai skatino rimtai susimąstyti apie save, apie savo pašaukimą, apie tai, kas jau padaryta, ir apie tai, ką dar reikia padaryti. O čia netrukus po tėvo mirties Diureris pats susirgo. Jam labai skaudėjo šoną, jį pylė karštis, burnoje buvo šleikščiai kartus metalo skonis. Jį vis pykino. Kartais jam atrodydavo, kad apnuodytas. Jis negalėjo valgyti, sulyso, pagelto. Motina jam virdavo gydomąją galią turinčių žolių arbatą, bet ji nepalengvindavo kančių. Jis atgulė, tačiau pareikalavo, kad jam į lovą paduotų popierių, piešimo reikmenis, mažą veidrodį. Veltui Agnesė įkalbinėjo jį ramiai gulėti. Diureris nenorėjo gulėti ramiai! Jis norėjo matyti, kaip atrodo žmogus, kamuojamas nepakeliamų kančių. Ir nupiešė mirštantį Kristų: veidas iškreiptas priešmirtinės kančios, burna pražiota paskutinio atodūsio, galva atmesta. Diureris pažymėjo lape, kad jį nupiešė stebėdamas save, kai buvo susirgęs. Dirbdavo gulėdamas ant nugaros, žvelgdamas į save veidrodyje, kuris buvo virš galvos. Dėl to taip atlošta galva.

Istorija išsaugojo pavardes mokslininkų, kurie mirdami užrašė savo priešmirtinius pojūčius. Jie žinojo, kad neįkainojami mokslui šitie stebėjimai prie gyvybės ribos. Prozininko Žiulio Renaro „Dienoraštyje" paskutinįjį įrašą mirtis nutraukė jam nebaigus sakinio. Diurerio piešinyje atsispindi toks pat bebaimis stengimasis tarnauti savo gyvenimo tikslui iki pat paskutinio atodūsio.

Diureris nenumirė, bet piešdamas nežinojo, kad išgyvens. Viskas pranašavo kitokią baigtį. Jis daug kartų pavaizdavo netikėtą mirties pasirodymą ta daugybe *Memento mori,* bet tuo metu tai lietė kažką kitą. Dabar mirtis pasirodė jam. Nusprendė ją sutikti apsiginklavęs plunksna ir teptuku. Rankos nusilpo. Prakaitas graužė akis. Galva svaigo. Nugalėdamas karštį ir skausmą, jis piešė...

Ir liga, sakytum išgąsdinta tokios tvirtos valios, ėmė trauktis. Vos tik jis pasijuto geriau, laikydamasis už sienų, nukiūtino į dirbtuvę. Liga sustiprino visus jo pojūčius. Ypač regėjimą. Rodos, niekad nėra buvęs **i** toks permatomas ir gaivus oras už lango, tokie ryškūs kontūrai, tokios vaiskios spalvos. Ir neapsakomas jausmas pripildė sielą nerimo ir džiaugsmo — to, kas buvo, lyg nebūta. Prasideda naujas gyvenimo etapas.

Sitą pojūtį tais metais sustiprino Niurnbergo gyvenimo intelektualinis pakilimas. Diureris tapo liudininku ir aktyviausiu dalyviu viso to, kuo tas dvasinis suklestėjimas pasireiškė.

Nuo vaikystės jo atmintyje buvo įsirėžęs nepaprastai jaudinantis paveikslas. Kai vyko imperijos seimas, kuris buvo susirinkęs Niurnberge, per miestą perėjo šaukliai, apsirengę ryškiais drabužiais. Būgnininkai mušė būgnus. Dūdoriai pūtė dūdas, o šaukliai vis šūkavo, kad šiandien pats imperatorius apvainikuosiąs laurų vainiku mokytą vyrą ir eilių kūrėją Konradą Celtą. Kaizerburgo link nutįso iškilminga procesija. Ji lydėjo ne rūstų įstatymų žinovą, ne pasipūtusį prelatą, o, sprendžiant pagal išvaizdą, paprasčiausią žmogų, ne per daug puošniai vilkintį, žmogų protingu, bet paprastu, niekuo nesiskiriančiu iš kitų veidu. Kada tai vyko, Diureriui buvo šešiolika metų. Jis smalsiai klausėsi, kas kalbama apie poetą laureatą. Kai esi tokio amžiaus, pasakojimai apie pagarsėjusius žmones ypač jaudina.

Konradas Celtas buvo tik dvylika metų vyresnis už Diurerį. Bet kiek daug nuveikė, nesulaukęs net trisdešimties! Jo tėvas buvo valstietis. Vyresnysis brolis — dvasininkas, išmokęs Konradą skaityti ir rašyti ne tik vokiškai, bet ir lotyniškai. Jis neapsiribojo maldomis — supažindino - jį su senaisiais Romos poetais. Nuo to laiko jaunasis Konradas nenorėjo ilgiau dirbti vynuogyne. Jis kartojo viena: noriu mokytis toliau! Bet tėvui, valstiečiui, užteko per akis ir vieno mokyto sūnaus. Jaunėlio jokiu būdu nenorėjo išleisti iš namų. Tada Konradas pabėgo. Jis bastėsi po pasaulį kartu su keliaujančiais mokiniais, mokėsi Kelno, Heidelbergo, Erfurto, Rostoko, Leipcigo universitetuose. Vėlai pradėjęs mokytis, aplenkė daugelį ir labai anksti tapo magistru, bet prieš tai išgarsėjo eilėraščiais. Ir štai jis — pirmasis Vokietijos istorijoje vokiečių poetas laureatas, apvainikuotas, kaip kažkada Italijoje buvo apvainikuotas didysis Petrarka.

Išsilavinę niurnbergiečiai dėl tos priežasties Niurnbergą lygina su Roma, o Kaizerburgą — su Kapitolijumi. Diureris nusprendė būtinai perskaityti Celto eilėraščius. Vėliau tai jam pavyko padaryti. Jie pritrenkė jį ir net išgąsdino. Celtas savo eilėraščiuose garbino liepsningą meilę ir ištikimą draugystę. Jis sakė, jog mieliau kurti maldą tankiuose miškuose negu po niūriais bažnyčios skliautais, kur skamba šlykštus kunigų riaumojimas. Jis šaipėsi iš kunigų ir vienuolių, pasninko, nuodėmių atleidimo. Nebijojo pajuokti pragaro ir tikėjimo esant velnius. Ir Diurerį ėmė šiurpas, kai jis skaitė šias eilutes,— ir net apie dievo buvimą ir apie sielos nemirtingumą Celtas kalbėjo su kažkokia abejone. Ir tai atspausdinta! Ir popierius šitai iškentėjo! Ir žemė neprasivėrė po akiplėšos kojomis! Vadinasi, atėjo laikas, kada ne tik nuolankumas ir pamaldumas atlyginami garbe.

Jis tada net nenujautė, kad ateis laikas ir jis artimai susipažins su Celtu. O šis tapo dažnas Niurnbergo svečias. Mokslininkas-poetas, nuolat bendraudamas su Italijos humanistais, svajojo, kad ir Vokietijoje atsirastų humanistų sandrauga, panaši į Italijos akademijas. Ir Niurnberge jo troškimas išsipildė. Cia, įkvėptas jo dalyvavimo, susibūrė apsišvietusių žmonių ratelis, kuris buvo vadinamas *Sodalitas Norica* —„Niurnbergo brolija", o kartais ir *Sodalitas Celtica* —„Celto brolija", kad būtų pabrėžtas įkūrėjo vaidmuo. Šios „Brolijos" dalyvius jungė domėjimasis antika, Italijos humanistų veikalais, ypač Italijos neoplatonikų kūriniais. Jie iš pagrindų studijavo teologiją, be to, nebijodami analizuoti, ėmė kritiškai vertinti Šventąjį raštą ir „bažnyčios tėvų" darbus ir tokiu būdu pureno dirvą būsimai reformacijai. Jie parengė daugelį puikiausių leidinių, išgarsinusių Niurnbergo leidėjus, pavyzdžiui, antikos autorių chrestomatiją. Čia buvo aptariama ir ruošiama mokyklų mokymo reforma. „Brolija" net dalyvavo tame darbe.

Pradedant 1500-aisiais metais, tarp Niurnbergo humanistų vis svarbesnį vaidmenį vaidina Vilibaldas Pirkheimeris, artimiausias Diurerio draugas. Apie jo namus, kuriuose būtinai apsilanko visi atvažiavusieji mokslininkai, kuriuose visados, atvykęs į Niurnbergą, apsistoja Celtas, kalbama kaip apie Akademiją. O Diureris šiuose namuose ir ratelyje, kuris čia susirenka,— savas žmogus. Ne tik todėl, kad jis Pirkheimerio draugas, bet ir todėl, kad pats įdomus Niurnbergo humanistams. Beje, ne vien jiems. Jo šlovė tokia didelė, kad laiškuose, kuriuos gauna Pirkheimeris iš kitų miestų ir kitų šalių, apie Diurerį būtinai klausinėjama, būtinai jam perduodama linkėjimų.

Vienas iš puikiausių Vokietijos humanistų Ulrichas fon Hutenas laiške Pirkheimeriui Niurnbergą vadina „pirmuoju iš visų Vokietijos miestų, kuriame daugybė geriausių talentų ir kuris jau daugelį metų jų gausumu, turint omenyje ypatingą įvairių menų suklestėjimą, buvo vienintelis" [1]. Šitame „pirma-

[1] А. Н. НеМилов. Развитие гуманистической культуры в Нюрнберге XV — начала XVI в., Л., 1959, с. 256 (Диссертация).

jame iš visų Vokietijos miestų" Diureris alsavo mokslo ir literatūros ginčų oru, pagarba ir dėmesiu menui. Ar reikia sakyti, kaip tai palankiai jį veikė!

Diureris nuolatos lankydavosi pas Pirkheimerį. Jis žinojo, kad žmona nemėgsta šitos draugystės, bet negalėjo, nenorėjo jos atsisakyti. Anksčiau iš Pirkheimerio lūpų nei iš šio, nei iš to staiga išsprūsdavo globėjiškos, gera linkinčios, bet vis dėlto globėjiškos gaidos. Galbūt atkaklus savo viršumo pripažinimas, toks regimas Diurerio autoportretuose, iš dalies pasireiškia todėl, kad jis norėjo įrodyti sau ir žmonėms, visų pirma artimiausiam draugui Vilibaldui, jog jis, Diureris, talentu ir darbais yra nusipelnęs teisę turėti išdidų žvilgsnį, nepriklausomą pozą, kilnią laikyseną, nešioti brangius drabužius, viską, kas kitam atitenka nuo gimimo be jokio vargo. Ir jis tai įrodė. Jau senokai Diureris įeina į draugo namus kaip lygus. Su Pirkheimeriu visada įdomu. Jis turi apie ką papasakoti, ir jis sugeba pasakoti. Albrechtas dar lankė mokyklą ir buvo tėvo dirbtuvėje mokiniu, o Vilibaldas jau lydėdavo savo tėvą į tolimas keliones. Albrechtas mokėsi pas Volgemutą, o Vilibaldas buvo pasiųstas į kunigaikščio ir vyskupo rūmus mokytis karo mokslų ir elgimosi rūmuose. Albrechtas bastėsi po Vokietijos miestus kaip pameistrys, o Vilibaldas mokėsi Italijos miesto Pavijos universitete. Ir dabar jis dažnai išvyksta iš gimtojo miesto vykdyti diplomatinės misijos. Pirkheimerio pasakojimuose iškildavo svetimi miestai su jų papročiais, Italijos universitetų magistrai ir daktarai, disputai, kuriuose jam buvo tekę dalyvauti, be abejo, sėkmingai, imperijos seimai, vokiečių kunigaikščių rūmai ir knygos, knygos, knygos — viena iš pagrindinių šio aistringo žmogaus aistrų.

Godus žinių, kurias teikia knygos, Pirkheimeris buvo ne mažiau godus ir visko, ką galima sužinoti bendraujant su išsilavinusiais žmonėmis. Jo namai atviri. Čia nuolatos lankydavosi labiausiai išsilavinę ir talentingiausi niurnbergiečiai, priklausantys įvairioms vokiečių humanistų kartoms. Jie buvo ne tik kabinetiniai mokslininkai, bet ėjo įvairias pareigas miesto administracijoje ir teismuose, vadovavo mokykloms ir ligoninėms, vykdė miesto diplomatines užduotis, tvarkė miesto archyvą, rašė jo istoriją.

Labai apsiskaičiusių, puikiai išsilavinusių, siejamų bendrų interesų žmonių draugija turi svarbią ir žavią savybę: ji uždega ir įkvepia savo dalyvius, su ypatinga jėga atskleidžia kiekvieno pažiūras, apšviečia visas charakterių puses. Diureriui buvo svarbu pažinti šiuos žmones, bendrauti su jais, su kai kuriais iš jų draugauti. Bet ne tik jam. Jiems taip'pat. Susidomėjimas buvo abipusis. Pirkheimerio draugai dalindavosi su juo mintimis, pasakodavo apie naujienas mokslo pasaulyje, dovanodavo jam savo knygas. Jiems priklauso pirmieji širdingi žodžiai apie Diurerį. Be jų jis nebūtų buvęs toks įvairiapusiškas ir išsilavinęs žmogus. Be jo jie nebūtų taip susipažinę su menu. Jų pagarba reiškė nemažai, vertinant jo talentą ir pripažinimą, ir skatino jį naujiems ieškojimams.

Pirkheimerio draugus traukė ne tik Diurerio menas, bet ir jo charakteris, gyvas ir aistringas. Vienas iš jų — išsilavinęs kanauninkas Lorencas Behaimas, užsiiminėjęs chemija ir alchemija, astronomija ir astrologija, sudarė Diurerio horoskopą. Stai kokį likimą ir kokį dailininko charakterį išskaitė, kaip jam atrodė, žvaigždėse: jis darbštus, turi nepaprastą tapytojo talentą, turi pasisekimą kaip meilužis, jį traukia tuo pat metu prie visų moterų, jis atviras ir nuoširdus, mėgsta ginklą ir mielai keliauja. Jis niekada nenuskurs, bet ir nepralobs. Jis turės tik vieną žmoną.

Šitą horoskopą Behaimas atsiuntė laiške, adresuotame Pirkheimeriui, ir šis nesiėmė užginčyti aprašyto savo draugo charakterio ir likimo. Teisybė, astrologas pasirodė įžvalgus!

Lorencas Behaimas buvo tik vienas iš daugybės Pirkheimerio korespondentų, nuolatos susirašinėjantis vos ne su visais žymiausiais Vokietijos humanistais. Kartu su laiškais jie atsiųsdavo jam eilėraščių, traktatų, pamfletų, kalbų tekstų. Tos epochos mokslininkai vienas kitam rašinėdavo dažnai ir smulkiai apie viską. Jie teikdavo savo laiškams reikšmę, kuri siekdavo toliau negu asmeninė pažintis, žinodavo, kad laiškas bus tuoj pat perskaitytas adresato draugų ir vienminčių būryje. Laiškai būdavo ir literatūros kūrinys, ir tuometinio mokslo pasaulio laikraštis. Būti savu žmogumi Pirkheimerio namuose irgi tarp draugų reiškė būti informuotam apie tai, kuo gyvena, apie ką galvoja šviesiausi Vokietijos ir Europos protai.

Išvykęs iš" Italijos, Pirkheimeris palaikė su ja glaudžius ryšius. Jis susirašinėjo su Pavijos mokslininkais, su žymiais žmonėmis, kurie buvo susibūrę Milane prie hercogo Sforco rūmų. Italai informuodavo jį laiškuose apie naujus dailininkų ir

skulptorių darbus. Nuo senų laikų Italijoje paveikslo arba statulos, užsakytos garsiam meistrui, pabaigimas atkreipia viso miesto dėmesį, sukelia daugybę kalbų. Na, o kaipgi nepasidalinsi tokiomis naujienomis su Diureriu, žinodamas, kaip visa tai jam svarbu! Kada į Niurnbergą atvažiavo Džovanis Pikas dela Mirandola — žymaus italų humanisto giminaitis, tęsiantis jo mokslinius darbus, jis apsistojo pas Pirkheimerius kaip naujausių įvykių Italijos mokslo pasaulyje pranešėjas.

Pirkheimerio bibliotekoje buvo antikos mokslininkų veikalai, teologijos knygos, humanistų kūriniai, žymiausių Vokietijos, Italijos, Niderlandų spaustuvių leidiniai. Knygas pradėjo kaupti jo proseneliai. Pradėjo nuo rankraščių, kuriuos užsakinėdavo perrašinėtojams ir patys perrašinėdavo. Pirkheimeris bibliotekai negailėjo nei jėgų, nei pinigų, nei laiko. Jis norėjo, kad knygos, kurios jam priklausė, būtų unikalios. Jo prašomas, Diureris papuošė pieštomis miniatiūromis Homero, Aristofano, Ezopo, Fukidido, Lukiano kūrinius. Jis norėjo, kad iliustracijos išreikštų knygos esmę, ir dėl to smuikai pasakodavo apie jas Diureriui ir susižavėjęs tuo pat metu pasakydavo daugybę žinių iš istorijos, filosofijos, mitologijos, skaitydavo puikias improvizuotas paskaitas, atmintinai cituodavo ištisus klasikos puslapius, aiškindavo komentatorių samprotavimus, pareikšdavo savo mintis, paneigdavo įsivaizduojamus oponentus. Šitie pokalbiai turėjo reikšmės ne tik kuriant iliustracijas toms knygoms, apie kurias buvo kalbėta anksčiau. Šitų pokalbių atgarsiai matyti daugelio Diurerio darbų siužetuose. O Pirkheimerio bibliotekos knygoms pieštos miniatiūros — nuostabios. Teokrito tituliniame lape Diureris nupiešęs žaismingą ir grakščią bukolikos sceną su piemenimis ir piemenaitėmis. Vienu iš piemenų pavaizdavo save.

Pirkheimeris tuo metu vertė Lukiano „Dialogus". Čia buvo daug senovės dailininkų vardų ir samprotavimų apie juos. Šituos puslapius jis aiškindavo Diureriui. Gera turėti dėmesingą klausytoją, kurį domina veikalo esmė. Tas, kuris vertas tapytojo vardo, rašė Lukianas, privalo tiksliai piešti, tobulai derinti spalvas, įgudusia ranka dėlioti šešėlius, gražiai sujungti detales į visumą... Tik tiek! Kol pasieki tokį mažmožį, praeina ištisas gyvenimas. Kartais ir jo neužtenka. Ar žinojo apie tai senovės išminčius, taip iškalbingai rašęs apie Fidiją, Praksitelį ir Alkameną, lyg būtų buvęs jų draugas?

Sykį, kai Pirkheimeris, apžiūrėjęs naują Diurerio darbą, nieko nepasakė, bet ėmė samprotauti apie tai, ko reikalaudavo iš tapybos didieji senovės menininkai, Diureris įsižeidė: „Aišku, jeigu jūs imsite lyginti su jais, tai..."

Pirkheimeris staiga jį pertraukė: „O su kuo norite, kad jus lyginčiau? Su amatininkais, kurie nežino didžiųjų meno principų? Kokia tokių varžybų prasmė? Jums būtų ramiau, jeigu lyginčiau jus su jais. Bet aš noriu jus lyginti su Apelesu!"

Diureris dažnai vaizduodavo Pirkheimerį: piešė pieštuku jo eskizus, raižė jo portretus medyje ir varyje, jį tapė kaip personažą kai kurių paveikslų masinėse scenose. Jis taip buvo išstudijavęs savo draugo ir nuolatinio patarėjo veidą, kad galėjo nupiešti jį iš atminties, keliais veržliais brūkšniais, arba labai detaliai, bet visada panašų. Šituose portretuose jis nepataikauja draugui. Nedaugelio tos epochos žmonių išvaizdą mes įsivaizduojame taip gerai, kaip Diurerio dėka Pirkheimerio veidą: nutukusio žmogaus veidą, su trim pasmakrėmis, juslingomis lūpomis, gyvu įdėmių akių žvilgsniu, su išdidumo, neretai išpuikimo išraiška, veidą žmogaus, kuris brangina visus gyvenimo džiaugsmus, yra užsispyręs, ūmus, ambicingas, apdovanotas milžiniška energija, jėga, aistringumu.

Pirkheimeris buvo sunkaus būdo. Ne veltui taip dažnai įsiveldavo į smarkius konfliktus su miesto Taryba, kurios buvo nariu, ne veltui tiek daug įsigydavo priešų ir užsitraukdavo kaltinimus dėl visokiausių nusižengimų. 1502 metais laimė, kuri nuo vaikystės buvo palanki Pirkheimeriui, nusigręžė nuo jo. Prasidėjus naujiems karo veiksmams, kuriuose dalyvavo miestas, jam buvo pavesta vadovauti raiteliams. Mūšis buvo pralaimėtas netoli miesto, Niurnbergo miške. Raiteliai ėmė gėdingai trauktis. Daugelis niurnbergiečių dėl pralaimėjimo kaltino Pirkheimerį. Jo priešai miesto Taryboje — o jų jis turėjo daug — triumfavo. Keletą dienų jis nesirodė gatvėje, kad nebūtų išjuoktas ir išplūstas. Veltui bandė pasiteisinti. Po šitos nesėkmės keletui metų pasitraukė nuo miesto reikalų. Be to, praėjus dvejiems metams, mirė jo žmona. Paguoda Pirkheimeriui tapo mokslas, kuriam jis atsidėjo su dar didesne aistra, daugybė meilės nuotykių ir ištikimi draugai — tarp jų visų pirma Diureris. Draugystę su Diureriu jis išsaugojo per visą savo gyvenimą kaip brangiausią dovaną, į nieką ir niekada jos neiškeitęs.

Bendravimas su Pirkheimeriu ir jo aplinka buvo. svarbiausias Diurerio kūrybos stimulas. Tačiau jis sukeldavo jo sieloje nuolatinį nepasitenkinimą. Diureris dažnai svarstydavo, kodėl pasiekė mažiau negu norėtų. Ar ne todėl, kad ėjo apgraibomis? Galbūt jo kelias būtų buvęs lengvesnis, jeigu dar jaunystėje jam būtų buvusios atskleistos paslaptys, kurias buvo įsiminę antikinės Graikijos dailininkai. Jie žinojo tobulo žmogaus grožio paslaptis! Tai tvirtindavo mokyti Diurerio draugai. Negalima sakyti, kad jie patys būtų matę daug senovės meno kūrinių. Tačiau apie tai buvo skaitę italų traktatuose. Vokiečių humanistų akimis, italų humanistai buvo tiesioginiai senovės humanistų— ir teoretikų, ir dailininkų — įpėdiniai. Diureris manė, kad jeigu meno paslaptys prarastos, jas galima iš naujo atrasti, kaip iš naujo atrandamos šalys, kurios buvo žinomos jau senovėje. Tai padaryti turįs mokslas. Niekada anksčiau dailininkai nežiūrėjo su tokia viltimi į mokslą kaip Renesanso epochoje.

Panašus požiūris buvo artimas Diureriui. Jis užaugo mieste, kur mokslas buvo gerbiamas. Cia kažkada yra dirbęs žymus astronomas ir matematikas Regiomontas. Jis sudarinėjo astronomijos lenteles, kuriose ilgam laikui nuspėjo dangaus kūnų judėjimą. Jo darbus tęsė Bernardas Valteris, kuris atskleidė refrakcijos reiškinius, ir Georgas Hartmanas, įrodęs, kad egzistuoja magnetinė deklinacija. Čia yra gyvenęs keliautojas ir gaublio sukūrėjas Martinas Behaimas, kuris išdidžiai rašė, kad jo gaublyje išmatuotas visas pasaulis.

Jeigu galima apskaičiuoti dangaus šviesulių judėjimą, jeigu galima išmatuoti, o paskui pavaizduoti visą žemę, ar gali egzistuoti pasaulyje kas nors, ko negalima išmatuoti, o paskui pavaizduoti? Si mintis Diureriui atrodė kaip atradimas. Jeigu egzistuoja kažkas, ką mūsų akys ir mūsų protas pripažįsta kaip grožį, vadinasi, ir tai įmanoma išmatuoti, kad paskui būtų sukurti nauji puikūs kūriniai. Ir tai, visų pirma, į ką Diureris dėjo viltis, buvo išmatavimai. Jie atskleis jam grožio proporcijas. Svarbų akstiną šioms mintims davė pasirodęs Niurnberge Džakopas Barbaris, italų tapytojas ir grafikas, kuris buvo atvykęs į Vokietiją pakvietus imperatoriui Maksimilianui. Savo tėvynėje jis nebuvo vienas iš pačių žymiausių meistrų, bet Vokietijoje buvo sutiktas labai pagarbiai. Iš Italijos atvažiavęs dailininkas ten pažinojo daugelį humanistų, buvo matęs antikos meistrų kūrinius. Atsidūręs Niurnberge, jis negalėjo aplenkti Pirkheimerio namų. Čia su juo, matyt, ir susipažino Diureris. Paslaptingai pasakodamas apie savo darbą ir apie savo sugebėjimus, Barbaris sukrėtė Diurerio vaizduotę, pasakęs, kad savo paveiksluose žmogaus figūras piešia remdamasis apskaičiavimais ir išmatavimais. Tačiau savo paslapties jis iki galo Diureriui neatskleidė, tik sužadino jam norą išsiaiškinti viską, kas tūno už šios paslapties. Barbaris buvo kur kas vyresnis už Diurerį. Jis buvo apgaubtas italų meno šlovės ir pasirodė Niurnberge kaip tik tuo metu, kai Diureris kankinosi, nepatenkintas savimi. Nenuostabu, kad šis susitikimas su Barbariu, šita jo paslaptis Diurerfui padarė tokį įspūdį. Senatvėje Diureris apie šį epizodą papasakos taip: „Jis (Barbaris) man parodė vyrą ir moterį, kuriuos buvo nupiešęs, remdamasis išmatavimais, o aš tuo metu labiau norėjau sužinoti, kokia to metodo esmė, negu įsigyti karalystę... Tuo metu buvau jaunas ir niekada nebuvau girdėjęs apie tokius dalykus. Ir šitas menas man patiko, ir ėmiau svarstyti, kaip reikia padaryti panašius daiktus. Nors tas anksčiau minėtas Džakopas nenorėjo man išaiškinti savo darbo pagrindų, tai aš gerai mačiau."[1]

Jeigu italų dailininkas neatskleidė proporcijų paslapties, galbūt ją atskleis knygos? Diureris užaugo ir gyveno tarp žmonių, be galo atsidavusių spausdintam žodžiui. Vaikystėje jis daug laiko buvo praleidęs krikštatėvio spaustuvėje, jaunystėje buvo dirbęs pas Bazelio knygų spausdintojus. Kai subrendo, pats tapo leidėju. Diurerio paveiksluose, piešiniuose ir graviūrose su meile pavaizduotos knygos: stori foliantai ir ploni tomeliai, gražiai įrištos knygos, knygos, kurios guli ant lentynų, ant stalų ir piupitrų, knygos, atverstos darbui... Jis piešė rankas, kurios atsargiai spaudžia, stipriai laiko, atsargiai varto knygas.

Kaip tik tais metais, kai Diureris karštai domėjosi tuo, ką gali duoti mokslas menui, Kobergeris intensyviai leido italų humanistų veikalus, tarp jų Marsilijaus Fičino laiškus ir kūrinius. Fičinas daug jėgų buvo atidavęs Platono studijoms; jis samprotavo apie žmogaus asmenybės orumą, apie grožio dvasingumą, apie visuotinės dieviškosios formos atspindį materialiuose daiktuose. Tarp pakilių jo samprotavimų apie grožį pasirodydavo grožio apibrėžimas, kartais suformuluotas kaip

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. II, с. 219.

paprastos ir nepaneigiamos taisyklės. Pavyzdžiui, taip: „.. .visų pirma reikia, kad kiekviena kūno dalis būtų natūralioje padėtyje; kad ausys, akys, nosis ir visa kita būtų savo vietoje; ir kad akys būtų vienodai nutolusios nuo nosies, o abi ausys taip pat vienodai — nuo akių. Tačiau tik intervalų vienodumo. .. nepakanka, jeigu prie to nepridėsime kūno dalių išmatavimų, kurie kiekvienai daliai yra vidutinis dydis, išlaikydami viso kūno reikalingas proporcijas: trys nosys, išdėliotos į tolį, turi sudaryti vieno veido ilgį, sujungti abiejų ausų pusrutuliai turi sudaryti pražiotos burnos dydį. Tas pats^ ratas turi sudaryti ir antakių kombinaciją. Nosies ilgis turi būti lygus lūpų ilgiui, taip pat ir ausies. Aštuonios galvos turi sudaryti kūno aukštį."[1] Ir taip toliau, ir taip toliau! Italų humanistai nuostabiai lengvai pereidavo nuo pačių sudėtingiausių samprotavimų apie grožio dvasingumą ir dieviškumą prie tokių griežtų nurodymų.

Nesunku įsivaizduoti, kaip kuris nors iš Pirkheimerio draugų, prisiskaitęs Marsilijaus Fičino samprotavimų, paėmė į rankas naują Diurerio graviūrą ir neginčijamu tonu kalbėjo: „Trys nosys turi sudaryti vieno veido ilgį!" Ir Diureris į tai atsižvelgė. Jam dar labai ilgai atrodydavo, kad tokie apskaičiavimai, ypač jeigu juos buvo aprašę žmonės, prisiskaitę senovės autorių, yra neginčijama tiesa.

Diureris neapsiribodavo tuo, kas būdavo leidžiama gimtajame jo mieste. Mugėse, kur būdavo pardavinėjamos jo graviūros, tose pat eilėse buvo Kelno, Strasburgo, Bazelio ir daugelio kitų miestų spaustuvininkų krautuvėlės. Jau pradėjo rodytis pirmieji įvairių spaustuvių leidinių sąrašai, būsimų katalogų ir reklaminių prospektų pirmavaizdžiai. Diureris žinojo, kur pasirodo knygos, dominančios jį, ir jas pirkdavo. Be to, jo paslaugoms buvo puiki Pirkheimerio biblioteka, o ji Niurnberge buvo ne vienintelė. Žymiajam dailininkui būdavo prieinamos ir kitos. Ta, kuri buvo rotušėje. Jos pagrindą sudarė rankraščių rinkinys, paliktas pagal testamentą apsišvietusių Niurnbergo gyventojų. Ir toji buvo prieinama, kuri buvo patricijų Holcšuerių namuose. Ir ta, paliktoji Regiomontano. Vienoje iš jų

[1] Марсилио Фичино. Комментарий на «Пир» Платона, цит. по «Памятникам мировой эстетической мысли», т. I, М., 1962, с. 504.

buvo saugomas rankraštinis traktatas meno klausimais, kurio autorius — italų architektas, dailininkas, teoretikas Leonas Batistą Albertis. Alberčio pažiūros turėjo didelės įtakos daugeliui XV ir XVI amžiaus dailininkų. Albertis rėmėsi antikinių autorių darbais apie meną, visų pirma — Vitruvijumi, kuris domėjosi proporcijomis ne tik architektūroje, bet ir žmogaus kūno dalių. Diureris yra parašęs, kad kai Barbaris jam neatskleidė trokštamos proporcijų paslapties, jis pradėjo jos ieškoti pas Vitruvijų. Iš tiesų jo raižytinėje graviūroje „Nemezidė" (kartais ji vadinama „Fortūna") moters figūra sukurta remiantis Vitruvijumi: galvos aukštis aštuonis kartus mažesnis negu kūno ilgis, septynis kartus kūne telpa pėdos. Tačiau, nepaisant viso to, šių dienų požiūriu, „Nemezidė" negraži: jos kūnas gremėzdiškas, rankos ir kojos trumpos. Bet čia jau kitas klausimas.

Iš knygų Diureris sužinojo, kad Albertis, trokšdamas atskleisti antikinių pastatų grožio paslaptį, Romoje juos matavęs. Bet juk noras suvokti grožio dėsnius matuojant puikius, tobulus senovės kūrinius, Diurerio manymu, buvo būdas pasiekti sėkmę!

Italų traktatai apie meną primygtinai kalbėjo apie tapybos artimumą mokslui. Italų dailininkai buvo įsitikinę, kad tapyba turi remtis aritmetika ir geometrija, mokslu apie skaičius, linijas, plokštumas ir kūnus. Diureris nusprendė, kad visa grožio paslaptis glūdi mokslo rankose. Jį apėmė troškimas „patikėti algebrai harmoniją". Daug ką savo žmogiškajame temperamente, savo, dailininko, esybėje jis pradėjo lenkti prie šitos minties, laužsaid kankindamas, kartais net prievartaudamas savo genijų. Jis įtikėjo, kad vien mokslas padės dailininkui suvokti grožį, pakels jį virš matomo pasaulio atsitiktinumo ir netobulumo. Grožio absoliuto ieškojimas ilgam sudomino Diurerį. Tai, ko jis jaunystėje buvo išmokęs pas tapytojus ir graverius, dabar atrodė apgailėtinai maža. Tai buvo, kaip jis vėliau paniekinamai pasakys, „įprotis"—amato metodų ir taisyklių sąvadas. O jis veržte veržėsi prie didžiojo meno. Diureris buvo įsitikinęs, kad menas turi savo įstatymus, kurie yra neišmatuojamai aukščiau už įprotį, įstatymus, kuriuos galima pažinti protu, išreikšti žodžiais ir skaičiais. Jis atkakliai mąstė ne tik apie proporcijų, bet ir apie perspektyvos paslaptis.

Italų paveikslai jam parodo, kad italai sugeba perteikti erdvės gilumą — ko net sapnuoti nesapnavo vokiečių dailininkai.

Grįžęs į tėvynę, daug galvojo apie tai. Jis žinojo, kad perspektyvos taisykles italų meistrai laiko didžiausiu atradimu, suteikdami joms vos ne magišką reikšmę. Be paliovos, atkakliai, beviltiškai Diureris stengėsi šitą paslaptį atskleisti. Ją atskleisti jis bandė apgraibomis. Galiausiai suprato: jeigu parodysi, kad linijos, kurios erdvėje eina paraleliai, susikerta paveikslo viename taške, susidarys gilumos įspūdis. Tai buvo didžiojo atradimo diena! Mes esame įpratę, kad įvairių epochų, šalių ir mokyklų dailininkai kuria savo paveikslus remdamiesi įvairiomis perspektyvos taisyklėmis, kad gilumos ir erdvės pratisumas atsiranda toli gražu ne tik dėl centrinės perspektyvos, kuri buvo užbūrusi Diurerį. Ir vis dėlto pabandysime įsivaizduoti, kaip apsidžiaugė Diureris, kai pirmą sykį popieriuje privertė sueiti į vieną tašką visas pagalbines linijas. Jis nupiešė namą, kurio siena toldama siaurėja, kelią, kurio pakraščiai iš pradžių artėja, o paskui susilieja. Plokščias lapo paviršius tartum stebuklingai išnyko, erdvės giluma tapo nuostabiai puikiai matoma, atrodė, kad į ją galima įžengti. Linijos, sueinančios į vieną tašką, sukūrė stebuklą. Neliko abejonių, kurie daiktai ir žmonės arčiau ir kurie toliau. Visi kūnai įgijo apimtį.

Naują savo atradimą Diureris visų pirma panaudojo cikle, kuris vadinamas „Žaliosios kančios". Tai nebaigta serija apie Kristaus gyvenimą — piešiniai, padaryti plunksna, teptuku ir kreida ant žalio toninio popieriaus,— todėl taip ir pavadinta ši serija. Šie lakštai — parengiamasis darbas nebaigtam tapybos kūriniui. Diureris komponuoja „Žaliųjų kančių" piešinius mažindamas figūras ir daiktus — atsižvelgdamas į tai, kaip jie tolsta nuo žiūrovo, ir, savo dideliam džiaugsmui, pasiekia nepaprastai akivaizdžią erdvės gilumą. Aiškumas, kompozicijos logiškumas ypač būtų regimi, jeigu palygintume, pavyzdžiui, šitos serijos paveikslą „Prikalimas prie kryžiaus" su jo ankstesnės serijos paveikslu, turinčiu tą patį siužetą. Tačiau įvyksta kažkas netikėta: tapę aiškesni, piešiniai praranda įtaigumo jėgą ir aistros įtampą. Netgi tie paveikslai, kuriuose vyksta tragiškiausi įvykiai, ramūs ir pasakojantys pamažu. Atrodo, kad veiksmo vieta ir aplinka dailininką domina labiau negu tai, kas vyksta toje aplinkoje.

Diureris labai susižavėjo perspektyvos paslapties atskleidimu. Galimybės, kurias ji teikė, ypač apčiuopiamos, jeigu pavaizduota architektūra. Niekad anksčiau perspektyva taip jo nedomino kaip dabar. Medžio raižinių ciklo „Marijos gyvenimas" graviūrose atsiranda gilūs kiemai, siauri ilgi koridoriai, kambariai su daugybe durų, arkos, už kurių atsiveria peizažo tolumos, begalinės kolonados, aklinos sienos ir sienos su angomis, rūmai su smailiosiomis gotikos arkomis, Renesanso, antikos, rytų architektūra, miestelėno gyvenamasis kambarys, rūmų salė, vaizdingi griuvėsiai.

Kurti šį ciklą nebuvo taip sunku kaip „Apokalipsę": visų pirma nereikėjo tiek dvasios jėgų. Bet vis dėlto šitas darbas buvo nelengvas. Kai Diureris baigdavo savo eilinį parengiamąjį piešinį, jausdavo malonumą, galvodamas, kur patalpinti savo monogramą. Šiam ciklui jis piešdavo monogramą ant lentelės, tiesą sakant, labai panašios į lentelę, ant kurios raikoma duona. Kiekvienoje graviūroje Diureris lentelę su monograma pavaizduodavo vis kitaip. Tai ji atremta į staltiesę, nutįsusią nuo stalo, tai nerūpestingai numesta ant žemės, tai guli ant akmeninių grindų, tai kabo ant šakelės ir visada taip pasukta, taip pabrėžtai siaurėjanti, lyg aiškintų, kaip buvo kuriama perspektyva.

Diurerį domina konstrukcijos ir medžiagos. Jis tarsi rodo, kad šitaip mūrijami skliautai iš didelių akmenų, kad šitaip iš plytų sudedamos sienos, kad šitaip atrodo siena, kai jau aptrupėjęs tinkas. Štai šitaip guli šiaudų kuokštai ant stogo, štai šitaip stogo kartys remiasi į sijas, štai šitaip atramos sujungiamos su sijomis.

Pats su malonumu būtų pastatęs visa tai, ką buvo pavaizdavęs. Jį domina pjaustytinis ornamentas arba lipdytinės skulptūros, puošiančios akmeninius vartus. Pro arką matyti namas, kurio tokia pat architektūra, kokia buvo daugumos Niurnbergo namų, nors graviūra vaizduoja Jeruzalės Aukso vartus.

Daug ką jis panaudojo iš savo kelionės eskizų, kitų dailininkų graviūrų. Tačiau daugiausia iš savo paties nuolatinių stebėjimų. Diureris studijavo statybą, jos objektus, daiktų pasaulį. Štai kada jam pravertė namų apyvokos reikmenys ir tai, ką jis nusipirkdavo dėl visa ko: žibintai ant metalinių grandinių, užuolaidos, pakabinamos už žiedų, aksominės staltiesės kutai, geležiniai durų vyriai, apvali pakabinama prausyklė, langinės. Bažnyčios suolų nesugalvosi. Jis ir negalvodavo: ieškodavo, rasdavo, įsimindavo, nupiešdavo eskizą tokį,

kad paskui graviūroje aiškiai būdavo matyti ne tik daikto forma, bet ir iš ko jis padarytas, jo svoris, kad būtų juntamas jo paviršius. Iš šių graviūrų mes tiksliai sužinome, kokių daiktų Diureris turėjo, iš kokių puodukų gerdavo vandenį ir alų, kokiose prausyklėse plaudavosi rankas, kokiais rankšluosčiais šluostydavosi, ant kokių suolų sėdėdavo, už kokių stalų valgydavo.

Diureris taip smulkiai pasakoja apie daiktų pasaulį būtent šitame cikle neatsitiktinai. „Apokalipsės" veiksmas vyko danguje, o jeigu vykdavo žemėje, tai žemė būdavo visas pasaulis, žmonės, žodžiu, visa žmonija. „Marijos gyvenimo" įvykiai vyksta žemėje. Paprasti. Amžini. Sutuoktuvės, gimimas, mirtis... Marijos gyvenimo istorija papasakota taip, kad būtų kiekvienam suprantama. Tai, ką apie Mariją rašė kanoninės evangelijos, Diureriui buvo maža. Tačiau jam netrūkdavo siužetų. Juos padiktuodavo pamokslai, kurie būdavo pagrįsti apokrifinėmis evangelijomis ir Jokūbo Voraginiečio „Auksine legenda". Šita populiariausia šventųjų gyvenimų knyga buvo kaip tik tuo metu Kobergerio išleista. Iš tų aprašymų buvo galima sužinoti ir Marijos gimimo istoriją, ir koks buvo jos motinos Onos paveikslas, ir epizodą, kuriame Marija įvedama į šventyklą. Štai lakštas „Marijos gimimas". Po baldakimu patale guli Ona. Ji bejėgiškai atlošusi galvą ant pagalvės, liesos rankos nukritusios ant antklodės, veidas vos matyti iš po skarelės. Prie gimdyvės rūpestingai pasilenkusios moterys. Viena pila gerti iš ąsočio, kita duoda lėkštę sriubos. Rodos, girdi, kaip ji įkalbinėja Oną valgyti. Pribuvėja snaudžia. Kambarys pilnas kaimynių. Viena ruošiasi maudyti naujagimę medinėje rėčkutėje, kita žaidžia su savo mažyliu. Jauna mergaitė visas girdo vynu. Jeruzalė? Aišku, ne! Niurnbergas. Tipiškas Niurnbergo miestelėno miegamasis. Niurnbergo kaustytinės skrynios, Niurnbergo ąsočiai ir puodukai. Niurnbergo buitis, charakteriai. Kaimynę, kurios nepatenkino puodukas ir kuri geria tiesiai iš ąsočio, toks įvykis negali sujaudinti. Kiek jau tų vaikų yra gimę per jos amželį! Diržas, kuriuo ji susijuosusi,— ištisas pasakojimas apie jos gyvenimą: prie jo prikabintas didžiulis ryšulys raktų, sunkus kapšas, ūkiškas peilis. O šalia jos — dvi kitokios moterys. Tos, kuri žaidžia su garbanotu kūdikiu, veide spindi meilus švelnumas. Ta, kuri greta jos, šypsosi. Jos abi džiaugiasi tuo, kas ką tik įvyko. Bet labiausiai džiaugiasi mergaitė, kuri tyliai ir atsargiai, palenkusi galvą, nuleidusi akis, pirštų galais eina per kambarį. Ji nedidelio ūgio, jos kasos sUindžiai supintos, plaukai lygiai sušukuoti virš aukštos kaklos—tyras""ir mielas paveikslas. Kūdikio gimimas ne tik pavaizduotas su proziškomis smulkmenomis, bet ir nutviekstas taurios poezijos. Naujos gyvybės atsiradimas — štai kur tikras stebuklas, vertas išaukštinimo, vėl sako dailininkas.

Šiam ciklui Diureris paruošė septyniolika piešinių ir didžiąją dtilį išraižė. Tačiau darbas liko nebaigtas. Diureris grįžo prie jo tik po daugelio metų.

Marijos paveikslą šiuo laikotarpiu Diureris vaizduoja ir vario graviūrose. Štai „Marija, sėdinti ant velėnų suolo". Cia |i atrodo vyresnė negu ankstesniuose raižiniuose. Jos galvą gaubia skarelė. Ji švelniai abiem rankomis laiko putlią sūnaus rankutę. Dailininkas jautė, jog tai, kas čia pavaizduota, yra taip svarbu, kad jis nebandys niekuo atitraukti žiūrovo dėmesį. Lakšte nėra smulkmenų, kurių tiek daug medžio raižiniuose. Yra tik maitinanti motina ir kūdikis, be to, vos žymi tvora. Tai vienas iš pačių išraiškingiausių ir pačių lakoniškiausių Diurerio darbų, kupinas nepaaiškinamo švelnumo...

Jis nuoširdžiai tikėjo, neleisdamas sau suabejoti, kad, atskleidęs perspektyvos paslaptį, sužinosiąs ir žmogaus grožio paslaptį — tobulą kūno proporcijų paslaptį. Išplėš šitą paslaptį iš aplinkos skriestuvu, liniuote arba kampainiu, išreikš skaičiais, įtvirtins brėžiniais. Diureris vis piešė ir piešė scheminius vyrų ir moterų kūnus, remdamasis apskaičiavimais. Kai kurie iš jų ir liko brėžiniais. Jie stebina savo panašumu į kubistų darbus: Diureris kūrė žmonių figūras iš geometrinių kūnų. Tačiau jis ne visada apsiribodavo brėžiniais-schemomis. Daugeliui iš jų suteikė kūną, pamažu juos pavertė moters ir vyro piešiniu. Pradurtos popieriuje vietos skriestuvo kojyčių, įkirtimai, atsiradę skriestuvu matuojant nuotolį, plonos pagalbinės linijos, likusios nuo kvadrato arba apskritimo, kartais šalia figūrų skalė su skaitmenimis — štai- charakteringi šių sukonstruotų piešinių požymiai. Čia pozos lyg stygos įtemptos, o Diurerio linija, visada taip natūraliai pulsuojanti,— nelanksti,' vienoda, kaligrafiškai taisyklinga. Ar Diureris jautė, kad šituose piešiniuose nebėra gyvo grožio? Sunku pasakyti. Jis turėjo ne tik naujojo amžiaus — mokslo amžiaus tvirtas pažiūras, bet ir buvo pagautas įkvėpimo, beveik fanatiškai suvokė tiesą, ku-

ri gali viską nutvieksti tartum stebuklas. Jis ieškojo grožio formulės atkakliai, kaip alchemikai ieškojo filosofijos akmens, o medikai —panacėjos, vaisto nuo visų ligų. Kaip ir jie, Diureris galvojo: dar kiek pastangų, ir jis atškleisiąs paslaptį, kuri jam padėsianti prilygti didiesiems senovės meistrams.

Kartais jam atrodydavo — pasisekė! Argi ne gražūs jo Adomas ir Ieva? Jis į šitą vario graviūrą įdėjo viską, ką tik žinojo apie tai, kaip senovėje buvo vaizduojamas gražus nuogas kūnas. Vien apskaičiuotomis proporcijomis, perimtomis iš Vitruvijaus, čia apsieiti negalima. Adomui jis suteikė Apolono bruožus, Ievai — Veneros. Adomo kūne pabrėžė stangrių raumenų jėgą, Ievos kūne — švelnų minkštumą ir apvalumą. Taip, protėvių kūnai šioje graviūroje labai gražūs. Ne veltui graviūra turėjo tokį didelį pasisekimą. Tačiau jų pozos ir gestai daugiau primena skulptūrą negu gyvus žmones. Yra išlikę parengiamieji- abiejų figūrų piešiniai. Jie liudija, kad, juos piešdamas, Diureris naudojosi geometrija. Šitie piešiniai yra užfiksavę Diurerio kantrybę ir pastangas, nepalenkiamą tikėjimą, kad skaičius, liniuotė, skriestuvas gali tapti priemone, padedančia pavaizduoti žmogaus grožį. Kai pažiūri į šias studijas, ir pasimokai, ir pasidaro skaudu. Genialusis dailininkas atkakliai ieško grožio idealo, programuoja jį skaičiais ir schemomis. Jausmas toks, tartum Saljeris šokdintų Mocartą.

Kartais Diureris pavargdavo, ieškodamas grožio formulės. Apmaudas ir nusivylimas apimdavo jo sielą: tikslas, kuris atrodydavo taip arti, vėl būdavo nepasiekiamas. Kai sugesdavo jo nuotaika, kaltę dėl savo niūrumo jis suversdavo melancholiškam charakteriui. Kartais padėdavo ilgi pasivaikščiojimai. Kad tik jo niekas nesustabdytų ir neimtų maloniai klausinėti, kokia jo sveikata ir kur ketinąs eiti. Jei, neduok dieve, jis pasakys, kad skubąs vaistų parsinešti, klausinėtoj as tuoj pat nutaisys susirūpinusį veidą, ims teirautis, kuo sergąs ponas Diureris. O jeigu jis bus išsilavinęs žmogus, pavadins jį ne ponu Diureriu, o pasakys, kad jau kuris laikas mokyti dailininko draugai sako: „Kur teikiasi skubėti vokiečių Apelesas?"

Malonūs žodžiai įskaudins dailininką. Kaip paaiškinti užjaučiančiam ir smalsiam geraširdžiui, kokia liga jį kamuoja? Skųstis senais skausmais šone? Tada pradės nurodinėti ir gydytojus, ir vaistus.

Vaistų jam nereikia. Jo vaistai visur. Kartais vaistais gali tapti senas medis ant upės ar upokšnio kranto. Diureris suakmenės priešais jį, apžiūrinėdamas, kaip šaknys kelia nukritusį pernykštį lapą, kokia sutrūkinėjusi sena žievė — ji panaši į juodai rudą kaimiškos duonos kepalo plutelę. Žiūrės, kaip storos šakos šakojasi į plonas šakeles, ir žavėsis tuo grožiu, tomis susiraizgiusiomis šakomis. Jis gėrėsis, kaip keičiasi lapų žaluma, kai šiuos judina vėjas, kai ant jų krinta saulės šviesa arba užslenka šešėlis. Atrodytų, kas ta lapų žaluma! Juk taip viskas paprasta. Bet Diureris jau seniai žino, kad mažai ką taip sunku pavaizduoti spalvomis kaip medžių arba žolės žalumą. Ypač jeigu žaluma apšviesta ryškios saulės. Jis moka nutapyti medžių, krūmų, žolės žalumą. Tai nemaža paguoda. Vaistais ir paguoda gali tapti medis, gali ir bijūnų krūmas. Jie augo sode priešais neišvaizdų namuką netoli kelio, einančio į miestą. Krūmuose buvo ir kietų, dar nepražydusių pumpurų, ir jau išsiskleidusių švelnių žiedų. Diureris paprašė šeimininką keleto bijūnų. Šis buvo pasiruošęs žymiam meistrui priskinti glėbį. Diureris pakartojo, kad jam užtenka dviejų ar trijų. Tiktai jis pats išsirinksiąs.

Vos tik nusiskynęs žiedus, nuskubėjo namo. Jis staiga taip panoro grįžti į dirbtuvę, kaip neseniai iš jos ištrūkti. Namuose jis pamerkė bijūnus į stiklinę vandens. Popierius, teptukai, dažai visad parengti. Vienas žiedas seniai išsiskleidęs, net yra iškritusių vainiklapių. Likę vainiklapiai užsirietę. Matyti tamsus žiedo vidurys. Kitas bijūnas, rausvai violetinis, vos prasiskleidęs. Jo kotelis išlenktas. Šalia išsiskleidusio bijūno — kitas pumpuras. Kol Diureris piešė bijūnus, jo neapleido džiaugsmingo gaivumo jausmas. Žiedai bylojo, kad prasidėjo vasara, kad bus daug ilgų, šiltų dienų, kad iki rudens dar toli. Piešinys nepaprastai tikslus. Bet vien tikslumo Diureriui buvo maža. Jis taip buvo parinkęs tris žiedus — pumpurą, vos prasiskleidusi žiedą ir jau su krintančiais vainiklapiais,— kad jie tapo pasakojimu apie gyvenimą. Apie gyvenimą nuostabų, bet trumpą.

Iš pasivaikščiojimų Diureris niekada negrįždavo tuščiomis rankomis: parsinešdavo čia šakelę, čia akmenį. Sykį parsinešė, susivyniojęs į varnalėšos lapą,— vabalą-elnią. Padėjo jį ant stalo, ilgai apžiūrinėjo, net pro lupą. Vabalo stangrus blizgantis šarvas, sakytum pagamintas iš brangakmenio, ant galvos sunkūs, iš tiesų kaip elnio ragai. Menkas padaras — jį taip

lengva nepastebėjus sutraiškyti,— o jo egzistavimas byloja apie nuostabų pasaulio tobulumą, esantį kiekviename mažmožyje. Prisiminė Nikolajaus Kuzanskio — mąstytojo, turėjusio Diureriui didelės įtakos, samprotavimus apie begalybę, esančią kiekviename, rodos, menkaverčiame daikte, apie mažas gyvenimo dalelytes, atspindinčias dieviškojo kosmoso didybę. Vabalas greitai kilnojo kojytes, stengėsi pabėgti nuo stalo, paskui dėjosi miręs. Diureris atsargiai pajudino jį žolele. Vabalas pakėlė galvą, lyg būtų norėjęs užbadyti nematomą priešą. Štai tokį budrų, pakelta raguota galva Diureris jį ir nupiešė. Piešinys, padarytas akvarele ir guašu, nuostabiai tikslus ir gyvas. Atrodo, sukurtas vienu mirksniu, iš karto įgavęs vienintelę būtiną formą.

Sunkiu grožio formulės ieškojimų laikotarpiu Diureriui tokie piešiniai būdavo poilsis ir džiaugsmas. Jis piešdavo sau, nenujausdamas, kad šitie piešiniai po kiek šimtmečių kels susižavėjimą. Nė vienas Europos dailininkas dar nebuvo taip įdėmiai ir su meile žiūrėjęs į bet kurią smulkmeną, sukurtą gamtos.

Stai garsusis „Velėnos lopinėlis"—vėl akvarelė ir guašas. Tam, kuris nemato gamtos, egzistuoja „žolė apskritai", „gėlės apskritai". O Diureris ją mato ir su meile perkelia ant popieriaus šakotą stiebelį ir smulkiai iškarpytus kraujažolės lapelius; trumpakotės kiaulpienės žiedelį, aukštą sinevado stiebelį ir iškarpytus lapus, tamsius, su šviesiom gyslelėm gysločių lapus. Zemė, gelsvai ruda pjūvyje, padengta visų atspalvių žalumos — tamsios ir šviesios, matinės ir blizgančios. Žiūrint į paveikslą, galima net tiksliai pasakyti, kad Diureris yra apžiūrinėjęs augalus ne saulės apšviestus, o pavėsyje: ryškiai geltonus pienės žiedus jis nupiešė susiglaudusius, kokie būna debesims užtraukus dangų. Siame piešinyje yra vadinamoji „varlės perspektyva", tarytum kažkas į augalus žiūrėtų iš apačios į viršų ir jie atrodytų jam dideli. Mažas sklypelis žalios lankos atrodo kaip ištisas paslaptingas pasaulis. Taip jį galėtų matyti pasakoje Berniukas nykštukas.

Vieną kartą, išėjęs pasivaikščioti, Diureris sugavo pagiryje kiškutį. Buvo nelengva jį prisijaukinti ir šerti. Kaip atminimas apie tai yra išlikęs vienas iš žinomiausių piešinių —„Jaunasis kiškis". Vasarinis rusvas kailis, nugaroje tamsus, papilvėje šviesus, truputį pasišiaušęs. Viena ausis budriai pakelta.

Kiškis tupi ramiai, bet jo kūnas išsitempęs, vos matomas šiurpulys eina nugara, jis pasiruošęs tuoj pat bėgti. Kiškio akių vyzdžiuose atsispindi lango rėmai. Diureris atsargiai patupdė ant stalo netoli lango baikštų savo modelį, glostė kiškį ir tyliai kalbėjo, kad nusiramintų. Skubėjo nupiešti kiškį, kol šis ramiai tupi, stengėsi nieko nepražiūrėti — nei ilgų styrinčių ūsų, nei trūkčiojančios nosies, nei iššokusios akies, nei atspindžio vyzdyje, piešė prijaukintą kiškį, o užfiksavo svarbų savo charakterio bruožą: švelnią meilę gamtai, karštą domėjimąsi jos kūriniais. Diureris buvo įžvalgus ne tik vaizduodamas gyvulius, bet ir apskritai gamtą. Graviūroje „Sv. Eustachijus", be žvėrių, yra senas dvikamienis medis. Vienas kamienas perskeltas žaibo. Jis seniai neteko jaunų atžalų ir žalių lapų, jis džiūsta, bet dar stovi, dar tiesia į dangų savo šakas, padengtas šiurkščios žievės, dar kažko tikisi. .. Senasis medis, kuris nenori žūti, atrodo tragiškai sudvasintas. Diurerio darbuose gamta visados sudvasinta.

Švelnios jo meilės prisipažinimas visiems gamtos padarams skamba piešinyje, nupieštame plunksna ir nuspalvintame akvareliniais dažais. Tai „Marija, apsupta gyvūnų". Tą laimingą dieną, kai Diureris sukūrė šitą piešinį, jo nuotaikos niekas nebuvo sudrumstęs. Spalvos — šviesios, lengvos ir skaidrios. Madona, apsivilkusi lengvais drabužiais, sėdi ant suolo tarp gėlių ir krūmų seno, žolės prižėlusio sodo kampe. Ant jos kelių — atversta knyga, kūdikis palenkęs jazmino šakelę. O aplink juos — žvėrys, paukščiai, vabzdžiai. Rusva lapė. Baltas gauruotas pudelis. Žalia papūga. Iš drevės žvelgia pasišiaušęs apuokas. Pelėda plačiai atmerkusi apskritas geltonas akis. Baltos garbanotos avys ganosi lankoje. Baltas gandras žingsniuoja balos pakraščiu aukštai kilnodamas plonas kojas. To laikotarpio menas mėgo smulkų išskaičiavimą. Ir Diureris vis vardija žemiškuosius padarus, susirinkusius aplink Madoną su kūdikiu. Tupi ant šakelių traškutis ir kregždė, išdidžiai išrietusios kaklus plaukioja tvenkiny gulbės. Ant takelio Marijai prie kojų nusileidęs žiogas, šliaužia sraigė. Čia ir drugeliai, ir vabalai, ir kirmėlės. Nėra tokio dievo padaro, kuris Diureriui atrodytų nevertas dėmesio... Daugybės pasivaikščiojimų stebėjimus, ilgas valandas miške, laukuose, tvenkinio ir upės pakrantėse Diureris surinko šitame patraukliame piešinyje. Gyviai ir augalai taip prikausto "mūsų dėmesį, kad ne iš karto pamatome

žvaigždę, spindinčią danguje, mažulytes figūrėles karalių, kurie skuba nusilenkti kūdikėliui. Jų eilė atnešti dovanas dar neatėjo. Kol kas dovanas neša gamta. Jos dovanos — žvėrys, paukščiai, vabzdžiai. Šiame piešinyje pasaulis kupinas saulės, ramybės, džiaugsmo, gerumo, šypsenos. Atrodo, kad priešais akis dailininkui, kuris taip mato žemę, niekada nebuvo pasirodžiusios „Apokalipsės" vizijos.

Įtemptai dirbant, atkakliai ieškant, giliai mąstant, praeidavo dienos, savaitės, mėnesiai. Iš jų susidėdavo metai. Visa tai, ką nupiešė, išgraviravo, nutapė Diureris per penkmetį, nuo 1500 iki 1505 metų, net negalima suskaičiuoti. Šitie darbai nuostabūs savo įvairove: jį domina čia sukonstruotos figūros, čia tiksliausi iš natūros piešti piešiniai. Kai kuriuose iš jų daug personažų, daug smulkmenų. Kituose mažai žmonių, ir jie stebina lakoniškumu. Tais metais Diureris vaizduoja pats save tai didingai ramų, tai sergantį ir nelaimingą... Jis papuošia miniatiūriniais piešiniais Pirkheimerio knygas ir sukuria vienintelį savo kūryboje paveikslą, turintį mitologinį siužetą. Jo herojus — Heraklis, kurį anksčiau yra vaizdavęs raižinyje. Ir toliau tapo portretus ir altorių paveikslus. Žinomiausias iš jų, sukurtas tais metais,—„Kristaus gimimas". Tai centrinė altoriaus dalis, nutapyta užsakius broliams Paumgartneriams, Diurerio draugams. Šviesios ir šventinės spalvos. Ryškus Juozapo raudono ir Marijos mėlyno apdaro kontrastas. Nuostabūs fantastiniai griuvėsiai. Iš abiejų šv. šeimos pusių — mažutėlaitės užsakovų šeimų figūros — grupinis žymiųjų niurnbergiečių puošniais kostiumais portretas. Užsakovų pageidavimu nupiešti jų herbai. Paveikslas labai meistriškas. Su meile perteiktas lapų virpėjimas. Atrodo, kad vėjas išlenkęs šakas krūmų, kuriais apaugę akmeniniai griuvėsiai, lengvai krinta medžiagų klostės, žvilga kailiai ir blizga didžiulės karvių akys. Ant šoninių suveriamųjų altoriaus dalių, tartum du sargybiniai, stovi šv. Eustachijus ir šv. Jurgis. Juodu atsirėmę į vėliavų kotus. Jų šarvai žybčioja. Tai ne tik šventųjų atvaizdai, tai užsakovų — Stefano ir Luko Paumgartnerių portretai. Daug kas šiame altoriuje primena Diurerio pirmtakų darbus: ir tai, kaip mažos palyginti su šia šeima užsakovų figūros, ir tai, kaip stovi šoninėse altoriaus dalyse šv. Eustachijus ir šv. Jurgis. Jų pozose jaučiama senatvė, nuo kurios Diureris tciip norėjo pabėgti. Jis pats tai mato. Be to, su apmaudu jaučia, kad ir vėl jam nepavyko panaudoti, ko jis siekė, norėdamas atskleisti gražių proporcijų paslaptį.

Jis vis klausinėjo ir klausinėjo Pirkheimerį, ar yra išlikę senovės dailininkų traktatai apie tapybos meną. Pirkheimeris neabejojo, kad, sprendžiant pagal tai, kaip aiškiai apie juos užsimena įvairūs autoriai, jie buvo. Bet, deja, arba jie nėra išlikę, arba slypi kur nors, tačiau nėra rasti. Dažnai juodu kalbėdavosi apie Italiją. Pirkheimeris karštai mylėjo šitą šalį, žinojo jos istoriją, papročius, mokėjo kalbą kaip mažai kas iš vokiečių, prisimindavo jos klimatą, universitetus, bibliotekas, Diureris būtinai turįs dar sykį apsilankyti Italijoje. Italija — mokslininkus, dailininkus, moteris. Jis buvo tvirtai įsitikinęs — tikrojo mokslo ir tikrojo meno tėvynė. Ten jis gausiąs atsakymus į savo klausimus. Ir Diureris vis dažniau galvodavo apie naują kelionę anapus Alpių. Dabar pamatysiąs daugiau negu pirmą kartą ir geriau suvoksiąs tai, ką pamatysiąs. Jis apie tai dar neprasitarė nei Agnesei, nei motinai, bet mintyse jau keliavo į Veneciją.

VII SKYRIUS

1505 metais Vokietiją vėl aplankė maras. Pavasarį jis pasiekė Niurnbergą, o vasarą čia siautėte siautėjo. Vėl prasidėjo traukimasis iš miesto. Gelbėjosi bėgdami ir Miesto tarybos nariai. Jie persikėlė į Nordlingeną, ne per daug susimąstydami, kad palieka miestą likimo valiai. Tų savaičių nuotaika atsispindėjo Diurerio piešinyje: didžiulė kaulėta mirtis šuoliuoja sėdėdama ant didžiulio kaulėto arklio. Ant jos kaukolės— karūna, ant arklio kaklo — varpas. Laidotuvių varpo garsas praneša, kad artėja mirtis. Veržlios anglimi brūkštelėto piešinio linijos kupinos tragiškos jėgos. Lotyniškas užrašas skelbia: „Atsimink mane!"

Rugpjūčio mėnesį Diureris išsiuntė Agnesę į Frankfurtą, į rudens mugę. Ten ji būsianti toliau nuo pavojaus ir parduosianti graviūras. Likti vienam namuose buvo nepakeliama. Diureris netikėtai ėmė ruoštis kelionėn. Vėl į Italiją, vėl į Veneciją. Jis paliko keletą nebaigtų vario graviūrų ir altorių „Laiminantis Kristus". Jį tik užgruntavo. Darbą pavedė baigti vienam iš savo pameistrių. Diureris norėjo važiuoti drauge su

broliu Hansu. Jam sukako šešiolika melų, bet motina nesiryžo leisti jaunesniojo sūnaus į tolimą kelionę.

Nuostabu! Jis visus tuos metus taip nenuilstamai dirbo, o pinigų kelionei nebuvo. Po to, kai jis davė pinigų Agnesei ir paliko motinai, sau turėjo pasiskolinti iš nuoširdžiojo draugo Vilibaldo ir dėl to važiuoti į Nordlingeną, kur šis sėdėjo kartu su kitais ponais patarėjais. Pirkheimeris noriai paskolino pinigų, tačiau priedo pavedė atlikti daugybę užduočių. Tegul Diureris jam nuperkąs Venecijoje ir parsiunčiąs, kai tik pasitaikys patogi proga, keletą žiedų su safyrais ir smaragdais. Be to, keletą rytietiškų kilimų, būtinai plačius, ir gervės plunksnų skrybėlėms. Maras maru palieka, bet atsilikti nuo mados Pirkheimeris neketino. Beje, tegul dirstelėsiąs, kokios graikiškos knygos esančios italų spaustuvininkų krautuvėse, o jeigu ką nors pamatysiąs, ko jo, Pirkheimerio, bibliotekoje nesą, tegul nuperkąs. Taip, vos neužmiršęs! Tegu nuperkąs italų dailininkų graviūrų kabinetui papuošti. Diureris susiraukė — galima pamanyti, kad jo graviūros blogesnės! Tad kodėl pats žymiausias Italijos graveris Markantonijus Raimondis ne tik kopijuoja jo ciklo „Marijos gyvenimas" lakštus, bet netgi padirbinėja jo, Diurerio, monogramą ir gauna už tą falsifikatą dideles pajamas? Pirkheimeris nesidžiaugė užkliudęs tokią skaudžią temą, tačiau patarė, jeigu jau draugas išsiruošė Italijon, iškelti Venecijoje bylą klastotojui ir tuoj nurodė, kaip protingai ir subtiliai surašyti ieškinį, čia pat pasipuikavo atmintimi pacituodamas plačiausias ištraukas iš įstatymų ir prie jų esančių komentarų.

Diureris pasiėmė parduoti ryšulį graviūrų ir keletą nedidelių paveikslų. Paimti daug negalėjo: teko joti. Kai pagalvojo apie tai, kad jis vėl pamatys Alpes, o paskui Italijos slėnius, jį apėmė tokia prieškelioninė karštligė, kad jis išsigando, atrodė — susirgo. Diureris skubėjo. Reikėjo perjoti Alpių perėjas, kol jų dar nepadengė sniegas. Jis skubėjo ir šį sykį kelyje piešti nesustodavo.

1505 metų rudenį priešais jį atsivėrė Venecijos panorama. Nuo tada, kai ją pirmąsyk regėjo, buvo praėję vienuolika metų. Per tą laiką pasibaigė jo jaunystė, jis tapo žinomu dailininku, įsigijo daug draugų, palaidojo tėvą, pats vos nenumirė, be galo daug dirbo, kartais būdavo patenkintas tuo, ką padarė, dažniausiai — ne, norėjo išplėšti iš grožio jo paslaptį, tačiau

kol kas to nebuvo pasiekęs. Jam ėjo trisdešimt penkti metai. Atvyko čia jausdamasis ne tik meistras, bet žymus meistras. Buvo tvirtai įsitikinęs: jo šlovė seniai yra peržengusi Alpes.

Venecijoje Diureris tuoj pat nuvyko į Vokiečių nakvynės namus, kur visada būdavo daug niurnbergiečių. Pradžiuginti žemiečių jis neturėjo kuo. Kai iškeliavo, maras dar šeimininkavo gimtajame mieste. Žemiečiai sunerimę klausinėjo apie gimines ir artimuosius. Deja, Diureriui ne sykį buvo tekę būti nelaimės pranešėju. Venecijoje taip pat buvo permainų.

Senasis Vokiečių nakvynės namų pastatas prie Rialto tilto buvo sudegęs. Naujasis buvo neseniai baigtas. Jis buvo trijų aukštų, pastatytas iš paprasto akmens, be marmuro ir papuošimų. Šalia Venecijos rūmų jis atrodė niūrus. Tačiau buvo nuspręsta jo vidų papuošti tada dar jaunų Džordžonės ir Ticiano freskomis. Diureris susipažino su naujųjų Nakvynės namų statytoju — architektu Jeronimu. Tai buvo aukštas liesas žmogus protingu, nervingu veidu, įdėmiu žvilgsniu, susitaršiusiais, neprižiūrimais plaukais. Jis nešiojo aklinai užsagstytą paprastą durtinį ir iš pradžių atkreipė Diurerio dėmesį visišku abejingumu savo išvaizdai. Diureris mėgo rengtis madingai ir žinojo, kokį įspūdį daro užsakovams brangus ir gražus apdaras. Štai ir Venecijoje, vos tik apsidairęs, jis užsisakė naują apsiaustą. Architektui Jeronimui išorė buvo visai bereikšmis dalykas. Įsižiūrėjęs į jį, Diureris nusprendė būtinai nupiešti jo portretą. Tai vienas iš geriausių Diurerio darbų, sukurtų Venecijoje: taip galima pavaizduoti tik tą žmogų, kurį įdomu stebėti.

Diureris apsigyveno netoli Vokiečių nakvynės namų, pas vokietį Peterį Penderį, kuris laikė smuklę su kambariais atvažiavusiems. Savo tėvynainiams Penderis valgyti gamindavo pagal vokiečių skonį, net alų atsiveždavo iš Vokietijos. Tiesa, už bokalą vokiško alaus jam reikėdavo mokėti tris kartus brangiau.

Iš pradžių Diurerį apėmė nusivylimas. Italų tapytojai elgėsi taip išdidžiai, lyg nieko nebūtų buvę girdėję apie jo šlovę.

Užtai vokiečių pirkliai, sužinoję iš laiškų, gautų iš Niurnbergo ir Augsburgo, koks žymus jis esąs ir kaip graveris, ir kaip tapytojas, ir peržiūrėję jo atsivežtus darbus, pavedė jam didelį užsakymą. Tegul nutapo šv. Bartolomėjo bažnyčiai, kuri yra greta Vokiečių nakvynės namų, paveikslą „Rožančiaus šventė".

Vokietijos ir Italijos dvasininkai be galo jaudinosi, kad tikintieji nebeklauso, kad tarp liaudies žmonių atsiranda savi pamokslininkai ir net pranašai, kad šventosios vietos lankomos ne tada ir ne ten, kada ir kur yra nurodyta bažnyčios. Kokiu būdu įtvirtinti savo jau susilpnėjusią įtaką? Iš visų sumaniausias pasirodė Jakobas Šprengeris — vienuolis ir inkvizitorius. Vienas iš baisiosios knygos „Raganų kūjis" autorių. Dominikonų brolijų, esančių Italijoje, pavyzdžiu jis Vokietijoje įsteigė „Rožančiaus broliją". Tokių brolijų paplitimas buvo susijęs su oficialiomis katalikų bažnyčios kovomis su mistikais, kurių idėjos peržengė ortodoksinės katalikybės įsakymų rėmus. Rožančiaus kultas, parengtas dominikonų ir perneštas į vokiečių dirvą Sprengerio, turėjo sukelti tiems, kurie meldžiasi, džiaugsmą. Tegul tie, kurie meldžiasi bažnyčioje, ne šiaip sau kalba rožančiuko vaizduojasi, kad rožančius — baltų ir skaisčiai raudonų rožių vainikas. Mažieji rožančiaus karoliukai — baltos rožės. Tegul jie primena nekaltos mergelės Marijos tyrumą! Didieji rožančiaus karoliukai — skaisčiai raudonos rožės. Tegul jie primena Kristaus kraują, kurį jis praliejo kentėdamas! Tegul dvasininkai ir pasauliečiai, neturtingi ir turtingi, susijungia į „Rožančiaus broliją". Tegul galvoja, kad čia jie visi lygūs. Šiame sumanyme slypėjo noras sukurti dar vieną naują Kristaus, ypač mergelės Marijos, kulto formą ir kad ją kontroliuotų bažnyčia.

„Rožančiaus brolija" greitai plito po visą Vokietiją: jai plisti padėjo šimtmečio pabaigos neramumai ir nelaimės. Susikūrė panaši brolija ir tarp vokiečių pirklių, gyvenančių Venecijoje. Diureriui nereikėjo aiškinti, kas turėjo būti užfiksuota paveiksle, jeigu jis vadinasi „Rožančiaus šventė". Siužetas žinomas: Madona, Kristus ir vienas iš šventųjų dalija visų luomų ir rangų žmonėms rožių vainikus. Graviūros šia tema buvo atspausdintos knygoje „Rožančiaus brolija", kurios išleidimu pasirūpino Šprengeris. Graviūroje kūdikėlis Kristus duoda rožančių kardinolui, o mergelė Marija—~imperatoriui. Diureris panaudoja šitą siužetą, bet daugiau nieko graviūra jam negali duoti: figūros, čia pavaizduotos,— bejėgės, proporcijos — nepagrįstos, judesiai — nenatūralūs, mažylio veidas — kaip senutės.

Vokiečiai, kurie grupavosi apie Nakvynės namus, norėjo būti įamžinti paveiksle. Užuominomis buvo pasakyti dailininkui

pageidavimai, kurie buvo pagrįsti „aukšta" politika. Pirkliai, kurie buvo įdėję kapitalo į prekybą su Italija apskritai, buvo gyvybiškai suinteresuoti, kad Italijos žemėje viešpatautų taika, o keliuose ir jūrose—saugumas. Jie vylėsi, kad dailininkas supranta, kaip yra svarbi santarvė tarp imperatoriaus, popiežiaus ir Venecijos valdovų. Diureriui šitai buvo aišku. Sąlygos buvo pasiūlytos dosnios. Jeigu baigsiąs paveikslą tuoj po velykų, jam sumokėsią 110 guldenų. Dideli pinigai! Tokios sumos dar nė už vieną darbą nebuvo gavęs. Diureris neabejojo, kad laiku suspės nutapyti paveikslą. Pradėdamas darbą, visada būdavo įsitikinęs, kad laiko jam reikės nedaug, kad medžiagoms pinigų išleis mažai, kad visas užmokestis, išskaičiavus keletą guldenų, atiteks jam. Diureris visada taip manydavo ir visada apsirikdavo. Buvo dar viena priežastis, galbūt svarbiausia, kodėl jis ėmėsi šito darbo su dideliu džiaugsmu. Pirmi susitikimai su teptuko draugais jo sieloje paliko kartėlio jausmą. Už gražbyliškų komplimentų jis aiškiai išgirdo: jie mielai pripažįsta, kad Diureris — piešinio ir graviūros meistras, bet nelaiko jo tapytoju, gebančiu varžytis su jais. Na ką gi! Jiems parodys, koks jis tapytojas! Imdamas tapyti „Rožančiaus šventę", Diureris stojo į nepaskelbtas, bet ne mažiau sunkias varžybas.

Nedaug Diurerio gyvenimo mėnesių taip gerai mums žinomi kaip šitie, praleistieji Venecijoje. Vos ne su kiekvienu žygūnu, iškeliaujančiu iš Vokiečių nakvynės namų į Niurnbergą, jis siųsdavo laiškus. Ne per dažniausiai — namiškiams. Dažniau — draugams. Išliko tik parašytieji Pirkheimeriui. Diureris rašydavo laiškus, kaip tuomet buvo rašoma, žąsies arba gulbės plunksna, sulankstydavo keletą kartų, užantspauduodavo žaliu arba rudu vašku, užrašydavo, kam turi būti įteiktas laiškas, griežtai įspėdamas žygūną, kad perduotų jį tučtuojau, kai tik nuvyks į Niurnbergą. Diurerio laiškų fantastiška ortografija. Dėl to jis nekaltas. Tuo metu vokiečių literatūrinė kalba tiktai formavosi. Kai skaitai jo laiškus originalo kalba, girdi net jo balsą. Jo laiškų stilius gyvas ir betarpiškas: jis rašydavo be juodraščių, greitai.

Šitie laiškai mums suteikia laimingą galimybę įsivaizduoti Diurerio gyvenimą Venecijoje su mažiausiomis smulkmenomis. Tas gyvenimas nebuvo ramus. Diurerį visą laiką spaudžia piniginiai reikalai. Keletą sykių jis rašo Pirkheimeriui, kad nėra užmiršęs savo skolos — kad ją grąžinsiąs, kai tik parvyksiąs

į Niurnbergą. Ši tema jam be galo nemaloni, bet jis žino negalįs jos apeiti.

Diureris tikisi, kad žmonai ir motinai užteks pinigų, kuriuos joms buvo palikęs, ir tų, kuriuos Agnesė surinks už graviūras. Tačiau po vieno laiško iš namų jam teko prašyti Pirkheimerį, kad šis namiškiams paskolintų pinigų. Och, kaip to nenorėjo daryti! Štai dėl ko mano turįs smulkiai parašyti draugui ir kreditoriui, kiek pinigų surinkęs už savo darbus ir kiek dar tikisi gauti. Išankstiniai apskaičiavimai, atrodo, teikia viltį, galutiniai — atneša nusivylimą.

Diureriui rūpesčių kelia Pirkheimerio pavedimai. Nupirkti žiedus su brangakmeniais, kad jie atitiktų užgaidaus draugo skonį, ne taip jau paprasta. Krantinėje knibždėte knibžda brangakmenių pardavėjai, bet tai žmonės be sąžinės. Užsiprašo tris kartus daugiau, stengiasi įkišti nevertą daiktą. Su jais geriau neturėti reikalų. Graikiškų knygų taip pat kol kas nenupirko. Tačiau nieko, kas pavesta, jis neužmiršęs ir viską įvykdysiąs. {vykdysiąs su malonumu, tikina Diureris.

Venecijoje Diureris įsigijo daug pažįstamų. Santykiai su jais klostosi sunkiai. Jis ne iš karto išmoko atskirti gera linkinčius žmones nuo dviveidžių pavyduolių, slepiančių tikruosius jausmus po saldžiomis šypsenomis ir meilikaujamais komplimentais. Pamažu ėmė gaudytis. Apie vienus dabar rašo entuziastingai, apie kitus — įširdęs. Justi, kad pirmomis savaitėmis už patiklumą brangiai užmokėjęs.

„Aš norėčiau, kad Jūs būtumėte čia, Venecijoje: tarp italų, tokių šaunių žmonių, kurie kuo toliau, tuo labiau su manim susidraugauja, ir lengviau darosi širdžiai,— rašo jis.— Protingi ir prityrę, geri liutnistai ir fleitistai, nusimanantys apie tapybą, kilnios širdies ir tikrai dori žmonės, jie man rodo daug pagarbos ir draugiškumo."[1] Tačiau ne visi naujieji pažįstami tokie. „Yra čia ir didžiausių sukčių, nusimelavusių vagių ir niekšų. Aš nė manyti nemaniau, kad tokių esama. Tačiau jeigu kas to nežino, tam gali atrodyti, kad tai maloniausi pasaulyje žmonės. Aš vos susilaikau nesijuokęs, kai jie su manim kalba." Toliau laiško tonas, iš pradžių džiaugsmingas, tampa sujaudintas

[1] Visi Diurerio laiškai iš Venecijos cit. iš: A. Дюрер. Дневники. .., т. I, с. 53—68.

ii nervingas, laiške justi skausmas ir nuoskauda, atsiranda žodis „piktadarybė", minimi rimti nuogąstavimai. „Jie žino, kad jų piktadarybė žinoma, tačiau nekreipia į tai dėmesio... Turiu daug gerų draugų italų, kurie perspėja mane, kad aš nevalgyčiau ir negerčiau su jų tapytojais." Teptuko draugai — štai kas tie pavojingi Diurerio priešai. Tačiau ko gi jam bijoti? Dėl ko jį perspėdinėja draugai? Laiškas ne viską pasako, kodėl Diureris būgštauja. Vokietijoje sklido gandai, kad žinomas vokiečių mokslininkas Regiomontas Romoje miręs ne savo mirtimi, o buvo nunuodytas pavyduolių konkurentų. Italijoje nuodai dažnai būdavo paskutiniai ir patys stipriausi argumentai ginčuose. Diureris tai buvo girdėjęs, nors greičiausiai be reikalo įtarinėjo, kad Venecijoje gyvenantys teptuko draugai gali įvykdyti tokią piktadarybę. Tačiau laiškas rodo, kokios nervų įtampos apimtas kartais čia gyveno. Laiškus rašydavo paskubomis, dažnai keliems žmonėms tuo pat metu, paskutinę akimirką, kai žygūnas turėdavo leistis į kelionę. Diureris atsiprašinėdavo, kad rašąs greitosiomis, prašydavo Pirkheimerį įsigilinti į laišką. Šiam nebuvo sunku, buvo pripratęs prie draugo braižo ir stiliaus, iš pusės žodžio suprasdavo jo užuominas apie žmones ir aplinkybes, gerai abiem žinomas. Kitaip buvo tiems, kurie skaitė, spausdino, vertė Diurerio laiškus praslinkus daugeliui šimtmečių. Kai kurios laiškų vietos iki šiol skirtingai aiškinamos. Pavyzdžiui, Diureris rašo apie tapytojus: „Daugelis mano priešai: jie nukopijuoja mano darbus bažnyčiose ir visur, kur tik gali juos rasti, o paskui plūsta ir sako, kad jie ne antikos stiliumi nutapyti ir dėl to blogi." Šias eilutes originale galima suprasti ir taip: „.. .jie nuplėšia mano darbus bažnyčiose ir visur, kur tik juos randa." Tai, kad italų dailininkai savanaudiškai kopijuodavo ne tik Diurerio graviūras, bet ir monogramą, papasakota Vazario. Galbūt atsirasdavo ir tokių, kurie nuplėšdavo graviūras, kai Diureris jas iškabindavo, norėdamas parduoti. Šiaip ar taip, bet jam davė suprasti, kad jis — nepageidaujamas konkurentas.

Venecijos dailininkų garbei, tarp jų atsirado ir tokių, kurie parodė Diureriui nuoširdų palankumą. Džiugus įvykis buvo, kai Venecijos patriarchas tapytojas Džovanis Belinis atsilankė jo dirbtuvėje. Belinis jau turėjo apie aštuoniasdešimt metų, bet vis dar dirbo. Diureris praneša apie jo vizitą di-

džiuodamasis, vadindamas nukaršusį dailininką italų papročiu — Džambeliniu.

„.. .Džambelinis labai mane gyrė dalyvaujant daugeliui kilmingų ponų. Jis panorėjo turėti kurį nors iš mano darbų ir pats atėjo pas mane ir paprašė, kad jam ką nors padaryčiau, jis gerai man užmokėsiąs." „.. Jis labai senas ir vis dar geriausiai tapo",— džiaugdamasis rašo Diureris apie senąjį meistrą. Jam buvo labai svarbu nusipelnyti būtent šio dailininko pagyrimą.

Prieš pat šį susitikimą Belinis baigė San Dzakario bažnyčios altoriui paveikslą. Ramybė, kurios kupinas šis paveikslas, gaivios spalvos, aiški kompozicija, santūrumas sužavėjo Diurerį. Su Belinio pasirodymu jo dirbtuvėje siejasi komiškas epizodas. Svečias stebėjosi, kaip subtiliai Diureris tapo plaukų sruogas portretuose, ir paprašė, kad Diureris jam padovanotų teptuką, kurį tam reikalui jis naudoja. Diureris dosniai atkišo Beliniui glėbį paprastų teptukų. Tas įsižeidė, pamanęs, kad vokietis šykšti, nenori išpildyti jo prašymo. Diureris ne iš karto suprato, kas sukėlė didžiai gerbiamo lankytojo apmaudą. Tačiau kai susigaudę, nustebino savo svečią, paėmęs pirmą pasitaikiusį storą teptuką ir nutapęs drobėje sruogą ploniausių plaukų.

Laiškuose Diureris rašė apie įspūdį, kurį jam buvo padaręs italų menas. Tos eilutės skamba kaip tęsinys pokalbio, pradėto su Pirkheimeriu tėvynėje. Diureris mano, kad draugui ir pašnekovui gerai žinomos jo ankstesnės nuomonės ir pažiūros. Tačiau palikuonys yra priversti spėlioti, ką Diureris turėjo galvoje, rašydamas apie savo nusivylimą kažkokiu paveikslu ar paveikslais, anksčiau matytais. Tai tie patys žodžiai, pagal kuriuos, kaip jau buvo sakyta, padaryta išvada, kad Diureris buvęs Venecijoje pirmą kartą 1494—1495 metais. Aišku viena, kad vėliau jo pažiūros ir pomėgiai pasikeitė. Kritiškai atsiliepia apie Džakopą Barbarį. Net pasijuokia iš vieno niurnbergiečio pažįstamo, kuris, kaip ir anksčiau, Barbarį laiko geriausiu iš dailininkų.

Diureris Pirkheimeriui papasakoja viską, kas jam nutinka. Praneša, pavyzdžiui, kad ilgai visiškai negalėjęs dirbti — rankos nušašusios.

Kodėl taip Diureriu; atsitiko? Pakenkė neįprastas maistas?

Kenksmingi dažai? Nervų įtampa? Kiekviena iš šių priežasčių galima.

Papasakojęs apie savo gyvenimą, Diureris nerūpestingai teiraujasi, ar nenumirė kuri nors iš Pirkheimerio meilužių. Jis ne vardija, o piešia rožę, šepetį, šunelį — piešinius, kurie siejasi pagal skambesį su gražuolių vardais arba pravardėmis. Šiurkštokas šaipymasis iš draugo meilės nuotykių — pastovi tema. Užtenka ir kitomis įvairiomis dingstimis riebesnių žodelių. Cia negalima nutylėti vienos Diurerio laiške vietos, kurią ankstesnieji biografai paprastai apeina droviai nutylėdami, o vertėjai ir leidėjai kartais apkarpo. Diureris dažnai atsiprašinėdavo Pirkheimerį, kad vis dar negrąžinąs skolos. Sykį draugas jam atsakė, sekdamas italų novelėmis, kurias skaitė ir garbstė, kad pareikalausiąs iš Diurerio skolą atiduoti natūra — Agnese Diurer. Šitie žodžiai nė kiek neįžeidė dailininko, nors visada jam rūpėjo pagarba jo asmenybei. Jis linksmai pakartojo juos savo laiške ir parašė, jog neprieštaraująs šitam reikalavimui ir viliąsis, kad po tokio atlyginimo gyva Agnesė neišeisianti. Pažodžiui necituosime jo atsakymo. Jį pakartoti nepatogu.

Matyt, Diureris, išvykdamas į Veneciją, susipyko su Agnese. Šitai ir kita kas patvirtina. Tačiau kad Diureris Agnesės nemyli ir kad artimiausiam draugui tai buvo sakęs, įrodo apsikeitimas replikomis.

Diureris nuolatos savo laiškuose pasakoja apie darbą — kad paveikslas, užsakytas vokiečių, kuriamas, tačiau jis nebesitikįs jo pabaigti ne tik po velykų, bet net iki sekminių. Darbas užsitęsė ne vien dėl rankų ligos, bet ir dėl to, kad dailininkas buvo nepaprastai sąžiningas. Diureris „Rožančiaus šventei" nupiešė dvidešimt du parengiamuosius piešinius. Tikriau sakant, tiek yra išlikę. Šitiems piešiniams jis nusipirko puikaus melsvo popieriaus, gaminamo Venecijoje, su vandeniniu inkaro ženklu. Tapė akvarele, įmaišęs baltų dažų. Norint sukurti dvidešimt du, o galbūt ir daugiau tokių piešinių — personažų eskizų, rankų, apdarų ir drapiruočių studijų,— prireikė daug jėgų ir laiko. Darbo sąlygos buvo sunkios: neįprastas klimatas, svetima kalba, svetimi papročiai, daugybė Pirkheimerio pavedimų, įtempti santykiai su kolegomis italais, be galo daug lankytojų. Didžiuodamasis ir su apmaudu Diureris praneša, kad jo dirbtuvėje nuolatos būriuojasi italai. Jų būna tiek daug, kad jam tenka slėptis. Santykiai su naujaisiais pažįstamais, kaip ir anksčiau,

labai sudėtingi. „Kilmingi žmonės" (Diureris turi galvoje žinovus ir meno globėjus) su juo elgiasi gerai, o apie tapytojus to pasakyti vis dar negalima.

Diureris praneša, kad jam pavyko parduoti visus paveikslus, kuriuos buvo pasiėmęs. Tiesa, lengvatikiškai pasidavė nuostolingam sandėriui. Už vienus jo paveikslus buvo sumokėta pinigais, už kitus atsilyginta žiedais. Tokiu būdu jis turėjo nuostolių: paveikslai buvo įvertinti pigiau, o žiedai — brangiau negu kainuoja, tačiau Diureris džiaugėsi, kad gali išsiųsti draugui dalį skolos.

Diureris nerimauja, kad seniai nėra laiškų iš namiškių, ir įdeda į laišką, adresuotą Pirkheimeriui, du laiškus motinai. Agnesei jis nerašo. Matyt, ne juokais buvo susipykę.

Pirkheimerio atsakymai neišlikę. Apie jo replikas numanome vien iš atsakymų ir girdime tik vieno draugiško dialogo per Alpes dalyvio balsą — Diurerio balsą. Jis žavi laisve, nesivaržymu, čia rimtu tonu, čia juokaujamu, gyvomis buities smulkmenomis. Diureris praneša, kad mokėsi šokti, bet metė šį užsiėmimą. Kadangi mėgo puoštis, informuoja draugą apie pirkinius, perduoda jam pokštaudamas linkėjimus nuo savo naujų drabužių ir mielai juos aprašinėja. Praneša, kad keletą dienų po visą Veneciją ieškojęs žiedo su safyru, kurio labai skubiai prireikė Pirkheimeriui, ne be susierzinimo šitas brangenybes vadina niekais. Jas būtų buvę lengviau nupirkti Frankfurto mugėje. Įsižeidę už Diurerį, sužinome, kad anksčiau pasiųstas žiedas Pirkheimeriui nepatikęs ir jį grąžinęs. Diureris turėjo nešti žiedą pardavėjui ir reikalauti, kad atiduotų pinigus. Nelabai maloni misija! Savaime aišku, Diureris turėjo nuostolių. Laiškai dažnai nervingi. Priežasčių tam pakankamai. Venecijos tapytojai, kaip ir anksčiau, jam nepalankūs. Jie tris kartus kvietė Diurerį į Sinjoriją, kol privertė jį sumokėti keturis guldenus jų bendrijai, matyt, mokestį už teisę verstis tapyba. „Vokiečiams paveikslo" jis vis dar nebuvo baigęs. Jie tikriausiai sumokėsią už jį kur kas mažiau, negu buvo žadėję, dėl to, kad vėluojąs. Diureris sunerimęs dėl brolio Hanso. Ar nebūtų galima jo įtaisyti Volgemuto dirbtuvėje? Galbūt jis duosiąs jam darbo, kad Hansas pats galėtų užsidirbti pragyvenimui. Diureris bijo, kad be jo brolis gali neklausyti. „Pats jį prižiūrėkite, moterims nėra ko patikėti. Kalbėkite su berniuku kaip Jūs mokate, kad jis mokytųsi ir gerai elgtųsi, kol aš sugrįšiu, ir nebūtų motinai našta." Ir iš karto tuoj po šito — skaudus prisipažinimas, kad jis, Diureris, nors ir be paliovos pluša, negali aprūpinti artimųjų taip, kaip šito jis norėtų, kad jam nelengva nuolatos rūpintis šeima. „Nors aš ne viską galiu padaryti,—rašo jis,— tačiau stengiuosi padaryti, ką pajėgiu. Vienas aš neprapulčiau, bet išlaikyti keletą žmonių per sunku."

Krinta į akis staigūs nuotaikos svyravimai. Ji vienokia būna viename laiške ir kitokia kitame, o kartais ir tame pačiame laiške. Juose Diureris čia pasitikįs, atviras, palankus visiems žmonėms, čia liguistai įtarus, apimtas baimės, varginamas niūrios nuojautos. Kartais jam atrodo, kad jo paties padėtis neleidžia laukti prošvaistės, o kartais atrodo, kad ji nepatikima ir nepastovi. Diureris aiškina Pirkheimeriui, kodėl vis negrįžtąs namo. Dar nepakankamai uždirbęs pinigų. Informuoja apie atsargumo priemones, kurių ėmėsi siųsdamas Pirkheimeriui eilinį žiedą. Kaip jis patikęs? Atsiprašinėja, kad skubėjęs, rašydamas laišką. „Man reikia parašyti ištisus septynis laiškus." Diureris turėjo daug korespondentų. Ko tik nebūtų davę jo biografai, jeigu tie laiškai, greitosiomis jo parašyti iš Venecijos, būtų išlikę! Deja, jie greičiausiai prarasti negrįžtamai.

Tačiau ir tuose, kurie išliko, yra neįkainojamos medžiagos. Juose matyti charakteris. Štai Pirkheimeris pranešė draugui apie savo sėkmę diplomatijos srityje. Čia buvo turima galvoje derybos su riteriu Sotu ir jo bendrininkais, kurie keliuose apiplėšinėdavo Niurnbergo prekybines gurguoles ir su kuriais miestas ilgai kovojo. Pirkheimeris, matyt, bus parašęs apie savo vaidmenį tose derybose be perdėto kuklumo. Kurgi ne! Jis džiaugėsi, kad po savo nesėkmių 1502 metais vėl pasidarė miestui reikalingas. Diureris pradeda atsakymą darkyta italų kalba, įterpdamas lotyniškų frazių. Jis kreipiasi į Pirkheimerį parodijiškai pompastiškais titulais, šaiposi iš jo karinių polinkių, išjuokdamas jo manieras, eiseną, įprotį piktnaudžiauti stipriais kvepalais. „Aš manau,— rašo jis,— kad šotiečiai Jūsų taip pat bijo, nes Jūsų laukinė išvaizda, ypač per šventes, kai Jūs pasišokinėdamas išeinate iš namų. Tačiau visai netinka tokiam kariūnui šitaip kvepintis... Jūs norite būti frantu su šilkine uodega ir manote, jog pakanka turėti tarp merginų pasisekimą ir visa kita susiklostys." Reikia būti labai artimu draugu, kad galėtum taip šaipytis. Nors jų materialinė

ir visuomeninė padėtis buvo nevienoda, Diureris laiškuose atrodo visiškai nepriklausomas. Pusiau juokais, pusiau rimtai prašo palikti jį ramybėje su tais žiedais. Jeigu jie ir vėl nepatikę, tegul Pirkheimeris išmetąs juos išvietėn. „Jūs manote, kad mane domina šitas šlamštas?" Ir tuoj pat jam išsprūsta labai svarbi frazė: „Venecijoje tapau kilmingu ponu." Žodžius „kilmingu ponu" Diureris rašo itališkai, su klaidomis, bet itališkai. Jam padarė stiprų įspūdį tai, kad Italijoje dailininku domimasi visai ne taip kaip Vokietijoje. Čia jis apsuptas gerbėjų. Jo darbai domina daugelį. Apie juos sprendžia nusimanydami. Atėję į dirbtuvę, turtingi žmonės su dailininku kalbasi pagarbiai, o kai kurie lankytojai, kartais patys žymiausi ir įtakingiausi, net kaip su sau lygiu. Paveikslo ar skulptūros užbaigimas tampa įvykiu. Apie jį ilgai kalbama, rašoma miesto kronikoje. Mokslininkai ir poetai draugauja su dailininkais, mini juos traktatuose, apdainuoja eilėraščiuose. Pokyliuose ir per iškilmes dailininkams skiriama garbinga vieta. Ar supranta patricijus Pirkheimeris, likimo lepūnėlis, turtuolis, Miesto tarybos tikrasis narys, ką reiškia vokiečių dailininkui — amatininko sūnui ir anūkui — jaustis kilmingu ponu?

Tačiau po šito pasididžiavimo protrūkio kitame laiške Diureris smulkiai, sakytum apgailestaudamas, duoda visų pavedimų apyskaitą. Ištapytas stiklas išsiųstas, kilimai bus išsiųsti, kai tik pavyks gauti tokius, kokius buvo užsakęs Pirkheimeris. Išsiųs nedelsdamas ir gervės plunksnas. Nėra užmiršęs nei graikiškų knygų, nei plono popieriaus. Toliau laiškas rašomas paskubom. Tema eina po temos. Jis negali susilaikyti ir ironiškai atsiliepia apie italų graviūras. Jos niekuo ne geresnės už vokiškas. Ir be jokio perėjimo praneša, kad baisiai bijo susirgti „prancūziška liga". Daugelį žmonių čia ši liga suėdusi.

Laiškuose Diureris nuolatos perdavinėja linkėjimus daugybei draugų, gyvenančių Niurnberge, nerimaudamas teiraujasi apie jų sveikatą. Ir staiga tarp kitko užsimena, kad su imperatoriumi Maksimilianu ruošiasi vykti į Romą. Tai, matyt, bandomoji pūslė. Pirkheimeris — imperijos patarėjas. Kas jau kas, o jis tai žinąs, ar ketinąs Maksimilianas karūnuotis Romoje, ar ne. Ką atsakė Pirkheimeris Diureriui, nežinia, bet imperatorius į Romą nežygiavo. Diureris į Romą nepateko.

Dar vienas laiškas. Jis taip pat prasideda labai nuotaikingai. Diureris pokštaudamas prikiša į jį pompastiškų žodžių:

„Didžiai mokytam, tikrai išmintingam daugybės kalbų mokovui, iš karto pastebinčiam bet kokį melą ir greitai atskiriančiam tikrąją tiesą, garbingam, didžiai gerbiamam Vilibaldui Pirkheimeriui!" Diureris erzina draugą, o paskui vėl, jau kelintą kartą, pereina prie jo pavedimų. Diureriui jie buvo tapę košmaru. Vėl tenka rašyti: „Iš visų jėgų rūpinausi kilimais... Negaliu nupirkti kvailų plunksnų."

Tuojau po to — pranešimas apie be galo rimtus įvykius. Veneci j iečiai, Prancūzijos karalius ir Romos popiežius telkia didelę kariuomenę, rašo Diureris. Prieš ką? Iš Maksimiliano čia smarkiai šaipomasi, toliau rašo jis. Tai ir yra atsakymas. Vokiečių nakvynės namuose buvo gyvai domimasi politinėmis naujienomis: jos nustatinėjo kainas Europos rinkose. Europos įvykių pulsas Venecijoje buvo stipriau juntamas negu Niurnberge. Bet Diurerį politika mažai domino. Apie ją laiškuose parašytos kelios eilutės. Kur kas daugiau jis pasakoja apie kasdieninius rūpesčius. Nerimauja, kad, jam nesant, namiškiai nepradėtų gyventi ne pagal galimybes. Laiške matyti susierzinimas, akivaizdus šeimos nesutikimų įrodymas. „Nieko neskolinkite žmonai ir motinai,— perspėja jis Pirkheimerį.— Dabar turi pakankamai pinigų."

Su pasididžiavimu ir nuoskauda pasakoja, kad dėl „vokiečių paveikslo" jam tekę atsisakyti daugybės labai naudingų užsakymų, kad jis praradęs neįtikimą sumą honorarų — du tūkstančius guldenų! Suma tais laikais buvo milžiniška. Pasigyrimas? Neteisingas apskaičiavimas? Greičiausiai patiklaus charakterio apraiška. Diureris nuolatos su vaikišku pasitikėjimu skaičiuodavo būsimuosius honorarus ir visada klysdavo. Šiaip ar taip, jis nesiduosiąs sugundomas jokiais pažadais, kol nebaigsiąs „Rožančiaus šventės".

Diureris vėl linksmai pajuokia draugo meilės ryšius, jo polinkį jaunintis, primena nesantuokinius vaikus, kuriuos, kai šičia mokėsi, išbarstęs po visą Italiją. O po juokavimo eina kupinos iškilmingumo eilutės: paveikslas pagaliau baigtas. „Priverčiau užsičiaupti visus tapytojus, šnekėjusius, kad graviūra—• mano pašaukimas, o tapyboje aš nemokąs naudotis dažais." Pasižiūrėti baigto darbo atėjo du žymiausi Venecijos asmenys: dožas ir patriarchas. Paveikslas labai patikęs. Jie Diureriui pasiūlė likti Venecijoje ir dirbti Sinjorijoje dailininku, žadėjo didelę algą. Pirkheimeriui jis to neparašė, tai žinome iš kitų

šaltinių. Diureris be galo nudžiugo. Tačiau, pasveikinęs draugą su jo sėkmėmis ir pasigyręs savosiomis, Diureris staiga susizgrimba. Ar jis neužrūstinsiąs likimo? Ar ne per daug džiaugsmingas šitas laiškas? Jis į laišką įterpia pamokymų, skirtų ne tiek draugui, kiek sau. Kviečia per daug nesidžiaugti sėkmėmis: „Gal užpakaly mūsų stovi piktasis gundytojas ir juokiasi iš mūsų."

Kaip ryškiai čia atsispindi Diurerio charakteris, jo nuotaikų kaitaliojimasis, vienas po kito einantys džiaugsmai, išdidumas, viltys, būgštavimai, baimė užrūstinti likimą, niūrios mintys. Jos neišvengiamai išnyra po dvasios pakilimo kaip atpildas.

O čia dar, neišvažiavus iš Venecijos, Diurerį ištiko nemalonumas. Sudegė Penderio namas, kur gyveno dailininkas. Diureris prisikentė baimės ir turėjo nuostolių. Sudegė, pavyzdžiui, gelumbė, iš kurios jis norėjo pasisiūdinti pas garsų Venecijos siuvėją drabužius.

Įdomu sužinoti, kaip Diureris panaudojo Venecijoje uždirbtus pinigus. Visą šimtą dukatų, didžiulę sumą, jis išleido dažams. Kai reikia medžiagos darbui, tikras dailininkas užmiršta sveiką protą. Jokia atsarga neatrodo per didelė, visi kiti pirkiniai atrodo neesminiai. Dienos, kai perkamos medžiagos darbui,— laimingiausios dailininko gyvenime.

Su didžiausiu palengvėjimu Diureris praneša, kad pagaliau Pirkheimeriui nupirkęs būtent tokio popieriaus, kokio šis prašęs, o svarbiausia — kilimus. Ir viena, ir kita bus išsiųsta su bagažu. Bendram draugui Paumgartneriui nupirkti rožančiams karoliukai. Och! Atrodo, kad visi pavedimai įvykdyti. Ne! Žalių gervės plunksnų jis, deja, negavo, nors ir kaip ieškojo. Paskubomis rašytas laiškas baigiasi pranešimu apie artimiausius planus: „Aš viską čia užbaigsiu per dešimt dienų. Paskui važiuosiu į Boloniją dėl meno perspektyvos paslapčių — perspektyvos mane nori pamokyti vienas žmogus. Ten aš prabusiu apie aštuonias ar dešimt dienų. Paskui išvyksiu su pirmuoju žygūnu."

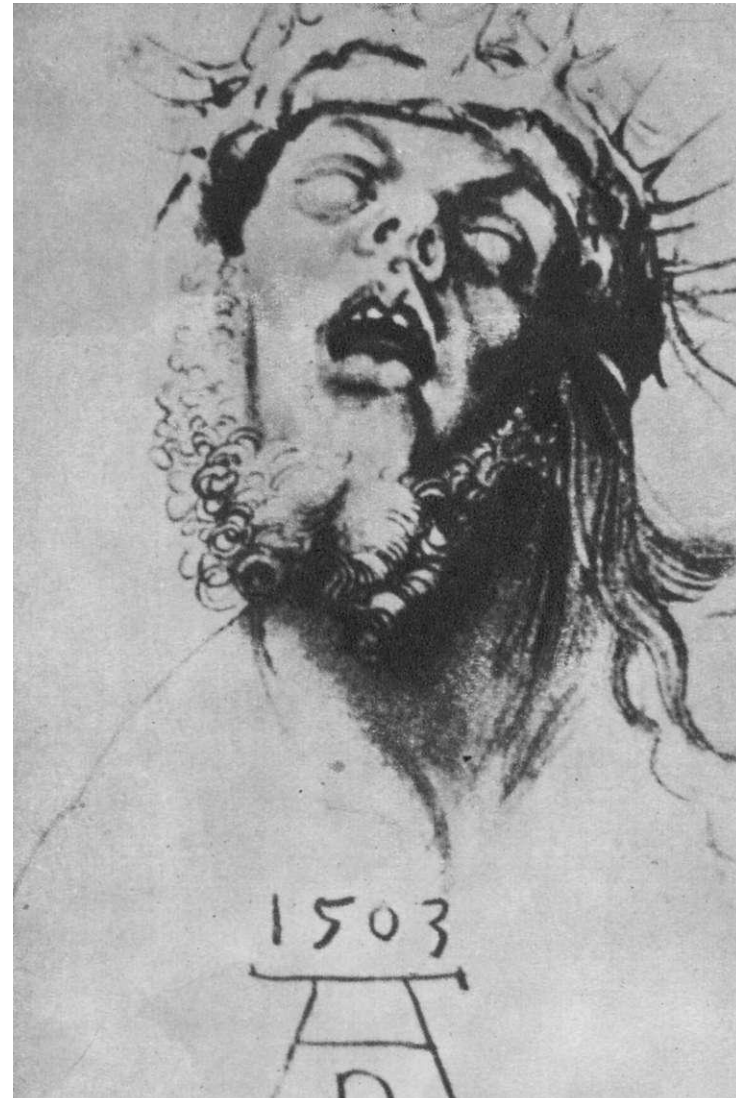
Ir staiga po tų dalykinių eilučių — šauksmas, kupinas skausmo. Diureriui nelengva skirtis su Italija: „O, kaip man bus šalta be saulės, čia aš ponas, namuose — veltėdis",— baigia laišką. Daugiareikšmė frazė! Biografai laužė galvą dėl jos slaptos prasmės. „Čia aš ponas"— aišku. Šie žodžiai sutampa su

Autoportretas. 1500

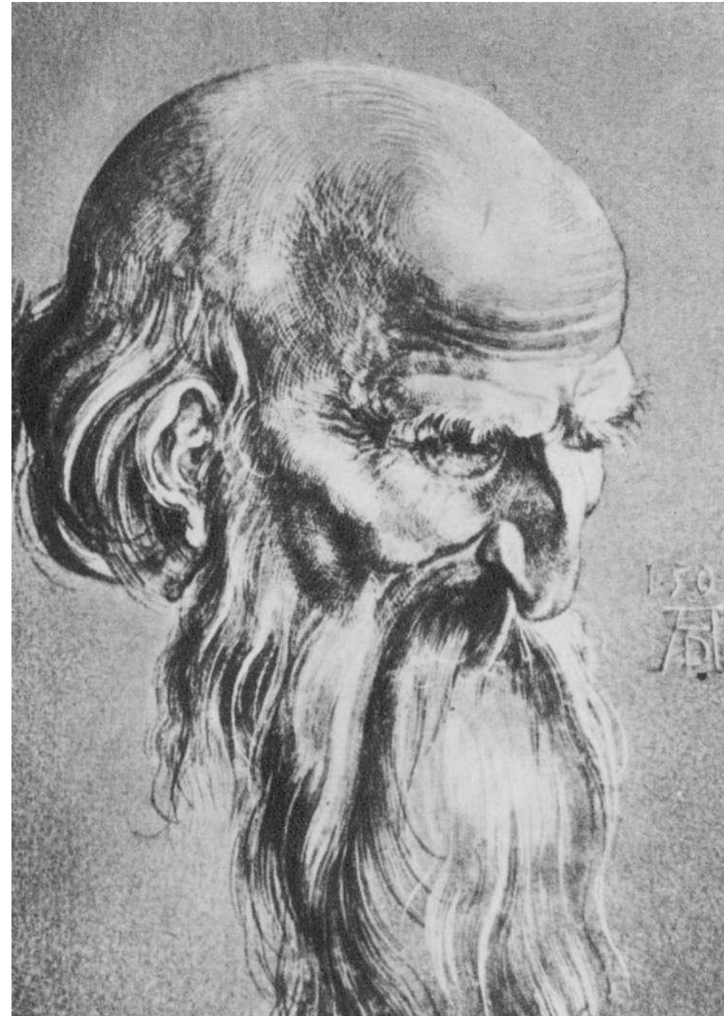

Marijos gimimas. Iš ciklo „Marijos gyvenimas". Medžio raižinys

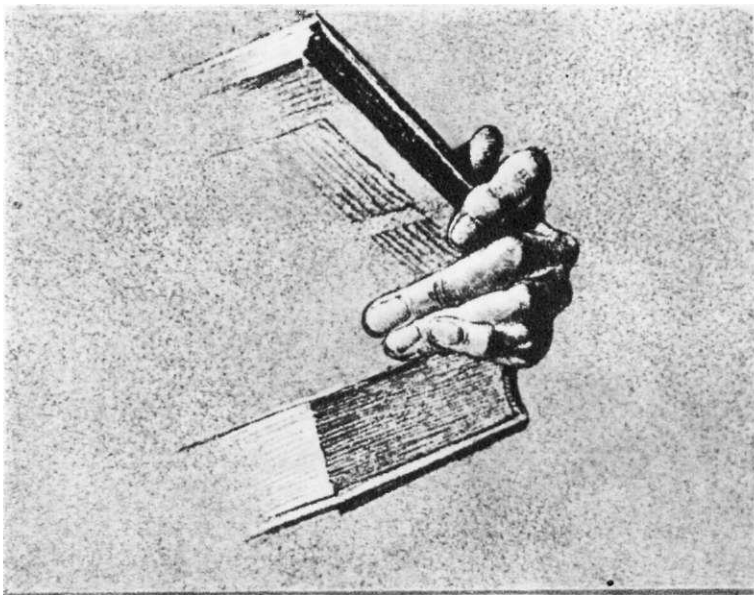
Mirštančio Kristaus galva. 1503. Piešinys

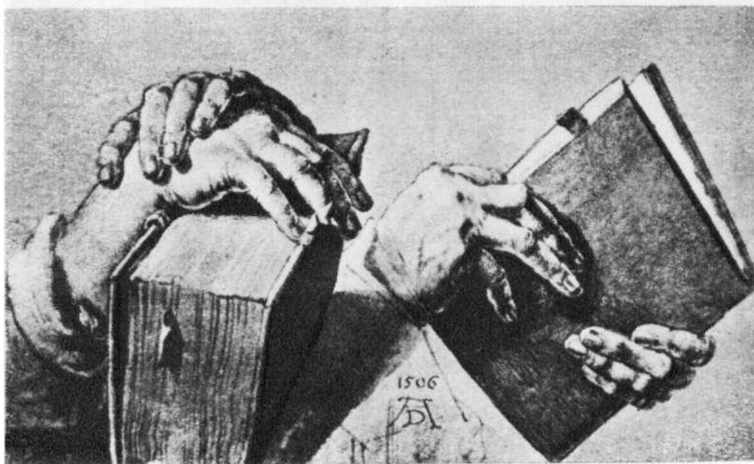

Muzikantai. Jobo altoriaus sąvara. 1503—1504

Apaštalo galva. 1508. Parengiamasis piešinys Gelerio altoriui

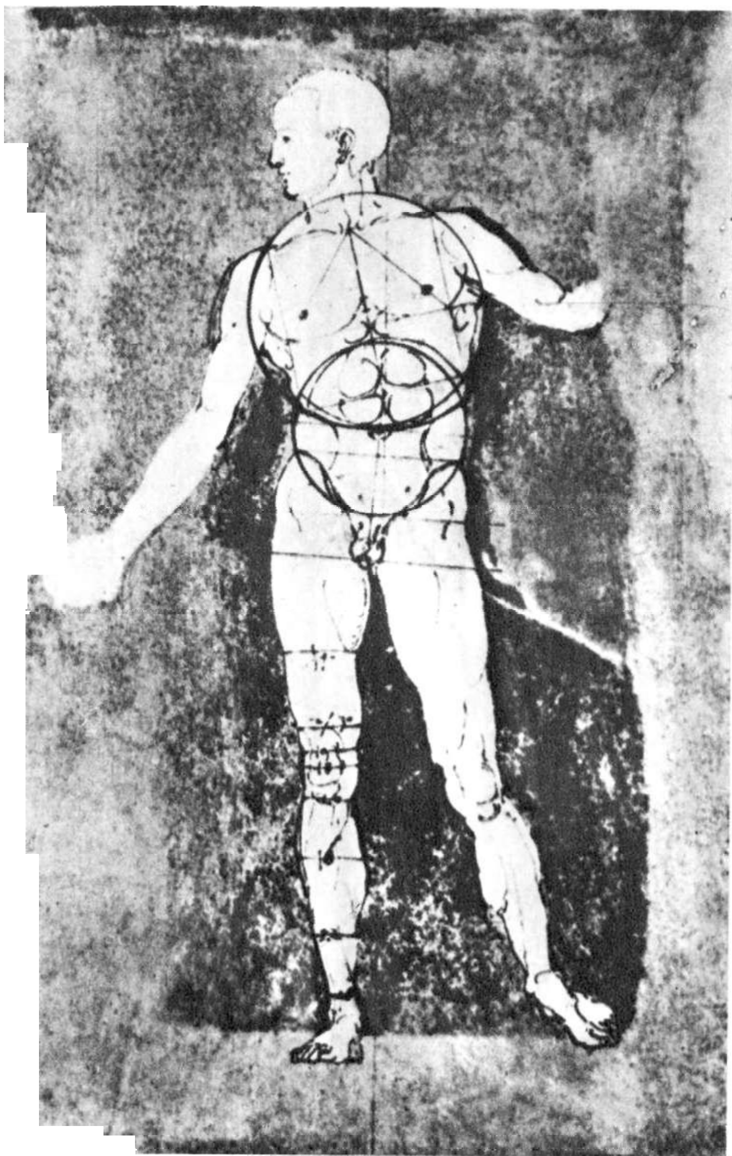

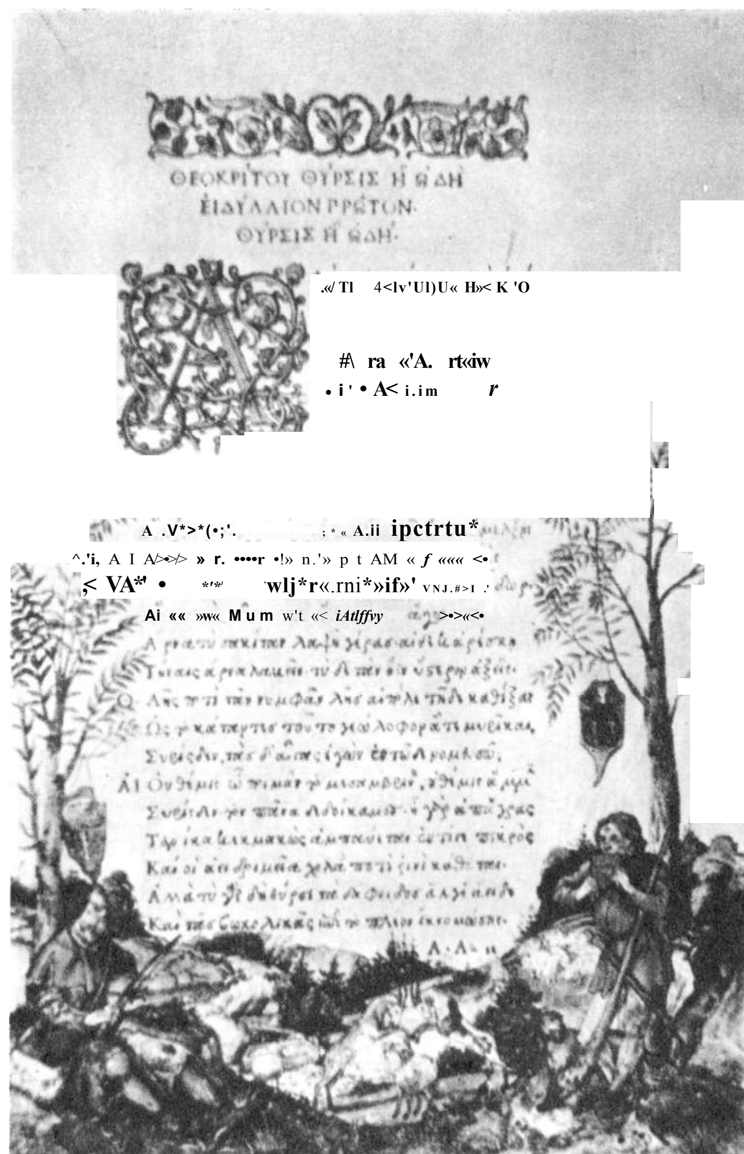
Rankos eskizas. 1506

Paveikslui „Kristus tarp šventojo rašto žinovų" rankų eskizas. 1506

Autoportretas. Plunksna ir teptukas

Figūros kompozicija (Adomas). 1506. Plunksna

ΘΕΟΚΡΙΤΟΥ ΘΥΡΣΙΣ Η ΩΔΗ

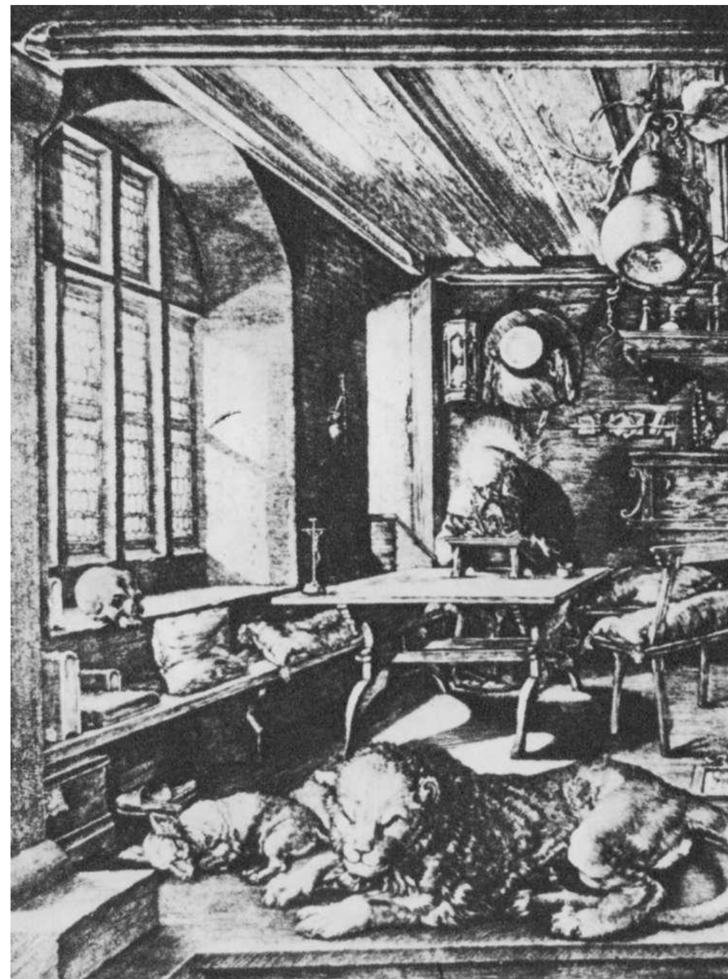
ΕΙΔΥΛΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

ΘΥΡΣΙΣ Η ΩΔΗ.

Piešinys Teokrito knygoje „Idilija". 1504

Kristaus suėmimas. Iš ciklo „Didžiosios kančios". 1508

Šv. Jeronimas celėje. 1514. Vario graviūra

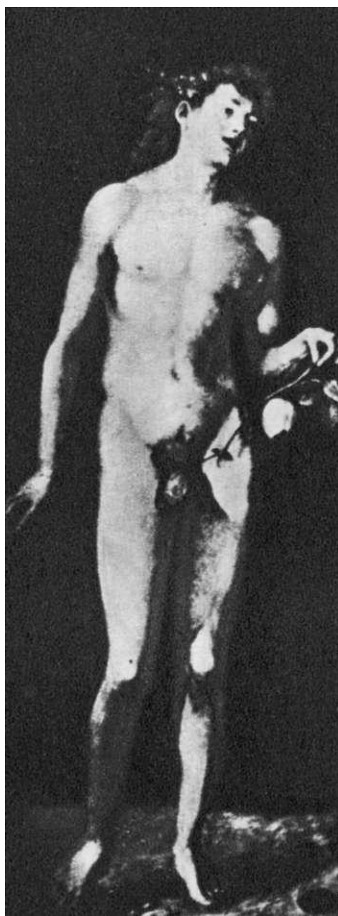
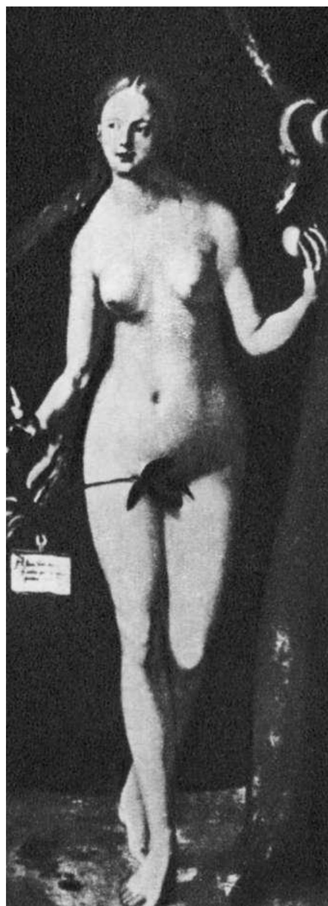

Jaunos venecijietės portretas. **1506**

J

Melancholija. 1514. Vario graviūra

Adomas ir Ieva. 1507

Riteris, mirtis ir velnias. 1513. Vario graviūra

Motinos portretas. 1514. Anglis

parašytais kitame laiške: „., .čia aš tapau kilmingu ponu." Jie parodo, kaip Venecijoje vertinamas dailininkas. O ką reiškia: „namuose — veltėdis"? Niurnbergo piliečiai galėjo ir nelaikyti dailininko kilmingu ponu, jiems jis buvo tik amatininkas, bet amatininko niekas nelaikė veltėdžiu. Ar tik neprisimena Diureris priekaištų, kuriuos jam yra tekę girdėti savo namuose? Šiaip ar taip, Diureris visai nesiveržė namo.

Viskas, ką mes sužinojome iš šitų laiškų,— darbo „Rožančiaus šventė" fonas. Šitas darbas buvo milžiniškas. Venecijoje Diureris padėjėjų neturėjo — kurdamas šį paveikslą, viską, nuo pradžios iki galo, atliko pats. Dirbo šv. Bartolomėjo bažnyčioje.

Dailininko dirbtuvė paprastai būdavo įrengiama ten, kur jis tapydavo užsakytą paveikslą. Jo darbo technika reikalavo ilgų pertraukų—turėdavo išdžiūti vienas dažų sluoksnis, kol būdavo padengiamas kitu. Pauzių metu Diureris ne ilsėdavosi, o tapydavo užsakytus portretus.

Diureris ilgai galvojo, kokią sukurti „Rožančiaus šventės" kompoziciją. Nė vieno ankstesnio darbo ji nebuvo tokia logiška kaip šito. Apgalvotas vaiskumas, netgi tam tikras geometrinis išdėstymas buvo kaip italų meistrų paveiksluose.

Visa vidurinė paveikslo dalis ir priešakinis planas buvo griežtai simetriški. Iš abiejų Marijos ir kūdikėlio pusių klūpo imperatorius Maksimilianas ir popiežius Julijus II. Kiti žmonės sudaro aplink Madoną žiedą, pertrauktą kilimo.

Madona, kūdikėlis Kristus ir šv. Dominykas dalija rožių vainikus atsiklaupusiems, kurie meldžiasi. Madona, popiežius, imperatorius yra įsivaizduojamoje piramidėje. Užpakaly Madonos, išskiriantis ją iš kitų, kabo siauras ilgas kilimas. Panašų kilimą kaip foną mergelei Marijai Diureris buvo matęs Džovanio Belinio paveiksluose. Kilimą prilaiko du plevenantys ore angelai. Angelai nutapyti ne taip, kaip Diureris anksčiau juos tapydavo, o kaip buvo tapomi italų: matyti vien galvos ir sparnai. Rausvi tankūs angelų sparnai virpa ore. Iš jų galima spręsti, kad Diureris buvo gerai išstudijavęs paukščių sparnus. Du kiti angelai kabo ore virš Marijos galvos, prilaikydami nepaprastai gražią ir sudėtingą karūną.

Tarp žmonių, pagarbiai priimančių vainikus, daugelis panašūs į jau pavaizduotus portretuose. Norėdamas nutapyti popiežių, Diureris panaudojo medalį, imperatorių — vieno mažai

žinomo italų dailininko piešinį. Kitus tapydamas, darė eskizus iš natūros. Minioje galima atpažinti Venecijos kardinolą Grimanį, pagal pavardes žinomus vokiečius, kurie gyveno Venecijoje: pirklį, mokslininką, studentą. Minioje matyti ir Fugerų šeimos nariai. Čia yra ir paveikslo donatoriai, kurie turėjo teisę būti užfiksuoti jame,— tai žmonės ryžtingi, energingi, žinantys savo vertę. Tik architektas Jeronimas skiriasi nuo visų Įkvėptu ir asketišku užsimiršimu. Čia kiekvienas veidas — ir tipas, ir charakteris. „Rožančiaus šventė" pranoksta grupinius Niderlandų tapytojų portretus. Italų dailininkai dažnai nutapydavo matomoje paveikslo vietoje savo atvaizdą. Šitas paprotys bylojo apie padidėjusią dailininkų savigarbą. Autoportretas būdavo su tekstu ir autoriaus parašu. Diureris pasekė italų pavyzdžiu. Norėjo įrodyti pasipūtusiems teptuko draugams italams, kad jo meistriškumas jam suteikia teisę pavaizduoti save savo paties tapytame paveiksle. Jo gilumoje, šalia medžio, stovi vidutinio amžiaus žmogus vešliais plaukais ir rusva barzda. Jis vilki puošnia liemene ir apsiaustu, apie kuriuos juokaudamas iškilmingai rašė Pirkheimeriui. Diureris stovi pusiau pasisukęs į žiūrovą, bet įdėmus, tiriantis jo žvilgsnis nukreiptas tiesiai į tą, kuris apžiūrinėja paveikslą, sakytum klaustų: „Na, kaip jis tau patinka?" Rankose laiko popieriaus lapą su lotynišku įrašu: „Nutapiau per penkis mėnesius. Albrechtas Diureris, vokietis, 1506 m."

Pradedant tuo autoportretu, nutapytu šiame paveiksle, su širdgėla pastebime, kad Diureris greitai sensta. Čia jis atrodo kur kas vyresnis negu 1500 metų autoportrete. O praėjo tik* šešeri metai!

Rašydamas, kad ši paveikslą nutapė per penkis mėnesius, Diureris neskaičiavo laiko, kurį sugaišo, kol nupiešė parengiamuosius piešinius ir eskizus. Nuostabiausias eskizas buvo padarytas popiežiaus apdaro — pluvialio. Plačiais laisvais potėpiais dailininkas sukūrė sunkų audinį, kurio spalvos mainėsi — čia buvo šviesiai ruda, čia iškilminga tamsiai raudona su violetiniu atspalviu, čia lyg auksas geltona tose vietose, kur ant audeklo krito šviesa. Diureris panaudojo paveiksle šito eskizo tik dalį. Paveiksle pluvialis — šviesiai raudonas, su baltais blyksniais apšviestose vietose.

Mėgaudamasis savo meistriškumu, jis tapė geltonai raudona brokatą, purpurinį ir violetinį aksomą, tamsiai mėlyną šilką,

grėsmingą plieno blizgėjimą, tamsią gelumbę, aukso ir brangakmenių žėrėjimą, taurų kilimo raštą, rausvų ir baltų rožių švelnumą. Kaip visada su meile ir gerai pažindamas pačių medžių sielą, nutapė rudai juodus dviejų senų pušų kamienus. Rūstūs, nejudantys, jie panašūs į tylinčius sargybinius. Tarp pušų kamienų ir kilimo, kabančio už Marijos, kraštų atsiveria plati lyguma, perkirsta upės. Uolos papėdėje — miestas. Peizažas įkvėptas kelionės per Alpes, bet pušys, eglės, beržai, gluosniai primena Diurerio tėvynę. Peizaže daug saulės šviesos, gaivios žalumos, skaidrios mėlynės, šventiško džiaugsmo...

Ir štai paveikslas baigtas, pakabintas šoniniame šv. Bartolomėjo bažnyčios altoriuje. Iš viso miesto čia renkasi žmonės pasigėrėti paveikslu. Praėjo dveji metai, ir Diurerio tėvynainis Kristofas Seirlis parašė: „Gyvenantys Venecijoje vokiečiai pasakoja, kad Diureris yra sukūręs tobuliausią visame mieste paveikslą, kuriame jis nutapė tokį panašų imperatorių, jog, atrodo, tik betrūksta, kad imtų kvėpuoti."[1]

Daugybę metų šitas paveikslas buvo viena iš miesto įdomybių. Jis visada būdavo rodomas atvažiavusiesiems. Juo gėrėjosi Džordžas Vazaris ir Džakopas Sansovinas. Garsas apie nepalyginamus paveikslo privalumus pasiekė Rudolfą II Habsburgą. Jis išsiuntė į Veneciją pasiuntinius, kad prikalbintų miesto valdžią jam parduoti „Rožančiaus šventę". Buvo praėję beveik šimtas metų, kai Diureris nutapė „Rožančiaus šventę". Madinga buvo kitokia tapyba. Rudolfo pasiuntiniai žadėjo didelius pinigus. Sandėris įvyko. Imperatorius įsakė atgabenti paveikslą į Prahą, suvyniojus į vatą, kilimus ir išvaškuotą medžiagą. Kad jam nepakenktų vežimo stuktelėjimai ir kratymas, paliepė jį nešti neštuvais iki pat imperatoriaus rezidencijos. Nustebę keliautojai sutikdavo Alpių perėjose, Tirolio ir čekų keliuose keistą eiseną. Nešikai, pamažu ir atsargiai žingsniuodami, nešė brangų krovinį. Ginkluota sargyba saugojo neštuvus. Prahoje „Rožančiaus šventė" buvo Rudolfo II kolekcijos perlas. Vykstant trisdešimties metų karui, paveikslas buvo paskubomis vežiojamas iš miesto į miestą. Imtis atsargumo priemonių tokįu atveju nepavykdavo. Sugrąžintas į Prahą paveikslas gerokai nukentėjo, kai miestą užgrobė švedai. Prahos kolekcijos inventoriniame 1714 matų aprašyme prieš pavadinimą

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 197.

„Rožančiaus šventė"—liūdna atžyma: „Visai sugadintas." Paskui paveikslas dingo. Žinios apie jį vėl pasirodo tik XVIII amžiaus gale. Jį nupirko turtingas kolekcionierius, bet paveikslas jį nuvylė. Ir jis už nedidelę kainą perleido jį vienuolynui. Vienuolynas atidavė „Rožančiaus šventę" kažkokiam grafui, kuris panorėjo užsakyti jo kopiją. Paveikslą padėjo drėgname rūsyje. Kai jį prisiminė, nuo jo jau buvo atšokę ištisi grunto ir dažų sluoksnio gabalai. 1839 metais nepataisomai sugadintą paveikslą ėmėsi restauruoti du čekų dailininkai — tėvas ir sūnus Grušai. Jie nustatė, kad dar prieš juos paveikslas buvo restauruotas, bet savavališkai ir neatsargiai. Patys dirbo rūpestingai, tačiau pagal metodus, neprilygstančius dabartiniams. Sio amžiaus trisdešimtaisiais metais paveikslą atpirko iš vienuolyno Čekoslovakijos vyriausybė ir patalpino Nacionalinėje galerijoje, kur jis yra ir dabar. Nustatyta, kad dėl visų permainų, kurias natvrė šitas kūrinys, nukentėjo beveik viena trečioji spalvų sluoksnio dalis, labiausiai — paveikslo vidurys.

Daugelio Diurerio kūrinių yra painus, sudėtingas, kartais net tragiškas likimas. Neretai vieno darbo dalys būdavo išblaškomos po įvairias šalis. Nemažai jo darbų buvo nemokšiškai pakeista ar restauruota. Tiesa, nors tai buvo padaryta remiantis gerais norais, tačiau buvo iškreiptas dailininko sumanymas. Mes negalime papasakoti apie visas Diurerio paveikslų keliones ir nelaimingus nuotykius. „Rožančiaus šventės" istorija čia pateikta kaip liūdnas pavyzdys.

Kartais Diureris nebetapydavo paveikslų. Dažniausiai tada, kai kur nors nedidelėje aikštėje arba ant tilto per kanalą jo dėmesį patraukdavo neįprastas veidas. Sykį jis pamatė besijuokiančią jauną moterį. Balti dantys žėrėjo, akys buvo vos primerktos. Jos užkrečiantis linksmumas sužavėjo Diurerį. Tos moters apdaras nebuvo panašus į venecij iečių, be to, ir visa išvaizda nepriminė jų. Diureris paabejojęs ją užkalbino. Pasirodė, kad ji sunkiai supranta jo darkytą italų kalbą. Bet vis dėlto jis sužinojo, kas ji ir iš kur esanti. Taip atsirado piešinys „Valstietė iš slavų žemės". Diureris norėjo kuo tiksliau užfiksuoti trumpalaikės pažįstamos bruožus. Piešė plunksna, paskui foną užliejo tušu. Balti dantys, jai šypsantis, dar labiau akino.

Apskritai jis Venecijoje dažniausiai tapė teptuku. Linija pasidarė laisvesnė, piešinys tapybiškesnis, šviesa ir tamsa kontrastingesnės. Vienas iš labiausiai pavykusių darbų—„Aktas".

Moteris nutapyta iš užpakalio. Nuostabus kūnas standus ir švelniai apvalus tamsiame fone, sakytum apšviečia tamsą, ir jam, nutapytam iš natūros, nė motais, ar jis telpa geometrinėje grožio formulėje, ar ne.

Venecijoje Diureris apskritai piešė ir tapė daug moterų. „Jaunos venecijietės portretas" byloja apie susižavėjimą ta moterimi, kurią jis tapė. Nepasakysi, kad jos veidas taisyklingas, bet tame jo netaisyklingume — nepaprastas žavesys. Ploni, vos besisukantys aukso spalvos plaukai švelniai liečia baltą petį. Šukuoseną pagal venecij iečių madą prilaiko perregimas tinkliukas. Suknelė su gilia iškirpte, papuošta išsiuvinėtais raštais ir kaspinais,— aukso ir rudos spalvos. Užsisvajojusios rudos akys atrodo ypač tamsios išbalusiame rimtame veide. Nebylios, sučiauptos, gaivios lūpos. Šviesiaplaukės baltai odai gyvybę ir šilumą suteikia vėrinys iš perlų ir koralų. Portretas nuostabiai pradėtas, bet nebaigtas. Kas sutrukdė? Ar kas nors rišo Diurerį su šita moterimi? Gal dėl jos, būdamas trisdešimt penkerių metų, pradėjo mokytis šokti? Gal dėl jos buvo užsisakęs pas Venecijos siuvėjus naują apdarą? Gal ne tik apie Venecijos saulę, bet ir apie šitą moterį galvojo, kai su kartėliu sušuko laiške: „O, kaip man trūks saulės!"

Galime tik kelti klausimus, bet nedrįstame sukurti atsakymo. Ir vis dėlto, kai Vienos meno istorijos muziejuje stovi priešais „Jaunos venecijietės portretą" ir negali atplėšti nuo jos akių, tave apima jausmas: šitai ne tik portretas. Tai dailininko gyvenimo puslapis.

Nutapė Diureris ir dar vieną moters portretą, užfiksuodamas paprastą ir ramų veidą. Jo venecijietiški portretai savo švelnumu artimi Džordžonės portretams. Galimas daiktas, juodu bus čia susipažinę, nors rašytinių paliudijimų apie tai nėra.

Venecijoje Diureris buvo sau ištikimas. Dirbdavo lyg maniakas. Skubėjo, prieš sugrįždamas į tėvynę, užsidirbti kuo daugiau pinigų. Norėjo, kad ir kažin kas būtų, įrodyti italams, ką jis sugeba. Šitaip aiškino sau ir kitiems. Bet tikroji priežastis buvo kita. Jis negalėjo gyventi nedirbdamas. Dieną, kai jis nebūdavo laikęs rankose teptuko, pieštuko arba plunksnos, būdavo paniuręs. Jeigu pertrauka užsitęsdavo, jis šlykštėdavosi savimi. Supantis pasaulis, perskaityta knyga, religiniai ir filosofiniai vaizdiniai, praeities prisiminimai ir šiandienos -įspūdžiai — visa tai jam egzistavo, kad būtų užfiksuoti. Jis

mylėjo moteris, draugus, mėgo keliones, apdarus, gamtą, bet didžiausia jo aistra buvo darbas.

„Rožančiaus šventėje" pažymėta, kad paveikslą kūręs penkis mėnesius. O paveiksle „Kristaus ginčas su šventojo rašto žinovais" galima išskaityti žodžius: „Penkių dienų darbas." Ten — penki mėnesiai, čia — penkios dienos. Vargu ar šis sutapimas atsitiktinis. Diureris norėjo įrodyti kažkam, kad jeigu panorės, paveikslą nutapys per keletą dienų. Toks trumpas laikas atrodytų neįtikimas, jeigu Diureris būtų tapęs paveikslą savo įprasta technika, kuri reikalavo pertraukų, kad dažų sluoksniai išdžiūtų. Bet jis mėgo eksperimentuoti ir galbūt jau naudojosi sikatyvu, kuris pagreitina dažų džiūvimą. Gal penkios dienos — savotiškas pasigyrimas. Tačiau svarbu, kad Diureris pažymėjo paveiksle, jog jis nutapytas nepaprastai greitai. Ar tik jis nenutapė šio paveikslo susilažinęs?

Šio paveikslo siužetą Diureris sykį jau buvo panaudojęs ciklo „Marijos gyvenimas" graviūroje. Tačiau koks nepanašus paveikslas į graviūrą! Ten po iškilmingais šventovės skliautais už aukštos sakyklos oriai sėdi dvylikametis Kristus. Šventojo rašto žinovai pasidaliję į dvi grupes. Viena — prie pat sakyklos, kita — tolėliau, ant šventovės laiptelių ir suolų. Jie įdėmiai klausosi Kristaus. Savo knygas atidėję į šalį. Niekas nesiginčija. Disputo baigtis aiški: šventojo rašto žinovai nuginčyti. Paveiksle viskas kitaip. Jokios šventovės, jokios sakyklos, jokių suolų. Vien tamsa, kurioje matyti nutvieksti šviesos besiginčijantys žmonės. Kristus suspaustas fanatikų, į jį įsmeigti priešiški žvilgsniai. Stori tomai šventojo rašto žinovų rankose atrodo lyg sunkūs akmenys kitamaniui sumušti. Šventojo rašto žinovas piktu išsigimėlio veidu įnirtingai gestikuliuoja Kristui prieš pat akis. Jo pirštai atrodo kaip čiuptuvėliai, jie, regis, ims ir įsikibs į švelnius pirštus to, su kuriuo jis ginčijasi. Rankas, kurios remiasi į storus foliantus, rankas, kurios mėšlungiškai atskleidžia knygą, rankas, kurios skaičiuoja užlenkdamos pirštus argumentus, rankas, kurios patvirtina, ir rankas, kurios juos paneigia, Diureris padarė svarbiausiomis šiame paveiksle. Ruošdamasis šiam darbui, jis be perstojo piešė rankas. Tokio jaunų ir senų, gestikuliuojančių ir nejudančių rankų pavaizdavimo menas dar nežinojo. O charakteringos šventojo rašto žinovų galvos, aukšti pliki kiaušai, įdubusios bedant ės burnos, reti plaukai, kumpos nosys primena Leonardo

da Vinčio groteskinius žmonių veidus. Diureris galėjo būti susipažinęs su jais Venecijoje iš kopijų, kurios eidavo dailininkams per rankas. Džiugi ramybė, kurią užlieja fanatizmo bangos, praregėjimas, prieš kurį senoji dogma iškelia kaip užtvarą atgyvenusių teorijų foliantus, įtemptas idėjų susirėmimas — štai ką galima pamatyti šitame paveiksle.

Pasaulyje ne taip jau daug dailininkų, kurių ieškojimai tokie įvairiapusiški kaip Diurerio. Sunku patikėti, kad nuostabius moterų portretus ir paveikslą „Kristus tarp šventojo rašto žinovų" yra sukūrusi ne tik ta pati ranka, bet ir beveik tuo pat metu. Paveikslas „Kristus tarp šventojo rašto žinovų" kupinas tokios nervinės ekspresijos, kad atrodo, jog jis priklauso daug vėlesniam amžiui.

Žinovai kartais kalbėdavo apie šį paveikslą su panieka. Jiems atrodydavo, kad pripažinimas arba dailininko pagyrūniškumas—„penkių dienų darbas"—išlaisvina nuo būtinybės rimtai jį vertinti. Mums atrodo, kad tai neteisinga pažiūra. Diureris visada dirbdavo kruopščiai ir ilgai, pradėdamas pasiruošimą kiekvienam paveikslui nuo daugybės eskizų. Padarė juos ir paveikslui „Kristus tarp šventojo rašto žinovų". Tų piešinių daug. Jie ypač rūpestingai atlikti. Juose nėra net pėdsako skubotumo. O paskui pati tema jį patraukė — jis išdėstė personažus, atrodytų, be tvarkos, nekreipdamas dėmesio į kompoziciją, trijų šventojo rašto žinovų veidus nutapė, o kitų tik pažymėjo vos išskirdamas iš fono. Diureris labai skubėjo. Matyt, šis paveikslas turėjo tapti argumentu ginče, kuris buvo kilęs Venecijoje. Ginčas kilo ne dėl to, ar jis gali nutapyti jį per keletą dienų, o dėl kažko, kas buvo daug svarbiau.

Šitas darbas buvo pagimdytas to dvasinio pakilimo, kurį Diureris dažnai patirdavo Venecijoje. Jis čia nepaprastai įtemptai gyveno, lengvai susipažindavo su žmonėmis, vis drąsiau kalbėjo itališkai, daug piešė ir tapė, kūrė pilnus įspūdžių laiškus, gyveno be paliovos degdamas. Tokiomis dienomis bet koks uždavinys išsprendžiamas, sumanymai kyla vienas po kito, ranka vos spėja paskui veržlią mintį, užtenka keleto valandų miego, kad galėtų atsikelti šviesia galva ir, turėdamas vienintelį troškimą, tęsti darbą. Kraujas virte verda gyslose.

Toli gražu išliko ne viskas, ką Diureris sukūrė Venecijoje, ir ne apie viską, ką jis čia nupiešė ir nutapė, papasakojome. Tačiau skyrius bus nepilnas, jeigu nepaminėsime pa-

veikslo „Marija su paukšteliu". Manoma, kad Diureris jį nutapė senajam Beliniui. Madona laiko kūdikį, o ant jo rankutės tupi paukštelis. Kūdikis kiša jam čiulptuką. Sv. Jonas — mažas berniukas duoda Madonai gėlių. Nuostabus peizažas — mėlynas pietų dangus, balti debesys, jauni žali lapeliai, rausvai rudi griuvėsiai — ir šventiškos spalvos daro šį paveikslą žavų, savo koloritu labiausiai venecinį iš visų Diurerio darbų.

Diureris daug kartų rengėsi išvažiuoti iš Venecijos ir vis atidėdavo išvažiavimą. Atsirasdavo naujų viliojančių užsakymų. Venecijiečius traukdavo nepaprastas panašumas, kurio Diureris siekdavo portretuose. Jie žadėdavo gerai jam atsilyginti, bet ne visada išpildydavo savo pažadus. Vieno vyriškio portreto kitoje pusėje Diureris nutapė groteskišką figūrą, simbolizuojančią šykštumą,— užuomina apie užsakovo gobšumą. Ar tas susigėdo, neaišku, bet nekaltas Diurerio kerštas mums byloja apie jo charakterį daugiau negu kokie ilgi samprotavimai.

Ir vis dėlto atėjo išvykimo diena. Diureris ne iš karto išvyko į tėvynę. Iš pradžių nukeliavo į Boloniją. Pakeliui sustojo Feraroje. Cia jį iškilmingai sutiko poetai-humanistai. Jo garbei buvo sukurti ir perskaityti eilėraščiai. O Bolonijoje Diurerį pagarba apgaubė vietiniai dailininkai. Niurnbergietis Šeirlis, kuris tuo metu buvo Bolonijos universitete, džiaugsmingai rašo, kad tenykščiai tapytojai Diurerį pavadino pirmuoju pasaulio dailininku. Jis nė manyti nenumanė, kad Diureris gerai žino, kokie perdėti būna teptuko draugų komplimentai.

Bolonija sudomino Diurerį daugybe gynybos ir sargybos bokštų, savotiška bažnyčių architektūra ir *palazzo.* Ne taip kaip Venecija, jie buvo pastatyti iš plytų. Garsių piliečių mauzoliejai buvo ant kolonų. Tačiau Diureris neturėjo laiko ilgai vaikščioti po miestą ir susipažinti su žymiomis vietomis, nors keletą architektūros eskizų iš čia išsivežė. Laikas Bolonijoje buvo skirtas „perspektyvos meno paslaptims". Vardas žmogaus, pažadėjusio Diureriui šitas paslaptis atskleisti,- liko nežinomas. Sako, lyg matematikas Lukas Pačolis — Leonardo da Vinčio draugas, bet tai tik spėjimas. Po keleto dienų, praleistų Bolonijoje, Diureris sugrįžo į Veneciją ir pradėjo galutinai ruoštis namo.

Pažįstami įkalbinėjo jį nukelti grįžimą iki pavasario. Joti per Alpes žiemą — pavojinga. Bet jeigu Vokiečių nakvynės namų žygūnai gali perjoti Alpes, galės ir jis. Prasidėjo prieš-

kelioniniai rūpesčiai. Reikėjo viską susitvarkyti iki tos dienos, kada vyks patikimesni bendrakeleiviai. Vienam leistis į tokią kelionę, turint nemažai pinigų, uždirbtų Italijoje, ir galvoti nėra ko. Teko pasirūpinti stipriais ir ramiais arkliais, kurie būtų pripratę prie kalnų kelio. Vienu iš jų pats jos, o kitą užkraus nešuliais. Nebaigtus darbus, kilimus ir knygas Pirkheimeriui iš anksto buvo išsiuntęs gurguole. Retų dažų nepatikėjo, gabensis pats. Pagaliau viskas baigta: kelioninis apsiaustas, skrybėlė, diržas su paslėpta pinigine, pinigų suma produktams nusipirkti, vandens gertuvė, vynmaišis. Vaistai, pirkti pas žinomą Venecijos vaistininką. Išgaląsti špaga ir durklas! Be jų į kelionę niekas nesileisdavo.

Išvykimo išvakarėse Diureris vakare išėjo iš namų. Tamsiu skersgatviu, kur aidžiai skambėjo kiekvienas žingsnis, nusileido prie kanalo, šūktelėjo gondolininkui. Siauras juodas laivelis be garso atplaukė juodu vandeniu. Virš kanalo tvyrojo rūkas. Dėl fakelų, degančių prieš kai kuriuos namus, aplinkui atrodė dar tamsiau. Beveik pusantrų metų čia jis praleido. Didelis laiko tarpas. Jis jau nebesistebi, kad plaukia per miestą. Jis jau laisvai šnekučiuojasi su gondolininku. Su daugeliu vietų šiame mieste jau jį sieja prisiminimai. Ar kada nors dar teks čia apsilankyti? Galbūt jis visa tai mato paskutinį kartą? O jis čia taip gerai dirbo, taip įdomu buvo gyventi!

O gal nevažiuoti? Gal likti čia visam laikui? Niurnberge jam trūks saulės. Ne tik todėl, kad Niurnbergas šiauriau. Ten visas gyvenimas kitoks. Bet tai jo gyvenimas. Venecijoje jis svečiuojasi. Niurnbergas — namai. Laikas namo! Išsiskyrimas užsitęsė.

Sią nakties valandą šv. Bartolomėjo bažnyčia buvo uždaryta. Jis nespėjo atsisveikinti su „Rožančiaus švente". Bet ir taip atsimena paveikslą, atsimena kiekvieną veidą, kiekvieną apdarą, kiekvieną rožių vainiką.

Gondola priplaukė prie Rialto tilto. Diureris paliepė gondolininkui luktelėti, kaip paprastai užšoko iš gondolos priekio ant kanalo sienelės ir greitai atsidūrė už didžiulės ir tuščios šv. Morkaus aikštės. Įprotis ateiti čia atsisveikinti su Venecija jau egzistavo. Kažkur tamsoje baltavo marmurinės Adomo ir Ievos figūros. Autorius — skulptorius Ričas. Diureris norėjo prieiti prie jų. Paskui pagalvojo, kad neužmiršiąs ir taip. Aikštės gilumoje suskambo balsai, stygos akordas, dainos nuo-

trupa... Diureris sugrįžo prie gondolos. Naktį susitikti kokį žmogų galėjo būti pavojinga, o jis jau nebuvo toks pramuštgalviškai drąsus kaip prieš vienuolika metų. Kai išlipo iš gondolos prie savo namų, išvydo prieplaukoje keletą tamsių figūrų. Jo laukė. Žmonės, stovintys ant kranto, buvo su apsiaustais, o priplaukimo vietą apšvietė fakelai. Jis norėjo likti gondoloje ir liepė gondolininkui plaukti nuo kranto, bet staiga išgirdo, kad jį šaukia vardu pažįstami balsai. Tai draugai, tie patys, apie kuriuos jis rašė kaip apie žmones, nusimanančius apie tapybą ir gerus muzikantus, nutarė pagerbti jį atsisveikindami dainomis ir fleitų bei liutnių grojimu. Tačiau jo langai buvo uždaryti. Išėjo smuklės šeimininkas. Po jį ištikusios nelaimės — gaisro — Peteris Penderis tapo piktas ir paniuręs. Jis norėjo išvaikyti triukšmingą kompaniją, bet kai pamatė, kas dainuoja po Diurerio langais, pasakė tik, kad įnamio nesą namie. Dabar draugai džiaugėsi, kad vis dėlto su juo neprasilenkė. Išleistuvės užsitęsė iki aušros.. .

Ir vėl jis keliavo per Alpes. Stačios įkalnės, platus kelias, kuris staiga virsta siauru taku, ledinis kalnų upelių vanduo — virš vienų upelių permesti siūbuojantys tiltai, o kitus tenka briste perbristi, akmenų griūtys, dėl kurių reikia būti atsargiems, nakvynės namai, vienuolynų viešbučiai. Visa tai jau buvo žinoma, įprasta. Keista prisiminti, kaip buvo apstulbinusi jį pirmoji kelionė per Alpes. Už Brenerio viskas pasikeičia — ir vėjo kryptis, ir oro kvapas. Jeigu pirmomis kelionės dienomis jis dar mintimis buvo ten, iš kur išvykęs, tai už perėjos jo širdis jau buvo Niurnberge. Jam atrodė, kad jie juda pamažu, ir jis vis skubino kelionės draugus.

Trečią kartą gyvenime jis sugrįžta į gimtąjį miestą. Pirmą kartą sugrįžo būdamas jaunas pameistrys, antrą — vos apsiplunksnavęs dailininkas ir štai dabar — žymus meistras. Jo paveikslų ateidavo žiūrėti šio pasaulio didžiūnai ir garsūs dailininkai, jais gėrėjosi draugai, juos koneveikė pavyduoliai. Pavyduolių pasirodymas — neblogas ženklas. Tai šlovės paliudijimas.

Diureris išpakavo bagažą, padalijo dovanas. Šeima susirinko už didžiulio stalo, nusipirkto, kai tebebuvo gyvas tėvas ir kai namuose dar buvo daug mažų seserų ir brolių. Dabar už stalo sėdėjo tik penkiese: motina savo nuolatinėje vietoje, iš kurios jai patogu dalyti maistą, Diureris tėvo kėdėje, šalia Agnesė. Kitoje stalo pusėje broliai Endresas ir Hansas. Iš gertuvės Diureris išpilstė į Niurnbergo alavines taures itališką vyną. Namiškiai laukė jo pasakojimų, o jam buvo sunku pradėti. Tiek buvo prajojęs, tiek visko matęs, o čia viskas kaip buvę. Tik motina pasenusi, o broliai visai suaugę. Jis pajuto Agnesės įdėmų žvilgsnį ir pats atidžiai pažiūrėjo į ją. Koks bus juodviejų tolesnis gyvenimas?

Jis pasakojo apie Veneciją, minėjo gatves, kanalus, aikštes, bažnyčias, regėjo tuo pat metu namų sienas, į kurias pliuškena vanduo, žalias samanas ant polių, bažnyčių marmurinius laiptus. O tiems, kurie jo klausėsi, tai buvo žodžiai, žodžiai, žodžiai... Jo pažįstamų italų vardai buvo tušti garsai, tie žmonės neturėjo veidų. Jis duso nuo įspūdžių, o namiškiai negalėjo suprasti, apie ką jis pasakoja, ir greitai nustojo klausęsi. Jis pasiėmė pieštuką ir pradėjo piešti, norėdamas, kad būtų aiškesnis jo pasakojimas: štai šitokias sukneles nešioja venecijietės, štai taip atrodo gondola, štai tokiame name jis gyvenęs. Tačiau argi viską nupieši? Jis žvelgė į artimuosius ir stengėsi išskaityti jų mintis. Motinos veide spindėjo džiaugsmas, kad vyresnysis sūnus pagaliau sugrįžo gyvas ir sveikas, ir nuolatinis nerimas: ar jam nebus pakenkęs italų maistas, ar nebus ten susirgęs drugiu. Brolių veidai buvo įtempti. Juodviem, dar niekur iš Niurnbergo neišvykusiems, buvo sunku sekti pasakojimą. Be to, ko gero, jų veiduose buvo matyti pavydas: juodu taip pat troško nukeliauti į svetimas šalis. Ir tik Agnesės veidas nerodė jos minčių, jame buvo vien nerimas.

Jis baigė pasakoti ir išskubėjo iš namų. Pas draugus, kurie, kaip ir jis, yra matę pasaulio ir supras jį iš pusės žodžio...

VIII SKYRIUS

Šį kartą Diurerio sugrįžimas buvo toks įvykis, apie kurį jo amžininkai su džiaugsmu pranešdavo vienas kitam laiškuose. Garsas apie pasisekimą, kokį Italijoje turėjo jo paveikslai ir portretai, pralenkė jį, padidindami Diurerio šlovę. Graviūros, paliktos žmonai, buvo išpirktos pirkėjų, įvertinusių jo manierą, išmokusių atpažinti jo ranką, įsiminusių jo parašą.

Namuose Diurerio laukė darbai ir rūpesčiai. Reikėjo tučtuojau pasimatyti su Pirkheimeriu, atiduoti pirkinius, o svar-

biausia — grąžinti skolą. Nors paskola buvo gauta iš draugo, bet ji baisiai slėgė Diurerį. Jis buvo uždirbęs Italijoje nemažai pinigų, tačiau ir išlaidos turėjo būti didžiulės. Tėvas savo laiku buvo įsigijęs teisę kaip palikimą nuomoti tą namą, kuriame jie gyveno. Iki pat mirties Diureriui vyresniajam nepavyko išpirkti teisės laikyti jį nuosavu, ir tai buvo nuolatinio jo sielvarto priežastis. Tai padarė sūnus. Motina ir džiaugėsi, ir sielojosi, kad vyras nesulaukė šitos valandos. Turėti nuosavą namą Niurnberge reiškė labai daug. Būti namo savininku — vadinasi, priklausyti garbingiausiems miestelėnams.

Pinigai, uždirbti Venecijoje, greitai buvo išleisti. Ilsėtis po kelionės neteko. Vėl reikėjo imtis darbo. Tai Diurerio negąsdino: jis buvo nepavargstantis darbininkas. Tik pirmomis savaitėmis, kai pabusdavo naktį, ne iš karto suprasdavo, kur jis, o "kai užsnūsdavo, vis sapnuodavo ir sapnuodavo Italiją...

Netrukus buvo užsakyti trys altorių paveikslai. Jie įėjo į meno istoriją kaip „Didieji altoriai". Keletą metų Diureris be atvangos kūrė šiuos paveikslus, jie pareikalavo iš jo daug jėgų ir suteikė nemažai nerimo. Jis buvo skubinamas, tačiau altorių paveikslus pradėjo tapyti ne iš karto. Jis norėjo bent kurį laiką dirbti ne pagal užsakymus, o tai, kas traukė. Ir jis grįžo prie savo seno sumanymo — Adomo ir Ievos paveikslų. Sykį jau buvo įkūnijęs juos graviūroje.

Kadaise jis didžiavosi šita graviūra. Dabar jai buvo abejingas. Adomas ir Ieva jam atrodė per daug gramozdiški, jų kūnai nepakankamai gyvybingi. Jų atitikimas geometrinei schemai, kuri buvo rasta po skausmingų ieškojimų, daugiau jo nedžiugino. Dabar Diureris nusprendė protėvius nutapyti kitaip. Jis prisiminė visus gražius žmonių kūnus, kuriuos buvo matęs Italijoje,— gyvus, iškaltus iš marmuro, nulietus iš bronzos. Peržiūrėjo savo nuogos natūros piešinius. Ir nutapė abi figūras tartum išnirusias iš tamsaus fono. Jų kūnai šviečia, nutvieksdami supančią tamsą. Diureris nutapė Adomą ir Ievą ant dviejų atskirų lentų — genialus atradimas: jis šimtą kartų sustiprina jų abipusį potraukį. Tarp Adomo ir Ievos nematoma, galinga geismo srovė. Ievos galva kukliai, bet raginamai pasukta į Adomą. Jos ranka, laikanti obuolį, nedrąsiai ištiesta į jį. O jis jau paėmęs obuolį, kurį jam ką tik davė Ieva. Tai, kas įvyko, parodyta judesiu... Adomo pirštai virpa, juose atsiliepia jo širdies virpėjimas. Kiekvienas žengė pusę žingsnio

vienas kito pusėn: Adomas drąsiai, Ieva droviai. Jauni jų veidai kupini nepaaiškinamo žavumo. Dailininko teptuko judesiai buvo švelnūs, atsargūs. Dažai užtepti labai plonais, permatomais sluoksniais. Švelnūs dviejų skirtingų, bet neatskiriamų paveikslų tonai spinduliuoja šilumą ir prislopintą šviesą. Per amžius Adomo ir Ievos istorija buvo pasakojama kaip nuodėmės istorija, dėl kurios žmonių protėviai buvo išvaryti iš rojaus, pasmerkti sunkiam darbui ir kančioms, kaip prakeikimo istorija, slegianti visą žmoniją. Diureris užmiršo viską, ką nuo vaikystės žinojo ar ką buvo mokęsis. Ir prisiminė viską, ką žinojo apie grožį ir meilę. Renesanso epocha buvo sukūrusi daugybę himnų, šlovinančių žmogų — protingą, sveiką, gražų, mylintį, mylimą. Diurerio „Adomas ir Ieva"—vienas iš ryškiausių tokių kūrinių. Šiuos paveikslus Diureris nutapė be užsakymo, paklausęs širdies balso. „Adomas ir Ieva"—jo ieškojimų, pradėtų prieš daugelį metų, tęsinys ir net rezultatas. Jis ir pats netikėjo, kad ranka, kuri nutapė Ievą tokią žavią, kažkada nepasitikėdama nupiešė pirmą nepatrauklią nuogą moterį, pajuokiamai pavadintą „Pirtininke", kad vos prieš dešimtį metų jis pirmą kartą bandė pavaizduoti nuogą vyro kūną.

Vėliau jis paaiškins, kodėl stengėsi pavaizduoti tokius nuostabiai gražius Adomą ir Ievą. Protėviai juk buvo sukurti pagal dieviškąjį pavyzdį, su įsitikinimu parašys jis, vadinasi, jų kūnai turi būti tobulo grožio pavyzdžiai.

Tačiau „Adomas ir Ieva" liko dirbtuvėje: gal Diureris nenorėjo skirtis su šituo darbu, o gal pirkėjams jis atrodė per daug nuodėmingas. Praėjo nemažai laiko, kol „Adomu ir Ieva" buvo pradėta žavėtis, juos kopijuoti. Šitas darbas dailininkui suteikė daug džiaugsmo, bet visai nedavė pinigų — toks yra likimas daugelio paveikslų, sukurtų širdžiai paliepus.

Be to, Diureriui vėl teko galvoti apie piniginius reikalus. Apie tai jis galvojo, kaip buvo pratęs, su plunksna rankoje. Išliko įrašas užrašų knygutėje — trumpa, bet palyginti iškalbinga ištrauka.

„Toks mano turtas, kurį esu užsidirbęs savo rankomis",[1]— rašo Diureris. Turbūt pirmesniame, neišlikusiame sakinyje buvo išskaičiuotas tas turtas. Matyt, jis buvo nedidelis, nes toliau Diureris rašė taip: „Juk aš niekada neturėjau galimybės daug

[1] А. Дюрер. Дневники..., т, I, с. 75.

įsigyti." Šiuose žodžiuose justi kartėlis. Diureris sėdi prie savo užrašų knygutės ne toks išdidus, ne taip puikiai apsivilkęs, ne taip rūpestingai susišukavęs, kokį save mėgo vaizduoti, o pavargęs, sunerimęs, paniuręs. Jis stengiasi pasiteisinti, kodėl sėkmė jį apleidžia, prisimena, kaip jį yra apvylę žmonės, kuriais buvo patikėjęs. Šios eilutės aiškiai liudija, koks jis buvo nepraktiškas žmogus. „Aš turėjau ir didelių nuostolių, paskolinęs pinigų, kurie buvo negrąžinti, ir dėl pameistrių, kurie man nesumokėjo. Be to, Romoje mirė vienas žmogus, ir aš netekau savo turto",— rašo Diureris. Kas buvo Diurerio skolininkai, negrąžinę jam pinigų, ir už ką jam buvo nesumokėję pameistriai, kokiu būdu kažkieno mirtis Romoje padarė Diureriui nuostolių, mes nežinome. Šiuo klausimu buvo pateikta daug versijų. Pasakoti jų nėra prasmės. Aišku viena — dideli ir netikėti nuostoliai (galbūt Diurerio nepraktiškumo pasekmė) sukomplikavo jo padėtį, kai jis grįžo iš Italijos. Didelę sumą teko užmokėti už namą. Nelengva buvo atiduoti skolas. „Tryliktaisiais vedybinio gyvenimo metais turėjau sumokėti didžiulę skolą iš tų pinigų, kuriuos buvau užsidirbęs Venecijoje",— rašė toliau Diureris. Išmokėti tą skolą buvo nelengva, o mintis apie ją, kaip matyti iš šių eilučių, drumstė jam ramybę tryliktaisiais jo vedybinio gyvenimo metais. Ar tik namuose negirdėjo priekaištų, kad reikalai sekasi ne taip, kaip norėtųsi? Neginčijama viena: įrašo intonacija niūri. Praėjo daug mokymosi metų, daug klajonių metų, jis jau seniai savarankiškas meistras, žinomas ir pripažintas, tačiau gyvena iki šiol nelengvai. Sunkiau negu, pavyzdžiui, jo mokytojas Volgemutas. Šis dirba kaip dirbęs, priiminėja užsakymus, geba kiekvieną pameistrį, kiekvieną mokinį priversti dirbti savo naudai, didelės šlovės nesivaiko, o gyvena pasiturimai ir yra gerbiamas.

Iš tikrųjų Diureris buvo visai ne vargšas. Jis turėjo namą— nors už jį ir reikėjo brangiai užmokėti, tačiau nuosavais namais galėjo pasigirti ne tiek jau daug niurnbergiečių. Kai Diureris galvojo apie piniginius reikalus, jis buvo linkęs pagal savo charakterį į kraštutinumus: tai regėdavo viską nepaprastai šviesių, tai labai niūrių spalvų. Šį kartą jo nuotaika pasikeitė jam rašant šias eilutes.

Nejaugi jo reikalai tokie prasti? Galbūt neverta taip graužtis? Jis toliau skaičiavo savo turtą. „Taip pat turiu pakenčiamų namų apyvokos reikmenų, gerų drabužių, alavinių indų, gerų įrankių, patalynės, medinių skrynių ir spintų, daugiau kaip už 100 guldenų gerų Reino dažų."

Gerų įrankių ir gerų dažų jis turi. Kas gali būti svarbiau dailininkui! Yra vilčių, kurios siejasi su užsakymais. Tik uždarbį jis negreit gaus. Rankpinigių Diureris neimdavo. Dirbtuvėje stovi baigtas Marijos paveikslas. Pagalvojęs apie jį, Diureris vėl sunerimo. Dirbtuvėje ankšta. Paveikslui gali pakenkti. O pirkėjo nėra. Diureris nusprendė kreiptis paramos į turtingą Frankfurto pirklį Jakobą Gelerį, su kuriuo susirašinėjo dėl užsakyto altoriaus.

„Jeigu žinote ką nors,— rašo jis Geleriui,— kam reikia paveikslo, pasiūlykite Marijos paveikslą, kurį esate pas mane matęs... Aš atiduosiu jį pigiai. .Jeigu būčiau turėjęs jį kam nors nutapyti, būčiau paėmęs ne mažiau kaip 50 guldenų, bet kai jis stovi pabaigtas mano namuose, jį gali kas sugadinti. Todėl noriu suteikti jums teisę parduoti jį pigiai, už 30 guldenų. Kad jis neliktų neparduotas, esu pasiruošęs jį atiduoti net už 25 guldenus. Aš dėl jo turėjau didelį nuostolį." [1]

Liūdna tai skaityti. Pas Diurerį — pas Diurerį! — stovi nutapytas paveikslas, ir jis negali rasti pirkėjo. Pasiryžęs parduoti už pusę kainos. Apie tai rašo nuoširdžiai ir patikliai, viliasi, kad Geleris bus geranoris. Geleris praleido pro ausis šitą prašymą. Praėjo keletas mėnesių. Diureris atsisakė savo pasiūlymo. „Neieškokite pirkėjo mano Marijos paveikslui,— parašė jis,— nes Breslau vyskupas už jį man davė 72 guldenus, vadinasi, jį naudingai esu pardavęs." Girdamasis naudingu sandėriu, Diureris bandė Geleriui padaryti įspūdį. Kaip tik tuo metu su juo jam teko vesti labai nemalonias derybas piniginiu klausimu. Tačiau Geleris buvo šykštus žmogus. Diurerio laiškas jam nepadarė jokio įspūdžio. Maža ką gali prigalvoti meistras, norėdamas padidinti savo vertę!

Vyskupas, pirkęs Diurerio paveikslą (greičiausiai „Mariją su viikdagio žiedu"), buvo Jonas IV, grafas Turcas — žmogus labai pasiturintis. Jo sekretoriumi buvo Pirkheimerio draugas. Iš Pirkheimerio jis sužinojo, kad Diureris ieško paveikslo pirkėjo. Sekretorius norėjo pasitarnauti ir savo globėjui, ir draugui, ir draugo draugui. Jis suvaidino tarpininko vaidmenį

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 77—85.

ir įkalbino Joną Turcą pirkti paveikslą. Diureris pasiuntė paveikslą vyskupui tuoj pat ir šį kartą apsiriko: pinigų teko laukti be galo ilgai. Trejus metus jis pagarbiai prašė honoraro, kol pagaliau žymusis pirkėjas atidarė piniginę. Jis pasakė, kad yra pamiršęs, kokia suma buvo suderėta. Jis pažadėjęs 72 guldenus? Tiek daug? Ar meistras neklystas? Diureris buvo atpratęs, kad jį kas vadintų tik meistru. Ar Turcas jo nemaišo su siuvėju arba batsiuviu? Sekretorius nesidžiaugė, kad buvo įsivėlęs į šią istoriją. Viskas susitvarkė per didelius vargus. ..

Tiesa, aplinkybės, kuriomis Diureris dirbo, nebuvo lengvos. Dažnai negaluodavo motina, susirūpinimą keldavo brolis Hansas. Iš mokinio amžiaus buvo išaugęs, o savarankiškam darbui kol kas dar nebuvo pasiruošęs. Agnesė skundėsi, kad nepajėgia susitvarkyti namuose. Kai jis sugrįžo į Niurnbergą, viskas, kas jo čia laukė, jam atrodė kitaip. Gyvenimas Venecijoje, kur jis buvo „kilmingu ponu", taip labai nutolo, kad jam rodės, jog tai prisisapnavo. Skaudu savo kailiu patirti, koks teisingas senas priežodis: „Savo tėvynėj pranašu nebūsi!"

Tačiau kokia nauda iš to krimtimosi! Reikia dirbti!

Kurfiurstas Fridrichas Saksonietis Diurerį prašė nutap}'ti bažnyčios, kurioje jis buvo surinkęs šventųjų ir kankinių relikvijas ir atvaizdus, altoriui paveikslą „Dešimties tūkstančių krikščionių kankinimas". Diureris dirbo ir jau minėtajam Frankfurto gelumbės pirkliui Jakobui Geleriui — labai keistam žmogui! Vienas iš Frankfurto burmistrų, tvarkęs neturtingųjų reikalus, jis buvo labai pasiturintis žmogus. Geleris palaikė nuolatinius ryšius su Niurnbergu. Jis čia atvažiavo 1507 metais, pabuvo Diurerio dirbtuvėje ir neteko ramybės: Diureris turįs nedelsdamas nutapyti paveikslą jo parapijos bažnyčiai! Geleriui be paliovos rūpėjo, koks likimas ištiks jį ir jo žmoną kitame pasaulyje: jis visą laiką pirkdavo nuodėmių atleidimą, aukodavo bažnyčioms altorius ir brangiausius indus, kad už jį būtų meldžiamasi dangui, kaip maldininkas keliavo į Romą, kad būtų atleistos nuodėmės, įsakė testamento vykdytojams išruošti į Romą dar keletą maldininkų, kad jie ten pasimelstų už jį, griežtai numatė, kaip patikrinti jo pomirtinės valios vykdymą. Skirdamas daug pinigų sielos išganymui, norėjo patikimų garantijų, kad jie gerai panaudoti. Dievobaimingumas ir apdairumas, tvirtas tikėjimas ir apsukrumas — charakteringi šito žmogaus ir jo epochos bruožai. Stai su juo Diureriui teko

turėti reikalų, ir ne vienerius metus. Jis buvo pažadėjęs frankfurtiečiui nutapyti paveikslą „Marijos dangun žengimas", kai tik baigsiąs Fridrichui altorių. O šis darbas pasirodė toks sudėtingas, kad Diureris negalėjo nuo jo atsitraukti. Be to, jis negalavo: jį krėtė drebulys, nežmoniškai skaudėjo galvą, per miegus kamuodavo košmarai. Matyt, tai buvo maliarija, atsivežta iš Italijos, o gal atsikartojo ankstesnioji jo liga.

„Mane ilgą laiką kankino karštinė,— rašė jis Geleriui,— ir tai sutrukdė keletą savaičių dirbti hercogui Fridrichui Saksoniečiui, todėl turėjau didelių nuostolių. Tačiau dabar jo paveikslas greitai bus baigtas."

Tuo metu Diureris plunksna ir dažais piešia nuostabiausią autoportretą. Žiūri į save įdėmiai ir piešia labai atvirai, vaizduodamas save beveik visu ūgiu, nuogą. Popieriaus lakšte nejaunas, negražus, sumenkęs, pakumpęs žmogus. Be galo liūdnas ir be galo pavargęs. Kažkada buvę vešlūs plaukai dabar praretėję. Sunku patikėti, kad čia tas pats žmogus, kuris taip išdidžiai ir pergalingai žvelgė į žiūrovą iš ankstesnių autoportretų. Diureris pamatė save silpną, negražų, mirtingą, beveik palūžusį. Meno istorija nežino kito taip negailestingai nupiešto autoportreto.

Diureris baiminosi, kad Geleriui nusibos laukti, todėl pažadėjo greitai imtis jo darbo — štai tik pabaigs hercogo Fridricho altorių. Tačiau, matyt, vėl kaip reikiant neįvertino darbo sudėtingumo ir pervertino savo jėgas. Praėjo daug mėnesių, kol jis galėjo pranešti Geleriui: „Aš baigsiu darbą hercogui Fridrichui per dvi savaites." Tačiau ir su šiuo pranešimu paskubėjo.

Paveikslo „Dešimties tūkstančių krikščionių kankinimas" siužetas buvo paimtas iš „Auksinės legendos", kuri Diurerį buvo įkvėpusi daugeliui darbų. Jau sykį buvo įkūnijęs jį graviūroje. Krikščionių kariuomenė, vadovaujama vyskupo Agatėjo, romėnų sutriuškinta Armėnijoje, Ararato šlaituose. Romos imperatorius paliepė juos žiauriai kankinti ir baisiai nužudyti. Paveikslas nedidelis, bet sudėtingas. Senoji graviūra Diureriui galėjo padėti tik iš dalies. Nuo to laiko, kada ji buvo kuriama, pasikeitė visų pirma jo perspektyvos suvokimas. Altoriaus paveikslas sukelia pojūtį, kurio graviūra nesukeldavo,— kad su kankiniais susidorojama didžiulėje erdvėje. Ji prasideda slėnyje, kuris plyti priešais žiūrovo akis, apima artesnius kal-

nus, pasiekia atokias uolas. Visas slėnis pilnas budelių ir aukų. Nugalėtuosius budeliai nukryžiuoja, nukapoja jiems galvas, perveria juos ietimis, numeta nuo uolų ant aštrių akmenų, suskaldo kūjais galvas. Vienas iš nukryžiuotųjų prikaltas prie kryžiaus vinimis. Kitas pakabintas už alkūnių. Jis prie kryžiaus pririštas virvėmis, kurios giliai įsirėžusios į jo kūną. Diureris nevengia smulkmenų, kurios kelia šiurpą: nukirsta galva voliojasi šalia nulinčiuotojo ir žiūri į savo kūną stiklinėmis akimis. Žmonės, numesti nuo uolų, verčiasi ore. Siaubingi žudančiųjų ir žudomųjų judesiai nutapyti taip, tartum jie būtų nutapyti iš natūros. Paveiksle matyti baisi istorijos patirtis. Imperatorius, kuris vadovauja egzekucijoms, panašus į imperatorių iš graviūrų „Šv. Kotrynos kančios" ir „Sv. Jono kankinimas". Jis su tokiais pat rytietiškais drabužiais ir turbanu. Šis paveikslas amžinai Diureriui liko simboliu valdovo, kurio įsakymu kankinami ir žudomi žmonės. Tarp kankinių ir kankintojų stovi, nedalyvaudami žudynėse, du tamsiai apsivilkę žmonės. Vienas — Diureris. Jis laiko rankose popieriaus lapą. Jame užrašas: „Albrechtas Diureris, vokietis, 1508 metai." Čia Diureris jau nebe dabita. Jis apsivilkęs taip, kaip vilkėdavo pasiturintys viduramžių miestelėnai. Šalia jo — storulis. Jo rankos mostas iškalbingas: jis kviečia dailininką pasižiūrėti į visa, kas vyksta, ir įsiminti, kad galėtų pavaizduoti. Kartais šioje figūroje būdavo įžiūrimas Pirkheimeris. Kartais — Celtas. Šis buvo miręs visai prieš tai, kada buvo nutapytas paveikslas. Galbūt Diureris įamžino poetą, kurį didžiai gerbė. Šiaip ar taip, čia kažkas artimas dailininkui, kas galėjo pakviesti jį užfiksuoti baisiąsias žudynes.

Apie paveikslą „Dešimties tūkstančių krikščionių kankinimas" reikia galvoti taip, kad Diurerį viliojo galimybė nutapyti apnuogintus kūnus, įvairiausius judesius, sudėtingus rakursus. Iš tiesų šią galimybę paveikslas suteikia, netgi to reikalauja. Diureris kaip reikiant pasinaudojo galimybėmis, slypinčiomis siužete. Ir erdvės gilumą perteikė taip meistriškai, kad graviūra pagal šį paveikslą netrukus buvo paimta pavyzdžiu moksliniame darbe apie perspektyvą. Tačiau žiūrovas, matyt, ne tiek gėrėjosi tuo, kaip subtiliai jis nutapytas, kiek buvo priblokštas to, kas jame vyksta. Jis regėjo istoriją, kurią laikė buvusia. Jis galėjo ir nežinoti, kada ir kur įvyko tos baisios žudynės, bet kad jos įvyko, neabejojo. Mažos figūros.

ypač mažos tolimuose planuose, jį versdavo atidžiai įsižiūrėti ir nukreipti žvilgsnį nuo vienos baisios scenos prie kitos. Įsižiūrėdamas žiūrovas tartum skaitė šaltakraujišką, bet labai šiurpų pasakojimą apie mirtį žmonių, užmokėjusių gyvybe už tai, kad jų tikėjimas kitoks negu persekiotojų.

Tai istorijos ironija, kad kankinimo vietos, masinio žmonių naikinimo vietos dažnai būna apsuptos puikaus landšafto. Taip ir Diurerio paveiksle — viskas vyksta kalnų slėnyje, tarp vaizdingų uolų, senų medžių pavėsyje, giedrą, saulėtą dieną. Džiugi gamta sudaro foną ir kontrastą kankinimams ir mirčiai. Beveik visi kankintojai vilki raudonos spalvos apdaru. Jų drabužiai žaliame slėnyje atrodo tarsi kraujo lašai. Diurerio mylima raudona spalva čia kelia šiurpulį. Tokia ji bus vėliau Breigelio Vyresniojo paveiksle „Golgota". Ir čia kyla drąsus spėjimas. O juk Breigelis, ko gero, matė šitą Diurerio paveikslą! Kada hercogo Fridricho — šio paveikslo užsakovo — sūnus kurfiurstas Jonas Fridrichas buvo patekęs ispanų nelaisvėn, jis paprašė, kad atsiųstų šitą paveikslą, ir jį „padovanojo" kardinolui Granveliui, ispanų karaliaus statytiniui, faktiškajam Niderlandų valdytojui. Tai įvyko dar Breigeliui gyvam esant. Sunku tvirtinti, kad taip iš tiesų buvo, ir nelengva to atsisakyti. Ypač todėl, kad Breigelio paveiksle taip pat yra dailininkas — tylus, bet rūstus nusikaltimo liudininkas.

Po metų triūso paveikslas Fridrichui buvo baigtas. Kuo Diureris ėjo senyn, tuo sunkiau skirdavosi su savo kūriniais. Jam atrodydavo, kad jie nepakankamai tobuli. Protu jis suvokdavo, kad ribų tobulybei nėra, kad pasiekti jos viename darbe neįmanoma. Ir vis dėlto jam būdavo nelengva pasirašyti paveikslą, tuo pripažįstant, kad jis pabaigtas. Be to, jį kamuodavo kiti rūpesčiai. Kaip patiks paveikslas užsakovui? Kaip jis atrodys toje vietoje, kurioje buvo numatytas pakabinti? Ar jam nepakenks pervežimas? Iš Vitenbergo, kaip ir buvo sutarta, paveikslo pasiimti bus atsiųsta karieta ir keletas tarnų. Supakuos jį pameistriai, o jis pats žiūrės, kaip jie šitai atlieka. Tačiau vos tik pagalvodavo, kad karietą gali krestelėti, važiuojant per duburį, kad arkliai gali išsigąsti ir pradėti lėkti, o tarnai nepakankamai atsargiai jį kelti iš karietos arba, ko gero, išmes ant laiptų, jis pajusdavo skausmą. Nuo tos akimirkos, kai tu išleidi paveikslą iš savo rankų, nieko negali dėl jo padaryti. Nelengva susitaikyti su ta mintimi. Tu

esi bejėgis ir negali žinoti, kaip į jį žiūrės žmonės, ką apie jį sakys. Tu negali nukreipti nuo jo pavojų, kurie jam gresia šitame neramiame pasaulyje. Tokį jausmą patiria tėvas, išleisdamas savo mylimą vaiką į kelionę. Tėvo jausmo patirti Diureriui nebuvo lemta. Visos jo aistros buvo susijusios su likimu jo mylimų vaikų, sukurtų teptuku, rėžtuvu, pieštuku. Mielai pats palydėtų paveikslą į Vitenbergą. Neįmanoma! Reikia nedelsiant tapyti paveikslą Geleriui — šis skubino. Ko gero, jis kreipsis į kitą dailininką.

Geleris paprašė Diurerį nutapyti didžiulį trijų dalių altorių. Atvėrus suveriamąsias dalis, beveik trijų metrų pločio ir dviejų aukščio. Centrinėje dalyje turi būti nutapytas „Marijos dangun žengimas", šoninėse dalyse — užsakovo ir jo žmonos portretai, šventųjų paveikslai, scenos iš evangelijos. Buvo nutarta, kad šonines dalis tapys pameistriai, be abejo, pagal- Diurerio eskizus ir jam prižiūrint. Dalį šio darbo Diureris pavedė Hansui. Sis buvo sugrįžęs iš Volgemuto dirbtuvės pas jį. Tegul galiausiai parodo, ką jis sugeba...

Kai Diureris pradėjo kurti „Marijos dangun žengimą", jau turėjo didžiulį patyrimą. O dirbti ėmė kur kas lėčiau. Galvojo. Ieškojo. Bandė. Matavo. Jokiam kitam paveikslui jis nėra nupiešęs tiek galvų, rankų, kojų, drapiruočių eskizų. Piešė tušu žalsvame popieriuje. Tapė teptuku, kartais taip plonai, kad ilgai buvo manoma, jog piešta plunksna. Daugelis jų išliko. Jie stebina jėga ir išraiškingumu. Parengiamieji „Gelerio altoriaus" eskizai — veržlūs, drąsūs, įkvėpti ir tikslūs. Diureris seniai galvojo, kad ne vien žmogaus akys, bet ir rankos — sielos veidrodis. Jo paveiksluose ir piešiniuose rankos retai būna ramios. Jos stipriai gniaužia drabužio kraštus, jų pirštai neramiai susipynę. Rankos klausia, ragina, meldžia, atgailauja, įkalbinėja, piktai ginčijasi. Atrodo, kad jis jau žino viską, ką galima sužinoti apie žmogaus rankas, o jam vis dar mažai.- Rengdamasis tapyti „Marijos dangun žengimą", jis daro vis naujus ir naujus rankų eskizus. Be to, piešia pėdas — pėdas seno žmogaus, kuris klūpo. Jos sutrūkinėjusios nuo metų naštos, sugrubusios nuo nueitų kelių. Vienas iš žinomiausių parengiamųjų piešinių „Apaštalo galva". Tai senukas. Jo aukšta iškili mąstytojo kakta išvagota gilių raukšlių, apsupta ant pakaušio žilų plaukų, po surauktais antakiais — rūškanos, įdėmios akys. Ereliška nosis veltui suteikia plėšrūno išraišką. Šitas

žmogus — senas ir išmintingas. Štai dar vienas piešinys su apaštalo galva. Iš po gaubtuvo matyti siauras griežtų bruožų veidas. Akys primerktos. Skruostai giliai įkritę. Pro ploną raukšlėtą seno žmogaus odą gali įžiūrėti kaulus. Po šituo piešiniu parašyta: „Piešinys iš natūros." Tikrai pirmasis — labiau apibendrintas, antrasis — tiksliai nupieštas pagal modelį: net pūpsanti ant nosies karpa nepamiršta. Ir dar viena charakteringa galva, ir dar, ir dar...

Sugalvoti tokių senukų neįmanoma. Juos reikia rasti. Tai nelengva. Laikai, kada kiekviena akademija turės dešimtis pozuotojų bet kurių pranašų ar apaštalų vaidmenims, dar nebuvo atėję. Diureriui nuolatos reikėjo pozuotojų. Nors ir kažin kur jis būdavo, nors ir kažin ką darydavo, visada ieškodavo išraiškingų veidų, kalbančių rankų, charakteringų pozų. Patogiausia vieta tokiems ieškojimams būdavo turgavietė tomis dienomis, kai valstiečiai atveždavo parduoti grūdų, mėsos, paukščių, o amatininkai atsinešdavo dalgių, pjautuvų, vinių, pasagų, užraktų, indų, kurpių. Nuo ryto ligi vakaro būdavo atidarytos krautuvės, kuriose būdavo pardavinėjamos savos ir užjūrio prekės. Tokiomis dienomis visas miestas suguždėdavo į Turgaus aikštę: turtingi miestelėnai ir jų žmonos, vienuolynų ekonomai su vienuoliais naujokais, kurie būdavo atsivedami pirkiniams, nešti, miesto tarnautojai — raštininkai, šaukliai, sargai,— atvažiavusieji, dykinėjantys, keliaujantys muzikantai, mugių gydytojai-šarlatanai, elgetos—savi ir ateiviai. Tirštoje minioje patogu apžiūrinėti žmones neatkreipiant į save dėmesio.

Šitam reikalui tikdavo ir bažnyčia. Čia būdavo veidų susikaupusių, pagarbių ir abejingų, godžiai gaudančių kiekvieną pamokslininko žodį ir giliai pasinėrusių savo mintyse. Tačiau bažnyčioje žmones apžiūrinėti galima tik vogčiomis, kad necudrumstum pamaldaus iškilmingumo ir pats neatitrūktum nuo jo. Jis suprato, kad, dairydamasis į šalis, nusideda dievui, tačiau jo akys nuolatos troško naujų įspūdžių. Kai kurie veidai įstrigdavo į atmintį iš karto. Būdavo nesunku juos paskui iš atminties nupiešti. O kiti pasiduodavo ne iš karto, neatskleisdavo savo paslapties. Į tokį veidą reikia ilgai žiūrėti ir piešti jį ne vieną sykį.

Lengva pasakyti! Juk ir dabar dailininkui nėra jau taip paprasta, prieiti minioje prie žmogaus ir pakviesti jį į savo dirbtuvę pozuoti. O anais laikais būdavo dar sunkiau. Papras-

tas žmogus, jeigu prie jo su tokiu prašymu būtų priėjęs žmogus, apsivilkęs taip, kaip vilkėdavo Diureris, būtų išsigandęs, įtaręs esant klastą. Tačiau kartais Diureriui pavykdavo prisikalbinti būsimąjį modelį. Jis dosniai užsimokėdavo už pozavimą. Jo apsišvietę draugai — tarp jų buvo ir dvasininkų — jam padėdavo, aiškindami parapijiečiams, kad tai siejasi su religija.

Pasiruošimas paveikslo tapymui labai užsitęsė. Diureriui vis atrodydavo, kad eskizų per mažai. Keista ir galvoti apie tuos laikus, kai, būdamas jaunas, jis ėmėsi tapyti altorių vos tik gavęs užsakymą. Dabar jis turi nepalyginti didesnį patyrimą, o jį nuolatos kamuoja abejonės.

Diureris buvo nusprendęs tame paveiksle nevaizduoti daug personažų. Jis dar nebuvo užmiršęs įspūdžių iš Italijos, tarp jų—Džovanio Belinio „Šventųjų apsuptos madonos". Tame paveiksle tik penki žmonės yra apsupę Mariją ir kūdikėlį, tačiau kokie jie ramūs, iškilmingi! Jis negali apsiriboti tokiu mažu žmonių skaičiumi, bet ir daugybės nevaizduos.

Nepaprastai rūpestingai jis ruošė dažus šiam paveikslui. Vien ultramarino nupirko •— baisu ir sakyti — daugiau negu už dvidešimt guldenų,— tiek jam mokama už kai kurį portretą. Dabar reikia dažus sutrinti taip, kad nė trupinėlis nenusimestų. Su paprastesniais dažais susidoros padėjėjai, ultramarino jis negali niekam patikėti.

Darbas reikalavo ramybės, dvasinės pusiausvyros, o jų nebuvo. Geleris apibėrė jį laiškais ir klausimais, kaip viskas sekasi, priminė, jog tikisi, kad bus kuo rūpestingiausiai atliktas užsakymas, užsiminė, jog baiminasi, kad Diureris neatsirauktų nuo jo darbo. į visa tai tekdavo atsakinėti. Mandagiai, apgalvotai. Kolei darbas nėra baigtas, apmokėtas, jokiu būdu negalima gadinti santykių su sunkiu užsakovu.

„Nors aš altoriaus dar nepradėjau tapyti,— rašė jis Geleriui,—jau pasiėmiau jį iš staliaus ir jam užmokėjau tuos pinigus, kuriuos man buvote davęs. Jis nė kiek nenuleido, nors, mano nuomone, jo darbas tiek nebuvo vertas. Ir perdaviau altorių paruošėjui, kuris jį išbaltino, nudažė, o kitą savaitę paauksuos."

Šitos eilutės praveria mums Diurerio dirbtuvės duris. Stalius su padėjėjais atsargiai įneša altoriaus karkasą. Stalius Diurerį seniai pažįsta. Ne pirmi metai dirba Niurnbergo dailininkams. Už savo darbą atsako. Ir Diureris žino: šituo meistru galima pasitikėti. Tačiau dailininkas atsako savo geru vardu prieš užsakovą už viską. Ir jis priekabiai patikrina, apžiūrėdamas ir apčiupinėdamas, ar gerai išdžiovintas medis, ar nėra kur iškritusios ir mikliai užtaisytos šakos, kaip sutvirtinti rėmai, ar gerai varstosi šoninės altoriaus dalys. Senas stalius jaučiasi taip, lyg laikytų egzaminą, o Diureris neskuba. Jam iš tiesų reikia viską patikrinti. Be to, jis myli medį — jo paviršių, piešinį, spalvą, kvape,. Paskui išsiveda stalių iš dirbtuvės į kitą kambarį. Pameistriai neturi girdėti šios pokalbio dalies. Prieš užsimokėdamas Diureris įkalbinėja stalių sumažinti sulygtą kainą. Šitaip elgiasi tik dėl tvarkos, kad galėtų parašyti šykščiajam užsakovui, jog žiūrėjo jo interesų — bandė sutaupyti mokėdamas staliui už darbą. Stalius nesutinka. Diureris jam atskaičiuoja visus pinigus, kuriuos tam tikslui buvo palikęs Geleris, pripila alavines taures vyno. Už didelio stalo ant didelių taburečių sėdi du niurnbergiečiai, du meistrai — stalius ir dailininkas,— geria tirštą vyną, šnekasi apie visokius dalykus. Kiekvienas žino savo ir kito vertę, abu gerbia vienas kitą. To, kas iškeliauja iš jų rankų, niekam ne gėda parodyti šitame mieste. Šitoje šalyje. Šitame „pasaulyje.

- • Linkiu jums viso labo, pone kaimyne, -sako pagaliau stalius stodamasis.— Prisiminkit mane, kada jums vėl prireiks staliaus.

Kitą dieną dirbtuvėje pasirodė kitas meistras -- paruošėjas. Tuo metu Niurnberge buvo tapoma tiek daug paveikslų, kad meistras-paruošėjas galėdavo save išmaitinti. Tikriausiai tai buvo negabus tapytojas. Radęs darbą pagal save, būdavo laimingas. Gruntavimo kreida receptas ir būdas seniai žinomi abiem, bet Diureris neskubėdamas aptaria su paruošėju visas smulkmenas. Gaila, kad jis negali pats lentos gruntuoti, laiko neturi. Šiame darbe slypi džiugus išankstinis mėgavimasis ta akimirka, kai ant lygaus balto, kruopščiai nuglaistyto paviršiaus ims gulti pirmieji potėpiai. Ką tik užgruntuota lenta užburia dailininką. ' Diureris žvelgia į ją, žinodamas, kad jis, tiktai jis, šitą baltybę gali paversti ištisu pasauliu. Jaučiasi esąs panašus į dievą pirmąją kūrimo dieną. . .

Praėjo ištisi devyni mėnesiai, o Diureris niekaip negalėjo pradėti tapyti Geleriui paveikslo. Medinis altoriaus karkasas šmėkšojo priešais akis kaip priekaištas. Baigėsi ruduo,

praėjo žiema, atėjo pavasaris, o Diureris nė sykio nebuvo prisilietęs prie altoriaus lentos teptuku. Teko parašyti Geleriui laišką, raminantį ir teikiantį vilčių. Nuo jaunystės Diureris mokėjo dirbti daug darbų tuo pat metu: tapydavo paveikslą, graviruodavo varį, piešdavo. Dabar tai jam sunku. Diureris žino, koks reiklus ir nepatiklus Geleris. „Ypač kruopščiai nutapysiu jums viduriniąja dalį,--žada jis.— Tačiau ne mažiau rūpestingai nuspalvintos akmens dažais ir išorinės suveriamųjų altoriaus dalių pusės, kaip jūs to norėjote, ir aš atidaviau jas užgruntuoti." „Akmens dažais" Diureris vadino pilkus arba pilkai žalius dažus, kuriais būdavo dažomi Niurnbergo namai. Tai reiškė, kad išorinės suveriamųjų altoriaus dalių pusės būdavo nuspalvinamos, kaip mes dabar sakytume, grizailiu. Vienspalvis dažas sudarydavo bareljefo įspūdį.

Geleris skrupulingai aptarinėjo visas darbo smulkmenas. Diureris tikslių tiksliausiai jam pasakojo apie kiekvieną darbo stadiją. „Be to, siunčiu jums paveikslo išmatavimus, jo ilgį ir plotį. Geros jums nakties. Rašyta Niurnberge 1508 metais, antrą gavėnios sekmadienį",— baigia Diureris laišką. Paskui juodu susirašinėja po ilgos pertraukos.

Kovas, balandis, gegužė, birželis, liepa praėjo tapant „Marijos dangun žengimą"... Diureris paskaičiavo, kiek laiko prireikė kurfiursto Fridricho paveikslui nutapyti, kiek buvo sumokėjęs už dažus, kiek jam kainavo pameistriai ir mokiniai,— pasirodė, kad jis tapė beveik metus ir išleido pragyvenimui tiek, kiek buvo uždirbęs. Dabar pasikartojo tas pat: išlaidu daug, o darbo pabaigos nematyti. Bet juk Fridrichas jam buvo užmokėjęs 280 guldenų, o Geleriui jis buvo pažadėjęs nutapyti paveikslą kur kas didesnį ir, ko gero, ne mažiau sudėtingą. Tik už 130 guldenų! Jis ir pats nesupranta, kodėl buvo sulygęs už tokią kainą. Užmokestį jis gaus nepaprastai mažą. Dievas mato, jis ne blogesnis dailininkas negu jo mokytojas Volgemutas, o tam už Svabacho bažnyčios altorių buvo užmokėta penkis kartus brangiau!

Diureris nutarė pasiaiškinti su Geleriu. Kad užsakovas apsiramintų, Diureris nuodugniai pasakoja, kaip eina darbas: „Gerbiamasis pone Jakobai,—rašo jis,— esu gavęs Jūsų paskutinįjį laišką, iš kurio supratau, jog Jūs norite, kad gerai nutapyčiau Jums paveikslą, bet aš būtent tai ir turėjau galvoje. Tegul Jums būna žinoma, kiek jau padaryta. Išorinė altoriaus

suveriamųjų dalių pusė nuspalvinta akmens dažais, bet laku dar nepadengta, vidinė — nugruntuota, taigi galima pradėti tapyti iš viršaus; viduriniąja altoriaus dalį labai rūpestingai ir labai ilgai ruošiau; ji nuspalvinta dviem gerais dažais, ant kurių jau imsiu tapyti. Ir ketinu, taip supratęs Jūsų norą, ją dažyti keturis, penkis ar šešis kartus, kad būtų ryškiau ir patvariau, be to, tapyti geriausiu ultramarinu, kokį tik galėsiu gauti. Ir joks kitas žmogus nebrūkštelės nė vieno potėpio." Po tokios įžangos Diureris paprašė padidinti užmokestį iki dviejų šimtų guldenų. Jis bandė paaiškinti, kad jeigu Geleris nepadidinsiąs užmokesčio, jis, nors ir negalėsiąs baigti paveikslo kaip pradėjęs, vis tiek „nutapysiąs taip, kad paveikslas būsiąs daug geresnis negu užmokestis". Tas eilutes jis rašė suspausta širdimi. Kaip paaiškinti tam, kuris pats niekada nėra laikęs teptuko rankose, kad atskiria gerai nutapytą paveikslą nuo ypač kruopščiai nutapyto paveikslo? Čia svarbu viskas: ar rūpestingai paruošti dažai, kaip ilgai buvo laikytas kiekvienas dažų sluoksnis. Viskam reikia laiko, daug neįkainojamo laiko! O jeigu jis padirbės kiek greičiau, užsakovas, nors ir dedasi esąs žinovas, žvelgdamas į baigtą paveikslą, nieko nepastebės. Užtat jis pats, meistras, žino — tai pasireikš vėliau. Tai būtinai pasireikš. Ne, ne dabar, ne po metų, o po dešimtmečių, galbūt po šimtmečių. Tačiau jis, Diureris, dėl to ir tapo šitą paveikslą, kad jis pergyventų šimtmečius. Dėl to ir mano turįs paaiškinti Geleriui: paveikslas pradėtas taip kruopščiai, kad jeigu tapys jį kaip pradėjęs, bus jam nuostolis.

„Ateityje aš nesutikčiau tapyti tokio paveikslo, net jeigu man pasiūlytų 400 guldenų,—• rašo Diureris toliau.—.. Aš neuždirbu nė pfenigo. .. Sugaištu per daug laiko."

Kol Diureris tapė „Marijos dangun žengimą", jis daugiau nieko nedarė pardavimui. Paveikslas atėmė visą laiką. Teko prašyti Gelerį ne tik padidinti užmokestį, bet ir duoti avanso. „Patikiu jums save",— baigia Diureris slogų pasiaiškinimą. Pagaliau galima pereiti prie kitos temos. Sis paveikslas — ne vien sunkus darbas, bet ir didelis džiaugsmas. „Per visą savo gyvenimą aš niekados nepradėjau darbo, kuris man pačiam būtų labiau patikęs",— toliau rašo kitu tonu.

Diureris parašė šitą laišką rugpjūčio gale. Pašto Vokietijoje nebuvo. Žymūs ponai laiškus siųsdavo su ginklanešiais, vienuolynai — su vienuoliais naujokais. Norėdama palengvinti su-

sirašinėjimą, Niurnbergo valdžia kaip tik tuo metu parūpino žygūnus. Keliuose būdavo nesaugu, todėl žygūnas laukdavo prekybinės gurguolės, kuri traukdavo su apsauga. Žygūnui ant krūtinės kabodavo skydas su miesto herbu ir laiškų krepšys, prie šono — trumpas kardas. Diureris sužinojo, kada žygūnas išvyks į Frankfurtą — tai paskelbė miesto šauklys, įteikė žygūnui laišką, skirtą Geleriui, užmokėjo nustatytą mokestį ir ėmė laukti atsakymo.

Kelis kartus kelyje sulytas, permirkęs, pavargęs, žygūnas galiausiai nusigavo į Frankfurtą, susirado Gelerio namą, įteikė laišką ir dabar sėdėjo tarnų kambaryje, ilsėjosi. Tuoj bus atnešta dovana, kurią turi pagal paprotį gauti, ir pasakyta, ar laukti atsakymo, ar ne.

— Atsakymo nebus! — pranešė tarnas tokiu tonu, kad žygūnas suprato — dovaną regės kaip savo ausis.

Diurerio laiškas įsiutino Gelerį. Dailininko prašyme jis įžiūrėjo tik prekybinio sandėrio pažeidimą. Priedas, kurio Diureris prašė, Geleriui buvo pagal kišenę, be to, 200 guldenų suma už altoriaus paveikslą nebuvo pernelyg didelis užmokestis. Tačiau Geleris net nesusimąstė, kodėl dailininkas prašo daugiau pinigų. Jis apskritai Diureriui neatsakė. Jis pasielgė kitaip. Frankfurte gyveno dailininko svainis, kuris buvo dalyvavęs ilgose derybose dėl paveikslo. Jį Geleris pasikvietė ir šiurkščiai pareiškė, kad kaltinąs Diurerį, jog šis sulaužęs duotą žodį, ir nemanąs to slėpti. Susijaudinęs giminaitis tuoj pat tai pranešė Diureriui. Tas be galo nusiminė. Kai Diureris priiminėdavo užsakymus, kai pirkdavosi medžiagas, kai pardavinėdavo paveikslus, jis vaidindavo sumanaus žmogaus vaidmenį. Miestelėnų aplinkoje, kuriai jis priklausė, duoto žodžio labai buvo laikomasi. Žinomas Frankfurto turtuolis jį apkaltina visiems girdint, netgi per trečiąjį asmenį, kad jis netesėjęs pažado. Tai metė šešėlį ant dailininko reputacijos. Diureriui sukėlė nerimą ir tai, kad Geleris jam nieko neatsakė apie esminius reikalus. Ką daryti su paveikslu? Dirbti toliau, suprastinus darbo metodus ir sutrumpinus laiką? Nebetapyti paveikslo? Jis parašė Geleriui laišką, kupiną nerimo: „Jūs mane kaltinate, kad netesiu pažado. Panašių dalykų ligi šiol man neteko patirti, nes manau, kad mano elgesys yra vertas padoraus žmogaus." Kai jis rašė atsakymą Geleriui, jautėsi baisiai įskaudintas ir pažemintas, kad turi teisintis. Pasistengė pateikti argu-

mentus, kuriuos galėtų suvokti užsakovas,—-pažymą, kiek išleista pinigų dažams, nurodė, kiek sugaišta laiko.

Atsakymo jis nesulaukė. Praėjo dar keletas mėnesių, praėjo žiema. Diureris toliau tapė „Marijos dangun žengimą". Jis nesuprastino darbo metodų. Bandė, bet negalėjo. Per tą laiką gavo Gelerio laišką. Be galo išsisukinėjantį. Sis davė suprasti, kad galbūt ir padidinsiąs užmokestį, jeigu baigtas paveikslas jam patiksiąs besąlygiškai. Vėl priminė, kad dažai turį būti labai geri. Gelerio laiškai neišliko. Tačiau Diurerio atsakymai suteikia galimybę įsivaizduoti ne tik jų prasmę, bet ir įkyrų, nepatiklų toną žmogaus, kuris visą laiką bijo, kad nereikėtų permokėti.

Diureris atsakinėja kantriai, tačiau atsakyme justi susierzinimas: „Aš visą laiką uoliai tapau Jūsų paveikslą, bet nesitikiu jo pabaigti iki sekminių. Mat į kiekvieną detalę įdedu daug darbo..." Diureris praneša Geleriui, kad paveikslas net nebaigtas patikęs žinovams, ir drąsiai rašo: „Jeigu kai pamatysite paveikslą, jis Jums nepatiks, pasiliksiu jį sau, nes manęs labai prašė, kad parduočiau šį paveikslą." Nieko nepadarysi, Diureris vėl turi grįžti prie klausimo apie užmokestį. Jis beviltiškai derisi. Tegul tai mūsų nešokiruoja. Visi jo kolegos derėjosi su užsakovais. Dar ir kaip! Tapyba buvo ne tik kūryba, bet ir komercija. Skirdamas jai laiką, medžiagas ir jėgas, niekas nenorėdavo per pigiai savo kūrinių parduoti. Ir vis dėlto savimylai dailininkui buvo nelengva parašyti tokias eilutes: „Aš išeikvoju daug jėgų ir sugaištu daug laiko, nors turiu nuostolių ir darbas užtruko. Patikėkite manim, aš sakau tiesą, netapyčiau kito tokio paveikslo mažiau negu už 400 guldenų. .. Net jeigu ir gausiu iš Jūsų tiek, kiek esu prašęs, išleisiu pragyvenimui per tokį ilgą laiką daugiau. Galite spręsti, koks mano pelnas!"

Jis baigė nemalonią laiško dalį, ir vėl suskambo tonas žmogaus, kuris savo darbu didžiuojasi ir neketina atsisakyti didelių reikalavimų sau pačiam: -„Visi šie vargai man nesukliudys baigti darbo, mano ir Jūsų garbei, ir kai jį išvys tapytojai, galbūt Jums paaiškins, ar jis nutapytas meistriškai, ar prastai. Taigi turėkite kantrybės...."

Laiškas parašytas išdidžiu tonu, bet Diureris bijo pats sau prisipažinti, kad su „Marijos dangun žengimu" dedasi kažkas keista. Praėjo sekminės, vasara įpusėjo, o jis vis dar niekaip

nepabaigia altoriaus, jaučia, kad gali „užkankinti" paveikslą, bet neturi jėgų jį pabaigti. Dailininkui kartais būna dienų, kartais savaičių, kai darbas nesiseka. Beveik pabaigtas darbas nebedžiugina, pradeda varginti, kartais kelia šleikštulį. Spalvos gęsta ir blanksta. Valandos, kurias reikia praleisti dirbtuvėje, slegia. Visi terminai seniai praėję, o tu negali prisiliesti prie paveikslo. Tokiomis dienomis būna sunkiausia, kai pabundi. Negali susitaikyti su mintim, kad reikia prasimerkti, atsikelti ir eiti į dirbtuvę, kur jau daug mėnesių stovi tas pats vis dar nepabaigtas darbas. Štai kada aiškiai supranti, ką reiškia žodis „melancholija".

Diureris teisinasi, tikina, žada. „Rašau Jums gryną teisybę, kad visą laiką uoliai tapiau paveikslą ir jokio kito darbo nedirbau. .. Aš jau seniai būčiau pabaigęs, jeigu būčiau norėjęs skubėti. Tačiau tikėjausi, taip kruopščiai dirbdamas, suteikti Jums malonumą, o sau nusipelnyti šlovę."

Šį kartą atsakymas atėjo greitai, po dviejų savaičių. Ir kaip meistrui galėjusi šauti į galvą mintis, kad Geleris norįs atsisakyti paveikslo? Jis pedantiškai primena viską, ką buvo kalbėjęs ir rašęs begalinių derybų eigoje, ir vėl kazuistiškai, skrupulingai aiškina, koks tobulas turi būti altorius, ir pagaliau nenorom duoda suprasti, kad jis galbūt ir sutiks padidinti užmokestį.

Diureris atsako labai ilgu laišku. Jis taip pat mano turįs teisę išdėstyti ir pakomentuoti visą derybų eigą, nori, kaip ir partneris, pakartoti tas pačias išvadas ir įtikinti jį, kad neužsiprašo, kas jam nepriklauso. Jis gerai pažino Gelerio charakterį ir naudojo galingiausią priemonę: „Jeigu kai pamatysite paveikslą, mano pasiūlymas Jums atrodys nepriimtinas arba netinkamas, grąžinkite man šitą paveikslą iš Frankfurto. .. Aš žinau žmones, kurie man duos 100 guldenų daugiau."

Geleris nebūtų patikėjęs žodžiu. Ne toks buvo jo charakteris! Jis naiviai tikėjo sielos išganymu ir labai apsukriai tvarkė savo reikalus. Visiškai pagal aplinkos ir laiko dvasią. Kai jo luomo žmonės statydindavo neturtingiesiems prieglaudas, jie iš anksto pasakydavo, kad kolei beturčio krutės lūpos, jis turi kasdien sukalbėti ne mažiau kaip tris šimtus maldų už savo geradarį. Geleris pasiteiravo ir įsitikino, kad Diurerio darbą buvo matę žinovai, kad atsiradę pirkėjų, kurie pasirengę sumokėti už jį net daugiau, negu prašo Diureris, ir nusprendė jokiu būdu neatsižadėti „Marijos dangun žengimo". Jis patvirtino Diureriui, kad laukiąs paveikslo, ir — pagaliau! •— lyg tarp kitko pareiškė, kad su dailininko sąlygomis sutinkąs. Dabartiniai tyrinėtojai sudėtingais apskaičiavimais, kurių mes čia nedemonstruosime, priėjo išvadą, kad tais metais Diurerio pragyvenimo išlaidas sudarė nuo 180 iki 250 guldenų per metus, o pridėjus ir padėjėjų algas bei kitas dirbtuvės išlaidas,— iki 400 guldenų. Honoraras už „Marijos dangun žengimą" buvo lygus pusei jo viso metinio biudžeto. Todėl aišku, kodėl jį taip jaudino šio paveikslo likimas ir jo apmokėjimo sąlygos.

„Atsakydamas į paskutinį Jūsų laišką,— su didžiausiu palengvėjimu rašo Diureris,— siunčiu Jums paveikslą, gerai įpakuotą ir su visomis atsargumo priemonėmis." Atrodytų, varginantį susirašinėjimą būtų galima baigti. Tačiau Diurerio širdyje liko kartėlio nuosėdų. Ir dabar, kai jau viskas nuspręsta, jis vėl įtikinėja Gelerį, kad nė trupučio nepermokėjęs, kad jis, Diureris, būtų galėjęs parduoti paveikslą ir brangiau. „Tačiau aš taip nepasielgiau — norėjau Jums suteikti malonumo ir padaryti paslaugą, nes Jūsų draugystę išsaugoti man brangiau."

Argi iš tiesų Diureris brangino Gelerio draugystę? Vargu. Jų santykiai buvo pasidarę tokie, kad jų palaikyti abu nebenorėjo. Geleris niekad daugiau nieko neprašė Diurerį nutapyti. Tačiau kai Diureris rašė: „Man maloniau... kad mano paveikslas būtų Frankfurte negu kurioje kitoje Vokietijos vietoje",— tai nebuvo tušti žodžiai. Mugių metu į Frankfurtą suplaukdavo pirkliai ne tik iš visų Vokietijos žemių, bet ir iš daugelio Europos šalių. Niekur kitur tiek žmonių iš karto nepamatys jo altoriaus, nesužinos jo vardo. Tada ateis prie krautuvių, kuriose pardavinėjami jo darbai, ir ims mieliau juos pirkti. O gal panorės užsisakyti pas jį paveikslą arba portretą. Gyvenimas vertė dailininką būti apsukriu žmogumi, ir Diureris stengdavosi, nors tai jam prastai sekdavosi.. .

Atėjo laikas skirtis su paveikslu. Prieš jį išsiųsdamas, Diureris staiga nusprendė pakeisti rėmus. Ankstesnieji jam pasirodė per stori. Jis užsakė kitus. Ir vėl gaišatis. Ir vėl išlaidos. Altorius buvo išardytas dalimis, supakuotas. O Diureris vis dar nebuvo baigęs lydraščio, nors tarnai, kurie turėjo

nuvežti paveikslą, jau buvo susiruošę kelionėn. Diureris paskubom prirašo patarimus, kaip reikia elgtis su paveikslu. Iš viso susirašinėjimo su Geleriu tos eilutės labiausiai jaudina. Dailininkas išrengia savo mylimą kūdikį į kelionę, nerimaudamas, kaip jis jausis svetur: „Įmontuodami žiūrėkit, kad būtų pasviręs per du ar tris pirštus, kitaip blizgės. Ir jeigu aš po vienerių arba dvejų, arba trejų metų atvažiuosiu pas Jus, teks paimti paveikslą ir patikrinti, ar jis neperdžiūvęs. Tada vėl jį nutepsiu ypatingu laku, kurio dabar niekas daugiau nemoka gaminti, ir paveikslas išstovės dar šimtą metų ilgiau. Tačiau neleiskite niekam kitam jo lakuoti, nes... Jums sugadins paveikslą. Man pačiam būtų gaila, jeigu būtų sugadintas daiktas, kurį dariau daugiau kaip metus." Jis maldauja užsakovą: „Kai jis bus išpakuojamas, žiūrėkite pats, kad jam nepakenktų. Elkitės su juo atsargiai..."

Tame pat laiške Diureris su kartėliu atveria Geleriui savo širdį. Kodėl jis nusprendė būti su Geleriu atviras? Greičiausiai šie žodžiai išsprūdo nejučiom: „Vidutiniškų paveikslų aš galiu prigaminti per metus visą krūvą,—• niekas ir nepatikės, kad vienas žmogus gali padaryti visa tai. Taip būtų galima šiek tiek uždirbti, o sąžiningu darbu toli nenueisi. Todėl aš vėl imsiuos graviūros."

Skirdamasis su mylimu darbu, Diureris turi liūdnai prisipažinti, kad tapyba negali jo išmaitinti. Jis vėl pateikia sąskaitas, norėdamas įtikinti šį turtingą užsakovą, kurio nedomina dailininko rūpesčiai. Cia visas gyvenimas. Jis atsispindi ir netikėtuose Diurerio žodžiuose: „Mano žmona primena Jums dovaną, kurią likote skolingas." Pagal tų laikų papročius, amatininko, atlikusio didelį užsakymą, žmonai užsakovas turėjo duoti dovaną. Venecijoje Diureris jautėsi „kilmingu ponu", Vokietija privertė jį atsiminti, kad dailininkas — dar ir amatininkas. Kai Venecijoje užsakovas jam sumokėjo už portretą mažiau, negu Diureris tikėjosi, jis kitoje lentos pusėje nutapė šykštumo karikatūrą. Vokietijoje jis su užsakovu veda ilgas žeminančias derybas, o sėkmingai baigęs darbą, jam primena, kad turįs duoti dovaną žmonai.

Geleris buvo patenkintas altorium. Tačiau jis norėjo, kad altorius būtų dar brangesnis, negu išėjęs iš Diurerio dirbtuvės, ir užsakė dvi papildomas nejudamas suveriamąsias dalis pas Diurerio amžininką Matiją Nithartą Gothartą, žinomą Griune-

valdo vardu. Griunevaldas retai pasirašinėdavo savo darbus. Tačiau Gelerio altoriaus suveriamąsias dalis pasirašė, galimas daiktas, norėdamas įamžinti -savo vardą šalia išgarsėjusio Diurerio vardo.

Diurerio troškimas suteikti šitam altoriui ilgą gyvenimą neišsipildė. Pranciškonų bažnyčioje altorius išstovėjo tik vieną šimtmetį. Paskui jis buvo išardytas: vidurinioji ir šoninės altoriaus dalys buvo saugomos skirtingose vietose. Centrinę dalį—„Marijos dangun žengimą"—nusipirko kurfiurstas Maksimilianas Bavarietis. Ji buvo pervežta į Miuncheną. Tai įvyko XVII amžiaus pradžioje, o XVIII amžiaus pradžioje, kilus gaisrui, paveikslas, dėl kurio Diureris tiek jaudinosi, per kelias akimirkas virto anglių ir pelenų krūvele. Apie tai ir dabar sunku galvoti be širdies skausmo: Diureris laikė „Marijos dangun žengimą" tobuliausiu savo kūriniu. Kai paveikslas turėjo būti išgabentas iš Frankfurto, vietinis dailininkas Jobstas Harichas padarė jo kopiją, kruopščią, bet silpną. Perteikti myliмiausio Diurerio paveikslo koloritą jam buvo per sunku. Yra išlikę paveikslo kopijos piešiniai. Jie taip pat negali mums parodyti, kaip jis buvo nutapytas, bet gali atsakyti tik į klausimą, kas jame buvo pavaizduota. Veiksmas paveiksle, kaip ir daugelyje kitų Diurerio kūrinių, vyko dviejuose planuose: žemės ir dangaus. Žemėje apaštalai apsupę ištuštėjusį Marijos kapą. Petras klūpo, Paulius stovi atsirėmęs į lazdą. Kiti apaštalai įvairiomis pozomis iš dviejų pusių supa kapą. O danguje dievas tėvas ir Kristus deda ant prisikėlusios Marijos galvos karūną. Jai virš galvos, apie kurią spinduliuoja aureolė, išskleidęs sparnus balandis — šv. dvasios simbolis. Daugybė angelų plevena ore. Siužetas įprastas. Džiugų šventiškumą paveikslui suteikė Diurerio spalvos, kurių grynumas buvo nuolatinis jo rūpestis daugybę mėnesių, kai jis virpėdamas braukdavo kiekvieną potėpį...

Tuo laiku Diurerio gyvenime įvyko du svarbūs įvykiai. Jis buvo išrinktas į Didžiąją tarybą. Realių teisių tai nedavė, tačiau buvo garbinga. Tėvas būtų džiaugęsis. 1509 metais Diureris pasirašė gyvenamojo namo, kuris anksčiau priklausė mokslininkui Bernardui Valteriui, pirkimo-pardavimo aktą. Tai buvo vienas iš geriausių miesto namų. Jis kainavo brangiai, bet labai patiko Diureriui. Namas buvo keturių aukštų, su masyviais pirmuoju ir antruoju aukštais, fachverkiniais trečiuoju ir

ketvirtuoju, stovėjo Tisenhazės skersgatvyje, arti šiaurinių miesto vartų—Tirgarteno— Žvėryno vartų. Kažkada netoliese buvo Žvėrynas. Namas aukštesnis už gretimus namus. Ankstesnis savininkas jam teikė pirmenybę todėl, kad čia buvo patogu įrengti observatoriją. Antrajame aukšte buvo du kambariai su dideliais langais. Erdvesnio kambario langai buvo šiaurinėje pusėje, mažesnio — pietinėje. Erdvesnįjį, su langais į šiaurę, Diureris greičiausiai buvo padaręs tapybos dirbtuve. Mažesnįjį — graviravimo dirbtuve. Gretimame, esančiame prie tų dviejų, ir ankštoje virtuvėje šeimininkavo Agnesė. Pirmajame aukšte buvo didžiulis bendras kambarys. Jo lubose žiojėjo kiaurymė. Miesto legenda, atsiradusi XVII amžiuje, tvirtino, kad Diurerio dirbtuvė buvo pirmajame aukšte, o skylę lubose išgręžė Agnesė, norėdama sekti vyrą. Piktos paskalos! Pirmojo aukšto kambarys buvo per tamsus dirbtuvei. Kiaurymė tarp abiejų aukštų — to meto daugelio Niurnbergo miestelėnų namų atributas. Ji buvo vietoj vidaus telefono. Bet tai, kad tokia kalba buvo kilusi, įsidėmėtina. Gandai apie šeimyninius Diurerių nesutarimus sklido per visą jų gyvenimą ir ilgai po to, kai nei Albrechto, nei Agnesės nebebuvo gyvų.

Name prie Žvėryno vartų Diureris išgyveno devyniolika metų. Tėvo namas dabar atiteko Hansui Diureriui.

Persikraustymas ir susitvarkymas atėmė daug jėgų. Reikėjo labai atsargiai supakuoti paveikslus, savo ir kitų dailininkų, atspaustas, bet dar neišparduotas graviūras, varines ir medines išgraviruotas lentas, piešinius, kurių buvo susikaupę devynios galybės, gabalus drobės ir jau užtemptą ant porėmių drobę, įvairių rūšių popierių, graviravimo įrankius, skriestuvus ir kitus braižymo reikmenis, teptukus. Kai kurių teptukų beveik visi šeriai buvo iškritę, bet jis nesiryžo jų išmesti: su kiekvienu siejosi prisiminimai. Reikėjo supakuoti ir knygas — jo biblioteka buvo nedidelė, tačiau tikra biblioteka. Agnesė negalėjo jam padėti. Ji turėjo rūpintis drabužiais, baltiniais, indais, na-' mų rykais.

Tarp patrauktų iš įprastų vietų, supakuotų ir laukiančių pakavimo daiktų, susirūpinusi klaidžiojo motina — senoji Barbara Diurer. Būsimos permainos ją gąsdino. Ji niekaip negalėjo nuspręsti, ar važiuoti su vyresniuoju sūnumi į naujuosius namus, ar likti su jaunesniaisiais senuosiuose. Ją kamavo abejonės, o visi namuose taip buvo užsiėmę, kad nebuvo kam ją

išklausyti. Taip viskas ir liko neišspręsta iki tos dienos, kai Albrechtas ir Agnesė visai persikraustė į naujuosius namus. Sūnūs neabejojo, kad ji važiuos kartu. Barbara buvo nuvesta į jai paruoštą kambarį. Čia viskas buvo padaryta su meile, rūpestingai, tačiau naujoje vietoje ji blogai miegojo, nerimavo, kaip be jos gyvens jaunesnieji sūnūs, plėšėsi tarp dviejų namų. Praėjo kelios savaitės, ir ji sugrįžo į senąjį namą, o paskui gyveno tai čia, tai ten.

Naujame name Agnesė, jau nebejauna moteris, pirmą kartą gyvenime pasijuto tikra šeimininkė. Visuose kambariuose, išskyrus dirbtuvę, kur Diureris nieko neleisdavo paliesti, kiekvienas daiktas stovėjo ten, kur jam buvo paskyrusi vietą ji, Agnesė. Kai anyta laikinai pasirodydavo čia, namuose vėl atsirasdavo dvi šeimininkės. Viskas buvo ne taip paprasta, kaip manė Diureris, kai dar tik rengėsi keltis į naujus namus. Motina ir žmona tuomet dažnai jausdavosi įžeistos viena kitos ir eidavo pas jį skųstis. Kiekviena savaip būdavo teisi, kiekvieną tekdavo išklausyti, nuraminti, paguosti. Nors į kažin kokias aukštumas būdavo pakilusi dailininko mintis, nors ir kažin kokias grožio paslaptis stengdavosi atskleisti jo protas, jis, kaip ir kiekvienas žmogus, buvo apsuptas kasdieninių rūpesčių, darbų, kurie patys nepasidaro, nesusipratimų, kurie patys nepasišalina. Diureriui atrodydavo, kad kai tik jis persikels į naujus namus, gyvenimas bus kitoks, niekas jo nebeatitrauks nuo darbų. Galima pervažiuoti -iš vienos gatvės į kitą, bet niekada negalima išvengti gyvenimo keblumų.

Persikėlimas sudarė ir tokių sunkumų, apie kuriuos jis anksčiau net nebuvo galvojęs. Naujoji dirbtuvė buvo kur kas didesnė ir patogesnė už ankstesniąją. Tačiau šviesa krito kitaip, ir prie tos permainos buvo sunku priprasti. Teko kitaip statyti molbertus, paskirti naują vietą dažams, teptukams, viskam, ko reikia darbui, įpratinti ranką, kuri pati tiesdavosi ten, kur dažai būdavo anksčiau. Langų stiklai buvo tokie pat kaip senojo, namo: stori, apskriti, įdėti į švino rėmus. Tačiau čia jie buvo kiek šviesesni, o tai irgi keitė apšvietimą.

Diureris negalėdavo sau leisti daryti pertraukas. Naujoje dirbtuvėje viskas dar ne taip, kaip jis norėjo, o darbą reikia tęsti. Jis taip brangiai sumokėjo už namą! Jis tiek daug turėjo išlaidų ir tiek daug laiko prarado, kol persikraustė. Gyvenimas jam neatidėdavo terminų. Užsakovas — šį kartą buvo

turtingas kaimynas Matijas Landaueris — ragino jį kuo greičiau nutapyti eilinį paveikslą altoriui. Darbas irgi sunkiai ėjo. Bet taip buvo dėl ypatingų priežasčių.

IX SKYRIUS

Didelis paveikslas, kol dailininkas jį tapo, iš jo reikalauja ramybės ir tvirto tikėjimo jo likimu, kai jis būna baigtas. Deja, kaip tik to Diureriui ir trūko. Oras buvo kupinas nerimo. Niurnbergą sukrėtė įvykis, susijęs su pirklių karavanu. Karavanas grįžo iš mugės. Pirkliai buvo pasisamdę ginkluotą apsaugą. Tačiau šitai nesulaikė riterio-plėšiko Gečo fon Be rlichingeno. Nusprendęs atkeršyti už savo bendrą, nužudytą už apiplėš-imą Niurnberge, ir kitus riterius, sučiuptus užpuolimų metu ir laikomus nelaisvėje, jis paskelbė, kad einąs ginti viso savo luomo ir nuo šiol būsiąs visų niurnbergiečių priešu. Iš; pradžių jis užpuolė karavaną, apgrobė jį, pirklius įkalino požemyje, grasindamas juos nužudyti, o kaulus pasiųsti giminėms, jeigu jam neužmokėsią didelės išpirkos. Nelaimė paliete daugelio niurnbergiečių šeimas, tarp jų ir Diurerio pažįstamų. Niurnbergo Taryba kreipėsi į imperatorių ir imperijos teismą. Gečas fon Berlichingenas buvo paskelbtas už įstatymo ribų, bet tai neišgąsdino nei jo, nei jo bendrų. Jie ir toliau apiplėšinėjo, dainuodami šmaikščią dainą: „Valkataut ir plėšti nė kiek mums ne gėda, atsilikt nuo kitų — štai didžiausia bėda!"

Diureris įsivaizdavo, kad jo darbas, išsiųstas į kitą miestą, pateko kelyje plėšikams į rankas. Nepakeliamai sunku galvoti, kad dėžę su paveikslu jie išvers ant žemės, nuplėš įpakavimą, pradės šiurkščiomis rankomis graibstyti paveikslą, ims tyčiotis iš jo, paskui išmes arba iškiš kur nors pusvelčiui. Kas vyksta Vokietijoje? Kodėl imperatorius negali pažaboti riaušininkų riterių? Kodėl jų nesutramdo kunigaikščiai?

Diureris nebuvo pirklys, tačiau ramybė ir saugumas keliuose ir jį lietė. O ten baisiau už plėšikus — muitinių užkardos. Smulkūs ir stambūs feodalai imdavo muitą nuo visų prekių, kurias tekdavo vežti per jų žemes. Kiekvienas, kuris vykdavo iš Niurnbergo arba į Niurnbergą, susidurdavo su muitininkais. Diureris — nedidelis verslininkas. Už paką graviūrų, kurias jis siunčia į mugę, daug nepaimsi, bet už paveikslus mokesčių rinkėjai gali išreikalauti, kiek jiems šaus į galvą. Bet argi Diureris būtinai turi tapyti paveikslus kitiems miestams? O kodėl ne Niurnbergo gyventojams? Būtų neblogai, bet ne tiek jau daug žmonių Niurnberge užsako altoriams paveikslus. Be to, jis ne vienintelis dailininkas. Kaip ir anksčiau, dirba Volgemutas. Pagarsėjo nauji meistrai, pavyzdžiui, Hansas Ziusas fon Kulmbachas. Daugiau kaip prieš dešimtį metų Hansas buvo Diurerio mokiniu, paskui drauge su Diureriu piešė piešinius Konrado Celto knygų graviūroms. Tiesą sakant, nemažai teko paplušėti, kolei Hansui ėmė šis tas išeiti. Tačiau jau po penkerių metų jam buvo užsakytas šv. Zebaldo bažnyčios altorius, o dabar Hansas Ziusas fon Kulmbachas gauna užsakymą po užsakymo. Ne, Diureris nepavydi savo neseniai buvusiam mokiniui. Jis net mielai, jo prašomas, padaro altoriaus eskizą. Tačiau vis dėlto kaip apmaudu, kad taip greit lekia laikas! Dar neseniai jis, Diureris, buvo žymiausias jaunas meistras Niurnberge, ir štai jau Kulmbachas, dešimčia metų jaunesnis,— garsus meistras.

Diureris daug ko negali suprasti. Jis dirba seniai, jis pripažintas tapytojas, o tokio atlygio už altorių, koks mokamas Volgemutui, dar nė sykio nėra gavęs. Jis tapo kur kas labiau patyręs ir žinomas negu prieš dešimtį metų, o uždirbti pinigų jam vis sunkiau ir sunkiau. Už dabartinį guldeną jis gali nusipirkti visko daug mažiau negu už guldeną savo jaunystėje, nekalbant jau apie tėvų laikų guldeną. Maistas, apdaras, dažai, teptukai, popierius — viskas brangsta. Pasivyti kainas neįmanoma. Iš tikrųjų šiame pasaulyje kažkokia netvarka!

Mieste pilna nusigyvenusių meistrų, bedarbių pameistrių, tarnų, kuriems šeimininkai negali mokėti didesnės algos, valstiečių, metusių laukus. Nepatenkintų daug. Jų šnekos pavojingos, jų ketinimai nežinomi, bet kelia siaubą. Miesto sienos jau nebeatrodo patikima apsauga.

Dabar ne tokie laikai, kad būtų galima tapyti didelius paveikslus. Kad tik pavyktų baigti, kas pradėta. Viskas taip. Paaiškinti galima, bet pačios esmės to, kas įvyko Diureriui tais metais, neįmanoma nusakyti. Jis taip ilgai, taip sunkiai, taip atkakliai siekė meistriškumo tapyboje. Nejaugi tik išorinės aplinkybės privertė jį atsisakyti šitų užkariavimų? Ar nėra svarbesnių priežasčių? Yra. Susvyravo pasaulis, kurio išgarbinimui tarnavo jo paveikslai.

Daug metų Diureris kūrė paveikslus bažnyčioms. Jis žinojo, koks sunkus šis darbas, bet nesuabejojo, ar jis reikalingas dievui. Dabar jo pasitikėjimas pašlijo. Jis jautė, kaip keičiasi jo požiūris į bažnyčią ir į dvasininkus. Visai neseniai tikintiesiems atrodė, kad per sakramentus, kurie vyksta bažnyčioje, dvasininkai pagelbsti nusidėjėliams išsivaduoti nuo pomirtinių kančių, pasiekti amžiną palaimą. Reikia tik tikėti ir vykdyti bažnyčios išankstinius nurodymus. Per amžius dvasininkai tvirtindavo, kad Kristus ir šventieji yra padarę kur kas daugiau gerų darbų, negu reikėjo jų pačių išganymui. Todėl bažnyčia gali nusidėjėliams padalyti tuos atlikusius gerus darbus iškeisdama į dovanas ir aukas. Taip buvo manęs ir Diureris vyresnysis, ir jo žmona. Taip tikėti mokė ir savo vaikus. Tačiau jeigu gerai pagalvosime, prieisime išvadą, kad išganymą galima nusipirkti už pinigus ir kad tam, kuris turi daugiau pinigų, gauti išganymą lengviau negu beturčiui. Bet juk tai prieštarauja tam, kas kalbama apie beturčius ir apie turtinguosius evangelijoje. Štai apie ką vis dažniau ėmė mąstyti Diurerio amžininkai! Tačiau būtent altoriai, dovanojami bažnyčioms ir vienuolynams, ir buvo tokia nuodėmių už pinigus išpirkimo priemonė. Kai Geleris mokėjo Diureriui už „Mari jos dangun žengimą", jis įtraukė į sąskaitą tą sumą, kurią buvo numatęs išleisti dėl sielos išganymo. Net galėjo apskaičiuoti, kiek dešimtmečių arba šimtmečių bus išgelbėtas nuo pomirtinių kančių. Žmonės, ne taip turtingi, pirkdavo indulgencijas — pažymėjimus, kuriuose būdavo tiksliai nurodyta, kiek metų ir kokios sumos žmogus gali būti išgelbėtas nuo kankinimų pragare. Apskaičiuoti, ar ilgam Geleris išpirko savo sielą, išleidęs pinigų Frankfurto bažnyčios altoriui, visai nesunku! Toks nuodėmių atleidimo būdas seniai kėlė nepasitenkinimą. Daugiau kaip prieš šimtą metų prieš jį aistringai pasisakė čekų dvasininkas Janas Husas. Tiesa, jis buvo sudegintas kaip eretikas, tačiau Niurnberge jo niekas nebuvo užmiršęs.

Tikinčiuosius vis labiau piktindavo vyskupų ir kunigų gyvenimas. Tuometinis pamokslininkas juos taip demaskavo. „Štai vyskupų užsiėmimai: jie joja šuoliais ant ristų žirgų, siekia garbės, ryja nupenėtas vištas, prisikemša kišenes pinigų, laksto paskui ištvirkėles."[1] Autoritetai, kurie atrodė

[1] Ф. Бецольд. История реформации Германии, т. I, Спб., 1900, с. 83.

tvirti, svyravo. Kitas pamokslininkas kalbėjo: „Jeigu kur sklisdavo gandai apie ką nors nedora arba prasidėdavo karas, vadinasi, ten būdavo įsivėlęs vyskupas, dekanas, orus vienuolyno vyresnysis, kunigas. Valstiečiai labai kenčia nuo dvasininkų."[1] Nebuvo paslaptis ir kunigų paleistuvavimas, ištvirkavimas vienuolynuose.

Diureris užaugo dievobaimingoje šeimoje. Labai pamaldi buvo jo motina, kurią jis švelniai mylėjo. „Didžiausias jos džiaugsmas būdavo visada kalbėti apie dievą"[2],— rašė Diureris. Jis norėjo tikėti, kad jo tėvai bus amžinai išganyti. Argi jie nenugyveno sunkaus ir teisingo gyvenimo, argi jis neužmokėjo, kiek galėjo, už jų nuodėmių atleidimą? Tačiau Diureris matė netinkamą dvasininkų gyvenimą — tų, kurie turi teisę atleisti nuodėmes. Nejaugi jie gali jo tėvams suteikti dangaus karalystę?

Diureris mąstydavo ir apie ką kita. Šalies keliais dūlina begalinis srautas alkanų, benamių varguolių, o bažnyčios kaupia turtus: auksines ir sidabrines taures, smilkykles, šlakstytuvus, žvakides, relikvarijus, nusagstytus brangakmeniais brangius šventųjų statulų apdarus. Čia gerbiama daikto vertė, aukso svoris, panaudotas jam pagaminti, skaičius brangakmenių, kuriais jis papuoštas. Kodėl tai, kas brangu ir prašmatnu, turi būti reikalingiausia dievui?

Kėlė abejonių ir aistringas relikvijų rinkimas. Kurfiursto Fridricho Saksoniečio kolekcijoje buvo senovės pranašų krivūlių nuolaužų, žiupsnelis šieno iš prakartėlės, kurioje buvo gulėjęs Kristus, siūlai, kuriuos buvo suverpusi mergelė Marija, buteliukas jos pieno — daugiau kaip penki tūkstančiai panašių daiktų! Ir toli gražu ne be priekaištų buvo šitas rinkimas. Po visą Vokietiją pasklido plakatai, kuriuose buvo aprašyta Fridricho kolekcija. Plakatams piešinius piešė rūmų dailininkas Lukas Kranachas Vyresnysis. Plakatai kvietė tikinčiuosius kaip maldininkus atkeliauti į Fridricho pilies bažnyčią: relikvijų stebėjimas ilgam garantuojąs daugelio nuodėmių atleidimą. Aišku, ne tuščiomis maldininkai keliaudavo tokį kelią! Jaunystėje Diureris relikvijas gerbė. Tačiau jis tiek metų bendrauja su išsilavinusiais žmonėmis, o jie smerkia tokius prie-

[1] Ф. Бецольд. История реформации Германии, т. I, Спб., 1900, с. 84.

[2] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с 88.

tarus. Jis nustojo tikėjęs relikvijomis, kurias galima paliesti rankomis. Gabalėlis medžio, apie kurį kalbama, kad jis — Kristaus pypkės nuolauža, daugiau jo nejaudina. O juk abejonių galėjo kilti seniai. Dar Brantas šaipėsi „Kvailių laive" iš nesąžiningų relikvijų pardavinėtojų. Kažkada Bazelyje Diureris nelabai susimąstė, perskaitęs šias eilutes,— dabar jis dažnai jas prisimindavo.

Seniai relikvijų pirkliai
Žmogelį mulkino gudriai.
Bažnyčios prieangio aikštė
Kaip rudenį pilna lėkštė.—
O *sukčiai saldintais balsais*
Šventuosius dera su visais.
Kuokštelė šieno prakartėlės —•
Relikvija dar iš Betliejaus. ..[1]

Vis garsiau imta reikšti abejones ir dėl paties šventųjų kulto. Kai jaunystėje Diureris tapė altorių, kurį užsakovas buvo nusprendęs skirti išsigelbėjimui, nuo maro, jis nesistebėjo, kad jame turi pavaizduoti šventuosius Antaną ir Sebastijoną. Buvo tikima, kad jie gelbsti nuo juodosios mirties. O paskui jam teko įsikalti į galvą visą šventųjų gydomųjų specialybių katalogą. Sv. Erazmas gelbstįs nuo pilvo dieglių, šv. Humprechtas — nuo pasiutusio šuns įkandimo, šv. Benediktas — nuo inkstų akmenų, šv. Laurynas —• nuo gangrenos, šv. Agota — nuo sifilio. Tačiau šventieji būdavo skirstomi ir kitaip. Šv. Urbonas rūpinosi vyndaryste, šv. Severinas — audėjais, šv. Krispas ir šv. Kristijonas — batsiuviais, šv. Lukas — dailininkais. Diurerio amžininkas dvasininkas Kesleris, susimąstęs dėl tokios pažiūros į šventuosius, su dideliu sielvartu per pamokslą sušuko: „Kaip pagonys kiekvienam iš savo stabų priskirdavo ypatingą sugebėjimą daryti žmonėms kokią paslaugą, pavyzdžiui, Bakchą laikė vyno dievu, Cererą — žemdirbystės, Eskulapą—gydymo, taip ir mes!"[2] Šventųjų garbinimas — pagonių stabų garbinimas! Lemiamas žodis ištartas. Jis jau skamba visoje Vokietijoje. Pasiekia Diurerio ausis. Ir pažadina neramią mintį: ar netarnauja altorių paveikslai naujai pagonybei? Ar nebus padėjęs ir jis pats kurti naujus stabus? Skaudu apie save taip galvoti, tačiau nepasiduoti tokiems svarstymams žmogus nebegali, jeigu nėra kurčias laiko balsui. Diureriui teko gyventi abejonių epochoje, senų dogmų ir skausmingo naujų tiesų ieškojimo epochoje.

[1] С. Брант. Корабль дураков, М., 1965, с. 170.
[2] Ф. Бецольд. История реформации Германии, г. I, с. 108.

Miręs mokslininkas ir poetas Konradas Celtas, kuris buvo savas žmogus Pirkheimerio namuose ir geras Diurerio pažįstamas, gerbęs jį nuo jaunystės, yra pasakęs apie tuos laikus puikius žodžius: „Dvasininkai nebepajėgia apsaugoti savo šventojo mokslo, dangaus ir pragaro paslaptys tapo bejėgės prieš nekuklią spausdinamąją mašiną!"[1]

Vis aiškesnė darėsi mintis, kad žmogus išsigelbės ne bažnyčios padedamas, ne atlikinėdamas apeigas, o jam dievo dovanotu tikėjimu. Tai griovė pačius meno pagrindus—meno, kuris tarnavo bažnyčiai. Turtingi apdarai, brangūs papuošalai, šventinės spalvos, iškilmingos apoteozės altorių paveiksluose staiga pasirodė kitokie prieš vidinį dailininko žvilgsnį. Neginčijamos vertybės ėmė netekti savo vertės. Eiti ankstesniuoju keliu Diureris nebegalėjo. Tas kelias vedė į aklavietę.

Laimingas tas, kieno dalia
Lemtingą valandą gyventi
Ir ką galiūnai šitoj šventėj
Pasikvietė sėdėt šalia.

F. Tiutčevas

Štai žodžiai, kurie galėtų būti Diurerio gyvenimo aprašymo epigrafu. Lemtingos pasaulio minutės padiktuoja dailininkui plačias tragiškas temas. Tačiau lemtingomis pasauliu minutėmis neretai žlunga ankstesnioji jo pasaulėžiūra, kurią jis reiškė ir šlovino. Tai, kas atrodė patvaru, stabilu, nepajudinama, neabejotina, ima siūbuoti, sproginėti, nugriūva ir užberia nuolaužomis knygas, dar neseniai skaitytas, įtraukia į nebūtį gerbiamus autoritetus, nuvainikuoja išminčius, kurie atrodė dideli. Vakarykštės šventenybės šiandien laikomos stabais. Dailininkas gėdijasi, kad jas garbino. Formulės, kurios buvo tariamos nuoširdžiai ir prideramai, ima skambėti kaip nebereikalingos ir tuščios.

[1] Ф. Бецольд. История реформации Германии, т. I, с. 108.

Liežuvis neapsiverčia jų pakartoti.

Nelengva dailininkui, jeigu tokia permaina įvyksta, kai jis jau būna subrendęs. Ji gali jį priblokšti, sudrumsti dvasios ramybę, pripildyti širdį kartėlio ir net jį palaužti. Kartais toks dailininkas stveriasi to, kas sena, kaip įmanydamas priešinasi viskam, kas nauja. Diureriui taip neatsitiko. Sunku jam buvo persilaužti. Tačiau jis negynė to, kas buvo pasmerkta. Ne veltui jo mene, pradedant „Apokalipse", visada buvo permainų nuojauta. Jis baigė paveikslą „Trejybės pagarbinimas" ir daugiau netapė altoriams paveikslų. Tačiau ir šitas, buvo nepanašus į ankstesniuosius. Jį buvo užsakęs Matijas Landaueris iš Niurnbergo, klestinčios vario dirbtuvės savininkas. Landaueris už savo pinigus pastatė prieglaudą dvylikai (pagal apaštalų skaičių) vienišų senukų — buvusių amatininkų. Žmonės ją vadino Dvylikos brolių namu. Šalia prieglaudos buvo pastatyta koplyčia. Jai Landaueris ir buvo užsakęs pas Diurerį altorių.

Dailininkas gerai žinojo tą namą, liūdną, nors ir puiki buvojo architektūra. Vasarą, kai jis eidavo pro Dvylikos brolių namą, jo gyventojai sėdėdavo ant akmeninių suolų, šildydavosi prieš saulę, tyliai šnekėdavosi, snausdavo, žvelgdavo į praeivius nuo senatvės išblukusiomis akimis. Kai kuriuos senus veidus savo paveikslams Diureris buvo radęs tarp šio namo gyventojų. Aukotojo rūpesčiu globojamieji turėjo pastogę ir kuo apsivilkti, buvo pavalgydinti, ir vis dėlto, juos pamačius,, kiekvienam suspausdavo širdį. Neduok dieve sulaukti tokios senatvės.

Buvo nuspręsta altorių daryti nedidelį, be šoninių suveriamųjų dalių. Jau Vien tai buvo nauja ir neįprasta. Šoninių dalių, didelio formato Diureris lengvai atsisakė, bet negalėjo sutikti su tuor kad altorius nebūtinai turi būti iškilmingas. Mažą formatą ir šonines dalis jis nusprendė pakeisti ypatingais rėmais ir pats nupiešė jų eskizą. Tokių rėmų Vokietijoje niekas dar nebuvo matęs! Jie priminė klasikinį italų portalą. Eskizas Landaueriui patiko. Diureris surado drožėją, kuris išdrožė rėmus griežtai laikydamasis jo sumanymo. Eskizas išliko, o rėmai vėliau buvo perdirbti.

Dvylikos brolių namo koplyčia buvo skirta trejybei ir visiems šventiesiems. Tai nulėmė ir paveikslo siužetą. Diureris ir vėl tapė labai ilgai: pirmuosius eskizus buvo padaręs dar

1508 metais, o į koplyčią paveikslas buvo nugabentas tik 1511 metais. Dailininkui vis atrodė, kad darbas dar nebaigtas. Diureris paveikslą užgruntavo labai plonu temperos sluoksniu, kai kuriose vietose vos prisilietė aliejiniais dažais. Ten, kur dažai per daug blizgėjo, jis prigesindavo blizgesį lengvai prisiliesdamas prie jo paviršiaus pirštu. Paveiksle visam laikui liko tų prisilietimų pėdsakai.

Darbas užsitęsė ne tik dėl kruopštaus tapymo. Dailininką apimdavo abejonės. Jis ieškojo kelio, norėdamas perteikti paveiksle naujas mintis, kurių tais metais vis dažniau jam kildavo. Buvo nelengva. Kurdamas altorių, Diureris turėjo paisyti tradicijų ir taisyklių. Jos nurodė, kaip pavaizduoti trejybę, kokius atributus kuriam nors šventajam suteikti. Sostas, skeptras, palmės šaka, erelis, kardas, taurė, ilga kelionės lazda, ėriukas, žvakidė ir-daugybė kitų daiktų, gyvulių, augalų buvo simboliai. Jie buvo naudojami tam tikruose deriniuose ir turėjo tam tikrą paskirtį. Diurerio amžininkams tai buvo žinoma ir suprantama nuo jaunų dienų, dailininkui — tuo labiau. Jis mokėjo šitą sutartinę kalbą tobulai. Mums jos prasmė neaiški. Norint ją iššifruoti, tenka į rankas paimti daugiatomį ikonografijos žinyną. Taisyklėse ir apribojimuose, kuriuos dailininkui diktavo religinė tema, slypėjo prieštaravimai. Be abejo, jie varžė dailininko laisvę, nes didino medžiagos pasipriešinimą. Tačiau tų sunkumų nugalėjimas kūrė naują kokybę. Taip marmuro kietumas ją įkūnijo skulptūroje, o strofos taisyklingumas — sonete. Dailininkas ieškojo tokių priemonių, kurių galbūt nebūtų ieškojęs, jeigu nebūtų buvę tokių apribojimų. Šimtai dailininkų buvo tapę „Trejybės pagarbinimą", tačiau tik keletas paveikslų, sukurtų pagal šį siužetą, išliko žmonijos atmintyje ir įėjo į meno istoriją.

Aišku, Diureris vadovavosi senu papročiu, paveikslo viršuje nutapęs balandį, įsikūnijusią šv. dvasią, po juo — dievą tėvą, kuris laiko kryžių su nukryžiuotu Kristumi. Toks trejybės paveikslas buvo tradicinis ir vadinamas „Gailestingumo sostu". Tačiau Diureris ne paprastai pakartojo tai, kas buvo visų pripažinta. Tai buvo jam nebūdinga, be to, ir laikas vertė ieškoti naujų sprendimų.

Tas, kuris buvo priėjęs prie Diurerio paveikslo, iš karta pamatė, kad danguje pasodinti ne tik šventieji teisuoliai, bet ir pasauliečiai. Jie sudaro vieningą minią. Ant kamuoliais

•virstančio debesies, kuris sklando ore kaip milžiniškas skraidantis kilimas, stovi vyskupas, riteriai, turtingi miestelėnai, vienuoliai ir vienuolės, kareiviai, valstietis su spragilu. Visi apsivilkę šventiniais drabužiais, ir visi kartu. Taip Diureris išreiškė mintį, kad visi žemės gyventojai — ir tie, kurie turi pinigų sumokėti, kad būtų atleistos nuodėmės, ir tie, kurie jų neturi, ir kilmingi, ir paprasti, ir turtingi, ir beturčiai — lygūs priešais „Gailestingumo sostą". Jis žinojo, kad iš tikrųjų gyvenime nėra tos lygybės. Tuo svarbiau jam atrodė priminti šitą didžiąją tiesą, apie kurią kalbėjo evangelija, kreipdamasi į pirmuosius krikščionis. Jis norėjo paguosti beturčius: jie įžengsią į dangų ir tenai būsią šalia kilmingiausiųjų ir turtingiausiųjų. Ir tie džiaugėsi: jie — taip pat verti laimės.

Dvylikos brolių namo gyventojams buvo įdomu apžiūrinėti minios žmones. Tuo labiau kad kai kuriuos jie atpažindavo. Stai žilas senukas nepaprastai drovios išvaizdos. Tai paveikslo užsakovas — Matijas Landaueris. Ankstesniuose altorių paveiksluose jų užsakytojai — donat oriai — dažniausiai atrodydavo •orūs žmonės, pasitikintys savimi, besididžiuojantys savo apdarais ir herbais. Landauerio paveikslu Diureris visaip pabrėžė nusižeminimą. Argi iš tiesų turtingasis aukotojas toks buvo? Šiaip ar taip, jis, matyt, sutiko, kad dailininkas jį pavaizduotų tokį. Toks traktavimas jam nebuvo netikėtas. Prieš tapydamas nžsakovą paveiksle, Diureris nutapė jo portretą—jį pavaizdavo drovų ir nusižeminusį.

Tie, kurie žiūri paveikslą, suvokia: paskutinis teismas jau įvyko (tuo labiau kad jis buvo pavaizduotas altoriaus rėme). Prasidėjo tūkstantmetis dievo viešpatavimas — teisingumo, lygybės, visų žmonių brolybės viešpatavimas.

Apačioje, po apatiniu debesies sluoksniu,—tuščia žemė. Joje — vieniša mažytė figūrėlė. Ji atsirėmusi į akmenį, ant kurio užrašyta, kas ir kada sukūrė paveikslą. Tai Diureris. Jo veidas liūdnas, susimąstęs. Jis vienintelis likęs žemėje ir vienintelis — liūdnas. Jis pavaizdavo save tokį, koks būdavo dažniausiai tapydamas „Trejybės pagarbinimą" ir apskritai tuo savo gyvenimo laikotarpiu. Ne tik šitas žmogus, kuris liūdnas, vienišas ir susimąstęs stovi žemėje, bet ir viskas, kas jį supa,— medžiai, kalvos, kalnai,— atrodo be galo nutolę nuo to, kuris žiūri paveikslą, o visos figūros, kurios plevena danguje atsirėmusios į debesis, palyginti su mažulyčiu žmogumi — milžiniškos. Žiūrovas dabar jau nemato, koks mažas altorius. Dėl dangaus figūrų ir žemės figūrėlės tarpusavio santykio jis atrodo monumentalus.

Diureris turėjo didžiulę vaizduotės ir atminties jėgą. Ji ir padėjo jam pavaizduoti žemę iš didžiulio aukščio. Jis atgaivino atsiminimus apie daubas, matytas nuo kalnų, kurie buvo apstulbinę jį, kai jis keliavo per Alpes, pakeisdamas juos savo fantazijos dėka.

Paveikslas buvo nepaprastai gražus. Didžiausią malonumą, žiūrint į ji, teikė spalvos. Tarp kitko, kodėl apie tai rašoma būtuoju laiku? Šitam paveikslui, priešingai negu kitiems, kurie žuvo arba buvo labai perdirbti restauruojant, pasisekė. Jis išliko ir pergyveno šimtmečius. Jo spalvos iki šiol yra nuostabiai gaivios ir ryškios. Paveiksle vyrauja raudona, mėlyna, žalia ir geltona kaip auksas spalvos. Šviesiai mėlynas apsiaustas, plazdenantis už nukryžiuotojo, dera prie tamsiai mėlyno Marijos apdaro, švelniai mėlynų pranašų ir mėlynų pasauliečių drabužių. Minioje žėri ryškiai raudonos, tamsiai raudonos ir purpurinės drabužių dėmės. Kaip muzika linksmos spalvos užlieja džiaugsmu širdį dabartiniam žmogui, kuris mato paveikslą muziejaus salėje ir kuriam jo siužetas nesukelia pagarbaus virpulio. Reikia įsivaizduoti, kaip žiūrėjo į jį Dvylikos brolių namo gyventojai ir tie, kurie ateidavo į jų koplyčią melstis. Kai jie žvelgdavo į Diurerio paveikslą, jiems atrodydavo, kad girdi iškilmingą muziką. Paprastas, skurdus, liūdnas, priklausomas jų gyvenimas pasitraukdavo, kai jie žiūrėdavo į šį nuostabų reginį. Ir matydavo, nors akies krašteliu, bet matydavo—-būsimą palaimą, kurią jiems žadėjo pamokslai.

Vienas iš ankstesnių Diurerio biografų išmintingai pasakė, jog yra kažkas reikšminga, kad Diureris nutapė paveikslą senukų prieglaudos namams, kol Rafaelis tapė Vatikanui paveikslus. Cia ryškūs ir dailininko charakterio bruožai, ir artėjančios reformacijos alsavimas. Ne veltui „Trejybės pagarbinimas"— paskutinis Diurerio kūryboje altoriaus paveikslas.

Cia negalima nepastebėti svarbaus sutapimo. Jis baigė paveikslą ir apskritai viską, kas jo gyvenime siejosi su altorių-tapyba, tais pat 1511 metais, kada Liuteris sugrįžo iš Romos. Ten jis nuvyko įpareigotas augustiniečių ordino, kurio provinciolas buvo Johanas Štaupicas, tais metais palaikęs glaudžius ryšius su Niurnbergu ir visa Diurerio aplinka. Per Štau-

picą čia ir buvo sužinota, ką Liuteris pasakojo apie Romą. Liuteris vyko į Romą kupinas pagarbos, grįžo sukrėstas. Roma jam pasirodė ištvirkimo miestas. Dvasininkai ten negerbia savo luomo. Mišias laiką, tartum keptų blynus. Popiežiaus elgesys rūstinąs dangų. Popiežium galįs tapti tik gudruolis, sukčius, piktadarys. Liuteris išreiškė jau seniai paplitusias nuotaikas.

Diurerio mene, pradedant „Apokalipse", nuolat buvo permainų nuojauta — rūsčių, neišvengiamų, naudingų ir gąsdinančių. Metai nuo tada, kai Liuteris grįžo iš Romos, o Diureris baigė „Trejybės pagarbinimą", iki tos dienos, kai jis išgirdo kalbant apie Liuterio tezes, nukreiptas prieš Romą, dailininkui buvo sunkūs metai, dvasinės nerimasties metai.

Ne taip seniai buvęs jo pasididžiavimas — altorių paveikslai — tapo nemielas. Aišku, jam galėjo atrodyti, kad ši permaina, vykstanti tik jo sielos gelmėse, daugiau nieko neliečia. O iš tiesų keitėsi epocha, istorija žengė per svarbiausią ribą, keitėsi ties ta riba ir daug kas Europos mene.

Ryškios šventinės iškilmingų paveikslų „Trejybės pagarbinimas" ir „Marijos dangun žengimas" spalvos blanksta. Pagaliau ir patys siužetai nueina į antrą planą. Juos išstumia skausmingi „Kristaus apraudojimas" ir „Guldymas į karstą". Vokiečių mene ypatingą vietą pradeda užimti „Kenčiančio Kristaus" paveikslas. Jis stovi arba dažniausiai sėdi, liūdnas, ranka parėmęs galvą. Ant jo kūno — kankinimo pėdsakai, likę po kryžiaus nešimo, žaizdos, padarytos kalant prie kryžiaus ir ietimi. Šiame paveiksle atsispindi visos Kristaus kančios — ir iki nukryžiavimo, ir nukryžiuojant. Tokie paveikslai paprastai būdavo nedideli. Jie būdavo kuriami ne bažnyčioms, o todėl, kad būtų galima juos garbinti namuose, ne per iškilmingas pamaldas, nedalyvaujant dvasininkams. „Kenčiančio Kristaus" paveikslas siejosi su vokiečių mistikų, parengusių artėjančią reformaciją, pamokslais. Ne veltui kai kurių dailininkų, ypač Taulerio, kūriniais grožėjosi Liuteris. Diureriui jau seniai žadindavo įkvėpimą toks Kristaus paveikslas. Apie tai liudija nedidelis, per du delnus, paveikslas „Kenčiantis Kristus". Jame yra viskas, apie ką anksčiau buvo pasakota, be to, sukrečiantis, labai liūdnas kenčiančių, nieko nesuvokiančių ir klausiančių akių žvilgsnis. Tai ne prisikeliantis dievas, tai ne rūstus dievas, apsuptas garbės ir triumfo, tai žmogus, nukamuotas išbandymų, tekusių jo daliai, bei sielos kančių. Mažasis pa-

veikslas buvo sukurtas šimtmečio pradžioje. Dabar, praėjus dešimtmečiui, Diureris, apimtas nuotaikos, išreikštos paveiksle, išraižė naujas graviūras. Dar nebuvo baigtas paveikslas Dvylikos brolių namo altoriui, o Diureris jau griebėsi ksilografijos. Visų pirma jis išleido naują „Apokalipsės" leidimą, pakeitęs titulinį lapą, kuriam sukūrė labai gražų gotikinio šrifto piešinį. Naujo „Apokalipsės" leidimo reikėjo, nes ankstesnysis jau buvo išparduotas.

Paskui Diureris išleido „Marijos gyvenimą", papildęs buvusius lakštus naujais. Atspausdino ir „Didžiąsias kančias", kurios buvo pradėtos prieš daugelį metų, prie buvusių šio ciklo graviūrų pridėjęs keturias naujas. Ir pagaliau išleido į pasaulį „Mažąsias kančias" (jos taip vadinamos, kad būtų atskirtos nuo „Didžiųjų kančių" ir kad yra mažesnio formato).

Graviūros jam suteikė brangų nepriklausomumo jausmą. Šiam darbui nebuvo nei užsakovo, su kurio reikalavimais jis turėdavo skaitytis, nei termino, kuris, tapant paveikslus, jį slogino kaip košmaras. Čia jis viską darydavo savo atsakomybe. Tiesa, šiuo atveju buvo savų sunkumų.

Kai Diureris pradėjo piešti piešinius „Marijos gyvenimui" ir „Didžiosioms kančioms", norėdamas pratęsti ankstesniuosius ciklus, jis pamatė, kad jie nepanašūs į senuosius. Ko norėti! Kiek metų skiria vienus nuo kitų, ir kokių metų! Kiek įspūdžių jis buvo patyręs per visus šiuos metus, kiek įvykių buvo atsitikę pasaulyje! Ir dar viena — jeigu tiek daug laiko ir taip atkakliai kuri paveikslus, įpročiai,. įgyti tapyboje, nejučia ir neišvengiamai pasireiškia grafikoje. Ne, nuo altorių paveikslų taip lengvai neišsilaisvinsi. Prisiminimai apie juos gyvi akyse ir rankose. Ne veltui graviūros „Marijos dangun žengimas" ta pati kompozicija kaip altoriaus, nutapyto Geleriui, tik tartum veidrodžio atspindėta. Svarbiau kas kita. Nauji ciklų „Marijos gyvenimas" ir „Didžiosios kančios" lakštai monumentalumu, griežta kompozicijos simetrija, o svarbiausia, tapybiniu šviesos ir tamsos susidūrimu primena altorių paveikslus. Štai, pavyzdžiui, „Suėmimas" iš ciklo „Didžiosios kančios". Aplink Kristaus figūrą nakties tamsa. Atrodo, kad jį nelaisvėn paima būtent toji priešiška tamsa. Tamsoje gali įžiūrėti žiaurius kareivių veidus, rankas; jie čiumpa, spardo, suriša, šiurkščiai tempia auką. Nelaisvėn Kristų paima siaurukalnėje. Tai sustiprina padėties be išeities įspūdį. Status šlaitas apaugęs me-

džiais. Storiausias medžio kamienas perskeltas žaibo. Jis taip pat pasviręs, taip pat nušviestas tamsoje kaip ir Kristaus figūra. Jeigu palygintume šitą lakštą su lakštu „Kryžiaus nešimas", sukurtu tam pačiam ciklui prieš dešimt ar dvylika metų, matytume, kad ankstesniame lakšte nėra tokio didelio šviesos ir šešėlio kontrasto — ten Kristaus figūra neatrodo šviesos nutvieksta tamsoje, visi kūnai atrodo daug lėkštesni. Ankstesniame lakšte pastebima anatomijos klaidų. Iš daug vėlesnio lakšto matyti, kad ne veltui Diureris visus tuos metus studijavo žmogaus kūną — dabar jis tobulai perteikia bet kokį jo judesį. Dar vienas skirtumas — raižytojas tapo labiau prityręs, linija — plonesnė, sudėtingesnė, lankstesnė, ypač vaizduojant šakas -ir debesis. Visus tuos metus Diureris kantriai mokė medžio raižytojus, ir jie padarė pažangą. Dabar jis gali jiems pavesti bet kokio sunkumo uždavinį. ..

Tarp daugelio „Didžiųjų kančių" motyvų vienas nusipelno būti ypač atžymėtas. Prisikeliančiam Kristui to paties pavadinimo graviūroje dailininkas suteikė Apolono bruožus. Tai ne atsitiktinumas, tai rodo sąmoningą siekimą — duoti puikiems klasikinės senovės paveikslams naują dvasios turinį. Traktato apie tapybą, kurį Diureris kūrė daug metų, apmatuose jis taip parašė: „Nes tais pačiais sumetimais, kokiais jie (senovės dailininkai) buvo nuskyrę gražiausio žmogaus figūrą savo tariamojo dievo Apolono pavaizdavimui, mes tas proporcijas naudojame vaizduodami viešpatį Kristų, kuris yra gražiausias visame pasaulyje." [1]

Tik bendravimas su humanistais, karštai susižavėjusiais antika, galėjo padiktuoti tokį Apolono proporcijų panaudojimą vaizduojant Kristų, tik žavus naivumas Diureriui galėjo padiktuoti šią nuostabią savo įtikinamumu ir tiesmukumu stabo pavertimo dievu formulę!

Diureris baigė „Didžiąsias kančias", bet nesiskyrė su šia tema. Ji jam neatrodė išsemta, nors jau buvo ją plėtojęs ir vario graviūrų cikle. Dabar, pagautas nuotaikos, kuri vis labiau ir labiau jį apimdavo XVI amžiaus pirmojo dešimtmečio pabaigoje, jis norėjo, kad „Kančių" lakštai paplistų pasaulyje

[1] А. Н. Немилов. Развитие гуманистической культуры в Нюрнберге XV — начала XVI в., Л., 1959, с. 335 (Диссертация).

ir būtų suprantami. Baigęs „Didžiąsias kančias", jis ėmėsi ciklo „Mažosios kančios'".

Naująjį ciklą sudaro trisdešimt septyni mažo formato raižiniai. Šį didžiulį ciklą Diureris kūrė dvejus metus, bet jis atrodo taip, sakytum būtų sukurtas vienu atsikvėpimu. Tituliniame lape, vystydamas temą kaip ir savo ankstesniame paveiksle, Diureris pavaizdavo „Kenčiantį Kristų". Beribio nuovargio apimtas jo kūnas, sunkiai nusvirusi galva ant rankos. Jis mažas, silpnas, be galo vienišas. Jo poza kupina skausmo ir liūdesio.

Diureris buvo nusprendęs įjungti j naująjį ciklą keletą epizodų ne tik iš evangelijos, bet ir iš Senojo įstatymo, pradedant „Nusidėjimu" ir „Išvarymu iš rojaus". Adomui, kurį angelas varo iš rojaus, Diureris suteikė savo bruožus. Savęs sutapatinimas su tuo, kuris pavaizduotas raižinyje, ar tai būtų Adomas, ar Kristus,— charakteringa šio įsijausto ciklo savybė. Jis sumanytas kaip detalus, lėtas pasakojimas, skirtas ir išsilavinusiems žmonėms — tai visų pirma rodo lotyniški žodžiai Benedikto Cheledonijaus Muzofilio, mokslininko, Diurerio draugo, eilėraščiuose,— bet daugiausia paprastiems žmonėms. Pats paveikslas pasakoja viską, kas jiems svarbu, su jais kalba nesudėtinga, gerai suprantama kalba. Parinkti raižiniams siužetus buvo nelengva. Diureris atidžiai perskaitė bibliją, apmąstė savo profesijos draugų darbus. Neseniai, dar prieš tai„ kada jis pradėjo kurti „Mažąsias kančias", Niurnberge buvo išleistos dvi iliustruotos knygos —„Uždarytas sodas" ir „Nuodėmių veidrodis". Piešinių raižiniams autoriai — Hansas Baldungas Grinas, Hansas Ziusas fon Kulmbaėhas, bet daugiausia piešinių buvo Hanso Šeiftleino. Visi trys skirtingu metu mokėsi pas Diurerį. Diurerio požiūris į mokinius — vienas iš puikiausių jo asmenybės bruožų! Jis gerai prisiminė, kaip Šeiftleinas, dar nieko nemokantis, žalias paauglys, atėjo į jo dirbtuvę. Tačiau kai mokinys užaugo ir tapo savarankiškas meistras, kai leidėjai pradėjo noriai užsakinėti pas jį piešinius, Diureris jam nepavydėjo pasisekimo. Ir nesigėdijo iš jo mokytis. Keletas jo naujo ciklo raižinių pakartoja kompoziciją Šeiftleino, kuris „Nuodėmių veidrodyje" taip pat buvo pavaizdavęs epizodus iš evangelijos. Diureris visada mokėsi. Iš gamtos. Iš knygų. Iš pirmtakų. Iš to meto meistrų. Iš savo mokinių.

Diureris nusprendė išleisti pigią knygą. Cia jau jis, ne-

pavargstantis naujovių ieškotojas, įvedė naują spausdinimo būdą: ant kiekvieno lakšto iš karto buvo daromi atspaudai nuo keturių lentų. Tai ir suprastino, ir papigino darbą. Iki šiol kai kuriuose rinkiniuose yra išlikusių ne perpjautų, o tik sulenktų į keturias dalis ir paskui išskleistų šios serijos lakštų su keturiais paveikslais kiekviename. Mažo formato raižinius padarė ne tik norėdamas pagreitinti ir papiginti spausdinimą. Buvo ir kur kas rimtesnių priežasčių. Kuklumas, atsisakymas detalaus aplinkos vaizdavimo, visų pirma sudėtingos architektūros, mažesnis personažų skaičius, griežtas apsiribojimas visame kame, santūrumas, paprastumas buvo naujų idėjų padiktuoti. Ne tik veikėjų mažiau, bet ir jų apdarai, ir išvaizda kasdieniškesni. Viskas perkelta į tą pasaulį ir į tą laikotarpį, kuriame gyvena žmogus, kuriam skirta ši raižinių knyga. Jos prislopintas, nuoširdus, nepatetiškas balsas sako žiūrovui: tai pasakojimas ne* apie kažką iš kitų šalių ir laikų, o apie tave. Tarp Kristaus ir žiūrovo distancija sutrumpėjusi. Ne tik todėl, kad atspaudas mažas ir jį tenka žiūrėti prisikišus prie pat akių, bet visų pirma dėl to, kad Kristaus paveikslas kasdieniškesnis, paprastesnis, jo kančios ir kankinimai artimesni tiems, kurie ištinka paprastus žmones, o jo neteisingus teisėjus ir kankintojus taip pat gali kiekvienas įsivaizduoti: jis tokius buvo matęs.

Amžininkai liudija: Italijoje, kurią buvo pasiekusios „Mažosios kančios", žmonės nesuvokė, kodėl dailininkas Kristaus persekiotojams nesuteikė judėjų ir romėnų išvaizdos. O jis norėjo pasakyti, kad dėl Kristaus kančių kalti ne tie, kurie gyveno kažkur ir kažkada, o tie, kurie gyvena dabar ir dabar nusideda, savo nuodėmėmis vėl kankindami ir žudydami tą, kuris buvo atidavęs savo gyvenimą už žmones. Taip mąstė Diureris. Vokiečių mistikų idėjos, seniai jį sužavėjusios, ir reformatorių mintys jau apšviečia tuos lakštus, nors žodis „reformacija" dar neištartas.. .

„Mažųjų kančių" cikle yra keletas lakštų, kupinų ypatingos jėgos. Štai raižinys „Ant Alyvų kalno". Kristus žino, kas jo laukia kitą dieną. Jis būgštauja, baisiai sielojasi. Meldžia tėvą, kad jį aplenktų šios kančios. O mokiniai, kuriuos atsivedė, miega, ir jis niekaip negali jų pažadinti. Nuo vaikystės Įprastos eilutės labai sukrėtė Diurerį dvasinio nerimo ir abejonių valandomis. Jam buvo suprantamas baisus sielvartas, skausminga baimė, nepakeliama lemties nuojauta, vienatvės jausmas. Nerimas atsispindi lakšte, kur klūpo Kristus, susikrimtęs dėl savo likimo. Jis apsuptas tamsos kaip pranašingo žūties ženklo... Šio ciklo raižiniuose gražiai derinasi poezija su proza.

Kankinimų ir patyčių scenose matyti vokiečių miesto namai. Tie, kurie kankina Kristų, apsivilkę kaip vokiečių biurgeriai ir vokiečių kareiviai. Ir labai atsibodę, banalūs ir nepadorūs jų juokeliai: štai vienas rodo vainojamajam špygą, kitas priešais jį vaiposi, trečias pučia jam prie ausies ragą. Šitaip iš tiesų Diurerio laikais būdavo erzinami silpnieji, luošiai, keistuoliai, ligoniai. Piktdžiugiškas šių patyčių bukumas skaudžiai žeidžia širdį. Visa tai vyksta ankštame rūsyje, kur ujamasis ypač vienišas ir bejėgis, o persekiotojai ypač. neįveikiami. Skaudu žiūrėti į šitą sceną. Ji nepakeliama. O scenoje, kur kankintojai deda ant galvos erškėčių vainiką rūpestingai, su replėmis ir plaktuvais, kad patys neįsidurtų, vienas iš jų, idioto veidu, rodo Kristui liežuvį. Kur Diureris ir prisižiūrėjo tokių žiaurių piktosios jėgos triumfo scenų? Kur matė tą šiurkštų gestą, kuriuo kareivis verčia Kristų nulenkti galvą prieš vyriausiąją pranašę Oną? Ir kaip sugalvojo jis, jau tiek kartų vaizdavęs paveiksluose, graviūrose nuėmimą nuo kryžiaus, naują kompoziciją šitai scenai, kuri sukrečia savo netikėtumu? Nugara į žiūrovus sunkiai lipa nuo kilnojamųjų kopėčių, atremtų į kryžių, nerangus kareivis. Kaip maišas per jo petį persvertas nukryžiuotojo kūnas. Jo rankos nusvirusios, veido nematyti. Jis įkniubęs kareiviui į petį, jo plaukai išsidraikę ant kareivio nugaros. O apačioje antras kareivis susikaupęs traukia replėmis vinis iš pėdų. Ir atrodo, kad šalia nėra nieko iš artimųjų. Vienatvė, baisi vienatvė visuose „Mažųjų kančių" raižiniuose. Šitam Diurerio ciklui — lakštams ir knygai — buvo lemtas didelis populiarumas. Jis rado atgarsį ir paprastų žiūrovų, ir žinovų širdyse. Šitų lakštų įtaka matyti kai kuriuose Rembranto kūriniuose. ..

Atrodė, raižinių kūrimas, tuo labiau įvairių ciklų iš karto, be to, ir įvairia technika — vario graviūras jis taip pat raižė,— turėjo visiškai užimti Diurerio protą ir sielą. Nuo jaunystės jis buvo įsitikinęs, kad savo meno kalba dailininkas gali įkūnyti viską. Ir tais artėjančių permainų ir vidinio blaškymosi metais jam staiga pasirodė, kad linijų ir spalvų ne-

užtenka, kad reikia save išreikšti ir žodžiu. Ir jis pradėjo rašyti eiles. Subrendę žmonės kartais pradeda rašyti proza, kai kada — sėkmingai. Kuriant eilėraščius, tokių stebuklų nebūna. Eilėraščių kūrėjo talentas išryškėja jaunystėje. Diureris, to nežinojo. Daugelis jo pažįstamų mokslininkų rašė eiles. Kodėl jis negali pabandyti! Rašyti eiles pradėjo labai naiviai. Visų pirma Pirkheimerį paklausė, kokios eilių rašymo taisyklės. Sis į netikėtą draugo susidomėjimą eilėmis nepasižiūrėjo rimtai ir greitosiomis kažką sumurmėjo apie pėdas ir skiemenis. Diureris atsakymą suprato savaip. A, štai kur šuo pakastas! Reikia tik, kad visose eilutėse būtų po vienodą skiemenų skaičių. Poetai, vadinasi, taip pat turi savą grožio raktą!

Puiku. Diureris ne tik kūrė raižinius, bet ir meistravo eiles — lenkdamas pirštus skaičiavo skiemenis, galvojo žodžius„ rikiavo juos į eilutes. Jis buvo ir pedantiškas, ir nekantrus. Vos tik parašė popieriaus lape pirmuosius bandymus, tuoj parodė juos Lazarui Spengleriui. Tas buvo Niurnbergo Tarybos sekretorius, žmogus išsimokslinęs, pats kūręs eiles. Jis buvo tik metais jaunesnis už Diurerį, ir juodu rišo ne vien gera pažintis, bet ir draugystė. „Mūsiškis vokiečių Apelesas rašo eiles?! — stebėjosi Spengleris.— Įdomu!"

Eilėraščiai pasirodė niekam tikę. Spengleris to neslėpė nuo draugo. Tačiau jis neapsiribojo paprastu atsiliepimu. Nusprendė, jog bus ne pro šalį išjuokti pradedantį poetą, kad tas ateityje nekurtų eilių, kurioms neturi gabumų. Diurerio draugai dažnai be jokių ceremonijų vienas iš kito pasijuokdavo. Tačiau kandus eilėraštis, kurį Spengleris paskyrė Diurerio poetiniams bandymams, skaudžiai tą įžeidė. Jeigu Spengleris būtų parašęs, kad paprastai būna nesėkmingas tik pirmasis bandymas, jeigu būtų padrąsinęs draugą dėl ateities! O jis priminė Diureriui pasakėčią apie batsiuvį, kuris išdrįso duoti patarimus dailininkui. Mokslingasis humanistas buvo įsitikinęs, kad, išdrįsęs rašyti eiles, Diureris ims apie viską spręsti „kaip batsiuvys". Kad taptų poetu, reikalingas toks išsilavinimas, apie kokį jis nė sapnuoti nesapnavęs,— taip manė Spengleris. Tai suprantama: jo paties eilėraščiai priklausė intelektualiajai humanistinei poezijai. Dailininkas pajuto, kad jį stato į jo vietą. To jis negalėjo pakęsti. Jis buvo atkaklus žmogus. Kažkada jam buvo tekę piešti Spenglerio šaržus. Tačiau jis nenorėjo griebtis ginklo, kurį valdė geriausiai. Į eiles atsakė eilėmis. Pykis jį įkvėpė. Atsakomieji eilėraščiai skamba gyvai. Diureris be paklaidos surado pažeidžiamą vietą kritiko pozicijoje: viduramžių nuomonę, kad žmogus visą gyvenimą turįs užsiiminėti tuo, kas dera. jo luomui. Spengleris — Niurnbergo Tarybos sekretorius, paprasčiau sakant,— raštininkas. Tad Diureris ir priminė jam pasakėčią apie raštininką, kuris buvo išmokęs vieną vienintelę frazę ir ją kartodavo, ar reikėdavo, ar nereikėdavo. Tai skambėjo kaip kaltinimas, kad konservatyviai mąstąs. Tas konservatyvumas žmogui neleidžiąs suprasti, kad ir amatininkas galįs būti poetu. Argi juodu nežiną tokių pavyzdžių? Jis, Diureris, jokiu būdu nepasidarysiąs panašus į raštininką, susietą su vienintele formulė. Kastinės ir dogmatinės pažiūros jam nebūdingos. Stai ištrauka iš tų eilių:

Jis liepė nuolat man tapyti,
Tapytoju pasidaryti.
Aš atsakiau jam ne juokais,
Kad stengsiuos, kiek tik jėgos leis,
Išmokti visa, ko tik reiks...[1]

Šitos nelabai poetiškos eilutės parodo ne tik Diurerio charakterį, bet ir laiko dvasią, įkvėptą minties, kad žinios atvers visus kelius — ne tik į nežinomus kontinentus, bet ir į poeziją.

Diureris atkakliai rašė eiles: satyrines pasakėčias, ritmuotus moralus, eiles pagal religinius siužetus. Net buvo nusprendęs atspausdinti netikusius savo eilėraščius kaip parašus prie savo mokinių graviūrų. Cituoti jo poetinius bandymus nėra prasmės. Jie netobuli. Ir vis dėlto — brangūs. Jie rodo, kad Diureris visada stengėsi praplėsti savo veiklos sritį, įsitvirtinti skirtingose amato sferose. Būti arba tapytoju, arba grafiku jam maža — jis nori būti ir tuo, ir kitu. Nesutinka naudotis tik viena graviūros technika. Laužydamas tradiciją, dirba ir raižytinėje graviūroje, ir ksilografijoje. Tačiau ir to jam maža.

Jis nežino, kas yra nuobodulys arba tinginiavimas. Skirtingiausi interesai jį valdo. O gimtojo miesto atmosfera padeda jiems atsirasti. XVI amžiaus pradžios ankštai užstatytame Niurnberge nebuvo nieko provincialaus. Čia darbavosi ne tik humanistai, studijavę senąsias kalbas, antikinę istoriją,

[1] Альбрехт Дюрер. Л.—М., 1961, с. 127.

literatūrą, mąstę apie teologines problemas, bet ir daugelis mokslininkų, atsidėjusių tiksliesiems ir gamtos mokslams,— matematikai, astronomai, kartografai, medikai. Neminėsime jų pavardžių, kad neapsunkintume mūsų pasakojimo, pasakysime tik, kad jie stebėjo žvaigždes ir leido žvaigždžių katalogus, susirašinėjo su Koperniku, jam siuntė savo stebėjimų rezultatus. Jie gamino gaublius ir spausdino žemėlapius. Vertė į vokiečių kalbą Euklido veikalus, labai dominusius Diurerj, ir patys rašė knygas matematikos, mechanikos, astronomijos klausimais. "Jų stebėjimams reikėjo tikslių prietaisų, ir tai juos rišo su nagingais Niurnbergo amatininkais. O Niurnbergo amatininkai— tarp jų buvo tokių, kuriuos traukte traukė išradinėti (jie pirmieji pasaulyje sukūrė kišeninius laikrodžius, gaisrinį siurblį, patobulino vandentiekį, apskaičiavo ir sumūrijo sudėtingas, krosnis)—domėjosi tiksliaisiais mokslais, klausinėjo mokslininkus patarimų. Apie žymų Niurnbergo kompasų kūrėją ir tikslių geografijos žemėlapių sudarytoją Eclaubę net iš karto ir nepasakysi, kas jis buvo — nagingas meistras ar mokslininkas.

Diureris jautėsi savas žmogus tarp humanistų ir tiksliųjų mokslų atstovų. Su daugeliu iš jų buvo pažįstamas. Žinojo daugelio sumanymus, iliustravo jų geografinius ir astronominius veikalus. Yra išlikę pagal Diurerio piešinius padaryti pasaulio žemėlapis ir žvaigždėto dangaus dviejų pusrutulių žemėlapiai, kuriuos jis nupiešė mokslininkui Johanui Stabijui užsakius. Žemėlapiai gausiai papuošti žvaigždynų ir planetų simboliniais vaizdais, be to, žymių senovės astronomų portretais. Ypač jaudinantis atrodo Ptolomėjus su durtiniu ir aukštu cilindru. Jis matuoja skriestuvu atstumą tarp žvaigždžių pagal astronominį gaublį plevendamas danguje. Šitas žemėlapis užfiksavo ir pasiekimus, ir tos epochos mokslo naivumą, jo veržimąsi prie tiksliųjų mokslų ir potraukį prie prašmatnių poetinių alegorijų. Būtent toks vaizdingas mokslas, kalbantis apie pasaulį ne tik formulių ir terminų kalba, bet ir metaforų, citatų iš klasikų, antikos reminiscencijų kalba, buvo artimas Diureriui.

Traukdavo jį ir amatininkų dirbtuvės. Ypač auksakalių, kurių tuo metu mieste buvo daugiau kaip šimtas. Diureris dažnai išeidavo iš savo dirbtuvės, norėdamas pabūti pas tuos, kurie vertėsi jo tėvo amatu. Auksakaliai juo visada džiaugdavosi. Jo patarimų klausydavo. O jis patarinėdavo ne žodžiais, bet ant popieriaus su pieštuku rankoje, greitai ir tiksliai piešdamas juvelyrinių gaminių eskizus. Kartais sidabrinius butelius vynui atšaldyti, kartais taures su dangteliais. Piešiniuose nurodyti išmatavimai. Tai ne paprasčiausia fantazija, tai eskizas daikto, kuris gali būti sukurtas iš metalo. Eskizas liudija, kad jo autorius nėra užmiršęs auksakalio amato, žino ir jo techniką, ir metalo galimybes. Yra išlikę nemažai tokių Diurerio eskizų—'juvelyrinių papuošalų, indų, sietynų, gražių sagčių, knygų viršelių, papuoštų metalu, eskizų.

Kartais, išvargintas savo nuolatinio darbo arba staiga nusivylęs juo, Diureris gailėdavosi, kad metė tėvo profesiją. Tada jis pradėdavo improvizuoti juvelyrinėmis temomis. Yra išlikęs lapas, mirgėte mirgantis bokalų — Niurnbergo juvelyrų mėgstamų gaminių — piešiniais. Čia net šeši piešiniai. Jie nėra skirti įkūnyti metale, tai virtuoziškos variacijos tema: ‚Jeigu aš būčiau auksakalys!" Nė vienas eskizas nepakartoja kito. Visi turi įdomų bendrą bruožą. Juose drąsiai ir natūraliai susieti tradiciniai vokiečių meno juvelyriniai motyvai su formomis, būdingomis Renesanso taikomajam menui. Diureris piešė šitame lape piešinius, kol pavargo ranka ir akys, ir, prieš jį atidėdamas į šalį, parašė: „Rytoj padarysiu daugiau." Diurerio įtaka Niurnbergo juvelyrams neabejotina. Daugelis daiktų, sukurtų Niurnbergo juvelyrinėse dirbtuvėse tais metais, nors ant jų nėra pažymėtas autorius, neginčijamai atsirado iš Diurerio eskizų; jis veikė juos ir visa savo kūryba. Diureris džiaugėsi kiekviena galimybe įterpti į paveikslą arba graviūrą sudėtingų ir puikių juvelyrinio meno kūrinių atvaizdus. Daugelis Niurnbergo ir ne tik Niurnbergo auksakalių gaminių buvo Diurerio paveikslų ir graviūrų įkvėpti.

Stipriai jis veikė Niurnbergo medžio drožėjus ir skulptorius. Nežinomas dailininkas, įėjęs į istoriją „Meistro I. P." vardu, išdrožė iš kriaušės medžio nedidelį reljefą „Nusidėjimas". Šiame reljefe Adomo ir Ievos figūros, rojaus sodo peizažas, žvėrys, pasklidę po jį,— viskas įkvėpta garsiosios Diurerio graviūros „Adomas ir Ieva". Ir tai ne vienintelis pavyzdys. Su žinomu Peteriu Fišeriu Vyresniuoju ir jo sūnumis — Niurnbergo skulptoriais, kurie išgarsėjo savo darbais, nulietais iš bronzos,— Diureris buvo gerai pažįstamas ir net draugavo. Svarbiausias Peterio Fišerio kūrinys —„Šv. Zebaldo re-

likvinė". Jis kūrė ją ilgus metus: sudėtingas jo sumanymas pasikeitė, atsirado naujų motyvų ir formų ne be Diurerio įtakos, o galbūt net jam patarus. Peteris Fišeris įkurdino ant relikvinės antikinių dievų ir apaštalų figūras. Pirmieji iš jų turėjo įkūnyti mintį apie netobulą pagonių išmintį, tačiau buvo ne mažiau gražūs. O apaštalai — tobulos tiesos simbolis — buvo apdovanoti idealiu grožiu. Si mintis labai artima Diureriui. Jam patikdavo lankytis Peterio Fišerio namuose ir dirbtuvėje—• vienas jo sūnus buvo nukeliavęs Italijon ir iš ten atsivežęs daug pavyzdžių darbui.

Visa, kas vykdavo mokslininkų kabinetuose, amatininkų dirbtuvėse, o ypač kolegų dailininkų dirbtuvėse, domino Diurerį. Įvairiapusiškos jo veiklos troškulys nepasotinamas. Jis studijuoja meno teoriją, geometriją, kartografiją, projektuoja sudėtingus prietaisus piešimui iš natūros, studijuoja brangakmenių šlifavimo problemą. Ir stengiasi tapti poetu.

Praeis kiek laiko, ir jis išbandys savo jėgas projektuodamas miestus ir tvirtoves. Jis įsitikinęs: atkaklus studijavimas ir treniruotės atskleis žmogui bet kurio meno, bet kurio mokslo, bet kurios profesijos paslaptis. Šitų ieškojimų įvairovėje, kaip ir visame kame,— jis epochos sūnus. Ne veltui šviesiausių jos protų idealas buvo „visapusiškas žmogus", o didžiausias to idealo įsikūnijimas — Leonardas da Vinčis. Beje, kartais Diurerio stengimasis tapti visapusišku žmogumi, ypač jei kalbėsime apie jo poeziją, buvo nuspalvintas jam būdingo naivumo. Ir vis dėlto pratybos eilėdaros srityje —o jis čia pasirodė nepaprastai atkaklus-—Diureriui išėjo į naudą: praturtino jo žodyną, pasidarė daug lankstesnė jo sintaksė. O tai jam padėjo daug rimtesniuose darbuose, kuriuos jis dirbo iki gyvenimo pabaigos,—-padėjo jam rašant traktatus apie meną.

Tapybai nelikdavo nei laiko, nei jėgų. Bet tada Miesto taryba pagerbė jį garbingu užsakymu. Niurnberge buvo saugomos imperijos regalijos: kardas, karūna ir iškilmingi drabužiai, be to, brangenybės. Šventadieniais jos būdavo išstatomos, kad visi galėtų apžiūrėti. Miesto taryba nutarė papuošti rūmus, kuriuose jos būdavo demonstruojamos. Diurerį paprašė nutapyti imperatorių Karolio Didžiojo ir Sigizmundo portretus. Imperatoriai turėjo būti pavaizduoti su tomis karūnomis, su tomis brangenybėmis ir ginklais, kurie buvo saugomi Niurnberge. Užsakymas buvo ne iš prastųjų. Sigizmundo portretai buvo

padaryti dar jam gyvam esant, ir Diureris galėjo juos pamatyti. Karolio Didžiojo portretai nebuvo išlikę. Jo išvaizdą reikėjo sugalvoti, o šį portretą reikėjo nutapyti tokia pat maniera kaip ir Sigizmundo portretą.

Diureris buvo įleistas į lobyną. Didžiulė garbė! Cia savo klestėjimo metais yra buvęs jo tėvas, kuriam buvo pavesta pataisyti juvelyrinius gaminius, saugomus lobyne. Diureris prisiminė, kaip džiaugėsi tėvas tokia pagarba. Diureris sūnus buvo be galo smalsus ir neskubėjo išeiti iš saugyklos. Jis kruopščiai nusipiešė Karolio Didžiojo kardą, imperatorių karūnas, skeptrą. Šio šimtmečio pradžioje buvo surastas gražus parengiamasis piešinys dvigubam imperatorių portretui. Piešinys žavi spalvų harmonija: šviesiai violetinės ir gelsvai žalios mantijos, mėlynas ir geltonas fonas. Veidai vos matyti ir pasukti kits į kitą, sakytum Karolis ir Sigizmundas kalbasi pro juos skiriančius šimtmečius. Karolį Didįjį jis padarė aukštesnį negu Sigizmundą, norėjo (tiesa, kiek naiviai) parodyti skirtumą tarp pusiau legendinio pirmtako ir jo palikuonio, pagyvinti oficialų užsakymą.

Užsakovai buvo nepatenkinti piešiniu. Imperatorių veidai turi būti atgręžti į žiūrovus. Imperatorius reikia piešti vienodo ūgio. Diureris nesiginčijo — veltui! — tačiau iš karto nustojo domėtis darbu. Štai ką reiškia prasidėti su oficialiais ir paradiniais užsakymais! Jeigu jų atsisakysi, neteksi didelio uždarbio ir pagarbos, jeigu juos priimsi, turėsi išklausyti daugybę pageidavimų ir net patenkintų savimi profanų reikalavimus.

Karolio Didžiojo ir Sigizmundo portretai stebina žvilgsnį brangiais papuošalais ir karūnų žėrėjimu. Jie iškilmingi ir baisiai nuobodūs. Pagyvinti nurodyto paradiškumo negali net genijus.

Naujų didelių kompozicijų Diureris nesukuria ir apskritai ilgam atitrūksta nuo tapybos.

X SKYRIUS

1513 metų pavasarį susirgo Diurerio motina Barbara, kuri paskutiniaisiais metais nuolatos gyveno tik jo namuose. Paprastai ji nubusdavo pirmoji ir atsikeldavo anksčiausiai, nors

kiek kartų marti ją įkalbinėjo to nedaryti. Tačiau senoji Barbara nemokėjo būti dyka. O tą balandžio rytą neišėjo įprastą valandą iš kambario. Namuose seniai visi jau buvo sukilę, atėjo pusryčių metas, o ji vis dar nesirodė. Tarnaitei buvo liepta ją pažadinti. Barbara neatsiliepė, pabeldus į duris. Sunerimusi Agnesė pasiuntė tarnaitę pakviesti Diurerio. Peršokdamas iškart per dvi girgždančių laiptų pakopas, jis užlėkė į viršutinį aukštą ir, motinai neatsiliepus, išlaužė duris. Barbara gulėjo patale be sąmonės. Sūnus atsargiai ją nunešė į žemutinį kambarį. Pasiuntė tarnaitę pakviesti dvasininko, kad jis jai suteiktų komuniją. Gydytojo pakviesti nesiuntė. Barbara paskutiniaisiais metais taip dažnai sirgdavo ir šį kartą taip blogai atrodė, kad visi buvo įsitikinę, jog ji tuoj mirs. Tačiau motina atgavo sąmonę.

Barbara Diurer dar gyveno daugiau kaip metus, visą laiką sirgdama. Vieną paskutiniųjų motinos be galo skausmingų gyvenimo metų dieną Diureris nupiešė jos portretą. Jis piešė anglimi, skubėjo. Ilgai pozuoti Barbarai buvo sunku. Jis nupiešė ją iki krūtinės. Ant lieso, sudžiūvusio kūno — naminis megztinis. Pro marškinių iškirptę matyti smarkiai išsišovę raktikauliai, gyslotas kaklas. Veidas aptemptas oda. Kaktoje — gilios raukšlės. Burna kietai sučiaupta. Atrodo, kad Barbara stengiasi sulaikyti dejonę. Lūpų kampučiai liūdnai nukarę. Didžiulės įdėmios akys žiūri pro sūnų, kuris ją piešia. Diureris piešia greitai, ryškiais brūkšniais. Jis bijo nuvarginti motiną. Būgštauja, kad ji nenugriūtų, kol ją piešia, be to, pats neturi jėgų ilgai stebėti jos veido — jame aiškiai parašyta, kad jos dienos suskaičiuotos. Diureris žino: motina būtinai norės pamatyti piešinį. Ar priversti anglį sumeluoti? Sušvelninti tai, kas nubrėžta šiame veide laiko ir ligų rėžtuvu? Kai piešia, jis nemoka meluoti. Piešinys baigtas. Motina tylėdama ištiesia ranką, žiūri į jį, tylėdama apkabina sūnų. Ji žino: jam sunkiau negu jai. Piešinys išlikęs. Jis — grafinio meno šedevras ir vienas iš labiausiai įkvėptų portretų grafikos istorijoje.

Barbara Diurer mirė 1514 metų šiltą gegužės vakarą. Prieš mirtį ji sukaupė jėgas, kad galėtų paskutinį kartą pasikalbėti su vyresniuoju sūnumi. Ji mokė jį išminties, o jis pagarbiai ir nuolankiai klausėsi. Prie motinos mirties patalo Diureris sukrėstas pastebėjo: ji, nugyvenusi tokį pamaldų gyvenimą, bijo mirties. Nejaugi suabejojo, kad jai bus dovanota

pomirtinė palaima? Palaidojęs motiną, Diureris įrašė keletą eilučių į savo „Užrašų knygutę". Įrašas dvelkia beribe pagarba ir nuoširdžia meile motinai. Jis, jau seniai suaugęs, savarankiškas, žinomas, kantriai klausydavo motinos patarimų ir pamokymų. „Ji visados man priekaištaudavo, jeigu blogai pasielgdavau." Diureris ir jo broliai motinai dažnai keldavo nerimą savo gyvais charakteriais. „Ji nuolatos turėdavo daug rūpesčių dėl manęs ir mano brolių, dėl mūsų nuodėmių."

Tačiau šiame įraše kažkas nebaigta sakyti. Diureris rašo: „Mano vargšė kenčianti motina, kurią pasiėmiau globoti praėjus dvejiems metams po tėvo mirties ir kuri buvo visiškai neturtinga..." Jeigu garbingo amatininko — toks buvo Diureris vyresnysis — našlė, praėjus dvejiems metams po jo mirties, yra visiškai neturtinga, ar tai nereiškia, kad šis paskutiniaisiais metais nusigyveno? Ir toliau: „Ji patyrė didžiausią skurdą, kentė patyčias, panieką, baimę ir priešiškumą, bet nepasidarė kerštinga." Šios eilutės parašytos su įkvėpimu ir negali būti palaikytos pomirtine retorika. Jose yra užuomina, kad buvo rimtų negerovių Diurerių šeimoje, bet neaišku kokių. Jeigu motina žymaus dailininko, kurią jis pasiėmė savo globon, turėjo kęsti patyčias, panieką, ar tai nereiškia, kad sūnaus namuose jos gyvenimas buvo nelengvas? Mes galime tik spėlioti, kokia namų drama slypėjo už šitų karčių žodžių. Nesiimsime sakyti, ko nebaigė sakyti Diureris. Štai keletas eilučių apie motinos mirtį. Toks dailininkas kaip Diureris — visada ir visų pirma dailininkas. Net baisių sukrėtimų akimirkomis jis nenustoja stebėti.

„Ji labai bijojo mirties, bet įkalbėjo, kad nebijo stoti prieš dievą. Ji sunkiai mirė, ir aš pastebėjau, kad ji regėjo kažką baisaus, nes pareikalavo švęsto vandens, nors iki tol ilgai nenorėjo kalbėti. Paskui užsimerkė. Aš taip pat mačiau, kaip mirtis smarkiai jai smogė du kartus į širdį ir kaip ji užsičiaupė ir nutolo kentėdama. Aš meldžiausi už ją. Aš kentėjau tokį skausmą, kad negaliu apsakyti. .." [1]

Diureris meldžia, kad dievas ir jam atsiųstų laimingą baigtį ir amžiną gyvenimą. Tačiau iš tų įprastų ritualinių žodžių matyti sumišimas. Justi, kad jį kamuoja mintis, ar buvo teisingas motinai likimas. Kodėl toks sunkus buvo dievobaimingas gyvenimas ir tokia skausminga baigtis? Norėdamas save

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с 88, 90.

paguosti ir įtikinti, kad motina vis dėlto sulaukė laimingo pomirtinio gyvenimo, Diureris galiausiai prirašo puslapyje, kupiname meilės, gailesčio ir skausmo, tokius žodžius: „Ir mirusi ji atrodė dar mielesnė, negu kad buvo gyva." Barbaros Diurer portretas tragiškas. Tai graudus ir vyriškas pasakojimas apie dailininko motiną. Ir apie dailininką, kuris dėl savo pašaukimo yra įžvalgus ir teisingas net tada, kai ašaros temdo akis, o sielvartas spaudžia širdį.

Prisiminimais apie motinos sunkią ligą ir mirtį ir apie daugelį kitų sukrėtimų, o daugiausia nepaliaujamu, kartais ne pagal jėgas darbu buvo paženklinti Diurerio gyvenime 1514 ir 1515 metai. Tačiau būtent šiuo laiku jis sukūrė tris žinomiausias vario graviūras: „Riteris, mirtis ir velnias", „Šv. Jeronimas celėje" ir „Melancholija". Jos' įėjo į istoriją „Meistriškųjų graviūrų" vardu.

Pasakoti apie jas pradedi virpėdamas. Jeigu surinktum viską, kas parašyta apie šituos lakštus, ant stalo išaugtų knygų bokštas. Jeigu viską, kas parašyta, perskaitytum, negalėtum sugrįžti prie įspūdžio, kurį padaro šitos graviūros iš pirmo žvilgsnio. Taip, matyt, ir atsitiko aiškintojams, kurie stengėsi žūt būt sujungti jų siužetus į vieningą ciklą. Čia nepasakosime apie ištęstus jų samprotavimus. Trijų „Meistriškųjų graviūrų" vidinis ryšys juntamas ne tada, kai galvoji apie jų siužetus, o tada, kai paprasčiausiai žiūri į jas. Tai tas pats bendrumas, kuris salėje, kur kabo to paties dailininko įvairių metų paveikslai, padeda iš karto atpažinti labiausiai artimas drobes, atpažinti pagal manierą, braižą, faktūrą, tas bendrumas, kuris suartina vieną su kita taip nepanašias pagal siužetus Puškino „Mažąsias tragedijas". Žvelgi į „Meistriškąsias graviūras" ir matai: tai daiktai, sukurti vienos rankos.

Nėra tokio subtilaus atspalvio, tokio švelnaus perėjimo, tokio ryškaus kontrasto, kokio nebūtų galėjęs pasiekti Diureris. Linija čia slysta neatsiplėšdama nuo popieriaus, čia skaidosi, leidžiasi žemyn, kyla aukštyn, vingiuoja, sukasi, vėl nurimsta. Popieriaus baltumas tai atrodo lyg didelė šviečianti dėmė, tai vos žymu, tai visai išnykęs. Šviesoje žvilga arklio oda, aiškiai matyti, kaip nukaltas šalmas, šviesa pripildo šilumos celę, gula negyvais blyksniais ant šalto kaukolės kaulo, Įsižiebia tartum mįslinga žvaigždė virš tolimo kranto ir pakimba lyg vaivorykštė virš jūros.

Negalima įsivaizduoti, kaip turi judėti ranka, kad rėžtuvu nubrėžtų tokių linijų — tai storų ir ryškių, tai labai plonų, vos matomų. Galbūt tik pianisto rankos sugeba išgauti iš instrumento visus niuansus, kontrastus, rodo panašius stebuklus. Tačiau pianistas girdi, ką jis groja. Diureris graviruodamas galėdavo tik įsivaizduoti, į ką pavirs popieriuje judesys jo rankos, kuri vedžioja rėžtuvą.

Tris „Meistriškąsias graviūras" jungia labai tobula, virtuoziška linija, visiškas medžiagos ir įrankio klusnumas meistrui, neįprastas, dar nematytas net Diurerio kūriniuose šviesos ir tamsos turtingumas, ritmo sudėtingumas ir laisvumas. Atrodo, kad raižytinės graviūros menas jose yra pasiekęs savo galimybių ribą ir ją peržengia.

Žvelgdamas į tuos lakštus, pastebi ir kitas jų savybes. Siužetų pagrindas paimtas iš šventųjų gyvenimo arba alegorijų. Jis nerealus, fantastiškas. Tačiau Diureris derina fantaziją su labai įtikinamomis, tikroviškomis smulkmenomis. Tai buvo jam būdinga ir anksčiau, bet čia pasiekė tobulybę. Istorikas, kuris domisi ginklais, gali žiūrėti į graviūrą „Riteris, mirtis ir velnias" kaip į tikslų dokumentą. Būtent tokie ginklai ir tokie šarvai buvo gaminami XV ir XVI amžiaus pradžioje Niurnbergo ir Augsburgo ginklų dirbtuvėse. Iš Diurerio graviūros galima sužinoti, kaip buvo jungiamos tokių šarvų dalys, kaip buvo įtaisytos plieninių pirštinių lankstos. Diureris mėgo ginklus ir šarvus. Apie juos išmanė. Gerokai prieš tai, kai jis ėmė raižyti šitą graviūrą, buvo nutapęs riterį, kruopščiai pavaizdavęs visas jo ginkluotės smulkmenas, balno įtaisus ir arklio pakinktus. Aštuoniolika metų išgulėjo šitas piešinys pas Diurerį, dabar jis jį prisiminė.

Tačiau būtent istorinis detalių realumas užmina sudėtingas mįsles! Rievėti šarvai, su kuriais Diureris pavaizdavo riterį, XVI amžiaus pradžioje kaip karinė ginkluotė jau baigė savo amžių. Jie buvo labai sunkūs, brangūs, nuo šaunamųjų ginklų blogai apsaugodavo. Tokie šarvai Diurerio laikais buvo paradiniu karvedžių ir kunigaikščių apdaru arba turnyrų šarvais. Diurerio graviūroje riteris pavaizduotas su brangiais kunigaikščio šarvais, tačiau su koviniu, be papuošimų kardu ir paprasta rankena. Diurerio darbuose kardas su tokia rankena pasirodo ne kartą — pavyzdžiui, raižinyje „Jono regėjimai" arba „Šnekučiuojantys valstiečiai". Ten tokiu kardu ginkluotas valstie-

tis. Galbūt toks kardas buvo Diurerių namuose: kiekvienas biurgeris privalėjo turėti namuose ginklų komplektą. Paradiniai, puošnūs šarvai ir paprasti kovos ginklai. Kaip tai paaiškinti? Mįslė!

Jeigu graviūroje „Riteris, mirtis ir velnias" galime sužinoti, kokie buvo ginklai ir apranga, tai pagal graviūrą „Šv. Jeronimas celėje" susidarome daiktų, supusių mokslininką, vaizdą, o „Melancholija" mus supažindina su daugeliu mokslui ir amatininkams reikalingų įrankių ir prietaisų. Dėl labai įtikimų smulkmenų atrodo tikroviška tai, kas vyksta graviūrose. O kas gi vyksta?

Taigi „Riteris, mirtis ir velnias"... Niūrus miškas. Toks gali pasirodyti tik kraupiame sapne. Pliki kamienai, aplaužytos spygliuotos šakelės, medis, vos besilaikantis apnuogintomis šaknimis. Diureris mėgsta lapus, šakų šlamėjimą, žydėjimą, bet žino, kokia gąsdinanti gali būti gamta, ir šitoje graviūroje sukuria prakeiktą mišką. Ant akmenuoto tako, kur sunkiai želia skurdi žolė, voliojasi kaukolė. Taku ant pamažu žengiančio gražaus žirgo joja raitelis. Jis su šarvais ir ginkluotas. Šalmo antveidis pakeltas. Nejaunas veidas ramus ir rūstus. Žvilgsnis nukreiptas į priekį. Iš miško ant lieso kuino atjoja mirtis. Arklys nekaustytas, su virviniais pakinktais, ant kaklo varpas — smulkmenos, kurias jau žinome iš „Apokalipsės" ir piešinio „Atsimink mane". Tarp kitko, yra ir kai kas nauja. Mirtis — ne skeletas, o kūnas, tik jos veidas apipuvęs, matyti įgriuvusios akiduobės ir nosis. Mirčiai ant galvos — karūna. Diureris — siaubo išradėjas: apie karūnos dantis apsivijusios gyvatės, šlykščios lyg kapo kirminai.

Mirtis duoda raiteliui smėlio laikrodį — žmogaus gyvenimo trumpumo simbolį. Tačiau raitelis nežiūri į mirtį. O velnią su šerno snukiu, avino ragais, šikšnosparnio sparnais jis jau palikęs ir joja toliau neatsigręždamas. Atrodo, kad jo arklys žengia pamažu, bet šuo, kuris nenori atsilikti nuo šeimininko, turi bėgti. Arklio eigastis, raitelio judėjimas — nesulaikomi. Nei mirtis, nei velnias jo neišgąsdins ir nesustabdys.

Ar buvo gyvas raitelio prototipas? Tai daugelio spėliojimų tema. Buvo manoma, kad raitelis — Savonarola, sudegintas ant laužo, kai Diureris pirmą kartą lankėsi Italijoje. Savonarola buvo dominikonas. O dominikonai buvo vadinami „viešpaties šunimis". Galbūt šuo, kuris lydi raitelį, užuomina apie tai. O

driežas po arklio kojomis, viduramžių supratimu, simbolizuojantis ugnį, užuomina apie Savonarolos mirtį ant laužo. Užtenka papasakoti tą labai sudėtingą konstrukciją, kad pajustum, kokia ji meniška. Buvo kalbama, kad šioje graviūroje pavaizduotas riteris — Francas fon Zikingenas, kurio bijojo Reino vidupio žemių gyventojai. Abejotina! Diureris, kurio miestas tiek kartų buvo kentėjęs nuo riterių-plėšikų, neturėjo priežasčių poetizuoti vieną iš jų. Pats dailininkas, kai jam tekdavo užsiminti apie šį darbą, apskritai nekalbėdavo apie riterį. Jis vadindavo jį paprastai—„Raiteliu". Jo herojaus ginklai ir šarvai — ne luomo ženklas. Jie — dvasios tvirtybės, vyriškumo ir drąsumo simbolis.

Raitelio figūroje atsispindėjo Diurerio atsiminimas iš Italijos— raito kondotjero Bartolomėjo Koleonio skulptūra, sukurta Andrėjos Verokijo. Skulptūra stovėjo ankštoje aikštėje. Norint ją apžiūrėti, reikėjo prieiti visai arti ir pakelti galvą. Žvelgiant iš apačios į viršų, raitelis atrodydavo ypač rūstus. Po šalmu—išdidus veidas. Įžvalgios akys. Suraukti antakiai. Veidas ir poza byloja apie nepalenkiamą valią. Diureris Italijoje buvo svetimšalis, kuriam daugelis jos gyvenimo pusių liko nesuprantamos. Jis negalėjo įsivaizduoti, kokia pavojinga ir kraupi jėga buvę kondotjerai — samdytų ginkluotų būrių vadai. Verokijo skulptūra jį sužavėjo jėgos, ryžtingumo, nesulaikomo judėjimo išraiška. Tačiau jo graviūros dvasia nepanaši nei į kondotjero, nei į riterio-plėšiko dvasią.

Sunku pasakyti, kam pirmajam dingtelėjo mintis, kad ši graviūra siejasi su Erazmo Roterdamiečio kūriniu „Kristaus kario vadovas". Toje knygoje sakoma, kad žmogus neturi pasukti iš tiesos kelio, nors ir kažin kokios baidyklės jam pasirodytų. Joje garbinama ištikimybė dvasinei pareigai. Erazmas ir jo veikalai, tarp jų ir šitas, buvo nuolatinė Pirkheimerio ir jo draugų tema. Su Erazmu jie susirašinėdavo, juo žavėdavosi, juo remdavosi, jį cituodavo. Niurnbergo humanistai supažindino su jo veikalais ir Diurerį. Erazmo traktate buvo kalbama apie moralinį žmogaus tvirtumą pagal Sokrato etiką. Šitoje Diurerio graviūroje krikščionybės simbolių nėra. Jo raitelis nugali velnio ir mirties baimę ne malda, o drąsa ir nesulaikomu veržimusi pirmyn. Tai ir tos epochos simbolis, ir dailininko stengimasis nugalėti visas baimes, visas praeities šmėklas atviru, drąsiu žvilgsniu. Juo garbinama jėga dvasios, siekiančios

tiesos. Tai savotiškas dailininko autoportretas, kuriame pavaizduota ne išorė, o dvasios būsena, kuri buvo apėmusi Diurerj sunkiais persilaužimo metais ties epochų riba. Nors ir kokie baisūs susitikimai jo laukia ateityje, jis tvirtai pasiryžęs neiškrypti iš kelio, neatsisakyti didžiausios tobulybės, grožio ir doros vienybės ieškojimų.. .

Ar Diureris prisiminė, kurdamas „Šv. Jeronimą celėje", savo graviūrą „Šv, Jeronimo laiškams", kuriai piešinį buvo padaręs Bazelyje daugiau kaip prieš dvidešimt metų? Jeigu šituos lakštus padėtume šalia vienas kito, pasirodytų, kad buvo praėję ne dešimtmečiai, o amžinybė. Ten drąsa pradedančiojo, kuris kovoja su sunkumais, jaudinamas jaunatviškas švebeldžiavimas. Čia visiška meistro laisvė. Šita graviūra Diureris parodė savo dvasinį artimumą vokiečių humanistams. Būtent tais metais Jeronimo — mokslininko, senųjų kalbų mokovo, biblijos vertėjo — paveikslas įgijo ypatingą reikšmę. Dar palyginti neseniai graikų kalba buvo net išsilavinusiems žmonėms knyga su septyniais antspaudais, o apie hebrajų kalbą ir kalbėti nėra ko. Tačiau, nemokant šitų kalbų, neįmanoma rimtai išstudijuoti biblijos. O biblijos studijavimas buvo svarbiausias artėjančios reformacijos uždavinys. Ir štai ilgalaikio darbo kaina Erazmas Roterdamietis tapo graikų kalbos mokovu, o Johanas Reichlinas — hebrajų kalbos.

Čia reikia prisiminti vieną iš svarbiausių įvykių tuometinio intelektualinio gyvenimo, kuriame aktyviai dalyvavo daugelis Diurerio draugų. Kažkoks Johanas Pfeferkornas, perėjęs iš judėjų religijos į katalikų, per spaudą atkakliai ir piktai reikalavo sunaikinti visas senovės žydų maldų knygas. Jį parėmė Erfurto, Heidelbergo, Kelno, Mainco universitetai, dominikonų teologai, Kelno inkvizitorius. Ir tik Johanas Reichlinas ryžtingai paprieštaravo Pfeferkornui, pasakęs, kad knygų sunaikinimas — tamsybė, įrodęs, kad šis reikalavimas neturi teisinio pagrindo, kad Pfeferkorną skatina taip elgtis asmeniniai motyvai. Reichlinas buvo šiurkščiai išplūstas ir apšmeižtas. Pfeferkornas ir jo šalininkai tvirtino, kad jis esąs papirktas. Reichlinas netylėjo ir nesiteisino. Kabinetinis mokslininkas atsakė dergėjams griežtai, sąmojingai. Iš abiejų pusių pradėjo rodytis pamfletas po pamfleto. Kelno, Mainco, Luveno, Paryžiaus • universitetai ėmė pasisakinėti prieš Reichliną. Kelno inkvizitorius jam pagrasino. Tačiau šitas nesileido įgąsdinamas. Atlaikyti visus išpuolius, pereiti ilgą, metų metus užsitęsusį procesą, kuris baigėsi tuo, kad buvo uždraustas vienas iš svarbiausių Reichlino poleminių kūrinių ir jis turėjo sumokėti teismo išlaidas, jam padėjo draugai humanistai. Jį parėmė tokie šviesūs protai kaip Ulrichas fon Hutenas, Melanchtonas, Pirkheimeris. Diurerio draugas net buvo parašęs liepsningą „Apologiją Reichlinui". Diureris buvo supažindintas su šia istorija. Ji jaudino visą jam artimų žmonių ratelį. Ir Diureris neliko paprastas stebėtojas šitoje polemikoje, jis taip pat pasakė savo nuomonę. „Knygos apie tapybą", kurią jis jau seniai buvo pradėjęs, apmatuose būtent to ginčo metu jis parašė, kad knygas reikia išsaugoti, net jeigu tos knygos pagoniškos, net jeigu jos prieštarauja krikščionybės nuomonei. Parašė ir apie tai, koks žalingas fanatizmas, tikriausiai turėdamas galvoje Pfeferkorną ir jo šalininkus. Reichlinistai, kurie bjaurėjosi mintimi apie knygų naikinimą, rašė Reichlinui jausmingus laiškus, skirtus ne tik vienam adresatui. Reichlinas juos surinko ir, sutikus autoriams, išleido knygą, pavadintą „Žymių žmonių laiškai". Tačiau humanistai neapsiribojo rimta polemika. Jie žinojo, kad juokas žudo, ir pavertė savo priešininkus visos skaitančiosios Europos pajuokos objektu. Tuo tikslu jie išleido knygą „Tamsiųjų žmonių laiškai"—rinkinį laiškų, tarsi parašytų vienam Kelno teologui—Pfeferkorno globėjui jo šalininkų vardu. Šitoje nuostabioje parodijoje „tamsieji žmonės" prasta lotynų kalba postringavo absurdiškomis scholastinėmis temomis, išplepėdami skandalingas savo gyvenimo smulkmenas, pateikdami visokius savo tamsuoliškumo įrodymus, ir, žinoma, piktai plūdo visus, kurie priklausė Reichlino stovyklai. Bukumas, savimi pasitikėjimas, tamsuoliškumas, pataikavimas, veidmainiavimas knygoje „Tamsiųjų žmonių laiškai" prikalti prie gėdos stulpo. Taip geriausi vokiečių humanistai įrodė, kad jie sugeba savo kabinetų tyloje paversti plunksną ginklu. Tuo laikotarpiu, kai Diureris raižė „Meistriškąsias graviūras", reichlinistų ir antireichlinistų mūšis buvo pačiame įkarštyje.

Šv. Jeronimo paveikslas, sukurtas Diurerio,— netiesioginis, bet iškalbingas atsiliepimas į šitą ginčą. Jo graviūra šlovina darbą tokio mokslininko, koks buvo Reichlinas,— mokslininko, kuris mielai sugretina ir sutikrina senuosius tekstus ir neskubėdamas užrašo popieriuje savo mintis. Graviūra kupina protinio darbo poezijos kaip šiltos saulės šviesos, kuri lie-

jasi pro čia pavaizduotos celės langą. Diureris su meile sukuria šv. Jeronimo celę: darbo stalą su piupitrais, mažesnį — rankraščiams, didesnį — knygoms. Paprasti rašymo reikmenys. Už diržo, pritvirtinto prie sienos, užkištos žirklės ir lapeliai su išrašais. Kur buvo prisižiūrėjęs Diureris tokių gyvų smulkmenų? Jo Jeronimas daro iškarpas ir dirba su kortelėmis išrašams! Ant lentynos prie lango — keletas storų foliantų, po lentyna — apkaustyta skrynia. Tokioje pat ir Diureris laikė savo rankraščius. Šv. Jeronimo celė — kuklus mokslininko kabinetas. Jį matė Diureris vaizduotėje su visomis smulkmenomis — iki šluotelės dulkėms nuvalyti nuo knygų, iki šlepečių po lentyna. Tokiuose kabinetuose Diureris būdavo savas žmogus. Atrodo, kad jis ką tik sėdėjo ant šitos kanapos su plonomis kojytėmis ir pagalve, kuri guli šalia stalo.

Architektūrinės erdvės giluma, seniai dominanti Diurerį, perteikta čia labai įtikinamai. Diureris taip yra įvaldęs būtinas darbo taisykles, kad gali leisti sau laisvai jomis naudotis. Jeigu patikrintume jo graviūrą su liniuote ir skriestuvu, lengvai, rastume nedidelius, bet aiškius nutolimus nuo griežto perspektyvinio karkaso. Ir šitai nuostabu! Diureris atskleidė sau tai, ką daug amžių iki jo jau buvo supratę graikai: kad architektūrinė linija būtų gyva, ji jokiu būdu neturi būti nubrėžta pagal liniuotę.

Diureris nuo jaunystės žinojo, kokie atributai dera šv. Jeronimui: kardinolo skrybėlė, kryžius su nukryžiuotu Kristumi, kaukolė ir kaip palydovas — liūtas. Jis pavaizdavo šituos būtinus atributus graviūroje, tačiau kaip natūraliai! Apvali kardinolo skrybėlė nerūpestingai pakabinta ant sienos, tarytum paprastas galvos apdangalas, kaukolė guli ant palangės, mažutėlis kryžius su nukryžiuotu Kristum puošia rašomojo stalo kampą. Palubėje, lyg keistas papuošalas, kabo išdžiovintas didžiulis moliūgas — praeinančio gyvenimo žemėje simbolis. Liūtas, geraširdiškai prisimerkęs, guli ant grindų kaip didžiulė naminė katė. Šalia, pabrėždamas jo taikingumą, susirietęs miega kiemsargis šuo. Čia viskas dvelkia ramybe, tyla, išmintimi. Diureris mėgavosi kurdamas šitą kambarį — piešdamas medžio rieves lubų lentose, apskritų storų stiklų šešėlį lango ambrazūroje, saulės dėmes ant grindų. O kabineto šeimininką Diureris pavaizdavo ne kaip didingą kardinolą, ne kaip kanonizuotą šventąjį, bet kaip kuklų mokslininką, pasinėrusį į savo darbą.

Kartais sakoma, kad Jeronimo celė šitoje graviūroje bėgimo nuo gyvenimo simbolis, pasitraukimo į abstraktaus protinio darbo pasaulį simbolis. Liūtas guli sargyboje, trukdydamas realybei čia įsiveržti. Galima suprasti šitą graviūrą ir taip. Jeigu neprisimintume, kokį vaidmenį suvaidindavo atsiskyrusių mokslininkų darbai įnirtinguose epochos susirėmimuose, kaip dažnai jų žodis paruošdavo kelią veiksmui. Praeis keletas metų, ir Liuteris, kaip ir Jeronimas, pasislėps nuo pasaulio Vartburgo pilies celėje. Užsisklęs vienas, kad savaip pakartotų šv. Jeronimo veiklą: tas išvertė bibliją į lotynų kalbą, Liuteris ją išvers į vokiečių kalbą. Ir jo proto žygis, atliktas tarp keturių sienų, taps vienu iš svarbiausių epochos įvykių, išspręs daugelį politinių klausimų, nulems žiaurias kovas, visuomenines permainas. Šviesa, užliejusi šv. Jeronimo celę, sudaro ryškų vainiką jam aplink galvą. Diureris pavaizdavo šitą švytėjimą nepanašų į apskritas aureoles aplink šventųjų galvas. Tas kupinas įtampos tyras švytėjimas atrodo materializuotas minties išspinduliavimas. Jis stipresnis ir ryškesnis už šviesą, kuri liejasi per langą...

Ir pagaliau „Melancholija".

Šitą pavadinimą Diureris įrašė į pačią graviūrą. Jos gilumoje sklando drakonas, kuris laiko letenose lentelę su užrašu *MELENCOLIA I.* Pirmame plane sėdi sparnuota moteris puošniu apdaru. Jos kūnas masyvus, rankos stiprios, veido bruožai stambūs, taisyklingi. Ji parėmusi apvainikuotą galvą kaire ranka. Jos žvilgsnis nukreiptas į tolį. Taip žvelgia žmogus, kuris žiūri į jį supantį pasaulį, bet nieko nemato, nes iš tikrųjų žvilgsnis nukreiptas į jo paties vidų, ir tai, ką jis regi savo sieloje,— nelinksma. Tamsiame veide baugiai ryškūs atrodo akių baltymai, ir dėl to žvilgsnis turi tragišką išraišką. Moters pozoje — dvasinis nuopuolis, didelis nuovargis. Taip, galbūt šita graviūra tik dvasinės būsenos paveikslas, apie kurią taip puikiai kažkada pasakė Žukovskis: „Kas yra melancholija? Liūdesys, apimantis sielą keičiantis... gyvenimo gerovei, neatitaisomo ir neišvengiamo praradimo jausmas ir nuojauta."[1] Tačiau neskubėsime atsakyti. Graviūra nepaprastai sudėtinga. Po moters ranka knyga su sagtimi — jai dabar ne skaitymas rūpi. Virš jos galvos laiko matavimo prietaisas — smėlio laikrodis, sujungtas su saulės laikrodžiu. Šalia — varpas

[1] Словарь русского языка, т. VI, М.—Л., 1957, с. 801.

su virvute, kuri išeina už graviūros krašto. Jeigu kas nors nematomas timptelės už virvutės, varpas suskambės. Smėlio laikrodis ir varpas Diurerio kūriniuose visada reiškė: „Atsimink, kad mirsi."

Moteris apsupta įvairių daiktų. Kai kurių paskirtis — aiški, kitų — mįslinga. Kartu jie sudaro chaosą. Jame nelengva susigaudyti. Virš jos galvos lenta, išbraižyta langeliais su skaičiais,—„Magiškasis kvadratas". Skaitmenys, įrašyti į bet kurį iš keturių jo laukų horizontaliai, vertikaliai ir įstrižai, sudaro sumą „34". Moterį supa matavimo prietaisai: laikrodis, skriestuvas, liniuotė, svarstyklės. Kiek vilčių Diureris dėjo į matavimus ir apskaičiavimus! Kaip dažnai jam atrodydavo, kad būtent jie atskleis grožio paslaptį. Ir štai dabar moteris, pasinėrusi į liūdnas mintis, nerūpestingai laiko skriestuvą, o liniuotė numesta jai prie kojų. Ar tik nusivylimas nesisieja su liniuote ir skriestuvu kaip grožio raktais ir todėl čia pavaizduotais? Ir ar ne dėl vilties sužinoti slėpiningas skaičių savybes čia pateiktas „Magiškasis kvadratas"?

Daugelis mokslininkų, Diurerio amžininkai, pavyzdžiui, Paracelsas ir Agripa Netesheimietis, tikėjo, kad magija gali atskleisti žmogui tiesą, paslėptą nuo kasdieninio žinojimo. Pirkbeimerio ratelyje buvo žmonių, kurie užsiiminėjo okultizmu, pavyzdžiui, Lorencas Behaimas, tas pats, kuris sudarė tokį įtikimą Diurerio horoskopą.

Apie tai negalima kalbėti vien su ironija. Alchemikų laboratorijose buvo padaryta ir tikrų atradimų; astrologai, naiviai tikėdami, kad žmogaus likimas tiesiogiai priklauso nuo dangaus šviesulių vietos, pažymėjo nemaža tikslių pastebėjimų žvaigždėto dangaus žemėlapyje; Paracelsas ir Agripa pasakė daug įdomių spėliojimų apie gamtos reiškinius. O svarbiausia, jiems buvo būdinga jos reiškinių gyvo ryšio nuojauta, nors ir paslaptinga, bet egzistuojanti, stengimasis pažvelgti į visą esmę — matomą ir užslėptą, kaip visuma. Agripos traktatų rankraštinės kopijos ėjo iš rankų į rankas. Buvo toks ir Pirkheimerio bibliotekoje. Galima manyti, kad sunkių dvasinių pergyvenimų ir sunkių ieškojimų laikotarpiu Diureris buvo atidavęs duoklę magijos mokslams.

Stai didžiulis netaisyklingos lormos daugiasienis. Visai neseniai, susidomėję Diurerio graviūra, mineralogai nustatė, kad tai fluoritas. Tokių kristalų būdavo randama kalnų kasyklose

netoli Niurnbergo. Bet dėl šio dabartinio paaiškinimo kristalo išvaizda nepasidaro mažiau nuostabi. Diureriui stebuklingasis gamtos kūrinys atrodė paslaptingas. Jis manė, kad toks atrodys ir graviūros žiūrovui. Šalia daugiasienio — sunkus akmeninis rutulys. Tokie kūnai kaip planetų simboliai pasirodydavo veikaluose apie magiją. O astrologijos darbuose jie būdavo pasaulio — visatos simboliais. Tiglis ant degančios žarijų krosnelės — jis taip pat yra šitoje graviūroje — nepakeičiamas alchemijos laboratorijų įrengimų daiktas.

Taigi tikslaus matavimo daiktai, tiksliųjų mokslų atributai, sujungti su magijos atributais ir simboliais — matyt, nei vieni, nei kiti neapsaugojo nuo melancholijos būtybės, jos užvaldytos. Išmėtyti ant žemės amatininkų įrankiai: pjūklas, oblius, replės, plaktukas, svambalas, Tačiau jie nepateisino vilčių, nesuteikė širdžiai palengvėjimo. Prišlietos prie sienos sunkios akmeninės girnos. Kai sukasi ir mala grūdus, jos — prasmingo ir nepertraukiamo judėjimo simbolis. Atjungtos nuo sparnų arba vandens malūno rato, jos — negyvas svoris, neveiklios nejudamybės simbolis.

Mes įsižiūrime į nejudančias girnas, į niekur nevedančius laiptus, į keistą, daiktais chaotiškai užpildytą erdvę ir jaučiame graviūros paradoksalumą: jos dalys — paslaptingos ir nesuprantamos, o bendras įspūdis — liūdesio, sunkaus susimąstymo, nerimo — atsiranda iš karto ir be paaiškinimų persiduoda mums, apima mūsų sielą.

Ką visa tai reiškia? Negali būti, kad Diurerį žmonės to neklausė. Pavyzdžiui, tie, kuriems jis dovanojo šitą graviūrą. O jis mėgo dovanoti „Melancholiją". Bet nė viename jo laiške, nė viename dienoraščio įraše, nė viename amžininkų prisiminime nėra išlikusios net užuominos apie tai, kaip pats dailininkas aiškino šios graviūros sumanymą. Iš bandymų ją paaiškinti būtų galima sudaryti ištisą tomą. Paimsime iš šitų aiškinimų tai, kas iš tiesų padeda suvokti graviūrą.

Diureris gerai žinojo dar senovės Graikijoje sukurtą mokslą apie keturis žmonių temperamentus: žmogus gali būti melancholikas, sangvinikas, cholerikas arba flegmatikas. Viduramžių medicina priėmė šią teoriją. Ji priskyrė kiekvienam temperamentui priklausomybę nuo tam tikros planetos. Buvo manoma, kad sangvinikai yra gimę po Jupiterio arba Veneros ženklu, cholerikai — po Marso, melancholikai — po Saturno. Į

sangviniką būdavo žiūrima kaip į laimės kūdikį: jis rausvas, linksmas, mėgstąs bendrauti, linkęs į visus gyvenimo malonumus, mėgėjas skaniai pavalgyti ir kaip reikiant išgerti, turi pasisekimą meilėje. Nelaimingu buvo laikomas tas, kuris gimė melancholiku. Jis liesas ir nerangus, jo veido oda tamsi, jį apninka liūdesys, jam sunku būti kitų žmonių draugijoje, jis linkęs visų šalintis, ir labiau negu kitų temperamentų žmonėms jam gresia baisiausia iš ligų — beprotybė.

Mokslas apie temperamentus, kuris siejo žmogaus išorę su charakteriu ir likimu, Diurerį seniai sudomino. Jau ankstesniajame raižinyje „Vyrų pirtis" jis pavaizdavo save ir savo draugus tartum įsikūnijusius keturis temperamentus. Save Diureris laikė melancholiku. Taip kartą jam buvo sakęs kažkoks astrologas ar gydytojas. Šitie žodžiai dailininkui padarė stiprų įspūdį. Portrete, kuriame Diureris negailestingai nupiešė save nuogą, jis pabrėžė visus melancholiko bruožus. Šitame piešinyje jis liesas, sukumpęs, jo oda tamsi, veido išraiška liūdna. Tiesa, jis žinojo, kad, laimė, neturi kitų melancholiko bruožų — pavyzdžiui, buvo tvirtinama, kad jie būtinai tingūs, šykštūs, godūs, klastingi, pikti, bailūs. Dėkui dievui, jis nebuvo toks!

Diureris manė, kad melancholija siejasi su įtemptu darbu. Viename iš traktatų apie tapybą jis rašo: „Nuo nuolatinių proto pratybų išsieikvoja švelniausia ir švariausia kraujo dalis ir atsiranda melancholiška nuotaika." Čia matyti jo patyrimas: liūdna, melancholiška nuotaika — neišvengiama bausmė už įtemptą kūrybinį darbą. Diureris mokėjo nugalėti šitą nuotaiką. Kuo? Darbu! Ir vis dėlto jam buvo skaudu galvoti, kad jis turi nuolatos kovoti su kliūtimis, esančiomis prieš jį nuo pat gimimo.

Maždaug tam pačiam laikotarpiui, kai Diureris kūrė „Melancholiją", priskirtinas ir vienas keistas jo piešinys. Jis nupiešė save nuogą, nutapė ant pilvo rutuliuką ir nudažė geltonai. „Diureris serga",—parašė, jis ant piešinio ir paaiškino: „Ten, kur geltona dėmė ir kur rodo mano pirštas, man skauda." Pirštas rodo į blužnies sritį. Skausmai šitoje vietoje, sako medikai, gali būti įvairiausių susirgimų požymis. O pagal liaudies stebėjimus, tai susirgimas, kuris dažnai sukelia niūrią nuotaiką. Ne veltui vokiečių posakis: „Turėti juodą blužnį" nuo neatmenamų laikų reiškia: „Viską matyti pro juodus akinius." Diurerį tokia niūri nuotaika apimdavo dažnai. Jis manė, kad jam, kaip melancholikui, ji skirta amžinai.

Todėl be galo apsidžiaugė, susipažinęs su Marsilijaus Fičino knyga „Apie gyvenimą". Vokiečių kalba šią knygą išspausdino Kobergeris. Mokslininkų būryje, kuris rinkdavosi pas Pirkheimerį, buvo daug kalbama apie šį veikalą. Fičinas puikiai išvystė Aristotelio mintį, kurią apeidavo jos komentatoriai. Aristotelis tvirtino, kad jaudrumas, būdingas melancholikui, nors, tapęs per didelis, pavojingas, apskritai pagyvina protą ir jausmus. Taip, melancholikai dažnai patiria stiprų dvasinį nuopuolį, tačiau jiems žinomas ir didžiulis dvasinis pakilimas. Jie nuolatos eina siauru takeliu tarp dviejų prarajų, bet užtat apdovanoti nepalyginti daugiau negu žmonės, nežinantys tokių kraštutinumų. Visi gabūs žmonės, tvirtino Aristotelis, pasižymintys filosofijoje, valstybiniuose reikaluose, poezijoje arba mene,— melancholikai... Fičinas prisiminė, kad panašių minčių buvo pasakęs ne tik Aristotelis, kad ir Platonas samprotavęs apie beprotybę, kuri gali būti geniali, ir pakartojęs savo knygoje šį samprotavimą. Vadinasi, melancholija— ne prakeikimas, ji — taurus išankstinis pavedimas. Ji verčia žmogų eiti siauru taku tarp gilių bedugnių. Užtai jis pasiekia aukštumų, kurių negali pasiekti tie, kurie nežino sunkių kančių ir teikiančių malonumus kūrybinių džiaugsmų! Na ką gi, tokia kaina jis sutinka užmokėti. Kūrybinio melancholiško įkvėpimo teoriją Diureris priėmė kaip atradimą. Ji paaiškino daug ką, kas dėjosi jo sieloje, jo gyvenime.

Dabar galime dar kartą pažvelgti į graviūrą. Šviesulys, kuris kabo žemai virš horizonto, skrosdamas tamsą smailiais spindulių pluoštais,— Saturnas. Tačiau Saturnas, pasirodo,— ne tik nemalonaus poveikio šaltinis. Humanistai prisiminė iš senosios mitologijos, kad Saturnas yra vyriausias dievas ir todėl geriau už kitus žino visatos paslaptis. Tas, kuris nori tas paslaptis atskleisti, turi atsiduoti Saturno globai, nors ir labai būtų pavojinga. Štai kodėl šioje graviūroje pavaizduoti prietaisai ir įrankiai. Tai įrankiai žmogaus proto, kuris atsidavęs pavojingos, bet žadančios atskleisti pasaulio sukūrimo paslaptis planetos globai, stengiasi išmatuoti, pasverti, suskaičiuoti viską, kas jį supa.

Tačiau pavojingą Saturno veikimą reikia išlyginti. Taip ant moters, reiškiančios melancholiją, galvos atsiranda vai-

nikas iš vėdrynų ir vandens pipirnės. Toks vainikas medicinoje buvo laikomas priemone, raminančia pavojingą melancholijos priepuolį. „Magiškasis kvadratas" išlygino, pagal to meto supratimą, per didelę Saturno įtaką, nes buvo sukurtas Jupiterio globoje.

Dabar buvo galima paaiškinti, ką reiškia šuo, gulintis ant grindų, piniginė ir raktai moteriai prie diržo, kokią papildomą prasmę suteikia romėnų skaitmuo „I" po žodžio „Melancholija". Tam klausimui daugelyje veikalų paskirta daug puslapių. Kiekvienas iš jų prideda truputį žinių apie šią graviūrą, tačiau kartais kliudo ją betarpiškai suvokti. Verčiau dar kartą pažvelkime į graviūrą. Sparnuota moteris pavargusi sėdi ant akmens. Suglausti jos sparnai. Užversta knyga. Išmėtyti įrankiai. Bet joje glūdi ne tik nuovargis. Joje — milžiniška vidinė jėga. Ir paklusdama šitai kūrybinei jėgai, šitam kūrybiniam nerimui, ji išsities, atsistos ir nueis. O paskui išskleis sparnus ir pakils į orą. Ir tegu smėlis laikrodyje greitai matuoja laiką, tegu varpo skambėjimas primena, kad mirtis neišvengiama, žmogaus mintis skris toliau. Kūrybai žinomos didžiausios nevilties būsenos, bet ji nenutrūksta, kol yra gyvas kuriantis žmogus. „Melancholija"— įkūnytas žmogus-kūrėjas, išpažintis dailininko, neretai patiriančio nusivylimą dėl tokio nepaprastai sunkaus uždavinio, kurį jis ėmėsi spręsti, bet išlikimo valdingam siekimui pažinti ir išreikšti pasaulį.

XI SKYRIUS

Diureris tuo pat metu dirbdavo daug darbų, tokių, kurie dažnai vienas kitam prieštaraudavo, ne tik savo noru. Čia teks grįžti atgal. 1512 metais Niurnbergas buvo pagerbtas imperatoriaus Maksimiliano atsilankymo. Jo atvykimas turėjo didelės įtakos Diurerio likimui. Nebejaunas imperatorius buvo originali asmenybė. Medžioklės ir turnyrų mėgėjas, kavalierius, pataikaująs damoms, daugelio kalbų mokovas, apsiskaitęs žmogus, jis net buvo vadinamas „paskutiniuoju riteriu". Maksimilianas buvo kupinas drąsių planų — karinių, valstybinių, politinių. Kai jo planai sužlugdavo,— o tai atsitikdavo dažnai,— jis guosdavosi, kurdamas pats arba pavesdamas dvaro poetams sukurti poemą ar romaną apie jo pergales ir žygius, apie jo

išmintį ir taurumą. Šiuose rašiniuose, kupinuose retorinių grožybių, jis slėpdavosi už pseudonimų „Teisingai dėkingasis", „Išmintingai karališkasis" ir į juos panašių, tiek pat giriamų, kiek malonių. Daugiametė jo gyvenimo svajonė buvo žygis į Romą, karinis arba taikus, bet būtinai su triumfu. Jis turėjo sėkmingai baigtis Maksimiliano karūnavimu Romoje vokiečių tautybės Romos imperatoriaus karūna. Vienu metu jis net svajojo apie paėmimą į savo rankas visos valdžios — ir pasaulietinės, ir bažnytinės. Tačiau šie sumanymai vieni po kitų sužlugo.

Maksimilianas nusprendė apdovanoti save netikėtu būdu. Iš Romos imperatorių gyvenimo aprašymų jis žinojo, kad jie įamžindavo atminimą apie pergalingus žygius, apie užkariautas žemes, apie pavergtas tautas pastatydami Romoje triumfo arkas. Tačiau Amžinasis miestas jam buvo nepasiekiamas. Karinių pergalių jo gyvenime pasitaikė, bet tikro didelio žygio atlikti jam nebuvo lemta. Jeigu nebuvo triumfo, tegul bent būna triumfo arka! Mintis buvo aiški, Ne visai aiški buvo viena smulkmena: iš kur gauti pinigų arkos statybai? Pinigų Maksimiliano ižde nebuvo. Didžiulės lėšos jau išleistos Habsburgų mauzoliejui Insbruke. Imperatorius buvo paskendęs skolose. Kur statyti arką? Viena buvo Austrijos sostinė, imperijoje sostinės nebuvo, Maksimilianas su savo dvaru važiuodavo iš miesto į miestą. Taip kilo idėja, istorijoje neturėjusi pirmtakės. Triumfo arka bus pastatyta popieriuje! Joje turi būti užfiksuoti žygiai, kuriuos Maksimilianas buvo atlikęs, ir tie, kuriuos jis būtų galėjęs atlikti, jo žygdarbiai, jotynių laukas, turnyrai, medžioklės, dinastinės sutuoktuvės — jo ir jo vaikų — ir daugelis, daugelis kitų dalykų.

Pavaizduoti visa tai turi garsiausi dailininkai, tarp jų ir Diureris, kuriam malonus pageidavimas — imperatoriaus paliepimas — buvo perduotas, kai tas teikėsi atsilankyti į Niurnbergą.. Vadovauti tiems, kurie ruošė arkos programą,— o tai buvo ištisas štabas,— Maksimilianas pavedė dvaro istoriografui, mokslininkui ir poetui Johanui Stabijui, su kuriuo Diureris buvo pažįstamas. Popierinio triumfo, sukurto dailininkų, idėja taip įkvėpė imperatorių, kad Stabijus gavo teisę laisvai pas jį lankytis. Jis pranešinėdavo Maksimilianui, kaip kuriama arka, o tas duodavo nurodymus, prisimindamas vis naujus ir naujus šlovingus savo žygius. Stabijus pasikvietė Pirk-

heimerį programai sudaryti. O šis, kaip ir daugelis kitų humanistų, kuriuos Maksimilianas mielai patraukė prie savęs, simpatizavo Maksimilianui. Humanistai jį vadino „universaliu žmogumi". Jiems imponavo Maksimiliano interesų platumas. Su juo jie siejo viltis, kad bus sustiprinta imperija, sujungta šalis — užkirstas kelias feodaliniams tarpusavio vaidams, įtvirtinti įstatymai, sudarytos sąlygos klestėti mokslams. Jų viltys visą laiką sužlugdavo, bet jie vis tiek jas puoselėdavo. Prancūzijos laimėjimai ir stipri karaliaus valdžia žadino norą, kad ir Maksimilianas sutvirtintų savo galybę ir tokiu būdu padėtų suklestėti šaliai. Jie manė, jog „Triumfo arkos" programą galima panaudoti ne tik tam, kad būtų išgarsintas imperatorius, kaip jis pats to trokšta, bet ir kad būtų pasakyta jam jų nuomonė apie galingą, išmintingą ir teisingą valdovą. Buvo nutarta visa tai išreikšti alegorijų ir simbolių kalba.

Čia kaip tik pravertė naujas Pirkheimerio susižavėjimas, su kuriuo jis greitai supažindino ir Diurerį. Jis žinojo, kad italų mokslininkai buvo susidomėję užrašais ant egiptiečių obeliskų, kažkada išvežtų nuo Nilo krantų į Romą. Hieroglifai juos patraukė savo slėpiningumu. Jiems atrodė, kad juose slypi ne tik senosios šalies kalba, bet ir paslaptys, galybės magiškos formulės. XV amžiaus pradžioje Italijoje tapo žinomas egiptiečio Horapolono veikalas „Hieroglifika". Autorius gyveno V mūsų eros amžiuje. Šį veikalą sudarė egiptiečių hieroglifų aiškinimai, bet dauguma klaidingi. Tačiau mokslinės egiptologijos nebuvo, netgi jos užuomazgos, ir „Hieroglifika", pasirodžiusi graikų kalba, nustebino tuometinį mokslo pasaulį. Pirkheimeris buvo vienas tų, kurie susidomėjo šiuo veikalu. Jis išvertė „Hieroglifika" į lotynų kalbą. Štai charakteringa ištrauka iš šito darbo, kuris jam atrodė kupinas didžios tiesos: „Norint pavaizduoti amžinybę, reikia nupiešti saulę ir mėnulį, nes tie elementai amžini. Jeigu žmonės nori pavaizduoti amžinybę kitaip, piešia gyvatę, kuri slepia po kūnu uodegą... Jeigu nori pavaizduoti metus, tada piešia Izidę, kuri reiškia Moterį. Tačiau ir šitą deivę vaizduoja tokiu pat būdu... Jeigu nori pavaizduoti metus kitaip, piešia palmę, nes ant šito medžio, priešingai negu ant visų kitų, kiekvieną mėnesį pasirodo nauja šaka, ir metų gale išauga dvylika naujų šakų..."[1]

[1] W. E. Eckert und Ch. V. Imhoff. Willibald Pirckheimer, Dürers Freund, Köln, 1971, S. 105—106.

„Hieroglifikos" vertimą Pirkheimeris parodė Diureriui ir įtikino draugą, kad šiuose aiškinimuose esama svarbios prasmės. To laikotarpio žmonės mėgo sutartinę kalbą paimtų iš antikos ir viduramžių ir Renesanso epochos sukurtų alegorijų ir simbolių. Dabar jie buvo pasirengę perimti dar vieną žodyną — senovės egiptiečių, tikriau, tariamos senovės Egipto simbolikos žodyną. Diureris net nupiešė piešinius Pirkheimerio vertimui. Jis stengėsi, tačiau įkvėpimo nesulaukė. Piešiniai atrodo iškankinti. Pirkheimeris įteikė imperatoriui „Hieroglifikos" vertimą. Maksimilianas nudžiugo. Buvo nuspręsta įjungti į „Triumfo arką" simbolius, paimtus iš šios knygos.

Taip Diureris ilgam buvo įtrauktas į sudėtingą sumanymą. „Triumfo arka"—didžiausias medžio raižinys per visą šio meno egzistavimo istoriją. Norint jį atspausti, prireikė šimto devyniasdešimt dviejų lentų. Jeigu suklijuotume visus atspaudus į vieną, būtų pusketvirto metro ilgio ir trijų metrų pločio lakštas! Bet čia svarbu ne tik išmatavimai. „Triumfo arkos" sumanyme susidūrė skirtingi siekimai. Johanas Stabijus norėjo ją matyti panašią į klasikines Romos imperatorių triumfo arkas. Tačiau imperatoriaus rūmų architektas Keldereris nupiešė labai sudėtingą statinį, kuris mažai buvo panašus į arkas: trys aukštos angos atrodė kaip siauri ruoželiai sunkiame kūne su daugybe aukštų, kolonų, papuošimų. Visą didžiulį šito įsivaizduojamo statinio paviršių reikėjo padengti alegoriniais vaizdais, neužmirštant nei imperatoriaus pageidavimų, nei pamokų, kurias norėjo jam duoti alegorine forma humanistai, sujungdami tradicinę simboliką su taip Maksimilianą sužavėjusiais „Hieroglifikos" simboliais. Diureris su padėjėjais šią „Triumfo arką" kūrė trejus metus — nuo 1512 iki 1515 metų.

Ko tik nėra šiame raižinyje! Visų pirma matyti Maksimiliano genealogija,— rūmų istorikai ją kildino iš Romos imperatorių. Genealogijos medis užima viduriniąja arkos dalį. Medžio viršūnėje — Maksimilianas. Genealogijos medį supa herbai žemių,— iš viso 102,— pavaldžių Maksimilianui. Daugelyje iš šitų valdų jis jau seniai nebeturėjo realios valdžios. Visa tai puošia centriniai arkos vartai, vadinami „Garbės ir galybės vartais". Virš šoninių vartų, vadinamų „Šlovės vartais" ir „Pagyrimo vartais", pavaizduotos Maksimiliano karinių ir diplomatinių pergalių scenos.

Daugelis įvykių, kurie tikrovėje buvo pralaimėjimai, per-

svarstyti, vadovaujant oficialiam istoriograiui, ir pateikti kaip pergalės. Šlovingiems darbams, kurie dar nepadaryti, bet bus padaryti, paliktos tuščios vietos.

Imperatoriui dera turėti stiprią ginkluotę ir turtingą iždą. Raižinyje Maksimilianas apžiūrinėja savo artileriją. Iš tikrųjų tos patrankos priklausė ne jam, o miestams. Prieš žygius miestai duodavo jas imperatoriui.

Kai Burgundijos kunigaikščiai panorėdavo padaryti įspūdį pavaldiniams, jie leisdavo jiems keletą dienų žiūrinėti savo lobius. Ant didžiulių stalų būdavo išstatomi auksiniai dubenys, į tuos dubenis būdavo supilami kalnai auksinių monetų, žiedų su brangakmeniais, aplink sudedamos auksinės dėžutės, taurės, žvakidės — žodžiu, visos brangenybės. Apstulbinti turtų vaizdo, pavaldiniai patikėdavo valdovo galybe ir mieliau atverdavo piniginę, jeigu to iš jų būdavo reikalaujama. Maksimilianas tokių turtų neturėjo net mintyse. Popieriuje pavaizduotas „Triumfo arkos" lobynas nė kiek nebuvo menkesnis už tą, kurį leisdavo apžiūrinėti pavaldiniams Burgundijos kunigaikščiai. Tiesą sakant, jis buvo didis, šitas imperatorius,— didis iliuzijų ir savo paties guodimo meistras! Jis gyveno įsivaizduojamų pergalių, išgalvotų žygių, nebūtų turtų pasaulyje.

Viršutiniame kupole buvo patalpinta „Egiptiečių raidžių paslaptis", tai yra simboliai, paimti iš Horapolono „Hieroglifikos" arba jos įkvėpti. Jie ir išreiškė humanistų nuomonę, koks turi būti imperatorius. Šitie simboliai programos autorių buvo aiškinami taip: Maksimilianas — imperatorius, labai dievobaimingas— tai liudija jo karūnoje esanti žvaigždė; amžinai pagarsėjęs — tai liudija slibinas toje pačioje karūnoje; didžiadvasis, galingas ir drąsus—tai rodo liūto figūra; iš senos giminės— tai rodo papiruso ritinėlis; Romos imperatorius — apie tai byloja medžiagoje išaustas erelis; jis didelis ir atsargus karvedys — apie tai byloja jaučio figūra; jis nugalėjo stipriausią karalių—'Prancūzijos karalių—tai rodo gaidys virš gyvatės; jis apgynė save būdamas labai budrus, ir to ženklas — gervė, stovinti ant vienos kojos; jis pasiekė tai, kas anksčiau buvo laikoma neįmanoma. Tai, kas anksčiau buvo neįmanoma, bet pasiekta, vaizduoja kojos, braidančios vandenyje!

Buvo nelengva perteikti matomais vaizdais šią keistą svajonę apie stiprų, teisingą, drąsų ir atsargų valdovą ir šlykštų rūmų meilikavimą, be to, neužmirštant visokios simboli-

kos — ir tradicinės heraldinės, ir paimtos iš ką tik Vokietijoje pagarsėjusios „Hieroglifikos". Diureris vienas nebūtų pajėgęs to padaryti. Teko surinkti, išsireiškiant dabartine kalba, visą brigadą braižytojų, miniatiūristų, raižytojų, spaustuvininkų šiam negirdėtam planui vykdyti. O svarbiausia, reikėjo save performuoti. Jis tik neseniai buvo pradėjęs dirbti .santūria, kuklia „Mažųjų kančių" maniera, dar kūrė tris savo „Meistriškąsias graviūras". Dabar turėjo priversti graviūrą kalbėti iš anksto nurodyto patoso ir mokslinių alegorijų kalba, sujungti į vieningą visumą nepaprastai perkrautą architektūrinį Keldererio eskizą, Pirkheimerio ir Stabijaus programą, be to, neužmiršti naujų imperatoriaus pageidavimų, kuriuos šis perduodavo per savo sekretorių. Nuo senų mokymosi laikų jis nebuvo turėjęs tiek mokytojų, patarėjų, vadovų!

Pakeisti nurodytos programos jis negalėjo. Liko viena — pasistengti kuo geriau ir kuo greičiau atlikti šį darbą. Tarp daugybės vaizdų, puošiančių arką, Diurerio ranka matyti kai kuriose alegorinėse figūrose ir ornamentuose. Jis buvo nupiešęs keletą scenų, šlovinančių imperatorių. Visa tai, aišku, atlikta meistriškai, bet tas meistriškumas dvelkia šalčiu. Net Diureriui nepavyko susidoroti su dviguba šio darbo užduotimi: rūmų patosu ir spekuliatyviu humanistų sumanymų išdėstymu. Kai jis galiausiai įrašė paskutiniame „Triumfo arkos" lakšte 1515 metus, atsikvėpė su didžiausiu palengvėjimu. O raižytojai dar ilgai raižė graviūrą. Maksimilianas vis reikalavo bandomųjų atspaudų ir atmesdavo juos. Praėjo metai, kol pagaliau negirdėtas darbas buvo baigtas.

Po Triumfo arkos, pavaizduotos popieriuje, Maksimilianas užsigeidė pamatyti taip pat popieriuje triumfo procesiją, kurioje paskui imperatoriaus triumfo vežimą turėjo sekti daugybė dvariškių ir pavaldinių raiti ir pėsti, o svitą turėjo sudaryti figūros, reiškiančios visokias vertybes ir dorybes. Šitam sumanymui vykdyti vėl teko surinkti mokslininkus, architektus, dailininkus. Į darbą vėl buvo įdėta daug jėgų ir visokių žinių. Diureris dar nebuvo baigęs piešinių „Triumfo arkai", o iš jo jau buvo pareikalauta, kad nupieštų „Triumfo procesijos" ekizus, be to, labai greitai. Vienas iš pačių pirmųjų eskizų — plunksna nupieštas piešinys, vaizduojantis imperatoriaus triumfo vežimą, žavi savo gyvumu. Jis padarytas lyg vienu plunksnos brūkštelėjimu, kaip sako dabartiniai grafikai, „vienu atsikvėpimu".

Tačiau reikėjo ne improvizacinio lengvumo, o iškilmingo, smulkmeniško alegoriškumo, kad nupieštum tokią „Triumfo procesiją", kokią vaizdavosi Maksimilianas. Diureris nupiešė imperatorių su taikos palmės šaka vienoje rankoje ir skeptru kitoje. Jis iškilmingai sėdi soste, įtaisytame vežime. Jo vežėjas —• simboliška Proto figūra. Po figūra, kad nebūtų abejonių, įrašytas atitinkamas įrašas lotynų kalba. Ratai simbolizuoja pagrindines valdovo savybes: Didingumą, Garbę, Orumą ir Šlovę,—tai yra užrašyta ant kiekvieno ratlankio.

Šalia vežimo eina ir vežime stovi, apsupę imperatorių, Įžvalgumas, Išmintingumas, Pastovumas, Saikingumas, Geraširdiškumas, Atlaidumas, Teisingumas, Ramybė — svarbiausios valdovo savybės — stambios moterys, aprengtos antikiniais apdarais, su vainikais rankose. Imperatoriui virš galvos — Saulė. Užrašas skelbia: „Kas yra Saulė danguje — tas Imperatorius žemėje." Taip atrodė tos naujos įkūnytos humanistų svajonės apie imperatorių — didį, teisingą, garbingą, protingą, pastovų, saikingą, geraširdį ir taip toliau, ir taip toliau, ir taip toliau.

Maksimilianui gyvam esant raižinys nebuvo baigtas. Vėliau Diureris atskirai išleido šio darbo dalis, kad jos veltui neprapultų. Tai „Imperatoriaus Maksimiliano triumfo vežimas" ir „Mažasis triumfo vežimas". Kai žiūri į jas, ir mokaisi, ir darosi liūdna. Čia yra ir prašmatnumo, ir ornamentinių puošmenų, ir iškilmingumo, ir alegorinio daugiareikšmiškumo, ir visokeriopo mokslingumo, nėra tik gyvos linijos, nėra šviesos kontrastų, nėra veiksmo.

Dėmesys, kuriuo apdovanodavo Diurerį Maksimilianas, būtų buvusi tikra nelaimė dailininkui, jeigu nebūtų buvusios dar vienos išradingo imperatoriaus idėjos. Šį sykį jis panoro turėti vienintelę tam tikru atžvilgiu maldaknygę. Maldaknygė buvo atspausdinta keliais egzemplioriais Augsburgo spaustuvininkų puikiame pergamente. Leidiniui buvo nulietas ypatingas šriftas, panašus į rankraščio. Kiekviename puslapyje buvo palikti platūs pakraščiai. Jie turėjo būti išgražinti vaizdais. Piešiniai buvo užsakyti pas Diurerį, Luką Kranachą Vyresnįjį, Hansą, Baldungą Griną, Hansą Burgmajerį, Jorgą Brejų. Nuostabus žvaigždynas! Buvo numatyta piešinius paversti medžio raižiniais ir atspausti maldaknygės pakraščiuose. Tačiau Maksimilianas nekantravo. Jis pareikalavo nebaigto darbo. Mes pavadintume jį maketu su iliustracijomis. Vienintelis egzemplioriųs su originaliais dailininkų piešiniais buvo įteiktas Maksimilianui, ir jis nebenorėjo su juo skirtis, teisingai nusprendęs, kad tokios maldaknygės niekas pasaulyje neturės.

Keturiasdešimt penki piešiniai maldaknygėje yra Diurerio. Jie nupiešti trijų spalvų rašalu: violetiniu, raudonu, žaliu. Plunksna slydo pergamentu lengvai, laisvai, veržliai. Diureris džiaugsmingai improvizavo. Vieno ar kito piešinio pasirodymo pretekstas ne visada nusakomas maldos arba psalmės žodžiais, šalia kurių jis pasirodo. Kartais šitą ryšį nustatyti sunku, nors amžininkams jis, matyt, būdavo aiškus, o kartais jo visai nebūdavo.

Maldaknygės pakraščiuose šuoliuoja raiteliai, landsknechtai kovoja su valstiečiais ir riteriais, mirtis vejasi raitelį, turtingas biurgeris duoda išmaldą vargšui, taikiai kalbasi valstiečiai. Siužetai, paimti iš „Šventųjų gyvenimų", yra šalia mitų ir pasakėčių siužetų. Bakchas pasirodo šalia Kristaus. Atsiranda komiški personažai — štai gydytojas, kuris apžiūrinėja buteliuką su šlapimu, laisvoje rankoje laikydamas rožančių: jis daugiau tikisi iš maldos negu iš savo gydymo. Šventieji, nusidėjėliai, heraldikos baidyklės, paukščiai, žvėrys, vaisiai,— ko ten tiktai nėra! Kartais Diureriui užtenka vieno maldos ar psalmės žodžio, kad būtų įkvėptas piešiniui, kartais jis apsieina net be jo. Lapė, viliojanti vištas grodama fleita, pasirodė puslapio, kuriame buvo malda „Tėve mūsų...", pakraštyje. Kodėl? Tikriausiai todėl, kad šitos maldos tęsinyje skamba žodžiai: „Ir saugok mus nuo pagundos..."

Piešinių dydis priklausė nuo knygos pakraščių dydžio. Teko skaitytis su šiuo apribojimu ir šrifto charakteriu, su stambiomis iškilmingomis jos raidėmis. Tačiau nei šitai, nei kitų žymių dailininkų kaimynystė — niekas negalėjo sugluminti Diurerio. Niekur ir niekada anksčiau, ko gero, nebuvo pasireiškusi su tokia jėga jo esmės mocartiška pradžia kaip šituose piešiniuose. Pagautas beribio įkvėpimo, jis visai nepaisė, kad piešia ne kam kitam, o imperatoriui. Piešė iš karto, be juodraščio ir netaisydamas! Kai įsižiūri į šitą genialią improvizaciją, net kvapą gniaužia drąsa, lengvumas, linksmumas, kurie čia atsispindi.

Na, o kaip imperatorius Maksimilianas? Kaip atsidėkojo dailininkui už „Triumfo arką", „Triumfo procesiją", už piešinius maldaknygei? Kaip jam buvo būdinga. Pinigų jis ne-

turėjo. Pasiuntė ilgą ir iškalbingą raštą Niurnbergo tarybai, kuriai paliepė už paslaugas, Diurerio padarytas jam, imperatoriui, ir pagerbiant jo talentą, dailininką atleisti nuo visų miesto mokesčių. Niurnbergo taryba į imperatoriaus valią pažiūrėjo palyginti santūriai. Paslaugos imperatoriui? Puiku! Bet kuo čia dėtas Niurnbergo iždas: Diureris turi mokėti mokesčius kaip kiekvienas miesto gyventojas. Taryba atidėjo imperatoriaus laišką į šalį.

Diureris laukė metus, laukė dvejus. 1515 metais priminė imperatoriui viską, ką jam yra padaręs ir už ką pakol kas nė skatiko nėra gavęs. Aišku, jis suformulavo šią mintį mandagiai. Imperatorius nesigynė, kad jis dailininkui skolingas. Tačiau atsilyginti negalėjo. Norėdamas išsisukti iš keblios padėties, Maksimilianas paliepė Niurnbergui kasmet mokėti Diureriui 100 guldenų pensiją iš tų pinigų, kuriuos imperijos miestas turėjo įmokėti į jo kasą. „Privilegija"—taip buvo vadinami šitie pinigai — buvo nelabai didelė palyginti su tuo, ką dailininkas buvo padaręs imperatoriui. O svarbiausia, jų išmokėjimas priklausė nuo Niurnbergo ponų patarėjų geros valios. Ir Diureris vėliau patyrė nemažai vargo, kol išgavo šituos sąžiningai uždirbtus pinigus. Tačiau, būdamas savo epochos sūnus, jis iki pat mirties manė, kad Maksimilianas, „pagirtinos atminties vertas valdovas", jam suteikdavo didelę garbę nuolatos duodamas užsakymų.

Kai įsiskaitai į milžiniškus Diurerio darbų katalogus, kuliuose jo kūriniai išdėstyti chronologine tvarka, matai, kad prieš kai kuriuos metus pavadinimų daug, o prieš kitus-— mažai. Sios lentelės yra užfiksavusios įkvėpimo pakilimus ir mislūgimus, kūrybinio ritmo pagreitėjimus ir sulėtėjimus. Jų kaitaliojimesi galima net pastebėti tam tikrą dėsningumą. Metai, prasidėję po to, kai dailininkas užbaigė „Meistriškąsias graviūras", gali pasirodyti nelabai vaisingi. ..

Tačiau jiems priklauso naujos technikos ieškojimas. Tuo metu Diureris jau buvo pasiekęs didžiausią tobulybę vario graviūros kūrime. Sios technikos griežtumas, lėtumas ruošiant lentas niekada jam neatrodė trukdymas. Bet Diureris nebūtų buvęs Diureris, jeigu, išgirdęs apie naują graviravimo būdą, jo nebūtų išbandęs. Tas būdas buvo ofortas. Metalo lenta padengiama laku, jame išraižomas piešinys, paskui lenta įkišama į rūgštį. Rūgštis išgraužia metalą tose vietose, kur per laką

eina nubrėžti brūkšniai, ir jame palieka vageles dažams. „Piešti" ant lako, aišku, kur kas lengviau negu raižyti varį — ranka gali greičiau judėti, veržliau, laisviau... Diureris darė savo ofortus geležies lentelėse. Geležį ėsdinti rūgštimi jis buvo išmokęs ginklų meistrų dirbtuvėse. Šitaip jie puošdavo savo gaminius.

Atspaudai jį nuvylė. Piešinys buvo blankus. Jo susižavėjimas nauja technika truko neilgai. Ir vis dėlto tarp nedaugelio jo geležies ofortų yra vienas nuostabus. Tai „Veronikos drobulė".

Skrendantis angelas laiko drobulę su Kristaus veido atvaizdu. Drobulė susukta uraganinio vėjo taip, kad šio veido iš karto ir neįžiūrėsi. Tamsi audra šėlsta virš pasaulio, plėšia angelo apdarą... Tos epochos audros, uraganai, siaučiantys žmonių širdyse, pavaizduoti šiame lakšte. Įkvėpimas, kurio apimtas Diureris kūrė šį lakštą, rodo, kad jis buvo sutrikęs ir sunerimęs.

XII SKYRIUS

Diurerio darbuose mus stebina nepaprastai įvairios temos ir manieros. Diureris galėdavo iki užsimiršimo ir ilgai tapyti žalios pievutės kampelį, įdėmiai žiūrėdamas į kiekvieną žolytę, sakytum pasaulyje būtų tik gysločiai, pienės ir sinevadai. Šios žolės jam turėjo tokią reikšmę, tarsi jos būtų ištisas pasaulis, kuriame sudvasintas kiekvienas žolės stiebelis. Jis galėdavo čiupti anglį ir greitai keliomis linijomis nupiešti kaulėtą mirties figūrą. Sunku įsivaizduoti, kad ta pati ranka plonu teptuku piešė žalią pievutę ir anglimi — mirtį, jojančią arkliu.

Diureris galėdavo nutapyti savo autoportretą — iškilmingai paradinį, tauriai gražų. Ir taip pat galėdavo nupiešti save nuogą, pabrėždamas nuovargį ir irstančio kūno silpnumą. Atrodo, kad tarp darbų, kurie dvelkia ramybe, ir tų, kurie perimti stipraus nerimo, ir tų, kurie poetizuoja vaizduojamąjį — tarp jų ir jį patį,—ir tų, kurie be gailesčio perteikia jo prozą, siūbuoja kažkokia švytuoklė ir jos mostai smarkūs ir platūs.

Daugelį iš tų kraštutinumų galima paaiškinti Diurerio charakteriu, daugelį — epocha, gimtosios šalies ir gimtojo miesto gyvenimu. Jis buvo jautrus ir imlus savo epochos sūnus.

Atsiliepdavo į visus požeminius istorijos smūgius, į visus dvasinius svyravimus visuomenės atmosferoje. Nuo jaunystės daug kartų buvo liudininku netikėtų ir didelių permainų jį supusių žmonių nuotaikose. Audringos švenčių linksmybės, kai visas miestas valgydavo kiek tik įsdavo, gerdavo kiek tilpdavo, dainuodavo kol užkimdavo, šokdavo kol nugriūdavo ir kai didžiuliai stalai po atviru dangumi lūždavo nuo vaišių, būdavo pakeičiamos niūriu atgailavimu. Žmonės, kurie ką tik užsimiršę linksminosi, nuoširdžiai atgailaudavo, šliaužiodavo ant kelių bažnyčioje arba koplyčioje, plakdavo save, kol pasirodydavo kraujas, užsikabindavo ant kaklo sunkias grandines, kurių gale būdavo mediniai arba geležiniai kryžiai, darydavo įžadus, vieną už kitą skausmingesnius. Žmonės, ką tik dabinęsi puošniais drabužiais, staiga juos pakeisdavo skarmalais ir ašutinėmis. Gyvenimo džiaugsmo kupinas kvatojimas užleisdavo vietą karčioms ašaroms. Nerimastingas gandas arba nesuprantamas gamtos reiškinys, kaip saulės ar mėnulio užtemimas — apie kometą ir kalbėti nėra ko,— sukeldavo minios siaubą. Ramius biurgerius, galvotus amatininkus tuoj pat apimdavo paniška baimė: jie drebėdavo, nujausdami, kad artėja katastrofos.

Ryški šviesa ir juoda tamsa toje epochoje greitai kaitaliodavosi. Ta pati aikštė būdavo švenčių ir mirties bausmės vykdymo vieta. Iš pokylių salės, apšviestos fakelų ir žvakių, žmogus išeidavo į neperregimą ir pavojingą gatvių tamsą. Gražūs patricijų namai, pastatyti italų maniera, rudenį skęsdavo neperbrendamame dumble. Žydinčių sodų kvepėjimas sumišdavo su smarve, einančia iš gatvių, kuriomis du kartus per dieną — rytą ir vakare — būdavo varoma miesto banda, kuriose vaikščiodavo kiaulės ir į kurias būdavo išmetamos šiukšlės.

Štai dvi nuomonės apie Niurnbergą. Italų mokslininkas Enėja Silvijus Pikolominis, būsimasis Romos popiežius, šūkavo savo kelionių užrašuose: „Niurnbergas! Koks reginys! Koks žėrėjimas! Koks žavesys! Koks kilnumas! Koks tvarkymasis! Ko tik čia nėra, kad būtų pavadintas miesto idealu?! Kiekvienam, kuris važiuos iš Žemosios Frankonijos ir pamatys tolumoje šitą nuostabų miestą, jis atrodys iš tiesų didingai žėrintis. Įvažiavus pro jo vartus, tai patvirtins gatvių grožis ir namų švara. Šv. Zebaldo ir šv. Lauryno bažnyčios — didingos ir gražios, imperatoriaus tvirtovė stovi išdidi ir rūsti aukštumoje, biurgerių namai — kaip kunigaikščių."[1]

O vyskupas Jonas Neimarietis rašė savo luomo draugui į Prahą, kad po lietaus Niurnbergo gatvių net arkliais neperjosi. Arklys, žiūrėk, įsmunka į duobę arba apteškia raitelį nuo kojų iki galvos dvokiančiu purvu. Katro buvo teisybė? Abiejų. Pagal kitų amžininkų liudijimus, pagal eiles meisterzingerių, garbinusių gimtąjį miestą, ir pagal komedijų spektaklių tekstus — „fastnachtšpylius"—Niurnbergas iškyla prieš mus ir vienoks, ir kitoks. Ir stebinantis atvykusįjį puikiausiais statiniais, ir skęstantis purve. Miesto tarybos nariai darganotomis dienomis į posėdžius eidavo apsiavę ant įprastų batų medinius arba su kojokais. Miestas turėdavo specialių meistrų — grindikų, bet jie būdavo atsakingi tik už pagrindines aikštes ir kelių gatvių grindimą akmenimis.

Valdžia nuolatos leisdavo potvarkius, kuriuose reikalaudavo gatves laikyti švarias, pabarstyti smėliu ir žvyru, pamazgas ir šiukšles pilti ne pro langus, o tik į upelius ir į upę, tekančius per miestą. Ji čia drausdavo leisti kiaules į gatvę, čia netrukdydavo šitai daryti tik nustatytomis valandomis, bet niekaip negalėjo sukliudyti kiaulėms vaikščioti važiuojamąja gatvės dalimi. Auštant per miestą eidavo tarnautojas ir rankiodavo pastipusius šunis, kates, vištas, gyventojų išmestus naktį į gatvę. Prieš didžiąsias šventes, prieš atvažiuojant kilmingiems svečiams miestas būdavo valomas: būdavo šluojama aikštė priešais rotušę, aplink pagrindinį miesto šulinį su fontanu, gatvės prieš bažnyčias ir net vienuolynus.

Bažnyčios, apie kurias susižavėjęs rašė Enėja Silvijus, iš tiesų buvo iškilmingos ir gražios. Jų aukšti bokštai — Diurerio laikais jie kaip tik buvo aukštinami — būdavo matyti iš toli. Tačiau kai keleivis įžengdavo į miestą, jie išnykdavo jam iš akių. Gatvės buvo siauros ir ankštai užstatytos. Pakeli galvą, ir ji atsiremia į dviaukščio ar triaukščio namo sieną, į statų stogą, o bažnyčių nematyti. Eini į jas aklai kreivais skersgatviais; jos čia dingsta, čia pasirodo pro tarpus tarp namų. Laisvos žemės mieste mažai. Namai statomi vieni prie kitų. Gatvę dar labiau siaurina priestatai, išsikišę antrojo ar trečiojo aukšto lygyje. Iš namo išsikiša tai dengtas įėjimas

[1] F. Zoepfl. „Deutsche Kulturgeschichte", Bd. I, Freiburg, 1928, S. 575.

į rūsį, tai laiptai, vedantys į viršutinį aukštą, tai pristatyta krautuvė. Tas ankštumas, tos iškyšos, tas namų susigrūdimas yra Diurerio. paveiksluose, graviūrose, piešiniuose. Bet juose pro spragas sienose, pro arkas, pro tarpą tarp medžių kamienų matyti atviri toliai, platus slėnis, įkūnyta svajonė apie nieko neužstotas platybes, nuolatinis-susikimšimo ir erdvės kontrastas.

Miestas ištisus metus busdavo auštant ir eidavo miegoti temstant. Žibintus šviečiant naktį gatvėse Diureris buvo matęs per visą savo gyvenimą gimtajame mieste labai mažai kartų. Jie būdavo pakabinami gaisro metu, užpuolus priešui ir atsitikus kitoms nelaimėms, kad žmonės, bėgantys į pagalbą, matytų kelią ir nenusisuktų sprando. Žibintai pasirodydavo, kai miestą lankydavo imperatoriai arba kunigaikščiai. Paprastai tas, kuris ryždavosi naktį eiti į gatvę, pats nešdavosi žibintą, o turtingą žmogų lydėdavo tarnai su fakelais.

Diurerio laiškuose ir dienoraščiuose stebina greiti perėjimai nuo to, kas tauru, prie to, kas menka, nuo proziškų smulkmenų prie poetinių apmąstymų. Kraštutinumais, ryškiais kontrastais buvo nuspalvintas jo gimtojo miesto gyvenimas, mintantis audringos, neramios epochos syvais. Tas greitas nuotaikų keitimasis visuomeniniame gyvenime turėjo didelės įtakos ir Diurerio charakteriui, ir visai jo kūrybai. Miestas ne tik įtemptai dirbo savo amatininkų dirbtuvėse, spausdino knygas savo puikiose spaustuvėse, darė visokius tyrimus mokslininkų kabinetuose, bet ir gyveno nuolat bijodamas pavojų.

Bokštuose viršum miesto vartų dieną ir naktį stovėdavo sargyba, žiūrėdama, ar nesiartina priešas. Nuolatiniai priešai būdavo riteriai-plėšikai. Be to, miestą dažnai įtraukdavo į karus įvairūs vokiečių kunigaikščiai, kovojantys vienas su kitu, jam grėsdavo ir turkų užpuolimas — šie braudavosi į vengrų ir austrų žemes,— ir daugelis kitokių įprastų ir dar nežinomų pavojų. Kiekvienas suaugęs miestelėnas visada turėdavo namuose užtaisytą ginklą. Paprastas miestelėnas pavojaus valandą stovėdavo po miesto vėliava kaip pėstininkas, turtingas — kaip raitelis. Kiekvienas miestelėnas privalėjo gerai mokėti naudotis arbaletu arba šaunamuoju ginklu.

Nuo vaikystės Diureris žinojo, kad visa, kas miesto gyvenime svarbiausia — iškilminga ir niūru,— susiję su Turgaus aikšte. Čia būdavo skelbiami miesto valdžios įsakymai, būdavo skelbiami ir vykdomi nuosprendžiai. Nuosprendžius skaitydavo

garsiai iš rotušės balkono miesto raštininkas. Prieš rotušę stovėjo gėdos stulpas. Prie jo būdavo pririšami palūkininkai, viršiję ir šiaip didelius procentus, leidžiamus įstatymo, demaskuoti šmeižikai, apgaudinėtojai. Moterys, apkaltintos neištikimybe savo vyrams, būdavo pastatomos prie gėdos stulpo, ir prie jo didžiule vinimi prikalama jų ausis. Šalia gėdos stulpo buvo dar vienas bausmės vykdymo instrumentas—,,sūpynės "— atrama su siūbuojančia sija, prie kurios galo būdavo pritvirtintas geležinis narvas. Į jį būdavo įkišami nuteistieji. Budelis įsupdavo siją, ir ji čia įmerkdavo nelaimingąjį į gatvės purvyną, čia ištraukdavo iš jo ir, galiausiai persivertusi, įmesdavo jį į griovį, pilną vandens. Taip būdavo kankinami pažeidusieji prekybos taisykles, pavyzdžiui, tie, kurie būdavo įmaišę į gerus produktus blogų.

Nuteistieji būdavo laikomi rotušės rūsyje. Požeminis kalėjimas buvo vadinamas ,,duobe".

Niurnbergo magistrato tų pačių 1515 metų, prie kurių priėjome savo pasakojime, popieriuose yra išlikęs įrašas apie Jorgo Firlingo teismo procesą. Archyvinis dokumentas pasakoja, kad šis niurnbergietis skaudžiai įžeidęs gatvėje meistrą Albrechtą Diurerį ir net įžeidęs jį veiksmu. Miesto valdžia čia įsimaišė nieko nelaukusi. Nukentėjusysis ir įžeidėjas tuoj pat buvo apklausti. Paskui Firlingas buvo uždarytas „duobėje", iš kurios buvo keletą kartų išvestas apklausai. Po vienos apklausos buvo užrašyta: „Jeigu jis nepasakys tiesos, turės kęsti skausmą", tai yra bus tęsiamas tardymas kankinant. Kvotai buvo pakviesti Firlingo ir Diurerio liudytojai. Įžeidėjas, kuris prisipažino esąs kaltas, buvo nuteistas mėnesį kalėti „duobėje", bet paleistas, Diureriui paprašius. Kokia buvo susikirtimo priežastis, nežinoma, tačiau senojo dokumento puslapiuose atgyja Diurerio epocha, o svarbiausia—jo charakteris. Priblokštas įžeidimo, jis norėjo, kad įžeidėjas būtų nubaustas. Bet, sužinojęs, kad tas turės mėnesį praleisti „duobėje", jo pagailėjo ir paprašė, kad būtų panaikintas nuosprendis. Pradėjo civilinę bylą degdamas pykčiu, o atvėsęs ir nusiraminęs ją baigė taikiai. Toks buvo Diureris! Žiaurumas jam kėlė pasišlykštėjimą.

Puošnūs ir sudėtingi buvo niurnbergiečių apdarai. Buvo madinga tanki raštuota lininė medžiaga su įaustu sidabriniu siūlu, šilkas, atlasas, sunkus aksomas, gelumbė, ypač flaman-

diška, mezginiai, plonos vilnonės medžiagos. Skambūs sidabriniai varpeliai, prisiūti prie apsiaustų, paauksuotos arba pjaustinėtos sagos. Vyrai nešiojo aptemptus drabužius, ant krūtinės pamuštus vata, prie kostiumų būdavo prisiuvamos raidės, gėlių, žaibų, žvaigždžių atvaizdai. Mada į Niurnbergą ateidavo iš Prancūzijos, Burgundijos, Italijos ir dažnai keisdavosi. Tuo metu, kai Diureris gyveno, ryškios drabužių spalvos kartą buvo išstumtos juodos spalvos. Sitai nutiko po to, kai imperatorius ir jo svita mieste pasirodė nuo galvos iki kojų apsivilkę juodais drabužiais. Bet ši mada išsilaikė neilgai. Greitai vėl paėmė viršų ryškios spalvos.

Vyrai nešiojo striukes su tokiais iškirpimais rankovėse, kad pro juos būdavo matyti sniego baltumo marškiniai, ir striukes su didelėmis iškirptėmis ant krūtinės viršum išsiuvinėtų marškinių. Ilga liemenė buvo užleidusi vietą trumpai, aptemptai striukei, kuri vos siekdavo klubus. Rankovės būdavo tai labai siauros, tai labai plačios, išpūstos, su jsmaugomis, tai trumpos, tai ilgos. O kelnės, kažkada plačios ir trumpos, buvo ilgos ir taip aptemptos, kad kunigai su pasipiktinimu jas pliekdavo per pamokslus kaip į pagundą vedančias ir begėdiškas. Diržai buvo nešiojami nusmaukti beveik iki klubų. Turtingi vyrai juos puošdavo brangakmeniais ir paauksinimais. Jauni puošeivos prie diržų prisikabindavo durklus, peilius, kuriais jie pjaustydavo mėsą, išsiuvinėtas pinigines. Jauniesiems dabitoms ant pečių būdavo trumputis apsiaustas. Solidaus amžiaus vyrai nešiojo ilgus apsiaustus, dailiai pakeldami jų skvernus, kad būtų matyti puošnus apavas. Apavo mada keisdavosi ypač dažnai. Vienu metu buvo nešiojami pusbačiai su ilgomis smailiomis nosimis, kurios buvo vadinamos „velnio nosimis". Tokie pusbačiai matyti daugelyje Diurerio graviūrų. Vėliau mada pasikeitė. Buvo madingi pusbačiai su bukomis ir trumpomis nosimis. Miestelėnai juos praminė „karvės snukiais".

Moterų suknelės glaudžiai aptempdavo kūną. Madingos buvo gilios iškirptės ant krūtinės ir nugaros. Damos virš suknelių nešiodavo liemenėles, apvedžiotas švelniu kailiu, o kai eidavo iš namų j gatvę, apsisiausdavo plačiais ilgais apsiaustais, juos užsegdavo juvelyrų darbo sagtimis, sutraukdamos dideles klostes.

Daugelis miesto valdžios nuosprendžių ir net imperijos seimai stengėsi apriboti drabužių puošnumą, bet būdavo bejėgiai prieš mados epidemijas. Niurnbergo gyventojas galėjo stebėti visus greitai besikeičiančios mados kaprizus puošnioje minioje, kuri vaikščiodavo aplink puikų fontaną.

Bet čia būdavo galima pamatyti ne tik dabišius ar dabišes. Aplink fontaną miesto budelis vedžiodavo, norėdamas sugėdinti, nepataisomus girtuoklius, sukčiaujančius kortuotojus ir piktas liežuvautojas.

Gatvėse labai daug būdavo elgetų ir luošių, ir miesto valdžiai tekdavo imtis priemonių, kad būtų apribotas jų skaičius. Buvo paaiškinta, kad prašyti išmaldos mieste gali tik saviškiai, bet jokiu būdu ne ateiviai elgetos. Buvo nurodyta, kad elgetos gali vedžiotis vaikus ne vyresnius kaip aštuonerių metų, o vyresniuosius turi siųsti padienių darbų dirbti. Elgetos turėjo nešioti išskirtinius ženklus. Jų kaulėti, vėjo nugairinti veidai, tikros ir išmoktos nevilties gestai, jų skarmalai įstrigo dailininko atmintin.

Keletą kartų Diureris buvo tapęs rūsčios ceremonijos — raupsuotųjų išvarymo liudininku. Kiekvienas, kuris įtardavo ką nors sergant raupsais, turėjo tai pranešti valdžiai. Tas, kuris būdavo įskųstas, stodavo prieš šiuos žmones: gydytojus, pirtininkus, kirpėjus.

Jeigu įtarimas pasitvirtindavo, kunigas atlaikydavo ypatingas mišias. Raupsuotasis, kurio visi šalindavosi, paskutinį kartą eidavo į bažnyčią, atsistodavo ten po juoda uždanga, ir dvasininkas, jam dar gyvam esant, skaitydavo egzortus, išklausydavo išpažintį, suteikdavo komuniją, paduodavo, kalbėdamas maldas, juodus raupsuotojo drabužius: pirštines, kurias šis turėdavo čia pat užsimauti, kelionės lazdą, puodelį, krepšį duonai. Laidotuvių giesmėms aidint, kunigas išvesdavo nelaimingąjį į raupsuotiesiems skirtą prieglaudą. Tas, kuris sykį buvo regėjęs šią procedūrą, įsiminė ją visam gyvenimui. Ją matydavo nakties košmaruose. Jeigu žmogui iškildavo votis, jis mirtinai persigąsdavo, net slėpdavosi nuo kaimynų ir artimųjų, saugodamasis sukelti baisų įtarimą.

Dėl susikimšimo ir ankštumo miesto gyventojai, ypač vaikai, ilgai sirgdavo pavojingomis ligomis. Niurnbergas buvo vienas iš nedaugelio Vokietijos miestų, kurie turėjo savo gydytojus. Tačiau jie gydydavo ne visus. Rašydamas apie tai, kaip sirgo ir mirė jo tėvai, Diureris nė vienu žodžiu neužsi-

minė, kad jiems buvo kvietęs gydytojus. Matyt, jo šeima, nors buvo pasiturinti, gydydavosi naminiais vaistais.

Miesto gyvenime buvo didelė nelygybė tarp jo gyventojų, netgi tarp tų, kurie gyveno toje pačioje gatvėje. Iš viso tik keturiasdešimt dvi šeimos — trisdešimt keturios patricijų ir aštuonios turtingiausių amatininkų — turėjo teisę siųsti atstovus į Mažąją tarybą, sprendusią visus reikalus.

Į kai kurių profesijų atstovus niurnbergiečiai žiūrėdavo su panieka, pavyzdžiui, į audėjus, kurie ausdavo audeklus iš lino. Taip j juos buvo žiūrima visoje Vokietijoje. Linų audėjo sūnus jokiu būdu negalėdavo tapti auksakaliu, net jeigu ir būtų išmokęs šitą amatą. Jam būdavo uždrausta daugelis kitų garbingų profesijų. Visuomenė rodydavo panieką malūnininkams ir kai kuriems miesto tarnautojams: teismo vykdytojams, sargams, mokesčių rinkėjams, kurie imdavo muitą už įvažiavimą į miestą. Dar labiau niekindavo šlavėjus, kailialupius, kaminkrėčius, pirtininkus. Jų visaip šalindavosi. Širdyje niekindavo miesto budelį ir jo padėjėjus, bet kalbėdavosi su jais, jeigu pasitaikydavo sutikti gatvėje, jiems meilikaudavo, per šventes duodavo dovanų. Kas žino, ar neteks su jais geriau susipažinti, o budelio ranka gali būti ir sunki, **ir** lengva, ir net, vykdydama mirties bausmę, gebanti sutrumpinti arba pratęsti kankinimą.

Miestas mėgo ir mokėjo švęsti šventes. Kalėdų išvakarėse namai būdavo išpuošiami šakelių girliandomis, perrištomis kaspinais. Bažnyčioje būdavo pastatoma drožtinė prakartėlė su kūdikėlio Kristaus figūrėle. Per miestą lėtai ir oriai eidavo procesija, kurioje vaikai būdavo aprengti kaip angelai, piemenys, žyniai. Užtekdavo vieno ženklo, pavyzdžiui, žvaigždės ant lazdos, kad žiūrovai atpažintų, ką vaizduoja persirengėlis. Panašių simbolių kalba altorių paveiksluose daug sudėtingesnė ir subtilesnė, o karnavalo kostiumuose ir kaukėse — šiurkštesnė ir paprastesnė, bet jos pagrindas buvo tas pats. Dailininkas išmokdavo šitą kalbą dar vaikystėje.

Daugelis šventinių papročių buvo kilę **iš** pagoniškosios senovės, ypač **Užgavėnių** karnavalo papročiai. Linksmybė būdavo tokia audringa, kad valdžia iš anksto imdavosi atsargumo priemonių paskirdama tvarkos saugotojus. Dar toli būdavo karnavalas, o žmonės jau darydavosi kaukes ir siūdavosi kostiumus. Vilkdavosi maskaradiniais drabužiais ir jauni, ir seni. Dvasininkai, nors ir būdavo draudžiama, persirengdavo pasauliečiais. Pasauliečiai išeidavo į gatves kunigų ir vienuolių apdarais, su kartoninėmis vyskupo mitromis ir skardinėmis popiežiaus tiaromis. Taip atrodydami, jie guviai šokdavo ir dainuodavo nešvankias dainas. Vieną vienintelę dieną atrodydavo, kad skirtumo tarp luomų nėra ir visi draudimai panaikinti. Kilmingi ir turtingi žmonės karnavale pasirodydavo su amatininkų prijuostėmis arba elgetų skarmalais. Drąsuoliai prisitaisydavo velnio ragus, ant pusbačių nusipiešdavo kanopas, prisidėdavo uodegą ir pasirodydavo žmonėse — net pasakoti baisu — panašūs į velnius. Būdavo nusidėjėlių, kurie vaikštinėdavo per patį karnavalo įkarštį beveik nuogi, ir tokių, kurie visą karnavalo naktį šliaužiodavo keturiomis kaip kvaili gyvuliai. Gatvėmis važiuodavo stalių sumeistrautas laivas su ratais. Ant jo denio dainuodavo, šokdavo persirengėliai. Smuklės prekiaudavo ligi prašvintant.

Užgavėnių dienomis pagrindinėje Niurnbergo aikštėje būdavo vaidinamos komedijos, sukurtos meisterzingerių.

Per užgavėnes miestas būdavo pilnas ryškių kontrastų ir linksmų spalvų. Jos džiugindavo dailininkui akis.

Prieš prasidedant didžiajam pasninkui, miestelėnai bėgiodavo po miestą su fakelais, ieškodavo **Užgavėnių,** o kai jas surasdavo — tai būdavo didžiulė lėlė, padaryta iš žabų, skudurų ir šiaudų,— iškilmingai sudegindavo. Pirmą pasninko savaitę Niurnbergas, pakvipęs pasninko valgiais, rengdavo rungtynes. Biurgeriai fechtuodavosi špagomis, stengdamiesi įrodyti, kad tai daro ne blogiau už ponus bajorus. Verbų sekmadienį per miestą eidavo vaikai su puokštėmis verbų, perrištų ryškiais kaspinais ir papuoštų gėlėmis. Jie nunešdavo verbas į bažnyčias ir ten sudarydavo iškilmingą procesiją. Berniukai patarnautojai už virvutės tempdavo asiliuką, išpjautą iš medžio, su Kristumi, iškilmingai sėdinčiu ant jo. Tokios procesijos atsispindėjo daugelyje Diurerio graviūrų ir kai kuriuose jo paveiksluose.

Net nemokyti žmonės gerai įsiminė bažnytinį kalendorių ir pagal jį — šventes, o dar geriau ženklus ir padavimus, kilusius iš tolimos senovės. Tai buvo sava personažų — regimų ir literatūrinių — sistema. Dailininkas dar vaikystėje ją įsiminė ir tvirtai žinojo, kokiais simboliais — daiktais, drabužiais, veiksmais, gėlėmis — reiškiami tie vaizdiniai. Sios simbolikos abė-

celę jis nešiojosi daug gyvenimo metų, ją praturtinęs ir padaręs sudėtingesnę savo kūryboje.

Prieš velykas ir per velykas miestelėnai rengdavo spektaklius. Vaidindavo epizodus iš „Dievo kančių", pasirinkę, kas svarbiausia: Judo išdavystę, Petro atskalūniškumą, Jėzaus prikalimą prie kryžiaus, nuėmimą nuo kryžiaus ir apraudojimą. Pagal altorių paveikslus ir graviūras atlikėjai žinodavo, kaip apsirengti ir nusigrimuoti, kokias pozas rodyti, o naivios šitų spektaklių mizanscenos turėdavo įtakos paveikslų ir graviūrų kompozicijai. Susidarė bendra tam tikrų epizodų vaizdavimo tradicija.

Misterijų vaidinimuose, kuriuose paprastai būdavo laikomasi evangelijos tekstų, būdavo įvedami komiški personažai, neturintys nieko bendro su šventraščiu. Tragiškos moterų — miros nešėjų — figūros. Jos atnešė mirą Kristui karste patepti ir susidūrė su komišku prekiautoju gydomosiomis žolelėmis ir tepalais, giriančiu savo prekes su mugei deramu maivymusi. Prieš žiūrovus pasirodydavo ištvirkaujantys velniai, dejuodavo ir apraudodavo savo likimą įmesti į pragarą vargšai nusidėjėliai, o jų nuodėmės būdavo nusakomos scenoje nepadoriais eilėraščiais.

Iš pradžių šie veikalai buvo vaidinami bažnyčioje, bet pamažu jie įgavo tokį pasaulietišką charakterį, kad vaidintojai išėjo į aikštę. Prie ankstesnių epizodų būdavo pridedami nauji — buitiniai, pavyzdžiui, linksma scenelė, kurioje apaštalas Petras apgauna šykštų smuklininką, arba kita, kurioje šėtonas susidoroja su tinginiais padėjėjais. Drąsus sujungimas to, kas kilnu, poetiška, su tuo, kas menka, buitiška, sudarydavo ryškius kontrastus, kurių negalėjo nepastebėti Diureris.

Jo graviūroje „Kristaus suėmimas" plačiapetis senis čiumpa kardą ir užsimoja virš pargriauto luošio. Skaitę evangeliją žiūrovai suprato: Petras nukerta Malchai, vyriausiojo pranašo vergui, ausį.

Malchos poza ir mimika suteikia tragiškam įvykiui groteskinę gaidą. Šis epizodas pavaizduotas kaip scena iš misterijos. Vaidintojai jį suvaidindavo taip, kad, žiūrovų nuostabai, nukirsta ausis žnektelėdavo ant pakylos, o iš žaizdos natūraliai tekėdavo raudonas kraujas. Be to, Diureris buvo matęs, kad evangelijos scenų personažai šiuose spektakliuose išeina ant pakylų tokiais kostiumais, kokius nešioja jo amžininkai, ir

žiūrovui atrodydavo, kad tokie ir turi būti. Dailininkui reikia stebėti. Jį traukdavo ne tik tai, kas vykdavo scenoje, bet ir tai, kas vykdavo aplinkui ją, daugiaveidėje, daugiabalsėje, margoje žiūrovų minioje.

Gegužės mėnesį jaunieji miestelėnai šokdavo ratelį aplink medį, apkarstytą kaspinais, o per jonines degindavo laužus ir šokinėdavo per liepsną, leisdavo nuo kalvų ugnies ratus. Šventė, švenčiama ilgiausią metų dieną, buvo išlaikiusi daug pagonybės bruožų ir buvo tolima krikščionių dievobaimingumui.

Mieste buvo švenčiamos ir bažnyčių pašventinimo dienos. Šią šventę rengdavo kiekviena parapija, bet kitų parapijų miestelėnai jose būdavo pageidaujami svečiai, ir tomis dienomis, kaip rašė senovės kronikos autorius, būdavo „didysis gėrimas ir apsivalgymas".

Niurnbergo įžymybės buvo puikūs turtuolių sodai. Baltai rausvi obelų ir vyšnių žiedai, gėlių lysvės, kuriose žydėdavo vilkdalgiai ir bijūnai, rožių krūmai žavėdavo Diurerį. Jis gėrėdamasis apžiūrinėdavo šakas, lapus, pumpurus, žiedus. Miestas buvo išlaikęs daug kaimo gyvenimo bruožų. Turėjo laukų, pievų, ganyklų, mišką. Turtingi biurgeriai, aišku, patys žemės ūkio darbų nedirbdavo, ir beturčiams tekdavo pjauti žolę, rauti medžius, pjauti ir skaldyti malkas. Du kartus per dieną piemuo varydavo per miestą bandą. Miestelėnės eidavo į ganyklą melžti karvių. Kiekvienuose namuose buvo laikomos kiaulės, žąsys, vištos, antys. Tokį kiemą su daržinėmis, kiaulių loviu esame matę Diurerio graviūroje „Sūnus palaidūnas".

Už tvirtovės sienos plytėjo lanka, kurioje miestelėnai žaisdavo futbolą, bėgdavo lenktynių, rengdavo šokius. Šokti niurnbergiečiai mėgdavo ir, norėdami surengti šokius, naudodavosi kiekviena dingstimi, nereikšmingiausia kalendoriuje švente. Kartais šokdavo rotušės salėje, priebažnytyje. Vienu metu susižavėjimas šokiais buvo toks didelis, kad juos rengdavo net vienuolynuose. Atsirasdavo klierikų, vienuolių, kurie drauge su pasauliečiais imdavo šokti, — apie tai sužinome iš rūsčių pamokslų, smerkiančių šį nedorą paprotį. Įvairiuose visuomenės sluoksniuose buvo šokama skirtingai. Buvo specialūs „Šokių nuostatai", išvardijantys patricijų šeimas, kurios turėjo išskirtinę teisę būti pakviestos šokti į paradinę rotušės salę. Būtent pagal tuos nuostatus istorikai sužino, kas priklausė Niurnbergo patriciatui. Iškilmingai ir oriai būdavo šokama patricijų

namuose. Biurgeriai šokdavo greitai ir audringai, pasišokinėdami, kaukšėdami sunkiais batais, mesdami į orą spiegiančias moteris. Metai po metų pamokslininkai kaltindavo masinį susižavėjimą tais velniškais šokiais, bet nukreipti nuo jų parapijiečių nepajėgė. Stebėti šokančiųjų pozas, gestus, mimiką buvo įdomu. Be to, ten, kur būdavo šokama, viliodavo muzika. Diureris galėdavo jos klausytis ir klausytis, o per šventes mieste grodavo orkestrai, susideda iš fleitų, būgnų, ragų, dūdmaišių, smuikų, liutnių, arfų. Visi šie instrumentai pavaizduoti jo graviūrose ir paveiksluose.

Skirtingų specialybių amatininkai švęsdavo savo šventes. Sykį per metus meistrai ir pameistriai, gaminantys peilius, šokdavo, visiems stebintis, garsųjį šokį su kardais. Jis atrodydavo karingas, ypač saulėtą dieną, kai kardai žybčiodavo lyg žaibai. Kartą per metus mėsininkai eidavo gatvėmis su kaukėmis, nešdavo ant lazdų karvių ir kiaulių galvas ir baisiai mosuodavo sunkiais kirviais mėsai kapoti. Turėjo savo šventadienį ir batsiuviai. Jie pasirodydavo gatvėse apsisupę paklodėmis ir atrodydavo tarsi balti vaiduokliai.

Žiemą miesto pieva būdavo tuščia, bet nuo pavasario, vos tik pradžiūdavo žemė, traukdavo prie savęs miestelėnus, ypač jaunimą. Čia pasirodydavo keliaujantys fokusininkai, akrobatininkai, ugnies rijikai, juokdariai, išsigimėliai, rodantys už pinigus savo luošumą. Čia ateidavo lengvo elgesio moterys pardavinėti savo kūno, persirišusios galvas joms nurodytos geltonos ir raudonos spalvos kaspinais.

Niurnberge buvo keletas viešųjų namų. Miesto valdžia netrukdė jiems egzistuoti. Kai į miestą atvažiuodavo imperatorius su svita arba kiti kilmingi svečiai, viešieji namai būdavo papuošiami girliandomis, o vakare uždegami virš jų durų žibintai ir žibės.

Keletą kartų per metus miestelėnai rengdavo arklių lenktynes. Prizas būdavo rietimas raudonos gelumbės, labai geros kokybės. Miestelėnai laikydavo arklius, nuo vaikystės mokydavosi jodinėti, didžiuodavosi vienas prieš kitą savo arklių sudėjimu, balnų gerumu, gūnių ryškumu. Apie tai Diureris, kaip matyti iš jo darbų, nusimanė.

Daugelį miestelėnų valdė azartas. Niurnbergiečiai be saiko lošdavo kortomis. Visuotinis susižavėjimas buvo žaidimas kauliukais. Pamokslai, nukreipti prieš azartinius žaidimus, paprastai būdavo šaukiančiojo tyruose balsas. Tačiau per sausras arba epidemijas prisiekę lošėjai, visiems girdint, atgailaudavo— degindavo subėgusios minios akivaizdoje kortų krūvas ir lenteles kauliukais žaisti. Kortų leidėjai ir meistrai, gaminę kauliukus ir jiems lentas, ne sielvartaudavo, o džiaugdavosi — žinojo, kad, vos tik išgąstis praeis, pas juos vėl pasirodys pirkėjai. Diureris nevengė azartinių žaidimų, kaip matome iš jo „Dienoraščio".

Niurnberge buvo geriama daug vyno ir alaus. Smuklės ir užeigos namai buvo atpažįstami iš žalios šakelės arba žalumynų vainikėlio virš durų. Turtingi ir kilmingi žmonės turėjo savo gėrimo vietas, kur paprasti biurgeriai negalėdavo patekti. Viena iš jų—„Ponų svetainė" buvo savotiškas žymių niurnbergiečių klubas. Čia dažnai lankydavosi Pirkheimeris ir visi jo draugai.

Prastuolių smuklės ypač pilnos būdavo sekmadieniais, kai tarnai ir padieniai darbininkai pragerdavo savo uždarbį. Vakarinis varpo dūžis reikšdavo, kad gėrikams laikas skirstytis.

Diurerio bendrapiliečiai savimaršiškai atsiduodavo bet kokiai linksmybei ir šėlimui todėl, kad jų gyvenime būdavo daug niūrių, pavojingų, bauginančių dalykų, kurie bylojo apie būties nepatvarumą. Tvankią naktį, kai tamsiuose brūzgynuose prie miesto sienų giedodavo lakštingalos, staiga pasigirsdavo keliantis nerimą aliarmas — kažkur siauroje gatvelėje kilo gaisras. Kvepėdavo karčiais dūmais, skraidydavo pelenai, aidėdavo garsūs šauksmai ir verksmas gatvėse. Miestelėnai nešdavo vandenį odiniais kibirais prie degančio namo, bet dažniausiai nesuspėdavo jo išgelbėti. Kartais baimė, būdavo, virsta siaubu: prie miesto artinasi „juodoji mirtis"— maras.

Vieni metai pažymėti gaisrais ir ligomis, kiti — sausromis, nederliumi, brangiu pragyvenimu.

Į miestą traukia elgetos. Miesto sargyba aklinai uždaro prieš pat juos vartus. Tylinti juoda minia stovi priešais miesto sienas, laukia, kada jos pasigailės. Ponai patarėjai išsiunčia sargybai pastiprinimą ir renkasi į skubų posėdį. Rašo prieštaringus potvarkius. Kai pavojus pasirodo ypač didelis, o minia ypač gausi, jie pažada neturtėliams duoti duonos iš miesto atsargų.

Diurerio amžininkai buvo apimti daugelio prietarų ir baimių. Žmonės, būdavo, prisimena grėsmingus reiškinius. Neseniai

kaip dievo rūstybės ženklas danguje šmėstelėjo uodeguota kometa, kažkur, sako, lijo kraujo lietus. Žaibas trenkė į ąžuolą ir išdegino jame kryžių. Į turgų nežinia iš kur atėjo žmonės su kruvinais ženklais ant delnų tose pat vietose, kur vinimis buvo perkaltos nukryžiuotojo rankos. Ir tų baisių ženklų pavadinimas—„stigmatos". Stigmatos čia pasirodo, čia išnyksta. Ir dar buvo pasakojama apie ostijas, kurios kraujuoja ir kelia parapijiečiams siaubą.

Apie ką byloja požymiai ir ženklai, žino kiekvienas: pasaulis paskendęs nuodėmėse, artėja baisi bausmė.

Galbūt galima jos išvengti pradėjus naują kryžiaus karą? Žmonės staiga ima buriuotis. Vietoj vėliavos jie iškelia mergaitės marškinius, ant kurių, sako, paslaptingu būdu atsirado kryžiai. Su šita vėliava eina į kryžiaus žygį. Prieš ką? Prieš turkus. Minia didėja kaip sniego kamuolys. Ji eina iš kaimo į kaimą, audrina visus sutiktuosius ir tempia paskui save. Aplink koplyčias su mergelės Marijos statula minia puola ant žemės taip, kad gulinčiųjų kūnai sudarytų kryžių. Prieš naujų kryžiuočių minią užsidaro miesto vartai, ją bando išvaikyti kunigaikščių arba vyskupų kareiviai. Paskui ji pati ima mažėti — kryžiuočius išvaikė naujas gandas, naujas ženklas.

Niurnberge jau tada buvo spausdinami atsišaukimai su žiniomis apie svarbiausius įvykius. Jie net buvo vadinami „laikraščiais", nors kiekvienas iš jų paprastai pranešdavo tik apie kurį vieną įvykį ir pasirodydavo nereguliariai. Žinios apie karus, apie maro epidemijas, apie gaisrus ir sausras dar labiau keldavo nerimą ir baimę. Keliaujantieji dainininkai dainuodavo apie negandas, turguose būdavo pardavinėjami primityvūs paveikslėliai su kraupiais vaizdais. Dar vaikystėje mirtis ir negandos įvairiais pavidalais įsirėžė į dailininko vaizduotę, ir jų pėdsakai buvo neištrinami. Jie negalėjo užslopinti džiaugsmo, kuris jį apimdavo, kai jis matydavo aplinkinio pasaulio grožį, bet neleisdavo užmiršti to, kas buvo niūru. Diureris gyveno tarp ryškios šviesos ir juodų šešėlių. Tokia buvo epocha — kraujuojančių žaizdų, liepsnojančių laužų ir gaisrų, nežabotų aistrų, liūdnų gandų, gąsdinančių pranašysčių epocha. Viskas pranašavo permainas ir jų laukė,

XIII SKYRIUS

1517 metų spalio 31-ąją—buvo visų šventųjų dienos išvakarės — dvasininkas, teologijos daktaras Martynas Liuteris Vitenberge prie savo bažnyčios durų prikalė popieriaus lapą su devyniasdešimt penkiomis tezėmis apie nuodėmių atleidimą. Atvirai, tiesiai, griežtai jose smerkė prekybą indulgencijomis,— ji tuo metu Vokietijoje buvo labai paplitusi. Popiežiui reikėjo pinigų šv. Petro katedros rekonstrukcijai. Juos ir turėjo duoti nuodėmių atleidimas už pinigus. Liuteris tezėse rašė, kad tam, kuris nuoširdžiai gailisi nusidėjęs, indulgencijos nereikalingos. Gailestingi darbai — štai kur nuodėmių išpirkimas. O jeigu tu, užuot padėjęs vargšui, perki indulgencijas, ne savo sielą gelbsti, o užsitrauki dievo rūstybę. Jeigu popiežius žinotų apie šių pardavinėtojų apgavystes, jis verčiau leistų šv. Petro katedrai sudegti negu ją statyti savo avelių odos, kaulų ir mėsos sąskaita! Tokių dalykų dar niekas nebuvo girdėjęs! Tezių pasisekimas buvo stulbinantis. Žinia apie jas tuoj pat pasklido po visą Vokietiją. Liuterio žodžiai nukrito į gerai paruoštą dirvą. Aplink jį susispietė visi nepatenkintieji katalikų bažnyčia. Greitai pasidarė aišku, kad pasisakymas prieš indulgencijas — tik pretekstas. Viskas giliau ir rimčiau. 1517 metų spalis įėjo į Vokietijos ir Europos istoriją kaip didžiojo reformacijos judėjimo pradžia. Paskutiniai vienuolika Diurerio gyvenimo metų praėjo po jos ženklu.

Diurerio draugai jaudindamiesi sekė įvykius. Į Niurnbergą ėmė dažnai atvažinėti kunigas Johanas Štaupicas, anksčiau buvęs Vitenbergo teologijos fakulteto dekanu, pritariantis Liuterio idėjoms, pamokslus sakantis pagal jo mokymą. Niurnberge aplink Staupicą susibūrė Liuterio šalininkų draugija. Ji svarstė religinius klausimus, godžiai gaudė žinias apie naujus reformatoriaus pasisakymus, skaitė jo traktatus. Draugijai priklausė daug gerų Diurerio pažįstamų ir net draugų. Ir jis pats neliko nuošalyje. Pirkheimeris, nors jis neįėjo į šitą draugiją, Spengleris ir Diureris tuo metu net buvo vadinami „martyniečiais", tai yra Martyno Liuterio draugais. Ir jie tuo didžiavosi.

Mąstydamas apie tai, kokią įtaką jo mintims turėjo Liuteris, Diureris kartą pasakė: „Jis išgelbėjo mane nuo visokių baimių." Šios tezės, kalbančios apie tai, kiek daug gali duo-

ti tikėjimas ir geri darbai, išlaisvino nuo apokalipsės siaubo, kuris dailininką kamavo nuo jaunystės.

1518 metais jis sužinojo, kad Liuteris kviečiamas tardyti į Romą. Kas gresia? Tačiau popiežius buvo priverstas skaitytis su reformatoriumi. Tardymas buvo perkeltas į Augsburgą.

Liuteris atsisakė išsižadėti savo įsitikinimų. Jo atkaklumas sužavėjo Diurerį. Kaip pagarbos ir užuojautos ženklą jis pasiuntė jam dovanų savo graviūrų. Liuteris karštai padėkojo dailininkui per bendrus pažįstamus.

Nauji svarbūs įvykiai atsitinka kitais metais. Liuteris iškviečiamas į Leipcigą, į disputą. Jis nesiteisina, jis puola ryžtingai pasmerkdamas popiežių. Jis net išdrįsta pasakyti, kad čekų reformatorius Janas Husas buvo neteisingai nuteistas ir be reikalo sudegintas. Po^ šio disputo katalikų bažnyčios gynėjai apie Liuterį kalba kaip apie eretiką, su kuriuo reikėtų pasielgti taip, kaip buvo pasielgta su Husu. Bet jo vienminčiai jau pasisako daugelyje miestų. Jų pamokslai sulaukia vis didesnio atgarsio. Judėjimas, nukreiptas prieš Romą, paplinta po visą Vokietiją. Jame pasireiškia nacionaliniai ir socialiniai-politiniai siekimai biurgerių, kurie į katalikų bažnyčią žiūri kaip į feodalinės santvarkos atramą.

Diureris- žavisi Liuteriu ir tuo pat metu graviruoja kurfiursto arkivyskupo Albrechto Brandenburgiečio, . gudraus ir neprincipingo bažnyčios kunigaikščio, vieno iš pagrindinių reformacijos priešininkų, portretą. Jis pasiunčia Albrechtui du šimtus atspaudų ir lentą, kad tas panorėjęs galėtų dar padaryti portreto atspaudų. Bet juk šie paveikslai būtinai taps kovos dalyviais ir bus ne toje pusėje, kurioje buvo dailininko simpatijos! Maža to. Naiviai jis giriasi, kaip dosniai jam atsilygino arkivyskupas. Ir tai rašo tame pat laiške, kuriame reiškia meilę Liuteriui ir troškimą padaryti jo portretą. Jam ir į galvą neateina, kad dėl pasikeitusios galvosenos gali nutrūkti ryšiai su buvusiais užsakytojais, turtingais ir galingais. Kai 1518 metais Augsburge susirinko imperijos seimas, Diureris nuvyko į Augsburgą — priminti Maksimilianui apie savo jam atliktus darbus jau po pensijos paskyrimo ir gauti už juos atlyginimą.

Maksimilianas nepaprastai apsidžiaugė, pamatęs dailininką. Net surado laiko pozuoti, nors tai buvo nelengva: posėdžiai, šventės, puotos, iškilmingos medžioklės. Nebejaunas imperatorius buvo meistru to, kas vokiškai vadinama „veikliu dykinėjimu". Diureris padarė piešinį. Kiek drąsi ir ryški buvo anglies linija motinos portrete, tiek atsargi čia! Maksimilianas, žmogus avantiūristo struktūros, linkęs pozuoti ir švaistytis frazėmis, aistringai mėgęs medžioklę, laisvai kalbėjęs daugeliu kalbų, buvo neeilinė asmenybė. O Diurerio piešinyje jo veidas nejudrus ir nelabai išraiškingas, sakytum dailininko ranką būtų sukaustęs baikštumas. Matyt, taip ir buvo. Jis pavaizdavo imperatorių neaiškaus amžiaus ir be charakterio bruožų. Tačiau imperatorius buvo patenkintas ir paleido dailininką, išreiškęs pageidavimą, kad šis nutapytų jo portretą aliejiniais dažais. Apdovanojo jį nauju pažadu, kad bus sumokėti du šimtai guldenų iš pinigų, kuriuos moka į imperijos iždą Niurnbergas. Diureriui buvo įteiktas ilgas imperatoriaus raštas, kuriame buvo įsakyta išmokėti šiuos pinigus, bet tai niekada nebuvo įvykdyta — Niurnbergo taryba šį įsakymą paliko be eigos. O Maksimiliano portretą jis nutapė, net du variantus. Padarė ir medžio raižinį. Jis tik suteikė paradiškumo piešiniui anglimi. Raižinys parodo, kokia ordinų grandinė kabojo imperatoriui ant krūtinės, kokia buvo jo skrybėlė, koks medalionas jį puošė, kaip buvo sušukuoti retėjantys plaukai. Tačiau jo vidinis gyvenimas mums neatsiskleidžia, kaip neatsiskleidė ir dailininkui.

Augsburge Diureris pamatė, kad jis žinomas, vertinamas, kad žymūs ir įtakingi žmonės stengiasi įsigyti jo darbo portretą. Tačiau jis grįžo namo su nerimu širdyje. Altorių paveikslų laikotarpis buvo praėjęs. Svarbiausia, ką jis norėjo pasakyti graviūroje, jis pasakė. Kas toliau? Jis mąsto apie religijos problemas, perka naujas Liuterio knygas. Jo bibliotekos apraše, padarytame paties (jis išliko ne visas), nurodyti svarbiausi tų metų Liuterio veikalai. Kaip visada, kai jo sieloje neramu, jam atrodo, kad gali padėti kelionė. Jis sutinka vykti su Pirkheimeriu į Šveicariją. Tačiau nei laiškų, nei užrašų iš tos kelionės nėra likę.

1519 metų sausio mėnesį atėjo žinia, kad imperatorius Maksimilianas mirė. Neišsipildė svajonės, kurias su juo buvo sieję humanistai, liko neįgyvendinta programa, kurią jie bandė jam nurodyti „Triumfo arka". Maksimiliano mirtis Diureriui buvo didelis smūgis. Kaip bus su 200 guldenų užmokesčiu?

Niurnbergo taryba ir imperatoriui gyvam esant neįvykdė

šito įsakymo, o dabar, ko gero, ne tik šių pinigų nesumokės, bet ir pensiją nustos mokėjusi! Diureris kreipiasi į ponus patarėjus ilgu ir įtikinamu laišku. Jis rašo apie save kaip apie „klusnų miestelėną, kuris sugaišo daug laiko tarnaudamas ir dirbdamas jo imperatoriškajai didenybei* bet už tai negavo didelio atlyginimo ir buvo nuskriaustas — praleido bet kokią kitą naudą"[1]. Patyrę įstatymų žinovai dailininkui jau buvo aiškinę, kad yra mažai vilties, jog bus palankus rezultatas. Mirus imperatoriui, jo teisė į užmokestį tapo abejotina. Diureris sutinka, kad minėtus pinigus jam išmokėtų kaip paskolą. Jeigu naujasis imperatorius nepatvirtinsiąs jo teisės, jis juos grąžinsiąs. Kaip užstatą jis siūląs tėvo namą. Diureris smarkiai apsiskaičiavo. Jo prašymas nepadarė jokio įspūdžio. Maža to. Pasitvirtino niūrūs jo būgštavimai: jis neteko pensijos, Nežinodamas, ką darąs, Diureris parašė vienam pažįstamam, kad ponai patarėjai „nenori man mokėti šimto guldenų, kuriuos turėjau gauti per visą savo gyvenimą"[2]. Tai skaudus laiškas. Diureris jame kalba apie artėjančią senatvę, apie tai, kad nebepasitiki savo jėgomis. Viskas aplinkui jam atrodo niūru. Jis nebeturi vilties, kad gali pragyventi iš savo rankų darbo. Ne, Diureris nebuvo beturtis, nors ir žlugo jo viltys gauti pensiją. Bet jis buvo įpratęs gyventi plačiai, nemokėjo taupyti pinigų, daug išleisdavo medžiagoms, reikalingoms darbui, pirkdavo knygas, graviūras, rinkdavo įvairiausius keistus daiktus ir neretai nusigąsdavo, paskaičiavęs savo išlaidas ir pajamas, ypač tada, kai jam prastai sekdavosi dirbti. Jam atrodydavo, kad liksiąs be pragyvenimo šaltinio.

Tas nerimas jam trukdydavo dirbti; jis liguistai ieškodavo išeities, blogai miegodavo. Vis dažniau aplinkiniams atrodydavo, kad jis serga. „Diureris prastai jaučiasi",— trumpai atsakė Pirkheimeris, kai vienas draugas paklausė, kaip jaučiasi dailininkas. O Lorencas Behaimas baiminosi, sužinojęs, kad Diureris pasišovęs vėl iškeliauti — šįkart į Angliją, kur, kaip girdėti, rūmuose dailininkai vertinami. Jį reikia atkalbėti. Tai ne pagal jo jėgas, kai jis yra tokio amžiaus ir turi tokią sveikatą. Iš šios kelionės jis nesugrįš. Beje, Diureris dar neturėjo penkiasdešimt metų. Bet jis iš tikrųjų negalavo.

Ir vis dėlto Diureris išsiruošė kelionėn. Tiesa, ne į Angliją.

[1] А. Дюрер. Дневники. . ., т. I, с. 96.
[2] Ten pat.

XIV SKYRIUS

Karštą 1520 metų liepos dieną Diureris vėl iškeliavo. Šį kartą į Šiaurę, į Niderlandus. Buvo nusprendęs pasistengti, kad jį priimtų naujasis imperatorius Karolis V, kuris netrukus turėjo ten karūnuotis. Tikėjosi, kad tas patvirtins jo teisę į vienkartinį apdovanojimą ir pensiją už visa tai, ko buvo netekęs mirus Maksimilianui. Buvo ir kita priežastis... Jis buvo nebejaunas ir vis dažniau jausdavosi labai pavargęs. Jam atrodė, kad kelionė atstatys jo jėgas. Nauji įspūdžiai visada jam būdavo tartum vaistai.

Jeigu atidžiai įsižiūrėsime į Diurerio kūrybos chronologiją, į tai, kiek jo darbų yra vienų metų stulpelyje ir kiek—> kitų metų, pastebėsime du ryškius nuoslūgius. Pirmasis buvo 1503—1505 metais, antrasis—1516—1519 metais. Abu kartus jo darbingumas padidėjo, kai jis pabuvo tolimose šalyse. Diureris mylėjo Niurnbergą, tačiau nuolatos gyventi tarp jo sienų negalėjo. Be to, jį domino Niderlandų menas. Paveikslai iš Niderlandų jau seniai buvo atgabenami į Niurnbergą. Volgemuto mokiniai juos rūpestingai kopijuodavo. Jis buvo matęs kaimynų iš šiaurės darbus ir kitų vokiečių dailininkų dirbtuvėse. Jie seniai žadino troškimą geriau susipažinti su Niderlandų tapyba. Be to, jo dirbtuvėje lankėsi jaunas puikus dailininkas Janas Skorelis, gimęs Niderlanduose, Utrechto mieste. Jaunasis olandas jį nustebino ne tik savo talentu, bet ir išsilavinimu. Pasakojimai apie šalį, iš kurios jis buvo atvykęs, Diurerį žavėjo.

Prieš metus Diureriai buvo atšventę sidabrines vestuves. Dabar pirmą kartą Diureris nusprendė pasiimti į kelionę Agnesę. Toji ir baiminosi tolimos kelionės, ir džiaugėsi. Juos lydėjo tarnaitė Susana, Diurerio mokinio Penco sužadėtinė. Kelionė buvo numatyta neilga: per du mėnesius susitvarkysią. Tačiau ir šįsyk dailininkas apsiskaičiavo: namo jie sugrįžo praėjus daugiau kaip metams. Kelionėje Diureris rašė dienoraštį. Dienoraštis nuostabus! Daugiausia vietos jame užima kruopštūs išlaidų užrašymai. Jis ir pradedamas žodžiais apie išlaidas.

„Ketvirtadienį po šv. Kilijono dienos (liepos 12-ąją) aš, Albrechtas Diureris, išvykau su savo žmona už savo lėšas iš

Niurnbergo į Niderlandus."[1] O toliau: „Maistui išleidau 3 tuntus be 6 pfenigų... už palydėjimą 22 pfenigai... Už valgį apie guldeną... 6 guldenai keltininkui... Maistui 21 pfenigas... 10 pfenigų už keptą vištą... 10 pfenigų už alų ir vėžius." Taip puslapis po puslapio. Užrašai stebina skrupulingumu. Diureris specialiu ženklu pažymi, kiek kartų buvo vaišintas, taigi jam nebuvo tekę leisti pinigų maistui. Kruopščiai jis užrašinėja ne tik visas sumas, gautas už paveikslus ir graviūras, bet ir visas dovanas, net keletą persikų ir ąsotį vyno...

Smulkmeniškumas? Deja, tokio įspūdžio iš pradžių sunku atsikratyti. Neskubėkime daryti išvadų. Diureris norėjo tiksliai suskaičiuoti savo išlaidas. Tikėjosi, kad bus atlygintos kelionės išlaidos: juk ryžosi čia vykti norėdamas gauti iš naujojo imperatoriaus užmokestį už viską, ką buvo padaręs ankstesniajam imperatoriui. „Dienoraštis"—sąskaita, kurią Diureris tikėjosi pateikti, kad būtų apmokėta. Be to, vežėsi daug graviūrų ir norėjo tiksliai žinoti, kiek už jas gavo. O už jas buvo mokama ne visados pinigais, dažniau daiktais. Todėl jis ir užrašinėdavo visus honorarus natūra, kartais pačiais netikėčiausiais daiktais. Diureris buvo iškeliavęs su nuoskauda, kad gimtasis miestas jį įžeidė. Tėvynainiai parodė, kad nepakankamai jį vertina. Ir dabar Diureris džiūgaudamas užrašinėjo visus pagarbos ženklus, tarp jų ir materialinius, su kuriais jis buvo sutiktas svetimoje šalyje. Ne veltui „Dienoraštyje" yra šios eilutės: „Tokia buvo kelionė Albrechto Diurerio, kuris su savo žmona lankėsi Niderlanduose ir buvo apdovanotas imperatoriaus, karaliaus ir kunigaikščių didele pagarba ir palankumu. .." Tačiau ir tai dar ne viskas. Kai išsirašai iš „Dienoraščio" pajamų ir išlaidų stulpelius, įsitikini, kad tai neekonomiško žmogaus taupumas, ir geriau supranti Diurerio charakterį. Štai jis tvirtai nusprendė būti neišlaidus ir smulkiai užrašinėja kasdienines išlaidas, o paskui sumoka didelius pinigus už kokį nors nereikalingą daiktą. Įrašo pinigus, gautus už kiekvieną atspaudą, o paskui dovanoja jų ištisus komplektus. Dovanoja ne tik graviūras, dovanoja paveikslus. Susitaręs nutapyti kieno nors portretą už pinigus, atsisako užmokesčio. Paskui susigriebia, kankindamasis, su plunksna rankoje prisimena, kur dingo pinigai, kam išdalinti darbai. Ne, Diureris, turėdamas ir apie penkiasdešimt metų, buvo toks kaip jaunystėje: skaičiuoti tai skaičiuodavo, bet visados apsirikdavo. Buvo ir atviraširdis, ir dosnus, ir išlaidus.

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 103—161.

Pasekime Diurerius kelionėje. Pradėjo jie nuo Štafelšteino miestelio, esančio šalia Bambergo. Atvyko čia pasimelsti „Keturiolikos šventųjų užtarėjų" bažnyčioje. Bambergo vyskupas išgirdo, kad jo valdose yra žymus dailininkas, ir pakvietė Diurerį pas save. Dailininkas jam padovanojo paveikslą su Marijos atvaizdu ir daug savo graviūrų. Vyskupas jam davė rekomendacinius laiškus, o svarbiausia — atleidimą nuo muito visose žemėse, su kuriomis Bambergą siejo muito sąjunga. Šio dokumento dažnai tekdavo griebtis. Muitinės užkardos buvo kiekviename žingsnyje. Ir ne visados pripažindavo dokumentą, išduotą Bamberge: tekdavo ginčytis, įtikinėti, aiškinti, kad Diureris vežąs ne paprastas prekes, kartais duoti kyšį. Tai vis dėlto mažiau negu muitas. Kelias buvo pavojingas. Aplink Bambergą plėšikavo riteriai. Diureris pasisamdė ginkluotą palydą. Palyda atrodė grėsminga. Agnesė vos nenumirė iš baimės.

Maino upe plaukiojo nedideli laiviūkščiai. Diureris nusisamdę tokį, norėdamas nusigauti iki Frankfurto vandeniu. Plaukti teko ilgai. Laivelis vis sustodavo prie kranto. Dieną dėl muitinių užkardų. Naktį laivo savininkas bijodavo užplaukti ant seklumos arba atsitrenkti į kerplėšą. Vos sutemsta, sustoja nakvynės užvažiuojamuosiuose namuose arba vienuolyno viešbutyje. Grįždavo į laivą švintant. Virš upės tvyrodavo rytinis rūkas. Rugpjūčio rytmečiai būdavo vėsūs, keleivius krėsdavo šiurpas, kol išaušdavo diena.

Kartais, kai laivas sustodavo prie kranto, prieplaukoje jau laukdavo pasiuntinys, atvykęs pakviesti dailininko į gerbėjo namus. Kartais ir pats gerbėjas pasirodydavo ant kranto. Diureris džiaugdavosi, kad žmonės jį sutinka su pagarba, įrašydavo į „Dienoraštį" visus šiuos atvejus.

Galiausiai priekyje pasirodė Frankfurto namai ir bažnyčios. Čia buvo Diurerio mylimiausias paveikslas „Marijos dangun žengimas". Buvo iškrautas sunkus bagažas, ir visi nuėjo į užeigos namus. Diureris pranešė Jakobui Geleriui apie savo atvykimą. Tas jam atsiuntė vyno, bet vizitu nepagerbė ir pas save nepakvietė.

Tarp Frankfurto ir Mainco plaukiojo didesni laivai. Jų reisai net buvo reguliarūs. Jie išvyko tuo, kuris plaukė rytą. Žinia, kad atkeliauja Diureris, jį aplenkdavo. Vietiniai auksa-

kaliai, kurie didžiavosi, kad jis jų amato meistro sūnus, dailininkai, giminės sutikdavo Diurerį ir Agnesę, kviesdavo pas save, duodavo kelionei maisto, butelius ir ąsočius puikiausio reinvynio. Maince vėl teko persėsti į kitą laivą. Juo plaukė Reinu ligi Kelno. Čia Diureris pasimatė su savo pusbroliu Niklasu Ungeriu (Vengru), pagal šeimos tradiciją auksakaliu. Susitikimas buvo nuoširdus. Diureris, tartum didžiūnas, Niklasui dovanojo nuo savo pečių brangų durtinį, pamuštą kailiu, apvedžiotą aksomu, o jo žmonai — guldeną pinigais. Niklasas atsidėkojo vynu. Pagal dovanas matyti, kad dailininkas Albrechtas turtingesnis už auksakalį Niklasą. Vaišės atvažiavusiųjų garbei buvo surengtos prie bendro stalo brolių basakojų vienuolyne. Broliai basakojai pasirodė malonūs šeimininkai. Vienas iš vienuolių susijausminęs padovanojo Diureriui nosinę tokio subtilaus darbo, jog dailininkas tai ypač pabrėžė „Dienoraštyje". Vietiniai turtuoliai Diureriui atsiuntė didelę vyno atsargą. Diureris toliau keliavo apsvaigęs. Labiau negu vynas jam galvą buvo apsukusi šlovė.

Kelne Diureris nusisamdę trankų vežimą. Lingių dar nežinota. Vis dėlto, nors keliai buvo blogi, sausumoje kelionė pagreitėjo. Šmėkščiojo miestų ir miestelių pavadinimai, jie jau buvo niderlandiški. Diureris beveik neužrašinėjo įspūdžių. Galvojo ne tiek apie kelią, kiek apie kelionės tikslą. Retkarčiais šituose „Dienoraščio" puslapiuose pasirodo žodžiai „puikus miestukas", „graži smuklė". Kartais jis kai ką nupiešdavo, bet dažniausiai pasitikėdavo atmintimi.

Pagaliau, praėjus trim savaitėms po iškeliavimo iš namų, Diureriai įvažiavo į Antverpeną. Čia jie apsistojo Jobsto Plankenfelto viešbutyje. Jis buvo vienoje iš judriausių miesto gatvių, netoli senosios biržos. Šeimininkas ir svečiai vteni kitiems patiko. Susitarė taip: Diureriai užimsią du kambarius. Dailininkas pietausiąs su šeimininku, žmona ir tarnaitė — virtuvėje. Toks buvo paprotys. Kai sykį Diureris nuėjo į virtuvę pietauti kartu su Agnese, jis ypač pabrėžė šitą įvykį įrašydamas į dienoraštį. Kad Agnesė galėtų šeimininkauti, jis nupirko virtuvės rykus, o kad turėtų ką veikti — ratelį ir linų.

Antverpene „Dienoraštis" pasidaro iškalbingesnis. Nenuostabu! Antverpenas buvo vienas iš gražiausių tuometinės Europos miestų. Žymus italų keliautojas Gvičardinis apie jį rašė: „Vien apie šį miestą reikia pasakyti daugiau negu apie visą

provinciją; prekybos reikaluose jis vienas iš pirmųjų Žemėje; anapus Alpių, išskyrus Paryžių, nežinau nė vieno, kurį būtų galima lyginti pagal galybę ir turtus su Antverpenu."[1]

Didžiuliai laivai su daugybe stiebų priplaukdavo prie Antverpeno sienų. Jo aikštės buvo grįstos akmenimis, gatvės pristatytos ištaigingų namų. Čia visada būdavo gausu žmonių. Stebino minios margumas, daugiakalbiškumas. Šis miestas prekiavo su visa Europa ir daugeliu užjūrio kraštų. Čia galėjai kaip Venecijoje justi visą pasaulį. Diurerio dėmesį traukdavo viskas, kas bylojo apie tolimus kraštus — svetimšalių drabužiai, užjūrio dirbiniai, juodaodžiai žmonės. Stebino jį Antverpeno turtai. Jis užrašė „Dienoraštyje": „.. .nuvedė mane mano šeimininkas į naują Antverpeno burmistro namą: nepaprastai didelis ir labai patogiai išplanuotas, su erdviais, nuostabiai gražiais kambariais ir, be to, su puikiai išdažytais bokštais, didžiuliu sodu — žodžiu, toks prašmatnus namas, kad panašaus į jį niekada nebuvau matęs visose vokiečių žemėse."

Antverpeno tapytojai, susivieniję į šv. Luko gildiją, pakvietė Diurerį kartu su žmona ir tarnaite į Gildijos namus — tai buvo ypatinga pagarba. Vos tik Diureris peržengė paradinės salės slenkstį, pakviestieji atsistojo ir sudarė špalerius ir tol nesėdo, kol svečiai priėjo prie vaišių stalo. „Sakytum didelį poną įvedė",— su pasitenkinimu rašė Diureris. Stalas buvo apstatytas brangiais indais. Žymūs tapytojai Diurerio garbei sakė gražias giriamąsias kalbas. Ateidavo pasiuntiniai su dovanomis. „Vėlyvą naktį jie be galo pagarbiai parlydėjo mus su fakelais namo",— rašė Diureris... Tuščios naktinio Antverpeno gatvės. Vėjas judina dervinių fakelų dūmuotą liepsną. Diureris su puošniu durtiniu, ilgu plačiu apsiaustu, didele minkšta skrybėle, Agnesė vilki suknele su šleifu ir apsisiautusi ilga pelerina, jauna graži Susana apsirengusi kukliau, bet taip pat puošniai, apsupta tapytojų minios, eina nuo Gildijos namų iki viešbučio — nemažas kelias. Ir kiekvieną žingsnį tame kelyje Diureris priima kaip užtarnautą triumfą. Tegul ir Agnesė mato, ką reiškia vyro vardas toli nuo namų! Tegul Susana papasakos apie tai savo jaunikiui ir jo draugams.

Dienos bėgo be galo greitai... Visų pirma Diureris apsi-

[1] J. Veith und S. Müller. Albrecht' Dürers Niederländische Reise, Bd. I—II, Berlin—Utrecht, 1918, Bd.,II, S. 53.

rengė pagal vietinę madą. Nusipirko prašmatnų durtinį iš damasto, pamuštą juodu ispanišku avikailiu, papuoštą aksomu ir šilku, kailinius, pasiūtus iš triušio kailio, kelioninį apsiaustą. Padovanojo Agnesei keletą suknelių. Paskui prasidėjo vizitai. Diureris eidavo į svečius pas dailininkus ir pas žemiečius, gyvenančius Antverpene, lankėsi arsenale, kur keli šimtai stalių, drožėjų, auksintojų ir tapytojų darė triumfo arką, skubėdami ją baigti iki tos dienos, kai Karolis V atvyks į miestą. Pasiraitojęs rankoves, svečias paėmė teptuką ir padirbėjo drauge su jais.

Greitai Diureris jau neblogai suprato vietinę tarinę ir galėjo ja kalbėti. Jis mėgo bendrauti ir lengvai užmegzdavo pažintis su įvairiausiais žmonėmis — su profesijos draugais, muzikantais, juvelyrais, mokslininkais. Ypač jis susidraugavo su įtakingiausiais Antverpeno asmenimis — Portugalijos prekybos agentu ir jo sekretoriumi. Jo „Dienoraštyje" gausybė naujų pavardžių ir vietų, kur jis lankėsi, reikalų, kuriuos sutvarkė, liudija, kad Diureris ne toks, koks buvo neseniai, kai niūriai laiškuose skundėsi, kad artėja senatvė ir jaučiasi silpnas. Antverpene jis vėl patiria didžiulį dvasios pakilimą: greitai vaikšto, gražiai kalba, žavi visus, kurie su juo bendrauja, daro jiems neišdildomą įspūdį. Apie tai, koks tada buvo Diureris, byloja atsiminimai. „Jo veidas ir akys buvo išraiškingos, nosis taurios formos, graikų vadinama keturkampe, kaklas gana ilgas, krūtinė labai plati, pilvas įtrauktas, šlaunys raumeningos, blauzdos stiprios ir laibos, pirštai neregėtai grakštūs. Jo kalba buvo tokia maloni ir sąmojinga, kad niekas taip nenuliūdindavo jo klausytojų kaip jos pabaiga. .. Tačiau gamta visų pirma jį sukūrė tapybai",— rašė apie jį Diurerio mokslingasis draugas Joachimas Kamerarijus.[1]

Iš tiesų gamta Diurerį buvo sukūrusi visų pirma tapybai, todėl jis ir ėmė dirbti. Vos tik įsikūręs naujoje vietoje, jau perka lentas paveikslams. Įdomu! Pasirodo, Niderlandų dailininkai tapo ne ant liepos lentų, o ant ąžuolinių. Sykį jis pasiskolino dažų ir padėjėją iš žymaus peizažisto Joachimo Pateniro ir ėmė dirbti. Piešia eskizus šventiniam miestui papuošti, tapo savo šeimininką, turtingus Genujos pirklius, kažkokį italą su charakteringa nusukta nosim — tai jis ypač pabrėžia „Dienoraštyje",— Anglijos karaliaus astronomą, paprastus biurgėrius ir amatininkus, smuklininkus, šiaip atsitiktinius prašalaičius. Jo piešiniai — daugiausia natūralaus dydžio — drąsūs ir tikslūs. Jų skaičius kelia nuostabą. Daugybė žymių žmonių trokšta, kad Diureris juos įamžintų. Apie jo atvykimą jie sužinojo iš anksto ir dabar ieškojo progos su juo susipažinti. Susitikimų sraute šmėkščioja garsenybių vardai.

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, c. 211.

Svarbiausias iš jų — Erazmas Roterdamietis. Susitiko juodu pas Petrą Egidijų — Tomo Moro draugą, jo „Utopijos" leidėją. Sit į kokią aplinką Diureris pateko Antverpene. Erazmui penkiasdešimt vieneri metai. Jo šlovė milžiniška. Jo „Naujojo testamento" vertimas ir komentarai, šmaikštūs „Laisvi pokalbiai", jo „Pagiriamasis žodis kvailybei", kuriame daug užslėptos prasmės, ir kiti veikalai plačiai žinomi. Į jį žvelgia visi Europos skaitytojai. Bet, prasidėjus reformacijai, Erazmas žiauriai plūstamas katalikų bažnyčiose, pajuokiamas pamfletuose, k>:iie labiau panašūs į paskvilius. Jis kaltinamas, kad savo knygomis padėjo ateiti Liuteriui. Plūdimus dažnai lydi grasinimai. Erazmui tai juo nemaloniau, nes jis gerai žino: jo pažiūros skiriasi nuo Liuterio pažiūrų. Jam svetimas protestantų tiesmukumas ir dogmatizmas, tuo metu jau išryškėję. Jis įsitikinęs, kad tiesa sudėtinga ir prieštaringa, nemėgsta kategoriškų formulių, neskuba pasakyti galutinio požiūrio, labiau linkęs parodyti, kaip viskas, kas priklauso nuo nuomonės, didžiai sudėtinga. Kaip skaudu, kad jo pažiūrų platumas ir kantrybė dažnai palaikoma baikštumu ir išsisukinėjimu.

Diureris buvo prisiklausęs apie Erazmą iš Pirkheimerio, kuris su juo seniai susirašinėjo, buvo skaitęs „Kristaus kario vadovą", įkvėpusį sukurti graviūrą „Raitelis, mirtis ir velnias". Dabar jis su mokslininku praleidžia daug laiko. Erazmas, kuriam Diurerio vardas taip pat seniai žinomas, priima jį svetingai, jam dovanoja brangių dovanų. Abiejų didžiųjų žmonių biografai kažin ką būtų atidavę, jeigu Diureris nors trumpai „Dienoraštyje" būtų užrašęs, apie ką juodu kalbėjosi. Deja! Jis to nepadarė. Mes tik galime spėlioti. Erazmas daug keliaudavo, o svetimi kraštai nuolatos domino Diurerį. Erazmas, kaip ir jis, labai gerbė šv. Jeronimą, senųjų kalbų mokovą, vertėją, antikos garbintoją, keliautoją. Sv. Jeronimas — nuolatinis ir mylimas Diurerio personažas. Dailininkui turėjo būti artimos daugelis Erazmo minčių apie pasaulio grožį, apie gamtos dvasingumą. Erazmas yra pasakęs: „Ar gali būti kas di-

dingiau negu mūsų pasaulio stebėjimas?" Arba: „Gamta nėfa nebylė!"

Erazmui buvo brangus visame kame saiko jausmas, pradedant filosofinių tiesų esme, baigiant skiemeniu ir stiliumi. Diureris nuolat domėjosi darnos ieškojimu mene. Ir galiausiai Erazmo požiūris į Kristų, jo mokslas apie Kristų buvo žmogiškas, džiugus, šviesus, be niūraus fanatizmo, be dogmatizmo — ir buvusio, ir naujo. Toks Kristus buvo artimas Diureriui, ypač nuo to laiko, kai jis sukūrė „Mažąsias kančias". Žodžiu, juodu turėjo rasti bendrų pokalbiams temų. Ir vis dėlto Erazmas, ištikimas sau, nepakęsdamas vienareikšmio determinizmo, iki galo Diureriui neatsivėrė. Pavyzdžiui, neparodė savo tikro požiūrio į Liuterį.

Antverpeno gyvenimas vis labiau žavi niurnbergietį. Šykščios „Dienoraščio" eilutės kartais virsta plačiais aprašymais. Smulkiai ir vaizdingai Diureris aprašo procesiją dievo motinos garbei: luomai ir cechai žygiavo per miestą apsivilkę puošniais drabužiais, vaidindami scenas iš Naujojo testamento. Šis reginys kėlė pasigėrėjimą iškilmingu puošnumu, o muzika nepatiko — atrodė per tranki ir per skardi. Dailininkas prisimena šventės detales, jo užrašas panašus į būsimų darbų išskaičiavimą.

Nuotaika Diurerio gera ir todėl, kad jo reikalai klostosi puikiai. Iš jo nupirkta daug graviūrų už neblogą kainą. Parduota ir keletas paveikslų. Pagautas džiaugsmo, dailininkas dosniai dalija įvairiems žmonėms savo graviūras. „Dienoraštyje" gausu įrašų: „padovanojau „Šv. Jeronimą celėje", „padovanojau „Melancholiją", „padovanojau tris naujas „Marijas", „padovanojau „Antonijų" ir „Veroniką", „padovanojau „Eustachijų" ir „Nemezidę". Kilmingas portugalas senjoras Ruderikas, kuriam Diureris įteikė gausybę graviūrų, atsidėkodamas davė statinaitę cukruotų vaisių, dėžutę ledinukų, du dubenėlius medaus, marcipanų ir kitokių saldumynų, be to, cukranendrių iš savo plantacijos. Ir įteikė dailininko žmonai mažą žalią papūgėlę. Šiomis dovanomis, ypač papūgėle, Diureris kaip vaikas džiaugėsi!

Kartą dailininkas iš viešbučio išėjo švintant. Buvo šaltoka ir drėgna. Jis skubėjo į Šeldės pakrantę. Ne ten, kur prisišvartuoja didžiuliai aukštaborčiai laivai, o į žvejų prieplauką, kur stovi kuklūs barkasai. Čia jis plunksna nupiešė pa-

veikslą. Miesto sienos su bokštais kampas, lėkštas krantas, laiveliai su nuleistomis burėmis, mažutėlaitės žmonių figūros. Viskas... Įžvalgi akis atrinko nedaug detalių, tvirta ranka jas užfiksavo nedaugeliu linijų. Piešinys dvelkia ryto gaiva. Plati rami upė su laiveliais, snaudžiančiais prie kranto, ryto miglos aptrauktas dangus. Už saugių sienų ilsisi miestas, šį ankstyvą metą beveik tuščias. Lakštas stebina tuo, kad dailininkas jau buvo pranokęs vėlesnius atradimus grafikoje. Neužmiršdamas pagrindinio kelionės tikslo, Diureris atkakliai ieškojo pažinčių su įtakingais žmonėmis, kurie galėjo būti jam naudingi, ir, norėdamas nusipelnyti jų palankumą, dosniai dovanojo jiems savo darbus, piešė ir tapė jų portretus.

Be paliovos lankė Antverpeno dailininkų dirbtuves. Apie jų darbus atsiliepia palankiai, be jokio pavydo arba pranašumo. „Didžiuoju meistru" Diureris vadina velionį Rogirą van der Veideną, „puikiu skulptorium, kuriam lygaus niekada nesu matęs"—Konradą Meitą. Ir tai ne perdėti komplimentai, kurių dailininkai kartais vienas kitam nešykšti, o nuoširdūs jo jausmai Niderlandų kolegoms.

„Dienoraštyje" apie Patinirą jis rašo taip: „Meistras Joachimas — geras peizažistas." Meno istorikų nuomone, terminas „Landschaftsmaler" čia buvo pirmą kartą panaudotas. Diureris gerai suvokė, kas svarbiausia Patiniro paveiksluose, ir puikiai šitai išreiškė.

Rugpjūčio pabaigoje Diureriui teko važiuoti į Briuselį. Jis vylėsi, kad būtent čia galės rūpintis savo reikalais. Karolio V dvaras jau buvo čia atvykęs, laukė paties imperatoriaus. Niderlandų vietininkė Margarita Savojietė pažadėjo Diurerį globoti, o kol kas davė suprasti, kad mielai priimtų keletą jo darbų.

Briuselyje Diureris susitiko su Niurnbergo tarybos atstovais, atgabenusiais į karūnavimo ceremoniją imperijos relikvijas. Ponai patarėjai, namie atsisakę dailininkui pripažinti apdovanojimus ir pensiją, pamatė, kokia pagarba jam rodoma Niderlanduose,— iš tiesų savo tėvynėje pranašu nebūsi!—taip pat pasiūlė paramą ir pakvietė jį prie savo stalo. Tai pakėlė jo nuotaiką.

Laukdamas atvažiuojant imperatoriaus ir norėdamas nuslopinti nerimą dėl savo reikalų sėkmės, Diureris apžiūrinėjo įdomybes. Jam buvo parodyti ginklai ir rykai, imperatoriui at-

vežti dovanų iš kolonijų, esančių už vandenyno, neįprasti europiečio akims meksikiečių meno dirbiniai: didžiulis auksinis diskas su nematytos baidyklės atvaizdu, auksiniai šalmai kriauklės formos, krokodilo galva, iškalta iš aukso ir papuošta mozaika, papuošalai iš plunksnų, vėduoklės. Diureris buvo sužavėtas: „Aš regėjau... nuostabių, puikiausių daikto ir stebėjausi subtiliu tolimų kraštų žmonių talentu",— užrašė jis. Visa, kas primindavo tolimą pasaulį, jį domino ir džiugino.

Vos apsidairęs naujoje vietoje, nekreipdamas dėmesio į laikinos pastogės nepatogumus, Diureris ėmė piešti daugiausia plunksna ir ypač anglimi. Mat gausybė veidų, kuriuos jis norėjo užfiksuoti, ritmas, pagal kurį jis gyveno, vidinė įtampa reikalavo greitos technikos.

Imperatoriaus vis dar nebuvo. Diurerio ne toks būdas, kad galėtų ilgai laukti. Jis leidžiasi atgal, į Antverpeną, kelionėje greitosiomis piešia pastatus ir drabužius, o grįžęs imasi portretų. Geriausiai jis supranta žmogų tada, kai jį vaizduoja. Niderlanduose piešti portretai užfiksavo ne tik daugybę žmonių, bet ir daugybę charakterių. Kartais Diureris jaučia, kad vienam ar kitam veidui reikia net tam tikro fono. Sakysim, mergaitę su užmerktomis akimis nupiešė pilkai violetiniame popieriuje. Kartais portrete staiga atsiranda vienintelė spalvota detalė. Toks žmogus su raudona kepure, jo žvilgsnis kraupiai skvarbus.

Diurerį domina visos Niderlandų tapytojų naujovės. Jis sužinojo, kad jie naudoja dažus, pasigamintus iš sugrūstos plytos, būtinai naujos, ir tol nenusiramino, kol negavo tokių dažų.

„Dienoraštis" dvelkia neišsenkama energija, stebėtinu darbštumu ir net godžiu smalsumu. Antverpene buvo saugomi priešistorinio gyvūno kaulai, laikomi milžino liekanomis. Pirmai progai pasitaikius, Diureris apžiūri šią keistenybę ir įrašo į „Dienoraštį": „Šitas milžinas buvo aštuoniolikos pėdų aukščio ir valdė Antverpeną." O tuoj pat už šitų eilučių, bylojančių apie beveik vaikišką patiklumą,— graudus įrašas: „Po Rafaelio Urbiniečio mirties visi jo kūriniai buvo išblaškyti." Rafaelio vardas Diureriui buvo brangus. Sykį žymusis italas, profesijos draugas, norėdamas pagerbti vokiečių dailininką, žinomą iš graviūrų, nelauktai atsiuntė Diureriui savo tapytą portretą. Nudžiugęs Diureris atsakė laišku ir pasiuntė savo graviūrų.

Taip du vienas kito verti dailininkai pareiškė kits kitam savo pagarbą. Dabar į Niderlandus atvyko Rafaelio mokinys. Iš jo Diureris sužinojo apie didžiojo italo mirtį ir ėmė dėti pastangas, norėdamas gauti iš Italijos pagal Rafaelio paveikslus darytas graviūras.

Tuo metu paaiškėjo, kad imperatorius bus karūnuojamas ne Antverpene ir ne Briuselyje, o Achene. Diureris vėl iškeliavo, pasiėmęs didžiulę skrynią su drabužiais ir daug pinigų. Ką gali žinoti, kiek teks būti Achene. Jis seniai palikęs namus, jo kelionė užsitęsė, jis daug pamatė, bet pagaulus žvilgsnis neatbuko. Achene jį sužavėjo žalio ir raudono porfyro kolonos, kurias Karolis Didysis kažkada buvo išvežęs iš Italijos. „Jos iš tiesų padarytos pagal Vitruvijaus nurodymus!"— džiaugsmingai rašo Diureris savo „Dienoraštyje".

Achene Diureris apsigyveno su Niurnbergo deputatais. Ištrūkę iš savo miesto, kur jie būdavo lyg ant delno, deputatai Achene nenuobodžiavo. Diureris neatsilikdavo nuo jaunesnių už save žemiečių. „Dienoraštyje" iš eilės iškalbingi įrašai: „Pragėriau su draugais penkis štiuberius... Pragėriau su draugais ir išleidau maudymuisi penkis veispfenigus... Pralošiau septynis štiuberius smuklėje „Veidrodis"... Išleidau tris štiuberius su draugais... Pralošiau tris veispfenigus. Dar pralošiau du štiuberius. Pralošiau pusketvirto štiuberio." Užtenka dirstelėti į nupieštą jauną Niurnbergo delegacijos narį Merteną Pfincigą, kad suprastum, jog nelengva atsilikti nuo tokio už gėrimų ir kortų stalo! Tačiau tuo laiku, kai ponai deputatai maudėsi garsiose Acheno voniose, gėrė, valgė, lošė kortomis, Diureris ne tik dalyvavo visur, bet ir dirbo. Achene jis nusipirko albumą ir pripiešė jį sidabro pieštuku. Albumo lapuose, dažnai pripieštuose iš abiejų pusių, niurnbergiečių pažįstamų, atsiradusių Achene, portretai liudija, kad dailininkas mato kiaurai šykščius namuose ir lipšnius svetur žmones, miesto vaizdus, apdarus... Puikiausias „Dienoraščio" papildymas...

Pagaliau vis dėlto įvyko karūnacija. Sitam iškilmingam aktui, kuriam buvo paruoštas prašmatnus ritualas, Diureris paskyrė keletą skubomis parašytų žodžių: „Achene spalio 23 dieną buvo karūnuotas karalius Karolis, ir aš mačiau visas nuostabias brangenybes — tokių brangių daiktų niekas nebuvo regėjęs."

Naujajam karaliui Diureris nerūpėjo. Ne tik todėl, kad

vyko karūnacijos iškilmės. Karolis V buvo jaunas. Jam teko tuoj po karūnacijos spręsti sudėtingiausias problemas: kaip pasielgti su Prancūzija? Kaip žiūrėti į Liuterį ir jo šalininkus?.. Ką reiškė tarp visų tų reikalų kažin kokio dailininko byla? Imperatorius išvyko į Kelną, atsisakęs Diurerį priimti. Dailininkas nuskubėjo iš paskos, kaip ir anksčiau drauge su Niurnbergo deputatais. Kartu su jais jis dalyvavo baliuje ir bankete, surengtuose imperatoriaus garbei, ir lėbavo iš nuoskaudos, kad byla nė kiek nejuda.

Kelne atsitiko įdomiausia istorija, kuri atskleidžia dar vieną Diurerio charakterio bruožą. Žymūs Kelno ponai jam parodė katedroje Stefano Lochnerio paveikslą. Jis nepaprastai patiko Diureriui. Visi pastebėjo jo susižavėjimą. Ir tada vienas iš tų, kurie vedžiojo jį po miestą, pasakė, kad dailininkas miręs vargšų prieglaudoje. Jis norėjo įgelti Diureriui. Manykite, ką tik norite, apie savo meną, o štai koks gali būti jūsų gyvenimas ir jo pabaiga. Diureris pabalo iš pykčio. Tie žodžiai be galo jį įskaudino, nes tuo metu pačiam kėlė nerimą mintis apie neaprūpintą senatvę. Jam stipriai suskaudo širdį dėl mirusio profesijos draugo. „Iš tiesų jūs išgarsinote save amžinai,— atsakė Diureris.— Kokia didelė garbė, kad apie jus dabar visada bus pasakojama, kaip su panieka ir nepagarbiai jūs kalbate apie žmogų, kuris būtų galėjęs išgarsinti jūsų vardą." Šitą jo atsakymą, praėjus šimtmečiui, su pasididžiavimu perpasakojo vokiečių dailininkai.

Ir štai pagaliau išsipildė! „Dienoraštyje" pasirodo įrašas apie ilgai lauktą įvykį: „Po daug pastangų ir rūpesčių, pirmadienį po šv. Martyno dienos 1520 metais (lapkričio 12-ąją) imperatorius ponams iš Niurnbergo patvirtino mano pensiją."

Vėlyvas ruduo. Pašalo. O Diureris vėl sėda į laivą ir leidžiasi ilgon kelionėn upe — grįžta į Antverpeną. Kelyje jį du kartus užklumpa audra. Pirmą sykį prabūna laive, antrą tenka išlipti į krantą ir toliau joti.

Buvo atvestas valstiečio kuinas, bet balnas nerastas. Pagyvenęs dailininkas išjojo nebalnotu arkliu. Net baisu pagalvoti, kaip jis ryžosi! Tačiau jis sakytum užmiršo savo amžių. Nejautė nuovargio. Kelionėje Diureris susipažino su vargonų meistru Arnoldu iš Zeligenštato. Tasai be galo jam patiko. Tai rodo audringas portretinio piešinio ritmas. Toks gyvas, patrauklus, žaismingas galėjo būti Tilis Ulenšpygelis, atsigulęs pailsėti prie pakelės akmens. Tačiau kelionėje buvo ne tik malonių susitikimų, bet ir apmaudžių įvykių. Kartą Diurerio bendrakeleiviai susiginčijo su užeigos namų šeimininku ir šis išmetė juos drauge su dailininku už savo namų durų vidury nakties. Pagaliau ir ši kelionė baigėsi! Priekyje vėl Antverpeno bokštai...

Diureris, vėjo nugairintas, iškankintas, alkanas, pasiekė viešbutį, kur jo kantriai laukė Agnesė prie savo ratelio ir kur jis jautėsi kaip namie. Jis jau pradėjo pasakoti, ką matęs, bet Agnesė jį pertarė. Kol Diureris keliavęs, jai bėda atsitikusi: bažnyčioje per iškilmingas mišias kažkas nupjovęs piniginę su pinigais ir raktais. Kada pagaliau jie grįšią namo?

Tačiau Diureris ir girdėti nenori apie grįžimą. Jis jau seniai taip smagiai nedirbo, taip lengvai nekvėpavo, taip įdomiai negyveno. „Niekada nepasisotins akys reginiais",— šitie Ekleziasto žodžiai galėjo būti jo devizu. Jis dar nepasotino savo smalsumo. Jis baiminosi, kad neteksiąs to įkvėpimo, kuris čia jį buvo apėmęs... Jis perka dažus, popierių. Ir, aišku, pirmas jo įrašas po to, kai grįžo į Antverpeną, buvo įrašas apie darbą. Tačiau Diureriui sunku nusėdėti vietoje. Jis vėl palieka Agnesę, išvyksta į Bergeną, apžiūrinėja ir piešia gražius pastatus. Čia jis sužino naujieną: Zelandijoje jūra išmetė į krantą milžinišką banginį! Ar galima praleisti tokią progą? Su marga nepasėdų minia Diureris lipa į mažą laivą ir plaukia į Zelandiją pažiūrėti banginio. Pirmąją dieną laivo savininkas negali pakelti inkaro. Keliauninkai šąla, kenčia badą. Plaukimas apskritai buvo varginantis, pavojingas, o svarbiausia — be naudos: kai nusigavo į vietą, atoslūgis jau buvo nusinešęs banginį į jūrą. Užtat, atsidūręs Midelburge, Diureris pamatė garsųjį Jano Gosarto (Mabiuso) tapytą altoriaus paveikslą „Nuėmimas nuo kryžiaus". Jis atsiliepia apie jį trumpai, bet tai nuomonė žinovo, kuris ne paprastai giria, o įvertina, ką buvo matęs. „Jis ne tiek puikus piešiniu, kiek spalvomis",—'rašo „Dienoraštyje". Ir toliau netikėtoje kelionėje gyvena kaip gyvenęs: apžiūrinėja įdomybes, rašo „Dienoraštį", piešia, piešia, piešia. Šioje kelionėje Diureris vos nežuvo, bet parodė nepaprastą šaltakraujiškumą. Apie tai jis pasakoja be gudrybių, nė kiek nesipuikuodamas savo drąsa. O štai kas buvo nutikę. Laivas prisišvartavo Arnemiundės prieplaukoje. Jau nuleido tiltelį, jūrininkai ir keleiviai išlipo į krantą, laive buvo likęs

tik vienas niurnbergietis, dvi senutės, laivo savininkas su mažu berniuku ir Diureris, kuris mandagiai leido visiems praeiti. Ir tada į jų laivą atsitrenkė didžiulis laivas, pririšamasis lynas nutrūko, štorminis vėjas ėmė nešti laivą į jūrą. „Mes visi pradėjome šauktis pagalbos, bet niekas nenorėjo rizikuoti. Tada vėjas vėl bloškė mus į jūrą... Laivo savininkas ėmė rautis plaukus ir šaukti, nes visi jo žmonės buvo išėję į krantą ir laivas buvo iškrautas. Ir buvo baimės ir vargo, nes vėjas buvo stiprus, laive buvo likę iš viso šeši žmonės. Tada aš pasakiau laivo savininkui, kad jis turįs save suimti j rankas, pasikliauti dievu ir pagalvoti, ką reikia daryti. Jis atsakė, kad jeigu pavyktų iškelti mažąją burę, būtų galima mėginti vėl plaukti prie kranto. Tada vargais negalais, padėdami vienas kitam, pakėlėme bures iki pusės ir ėmėme vėl artėti prie kranto. Ir kai žmonės krante, jau netekę vilties mus išgelbėti, pamatė, kaip mes patys sau padėjome, jie atėjo mums į pagalbą, ir šitaip pasiekėme krantą."

Sukrėtimas buvo didelis, bet Diureris greitai atsigavo. Zelandijoje jį nustebino kanalai, esantys aukščiau žemės lygio. Kaip gražiai būtų galima nupiešti Midelburgą su jo puikia rotuše ir bokštu! Zelandijai skirti Diurerio „Dienoraščio" puslapiai— pavyzdys visų vėlesnių kartų dailininkams. Jis visą laiką keliauja: nakvoja čia ankštoje ir šaltoje bendrojoje laivo kajutėje, čia užvažiuojamuosiuose namuose, jam gresia pavojai, bet jis visą laiką godžiai stebi ir kasdien be paliovos dirba. „Dienoraščio" leitmotyvas — įrašas: „Aš nupiešiau Janą de Hasą (Diurerio šeimininką Bergene), jo žmoną ir dvi dukras anglimi, o tarnaitę ir senutę pieštuku...", „Aš nupiešiau savo šeimininko Arnemiundėje portretą...", „Aš nupiešiau plėšiką" (deja, neaišku, kokį plėšiką Diureris turi galvoje ir kaip su juo buvo susipažinęs), „Be to, nupiešiau šeimininko žento Klauso portretą", „Padariau mažojo Bernardo iš Breslau, Georgo Keclerio ir prancūzo iš Kalericho portretus..." Už įrašų slypi asmenys, žinomi ir nežinomi dailininko biografams, ir portretai, atlikti įvairiomis technikomis — anglimi, plunksna, sidabro pieštuku. ..

Vos grįžęs į Antverpeną, Diureris užmezga naujas pažintis, lankosi svečiuose, pradeda naujus darbus. Agnesė nebeklausinėja, kada jie važiuosią namo. Po gausybės įspūdžių ir nepaliaujamo darbo reikia prasiblaškyti. Atvangą Diureris ran-

da linksmoje draugų kompanijoje ir lošdamas kortomis. Kortuoti jam nesisekdavo. Jis būdavo azartiškas ir nuolatos pralošdavo. Jeigu išlošdavo, jį kamuodavo sąžinė, ir jis dovanodavo pralošusiajam kokį nors savo darbą arba duodavo galimybę atsilošti.

Bėt, žinoma, Diureris turi ir daug svarbesnių išlaidų. Jis negaili pinigų dažams, italų autorių graviūroms, knygoms. Samdo pozuotojus. Atiduoda prekiautojui dažais už vieną unciją ultramarino dvylika guldenų — moka savo graviūromis. Kartais jis smarkiai apgaunamas. Sykį iškeitė savo darbus į keletą neva labai senoviškų žiedų. Paaiškėjo, kad jis begėdiškai apmautas. Diureris nesipiktina. „Aš to nepastebėjau",— patikliai rašo jis.

Diureris, kaip ir anksčiau, rinko ir įvairiausius daiktus. Dovanos ir pirkiniai jų kambarius viešbutyje paverčia kunstkamera. Ten burinio laivo modelis — ilgam plaukiojimui prisiminti, turkiškos skarelės, parako rageliai, ąsočiai su Rytų Indijos vidurių paleidžiamaisiais vaisiais, itališko kedro kankorėžiai, cukraus galvos, porcelianas ir fajansas, instrumentai, akiniai, nupinta iš šeivamedžio skrybėlė, Kalkutos plunksnos, senoviškas turkų botagas, jaučių ragai, druskinės ir šukos iš dramblio kaulo, klevinė taurė, briedžio mentė, visokiausios kriauklės, galąstuvai, magnetas, visokiausi medaliai, užjūrio augalų sėklos ir svogūnėliai, tikra kaukolė ir kaukolė iš dramblio kaulo, aromatingos žvakės, išsiuvinėti užtiesalai, flakonai rožių vandens, cukranendrių stiebai, vaistai, keturiolika gabalų kažkokio medžio, dėl visa ko, sako, padedąs nuo „prancūziškos ligos".

Narveliuose šūkauja papūgos, šokinėja beždžionė. Veltui Agnesė, padedama tarnaitės, bando apsitvarkyti. Dalį bagažo Diureris jau išsiuntė, progai pasitaikius, į Niurnbergą, sumokėjęs už tai didelius pinigus, bet kambariai vėl prisipildė visokiausių menkniekių: indiškų riešutų, koralų, vėžlių, skydų, padarytų iš žuvies odos, didžiulių žuvų pelekų... •

Diureris dosniai apdovanoja naujus pažįstamus ir jų žmonas ir priperka dovanų likusiems Niurnberge. Tų dovanų sąraše—nuoširdus džiaugsmas žmogaus, kuris mėgsta suteikti malonumą. Matome, kaip rūpestingai jis išrinkdavo draugams beretes, rašymo reikmenis, padarytus iš buivolo rago, skaisčiai raudonas skareles, šilkinę taftą, pinigines ir visai netikėtai — didžiulę briedžio kanopą.

Juo artėjo grįžimo į tėvynę laikas, juo dažniau apie ją Diureris galvodavo, prisimindavo iš ten gautas žinias. 1520 metų rudenį Diurerį pasiekia žinia apie drąsų Liuterio poelgį. Priblokštos minios akivaizdoje jis sudegino popiežiaus bulę, grasinančią jį atskirti nuo bažnyčios. Tai galutinis santykių nutraukimas su Vatikanu. Diureris, kurį įkvėpdavo stiprios aistros ir drąsūs žmonės, buvo nuoširdžiai sužavėtas didžiojo reformatoriaus. Kai Georgas Spalatinas — humanistas, tarnavęs pas Fridrichą Saksonietį,— atsiuntė Diureriui Liuterio knygą, dailininkas nudžiugo, nuoširdžiai padėkojo ir paprašė jo neužmiršti, kai pasirodys kitos to paties autoriaus knygos. Jis jausmingai pridūrė, kad teisybė brangiau už turtus ir valdžią. Bijodamas, kad Liuteriui gali grėsti pavojus, prašė Fridrichą jį užstoti. Ir galiausiai išreiškė meilę reformatoriui ypatingai, dailininkui labiausiai tikusiu būdu — pasisiūlė išraižyti jo portretą varyje. Tačiau šis ketinimas liko neįvykdytas.

Laiškas vertas dėmesio. Jis parodo, kad Diureris seka Niurnberge leidžiamas knygas, kurios remia Liuterį. Jis žinojo, kad viena tokia anoniminė knyga Liuterio priešininkų keikiama. Na ir kas! Ji paplito, žmonės ją skaito, netrukus vėl bus išspausdinta, rašo jis. Žodžiu, Diureris žino, kokios kovos kilo dėl šios knygos. Tai nenuostabu — knygos autorius buvo geras jo pažįstamas Špengleris. Diureris apie jį rašo su pagarba. Jis seniai užmiršo apmaudą, patirtą dėl eilėraščių, kuriuos Špengleris buvo išpeikęs. Jis — Liuterio šalininkas, tai kur kas svarbiau. ..

Diureris palaiko ankstesnes pažintis su įdomiausiais Antverpeno žmonėmis ir susipažįsta su naujais. Jis vėl pietauja su Erazmu Roterdamiečiu, susitikinėja su istoriku ir muzikantu, Antverpeno tarybos sekretoriumi, tvirtu reformacijos šalininku Korneliu Grafeusu. Jų santykiai puikiausi: Grafeusas atviras su Diureriu, išreiškia savo nerimą dėl reformacijos likimo, dėl galimų persekiojimų. Vėliau Grafeusas rašys į Niurnbergą Diureriui slaptus laiškus ir siuntinės pas jį savo vienminčius, kurie turės papasakoti, kas įvyko Diureriui išvažiavus iš Niderlandų. Grafeuso nuogąstavimai pasitvirtino. Čia buvo uždraustos Liuterio knygos, o Grafeusas suimtas ir priverstas atsižadėti savo įsitikinimų. Popiežiaus legato įsakymu buvo sudeginti ant laužo du jauni vienuoliai — reformacijos šalininkai.

Stai kokį bičiulį tuo metu susirado Diureris. Jis mielai nupiešė jo portretą ir parašė „Dienoraštyje": „Kieta anglimi nupiešiau labai gerą Kornelio — Antverpeno tarybos sekretoriaus portretą."

Ir vėl „Dienoraštyje" pasirodo įrašas: „Nutapiau aliejiniais dažais Bernhardo iš Resteno portretą." Tyrinėtojai ilgai plušėjo, kol padarė dabar jau visų pripažintą išvadą: čia kalbama apie jauno žmogaus portretą, kuris saugomas Drezdeno galerijoje. Tai vienas iš geriausių portretų Europos tapyboje. Rausvai rudame fone iki pusės pavaizduotas jaunas žmogus su laišku rankose. Jis su didele juodo aksomo berete ir rudai juodu durtiniu, apvedžiotu tamsiu minkštu kailiu. Kvadratinėje iškirptėje — balti plono šilko marškiniai su apvalia apykakle. Jaunojo žmogaus veidas su išsišovusiais skruostikauliais, smakre — duobutė, putliose lūpose — vos pastebima šypsena. Šviesūs kaštoniniai plaukai ir šviesiai rudos, turinčios žalsvą atspalvį, giedros akys. Jo išvaizda spinduliuoja tyrumu, ramybe, tvirtumu, jėga. Bernhardui iš Resteno dailininkas jautė didžiulę simpatiją. Ji persiduoda žiūrovui ir praėjus šimtmečiams.

Diureris vis dar nepasisotino įspūdžiais. Jis vėl išvyksta, bet šį kartą į Briugę. Jis pagerbiamas vietinio žymaus juvelyro namuose, paskui tapytojų cecho surengtoje puotoje. Diureris apžiūrinėja imperatoriaus rūmus, salėse kabančius paveikslus ir koplyčios sienų tapybą, gėrisi šv. Jokūbo bažnyčioje Rogiro van der Veideno ir Hugo van der Guso paveikslais, juos vadina nuostabiais meistrais, o Dievo motinos bažnyčioje įdėmiai apžiūrinėja Mikelandželo Madoną. „Čia daugybė puikių paveikslų",— rašo jis „Dienoraštyje".

Iš Briugės nenuilstantis keliauninkas važiuoja į Gentą — vieną iš gražiausių Niderlandų miestų. „Dienoraštyje" Gentas aprašytas kuo smulkiausiai. „Kai aš jau buvau atvykęs į Gentą,— rašo dailininkas,— pas mane atėjo tapytojų gildijos seniūnas ir atsivedė geriausius tapytojus, ir parodė man didelę pagalbą, mane puikiai priėmė, pasiūlė savo paslaugas ir vakare su manimi pavakarieniavo... Jie nuvedė mane į šv. Jono bokštą, iš kurio galėjau apžvelgti visą didžiulį nuostabų miestą, kuriame prieš tai buvau priimtas kaip didis žmogus. Paskui mačiau Jano paveikslą; tai brangiausias ir puikiausias paveikslas, ir ypač dailūs Ieva, Marija ir dievas tėvas. Po to mačiau kitus ir nupiešiau vieną pieštuku. Regėjau taip pat ant tilto, kur nukertamos žmonėms galvos, dvi skulptūras, pastatytas

atminti vienam įvykiui — kaip sūnus nukirto tėvui galvą. Centas — gražus ir nuostabus miestas. Keturios didelės upės teka per jį. Daviau arbatpinigių zakristijos durininkui ir tarnautojams, kurie rūpinosi liūtais,— tris štiuberius. Apskritai Gente mačiau daug rečiausių daiktų, ir tapytojai su savo seniūnu manęs nepaliko, valgydavo su manim kartu rytą ir vakare ir užmokėdavo už viską, ir buvo labai malonūs. Ir aš, atsisveikindamas viešbutyje, palikau penkis štiuberius." Įrašas, kaip ir visas „Dienoraštis", rašytas paskubomis — čia viskas sumišę, tačiau aiškiai matyti, kaip jį buvo sužavėjęs Jano van Eiko nutapytas altorius.

Tačiau, būdamas sau ištikimas, savo smalsumui, tiesiai nuo altoriaus nuskubėjo į žvėryną, norėdamas nupiešti liūtus iš natūros.

Ir.vis dėlto Diureris pervertino savo jėgas. Įtampa buvo per didelė. Be to, Zelandijoje dar buvo gavęs kažkokią karštinę. Grįžęs iš eilinės kelionės į Antverpeną, netrukus susirgo. Baisiai skaudėjo galvą, krėtė šaltis, jis netekdavo sąmonės. Išlaidų užrašuose pasirodo gydytojas ir vaistininkas. Jie minimi vis dažniau, o sumos, kurias tenka jiems mokėti, vis didėja. Gydymas prastai padeda... Diureris dar nepasveikęs, o gulėti nenori: vėl darbas, vėl susitikimai su dailininkais, vėl puotos jo garbei. O jaučiasi blogai. Pakviečia dar vieną gydytoją, garsų užsienietį. Atsilygina jam savo darbais. To pageidavo pats gydytojas, supratęs, kad Diurerio graviūros brangesnės už pinigus.

Nuostabus žmogus! Vos atsistojo ant kojų, o jau pradeda dirbti. Negali atsispirti puikiam modeliui — devyniasdešimt trejų metų senukui, kuris dar sveikas ir turi šviesų protą. Jis su ilga sidabrine barzda, kakta išraižyta raukšlių, rankos stiprios, nors jo amžius ir senas. Diureris paprašo jį pozuoti, nupiešia puikų piešinį, kuriame senatvė atrodo giedra ir verta pagarbos. Piešinys buvo panaudotas pagrindu paveikslui „Šv. Jeronimas". Dailininkas vėl grįžo prie vieno iš mylimiausių savo personažų ir pavaizdavo jį kitaip. Iš įprastų šv. Jeronimo aplinkos smulkmenų liko tik piupitras su knygomis ir kaukolė. Šv. Jeronimo ranka uždėta ant kaukolės; ji primena, kad visa, kas žemiška,— laikina. Tačiau jis pats, jo veidas, ramus ir išmintingas, byloja apie tai, kad nebijo mirties, apie žmogaus minties jėgą. Tai vienas iš geriausių darbų, sukurtų

kelionės metu. Čia juntama stipri Niderlandų dailininkų įtaka, tačiau paveikslas savo ruožtu jiems padarė stiprų įspūdį. Jie kopijavo šį darbą, juo sekė.

Ateina 1521 metų pavasaris. Šiltos gegužės dienos. Soduose pražysta obelys ir vyšnios. Diureris jaučiasi geriau. Tačiau iš reformacijos šalininkų, gyvenančių Antverpene, sužino baisią naujieną: Liuteris klastingai priešų sučiuptas! Ta žinia buvo melaginga. Iš tiesų Liuteris, apgavęs savo priešus, pasislėpė Vartburgo pilyje. Bet Diureris šito nežinojo. Jis patikėjo žinia ir buvo sukrėstas. Įrašas „Dienoraštyje" įgavo tragišką jėgą, ypač jaučiamą todėl, kad šios eilutės eina po kasdieniškos kalbos apie kasdieniškus reikalus. Jį apėmė susijaudinimas. Jis prirašė puslapį po puslapio žodžių, kupinų pykčio ir skausmo. „Aš nežinau, ar jis gyvas, ar jie nužudė jį, ir tai jis iškentėjo todėl, kad skelbė krikščionišką tiesą, kad išvilko į dienos šviesą nekrikštus popiežius... O dieve, išlaisvink nelaimingus savo žmones, engiamus didelės prievartos ir įstatymų, kuriems niekas noromis nepaklūsta, nes tenka nuolat nusidėti savo sąžinei ir nepaklusti jos šauksmui..." Diureris kreipiasi į Erazmą Roterdamietį, tikėdamasis, kad šis tęs Liuterio žygį; jis nežinojo, nors ir bendravo su Erazmu, kokios skirtingos jų pažiūros. Jis baigia įrašą žodžiais apie katalikų bažnyčią, kokių anksčiau nebuvo sakęs: „.. .pamatysime krauju paplūdusius nekaltuosius, kurių kraują praliejo popiežius, kunigai ir vienuoliai." Taip, čia nebe tas Diureris, kuris tapė „Rožančiaus šventę", poetizuodamas popiežių ir dominikonų įkurtą broliją.

Ir, nors yra sukrėstas, jis dirba. Vis dirba ir dirba. Tapo portretus. Piešia kilmingų antverpeniečių užsakymų herbus. Karnavalinių drabužių eskizus. Vietinių apdarų eskizus sau. Parengiamąjį piešinį didelei graviūrai „Nukryžiavimas", kuri nebuvo išraižyta. Paveikslai „Kryžiaus nešimas" ir „Malda prie taurės"— naujas grįžimas prie „Kančių" temos. Kai kuriuos naujus darbus Diureris parduoda, bet kur kas daugiau išdovanoja.

„Aš padariau įvairiems žmonėms dar daugiau piešinių ir kitokių darbų,—rašo jis,— bet už didesnę savo darbų dalį nieko negavau." O jaučiasi jis blogai. Gydytojas ir vaistininkas kartas nuo karto minimi „Dienoraštyje". Diureriui vėl atrodo, kad jam gali padėti vietos pakeitimas. Jis vyksta į Maliną, lanko vietininkę Margaritą, kuriai jau buvo dovanojęs nemažai darbų.

Vizitas jam suteikia karčiausią nusivylimą. Diureris atvežė Margaritai imperatoriaus Maksimiliano portretą, padarytą pagal Augsburge pieštą piešinį. Dovana vietininkei nepatiko. Šį sykį ji iš tikrųjų buvo teisi: portretas nėra vienas iš geriausių dailininko darbų. Margarita be užuominų pasakė dailininkui, kad jis galįs portretą pasiimti. Diureris buvo skaudžiai įžeistas ir iš susierzinimo kažkam atidavė portretą už gabalą gelumbės. Už kitus jo darbus Margarita nė kiek neatsilygino. Jis žinojo, kad Margarita turi velionio Džakopo Barbario albumą. Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais dailininkas tarnavo pas Margaritą. Jis vis dar tikėjo, kad Barbaris žinojo proporcijų paslaptis, kurios buvo nežinomos jam, Diureriui. Paprašė Margaritą šito albumo. Kaip žymiausias dailininkas, senas Barbario pažįstamas, jis, atrodė, turėjo teisę jį gauti. Margarita nesutiko atiduoti. Ji pažadėjusi albumą savo rūmų tapytojui. Diureris sugrįžo iš Malinos įžeistas ir apgautas. Paguoda, kaip ir visada, buvo darbas.

Agnesė maldavo jį vykti namo, o Diureris niekaip negalėjo palikti Niderlandų. Čia kiekvieną dieną patirdavo naujų įspūdžių, užmegzdavo naujų pažinčių. Štai susitikti su Diureriu iš Olandijos atvyko garsus, nors ir jaunas, tapytojas ir graveris Lukas van Leidenas. Lukas van Leidenas buvo gerai susipažinęs su Diurerio graviūromis, kurios buvo pardavinėjamos Niderlanduose. Niurnbergietis dailininkas jam buvo padaręs didelę įtaką. Diureris sidabro pieštuku nupiešė jo portretą, aiškiai patenkintas ta pažintimi. Lukui tada buvo dvidešimt šešeri metai. Diurerio portrete jis atrodo visai jaunas ir labai patrauklus. Juodu apsikeitė graviūromis. Abu turėjo ką kits kitam parodyti, apie ką pasikalbėti...

Net praėjus tiek šimtmečių, skaudu ir pagalvoti, kaip Diureris savęs netausojo. Jis dar nesveikuoja, o negali atsisakyti vyno, kortų, visokių rūpesčių. Stengiasi supakuoti ir išsiųsti bagažą į Niurnbergą. Kiek dėžių ir ryšulių jau išsiųsta, kiek pinigų už tai jau sumokėta, o kambariuose vėl nėra kur apsisukti! Diureris perka ir perka visokiausius daiktus, pavyzdžiui, džiovintas sepijas. Agnesė pyksta — kam jiems reikalinga šita džiovinta bjaurybė! Kaip dukart du—keturi, Diureris įrodinėja, kad tai jam būtina. Na ir, aišku, perka tai, ko reikia darbui: paprastus teptukus ir teptukus, padarytus

iš jūros kiaulyčių šerių, ir dar — teptukus, teptukus, teptukus. O paskui staiga mažą geltoną pašto ragelį. Kodėl? Patiko!

Ateina laikas susumuoti kelionės balansą. Piniginiai reikalai— nelinksmi; Diureris bejėgis pasipriešinti gundymams, mėgsta draugišką kompaniją, nesugeba ramiai apsvarstyti šansų prie lošimų stalo ir laiku nutraukti lošimo, džiaugsmingai dalija dovanas. Tačiau Diureris neturėjo pinigų ne tik todėl, kad buvo išlaidus. Su juo pasielgdavo nesąžiningai tie, kurių kilnumu jis tvirtai tikėjo. Jo dosnumu jie naudojosi. Štai vienas iš paskutiniųjų „Dienoraščio" įrašų: „Niderlanduose visi mano darbai, pinigai maistui, pardavimai ir kiti sandėriai padarė vien nuostolių, ir ypač ponia Margarita man nieko nedavė už tai, ką jai esu padovanojęs ir padaręs."

Aiškiai matyti, kad šitos eilutės parašytos, kai jo nuotaika buvo bloga. Labai jos prieštarauja kitiems įrašams, kur Diureris pasakoja, kaip visi jį puikiai priiminėję, vaišinę, sveikinę, kaip apdovanoję. Tačiau į kelionės pabaigą iš tiesų jį ėmė slėgti piniginiai rūpesčiai. Daugiau kaip metus jis buvo praleidęs Niderlanduose, atsivežęs didžiulę atsargą paveikslų ir graviūrų parduoti, dirbo be paliovos, o kai susiruošė grįžti, paaiškėjo, kad ir vėl apsiskaičiavęs. Jam teko pasiskolinti didelę sumą iš turtingo niurnbergiečio, kaip tik čia atvykusio.

Daiktai supakuoti. Diureriai išsirengė į kelionę. Tačiau viešbutyje pasirodė žygūnas. Į Briuselį atvyko Danijos karalius. Jis daug girdėjęs apie Diurerio meną ir norįs, kad dailininkas nutapytų jo portretą. Nėra kas darą! Tokio užsakovo neatstumsi... Diureris išvyko į Briuselį tapyti Kristijono II portreto, dirbo čia savaitę, gavo neblogą atlyginimą, tačiau bematant jį išleido.

Ak! Rodos, girdi, su kokiu palengvėjimu atsiduso Agnesė, kai jie pagaliau išvyko namo. Užrašai „Dienoraštyje", atvažiavus į Kelną, nutrūksta...

• Diureris grįžo namo kupinas įspūdžių. Niderlanduose naujų laikų dvelkimas buvo stipresnis negu Vokietijoje. Čia labiau buvo juntama pasaulio platybė, artesnės, realesnės atrodė užjūrio šalys — net buriniai laivai Antverpeno uoste jas primindavo; čia buvo silpnesnė Romos įtaka, labiau išsilavinę, nepriklausomi ir labiau mylį laisvę biurgeriai, daugiau galimybių bendrauti su įvairių tautų atstovais, įvairesni susitikimai, Čia Diureris susipažino su Niderlandų dailės pasiekimais

ir pats pajuto, kaip vietiniai puikūs meistrai jį vertina. Ne veltui Antverpeno magistratas, patartas vietinių dailininkų, maloniai jam pasiūlė likti šiame mieste. Net puikią algą pažadėjo. Diureriui tai buvo didelė garbė, bet jis atsisakė.

Svetur jis ypač aiškiai pajuto, kad turi ką pasakyti savo kolegoms, kad privalo popieriuje perteikti savo patyrimą. Apžvelgęs visa tai, ką buvo padaręs per tuos metus, Diureris suprato, kad daugiausia jį dabar domina portretas. Žmogus •— štai pasaulis, kurio atskleidimui nėra ribų!

Kai įsiskaitai į Diurerio „Dienoraštį", kai seki žemėlapyje nuolatines jo keliones Niderlanduose, dažnai nebūtinas, nejučia susimąstai: kodėl jis taip blaškėsi? Kas jį vijo? Tai galima tik spėlioti. Ar tik pastaroji jo kelionė nebuvo rungtynės su savo amžiumi, bandymas atitolinti artėjančią senatvę, bandymas įrodyti pačiam sau, kad viskas — vieni niekai? Galbūt todėl jam reikėjo vyno, kortų, dabitiškų naujų drabužių, jaunų sugėrovų, pavojingų plaukiojimų. Diureris gali ilgai išsėdėti prie stalo, ant kurio vynas ir kortos, tačiau dar ilgiau — rimtai šnekėtis su Erazmu, Egidijumi, Grafeusu ir, kiek tik reikia, dirbti... Ką gali žinoti, ar jam pavyks kada nors vėl šitaip keliauti? Dailininkas skuba pamatyti, sužinoti, išgirsti kuo daugiau. Diureris mėgo lyginti dailininką su bite, renkančia medų iš daugybės žiedų. Niderlanduose jis tai darė be perstojo. Dabar parsivežė namo brangų ir malonų įspūdžių bagažą.

Buvo 1521 metų rugpjūtis, kai Diureriai grįžo namo, nebuvę čia net trylika mėnesių. Kelionė ilgai gyveno pokalbiuose, primindavo save paveikslais, knygomis, kurių Diureris buvo prisipirkęs, begalybe retenybių, kurias buvo parsivežę. Narveliuose rėkavo papūgos, kambaryje šokinėjo beždžionė, dar ilgai jie valgė užjūrio saldumynus. O Diureris jau galvojo apie naujas keliones. Jis norėjo dar kartą apsilankyti ten, kur kažkada klajojo būdamas pameistriu. Jam atrodė, kad vietovėse, su kuriomis susiję tiek daug gražių jaunystės prisiminimų, *vėl pasijusias jaunas. Labiausiai norėjo pamatyti Italiją, pakvėpuoti jos oru, sušilti jos saulėje, traukė Venecija, kur viskas jam taip pažįstama ir malonu, norėjo nuvykti į tuos miestus, kur anksčiau nebuvo tekę būti. Jo draugai Antverpene savo pasakojimais sužadino didžiulį norą išvysti Angliją ir Ispaniją. Kartais jam kildavo drąsūs planai: jis troško perplaukti kaip keleivis vienu iš didžiųjų burlaivių vandenyną, leistis į

Ispanijos ir Portugalijos užjūrio valdas. Keletas niurnbergiečių jau buvo taip plaukę prekybos reikalais, Portugalijos prekybos agentas Niderlanduose, su kuriuo buvo labai susidraugavęs, kalbėjo apie tai kaip apie visai įprastą dalyką. Jeigu tie keletas daiktų, kurie imperatoriui buvo atsiųsti iš kolonijų, taip nepanašūs į nieką, ką galima regėti Europoje, jeigu taip meistriškai padaryti ir tokie gražūs, kad jam net kvapą užgniaužė, kai juos išvydo Niderlanduose, tai kokie turi būti šių tautų turtai jų pačių kraštuose!

Kartais Diureris svajodavo apie tas naujas keliones primerktomis akimis, ir atrodydavo, kad snaudžia. Agnesė vaikščiodavo po namus patenkinta, rami ir tildydavo visus:

— Tss! Meistras ilsisi!

Kartais jis neišlaikydavo, prie stalo imdavo kalbėti apie numatomą kelionę. Tada Agnesė nebesitverdavo pykčiu:

— Nenusiramino! Jam greitai bus šešiasdešimt metų, ką tik grįžo namo, gavo ten stiprią karštinę, serga, guli ir vėl nori išmauti!

Tačiau ir draugai, jeigu Diureris imdavo kalbėti apie kelionę, arba nutylėdavo, arba viską paversdavo juokais, o kai jis per daug primygtinai reikalaudavo pasakyti savo nuomonę, nukreipdavo į šalį akis arba neryžtingai burbtelėdavo:

— Visų pirma reikėtų išgyti.. .

— Aš sveikas! — garsiai, žvaliai paprieštaraudavo Diureris. Per garsiai ir per žvaliai.

Sunkią kelionę Diureris prisimindavo kaip didelį džiaugsmą, buvo laimingas, kad tiek pamatė, kad su tiek daug žmonių susipažino. Tačiau jis atsivežė iš kelionės ne tik stiprių įspūdžių, bet ir ligą. Nuo šiolei jo gyvenimas ėmė dalytis į dvi dalis. Iki to laiko, kai jis susirgo žiemą plaukdamas į Zelandiją, ir po to, kai susirgo. Liga nuspalvino paskutiniuosius jo gyvenimo metus. O jų liko nedaug.

XV SKYRIUS

Jaunystėje, sugrįžęs į gimtąjį miestą, Diureris greitai apeidavo jo gatves. Dabar vaikščiojo po Niurnbergą pamažu: laikai, kada jo žingsnis buvo lengvas ir spartus, kada jis nežinojo, kas yra dusulys ir skausmas širdyje, praėjo...

Miestas atrodė linksmas ir laimingas. Kaip ir anksčiau, pagrindinėje aikštėje aplink Gražųjį fontaną būriavosi žmonės. Kolei jis keliavo, mada vėl pasikeitė. Atsirado keletas akmeninių namų. Dar vešlesni buvo turtuolių sodai. Dar iškilmingesni rotušėje baliai. Kaip niekada niurnbergiečius buvo užvaldęs azartas ir gašlumas. Prie ankstesnių viešųjų namų prisidėjo naujas. Miestas ir toliau darė didelę apyvartą. Vienas iš meisterzingerių pasigyrė, kad Niurnbergą turtina septynių tautybių žmonės: slavai, turkai, arabai, italai, prancūzai, anglai ir Niderlandų gyventojai.

Tačiau ramybės mieste nebuvo. Kuo prašmatnesni baliai rotušėje, kuo labiau išsipustę puošeivos, kuo azartiškesni lošimai, tuo daugiau siautimo ir vyno gėrimo, tuo labiau juntamas netikrumas, nepatikimumas, pavojai... Susverdėjusių gyvenimo pagrindų, pavojingo neaiškumo nuotaika buvo ne tik Niurnberge. Ji nuspalvino viską, kas buvo įvykę tais metais Europoje, jos politikoje, filosofijoje, literatūroje. Tie, kurie nenorėjo pasyviai ir klusniai sekti paskui tai, kas vyksta, stengėsi arba sutvirtinti atramas, arba, priešingai, visai jas išjudinti. Draugai atsidūrė skirtingose stovyklose. Bet kiekvienoje iš tų stovyklų nebuvo sutarimo. Neseniai buvę Liuterio šalininkai nuo jo pasitraukė: vieniems jis buvo per drąsus ir per ryžtingas, kitiems, atvirkščiai, baikštus, nenuoseklus, svyruojantis. Dešimtys traktatų, brošiūrų, lapelių pylė alyvą į tų ginčų ugnį. Vienų kitiems kaltinimai darėsi įžūlesni, dažnai juose skambėdavo nepaslėptas grasinimas. Ginčai popieriuje tai vienur, tai kitur virsdavo ginkluotais susirėmimais, kitamaniams surengti procesai baigdavosi rūsčiais nuosprendžiais.

Vos Diureris grįžo į tėvynę, pas jį iš visų pusių ėmė plaukti žinios, neduodančios ramybės, ne visada suprantamos. Iš Vitenbergo rašo, kad Liuterio šalininkas Karlštatas — negirdėta nematyta! — bažnyčioje sako pamokslus apsivilkęs pasauliečio drabužiais ir laiko naujoviškai mišias. Studentai ir biurgeriai, paveikti jo įkvėptų kalbų, be to, traktatų ir pamfletų, kurie drąsiai svarsto tikybos reikalus, užpuldinėja vienuolynus ir bažnyčias, kunigus ir vienuolius, kurie priešinasi reformoms, jėga diegia reformacijos idėjas. Kad tik dėl to nebūtų bėdos!

O kitame mieste, Cvikau, pasigarsino kažkokie „pranašai". Jie ginčijasi su Liuteriu. Jiems vadovauja kunigas Tomas Miunceris. Jis smerkia fariziejus ir Šventojo rašto žinovus už tai,

Virėjas su žmona. 1497—1500. Vario graviūra

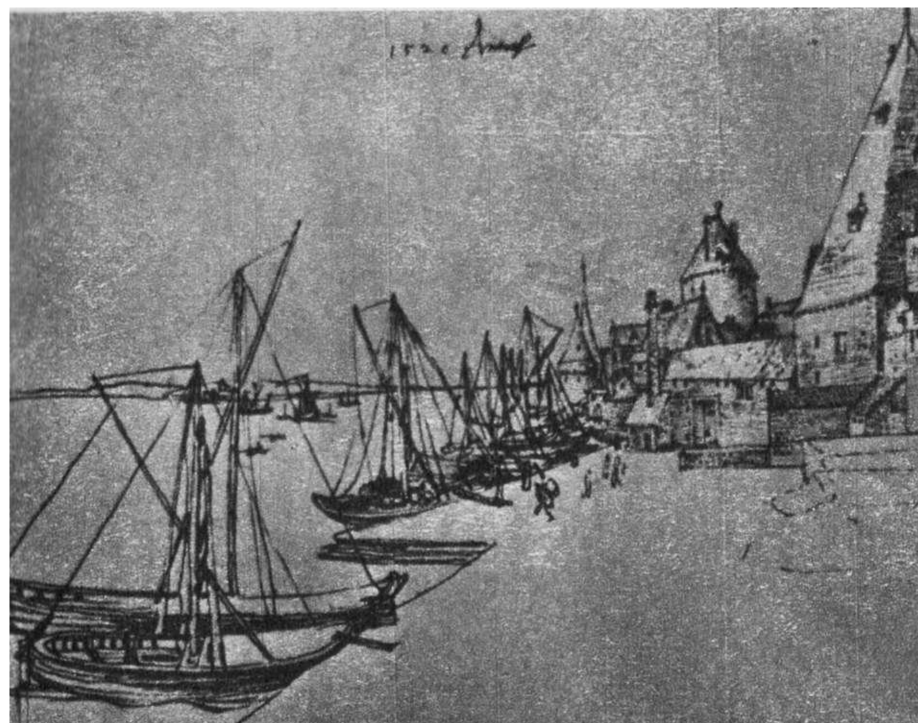
Valstiečiai turguje. 1519. Vario graviūra

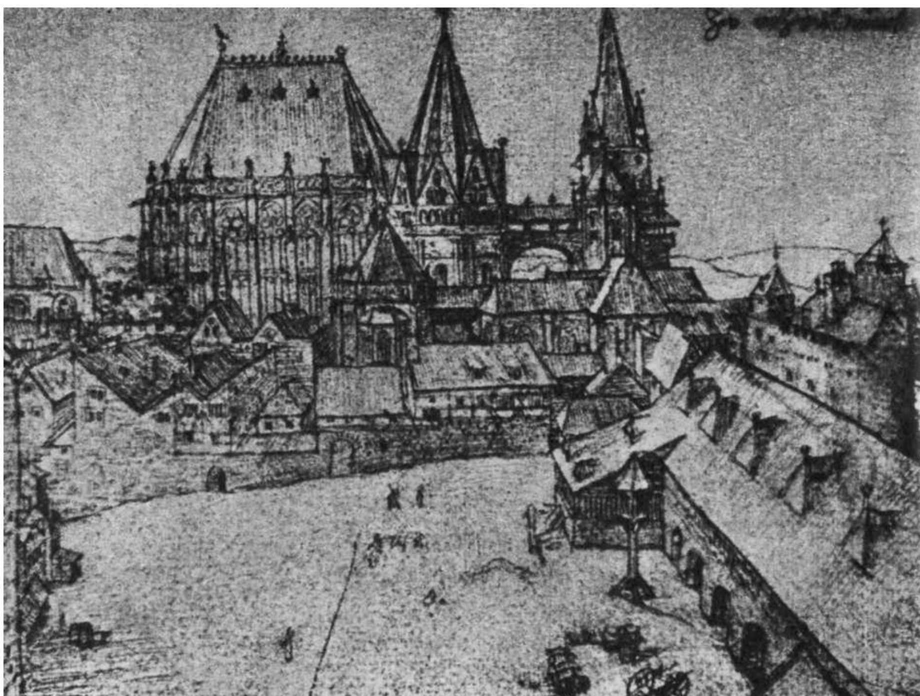

I **Šokantys valstiečiai. 1514. Vario graviūra**

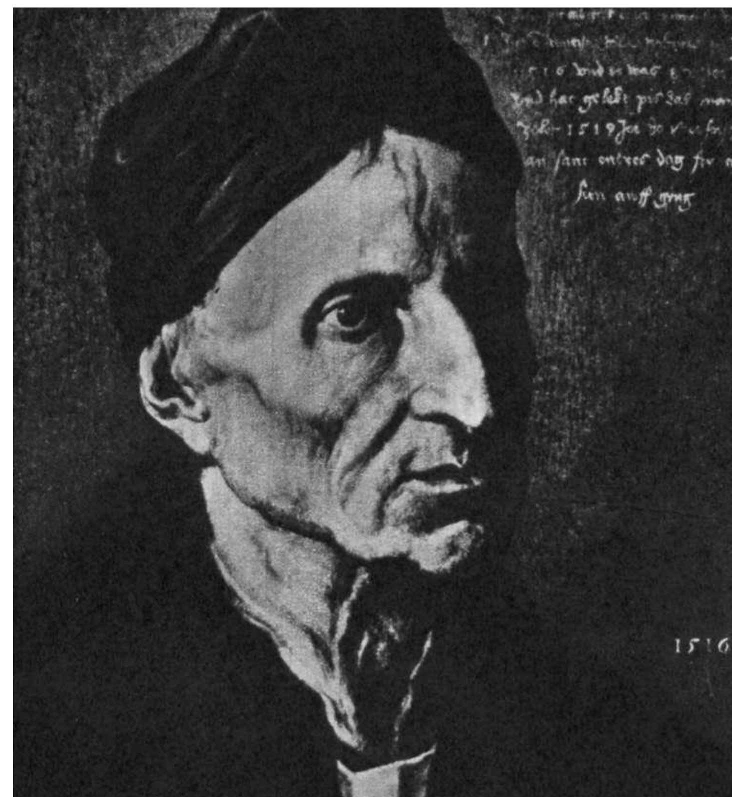
I **Dūdmaišlninkas. 1514. Vario graviūra**

Antverpeno krantinė. **1520.** Plunksna

Acheno bažnyčia. 1520. Sidabro pieštukas

Michaelio Volgemuto portretas. 1516

A 1 0

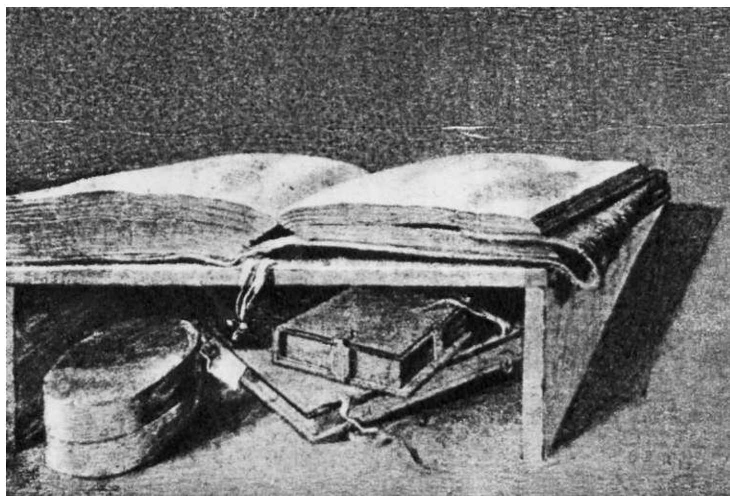
i" " C V./ /•

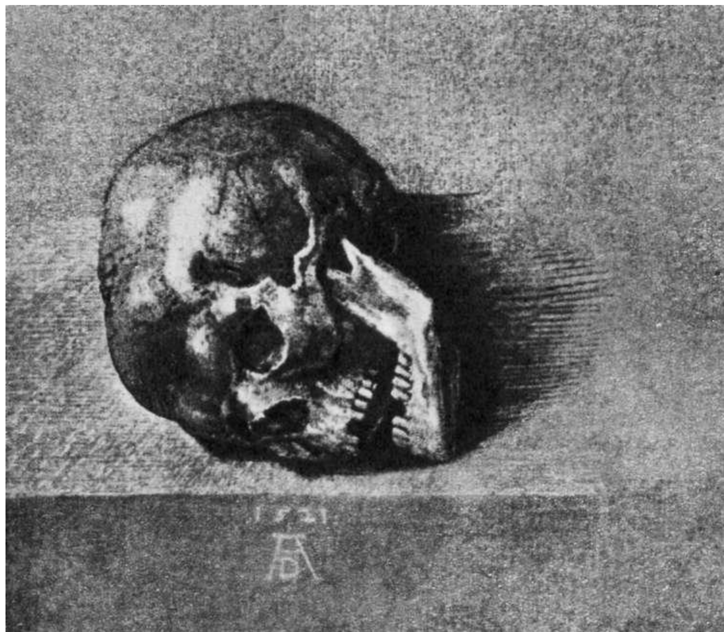
• 1 . ̶

Imperatoriaus MaksimHiano portretas. 1518. Anglis

Senio galva. 1521. Teptukas

Eskizai „Šv. Jeronimo celėje" Vario graviūrai. 1521. Teptukas

Luko van Leideno portretas. 1521. Sidabro pieštukas

Fridricho Saksoniečio portretas. 1523. Vario graviūra

Vilibaldo Pirkheimerio portretas. 1524. Vario graviūra

Filipo Melanchtono portretas. 1526. Vario graviūra

Jeronimo Holcšuerio portretas. 1526

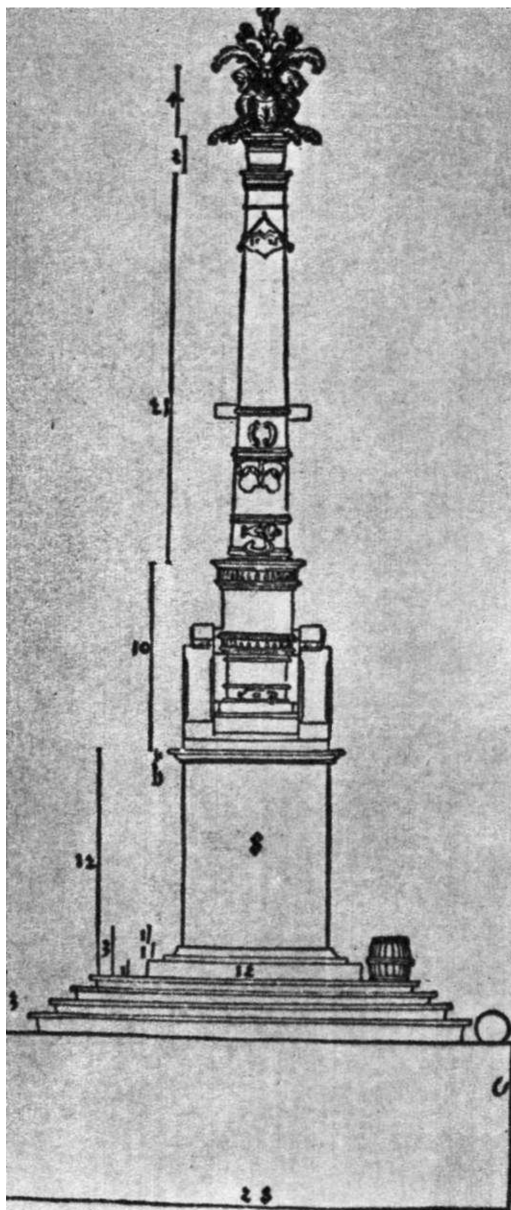

Keturi apaštalai. 1526

Erazmo Roterdamiečio portretas. 1526. Vario graviūra

Pergalės paminklas. 1525. Medžio raižinys

kad, be paliovos svarstydami Šventojo rašto tekstus, jie nemato liaudies negandų. Miunceris kviečia visus į kovą su bedieviais prispaudėjais ir nebijo taip vadinti kunigaikščių. Cvikau miesto taryba, sunerimusi dėl Miuncerio akiplėšiškumo, atleido jį iš pareigų, ir Miunceris dabar bastosi vokiečių ir čekų žemėse. Tačiau jo pamokslą jau pasisavino valstiečiai sąmokslininkai, apie kuriuos sklinda gandai iš visų pusių.

O kaip Liuteris? Jis paliko savo Vartburgo pilį. Jis jau nebe toje celėje, kurioje vertė bibliją ir metė, kaip pasakojama, rašalinę j velnią, kai šis pasirodė jo gundyti. Liuteris išsigando netikėto įvykių posūkio. Jis greitai atvyko į Vitenbergą, norėdamas paprašyti reformacijos šalininkus, kad būtų nuosaikūs. Pavėlavo! Jo įtakos, neseniai dar didžiulio jo, galingo oratoriaus, talento nebeužteko, kad jis sustabdytų tai, kas vystėsi. 1522 metų pradžioje Diureris įdėmiai perskaitė naują Liuterio veikalą „Teisingas visų krikščionių perspėjimas, kad jie vengtų netvarkos ir maištų". Liuteris čia kalbėjo, kad visa, kas nukreipta prieš valdžią, nukreipta ir prieš dievą. Kaip pasikeitė jo kalba! Atrodo, kad jis pasirinko: stojo galingųjų pusėje...

Neįmanoma pasekti visų kalbų, pamokslų, traktatų, pamfletų. Vakarykščiai draugai tapo priešais, neseniai buvę sąjungininkai virto priešininkais. Daugelis šiandien atsižadėjo to, ką buvo tvirtinę vakar. Visi rėmėsi dievo žodžiu, kiekvienas kalbėjo, kad jo aiškinimas — vienintelis teisingas. Diureris buvo sutrikęs, išmuštas iš vėžių. Kuo remtis? Kuo sekti? Kaip visame tame susigaudyti dailininkui — ne teologui, ne filosofui, ne politikui?

Tas pats Karlštatas, po kurio pamokslų Vitenberge prasidėjo bažnyčių ir vienuolynų užpuldinėjimai, lankosi Niurnberge. Diureris stebi jį, klausosi jo pamokslų ir samprotavimų. Daug kas iš to, apie ką kalba Karlštatas, jam patinka. Jie susipažįsta, net susidraugauja. Karlštatas bičiulystės vardan paskiria Diureriui knygą. Tačiau dailininkui kelia baimę mintis, kad nuo griežtų Karlštato šalininkų bažnyčiose gali nukentėti paveikslai. Juk jo pamoksluose aiškiai skamba tapybos smerkimas.

Diureris, seniai palaikąs ryšius su Niurnbergo spaustuvininkais, sužinojo, kad kai kurie iš jų slapčia spausdina įžūlius anabaptistų, Miuncerio šalininkų, rašinius. Jie reikalauja, kad

visi tikintieji būtų lygūs ir — baisu sakyti — kad turtas priklausytų visiems. Miesto taryba areštavo šituos spaustuvininkus, tačiau anabaptistų pamokslas mieste skamba kaip skambėjęs. Dievas sukūrė visus žmones lygius. Dėl to Diureris nesiginčys. Tačiau turto subendrinimas? Visą gyvenimą jis siekė darbu ir menu turto. Dabar pripažinti, kad tai nuodėminga, išdalyti savo turtą, kaip to reikalauja anabaptistai, neturtėliams?

Oi ne! Diureris gali pasigailėti neturtingųjų, bet atiduoti savo namą, savo dirbtuvę, savo knygas ir retenybes? Dieve saugok!

Kai Diureris sugrįžo į Niurnbergą, jis nekantriai laukė susitikimo su Pirkheimeriu, svajojo, kad su juo apie viską pakalbės, viską jo išklausinės ir kad viskas pasidarys aiškiau. Jis su tokia daugybe mokslininkų susirašinėja, tiek daug skaito, toks išmintingas ir išsilavinęs! Kas kitas, jeigu ne Vilibaldas, gali paaiškinti, kas vyksta tėvynėje. Tačiau ir pats Pirkheimeris tuo metu buvo sutrikęs. Kažkada jis sveikino pirmąsias Liuterio kalbas. Manė, kad tas nori reformuoti bažnyčią pagal humanizmo idėjas. Praėjo nedaug laiko, ir Pirkheimeris suprato, kad klydo.

Tačiau Pirkheimerį, kuris ne taip ilgai buvo Liuterio šalininku, jau imta persekioti, jo vardas siejamas su Liuterio vardu. Vienas iš jo priešų — Pirkheimeris priešų turėjo daug — įtraukė jį ir jo draugą Lazarų Špenglerį į bulę, grasinančią atskirti nuo bažnyčios Liuterį ir jo šalininkus. Tai įvyko, kai Diureris dar buvo Niderlanduose, ir labai jį nugąsdino. Nelengva sužinoti, kad tavo bičiuliui ir tavo geram pažįstamam gresia atskyrimas. Juk po atskyrimo nuo bažnyčios bus paskelbta, kad jis yra už įstatymo ribų!

Veltui rašė Pirkheimeris ir Spengleris paneigimus ir prašymus, nesėkmingai atleidimo jiems prašė įtakingiausi žmonės. Pirkheimerio priešininkas, žymus teologas Ekas, manė (jis klydo), kad šis buvo sukūręs satyrą apie jį, o satyra buvo labai tulžinga. Suvesdamas sąskaitas, Ekas tyčia vilkino prieštaravimų nagrinėjimą iki tol, kol popiežius viešai paskelbė bulę, etskiriančią nuo bažnyčios Liuterį ir jo bendraminčius, tarp jų — Pirkheimerį ir Špenglerį.

Niurnbergo taryba, nors tarp jos narių ir buvo žmonių, kurie pritarė nuosaikios reformacijos idėjoms, negalėjo dėtis

nežinanti, kas įvyko. Visų pirma ji uždraudė miesto spaustuvininkams spausdinti Liuterio veikalus, Tarybos nariui Pirkheimeriui rekomendavo, o iš Tarybos sekretoriaus Špenglerio pareikalavo, kad šie išsižadėtų Liuterio, kurį Roma pripažino eretiku. Tik tuo atveju Taryba galėsianti už juos užsistoti.

Niekada Diureris dar nebuvo matęs savo draugo taip įtūžusio. Pirkheimeris kartu su draugais žaibus svaidė, bet atgailauti jam vis dėlto teko. Susirašinėjimas dėl atgailos užsitęsė daug mėnesių. Kol kas Pirkheimeris nusprendė verčiau pasitraukti iš miesto į savo giminaičio dvarą, esantį trys valandos kelio nuo Niurnbergo. Cia gyvendamas, dėjosi esąs visai ramus, rašė, kaip mėgaujasi stebėdamas taikią gamtą, filosofiniais samprotavimais, bendravimu su kaimiečiais, Platono skaitymu, muzikavimu, vizitais draugų, kuriuos puikiai vaišina.

Lankydavosi šiame dvare ir Diureris. Jis vaikščiodavo su Vilibaldu, girdavo gražius vaizdus — peizažo aprašymai Pirkheimerio laiškuose atsirado ne be bičiulio dailininko įtakos,— pompastiškas vaišes, muzikuodavo kaip senais laikais su draugu, bet aiškiai matydavo, kad Pirkheimeris ne toks patenkintas ir ramus, kaip buvo rašęs draugams savo laiškuose, tartum skirtuose skaityti palikuonims. Tokiu laikotarpiu jis nušalintas nuo miesto reikalų, nuo didžiosios politikos! Tai jį slegia. Pirkheimeris negali nusiraminti, kad yra atskirtas nuo bažnyčios. Per amžius tikinčiajam nebuvo baisesnės bausmės. Išsilavinusį Pirkheimerį atskyrimas nuo bažnyčios kamuoja kaip gėdos įspaudas gyvam esant ir gąsdina pomirtinėmis kančiomis. Jį jaudina įvykiai, kurių jis negali paveikti. Jis apimtas niūriausių nuojautų. Be to, Pirkheimerį kankina liga — sunki, neišgydoma podagra. Ne, nei paaiškinti Diureriui, kas vyksta, nei tuo labiau jo nuraminti jis negali.

Pirkheimeris ir jo draugai įdėmiai klausydavosi gandų iš įvairių Vokietijos vietų, o jie buvo vis neramesni. Valstiečių judėjimai, apėmę didesniąją Vokietijos dalį, pasiekė ir Niurnbergą. 1524 metų vasarą miesto Taryba nuteisė mirti du žmones— gelumbininką ir smuklininką už jų kalbas. O jie kalbėjo, jog miestelėnai ir valstiečiai turi susijungti, kad išgelbėtų liaudį nuo sunkios mokesčių naštos, nuo riterių ir kunigaikščių savivalės.

Mieste buvo neramu. Kai kurie amatininkai ėmė pasisakyti prieš patricijus. Prisiminė senus laikus, kai Niurnberge dar

buvo amatininkų cechai, dalyvavę miesto valdyme. Pašnabždom pasakojo, kad Niurnberge pasirodė žmonių, kurie save vadina bedieviais. Jie jau ne katalikų bažnyčią puola, jie suabejojo paties dievo buvimu! O čia dar į Niurnbergą atvažiavo Tomas Miunceris. Jis rado mieste tokią įtemptą situaciją, kad parašė ištikimam draugui: „Aš galėčiau iškrėsti nuostabią išdaigą niurnbergiečiams, jeigu panorėčiau organizuoti sukilimą."[1] Ir jis neperdėjo. Atrodė, kad sukilimas gali tuojau pat įsiliepsnoti.

Niurnbergo taryba sutriko. Slapti posėdžiai tęsdavosi po keletą valandų. Tuo metu, gavę nuodėmių atleidimą, Špengleris ir Pirkheimeris vėl aktyviai dalyvavo miesto gyvenime. Tačiau jų pozicijos pasidarė skirtingos. Spengleris karštai kovojo Taryboje už bažnyčios reformavimą. Pirkheimeris buvo kur kas nuosaikesnis. Reikalavo, kad būtų išsaugotos vienuolynų teisės. Kelios jo seserys buvo vienuolės, viena net didžiulio vienuolyno vyresnioji. Tai, aišku, atsiliepė jo pozicijai Taryboje, bet svarbiau buvo kas kita. Jis jau ėmė persvarstinėti savo santykį su reformacija.

Kad būtų nuraminti protai, numalšintas pavojingas sambrūzdis, žodžiu, kad būtų išvengta to, kas blogiausia, Taryba nusprendė mieste įvykdyti bažnyčios reformą. Tiesa, be galo nuosaikią. Buvo leista laikyti pamaldas vokiečių kalba, truputį apkarpytos vienuolynų teisės. Miesto tėvai iš karto nusprendė aiškiai parodyti, kad daugiau nenusileisią ir kitų pakeitimų nepakęsią. Prasidėjo teismo procesai religinių sektų dalyvių, kurie buvo miesto gyvenimo fermentacinis elementas.

Reikėjo įbauginančio pavyzdžio. Pirmasis teismui buvo atiduotas puikus jaunas mokslininkas Hansas Denkas, šv. Zebaldo mokyklos rektorius. Kai jis pasirodė mieste su rekomendaciniais Bazelio humanistų laiškais, buvo labai nuoširdžiai priimtas Pirkheimerio namuose bei jo ratelyje. Susipažino su Denku ir jam pajuto simpatiją ir Diureris. Dabar, kai Denką ūmai ištiko nelaimė, Pirkheimeris nutraukė su juo ryšius, ir Diureris pasekė savo bičiuliu ir patarėju. Diureris niekad nemanė, kad turės išsižadėti žmonių, kurie jam malonūs. Tačiau Pirkheimeris įtikino jį, kad visi, kurie susiję su anabaptistais,— pavojingi. Nuo jų vienas žingsnis iki maištaujančių valstiečių. Denkas buvo išvarytas iš miesto. Veltui vienas iš žinomų humanistų, susirašinėjęs su Pirkheimeriu, Ekolampadas, maldavo jį užtarti Denką. Pirkheimeris atsisakė.

[1] Ц. Г. Нессельштраус. Альбрехт Дюрер, Л.—М., 1961, с. 190.

Buvo imtasi ir dailininkų. Į teismą buvo patraukti trys. Broliai Bartelis ir Zebaldas Behaimai ir Georgas Pencas, tas pats, kurio sužadėtinė lydėjo Diurerius į Niderlandus. Visi jie skirtingu metu buvo Diurerio mokiniai, lankydavosi jo namuose, Diureris puikiai juos pažinojo. Matė, kokie jie karštagalviai. Tačiau nenujautė, kaip toli buvo nuėję jaunieji žmonės su savo laisvamanybe. Trijų dailininkų bylos dokumentai išlikę. Jie pavadinti taip: „Trijų bedievių dailininkų apklausos protokolai." Teisiamieji buvo apkaltinti esą sektos dalyviai ir dievo niekintojai, bet daugiausia už tai, kad yra neklusnūs pasaulietinei valdžiai. Šios bylos teismo kolegiją sudarė ne tik juristai, bet ir liuteronų pamokslininkai: vakarykščiai „eretikai" jau buvo tapę gynėjais. Pasakojo, kas smerkdamas, kas užjausdamas, kad kaltinamieji laikosi akiplėšiškai. Georgas Pencas pareiškęs: jis visai nevertinąs krikšto apeigų, netikįs esant Kristų, nenorįs pripažinti pasaulietinės valdžios ir ponų. Teisėjams pasirodė, kad jie nenugirdo. Jie paklausė Pencą, ar jis apskritai tikįs dievą. Tas pamąstęs atsakė: „Iš dalies." Broliai Behaimai taip pat elgėsi drąsiai. Po penkerių ar dešimties metų visiems trims būtų grėsęs sudeginimas ant laužo. Tačiau tuo laiku kontrreformacija dar nebuvo įgavusi tokios jėgos. Nuosprendis buvo palyginti švelnus. „Bedieviai dailininkai" buvo išvaryti iš gimtojo miesto.

O kaipgi Diureris? Niurnberge, kaip jau sakyta, nebuvo nei gildijos, nei dailininkų cecho. Tačiau žymiausias, labiausiai gerbiamas buvo Diureris. Kai pateko į bėdą jaunesnieji dailininkai, tie, kurie norėjo juos užsistoti, laukė pirmojo Niurnbergo dailininko žodžio, buvo pasirengę sekti jo pavyzdžiu. Neseniai buvusių jo mokinių, padėjėjų, žmonių, kurie nuolatos lankydavosi jo namuose, likimas negalėjo jo nejaudinti. Deja, šaltiniuose nėra nė mažiausio pėdsako, kad jis atvirai jiems būtų pareiškęs savo užuojautą. Ji būtų palikusi ženklą istorijoje. Tačiau jo tylėjimas taip pat iškalbingas: jis nepanoro prisijungti prie tų, kurie paskubėjo apkaltinti jaunuosius dailininkus. Kaltinamasis žodis, jeigu jis būtų pasakęs — turint galvoje jo amžių, vardą, šlovę,— būtų suvaidinęs pražūtingą vaidmenį „bedievių dailininkų" likime. Diureris nesiėmė jų ginti, bet ir nepanoro būti savanoriu kaltintoju. Tačiau juk

jaunųjų maištininkų ryžtingumas turėjo atstumti, o ne patraukti Diurerj. Jie priklausė skirtingoms kartoms, ir jų pažiūros susiformavo skirtingu laiku. Net į nuosaikias Liuterio idėjas Diureris įsigilino būdamas subrendęs žmogus. Suvokti drąsesnių pažiūrų jis nesuspėjo.

Tačiau tai nulėmė ne amžius. Buvo dailininkų nė kiek ne jaunesnių už Diurerį, kurie išdrįso ir drąsiau galvoti negu jis, ir drąsiau veikti. Žymus medžio drožėjas Tilmanas Rimenšneideris buvo vienuolika metų vyresnis už Diurerį. Jo darbai, ypač vyskupo Rudolfo fon Šerenbergo antkapis, jo Adomo ir Ievos skulptūros garsėjo ne tik Viurcburge, kur jos buvo pastatytos, bet ir toli už šio miesto sienų. Rimenšneideris buvo gerbiamas Viurcburge, buvo jo Tarybos narys, net burmistras. Atrodytų, kas jam, talentingam, pripažintam, turtingam, įvertintam, likimas valstiečių, nukamuotų mokesčiais, rinkliavomis? Jis pats nuo tų rinkliavų laisvas, jis neturi savo pono — feodalo. 1525 metais šešiasdešimt penkerių metų Rimenšneideris prisijungė prie sukilusių valstiečių. Po sukilėlių sutriuškinimo jis buvo pasodintas į kalėjimą ir kankinamas taip žiauriai, kad, išėjęs iš kalėjimo, nebegalėjo dirbti. Tapytojas Jorgas Ratgebas buvo kiek už Diurerį jaunesnis. Jis taip pat prisidėjo prie sukilėlių, net buvo pasidaręs jų kariniu patarėju. Kai sukilimas buvo sutriuškintas, jis buvo nubaustas mirties bausme —pririštas prie arklių ir suplėšytas. Liūdnas Tilmano Rimenšneiderio likimas, baisi Jorgo Ratgebo mirtis pasiekė Diurerį kaip šiurpus, bet tolimas aidas. O štai jo pagrindinis ir mylimas drožėjas Jeronimas Andrėja, apkaltintas tuo, kad turįs ryšių su sukilėliais, buvo suimtas, galima sakyti, Diurerio akyse. O, jeigu bėda būtų ištikusi tik jį! Buvo persekiojami ir kiti Niurnbergo dailininkai — Hansas Greifenbergas, Paulis Lautenzakas, Hansas Platneris. Jie buvo apkaltinti erezija. Apie tokius įvykius tuoj pat sužinodavo visas miestas, o profesijos draugai — visų pirma. Kad apie tai neišgirstum, reikėjo užsikimšti ausis. Ramintis tuo, kad nekaltam niekas negresia, Diureris negalėjo. Jis gerai žinojo, kaip persekiojami nekaltieji. O kaltųjų kaltė! Kas ją išmatavo, kas ją nustatė?!

Ir vis dėlto mums neaišku, kaip tais niūriais metais Diureris žiūrėjo į tai, kas vyko aplinkui. Ko gero, šitai ir jam pačiam ne visiškai buvo aišku.

Kai kas sako, kad tuo pačiu metu, kai buvo ruošiamasi „bedievių dailininkų" procesui, virš Diurerio taip pat rinkosi debesys. Viename iš jo laiškų yra mįslingos eilutės: „Dėl krikščionių tikėjimo mes turime kęsti skriaudas ir pavojus, nes mus koneveikia, vadina eretikais" [1]— rašė jis pažįstamam.

Ką Diureris turėjo galvoje, sakydamas „mes"? Neaišku. Cituojant šį laišką, negalima tvirtai pasakyti, apie ką kalbama. Galbūt apie išpuolius prieš Diurerį ir jo draugus, kaip prieš šalininkus „eretiškų" pažiūrų, kurios oficialiai buvo pasmerktos Niurnberge. O galbūt apie išpuolius tų, kuriems atrodė nuodėminga net nuosaiki reforma.

Įrašai dailininko dienoraštyje gali būti iškalbingi, užuominos jo laiškuose — daugiareikšmės, bet pagrindinis sprendimų apie jo pažiūras šaltinis — visada jo darbai. Juose ir ieškosime atsakymų.

Praėjus dvejiems metams po sugrįžimo į tėvynę, Diureris išgraviravo kurfiursto Albrechto Brandenburgiečio, buvusio vyskupo, tuo laiku kardinolo, naują portretą. Į šitą graviūrą dailininkas dėjo daug vilčių. Atspausdino penkis šimtus atspaudų— milžiniškas tiražas!—pasiuntė su garbstomu laišku ir išraižyta lenta kardinolui ir laukė užmokesčio. Tačiau Albrechtas jam nesiteikė atsakyti. Diureris priminė apie save laišku, deja, labai pataikaujamu. Daug žymių žmonių norėjo turėti jo tapytą portretą, o jis nedrąsiai klausia kardinolą: „.. .gal portretas Jūsų malonybei nepatiko?" Diureris jaudinosi ne veltui. Graviūros užraše jis praleido, tai yra nenurodė Albrechto naujo bažnytinio titulo. Tai jį ir užrūstino. Tačiau dar labiau užrūstino ne žodžio praleidimas tekste, o pats portretas. Diureris galėjo naiviai galvoti, kad nebus didelės bėdos, jeigu jis išsaugos gerus santykius su įtakingiausiu reformacijos priešu, tačiau sumeluoti portrete negalėjo. Diurerio pavaizduotame kardinole nėra nei išminties, nei didybės. Veide — gaižus pasipūtimas, akys neišraiškingos. Kardinolas pamatė tikslų panašumą. Jis ir nemanė dailininkui atsimokėti už šitą dovaną.

Iš Albrechto Brandenburgiečio Diureris galėjo laukti atpildo. Iš Filipo Melanchtono, vieno iš labiausiai išsilavinusių reformacijos veikėjų, atpildo laukti negalėjo. Vienintelis Melanchtono turtas buvo knygos. Melanchtonas ne kartą buvo atvykęs į Niurnbergą. Gyveno čia ilgokai — rūpinosi įsteigti naują, kitokią gimnaziją. Jį su pagarba priimdavo Niurnbergo

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 188.

humanistai. Nepraktiškas, svajingas Melanchtonas sužavėjo Diurerį. Jie praleisdavo daug laiko drauge ir aptarinėdavo meno problemas. Melanchtonas visam laikui įsiminė šiuos pokalbius. Po daugelio metų jis papasakojo apie juos laiške draugui, išsaugojęs palikuonims svarbų Diurerio prisipažinimą: „Aš prisimenu, kaip išsiskiriantis protu ir dorybėmis vyras, tapytojas Albrechtas Diureris, kalbėjo, kad, būdamas jaunuolis, mėgęs margus ir daugiafigūrinius paveikslus ir, žvelgdamas į savo kūrinius, visada ypač vertinęs juose įvairovę. Tačiau, būdamas vyresnio amžiaus, ėmęs įsižiūrėti į gamtą ir atkurti jos tikrąjį grožį, supratęs, kad paprastumas — didžiausia meno puošmena."[1]

Yra Melanchtono palikime ir kitų pasisakymų, kurie aiškiai rodo, kad jis buvo artimas Diureriui, samprotaudavo drauge su-juo apie sudėtingas meno problemas, siedamas jas su sudėtingomis dvasios pastangomis.

Diureris išgraviravo Melanchtono portretą. Jeigu ir nieko nežinotume apie Diurerio draugystę su Melanchtonu, išgraviruotas portretas mums tai pasakytų. Jaunasis mokslininkas nepaprastai patrauklus šioje graviūroje: protingas, taurus veidas, aukšta mąstytojo kakta, akys spinduliuoja šviesą, lūpose maloni, drovi šypsena.

Diureris išgraviravo ir Erazmo Roterdamiečio portretą. Čia viskas pasirodė sudėtinga. Neseniai aistringiausiame Nyderlanduose rašyto „Dienoraščio" puslapyje Diureris Erazmą kvietė tęsti Liuterio darbą. Galbūt Briuselyje, kai juodu dažnai susitikdavo, kartu pietaudavo, ilgai šnekėdavosi, Diureris pasakė Erazmui mintis, panašias į tas, kurias buvo užfiksavęs „Dienoraštyje". Erazmas buvo išmintingesnis ir įžvalgesnis už Diurerį. Jis anksti pajuto, kad naujasis dogmatizmas, protestantų dogmatizmas, bus dar priešiškesnis humanistų idėjoms negu katalikų dogmatizmas. Tačiau jis žinojo, kad Diureris — dailininkas, o ne filosofas ir nė trupučio ne politikas. Savo abejonių ir savo programos jam iki galo neatskleidė ir liko Diureriui mįslė, matyt, net jį nuvylė — pasirodė visai nepanašus į drąsų riterį, kuris eina pasirinktu keliu nesislapstydamas, nesidairydamas į šalis.

Diureris, noriai susirašinėjęs su daugeliu amžininkų, grįžęs iš Niderlandų, Erazmui nerašė — nei tiesioginių, nei netiesioginių tokio susirašinėjimo pėdsakų nėra išlikę. Ne veltui, kai Erazmas nutarė kreiptis su prašymu į Diurerį, jis nerašė jam pačiam, o tai būtų buvę natūralu, jeigu jų santykiai, kaip ir anksčiau, būtų buvę draugiški.

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 204.

Erazmas buvo be galo protingas, tačiau dailininko atšalimo nepajuto arba jo nepaisė. Jis labai norėjo, kad Diureris padarytų jo portretą. Rūpinosi, dar gyvas būdamas, pomirtine šlove, ir užsakė dailininkams savo atvaizdus. Jis parašė apie savo norą Pirkheimeriui. Pirkheimeris perdavė Diureriui, kad juodviejų žymiausias ir mokyčiausias draugas svajojąs gauti jo išgraviruotą portretą. Dailininkas turėjo iš Briuselio laikų Erazmo eskizus. Pabandė juos paversti graviūra ir greitai pamatė, kad nieko neišeina. Praėjo pusantrų metų. Erazmas vėl parašė Pirkheimeriui: „Aš pageidaučiau, kad Diureris padarytų mano portretą. Kas tik nesvajoja apie tokio didžio dailininko padarytą portretą? Tačiau kaip šitai įgyvendinti? Jis buvo pradėjęs Briuselyje mane piešti anglimi, bet tikriausiai jau seniai esu užmirštas. Jeigu Diureris galėtų padaryti ką nors iš atminties ir žiūrėdamas į medalį, tada tegul jis padaro man tą pat, ką padarė tau, nors tave pavaizdavo per storą."[1]

Nuleidęs negirdomis kandžią pastabą, Pirkheimeris ėmė įkalbinėti Diurerį — tokio žmogaus pakartotinio prašymo esą negalima nepaisyti. Palikuonys turi matyti didžiojo išminčiaus portretą, padarytą didžiojo meistro! Atsisakyti buvo neįmanoma. Diureris ėmėsi darbo, tačiau įkvėpimo nepajuto. Šiame didžiausiame iš visų graviruotų portretų į akis krinta stori foliantai, piupitras, knygutė su pastabomis, užrašas lotyniškomis ir graikiškomis raidėmis. O Erazmo veidas neišraiškingas, jo bruožai smulkūs, akys nuleistos, žvilgsnis nematomas. Mokslininkui darbas nesuteikė įkvėpimo, jis atrodo mechaniškas. Drabužių klostės negyvos, linijos nealsuoja. Portretas be priekaištų išgraviruotas, tačiau tai tik pabrėžia jo sausumą.

Erazmas negalėjo nuslėpti savo nusivylimo. Diureriui rašyti jis nesiėmė. Jo kaltinti, kad portretas nepakankamai panašus, buvo nepatogu. Dėkoti už modelio dvasinės esmės supratimą? Jis negalėjo prisiversti to padaryti, kaip ir Diureris negalėjo padaryti savo graviūroje Erazmo įkvėpimo pagauto ir dvasingo. „Diureris padarė mano portretą, bet nėra net šešėlio

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 200.

panašumo"[1],— parašė Erazmas bendram pažįstamam. Ir, matyt, buvo teisus. Tai ypač aišku, jeigu nuo jo portreto žvilgsnį nukreipsime į Pirkheimerio portretą. Kai Diureris jį graviravo, Vilibaldas sunkiai sirg®. Jį kamavo podagra, apnuodijusi paskutiniuosius jo gyvenimo metus. Vaistai, kuriuos jam atsiųsdavo draugai, skausmingi kraujo nuleidinėjimai, masažai ir apvyniojimai — niekas nepadėjo. Jį kankino baisūs skausmai. Jis buvo paniuręs ir piktas. Bet jame gyveno galinga dvasia. Net savo ligą Pirkheimeris pavertė dingstimi satyrai „Pagiriamasis žodis podagrai" sukurti. Riebus, apdribęs Vilibaldo veidas po tankių plaukų kupeta, kauburiuota kakta, didelės akys po užgriuvusiais vokais kupinos gyvo savitumo. Iškalbingas lotyniškas užrašas: „Gyvi dvasia. Visa kita mirtinga."

Kuo vyresnis Diureris buvo, tuo labiau jį domino portretas, ne tik graviruotas, bet ir tapytas, o portrete-—žmogaus dvasios gyvenimas: protas, valia, regimos ir paslėptos aistros. Portretai, piešti pieštuku, anglimi, vandeniniais dažais, graviruoti, medyje ar varyje, pagaliau tapyti aliejiniais dažais, sudaro milžinišką Diurerio palikimo dalį. Tarp jų yra tokių, kuriuose jį daugiausia traukia labai ryškus charakteringumas. Toks, pavyzdžiui, „Vyras su kreiva nosimi". Yra tokių, kuriuose jis daugiausia susirūpinęs oficialia portreto paskirtimi. Toks buvo Maksimiliano portretas. Buvo portretų, kuriuose užfiksuota trumpalaikė būsena,— toks eskizas portretui „Arnoldas iš Zeligenštato". Taip ir atrodo, kad jis ką tik baigė juoktis ir jau pasiruošęs naujam pokštui. Bet daugiausia, ypač paskutiniaisiais metais, Diureris sukūrė portretų tų žmonių, kurių išvaizdą nustatė, iškalė, išgraviravo laikas. Tarp geriausių jo portretų herojų buvo žmonės linksmi ir rūškani, atviraširdžiai ir užsidarę, geri ir ne, ne pikti, o tvirti ir griežti. Tarp jų nebuvo tuščių ir menkų žmonių. Įsižiūrėję į jų veidus, į jų akis ir rankas, įsivaizduojame, tarp kokių žmonių Diureris gyveno, su kuo susitikdavo, su kuo kalbėdavosi ir ginčydavosi. Norint būti lygiam su tokiais modeliais ir aukščiau jų — aukščiau ne padėties prasme, o dvasios,— reikia būti asmenybe. Štai „Nežinomasis". Diureris jį nutapė tamsiame lygiame fone, kuris niekuo neatkreipia dėmesio. Tai vidutinio amžiaus vyriškis. Jo veide — niūri jėga. Zilstantys antakiai sutraukti virš įdėmių akių. Piktu žvilgsniu jis žvelgia į aplinką: nelaukia iš

[1] А. Дюрер. Дневники. . ., т. I, с. 219, прим. 37.

jos nieko gero, visada pasirengęs pavojui. Skruostuose juda gumulai. Poza tokia pat kaip „Jaunojo žmogaus portrete", bet nėra net ženklo to geranoriško atvirumo, kuris trykšte tryško iš jaunojo Bernhardo veido.

Visai kitaip Diureris nutapė Jeronimą Holcšuerį, vieną iš Niurnbergo patarėjų, žmogų turtingą, išsilavinusį, kuriam priklausė viena geriausių Niurnbergo bibliotekų, atitekusi kaip palikimas ir padidinta jo rūpesčiu. Tarp kitko, jis kažkada buvo vienas iš pikčiausių Pirkheimerio priešų, pats tiesiai nepasisakydavo, bet stovėjo užkulisyje visų veiksmų, nukreiptų prieš Pirkheimerį. Ar žinojo apie tai Diureris? Šaltiniai nesuteikė galimybės atsakyti. Ne taip kaip kitus, Diureris nutapė Holcšuerį šaltame, melsvai pilkame fone. Drabužio medžiaga ir kailis — šviesūs, ir visas portretas šaltai švyti. Holcšueris visai žilas. Žili plaukai, ūsai, barzda išpuoselėti. Apie tokias žiles sakoma—„kvepiančios". Žilumui ryškus kontrastas — gaivi oda, rausvi skruostai, sodrios raudonos lūpos. Šitas žmogus nevengia jokių gyvenimo malonumų, gyvena tenkindamas visas savo užgaidas. Holcšueris portrete nukreipęs žvilgsnį į šalį, sakytum nenori per daug atsiverti pašnekovui. Nors žvilgsnis ir nukreiptas į šalį, viską pastebėjo dailininkas — ir matoma, ir slapta. Ne veltui apie šį portretą buvo pasakyta, kad veidas tartum apnuogintas.

Kiek „Kančių", kiek scenų iš Marijos gyvenimo, kiek šventųjų ir kankinių buvo nutapęs ir išgraviravęs Diureris per daugybę metų! Ir štai dabar jo kūryboje visai išnyko evangelijos ir šventųjų gyvenimo siužetai. Niderlanduose jis manė, kad, grįžęs į tėvynę, pradės naują „Kančių" seriją, net jai buvo padaręs eskizus. Tačiau namie šio ketinimo atsisakė. Apsiribojo vienintele graviūra iš sumanytojo ciklo —„Paskutine vakariene". Iš pirmo žvilgsnio ji atrodo ankstesnių darbų pakartojimas. Bet taip nėra. Graviūroje atsispindėjo naujos dvasinės srovės. Graviūra labai santūri, asketiškai griežta. Reformacijos dvasia čia pasireiškė vienoje esminėje smulkmenoje. Dar reformacijos pirmtakai — husitai pareikalavo, kad ne tik dvasininkai komuniją priiminėtų ne vien duonos, bet ir vyno pavidalu. Teisė išgerti gurkšnį vyno per komuniją tapo ir Vokietijoje tų, kurie siekė reformų, vienu iš svarbiausių reikalavimų. Mums sunku suvokti, koks svarbus atrodė šis reikalavimas, kokias aistras sukėlė, kokių vilčių teikė. Savo naujoje

graviūroje „Paskutinė vakarienė" Diureris pirmame plane pavaizdavo krepšį su duona ir ąsotį vyno. Amžininkai pastebėjo šį reikšmingą gestą ir įvertino. Jiems tai buvo nuoroda, kad buvo naudojama ir duona, ir vynas. Kaip tik tuo laiku Niurnberge pirmą sykį parapijiečiams per komuni ją buvo dalijama ne tik duona, bet ir vynas. Mieste apie tai buvo daug kalbama. Į bažnyčią, kur per komuniją buvo dalijama duona ir vynas, rinkdavosi minios. Veiduose tų, kurie gavo tokią komuniją, buvo matyti susijaudinimas ir pagarba. Neįprasta Diurerio „Paskutinė vakarienė" buvo įsiminta. Apie ją imta kalbėti. Praeis pusantro šimtmečio, ir vokiečių dailininkas Joachimas Zandrartas savo veikale „Vokietijos akademija" tiesiog pasakys, kad Diurerio „Paskutinė vakarienė"—jo atsižadėjimas katalikų mokslo. Taip į šį lakštą žiūrės dailininko tėvynėje jo amžininkai ir palikuonys. Taip, Diurerio reagavimo į įvykius, naujų idėjų atgarsio reikia ieškoti ne tiek „Dienoraštyje", laiškuose, pasisakymuose, kiek jo darbuose.

XVI SKYRIUS

Nuo to laiko, kai Diureris save pamena, jis nuolatos girdėdavo apie valstiečių bruzdėjimus. Kažkada, tolimos jaunystės metais, Sedelio „Pasaulinės kronikos" puslapiuose Diurerį buvo sukrėtęs keistas raižinys, kurio prasmės iš karto jis nesuprato. Teko klausinėti tuos, kurie prisiminė jame pavaizduotą įvykį. Kaimo pakraštys. Bažnytėlė. Tiesiai prieš ją — namas. Lange — žmogus valstiečio drabužiais. Jis kažką kalba išraiškingai mosuodamas rankomis. Po langu — valstiečiai. Jie nežiūri į kalbantįjį, bet klausosi jo žodžių.

Šiame lakšte pavaizduota piemens ir kaimo muzikanto Hanso Behaimo istorijos pradžia. Jis staiga ėmė sakyti pamokslus gimtajame kaime, pasakodamas valstiečiams, kad jį lankančios dangaus dvasios. Jos liepiančios paaiškinti žmonėms, kad imperatorius ir popiežius — piktadariai, kurie siurbia beturčių kraują. Hansas Behaimas kvietė neklausyti savo ponų, o dvasininkus žudyti. „Kas nužudys trisdešimt dvasininkų, tam atlygins dievas!"—šūkavo jis. Ir dar jis sakė, kad miškai ir žemės, kaip ir oras, ir žvėrys miškuose, ir žuvys upėse, turi priklausyti visiems. Turtingieji ir kilmingieji tegul patys duoną užsidirba prakaitą liedami. Mokesčius, rinkliavas ir prievoles laikas panaikinti. Hansas įkalbinėjo savo klausytojus aplankyti kaip šventą vietą Niklshauzeno kaimą, kur yra nuo seno žmonių garbstoma bažnytėlė. Piemens pamokslai buvo tarsi kibirkštis, numesta vasarą sausame miške. Ištisi kaimai palikdavo namus ir leisdavosi šventos vietos lankyti, giedodami ir kartodami Behaimo pamokslų žodžius, kurie skambėdavo kaip pranašystė. Minia giedodavo rūsčias giesmes, sudėtas Hanso, garbingai vadindama jį „šventuoju berneliu", prašydavo jo palaiminimo, įsiklausydavo į kiekvieną jo žodį. Po jo pamokslų moterys nusiplėšdavo skareles ir papuošalus, nusiaudavo kurpes, nusikirpdavo kasas ir visa tai sviesdavo žemėn. Vyrai mesdavo lošimo kauliukus ir kortas. Kai tų niekingų šiukšlių kalnas išaugdavo, Hansas jį padegdavo. Dūmų stulpas pakildavo į dangų. Žmonėms atrodydavo, kad kartu su šiais dūmais nuskrenda ir jų nuodėmės. Tačiau netrukus suliepsnojo kitas laužas. Bažnyčia prakeikė Hansą Behaimą, Viurcburgo vyskupas pasiuntė kareivius išvaikyti maldininkų ir sugauti valstiečio pamokslininko. Viurcburgo Turgaus aikštėje piemuo, pamokslininkas ir poetas Hansas Behaimas buvo sudegintas. Jo pelenus budelis sužėrė į upę. Bet naktį, kai ištuštėjo aikštė, joje pasirodė drąsuoliai. Jie susirinko anglis, pelenus iš laužo ir žemę, kuri dar nebuvo atšalusi, susipylė į maišelius ir ėmė nešiotis ant krūtinės kaip talismanus. Daugelyje valstiečių šeimų šie talismanai, pereidami iš tėvo sūnui, išliko iki reformacijos ir valstiečių karo.

Diureris dar buvo kūdikis, kai garsas apie maldininkus, sekusius Behaimu, pasiekė Niurnbergą, jaunuolis — kai išvydo raižinį, skirtą šiam įvykiui. Užraše ant raižinio buvo pasakojama, kaip pasielgė Niurnbergo valdytojai, išgirdę apie Behaimo pamokslus: „Šis judėjimas labai išplito, ir susirinkdavo vis daugiau žmonių, tada aukščiausioji Niurnbergo valdžia, išsigandusi sunkios bausmės, uždraudė žmonėms eiti į Niklshauzeną. Už šį draudimą minėtus valdytojus popiežius pagyrė."

Raižinys iš „Pasaulinės kronikos", menkai pakomentuotas tekste ir smulkiau žodžiais tų, kurie gerai prisiminė šiuos įvykius, Diurerio sieloje sukėlė neaiškų jausmą. Apie kažkokį kaimo piemenį sužinojo pats popiežius, garsus istorikas parašė apie jį savo darbą. Čia buvo ko susimąstyti! Nuo vaikystės Diureris žinojo, ką reiškia nusideginti net ne ugnimi, o karštu

metalu: skausmas nepakenčiamas, galima nujausti, kokios bus kančios pragaro liepsnose. O Hansas Behaimas, apsuptas ugnies, garsiai giedojo himnus. Ar nesielgė šis eretikas kaip šventasis? Ar už jo nebuvo tiesos, kuri jam padėjo iškęsti visas kančias?

Laužas, ant kurio sudegė Hansas Behaimas, metė rūstų atšvaitą ant ateinančių metų ir dešimtmečių. Tai vienoje vokiečių žemėje, tai kitoje pasirodydavo valstiečių sąmokslininkai, įtikinėjo valstiečius sukilti prieš nepakenčiamus dvasininkų ir imperijos teismus, kur viešpatavo teisėtumo nebuvimas, prieš lupikautojus. Daugelis sąmokslininkų dar toliau ėjo, reikalaudami, kad būtų išdalyti bažnyčios ir vienuolynų turtai, kad būtų panaikinti mokesčiai ir rinkliavos, kad būtų leista laisvai naudotis visa žeme, kad būtų panaikinta baudžiavinė teisė. Maištininkai savo vėliavoje buvo pavaizdavę valstiečio kurpę, todėl jų sąmokslas ir įėjo į istoriją kaip „Kurpės sąmokslas". Jų šūkis buvo toks: „Nieko, tik dievo teisingumą!" Kelis kartus išdavystė, neatsargumas ar atsitiktinumas išdavė sąmokslininkus valdžiai. Jie buvo teisiami, kankinami, žudomi... Atrodydavo, kad sąmokslas sutriuškintas, valstiečiai įbauginti, baudžiavinė tvarka išsilaikė. Taip atsitiko Reino srityje tuo metu, kai dar visai jaunas Diureris buvo Strasburge. Tačiau kiekvieną kart pasirodydavo, kad nepavyko visai užgesinti nepasitenkinimo liepsnos, kad kažkuris iš sąmokslo vadų likęs gyvas, kad jo šūkiai ne tik gyvi, bet dar drąsesni ir telkia po „Kurpės" vėliava dar daugiau šalininkų. 1502, 1513, 1517 metai pažymėti naujais sąmokslais ir valstiečių bruzdėjimais. O 1525 metais jie virto valstiečių karu, kuris apėmė visą šalį.

Diureris jau seniai vaizdavo valstiečius. Jo piešiniuose ir graviūrose jie rimtai kalbasi apie reikalus, eina į turgų, šoka. Imperatoriaus maldaknygės pakraščiuose jie kovoja su landsknechtais. Dailininkas įdėmiai įsižiūrėdavo į paprastus, griežtų bruožų veidus, kresnus kūnus, raumeningas rankas, žvelgdavo su simpatija, bet kartais ir kiek iš aukšto. Stai žinoma graviūra „Šnekučiuojantys valstiečiai". To, kuris pirmajame plane, kelnės praplyšusios ir kardas su skylėta makštimi. Praplyšusios kelnės ir valstiečio piešinyje „Valstiečių pora". Šiaip jie gerai apsirengę; vadinasi, tai ne skurdo požymis, o sąlyginis ženklas, apsileidimo, „nekultūringumo" simbolis. „Nekultūringumas" Diureriui, kuris visą gyvenimą stengėsi būti panašus į kilmingą poną, buvo rimtas trūkumas. Valstiečių šiurkštumą ir netašytumą jis smerkė. Ir galėjo nesusimąstyti, kodėl valstiečių šiurkštūs veidai, susivėlę plaukai, nešukuotos barzdos, praplyšusios kelnės. Galėjo dailininkas būti ir užmiršęs, kad labai jo gerbiamas mokslininkas ir poetas Konradas Celtas buvo kilęs iš valstiečių, kad ir Diureriai kažkada taip pat buvo kilę iš valstiečių.

Tačiau štai Liuteris ištarė apie sukilusius valstiečius žodžius, kuriais suteršė savo vardą: „Tegul kiekvienas, kas tik gali, muša juos, bado, slapčia ir atvirai, užmušinėja kaip pasiutusius šunis!"[1] Nuo šio žiauraus kvietimo Diureris sudrebėjo. Tuo labiau kad jis neliko popieriuje. Kunigaikščių kareiviai griovė ir degino sukilusius kaimus, sukilėlius korė, jiems nukirsdavo galvas, juos sukapodavo į gabalus, moteris išniekindavo, vaikus mesdavo į ugnį. Panašius dalykus Diureris pavaizdavo paveiksle „Dešimties tūkstančių krikščionių kankinimas" ir graviūroje „Šv. Kotrynos kančios". Drauge su kitomis baisiomis žiniomis Niurnbergą pasiekė pasakojimai apie tai, kaip baudžia nugalėtuosius markgrafas Kazimieras. Jis paliepė išbadyti sukilėliams akis. Jie maldavo, kad verčiau juos nužudytų, o ne apakintų. Markgrafas juokdamasis atsakė: „Jūs prisiekdinėjote, kad negalite pakęsti mano paveikslo. Aš nenoriu, kad jūs taptumėt priesaikos laužytojais." Rūmų metraštininkai susižavėję užrašė jo atsakymą ir tai, kad jis uždraudęs apakintiems duoti vedlius. Daugelis jų greitai žuvo, kiti bejėgiai klajojo po išlikusius kaimus, melsdami pamaitinti.

Juodi sudegintų kaimų dūmai tvyrojo ore ir graužė akis. „Apokalipsės" reginiai tapo realybe. Buvo Niurnberge žmonių, kurie džiūgavo, kad valstiečiai pralaimėjo. „Taip jiems ir reikia!"— kerštingai kalbėjo jie. Buvo mieste ir baisiai išgąsdintų: jiems atrodė, kad mirties bausmių banga užlies miestą, užgrius teisiuosius ir kaltuosius. Buvo ir tokių, kurie suprato, kad susidorojimas su valstiečiais — didžiulė neteisybė, visos šalies nelaimė. Tačiau jie nesiryžo užstoti tų, kurie buvo baudžiami mirtimi ar kankinami. Niurnbergo spaustuvės neatspausdino nė vieno puslapio, nė vienos eilutės, remiančių tuos, kurie buvo persekiojami, kankinami, žudomi. Nė vienos, išskyrus Diurerio. Jis atsiliepė į valstiečių sukilimo sutriuškinimą

[1] Die Reformation im Deutschland, Berlin, 1955, S. 135.

bei nugalėtųjų kančias. Atėjo diena, kai jis pajuto, kad nebegali tylėti. Tačiau kaip išreikšti savo užuojautą valstiečiams?

Kaip tik tuo metu Diureris rengė spaudai knygą „Matavimų vadovas". Į šį darbą įdėjo be galo daug jėgų, didžiavosi juo, iš jo daug tikėjosi. Jis turėjo sustiprinti jo reputaciją ne tik kaip dailininko, bet ir kaip mokslininko. Raižiniai knygai seniai baigti, tekstas parašytas ir surinktas. Beliko tik atspausdinti ir įrišti knygą. Staiga Diureris sulaikė „Matavimų vadovo" spausdinimą. Pasakė leidėjui, kad nori įjungti į knygą dar vieną raižinį su paaiškinimais. Raižinys ir jo tekstas pasirodė tokie keisti, kad leidėjas net negalėjo patikėti savo akimis, tačiau su Diureriu nesiginčijo. Pagaliau tai jo knyga, jeigu ir sukels valdžios įtūžį, dailininkas pats už ją atsakys.

Diurerio tekstas atrodo ramus ir išmintingas. Jis neskubėdamas samprotauja apie tai, kokį paminklą būtų galima pastatyti pergalės prieš sukilusius valstiečius garbei. Piešinys, nupieštas sausoka architektūrinio eskizo maniera, iliustruoja tekstą. „Kas norėtų pastatyti „Pergalės" paminklą sukilusių valstiečių sutramdymo proga, tas galėtų pasinaudoti tokiais daiktais, kaip dabar pamokysiu",— pradeda Diureris abejingu balsu ir pataria paminklo papėdėje padėti surištas karves, avis, kiaules. Aukščiau įvairiuose aukštuose — pintines su sūriu, sviestu, kiaušiniais, svogūnais, šaknimis, katilus, statinaites, ąsočius. Dar aukščiau — šakes, kauptukus, kastuvus, kirtiklius, grandines.

Šio negirdėto projekto aprašymas baigiasi taip: „Paskui pastatyk ant šakių, ant pat viršaus, vištų narvelį, apversk ant jo puodą nuo riebalų ir pasodink ant jo nuliūdusį valstietį, persmeigtą kardu, kaip aš čia esu nupiešęs."[1]

Kai kas kalbėjo, kad šitas projektas yra nugalėtųjų pajuokimas. Kokia klaida! Reikia būti kurčiam, kad negirdėtum ramiame pasakojime ironijos, aklam, kad nematytum „architektūriniame eskize" Diurerio užuojautos valstiečiams!

Ankstesniuose puslapiuose Diureris parašė, kaip reikia statyti triumfo arkas iš tiesų garbingų pergalių proga. „Kartais, kai užkariaujama mūšyje vietovė, ten, kur laimėta pergalė, priešas pastato memorialinį statytinį arba koloną atminti tai, kas per žmonės buvo nugalėti. Jeigu jie buvo galingi, galima sukurti ir pastatyti koloną iš užgrobtos jų ginkluotės." Ir toliau jis išvardijo sviedinius, mortyras, patrankas, skydus, šarvus.

[1] А. Дюрер. Днепнники. .., т. II, с. 62—64.

Štai iš ko tiiri būti pastatytas paminklas galingo ir gerai apginkluoto priešo sutriuškinimo garbei. O pergalės prieš valstiečius paminklas, kaip jį aprašo ir nupiešia Diureris, yra tikro memorialinio statinio parodija. Cia trofėjai — kukli valstiečių manta. Ten, kur tikruosiuose triumfo paminkluose būdavo patalpinamos paimtų nelaisvėn karių figūros, Diureris sudeda surištus gyvulius. Nedidelis didvyriškumas atimti iš valstiečių galvijus, apiplėšti jų namus, klėtis, daržines! Diureris tyčiojasi iš karvedžių, laimėjusių tokią pergalę. O ant negirdėtos neregėtos triumfo kolonos viršaus sėdi valstietis. Jis susigūžęs, parėmęs nusvirusią galvą ranka, jo poza, kupina sielvarto, primena ir „Kenčiantį Kristų", ir „Melancholiją". Valstietis pervertas kardu. Priešas jam smogė į nugarą. Toks smūgis — klastos, bailumo, išdavystes simbolis. Diureris puikiai žinojo, kad niekas tokios kolonos niekada nestatys, be to, ir neįmanoma jos pastatyti pagal jo brėžinį, nors šiam „brėžiniui"—ar norėdamas užsimaskuoti, ar pasišaipyti — parašo išmatavimus. Raižinys, kurį jis taip skubomis įterpė į „Matavimų vadovą",— satyra. Satyra, nukreipta prieš nugalėtojus. Abejingas paaiškinimo tonas, dalykiška raižinio išvaizda suteikia satyrai ypatingo kandumo. Diureris nenurimo, kol neišvydo savo knygoje drąsaus, graudaus, kandaus papildymo. Taip į senatvę Diureris sužinojo, kokią jėgą turi ezopinė kalba tomis aplinkybėmis, kai dailininkas negali tiesiai išreikšti savo skausmo, savo pykčio, savo užuojautos.

Satyrinės alegorijos išbandymas Diurerį sužavėjo. Sykį kažkuris iš jo dirbtuvės lankytojų papasakojo, kad pareinio Michelfeldo pilyje saugomas senovinis kilimas su pamokomu vaizdu. Kilimo siužetas sudomino Diurerį. Jis nusiuntė vieną iš savo padėjėjų nukopijuoti kilimo. Paskubom nupieštas eskizas jį sužavėjo. Eskizas davė galimybę tęsti, ką dailininkas buvo pradėjęs savo paminklo „projektu",— alegoriškai, bet aiškiai pareikšti savo nuomonę apie tai, kas vyksta šalyje. Diurerio dirbtuvėje nupieštas kilimo eskizas buvo paverstas raižiniu su parašu, skelbiančiu, kad: „Šios figūros su priklausančiais joms eilėraščiais nupieštos ir išraižytos nuo senoviško kilimo, kuris buvo išaustas prieš šimtą metų. Tas kilimas buvo Michelfeldo pilyje, stovinčioje prie Reino, ir surastas per didįjį pasninką 1524 metais. Jis parodo, ką seni žmonės galvojo apie tai, kas vyksta kasdien, kaip to neužmiršo ir išlaikė paslaptyje."

Senų žmonių paminėjimas iš dalies buvo gudravimas, iš dalies apdairumas: jų mintys, pabrėžtos ir išryškintos raižinyje, kuris išėjo iš Diurerio dirbtuvės, buvo aktualios. Satyrinio raižinio turinys suprantamas net naiviausiam žiūrovui. Raižinyje Lapė — įsikūnijęs gudrumas ir klasta — ir Laikas suka Laimės ratą. Erelis, Sakalas, Povas — paukščiai, kurie buvo laikomi įsikūnijusiais drąsa ir kilnumu — parblokšti Laimės rato ant žemės, o Šarka, Kėkštas ir Fazanas — įsikūnijusios nuodėmės ir ydos — išgarbinti. Tai alegorija, gvildenanti neteisybės, klestinčios pasaulyje, temą. O štai Teisėjas su mantija ir kepure. Virš Teisėjo kėdės užrašas: „Aš esu — Apgavystė." Remiantis jo nuosprendžiu, Teisingumas, Tiesa ir Išmintis sukaustyti trinkomis ir surakinti pančiais. Maža to! Tiesai ant lūpų spyna. Lopšyje miega standžiai suvystytas ir pririštas prie savo guolio kūdikis. Viršum jo užrašas: „Aš esu Protas." Tame Teisėjų pasaulyje stovi Apgavystė. Tiesos, Teisingumo ir Išminties surakintos ir rankos, ir kojos; jie pasmerkti tylėti, o Protas yra kūdikis. Kur nebus aišku!

Taip į Diurerio kūrybą įėjo satyra. Jaunystėje buvo atidavęs jai duoklę „Kvailių laivu". Dabar ji tapo universalesnė, kandesnė ir graudesnė. Reikėjo daug ką pergyventi, atsisakyti daug> vilčių, kad pavaizduotum savo epochą taip, kaip ji pavaizduota piešinyje „Kilimas iš Michelfeldo". Kokios sudėtingos buvo „Triumfo arkos" ir „Triumfo procesijos" alegorijos, kokio apsiskaitymo reikėjo, kad suprastum jų simbolius! Kokia paprasta ir suprantama „Kilimo iš Michelfeldo" alegorija!

Tačiau satyra negalėjo Diurerio ilgam patraukti. Nuo jaunų dienų jį žavėjo grožis. Visą gyvenimą jis ieškojo grožio gamtoje ir žmonėse. Net niūriuose „Apokalipsės" reginiuose stengėsi įžiūrėti aušros atšvaitą. Kažkada jam atrodė, kad žmogaus grožis glūdi taisyklingose proporcijose. Prireikė daug metų, kol jis suprato, kad tai klaida. Dvasios jėga, proto aiškumas, aistrų pulsavimas, sumanymų didingumas — štai kur tikrasis žmogaus grožis. Jis daugiaveidis. 2monės todėl ir gražūs, kad jie nepanašūs vienas į kitą.

Šios mintys buvo užvaldžiusios jį su ypatinga jėga, kai po ilgos pertraukos jis ėmė kurti naują paveikslą. Diureris nusprendė padaryti dovaną gimtajam miestui. Jis prisiminė, kiek pergyvenimų jam suteikė ponai iš Tarybos, kai buvo.sprendžiamas jo pensijos klausimas, ir kad jie nenorėjo jam išmokėti

vienkartinio atlyginimo, dėl kurio buvo davęs potvarkį miręs imperatorius. Jis seniai įsitikino, kad niekados gimtajame mieste nepatirs pagarbos, kokia jam buvo parodyta Niderlanduose. Prisimindamas savo paveikslus, staiga su kartėliu įsitikino, kad beveik visi užsakyti arba nupirkti ne niurnbergiečių ir dabar kabo už gimtojo miesto ribų. Pasitaikius progai, Diureris negaišdamas laiške tai priminė miesto Tarybai.

Cia jo miestas. Jam daug kartų pasitaikė galimybė apsigyventi kitoje vietoje. Bet, nors ir kažin kur Diureris išvykdavo, vis grįždavo į Niurnbergą. Jis myli jį.

Savo meilę Diureris nusprendė išreikšti dovana. Ta dovana buvo paveikslas. Jis įėjo į meno istoriją „Keturių apaštalų" pavadinimu, nors iš tikrųjų jame pavaizduoti trys apaštalai ir vienas evangelistas. Diureris nutapė paveikslą ant dviejų iigų siaurų lentų. Kairėje — apaštalai Jonas ir Petras, dešinėje — apaštalas Paulius ir evangelistas Morkus. Figūros nutapytos sulig žmogaus ūgiu, tačiau atrodo didingesnės už paprastus žmones. Jos užpildo lentas taip, kad fonas vos matyti. Aksesuarai minimalūs: raktas Petro rankose, maža knyga Jono rankose, storas tomas ir kardas Pauliaus rankose, vytulas Morkaus rankose ir daugiau nieko. Santūriai taurios apdarų spalvos: šviesiai raudona, šviesiai žalia, šviesiai mėlyna ir sidabriškai pilka. Gyvi, išraiškingi veidai. Kiekvienas iš jų toks charakteringas ir savitas, kad jau pirmieji paveikslo žiūrovai ėmė vadinti jį ir „Keturiais temperamentais" ir aiškinti, kad Jonas ramus — sangvinikas, Petras iš nuovargio nudelbęs galvą — flegmatikas, Morkus piktu žvilgsniu — cholerikas, Paulius, metantis iš po antakių nepatiklų, kreivą žvilgsnį,—melancholikas. Mes prisimename, kad mokslas apie temperamentus Diurerį domino seniai. Galbūt jis dar kartą išreiškė savo susidomėjimą juo „Keturiuose apaštaluose". Bet netgi tas, kuris nieko nežinojo apie tą mokslą, regėjo, kokie skirtingi šie keturi žmonės su jų ramybe, nuovargiu, pykčiu, nepasitikėjimu, koks skirtingas protas, kuris atsispindi jų akyse, kokia skirtinga valia, kuri išskaitoma jų veiduose. Matė, kaip tvirtai jie stovi ant žemės. Jie kartu sudaro vieną Žmogaus paveikslą, kupiną jėgos, išdidumo, savigarbos...

Paveikslas vaizdavo vieną evangelistą ir tris apaštalus. Būtų buvę natūralu paskirti jį bažnyčiai. Tačiau Diureris, dar sumanęs jį nutapyti, nusprendė—tegul kabo ne bažnyčioje, o

miesto rotušės Posėdžių salėje. Jis norėjo, kad tai būtų ne tik miestui dovana, bet tokia dovana, kuri priverstų susimąstyti jo bendrapiliečius. Jam atrodė, kad linijų ir spalvų jėgą reikia papildyti žodžio jėga. Paveikslo apačioje — ilgas užrašas. Diureris ilgai mąstė, tarėsi su draugais, kartu su jais rinko atitinkamus evangelijos tekstus. O kai rado juos, pakvietė garsų kaligrafą Neiderferį, ir šis perrašė šiuos posakius gražiu gotišku šriftu. Diureris jautė, kaip lengva apsirikti, kai viskas pasaulyje taip sudėtinga ir nepastovu. Jis ir pats dabar neretai abejojo tuo, kas yra tiesa, ir baiminosi, kad už tiesą bus priimtas melas. Ir Diureris parašė, kreipdamasis į pasaulio valdovus, taip: „Šiais pavojingais laikais tegul saugosi, kad nepriimtų už dievo žodį žmogaus suklydimus." Jis pacitavo užraše Petro ir Jono žodžius, nukreiptus prieš netikrus pranašus ir netikrus mokytojus. Pauliaus žodžius, skelbiančius apie paskutiniuosius laikus, kai ateis savimylų, gobšuolių, išdidžių, išpuikusių, piktaliežuvių, neklusnių tėvams, nedraugiškų, nesutaikinamų, šmeižikų, nesusivaldančių, žiaurių, nemėgstančių gėrio, nesaikingų, akiplėšų, pasipūtusių, daugiau gašlių negu dievą mylinčių priespauda. Ir galiausiai pacitavo Morkaus žodžius: „Saugokitės Rašto aiškintojų, kurie mėgsta vaikščioti su ilgais drabužiais, būti sveikinami aikštėse, užimti pirmąsias kėdes sinagogose ir pirmąsias vietas vaišėse. Jie suryja našlių namus, dangstydamiesi ilga malda. Jų laukia itin griežtas pasmerkimas."[1]

Kaip dovana tai skambėjo gana pamokomai ir rūsčiai. Kai paveikslas buvo baigtas, kruopščiai padengtas laku ir išdžiūvo, kai jį apžiūrėjo ir teigiamai įvertino artimi draugai, Diureris ėmė kurti laišką pagirtino miesto Niurnbergo tarybai. Jis ilgai galvojo, ieškodamas tinkamų išsireiškimų. Sį sykį neprisiminė nuoskaudos ir įrašė šiuos žodžius: „. . .neseniai nutapęs paveikslą, į kurį įdėjau daugiau triūso negu į kurį kitą tapybos kūrinį, nemanau, kad kas kitas yra labiau vertas saugoti jį atminimui negu Jūsų išmintingumas."[2]

Ir vis dėlto, prieš pasiųsdamas su šiuo laišku paveikslą į rotušę, Diureris sudvejojo. O jeigu jo dovana nebus priimta arba priimta nebus pakabinta. Per draugus, įeinančius į Tarybą, apie tai pasiteiravo. Jam atsakė ne iš karto. Taryba ilgai

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 191,
[2] Ten pat,

tarėsi, kaip pasielgti su dovana, kurioje slypi moralas. Galiausiai nusprendė paveikslą priimti, tačiau kad nebūtų skolingi dailininkui, jam už darbą atlyginti. Patenkinama, bet ne per didele suma. Dailininkui buvo pasakyta, kad paveikslas bus priimtas su dėkingumu, kad jį galės pamatyti visi niurnbergiečiai. Ponai patarėjai, aišku, negalėjo žinoti, kad, praėjus kiek laiko, abiejų lentų dalys, ant kurių buvo dailiai užrašytas tekstas, parinktas su meile, bus nupjautos. Gyvenimo staigmenos, dėl kurių apaštalų ir evangelisto pamokymai pasirodė per drąsūs.

Anksčiau jis galėdavo lengvai pereiti nuo molberto prie graverio stalo, atidėti į šalį teptukus ir imti rėžtuvą. Tokia permaina jam būdavo poilsis. Anksčiau jis galėdavo, vos baigęs vieną paveikslą, griebtis kito. Dabar viskas pasikeitė. Kai Albrechtas Diureris vyresnysis turėjo tiek metų, visai nesijautė senas, o jis, Albrechtas Diureris jaunesnysis, jau kuris laikas kiekvieną dieną jaučia savo amžių. Niekur daugiau nevažiuosiąs, nė vieno paveikslo daugiau nenutapysiąs. Apie tai nėra ko ir svajoti!

Baigęs ir padovanojęs miestui „Keturis apaštalus", Diureris pasijuto baisiai sugniužęs. Jį slėgė metų, pergyventų pavojų ir sukrėtimų našta. Atsinaujino liga, kuria jis sirgo Niderlanduose ir kurios kaip reikiant neišgydė. Miegas buvo neramus. Naktimis kankino košmarai. Sykį jam prisisapnavo naujas pasaulio tvanas. Jis pabudo nusigandęs, galvodamas, ką galėtų reikšti šitas sapnas. ,,.. .Kai tik pirmasis srautas palietė žemę ir vanduo ėmė artėti prie manęs, jis iš pradžių krito taip greitai, šniokšdamas ir kunkuliuodamas, kad aš smarkiai išsigandau, drebėjau visas ir ilgai negalėjau nurimti"[1],— vos pabudęs užrašė. Mintis apie nakties tvaną jam nedavė ramybės. Tada jis paėmė dažų ir teptukus ir nutapė tą reginį.

Nuostabus piešinys išliko. Ant plikos lygumos iš dangaus plūsta grėsmingi juodi srautai, panašūs į stulpus. Vanduo apsemia plačią lygumą, padengtą retais miškeliais, perkirstą upės. Lyguma, miškeliai, upė tokie tikroviški, kad fantastiškas prasivėrusio dangaus reginys atrodo ypač kraupus. Atpasakoti sapną, o tuo labiau įkūnyti jį meno kūrinyje nepaprastai sunku. Diureris nupiešė taip, kad nelieka nė mažiausios abejonės: jis iš tiesų buvo matęs tokį sapną. Ir sapnas buvo baisus. Piešinys dvelkia pasmerktumo nuojauta.

[1] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 190.

Diurerį vis dažniau ištinka melancholiško niūrumo priepuoliai, dvasinio pakilimo būsena vis retesnė. Būdavo dienų, kai supančio pasaulio spalvos jam atrodydavo aptrauktos pilka marška, maistas ir vynas neturėdavo skonio ir kvapo. Jis pats tada atrodydavo rūškanas ir retai šypsodavosi. Tokiu laikotarpiu namuose jis būdavo blogos nuotaikos. Vis dažniau atrodydavo, kad žemėje jo buvimo laikas baigiasi...

Diureris viską drąsiai spręsdavo. Jis nutarė save gydyti darbu. Tuo, kuriam anksčiau visada trūkdavo laiko. Jis nenori išeiti, neparašęs savo, dailininko, testamento. Tuo testamentu turi būti jo traktatai apie meną. Reikia skubėti! Daugybę kartų ankstesniaisiais metais jis ėmėsi rašyti, sudarinėjo planus, darė eskizus, tačiau svarbiausias jo gyvenime darbas — graviūrų ir paveikslų kūrimas — visada jam trukdė. Dabar jis tvirtai nusprendė savo darbą baigti. Jį skatino taip elgtis didelė meilė menui ir dosnus nesavanaudiškumas. Yra meistrų, kurie prisimena, kaip sunkiai jie pasiekė pripažinimą ir šlovę, ir niekam nenori palengvinti šio darbo. Jie savo atradimus nusineša į kapą. Diureris nepakentė net minties, kad taip gali atsitikti ir su tomis meno paslaptimis, kurias jis atskleidė. Diureris troško pasidalyti savo turtais su tais, kurie eis jo keliu. Skirtingu laikotarpiu jis turėjo skirtingus mokinius. Vienas iš jų jam buvo brangesnis ir artimesnis, kitas—tolimesnis. Diureris jiems perteikdavo savo patyrimą dirbtuvėje. Tačiau kaip jis svajojo parašyti popieriuje viską, ką žino ir sugeba; tada galvojo ne apie mokinius, kurie buvo šalia jo, o apie tuos, kurie gyveno kituose miestuose ir kitose žemėse, apie tuos, kurie niekada jo nematė ir net nebuvo girdėję apie jį. O daugiausia apie tuos, kurie dar nėra gimę. Apie berniuką, kuris kada nors ir kur nors, prisilietęs pieštuku prie popieriaus, patirs jausmą, sukrėtusį jo sielą, kai jis piešė pirmą savo autoportretą: aš sukurtas tam, kad dirbčiau šį darbą!

Jam ir kitiems tokiems kaip jis Diureris svajojo skirti savo kalbą. Tai buvo valdingas poreikis, kaip instinktas tęsti savo giminę. Jam nebuvo lemta turėti savo vaikų. Jis norėjo turėti savo minties ir dvasios vaikų. Jiems sugalvojo savo traktatus. Pradinis sumanymas buvo grandiozinis. Jo epocha mėgo didžiulius planus, pavyzdžiui, apie tai, kaip sukiužusiu laiveliu perplaukti vandenyną arba kaip sukurti universalią filosofinę sistemą. Diureris nusprendė išdėstyti popieriuje viską, viską be išimties, ką reikia žinoti jaunam dailininkui ir jo mokytojams. Vadovėliai lotynų ir italų kalbomis jam atrodė per siauri. O svarbiausia — jų negalėjo suprasti tie, kurie nemokėjo skaityti šiomis kalbomis. Diureris žiūrėjo į savo traktatus apie meną kaip į pareigos savo tėvynainiams atlikimą. Jis galvojo apie tuos jaunus dailininkus, kurie, gimę paprastose ir neturtingose šeimose, negaus jaunystėje gero išsilavinimo, o kelrodė gija mene jiems bus reikalinga nuo pat pirmųjų žingsnių. Ir jis parašė, aiškindamas savo sumanymą taip: „.. .Vokietijos dailininkai turi gerų įgūdžių ir labai meistriškai naudoja spalvas, nors iki šiol jiems trūko žinių išmatavimuose ir panašių dalykų... Galima tikėtis, kad jeigu jie įsimins ir tai ir tokiu būdu sujungs įgūdžius su žiniomis, ilgainiui neatiduos pirmenybės jokiai kitai tautai."[1]

Diureris pradėjo rašyti teorinius traktatus seniai, po to, kai visam laikui liovėsi tapęs altorių paveikslus. Tai jam buvo nelengva. Rašydamas teoriją, jis ieškojo nusiraminimo. Diureris net nenumanė, kokie sunkumai dar jo laukia naujoje dirvoje. Visų pirma — kalbiniai. Vieningos vokiečių kalbos nebuvo, ji tik formavosi. Liuterio versta biblija, kuri šioje srityje suvaidino lemiamą vaidmenį, dar nebuvo pasirodžiusi. Diureris rašė taip, kaip kalbėjo,— Frankonijos dialektu. Išreikšti juo teorines pažiūras buvo labai sunku. Diureris atsidūrė tokioje padėtyje, kokioje vėliau Rusijoje — Lomonosovas: buvo svarbu ne tik padaryti atradimą, bet ir sugalvoti būdą, suieškoti arba išrasti žodžius, kad galėtum papasakoti apie šiuos atradimus.

Išliko daugybė Diurerio planų, eskizų, variantų jo traktatams apie meną. Juose atsispindėjo jo didvyriška kova su viena iš neklusniausių medžiagų — žodžiu. Patiri tikrą džiaugsmą, matydamas, kaip keitėsi jo kalba. Iš pradžių jis kūrė tekstą iš trumpų paprastų frazių, pedantiškai suskirstydamas jas į paragrafus, nedrąsiai laikydamasis schemos. Vėliau pamažu ėmė vis drąsiau ir drąsiau reikšti savo mintis, rioglinti vieną prie kito sakinius — it luitus permetinėti per netobulos ir neklusnios sintaksės bedugnę galingos intonacijos tiltus, pakilti iki tikros iškalbos viršūnių. Ji daro ypatingą įspūdį dėl to, kad beveik viskas, ką Diureris sako, tai yra kaip jis sako, sakoma pirmą kartą...

Daugiau kaip per dešimtį metų pirminis sumanymas keitėsi.

[1] А. Дюрер. Дневники. .., т. II, с. 9—93, 121—233.

Diureris su skaudama širdimi pamatė, kad neįmanoma papasakoti visko apie meną. Tema neišsemiama! Tada jis puolė į kitą kraštutinumą. Parašys mažą, visai mažą vadovėlį, kurį kukliai pavadins „knygele". Joje bus tik svarbiausios žinios, reikalingos dailininkui. Bet vos tik Diureris pradėjo rašyti tą kuklią knygelę, jį apniko mintys. Paaiškėjo, kad jis negali apsiriboti vien techniniais patarimais. Į jo tekstą sakytum pačios įsiveržė mintys apie dailininko paskirtį, apie jo didžiąją misiją, apie grožio esmę, apie tos esmės pažinimą. Aistringai ir su įsitikinimu jis kalbėjo apie tai, kad menas — šventas, kad jis tarnauja aukštam tikslui, padeda išvengti blogio, dovanoja tikram dailininkui didelę šlovę.

Štai sausokas, net kiek pedantiškas, samprotavimas apie tai, nuo ko turi pradėti mokslus būsimasis tapytojas. Ir staiga jį nutraukia žodžiai, jaudinantys ir poetiški: „Aš tikiuosi čia uždegti mažą žiburėlį. Ir jeigu jūs visi tai meistriškai patobulinsite, ilgainiui gali būti įpūsta liepsna, kuri apšvies visą pasaulį."

„Mažas žiburėlis"—poetiškas Diurerio įvaizdis siejasi su „sielos kibirkštimis" iš mistikų Meisterio Ekharto ir Joano Taulerio įkvėptų pamokslų. Tobulybė dailėje Diureriui — toks pat aukščiausias tikslas kaip jiems moralinis tobulumas, tiksliau pasakius, tarnauja tam pačiam aukštam tikslui. Menui lemta apšviesti pasaulį!

Atsigręždamas į kelią, kurį jis nuėjo, Diureris vyriškai atsisveikino su praėjusių metų viltimis, kurios neišsipildė ir negalėjo išsipildyti. Taip jis išsiskyrė su svajone, ilgai jį valdžiusia,— surasti vieningą grožio formulę. „O kas yra grožis, to aš nežinau",— rašė Diureris. Jam buvo nelengva prisipažinti, bet jis nenorėjo, kad kitas dailininkas vėl leistųsi vytis vaiduoklio. Atsisakydamas vieningos grožio formulės, jis nebuvo vienišas. Čia taip pat pasireiškė jo epocha. Įžvalgūs mokslininkai jau atsisakydavo minties surasti filosofinį akmenį, suteikiantį galią valdyti visas materijas, ieškoti panacėjos nuo visų ligų.

Stebina minčių turtingumas palyginti trumpame tekste. Diureris garbina regėjimą kaip kilniausią iš žmogaus pojūčių, iš anksto numatydamas išvadas daug vėlesnio mokslo, kuris nustatys, kad didžiąją dalį žinių apie išorinį pasaulį žmogui duoda akys. Jis gailiai liūdi prarastų senovės dailininkų kūrinių. Samprotauja apie proporcijų grožį. Rašo apie klaidas tų, kurie per daug pasikliauja vien savo skoniu. Ir net, sergėdamas profesijos draugus nuo išpuikimo, kalba apie netikėtą naudą pastabų, kurias duoda žmonės, atrodytų, neišsimokslinę. Profesinis išpuikimas jam svetimas. Šie puslapiai liudija, kokį ryškų ir įtemptą protinį gyvenimą gyveno Diureris, kaip nuolatos jis mąstė apie meną, pradedant jo techninėmis smulkmenomis, baigiant rimčiausiomis problemomis. Eskizai, atmesti ir priimti variantai, ne iš karto suformuluotos išvados, ko gero, įdomesnės mums, palikuonims, negu baigti traktatai, kur kiekvienas žodis— galutinis. Jie užfiksavo ne tik didžiąsias meno tiesas, kurias pasiekė Diureris, bet ir tą kelią — sunkų, vingiuotą,— kuriuo jis ėjo.

Eskizai išvysto, papildo kits kitą, kartais rungtyniauja tarpusavy. Juose — ieškančios minties alsavimas. Ir kaip daugelyje Diurerio kūrinių plėtojama šviesos tema, taip ir šiuose užrašuose, variantuose, papildymuose plėtojama moralės mene tema. Dailininko siekimas tobulybės suprantamas kaip jo vidinė moralinė pareiga. Po Diurerio plunksna gimsta žodžiai, kupini didelio dvasinio taurumo: „O, jeigu dangus panorėtų, kad aš dabar galėčiau pamatyti darbą ir meną būsimų didžiųjų meistrų, kurie dar nėra gimę!" Diureris svajoja apie ateities meną ir nori padėti jam atsirasti. Jo teoriniai traktatai — palikimas, užrašytas kaip testamentas to būsimo meno meistrams.

Tačiau kokio įtempto darbo pareikalavo traktatai! Jis vis perdirbinėjo eskizus, tobulino įrodinėjimą ir formą. Kai kurie rankraščiai turi Pirkheimerio stilistinių taisymų pėdsakų. Diureris išklausydavo draugo pastabas, o paskui perdirbdavo tekstą. Jis negalėjo išsiskirti su rankraščiu, išleisti jį į žmones, pasakyti sau, kad viskas padaryta. Tai buvo dar sunkiau, negu išsiskirti su paveikslu.

Diureris daug kartų atidėjo traktatą į šalį ir išleido jį tik pačioje gyvenimo pabaigoje. Beveik vienu metu dviejų draugų— Pirkheimerio ir Diurerio — išėjo dvi knygos. Pirkheimerio— versti Teofasto „Charakteriai", Diurerio—„Matavimų vadovas". Abiejų buvo praėjusi didesnioji gyvenimo dalis, ir visą šį gyvenimą šildė jų draugystė, kurios niekas nesudrumstė. Kiekvienas pradėjo savo knygą dedikacija draugui, ir kiekvienas dedikacijoje pasakė ne tik tai, ką reiškė ši draugystė, bet ir apie įvykius, kurių liudininkais jie tapo gyvenimo pabaigoje.

Štai eilutės iš Diureriui skirtos Pirkheimerio dedikacijos: „Vilibaldas Pirkheimeris siunčia Albrechtui Diureriui savo pasveikinimą. Šią išmintingą knygutę, kurią man kažkada dovanojo išmintingas draugas, aš nusprendžiau iškilmingai įteikti tau, savo išmintingiausiam Albrechtui Diureriui, kaip dovaną ir ne tik mudviejų draugystės vardan, bet kad Tu, būdamas toks žymus tapytojas, pamatytum, kaip taikliai mokėjo tapyti senasis įžvalgusis Teofastas žmogaus aistras." Ir toliau eina žodžiai, kurie parodo, kad Pirkheimeris suvokdavo įvykius, kurie dėjosi Vokietijoje ir pasaulyje, kaip pavojingus ir priešiškus jo įsivaizduojamam gyvenimui. Ir tai ne paprasta retorika amžina tema apie papročių irimą, tai ryžtingas „Ne!". „Ne"—permainoms, be kurių jo draugas Diureris niekada nebūtų buvęs tuo, kuo jis tapo į gyvenimo pabaigą, sukūręs „Keturis apaštalus". Štai ką rašo Pirkheimeris: „Aistros, tiesa, tam tikrą laiką prilaikomos įstatymų ir išsilavinimo, paprastai ilgam užsislepia, kad išsiveržtų į laisvę iš giliausių širdies slaptaviečių tik tada, kai atsiranda galimybė. Tada jos pasirodo tokios, kokios kažkada buvo, ir daugiau nesislepia iš baimės nuo įstatyminio tramdytojo, jas pažabojusio. Kai jis pašalintas, tada jos išdrįsta išeiti į šviesą ir visai atsiskleisti. Tai, kad šitaip iš tikrųjų yra, geriau negu ankstesnieji patvirtina dabartiniai laikai, kada dėl per didelės laisvės atsiranda per didelis akiplėšiškumas, ir, nors visur propaguojama tiesa, visur vyksta ne tai, ko ji reikalauja, tarytum dievo karalystę būtų galima pasiekti žodžiais, o ne darbais."[1]

Niūrias mintis apie dabartį, kurios nuskambėjo šioje dedikacijoje, Pirkheimeris jau ne sykį buvo sakęs Diureriui. Diureris daug kartų perdirbinėjo savo dedikaciją Pirkheimeriui. Išliko vienas iš autografų šios dedikacijos, parašytos šiek tiek palinkusia, labai lengvai išskaitoma ir sudarančia nėrinio raštą Diurerio rašysena. Nei joje, nei galutiniame tekste, kuris pasirodė išspausdintas, nėra tokio savo epochos pasmerkimo, koks yra Pirkheimerio dedikacijoje Diureriui. Dailininko požiūris { gyvenimą visai ne toks niūrus, nors jis, aišku, žino mizantropiškas draugo išvadas. Diureris ginčijasi tik dėl vieno amžininkų suklydimo. Jį jaudina tai, kas gresia viso jo gyvenimo esmei,—menui. Religinių kovų idėjos nustojo būti valstiečių sukilėlių lozungais, jos nuskambėjo kai kurių apsišvietusių reformatorių pamoksluose ir traktatuose. Žymiausias Vokietijos dailininkas pakėlė pirštinę. Jis atsakė į iššūkį ramiai ir išmintingai:

„Aš nekreipiu dėmesio į tai, kad pas mus dabar, mūsų laikais, kai kas niekina tapybos meną ir tvirtina, jog jis tarnauja stabmeldystei. Mat bet kuris krikščionis taip mažai gali būti linkęs į melagingą tikėjimą paveikslu arba skulptūra kaip doras žmogus — žudyti tik todėl, kad nešiojasi prie šono ginklą." Išpuoliai prieš meną — seniai praėjusių dienų reikalas. Tačiau nepaseno Diurerio mintis, kad paveikslas ir skulptūra negali išvesti žmogaus iš teisingo kelio. Diureris rašo toliau: „Reikia iš tiesų būti neprotingu žmogumi, kad melstumeis paveikslui, skulptūrai iš medžio ar akmens. Todėl paveikslas, jeigu jis deramai, meistriškai nutapytas, suteikia daugiau gėrio negu blogio." Paveikslai Diureriui jau ne religinio garbinimo objektai, kokie neseniai buvo tikinčiųjų akimis altorių paveikslai ir skulptūros. Jie meno kūriniai ir būtent tuo tarnauja gėriui. Menas gali tarnauti ir geriems, ir blogiems tikslams, žiūrint kieno rankose jis yra. Tačiau meno kūrinys, deramai padarytas, savo pačia prigimtimi gali tarnauti gėriui. Štai paprasta Diurerio mintis, paprasta kaip visos didžiosios tiesos.

Visą savo gyvenimą Diureris mokėsi skirtingiausių dalykų, kurie siejasi su menu. Jis studijavo geometriją, praktikavosi braižydamas, sužinojo, kaip skriestuvu atvaizduoti sudėtingas kreives, kaip konstruoti figūras, kaip kurti ornamentus. Mokėsi rašyti lotynišku ir gotišku šriftu. Suvokė perspektyvos sukūrimo būdus. Visos tos žinios buvo renkamos metų metus po kruopelę. Diureris rasdavo tuos būdus knygose, sužinodavo pokalbiuose su savo profesijos meistrais, daug ką pats atskleisdavo. Ir dabar dosniai, nieko neslėpdamas, visą šį turtą sutalpino „Matavimų vadove". Tačiau jo patyrimas pasirodė platesnis net už šią didžiulę knygą.

Diureris jaučia, kaip mažai turi jėgų, kaip sunku jam galvoti ir rašyti. Tačiau jis baigia savo kitą traktatą „Keturios knygos apie žmogaus proporcijas". Čia papasakota viskas, ką Diureris buvo sužinojęs apie žmogaus kūno proporcijas, paaiškinta brėžiniais, piešiniais, lentelėmis. Ilgas ieškojimų, klydimų, pastangų, atradimų kelias atvedė dailininką prie išmintingos išvados, kad nėra vienintelio ir tvirto grožio kanono, kad žmo-

[1] W. E. Eckert und Ch. V. Imhoff. Willibald Pirkheimer, Dürers Freund, Köln, 1971, S. 303.

nių veidai ir kūnai be galo skirtingi, kad skirtingas ir jų grožis. Taip toli jis nužengė į priekį nuo to, ko mokė savo traktatuose apie proporcijas italai, jo pirmtakai, nuo to, kuo pats tikėjo, kai kūrė graviūrą „Adomas ir Ieva".

Tarp begalybės lentelių, brėžinių, piešinių, kurie byloja apie tai, kiek daug pastangų buvo įdėta į šį traktatą, tarp daugybės medžiagos, daug kur jau pasenusios, pasirodo eilutės, kupinos jėgos ir aistros. Jos niekada nepasens! Diureris dirbo vos ne visomis tada buvusiomis tapybos ir grafikos technikomis, įkūnydavo skirtingiausias temas ir tipus, piešė imperatorius ir valstiečius, kunigaikščius ir mokslininkus, kūrė didžiausią medžio raižinį visoje ksilografijos istorijoje ir darė labai mažus darbus. Dabar, kai jis apžvelgia viską, ką jam buvo tekę tapyti, piešti, raižyti, supranta, kad tikras kūrinio didingumas glūdi ne jo išorinėje apimtyje ir ne temoje: „Gabus ir prityręs dailininkas,— rašo jis,— net dramblotoje valstiečio figūroje ir mažuose daiktuose gali parodyti didžiulę savo jėgą ir daugiau meno negu kitame dideliame kūrinyje." Šie išmintingi žodžiai nusipelno tai, kad palikuonys jų neužmirštų...

Visą savo gyvenimą — ir tada, kai jis piešė pirmus peizažo eskizus Niurnbergo apylinkėse, ir tada, kai savo klajonių metu tapė, ir tada, kai žvelgdavo į gėlytę, į lopinėlį velėnos, į kiškį, erelį, gandrą, ir tada, kai apžiūrinėdavo akmenų nuobiryną, ir tada, kai nustebęs apžiūrinėdavo fluorito kristalą, bet daugiausia tada, kai stebėdavo žmogaus veidą, Diureris suvokdavo gamtą. Jo paskutinio kūrinio puslapiuose skamba liepsningas himnas gamtos studijavimui. „Daiktų esmė leidžia suprasti gyvenimą ir gamtą. Todėl atidžiai įsižiūrėk į juos, sek jais... Iš tikrųjų menas yra gamtoje, kas sugeba jį atrasti, tas jį ir turi..

Prieš daug metų Diureris pradėjo užrašinėti savo pastabas „Traktatui apie proporcijas". Uždavinys, kurį užsibrėžė įvykdyti, kartais jam atrodydavo neįveikiamas. Plunksna iškrisdavo iš rankų, kaip graviūroje „Melancholija" iškrito skriestuvas iš pasinėrusios į niūrias mintis moters rankų. Gąsdino priešingumas tarp to, kiek norisi sužinoti ir suprasti, ir to, koks trumpas laikas skirtas žmogui. Samprotaudamas apie amžiną ir tragišką prieštaringumą, prieš kurį anksti ar vėlai atsiduria kiekvienas tikras dailininkas, mokslininkas, rašytojas, Diureris parašė viename iš juodraščių taip: „Noras daug žinoti ir per tai suvokti tikrąją visų daiktų esmę duotas mums gamtos. Tačiau silpnas mūsų protas negali pasiekti visiškos tobulybės visuose moksluose, menuose, tiesoje ir išmintyje. Tačiau tai nereiškia, kad mums apskritai nepasiekiama išmintis. Jeigu panorėtume nušlifuoti mokymusi savo protą ir lavintumės, galėtume, eidami tikru keliu, ieškoti, mokytis pasiekti, pažinti ir priartėti prie kokios nors tiesos."

Diureris net nenumanė, kad jis dešimtmečiu pranoko Džordaną Bruną, kuris panašiais žodžiais išreikš tą pačią mintį apie viską nugalintį siekimą pažinti: „Proto jėga niekada nenusiramins, niekada nesustos ties pažinta tiesa, bet visą laiką žengs pirmyn ir toliau prie nepažintos tiesos."[1]

Pirmyn ir toliau, nuo pažintos tiesos prie tiesos nepažintos. Toks buvo Diurerio kelias mene iki paskutinių jo gyvenimo dienų.

XVII SKYRIUS

Vėl atėjo pavasaris. Švietė kovo saulė. Miško pievutėse sužydo pirmosios gėlės. Sužaliavo senų baltųjų gluosnių, guobų ir skroblų vainikai. Pakvipo žeme. Sučiulbo pirmieji paukščiai. Gėrėtis tuo Diureriui jau nebuvo lemta. 1528 metų pavasarį jis sutiko gulėdamas ligos patale. Diureris baisiai sumenko ir nusilpo. Jeigu jam būdavo kiek geriau, verždavosi iš namų, pas draugus. Agnesė jį prilaikydavo jėga. Niekada anksčiau juodu taip nebuvo ginčijęsi. Pirkheimeriui buvo uždarytos Diurerių namų durys. Agnesė nusprendė, kad jo draugija vyrui kenksminga. Dabar, kai ji gali reikšti savo valią, Vilibaldo pas Albrechtą neįleisianti. Jiems beliko pasikeisti laiškeliais. Diureris pranešė draugui, kaip jam sekasi rašyti traktatą „Keturios knygos apie žmogaus proporcijas", informavo, ką veiks vasarą, rudenį, kartais pasišaipydavo iš Vilibaldo. Tačiau rašysena, dieve, kokia neišskaitoma, kokia virpančia ranka vedžiota, kokia senatviška rašysena to, kuris dar neseniai be skriestuvo galėdavo nubrėžti nepriekaištingą apskritimą, sugalvoti ir nupiešti sudėtingiausią ornamentą. Pirkheimeris, kurį sunku būdavo sugraudinti ar įaudrinti, raudojo, žiūrėdamas į sunkiai išskai-

[1] Дж. Бруно. О героическом энтузиазме, М., 1953, с. 15.

tomą laiškelį, į nebaigtus rašyti žodžius, į silpną virpančią liniją. „Tapo panašus į šiaudų kūlį",—-nerimaudami kalbėjo draugai. Gydytojai tik traukė pečiais ir negalėjo nei paaiškinti artimiesiems, kuo jis serga, nei padėti jam. Gulėdamas Diureris skaitė savo traktato „Keturios knygos apie žmogaus proporcijas" korektūrą. Skubėjo. Jis norėjo pamatyti šią knygą, išspausdintą. Tačiau nespėjo. Liga, kuri iš pradžių atrodė tik baisus silpnumas, staiga ėmė sparčiai progresuoti. Albrechtas Diureris mirė gražią, saulėtą 1528 metų balandžio 6 dieną, eidamas penkiasdešimt aštuntuosius metus, palikęs žmoną ir du brolius. Jis buvo sukūręs kelias dešimtis paveikslų, daugybę graviūrų ir piešinių, išmokęs keletą mokinių ir parašęs keletą knygų. Jo draugai graudžiai jį apverkė. Artimiausias iš jų, Vilibaldas Pirkheimeris, parašė lotynų kalba elegiją. Jis buvo labiau įpratęs rašyti proza, kurti traktatus, pamfletus ir laiškus. Skausmas jam padiktavo žodžius, nuoširdžius, jausmingus, paprastus. Štai ištraukos iš elegijos:

Metų tiek daug mane su tavim rišo saitai draugystės,
Tapus tau dalimi, Albrechtai, sielos manosios!
Man su tavim taip džiugu, taip miela buvo šnekėtis,
Savo visas mintis tau atvirai išsakyti.
O kodėl taip staiga palikai liūdintį draugą?
Kam išskubėjai keliu, niekam neleidžiančiu grįžti?
Aš nei kaktos mielos, nei rankos nespėjau paliesti,
Tarti graudų „sudie", tau amžinai iškeliaujant.
Vos tik paguldė liga tave į guolį nelemtą,
Tuoj skubioji mirtis nunešė tavąją sielą.
O tuštybė vilčių! Nežinia ateities paslaptinga!
Kaip pasauly staiga viskas dingsta ir žūsta!
Diurerį dosniai lemtis dorybėmis apdovanojo,
Leido grožį jam kurt, talentų nepašykštėjo,—
Atėmė viską, deja, mirtis, įžūliai atskubėjus...
Tik garsios šlovės ji negalėjo išplėšti, •
Albrechto didūs darbai liks amžiams pasauly
Šviesti dorybe žmonėms, kol spindės danguj žvaigždės...

Siųsim aukščiausiam maldas, prašysim padangių valdovą,
Jeigu žodžiai draugų gali jo rūstį sušvelnini.
Kapui jo negailėsim mes smilkalų kuo kvapniausių,
Rožių, narcizų žiedais žemę supiltą nuklosim.
Atilsio sapną sapnuok, laimingasis! Mirtis juk aplenkia
Žmogų doringą, kuris gyvas žengė su Kristum.

Jis baigė elegiją, tačiau juto, kad savo skausmo iki galo neišreiškė. Po elegijos ėmė kurti epitafiją. Ji skambėjo taip:

Meno žaismingom spalvom pasaulį visą papuošęs,
Visa pripildęs aplink grožio, savo rankom sukurto,
Diureris tarė: „Liko man išpuošti tik aukštąjį dangų!"
Zemę paliko ir tuo] ėmė jis kilt į žvaigždynus.

Pirkheimeris norėjo pasakyti apie savo mirusį draugą trumpiau, keletu žodžių, kuo šis jam buvo brangus. Jis ilgai rašė, užbraukinėjo, perrašinėjo. Galiausiai šios dvi eilutės jį patenkino:

Meilė, protas, dora, paprastumas, talentas, menas,
Ištikimybė dievams ilsis po akmeniu šituo.

Taip praėjo pirmoji naktis po draugo mirties. Tačiau netekimo įspūdis buvo toks stiprus, kad kai Pirkheimeris, praėjus dvejiems metams, nusprendė aprašyti Diurerio ligą ir mirtį laiške bendram pažįstamam architektui Johanui Cerčiui, jo laiškas skambėjo taip, lyg tai būtų įvykę vakar. Tame laiške yra vieta, kurią vieni Diurerio biografai nutyli, o kiti priskiria Pirkheimerio liguistam tulžingumui.

Priblokštas kančių, kurias iškentė paskutinėmis savo gyvenimo dienomis jo draugas, Pirkheimeris kaltina Agnesę, kad ši nuolatos priekaištavo vyrui, neleisdavo jo pas draugus, kamavo gobšumu, valdingumu ir šventeiviškumu. Šiose eilutėse atsispindi begalinė ir todėl tikriausiai pavydi meilė draugui. Daugelis pareiškė, kad šitie priekaištai neteisingi. Gal čia ne viskas teisybė, gal yra išpūsta. Tačiau ir be šito Pirkheimerio laiško supratome, kad Diureris šeimyniniame gyvenime nebuvo laimingas. Užtenka prisiminti puslapius, jo parašytus po motinos mirties.

Dar daug mėnesių iš vieno miesto į kitą, nuo vieno Diurerio gerbėjo pas kitą keliavo laiškai su liūdna žinia. Erazmas Roterdamietis ramino Vilibaldą Pirkheimerį, žadėjo pagarsinti Diurerio meną ir pažadą išpildė. Filipas Melanchtonas priblokš-

tas rašė Joachimui Kamerarijui: „Aš iš karto nenorėjau patikėti šia žinia. Man skaudu, kad Vokietija neteko tokio didžio žmogaus ir dailininko."[1] Johanas Hesas maldauja Pirkheimerį nupirkti jam Diureriui priklausiusias knygas. Baldungas Grinas nusiperka ir pagarbiai saugo Diurerio plaukų sruogą.

Būtų galima papasakoti, kaip po mirties buvo pasidalytas jo turtas. Kaip iškeliavo jo paveikslai, graviūros, piešiniai, kurie buvo likę dirbtuvėje, išraižytos lentos, darbo įrankiai, surinktos retenybės. Neverta. Pasakysim tik tiek, kad dalybos buvo taikios. Nei našlė, nei broliai nesijautė apgauti. O iš tiesų jo palikimas nedalijamas ir priklauso visai žmonijai.

Diurerį žmonės ėmė garbinti dar jam gyvam esant. Jis dar buvo pačiame jėgų žydėjime, kai jie pradėjo apie jį rašyti. Ir nuo tada nesiliovė rašę. Vienas Diurerio tyrinėtojas yra pasakęs: „Kuklus Diurerio kapas užverstas knygų kalnu." Taip iš tiesų yra. Diurerio 500 gimimo metinių, kurias paminėjo 1971 metais visas pasaulis, proga buvo apskaičiuota, kad jau yra pasirodę daugiau kaip 10 000 jam skirtų darbų. Nuo tada šis skaičius padidėjo. Tam, kad galėtume viską perskaityti, reikėtų viso gyvenimo. Tačiau ir tam, kad perskaitytume tas, be kurių nebūtų buvusi parašyta ši knyga, reikėtų kelerių metų. Todėl nepateiksime čia pavadinimų knygų, kurios sudarė šios pagrindą. Visas sąrašas būtų be galo ilgas, o išskirti keletą iš-jų vargu ar verta. Remsimės tik vienu jo amžininku, kuris gerai pažinojo Diurerio charakterį, suprato, koks didvyriškas buvo jo gyvenimas.

Kai Diurerio draugas Joachimas Kamerarijus išvertė į lotynų kalbą ir išleido traktatą „Keturios knygos apie žmogaus proporcijas", jis įžangoje parašė apie Diurerį šias eilutes: „Gamta sukūrė jį visų pirma tapybai, ir todėl jis studijavo šį meną kiek tik leido jėgos... O dailininkas yra vertas tokio pasisekimo! Kokie gyvi ir išraiškingi jo sukurti veidai, kokie patrauklūs jo portretai, kokie tikslūs, kokie panašūs, kokie tikroviški."[2]

Šiais žodžiais mes ir baigsime knygą.

1971—1975 m.

[1] Л. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 20.
[2] А. Дюрер. Дневники..., т. I, с. 212—214.